અમદાવાદ-" સસ્તુ સાહિત્ય મુદ્રણાલય " માં
ભિક્ષુ-અખંડાનંદના પ્રબંધથી મુદ્રિત.

प्रकाशकनुं निवेदन

"[illegible]" [illegible] (સં. ૧૯૬૬ [illegible]) વર્ષના
[illegible]
આ [illegible] હિંદી [illegible] ગુરુકુલ વિશ્વવિદ્યાલય, કાંગડી
[illegible] અને [illegible]
[illegible] "[illegible] વિધિ"ના [illegible]
[illegible]
[illegible]

આ ગ્રંથના મૂળ લેખક પં. શ્રી. દેવશર્મા "અભય" વિદ્યા-
[illegible] "[illegible] અને [illegible]" [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] આપવાનો [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] યથાર્થ અધ્યયનનો
[illegible] છે. અસ્તુ.

આ ગ્રંથની ઉપયોગિતા તેમજ તેને સમજવું [illegible] વધારે
વિવેચન પુસ્તકની શરૂઆતમાં પૃષ્ઠોમાં આપેલું છે તે અવશ્ય વાંચવા
જેવું છે. કારણ કે તેમાં તેઓશ્રીએ ગ્રંથના ઉદ્દેશ, રચના ઇત્યાદિને
લગતી હકીકતો આપેલી છે. વળી આ ગ્રંથ હિંદીમાં જુદા જુદા
રૂપે પ્રસિદ્ધ થયેલો હોવાથી તેના ભાગ-બીજા ખંડ માટે મૂળ
[illegible] આવશ્યક નિવેદન તે તે ખંડોમાં છપાયેલું તે પણ આ
પુસ્તકમાં આપેલું છે.

[illegible] ભાવ ચિત્રો દ્વારા પ્રદર્શિત કરવાના હેતુથી મૂળ ગ્રંથ-
કર્તાએ ચિત્રો તૈયાર કરાવીને મૂળ હિંદી પુસ્તકોમાં આપેલાં તેમાંનાં
[illegible] ચિત્રો આ ગ્રંથમાં યથાસ્થાને અપાયાં છે.

ગ્રંથના ભાષાંતર માટે નિષ્કામ ભાવે પરવાનગી આપવા બદલ
તેમના ચિત્રોના બ્લોક પણ છાપવા આપવા બદલ મૂળ
ગ્રંથકર્તા પં. શ્રી દેવશર્મા "અભય" વિદ્યાલંકારનો અંતઃકરણ-
પૂર્વક આભાર માનવામાં આવે છે.

[illegible] વેદના મધુરૂપ એવા આ ગ્રંથનું અધ્યયન-મનન કરીને
[illegible] માર્ગને શોધી તેના મૂળ નિર્માતાને (વેદ ભગવાનને)
પ્રધાનસ્થાન થશે એવી અભિલાષાપૂર્વક ॐ તત્સત્

[illegible] પૂર્ણિમા-સં. ૧૯૯૩ ભિક્ષુ-અખંડાનંદ

અમદાવાદ—" સસ્તુ સાહિત્ય મુદ્રણાલય " માં
ભિક્ષુ—અખંડાનંદના પ્રબંધથી મુદ્રિત.

प्रकाशकनुं निवेदन

“વિવિધ [illegible]” (સં. ૧૯૯૬ના) વર્ષના [illegible] ૧૯૮ નહિતુ આ બીજું પુસ્તક છે.

આ [illegible] હિંદી [illegible] ગુરુકુલ વિશ્વવિદ્યાલય, કાંગડી [illegible] ૧૯૨૨, ૧૯૨૯ અને ૧૯૯૯માં [illegible] નિધિ”ના [illegible] ગુજરાતી અનુવાદ [illegible] થાય છે.

આ ગ્રંથના મૂળ લેખક પં. શ્રી. દેવશર્મા “અભય” વિદ્યાલંકારની અનન્ય પ્રતિભાએ “[illegible] અને [illegible]” [illegible] વિવિધ [illegible] આ [illegible] કરી મૂક્યા છે [illegible] તેમ [illegible] થાય છે.

આ ગ્રંથમાં [illegible] ઉપનિષદ [illegible] સુધી [illegible] અનુરૂપ [illegible] આપવાનો [illegible] અને વિદ્વાન [illegible] તેમાં [illegible] આપેલા [illegible] અર્થ [illegible] અધ્યયનનો હેતુ છે. અસ્તુ.

આ ગ્રંથની ઉપયોગિતા તેમજ તેને લગતું [illegible] વિવેચન પુસ્તકની શરૂઆતનાં પૃષ્ઠોમાં આપેલું છે તે અવશ્ય વાંચવા [illegible] છે. કારણ કે તેમાં લેખકોએ ગ્રંથનો ઉદ્દેશ, રચના [illegible] દૃષ્ટિનો આપેલી છે. વળી આ ગ્રંથ હિંદીમાં જુદા જુદા ખંડોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ હોવાથી તેના બીજા-ત્રીજા ખંડ માટે મૂળ [illegible] જે આવશ્યક નિવેદન તે તે ખંડોમાં છપાયેલું તે પણ આ [illegible] પુસ્તકમાં આપેલું છે.

મંત્રોનો ભાવ ચિત્રો દ્વારા પ્રદર્શિત કરવાના હેતુથી મૂળ ગ્રંથ[illegible] ચિત્રો તૈયાર કરાવીને મૂળ હિંદી પુસ્તકોમાં આપેલા તેમાંના [illegible] ચિત્રો આ ગ્રંથમાં યથાસ્થાને આપ્યા છે.

પુસ્તકના ભાષાંતર માટે નિષ્કામ ભાવે પરવાનગી આપવા બદલ તેમાંનાં ચિત્રોના [illegible] પણ છાપવા આપવા બદલ મૂળ મહાશય પં. શ્રી. દેવશર્મા “અભય” વિદ્યાલંકારનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનવામાં આવે છે.

અતિ વેદના [illegible] એવા આ ગ્રંથનું અધ્યયન-મનન કરીને [illegible] માર્ગને [illegible] તેના મૂળ નિર્માતાને (વેદ ભગવાનને) [illegible] પ્રયત્નવાન થશે એવી અભિલાષાપૂર્વક ઓમ્ તત્ સત્

[illegible] પૂર્ણિમા-સં. ૧૯૯૩ — ભિક્ષુ-અખંડાનંદ

प्रकाशकनुं निवेदन

“વિવિધ ગ્રંથમાળા”ના છવીસમા (સં. ૧૯૯૩ના) વર્ષના ગ્રંથાંક ૨૯૩ થી ૨૯૮ તરીકેનું આ બીજું પુસ્તક છે.

આ ગ્રંથ મૂળ હિંદી ભાષામાં ગુરુકુળ વિશ્વવિદ્યાલય, કાંગડી તરફથી જુદા જુદા ત્રણ ખંડોમાં સં. ૧૯૮૮, ૧૯૮૯ અને ૧૯૯૦માં પ્રકટ થયો હતો અને તે “શ્રી શ્રદ્ધાનંદ સ્મારક નિધિ”ના સભાસદોને ઉપર્યુક્ત સંસ્થા તરફથી ભેટ આપવામાં આવ્યો હતો. તે ત્રણે ખંડોનો આ ગુજરાતી અનુવાદ એક ગ્રંથરૂપે સાદર રજુ થાય છે.

આ ગ્રંથના મૂળ લેખક પં. શ્રી. દેવશર્મા “અભય” વિદ્યાલંકારની અન્ય પ્રસાદી “હૃદયતરંગ અને બ્રાહ્મણની ગૌ” ‘વિવિધ ગ્રંથમાળા’ના વાચકો આ અગાઉ પ્રાપ્ત કરી ચૂક્યા છે. આજે તેજ લેખકનો આ ઉત્તમ ગ્રંથ મેળવવાને વાચકવર્ગ ભાગ્યશાળી થાય છે.

આ ગ્રંથમાં વેદમાંના ઉત્તમોત્તમ મંત્રો ચૂંટી કાઢીને આધુનિક દેશકાળને અનુરૂપ પ્રાર્થનારૂપે આપવાનો લેખકે સ્તુત્ય અને વિદ્વત્તાભર્યો પ્રયાસ કર્યો છે. તેમાં અનેક ઉચ્ચ કોટિના આદર્શો અપાયેલા જણાશે. વેદમંત્રોનો માત્ર મુખપાઠ કરી જવા કરતાં તે તે મંત્રોના અર્થ જાણીને તેનું ખરું રહસ્ય સમજવું એજ વેદના યથાર્થ અધ્યયનનો મુખ્ય હેતુ છે. અસ્તુ.

આ ગ્રંથની ઉપયોગિતા તેમજ તેને લગતું મૂળલેખકનું જરૂરી વિસ્તૃત વિવેચન પુસ્તકની શરૂનાં પૃષ્ઠોમાં આપેલું છે તે અવશ્ય વાંચવા વિનંતિ છે. કારણ કે તેમાં તેઓશ્રીએ ગ્રંથનો ઉદ્દેશ, રચના ઇત્યાદિને લગતી જરૂરી હકીકતો આપેલી છે. વળી આ ગ્રંથ હિંદીમાં જુદા જુદા ત્રણ ખંડોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલો તેથી તેના બીજા-ત્રીજા ખંડ માટે મૂળ લેખકનું જે આવશ્યક નિવેદન તે તે ખંડોમાં છપાયેલું તે પણ આ પાછળના પૃષ્ઠમાં આપેલું છે.

મંત્રોનો ભાવ ચિત્રો દ્વારા પ્રદર્શિત કરવાના હેતુથી મૂળ ગ્રંથકારે ૭ ચિત્રો તૈયાર કરાવીને મૂળ હિંદી પુસ્તકોમાં આપેલાં તેમાનાં ચાર ત્રિરંગી ચિત્રો આ ગ્રંથમાં યથાસ્થાને અપાયાં છે.

પુસ્તકના ભાષાંતર માટે નિષ્કામ ભાવે પરવાનગી આપવા બદલ તેમજ તેમાંનાં ચિત્રોના બ્લોક પણ છાપવા આપવા બદલ મૂળ લેખક મહાશય પં. શ્રી. દેવશર્મા “અભય” વિદ્યાલંકારનો અંતઃકરણપૂર્વક અત્રે આભાર માનવામાં આવે છે.

અંતે વેદના મધુરૂપ એવા આ ગ્રંથનું અધ્યયન-મનન કરીને વાચક તે સત્ય માર્ગને શોધી તેના મૂળ નિર્માતાને (વેદ ભગવાનને) પામવા પ્રયત્નવાન થશે એવી અભિલાષાપૂર્વક ૐતત્સત્

શ્રાવણી પૂર્ણિમા-સં. ૧૯૯૩ ભિક્ષુ–અખંડાનંદ

મૂળલેખકનું આવશ્યક નિવેદન
(દ્વિતીય તેમજ તૃતીય ખંડ માટેનું)

આ પુસ્તક વાંચવાની શરૂઆત કરતા પહેલાં વાચકે જે જે જાણવાનું જરૂરી છે તે બધું 'પ્રારંભિક વિવેચન' એ મથાળા હેઠળ કહી દીધું છે. તેનું ફરીથી પુનરાવર્તન કરવું ઉચિત નથી, તેમ તેનો સારાંશ આપવો પણ વાજબી નથી; કેમકે જે કાંઇ લખ્યું છે તે બધુંજ જરૂરી છે, તેનો કોઇ પણ અંશ છોડી દેવા જેવો નથી. માત્ર વાચકને એટલીજ પ્રાર્થના છે કે, બીજા ભાગનું વાચન શરૂ કરતા પહેલાં "પ્રારંભિક વિવેચન"માં જે કાંઈ લખ્યું છે તેનું ફરીથી એક વાર જરૂરી વાચન કરી જવું. તેના વિના આ ભાગનુ વાચન વ્યર્થ જશે; કેમકે તેનું તાત્પર્ય જરા પણ નહિ સમજાય. એ ભૂમિકામાં કયી કયી બાબતોનો સમાવેશ કર્યો છે તેનો વાચકની જાણ માટે અત્ર ઉલ્લેખજ માત્ર થઈ શકે છે. એ બાબતો નીચે પ્રમાણે છેઃ–

(૧) આ પુસ્તકની રચનાનો ક્રમ કેવા પ્રકારનો છે? આ પુસ્તક લખવાનો પ્રારંભ કેવી પરિસ્થિતિમાં અને કેટલી તૈયારી કર્યા પછી કર્યો છે?

(૨) આ પુસ્તકનો સ્વાધ્યાય કેવી રીતે કરવો જોઇએ? સ્વાધ્યાય કરવા માટે પાંચ બાબતો જે ઘણીજ જરૂરી છે તે બતાવી દીધી છે.

(૩) મંત્રોના છંદની પસંદગીનું અને ક્રમનું શું ધોરણ રાખ્યું છે અને શા હેતુથી તેમ કર્યું છે?

(૪) આ પુસ્તકની દૈનંદિની (રોજનિશી) ને માટે સૌર વર્ષ પસંદ કરવાનાં શાં કારણો છે?

(૫) પ્રત્યેક ઋતુના પ્રારંભમાં જે ઋતુચર્યા લખી છે તેને યથાવત્ સમજી લેવા માટે તથા તેનો અમલ કરવા માટે કયી કયી બાબતો ખાસ જાણી લેવી જોઇએ?

(૬) પ્રત્યેક મહિનાને માટે જે પ્રાણદાયક કસરતની રીત બતાવી છે તે કયા સિદ્ધાન્તો ઉપર રચાઇ છે? એ કસરતોનો પૂરેપુરો લાભ લેવા સારૂ કયી કયી જરૂરી બાબતો ઉપર ખાસ લક્ષ આપવું જોઇએ અને તે શા માટે?

કૃષ્ણ ભવન, લાહોર
૯–૧૨–૧૯૯૦

સ્વાધ્યાયશીલ જનોનો સેવક–
'અભય'

હવેનું પુસ્તક વી. પી. થી મોકલાશે.

૧ [illegible]

* [illegible]
* [illegible]
* [illegible]
* [illegible]

૨ [illegible] પુસ્તક [illegible]

૩—[illegible] અમદાવાદ [illegible] મુંબઈના [illegible] બીજું પુસ્તક વી. પી. થી નહિ પણ સાદી રીતે મોકલાશે.

વળી [illegible] પરદેશમાં રહેનારાઓ [illegible] વડોદરાના "પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ" દ્વારા [illegible] તેમને, તથા જ્યાં જ્યાં વી. પી. જઈ શકતા નથી ત્યાં ત્યાં પણ [illegible] પુસ્તક વી. પી. થી નહિ પણ સાદી રીતે મોકલાય છે, અને [illegible] પુસ્તક મોકલવા [illegible].

૪—આફ્રિકા વગેરે દેશાવરના ગ્રાહકોને વી. પી. મોકલી શકાતા નહિ હોવાથી તેમને દરેક પુસ્તક નિયમ પ્રમાણે રજીસ્ટર બુકપોસ્ટથી મોકલાય છે. તેમને દરેક પુસ્તક રજીસ્ટર કરાવીને મોકલવાના હોવાથી તેમજ પોસ્ટેજ ખર્ચ પણ વધારે થતું હોવાથી અને અહીં શીલીંગ [illegible] હોવાથી તે ગ્રાહકોએ રૂ. ૮) અથવા શીલીંગ ૧૨) મોકલી આપવા, જેથી નવા વરસના પુસ્તકો મોકલવા [illegible].

૫—આફ્રિકા [illegible] ગ્રાહકોનું [illegible] રૂ. ૮, [illegible] રૂ. ૫)ની [illegible] રૂ. ૮)નું વી. પી. મોકલાશે અને [illegible] તેમને દરેક પુસ્તક રજીસ્ટર બુકપોસ્ટથી મોકલી અપાશે.

સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

ભદ્ર પાસે—અમદાવાદ અને કાલબાદેવી રોડ—મુંબઈ

~ અનુક્રમણિકા ~

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪૯	૫	વિરાજી માન	વિરાજમાન
૬૪	૧૯	પ્રાણેન્દ્રા	પ્રાણેન્દ્ર
૭૮	૧	વદિક વિનય	વૈદિક વિનય
૮૩	૪	ચૈનન્યયુક્ત	ચૈતન્યયુક્ત
૧૦૨	૮	पार्नीम	पार्मीम
૧૧૦	૧૫	જનાતાની	જનતાની
૧૪૭	૧૨	અભિયર્ચા	અભિયર્ચા
૧૪૮	૧૬	अग्नि	अग्नि
૧૫૨	૨૭	(हमं)	(हवं)
૧૬૯	૧૨-૧૩	(मृत्यु ति	(मृत्युयाति)
૧૭૭	૧૯	તેયા	તેથી
૨૭૦	૧	વિનય	વિનય
૨૭૦	૧૩	મિવાય	સિવાય
૨૭૪	૨૬	ગાષ્ફ્યેચોષ્ફ્યે	ગોષ્ફ્યેચોષ્ફ્યો
૩૦૭	૩૬	कियलाघो	केयलाघो

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૫૫	૧૬	સાકર	સાકાર
૩૬૧	૨૮	કાદ	કાદ
૩૬૭	૧૩	સ્થળ	સ્થૂળ
૩૭૮	૭	સ્થળ	સ્થૂળ
૩૯૧	૧૦	ઘ અને	ઘુ અને
૩૯૩	૧૮	સ્થળ	સ્થૂળ
૩૯૬	૩૧	કરવોને	કરવાને
૪૪૦	૨૨	(तन्तं)	(तन्तुं)
૪૪૯	૫	ાવનય	વિનય
૪૪૯	૬	ઘલોકમાથી	ઘુલોકમાથી
૪૫૨	૧૨	સા ભાઇઓ !	સૌ ભાઇઓ !
૪૫૪	૨૬	દૈવ મનથી	દૈવ્ય મનથી
૪૬૬	૮	વ્યતીક	વ્યતીન
૪૬૭	૨૦	રહ્યું,	રહ્યું,
૪૭૫	૧	ભાદ્રપદ	શરદ્‌ની ઋતુચર્યાં
૪૯૬	૩૦	સ્થલ અગ્નિની	સ્થૂલ અગ્નિની
૫૨૧	૯	ખૂબઉં ધો	ખૂબ ઉધો
૫૨૧	૧૨	વ્યતીનક યોં;	વ્યતીન કર્યો;
૫૭૬	૧૫	વાર્યનું	વીર્યનું
૫૮૮	૧૪	સમાધિઓ	સમિધાઓ
૬૫૨	૧૫	અશાક્ત	અશક્તિ
૬૫૩	૨૭	છિદ્રાને,	છિદ્રોને,
૬૮૦	૩૬	અભાતિક	અભૌતિક
૬૯૧	૨૭	ગારવયુક્ત	ગૌરવયુક્ત
૭૦૯	૩	ગૌએ	ગૌઓ
૭૧૩	૯	મોટા મોટ	મોટામોટા
૭૧૩	૨૬	આધષ્ઠાતા	અધિષ્ઠાતા
૭૨૫	૭	દ્યૌ–ઘલોક	દ્યૌ–ઘુલોક
૭૨૬	૧૪	ઘલોક	ઘુલોક
૭૮૯	૨૭	આમસંદીપન	અગ્નિસંદીપન
૭૮૫	૨૩	હારનો	હરિનો

श्री रामायणनुं महत्त्व

प्रीति करै रामायण माहीं, तेही सम भाग्यवंत कोउ नाहीं ॥

"રામાયણ, એ જગતમાં જેના જેવો બીજો નથી એવો અનન્ય કવિત્વગ્રંથ છે." વિવેકાનંદ

"રામાયણથી ભારતવર્ષનો સ્વાર્થપરાયણતાનો દોષ જેટલો દૂર કરાયો છે, તેટલો કોઈ પણ નીતિવેત્તા, ધર્મવેત્તા, સમાજસુધારક, રાજપુરુષ કે કાયદાથી પણ દૂર કરાયો નથી." બંકિમચંદ્ર

"કલ્પના અને અંગ-કવિ અને નાયક—ની બાબતમાં રામાયણના જેવડાનો કોઈ પણ ગ્રંથ કોઈ દેશમાં મળે તેમ નથી. રામચંદ્ર સમાન પ્રખર આદર્શવીરો તથા ઉદાત્ત નીતિવાળા કોઈ પણ પુરુષ જગતભરના ઇતિહાસમાં દેખાતો નથી. તેમ મહર્ષિ વાલ્મીકિ અને તુલસીદાસજી જેવી દિવ્ય પ્રતિભા તથા ઉચ્ચ કલ્પનાવાળા કવિ પણ કોઈ જન્મ્યા નથી. હોમર તથા વર્જીલના "ઇલિયડ" તથા "ઇનીડ" અને મિલ્ટન કવિનો 'પેરેડાઇઝ લૉસ્ટ' પાશ્ચાત્યોમાં ઉત્તમ ગણાય છે; પરંતુ એ બધા ગ્રંથો કરતાં રામાયણ ગ્રંથ કેટલો બધો શ્રેષ્ઠ છે! કદાચ કોઈ, કાવ્યશક્તિમાં હોમર વગેરેને વાલ્મીકિની બરોબરીએ બેસાડે, પણ તેઓના કાવ્યનાયકો ઍકિલિસ વગેરે નીતિની દૃષ્ટિએ તો રામાયણના રામચંદ્રાદિ કરતાં બહુ ઊતરતા છે. સારાંશ કે, રામાયણ માટે આર્ય લોકો જે અભિમાન ધરે છે તે યોગ્ય જ છે." ચિં. વિ. વૈદ્ય

"રામાયણને વાંચીને અમે કંઈકના કંઈક બની રહીએ છીએ. અમારામાં ઉચ્ચ ઉચ્ચ ખ્યાલ ઉપજે મનુષ્યના ગુણાનુરૂપ સદ્‌ગુણો આવી હાજર થાય છે. સત્યાચરણ, પિતૃભક્તિ, પતિવ્રતાધર્મ, પતિકર્તવ્ય, પિતા-માતાનો સ્નેહ, વિનય, ધીરજ, દયા, સારાંશ કે માનુષી ગુણોનું એવું કોઈ ચિત્ર નથી કે જેનું યથાર્થ રૂપ કવિએ પોતાની જાદુભરી કલમ વડે આમાં આલેખ્યું નથી." મિ. ગ્રેટ

"રામાયણ એ કહેવામાં તો એક મહારાજનું જીવનચરિત્ર છે; પરંતુ વાસ્તવમાં તો એ ગ્રંથ આ સંસારના મૂળનો નાશ કરનારા અગ્નિરૂપ છે. એ અંધકારમાં પ્રકાશ, સ્ત્રીઓનો ધર્મ, પુરુષોનું પૌરુષ, બ્રાહ્મણોનું બ્રહ્મતેજ, ક્ષત્રિયોનો ક્ષાત્રધર્મ, વૈશ્યોનું ધન, શૂદ્રોનો ધર્મ અને ગૃહસ્થાશ્રમી નરનારીઓનો સુખદીપક છે. એ ગ્રંથરૂપી તેજસ્વી દીપક હાથમાં રાખીને જે કોઈ તેના પ્રકાશમાં ચાલે છે તે જીવનયુદ્ધમાં કદી પણ હારવાનો નહિ." સંતરામ શર્મા

"એમાં સ્ત્રીસમાજની શક્તિ, પવિત્રતા તથા મહત્તા વિષે જેવો

[illegible] છે; તેવો બીજા કોઇ પણ ગ્રંથમાં નથી દેખાતો."

"મેં મારી કોમના કેટલાય વિચારોમાં કન્યાઓને રામાયણ [illegible]માં આપી છે, કે જેથી તે પતિવ્રત ધર્મ પાળનારી થઇને [illegible] માટે ધર્મ રાખે. આથી જો કે મારી જ્ઞાતિએ તો મને [illegible] કર્યું [illegible], પરંતુ મેં સ્પષ્ટ કહી દીધું કે રામા[illegible] હિંદુ સમાજનોજ ગ્રંથ નથી, પણ આખી દુનિયાના [illegible] છે. × × હાલમાં પશ્ચિમની સભ્યતાએ ભારતીય [illegible] ઝગડા-ઝૂંપડામાં કસર નથી રાખી; અને તેથી [illegible] ધર્મગ્રંથોને માટે દીધું થતી [illegible]"

ગેવર કાસીમઅલી સાહિત્યાલંકાર

ग्रंथसेवननो महिमा

[illegible] दि नम्य [illegible]॥

[illegible] વિચારવાનુ [illegible]

[illegible] (સ[illegible]ીના બોના) [illegible]

[illegible] અને બીજુ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] છે, જે અમે પુસ્તકો [illegible] , આ પણ [illegible] ના ઉપયોગમાં આવી શકે [illegible] કરતાં [illegible] જ્ઞાન કે જાણું છે અને પુસ્તકો [illegible] [illegible] આ પણ [illegible] છે, જ્ઞાન કે અગ્નિ છે અને પુસ્તકો [illegible] , આત્મિક પ્રકાશ [illegible] છે, જ્ઞાન એ પૃથ્વી છે અને પુસ્તકો કે આ પાને કરવા લાયક બનાવે છે જ્ઞાન કે અનાજના [illegible] અને પુસ્તકો કે [illegible] વિચાર થયેલ [illegible] છે, જ્ઞાન [illegible] જે અને [illegible] આપણે [illegible] કરી શકે તેવા [illegible] [illegible] છે, અને જ્ઞાન એ [illegible] પ્રમાણે [illegible] તથા પુસ્તકો, એ કે [illegible] રસ્તા [illegible] પૂરનીય રીતે છે."

"સ્વર્ગનાં રત્નો"

"એવે પુસ્તકો વાંચવાથી જેવો આનંદ મળે છે તેવો આનંદ આ જગતમાં બીજે કોઈ પણ ઠામમાં નથી મળતો. × × × આનુ [illegible] વિવિધ જ્ઞાન આપનાર ગ્રંથોનો પ્રચાર થયા વિના કોઈ પણ પ્રજા ઉન્નતિ પામી શકતી નથી અને જાતીય ભાવના (સ્વદેશ પ્રીતિ) પણ ઉત્પન્ન થઈ શકતી નથી × × × આપણા જ્ઞાનની ઉન્નતિનું [illegible] જ્ઞાનની ઉન્નતિમાં છે, પણ આદિના [illegible] [illegible] નિવારણનું [illegible] કેટલું સુખ તેમ નહિ માનતા હશો કે જેનું મૂળ [illegible] ઉન્નતિમાં રહેલું ન હોય × × × સાહિત્ય-ઉદ્યાનના મધુર [illegible] હૃદયને પ્રાપ્ત થયું હોય અથવા જેનું મન સદૈવ સાહિત્યસરોવરના કમળોની મધુર સુગંધથી મસ્ત બનવા લાગ્યું હોય, તેને તો સાહિત્ય નિવારણ સ્વર્ગીય સુખો પણ તુચ્છ લાગે છે."

બંકિમચંદ્ર

"મનુષ્યોને દરિદ્રતામાંથી છોડાવવાની, દુ:ખીઓનાં દુ:ખ દૂર કરવાની, શરીર તથા મનનો થાક ઉતારવાની અને માંદાઓનું દર્દ [illegible] થી રોવાની ગ્રંથોમાં જેટલી શક્તિ છે, તેટલી શક્તિ બીજું કરીને બીજે કોઈ સ્થળમાં નથી."

માર્ટિન

"પુસ્તકો પ્રત્યેનો સ્નેહ એ ઈશ્વરી રાજ્યમાં પહોંચવાનો પરવાનો છે."

"ખરાબ ચોપડીઓનું વાચન, એ તો ઝેર પીવા સમાન છે."

"મહેલોથી તથા ધનદૌલતના અખૂટ ભંડારથી જે સંતોષ તમને ન મળે, તે સંતોષ તમને ઉત્તમ પુસ્તકોથી પ્રાપ્ત થશે."

"લીલા વનમાં ભૂખે મરનાર પશુમાં અને આટલાં આટલાં વધવાના સાધન છતાં જ્ઞાનહીન રહેનાર મનુષ્યમાં શું તફાવત!"

"મહવાસથી જેમ માણસના ગુણની અને પ્રકૃતિની પરીક્ષા થાય છે, તેમ જે પુસ્તકોનો તેને શોખ હોય છે તે ઉપરથી પણ તેના [illegible] અનુમાન થાય છે."

"એકાદ ઉત્તમ ગ્રંથ ઇચ્છે ત્યારે જેમ પો[illegible] [illegible]માંથી

સદાય તે સ્વર કાઢી આનંદ લે છે, તેમ એક વાંચનાર પણ જ્યારે ઇચ્છે ત્યારે એકાદ ઉત્તમ ગ્રંથમાંથી પોતાને મનગમતો અવાજ કાઢી આનંદમગ્ન થઈ શકે છે."

"અવકાશની એકાદ ક્ષણનો પણ ઉપયોગ કરી લેવા માટે ગ્લેડસ્ટન જેવો પ્રતિભાશાળી પુરુષ પણ ગજવામાં સદાય એક પુસ્તક લઈને ફરે; તો પછી આપણા જેવાઓએ તો ખુલ્લી વૃથા જતી કિંમતી ક્ષણોને બચાવવા માટે શું ન કરવું જોઈએ!"

"ખોરાક વિનાના શરીરની પેઠે જ્ઞાન વિનાનું મન પણ નિર્માલ્ય છે. એ જ્ઞાનને મેળવવાનું સર્વોપરિ સાધન વાચન હોવાથી જે ઘરમાં પુસ્તકો નથી, તે ઘર ઘર નહિ પણ નિર્માલ્ય તન–મનવાળાં જીવતાં મુડદાંઓને રહેવાની ખોરજ છે."

એક વિદ્વાન કીકજ કહે છે કે "વાંચવાની હોંશ છોડી દેવા માટે કોઈ મને આખા હિંદુસ્તાનની સંપત્તિ આપે, તોપણ તેને હું છોડું નહિ."

"પુસ્તકો તરુણાવસ્થામાં સુમાર્ગ દેખાડે છે, વૃદ્ધાવસ્થામાં મન રંજન કરે છે અને ઉદાસીને વખતે સમાધાન કરીને આપણા જીવનને નકામું લાગવા દેતા નથી. વળી તે આપણી ચિંતા [illegible] દૂર કરી નિરાશાનો નાશ કરે છે."

"એક પાશ્ચાત્ય પંડિતનો તો એટલે સુધી મત છે કે 'મને [illegible] ની જેટલી જરૂર નથી તેટલી પુસ્તકોની છે.' તે પોતે [illegible] પુસ્તક [illegible] સુધી સુમકા લેવાનું [illegible] [illegible] પુસ્તક [illegible]. ને વાચનો ત્યારે ત્યારે '[illegible]' [illegible] [illegible]."

"[illegible], [illegible] કલાઓમાંના ધર્મ, નીતિ, [illegible] [illegible] તથા [illegible] [illegible] છે, અને [illegible] [illegible] છે, તેમ [illegible] [illegible]"

[illegible] [illegible] પ્રભુપ્રેમીઓએ [illegible]"

"[illegible] [illegible] છે।

प्रारंभिक विवेचन

૧–અનુકૂળ સંયોગો

કાનપુરની જેલ બરાબર ગંગાના કિનારા ઉપરજ આવેલી છે. ગયા વર્ષના (સંવત ૧૯૮૭ના) શિયાળામાં મને ઉપર્યુક્ત ×'કૃષ્ણમંદિર'ની અંદર ૭ મહિના રહી આવવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું હતું. સૌભાગ્ય હું એટલા માટે કહું છું કે જ્યાં સુધી હું ત્યાં રહ્યો ત્યાં સુધી જેલનું સ્વાભાવિક કઠોર જીવન ગાળતાં તેમજ જેલના સ્વાભાવિક એકાંતવાસનું સેવન કરતાં હું મારા મનમાં હમેશાં એકજ વાતનો અનુભવ કર્યો કરતો હતો કે, ગંગાજીને કિનારે આવેલી આ તપોભૂમિમાં હું તપશ્ચર્યા કરવાને માટે આવ્યો છું; અથવા પરમાત્માએ મને એટલા માટેજ આ જગ્યાએ રહેવા મોકલ્યો છે. આવી રીતે તપ કરવાને માટે અનુકૂળ સ્થિતિ તો મને પ્રાપ્ત થઈજ હતી તેમાં વળી પૂરા એક મહિના સુધી મારે પગે લોખંડની બેડીઓ પહેરાવનાર કાનપુર જેલના ખાનબહાદુર જેલર સાહેબ તથા જેલ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ કર્નલ ઓ'નીલ સાહેબ, બેઉએ મારા હાથમાં લેખનસામગ્રી પણ મૂકી દીધી તે પ્રસંગે એ બેઉ સજ્જનોએ મારા ઉપર દર્શાવેલી કૃપાને માટે હું તેમનો સદાને માટે કૃતજ્ઞ રહીશ. કારણ કે આ "વૈદિક વિનય" નામનું પુસ્તક તે એ કૃપાનુંજ પરિણામ છે. વર્ષના પ્રત્યેક દિવસને માટે જેમાં એક એક વૈદિક પ્રાર્થના હોય એવું એક પ્રાર્થનાપુસ્તક રચવાનો સંકલ્પ તો મારા મનમાં ચાર–પાંચ વર્ષ થયાં હતોજ. ખરું કહીએ તો પંજાબ પ્રાંતની આર્ય–પ્રતિનિધિ–સભાની અંતરંગ સભાને આવી જાતના એક પ્રાર્થના–પુસ્તકની જરૂર જણાઈ અને એ કાર્ય મને

× શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ મથુરાના કારાગૃહમાં થયેલો તે ઉપરથી જેલનું એક નામ કૃષ્ણમંદિર, કૃષ્ણ શબ્દના ઉપર શ્લેષ કરીએ તો બીજો એક લાક્ષણિક અર્થ પણ થાય. —અનુવાદક

સોંપવામાં આવ્યું. ત્યારથીજ આવું એકાદ પુસ્તક તૈયાર કરવાની મને ઇચ્છા થયા કરતી હતી. હવે કાનપુર જેલમાં રહેવા આવ્યા પછી પૂરા બે મહિના સુધી માગણી કર્યા બાદ જ્યારે જેલના અધિકારીઓએ મને લખવાની પરવાનગી આપી અને લખવાની સામગ્રી પણ મને તેમણે અપાવી તથા એ બે મહિના દરમ્યાન અરજીઓ કર્યા છતાં મેં સહારનપુર જેલમાં શરૂ કરેલા મારા "અગ્નિહોત્ર રહસ્ય" નામના પુસ્તકનાં કાગળિયાં મને પાછાં મળ્યાં નહિ અને મળવાની આશા પણ રહી નહિ ત્યારે મેં વિચાર કર્યો કે, હવે તો ઉપર કહ્યું તેવા પ્રકારનું પ્રાર્થના-પુસ્તક તૈયાર કરવાના સંકલ્પનેજ અમલમાં મૂકવો. આ રીતે ૧૬ મા નંબરની 'ખરાક'માં રહ્યાં રહ્યાં આ કાર્યની શરૂઆત થઈ અને પહેલા ચાર મહિનામાં "વૈદિક વિનય"નો અડધા ઉપરનો ભાગ લખી પણ નાખ્યો. અડધા ઉપરનો એટલા માટે કે આખા વર્ષને માટે જેટલા જોઇએ તેટલા વેદમંત્રોની પસંદગી કરી નાખી હતી અને લગભગ છ મહિના સુધીના મંત્રોના અર્થ પણ હું લખી ચૂકયો હતો.

૨-મારી તૈયારી

આ વૈદિક વિનય (પ્રાર્થનાઓ)ની તેના લેખકે કેટલા યત્નપૂર્વક અને કેટલા પ્રેમથી રચના કરી છે તે વાચકોએ જાણી લેવા જેવું છે.

પહેલાં તો મંત્રોના અર્થ ઉપર લક્ષ રાખીને અને [illegible] ચિન્તન કરતાં કરીને લેખકે ચાર વેદ એક વા[illegible] [illegible], ત્યાર પછી એજ પ્રમાણે-અર્થાત્ અર્થ ઉપ[illegible] [illegible] કરીને [illegible] યોગ્ય છંદ અનુસાર ૩[illegible] [illegible] કરીને તેમનો [illegible] કર્યો. પછી મંત્રો[illegible] [illegible] પહેલાં વાક્ય મુનિકૃત નિરુ[illegible] [illegible] સમાપૂર્વક [illegible] [illegible] છે કે, નપકવી તેમ [illegible] અભિપ્રાય

। શકશે. વળી અગાઉથી મંત્ર મોઢે કરી રાખ્યાથી
ત્રનો આશય સમજવામાં અને મનથી તે આશયના
નંદનો ઉપભોગ કરવામાં-અર્થાત્ મંત્રનો યથાવત્ સ્વા-
યાય કરવામાં તેમને ખૂબ સહાયતા મળી રહેશે.

(૩) બીજે દહાડે સવારમાં સ્વાધ્યાય કરતી વેળા પુસ્તકમાંથી મંત્ર વાચવો અને તેની નીચે આપેલી વિનય-પ્રાર્થના વાચીને ધ્યાય કરી લેવો.

ઉપર કહ્યો તેવા પ્રકારનો દૈનિક સ્વાધ્યાય બની શકે ત્યાં સુધી તો પતિ પત્ની તથા કુટુમ્બનાં બીજાં બધાં માણસો સાથે બેસીનેજ કરે એવું સ્પષ્ટ કહેવાની ભાગ્યેજ જરૂર હોય. વળી જે કુટુંબોમાં નિત્ય અગ્નિહોત્ર કરવાનો નિયમ પળાતો હોય તે કુટુંબનાં માણસોએ તો અગ્નિહોત્ર કર્યા પછી અગ્નિકુંડની આસપાસ ભેગાં બેસીનેજ દરરોજ સ્વાધ્યાય કરી લેવો જોઇએ. ગમે તે એક જણ વાંચે અને બીજાં બધાં સાંભળતાં જાય. આવી રીતે સ્વાધ્યાય કરવાથી મંત્રોના અર્થ સમજવામાં તથા એકબીજાને સમજાવવામાં સહાયતા મળી રહેશે.

(૪) વિનયનું વાચન કરી રહ્યા પછી મંત્રના શબ્દાર્થનું ખૂબ ધ્યાનપૂર્વક વાચન કરવું જોઇશે. મંત્રનો શબ્દાર્થ વિચારતી વેળા સાથે સાથે એ પણ સારી રીતે જોઇ લેવું અથવા સમજી લેવું જોઇએ કે, મંત્ર રચનારે આટલા થોડામાં થોડા શબ્દોમાં આખા વિનયનો સંપૂર્ણ ભાવ કેવી ખુબીથી સમાવી લીધો છે.

વિનયમાં વિસ્તારપૂર્વક દર્શાવેલા તમામ વિચારો અને ભાવોને વાચક છેવટે મંત્રના શબ્દોમાંજ સમાવેલા જોઇ લે એવા હેતુથી . પુસ્તકમાં મંત્રનો શબ્દાર્થ વિનય-ની પછી આપ્યો ઉપર કહ્યો તે ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવાને માટે ઘણું કરીને [illegible]નું વાચન ફરીથી એક અથવા બે વાર [illegible]નમાં કરી લે[illegible] [illegible]ડુ પડે; વધુ નહિ તો ઓછામાં ઓછું [illegible] વાર તે[illegible] [illegible]નુ વાચન ફરીથી કરી લેવુંજ જોઇએ. [illegible]વું ક[illegible] આખા મંત્રનો અર્થ હૃદયંગમ થઇ જશે.

તે તો શું કહી શકાય, પણ લેખક એવું ઇચ્છે છે કે વાચકો નીચે બતાવેલી રીત પ્રમાણે મંત્રોનો સ્વાધ્યાય કરે તો ઘણું સારૂં.

(૧) સ્વાધ્યાય દરરોજ થવો જોઇએ; એમાં કદી એક દિવસ પણ પડે નહિ.

પ્રત્યેક મંત્રને મથાળે તિથિઓનો આંક લખ્યો છે તે ઉપરથી કોઇએ એવું ન માની લેવું કે, અમુક તિથિએ અમુક મંત્રનો પાઠ કરવાનું ખાસ માહાત્મ્ય છે, પણ એ આંક એટલા માટે લખ્યા છે કે વાચક દરરોજ એક એક વૈદિક પ્રાર્થનામાં થઇને અચૂકપણે પસાર થાયજ; સ્વાધ્યાયમાં એક દિવસ પણ પડવા દે નહિ. આખું વર્ષ સ્વાધ્યાય અખંડભાવે ચાલ્યાજ કરે. પ્રસ્તુત પ્રાર્થનાપુસ્તક રચવાનું આ જાણે સૌથી પહેલું પ્રયોજન.

(૨) બની શકે તો સ્વાધ્યાયનો મંત્ર પહેલે દહાડે મોઢે કરી લેવો. આગલા દિવસનો સંધ્યાસમય આ કાર્યને માટે ઘણોજ ઠીક થઇ પડશે.

લેખકનો અભિપ્રાય એવો છે કે, વાચક વેદમંત્રો દ્વારા-વેદમંત્રોના શબ્દોમાંજ—પ્રાર્થના કરવા ટેવાઇ જાય. વેદની અંદર લગભગ તમામ ઉપદેશ અથવા જ્ઞાન પ્રાર્થનાના રૂપમાંજ આપેલાં દેખાય છે. તેથી કરીને લેખકને મનથી તો વેદનો પ્રચાર થએલો ત્યારે જ કહેવાય કે જ્યારે તે સમયના લોકો વેદના મંત્રોદ્વારા પ્રાર્થના કરતા થઇ ગયા હોય; તેમજ વેદના મંત્રોનો આશ્રય લઇ પોતાના સંકલ્પબળની જમાવટ કરવાની તથા તેનો સફળ પ્રયોગ કરવાની આવડત લોકોમાં આવી ગઇ હોય. એટલા માટે આપણે, વેદનો પ્રચાર થતો જોવાની ઈચ્છા રાખનારાઓએ, સમાજમાં એવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવી ઘટે છે કે જેથી લોકોને વેદના શબ્દોમાંજ ઈશ્વર-સ્તવન કરતાં આવડી જાય. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, જો વાચકોએ મંત્રને બરાબર મોઢે કરી લીધો હશે તોજ તેઓ વેદમંત્રોના શબ્દોમાં પ્રાર્થના

[illegible]

(૩) [illegible]

ઉપર કહ્યા [illegible] દૈનિક સ્વાધ્યાય [illegible]

(૪) વિનયનું વાચન કરી રહ્યા પછી [illegible]

વિનયમાં વિસ્તારપૂર્વક દર્શાવેલા તમામ વિચારો અને ભાવોને વાચકે ઉપરના મંત્રના શબ્દોમાંજ સમાવેલા જોવા; કે જેમ તે જુદી આ પુસ્તકમાં મંત્રનો શબ્દાર્થ વિનય-માં પણ આપ્યો છે. ઉપર કહ્યો તે હેતુ સિદ્ધ કરવાને માટે ઘણું કરીને વિનયનું વાચન ફરીથી એક અથવા બે વાર મનમાં કરી લેવું પણ પડે; ઘણું નહિ તો ઓછામાં ઓછું એક વાર તો વિનયનું વાચન ફરીથી કરી લેવુંજ જોઈએ. એટલું કર્યે તોજ આખા મંત્રનો અર્થ હૃદયંગમ થઈ જશે.

વિનયના શબ્દો મંત્ર જેમજે મન વિચાર કરી કરીને ઘણીજ શાન્તિ ધરીને એવી રીતે બોલવા કે જેથી તે મંત્રના તમામ શબ્દોના અર્થ અને તેમાંનો પૂરેપૂરો અભિપ્રાય વિનયની પ્રાર્થનામય ભાવનાજ ન જાગતી અથવા ગુમાઈ ગઈ જાય. વિનયના શબ્દો, ઈશ્વરની પ્રાર્થના પણ કરી છે અને તેની સાથે સાથે મંત્રના એકે એક શબ્દના અર્થ અને અભિપ્રાયને પણ સાફ રીતે દર્શાવ્યા છે. વિનયના લેખનમાં પહેલું ઉપાયું તેના પ્રાર્થનામય સ્વરૂપમાં અને તેની ભાષામાં થોડોક બગાડો થાય તો ભલે થાય, પરંતુ મંત્રના શબ્દોના અર્થ અને અભિપ્રાયના પૂરેપુરા સ્પષ્ટી-કરણમાં જરા પણ ફરક ન પડે એ ધ્યેયને તો ખાસ આગળથી કરી આપ્યું જ નથી. એટલા માટે વાચકોએ પણ વિનયના શબ્દોનું એક કરતાં વધારે વાર વાચન કરવું પડે તો કરવું, પરંતુ જ્યાંસુધી આખા મંત્રનો ભાવ મંત્રના-જ શબ્દો દ્વારા હૃદયમાં ન ઉતરી જાય ત્યાંસુધી સ્વાધ્યા-યની સમાપ્તિ કરવી નહિ. વળી એ બધું કરી લીધા પછી—

(૫) તે મંત્રને—માત્ર વેદમંત્રનેજ—વારંવાર પુનઃ પુનઃ ગાય, આ-નંદપૂર્વક તેનું પારાયણ કરતો રહે. વધારે નહિ તો આઠ વાર તો જરૂર ફરી ફરીને વાંચે અને મંત્રના અર્થનો એવી નરમ રીતે અનુ-ભવ કરતાં કરતાં મંત્રગાન કરે કે જાણે એ મંત્ર તેના પોતાનાજ હૃદયમાંથી નીકળી રહ્યો છે અથવા તે પોતેજ જાણે તે મંત્રનો દ્રષ્ટા—ઋષિ છે; અને એમ કરતાં કરતાં મંત્રમાં દર્શાવેલ ભાવ, ભાવાર્થ તથા ભક્તિ વગેરે રસનો મનમાં પૂરેપુરો ઉદય થઈ જાય ત્યાં સુધી મંત્રનું પુનઃ પુનઃ રટણ કરતા રહેવું જોઇએ.

વેદમંત્રનો આશય વાચકે પૂરેપુરો ઝીલી લીધો છે કે નહિ તેની પરીક્ષા કરવાની ચાવીજ એ છે કે, જો તેણે પૂરેપુરો ભાવ ઝીલ્યોજ હશે તો મંત્રનું ફરી ફરીને રટણ કરવાની, ફરી ફરીને ગાયા કરવાની મનમાં કુદરતી રીતેજ ઇચ્છા થયા કરશે અને એવી રીતે ફરી ફરીને મંત્રગાન કરવામાં ખૂબ રસ પડતો જશે.

આર્ય સમાજમાં ભક્તિભાવની વૃદ્ધિ કરવાની ઘણીજ

જરૂર કે વેદમંત્રોના ભાવાર્થભક્તિનો પ્રકાશ કરવાના હેતુ-
થી મેં જ. જો હિસાબમાં કાંઈ ને કાંઈ લેવા કરવાના ઉદ્દેશ
થી આ પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે. અહીં વાત કહેવા જાઉં
તો કેમકે પોતે આ મંત્રોનું મનન કરતાં કરતાં ભારે
આનંદ અનુભવ્યો છે. વેદના મંત્રોની ભાષામાં કહીં કહીં
એવું, કે જેવા પ્રકારનું સાત્વિક સુખ અનુભવ્યું છે તે તો
લેખકની ચિત્તવૃત્તિ જ નિરંતર એવું છે. એટલો વખત
મંત્રોના અર્થ સમજવાને માટે મંત્રોનું ધ્યાન અને મનન
કરવામાંજ તેનું ચિત્ત નિમગ્ન થઈ જતું હતું અને એવી
અવસ્થામાં મંત્રપાન કરતાં કરતાં જેટલા વખત સુધી તો
તેનું માનસ જાણે ઉંચી ભૂમિકા ઉપર ચઢી જઈને ત્યાંજ
અવસ્થિત થઈ જતું હતું. જેમ કે તો પછી તો એના એજ
વેદમંત્રોનો સ્વાધ્યાય બીજા કોઈ મનુષ્ય જાણીને તેના
આત્માને ઉંચી સ્થિતિએ લઈ જવામાં મદદગાર નીવડે અને
તેને પ્રસન્નતામાં તરબોળ કરી દે તો તેના કરતાં બીજું રૂડું
પણ શું ? આવી વાત એ છે કે, કાંઈક આવી આશા અંત-
રમાં સેવીને અને તે ફળીભૂત થાય એવી પ્રાર્થના કરીને
આ સંગ્રહને પ્રસિદ્ધિમાં મૂકવાનું–તેને છપાવીને કાંઈક
સ્થાયી સ્વરૂપ આપવાનું–લેખકને મન થયું છે. તેની એ
આશા–એ પ્રાર્થનાને કોઈ વાચક સફળ કરશે ?

૪–છંદ

આ વેદમંત્રોને ગાવાનું વર્ણન હમણાંજ કરી ગયા
છીએ. લેખકને પોતાને સ્વરશાસ્ત્ર તેમજ સંગીત-વિદ્યાનું
કાંઈજ જ્ઞાન નથી તો પણ આ સંગ્રહ તૈયાર કરતી વખતે
તેણે મંત્રોના છંદ ઉપર લક્ષ આપ્યું છે. આ પુસ્તકમાં
પ્રત્યેક ઋતુના મંત્રો તે તે ઋતુને અનુકૂળ છંદોમાં રચાયા
હોય એવાજ આપ્યા છે. નિરુક્તના દૈવત કાંડમાં ઋતુઓ
અને છંદોના સંબંધને વિષે નીચે પ્રમાણે કથન છેઃ—

१...वसन्तो गायत्री त्रिवृत्स्तोमो रथन्तरं साम।
(નિ૦ દૈવત ૭-૨-૧)

તિથિઓમાં વધઘટ થયા કરે છે. સૌર માસની આ ખામી દૂર કરવાને માટે કાશીના જ્ઞાનમંડળ તરફથી પ્રસિદ્ધ થ પંચાંગમાં તથા 'સૌર રોજનામચે'માં જે પદ્ધતિ અખ્તિ યાર કરેલી છે તેનું અનુસરણ કરવાથી આ આખોજ પ્ર ઉકલી જાય છે.

આ લોકોએ પ્રત્યેક રાશિના અથવા સૌર માસ દિવસ હમેશને માટે મુકરર કરી દીધા છે અને દરેક મ નાની વધ-ઘટના અપૂર્ણાંકને બીજા મહિનાની વધઘટમા ઉમેરી દઈને પૂર્ણાંકમાંજ મહિનાના દિવસનો હિસાબ કરી નાખ્યો છે. આ રીતે એકસરખી સૌર તિથિઓનો વ્યવહાર આખા દેશમાં અથવા આખા જગતમાં પણ કરવા ધારીએ તો થઈ શકે તેમ છે. બધેજ સૌર તિથિઓનુંજ ચલણ થઈ જાય એવું જો આપણે ઈચ્છતા હોઈએ તો એ તિથિઓને વ્યવ હાર કરવા માટે એટલું તો કર્યેજ છૂટકો. પ્રસ્તુત પુસ્તક માં ઉપર સૂચવેલી રીત પ્રમાણે લેખકે દરેક માસના દિવસ ચોક્કસ ઠરાવી દીધા છે. કયા સૌર માસના કેટલા દિવસ તે યાદ રાખવા સારૂ નીચે આપેલો દોહરો સૌ મોઢે કરી લેઃ—

માર્ગ પૌષ ઉનતીસ કે, કામાફાચૈ તીસ;
આ બત્તીસ, ફાચૌથસન, ઓ બાકી ઇકતીસ.

અર્થાત્ માગશર અને પોષના ૨૯ દિવસ; કાર્તિ માઘ, ફાગણ અને ચૈત્ર, એ ચાર મહિનાના ત્રીસ ત્રી દિવસ ગણવા. એકલા આષાઢના ૩૨ દિવસ. દર ચોથે ચે વર્ષે ફાગણ એકત્રીસો આવે અને બાકી મહિના રહ્યા બધાય એટલે વૈશાખ, જ્યેષ્ઠ, શ્રાવણ અને ભાદરવો, ચાર મહિના ૩૧ દિવસના ગણવા.

પંજાબ, બંગાળા, ગઢવાલ વગેરે પ્રદેશોમાં ર માસનું ચલણ તો છેજ, પરંતુ બે સંક્રાન્તિઓની વચ્ચે સંક્રમણકાળમાં થોડો થોડોક ફેર પડી જવાથી કોઈ એક કે બે દિવસનો વધારો અથવા ઘટાડો થઈ જાય જ્ઞાન મંડળના પંચાંગમાં બતાવેલી રીત મુજબ મ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

૬—ઋતુચર્યા

[illegible] પહેલાં [illegible] તે વાત કરી છે, ઋતુઓનું વર્ણન કરતી વખતે જે ઋતુના જે જે લક્ષણ આવેલાં છે, તે તે લક્ષણો જે જ વખતે [illegible] હોય તેટલા સમયને માટેજ તે ઋતુઓનો સમય [illegible], તેટલા માટે તો પ્રત્યેક ઋતુઓના [illegible] તે તે ઋતુનાં લક્ષણો પણ બતાવી દીધાં છે. [illegible] છે, ગ્રીષ્મ અને વૈશાખ, જેમને [illegible] ઋતુના મહિના ગણ્યા છે, તે મહિનાઓમાં જ્યાં સુધી [illegible] લક્ષણ, જેમાં ન આવે ત્યાં સુધી વસંત ઋતુનો [illegible], અને એ જો લક્ષણ [illegible] જોવામાં આવે તો તે મહિનાથી વસંતની શરૂઆત [illegible] છે. [illegible] કહેવાનું છે, આ ઋતુઓ અમુક અમુક મહિનાઓ ઉપર જ છે એવું

એક એક ભાગમાં થઈને આપણા તરફ આવે છે. આથી કરીને તેની આપણા ઉપર જુદી જુદી બાર પ્રકારની અસર થાય છે. આ હિસાબે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની પ્રાણશક્તિ આપનાર એકનો એક આદિત્ય બાર ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનો બની જાય છે. બાર માસના બાર આદિત્ય અથવા આકાશસ્થ બાર આદિત્યદેવ કહેવાય છે તેનો ખરો મર્મ આજ છે.x

દેવતાઓમાં આદિત્યનું સ્થાન સૌથી ઉંચું છે. શરીરમાં જીવાત્મા છે તેમ સૌર મંડળનો જીવાત્મા આદિત્ય છે. નિરુક્તના પરિશિષ્ટમાં આ બાબત ઘણીજ સ્પષ્ટ કરીને સમજાવી દીધી છે. વેદનું પણ એ વિષે સ્પષ્ટ કથન છે કેઃ-

"सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च ।" (ऋ० १-११५-१)

"તમામ સ્થાવર જંગમ જગતનો આત્મા સૂર્ય છે" એવો આ સૂર્યદેવતાના મંત્રનો આધિદૈવિક અર્થ થાય છે.

"प्राणः प्रजानामुदयत्येष सूर्यः ॥ (प्रश्नोपनिषद् १-८)

અર્થાત્ "તમામ પ્રાણીઓનો, તમામ સૃષ્ટ વસ્તુઓનો પ્રાણરૂપ થયેલો આ સૂર્ય ઉદય પામે છે. પ્રશ્નોપનિષદ્માં આ મંત્રનો ઉપદેશ કરતી વખતે ઋગ્વેદના વચનનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, અખિલ સંસારના જીવનનું, સંસારમાં વસતાં તમામ પ્રાણી-પદાર્થની ગતિ, ચેષ્ટા, ક્રિયા તથા તેમની તમામ પ્રકારની શક્તિઓનું ઉત્પત્તિ સ્થાન એક સૂર્યજ છે. ભૌતિક વિદ્યાના પંડિતો પણ પ્રકાશ, ઉષ્ણતા, વિદ્યુત, ચુમ્બક વગેરે શક્તિઓનો તેમજ વનસ્પતિ, પશુ, મનુષ્ય વગેરેમાં રૂપાન્તરિત થએલી સર્વ શક્તિઓનો એક માત્ર આધાર સૂર્યનેજ માને છે. પરંતુ તે છતાં સૂર્યનાંથી આવતી આવની પ્રાણશક્તિ સ્થળ, કાળ, અવસ્થા

x એક એક ઋતુનું માહાત્મ્ય પણ કહીજ દેવું જોઇએ કે [illegible] પેદા થતા નથી, પણ વર્ષના કિરણ [illegible] પ્રકારનો ખૂણો [illegible]

છે કે આખા કાશ્યપના આત્માઓની ઉત્પત્તિ થઈને આપણને માટે, રોજ રોજ તેમની જેમ પ્રાણશક્તિના જુદા જુદા પ્રકાર ના મળે છે. એ જુદા જુદા પ્રકારને તાત્વિક આધારભૂત દેવતાઓ આદિત્યને કેન્દ્રસ્થાને છે અને એક આદિત્યની શક્તિઓ જુદા જુદા આદિત્યો બની જાય છે, આવા પ્રસિદ્ધ સાત આદિત્યો ઉપરાંત બીજા સાત આદિત્યોનુ વર્ણન નીચે ટાંકેલા મંત્રમાં છે—

"सप्त दिशो नानासूर्याः सप्त होतार ऋत्विजः।
देवा आदित्या ये सप्त तेभिः...॥" (ऋ. ९, ११४, ३)

ઉપર ટાંકેલા મંત્રમાં નાના પ્રકારના સૂર્યો સુધ્ધાં—નાના પ્રકારના કેન્દ્રો કહ્યા છે કે જેમાંથી નાના પ્રકારની પ્રાણશક્તિનું વહન થાય છે અથવા જેમાં પ્રાણિઓને નાના પ્રકારની પ્રાણશક્તિનું દાન કરે છે સાત દિશાઓનું વર્ણન કર્યું છે અને એ પ્રમાણે સાત આદિત્યોનું જ વર્ણન થયેલું છે વસ્તુતઃ કેન્દ્રનો એક આદિત્ય જુદી જુદી સાત દિશાઓમાં થઈને જુદા જુદા પ્રકારની પ્રાણશક્તિ આપતો હોવાથી એકને ઠેકાણે સાત આદિત્ય માન્યા છે. પ્રશ્નોપનિષદ્‌ના નીચેના ફકરામાં આ વાતનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરેલું જણાશે:-

"अथादित्य उदयन् यत् प्राचीं दिशं प्रविशति, तेन प्राच्यान् प्राणान् रश्मिषु संनिधत्ते। यद्दक्षिणां यत् प्रतीचीं यदुदीचीं यदधो यदूर्ध्वं यदन्तरा दिशो यत्सर्वं प्रकाशयति, तेन सर्वान् प्राणान् रश्मिषु संनिधत्ते।" (प्रश्नोपनिषद्, १-६)

અર્થાત્ સૂર્ય જ્યારે પ્રાચી (આગેની-પૂર્વ) દિશામાં ઉદય પામે છે, ત્યારે તે પોતાનાં કિરણમાં (૧) પ્રાચ્ય પ્રાણને ધારણ કરે છે; જ્યારે તે દક્ષિણ (જમણી) દિશામાં ઉદય પામે છે ત્યારે તે પોતાનાં કિરણો દ્વારા (૨) દક્ષિણ પ્રાણનું દાન કરે છે. એ પ્રમાણે તે (૩) પાછળની બાજુએ (૪) ડાબી બાજુએ (૫) નીચે (૬) ઉપર તથા (૭) અન્તરાલમાં એમ અનુક્રમે સાત દિશાઓથી સાત પ્રકારના પ્રાણ આપે છે—તાત્પર્ય એ કે, સાત પ્રકારના પ્રાણ તેના કિરણની

મારફતે જગતને મળે છે. એ સાત જુદી જુદી દિશાઓના સાત આદિત્ય થયા. પરંતુ આ તો દિશાભેદને લીધે પ્રાણના જુદા જુદા ભેદ થયા. એ ઉપરાંત કાળ તેમજ અવસ્થાના ભેદને લીધે બીજા બાર પ્રકારના પ્રાણ થવા જાય છે અને એને લીધેજ બાર મહિનાના બાર આદિત્ય મનાયા છે.

"कतमे आदित्या इति द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य एते आदित्याः......।" (बृहदारण्यक उपनिषद्–३, ९, ५)

અર્થાત્ "આદિત્ય કોણ અને કેટલા હોય? વર્ષના બાર માસના બાર આદિત્યો થાય છે."

સાર એ નીકળે છે કે, સૂર્ય દરેક મહિનામાં જુદા જુદા પ્રકારની પ્રાણશક્તિ આપતો હોવાથી તે એકનો એક છતાં જુદા જુદા સૂર્ય તરીકે ઓળખાય છે. દરેક મહિનામાં સૂર્યનાં કિરણ આપણાં તન-મન ઉપર કાંઈક જુદી જુદી અસર ઉત્પન્ન કરે એવાં ચાલ્યાં આવે છે. આ તત્ત્વને લક્ષમાં રાખીને પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં દરેક મહિના માટે જુદી જુદી એવી બાર મહિના માટે બાર જાતની પ્રાણવર્ધક કસરત કરવાની રીત બતાવી છે.

૮–શરીરના બાર અવયવોને માટે બાર પ્રકારની પ્રાણવર્ધક કસરતો

સૂર્ય પ્રાણશક્તિનો ભંડાર છે એ વાત તો અગાઉ કહી જ ગયા છીએ. પૃથ્વી ઉપર વસતા જીવમાત્રનાં પ્રાણમય શરીર ઉપર સૂર્યનાં કિરણની સીધી અસર થાય છે. વળી સૂક્ષ્મ દષ્ટિવાળા યોગી લોકો એથી પણ વધારે ઊંડી દષ્ટિ કરીને કહે છે કે, બાર રાશિઓના બાર આદિત્યોમાંથી વહન થતી પ્રાણશક્તિ મનુષ્યનાં નીચે બતાવેલાં બાર અંગો ઉપર ખાસ અસર ઉત્પન્ન કરે છે, અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો સૂર્ય-શરીરનાં બાર અંગોનો, મનુષ્ય-શરીરનાં નીચેના કોઠામાં બતાવેલાં અંગોની સાથે સંબંધ છે, આકર્ષણ છે, મેળ છે અથવા ઐક્ય છે:—

અનુક્રમ		રાશિ	[illegible]	અવયવ
૧લી	આપ્રિલ	મેષ	[illegible]	માથું અને મોં
૨જી	,,	વૃષ	[illegible]	ગરદન અને ગળું
૩જી	,,	મિથુન	[illegible]	ખભા, હાથ અને ફેફસાં
૪થી	,,	કર્ક	[illegible]	છાતી અને જઠર
૫મી	,,	સિંહ	[illegible]	હૃદય, પીઠ અને કરોડ
૬ઠ્ઠી	,,	કન્યા	[illegible]	આંતરડાં અને પેટ
૭મી	,,	તુલા	[illegible]	મૂત્રાશય અને કેડ
૮મી	,,	વૃશ્ચિક	[illegible]	જનનેન્દ્રિયો.
૯મી	,,	ધનુ	[illegible]	કૂલા અને જાંઘ
૧૦મી	,,	મકર	[illegible]	ઢીંચણ અને [illegible]
૧૧મી	,,	કુંભ	[illegible]	પગની નળ.
૧૨મી	,,	મીન	[illegible]	પગ અને પગના અંગૂઠા

આથી રીતે કુદરતી અનુક્રમના આગળ [illegible] છે તેને દરેક [illegible] [illegible] ઉપયોગ માટે [illegible] [illegible] પહેલાં [illegible] આયુર્વેદમાં આવેલા [illegible] કસરતોની યોજના કરી છે. પણ આ કોઠો અહીં દાખલ કરવાથી [illegible] [illegible] છે, [illegible] માસને માટે બતાવેલી કસરત સાથે [illegible] અને બીજા મહિનાના [illegible] નહિ, [illegible] [illegible] [illegible] ન કરે [illegible] [illegible] કારણ તો [illegible] છે કે, [illegible] પણ [illegible] દિવસનો ફેરફાર [illegible] છે તેથી કરીને પહેલો મહિનો [illegible] [illegible] માસના [illegible] તે [illegible] માસના [illegible] સુધીમાં આવી રહેશે એવું [illegible] નથી કહી શકાતું. પણ મહિનાના [illegible] આ કસરતોનો અમુક અમુક અવયવોની સાથે [illegible] સંબંધ છે એમાં કાંઈજ શંકા નથી. [illegible] નહીં [illegible] પોતાના [illegible] વિશેષ આરોગ્ય-[illegible] રાખવાની ઇચ્છા હોય તેઓ દરેક માસને માટે બતાવેલી કસરત [illegible] મહિના [illegible] કરે તો ઘણું સારું. [illegible] નહિ પરંતુ તેમણે તો [illegible] માસની કસરતની નીચે

આપેલી ત્રણ ગૌણ કસરતો પણ બારે માસ કરવીજ. એટલા
માટે તો એક એક અવયવને માટે બીજી ત્રણ ત્રણ ગૌણ
કસરતો પણ દરેક મહિનાની કસરતના છેવટના ભાગમાં
બતાવી છે. એની સાથે આ વાત પણ તદ્દન સાચી છે કે,
મસ્તકની કસરત ખાસ કરીને ચૈત્ર માસમાં ખૂબજ ફાયદા-
કારક નીવડશે. કેમકે ચૈત્ર માસના આદિત્યનો (આ મહિ-
નામાં પૃથ્વી ઉપર પડતા સૂર્ય-પ્રાણનો) મનુષ્યના પ્રાણ-
મય શરીરના એક એવા ભાગ ઉપર સીધો પ્રભાવ પડે છે
કે જે તેના સ્થૂળ શરીરના મસ્તક અને મુખની સાથે
સંબંધ રાખે છે. ચૈત્ર માસની કસરતને માટે જે કહ્યું તેવું
બાકીના મહિનાની કસરતોને માટે પણ સમજી લેવું.

૪—પ્રાણાયામ (પ્રાણપૂર્વક કસરતો) કરવાની રીત

આ પ્રાણાયામ અથવા પ્રાણપૂર્વક કસરતો ઉપર
[illegible] સારી દેખાશે. પણ તેની સાથે
[illegible] તેની કિંમત ઓછી ન આંકવી, કારણ
[illegible] ઉપર ઘણી ભારે
[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

શક્તિ આપણને ઘણામાં ઘણા પ્રમાણમાં વાયુ મારફતેજ મળે છે. આથી ફલિત એ થાય છે કે, યોગ્ય રીતે શ્વસન-ક્રિયા કરવાથીજ જેટલી જોઇએ તેટલી પ્રાણશક્તિ આપણને મળી રહે છે. સારાંશ કે, આપણે હમેશાં ઉંડા અને દીર્ઘ શ્વાસ લેવાની ટેવ પાડવી જોઇએ. શ્વાસ ઉંડો અને દીર્ઘ હશે તો તે ઠેઠ પેટ સુધી પહોંચી જતો જણાશે અને તેના દબાણથી પહેલું પેટ ફૂલવા માંડશે અને પછી છાતી પહોળી થશે. એજ પ્રમાણે શ્વાસ બહાર કાઢતી વખતે પ્રથમ છાતી ખાલી થશે અને છેવટે પેટ સંકોચાશે. વળી આવો દીર્ઘ શ્વાસ, દૃઢતાપૂર્વક અને શ્વસનક્રિયામાં વપરાતી માંસપેશીઓ વગેરે ઉપર કાબુ જાળવીને લેવો જોઇએ. તેની સાથે સાથે શ્વાસ મૂકતી વખતે પણ શ્વાસ એક-સરખી રીતે, તૂટયા વગર અને ખાસ પ્રયત્ન વગર સહે-લાઇથી બહાર નીકળી જાય એવો અભ્યાસ કરવો જોઇએ. ઉપર કહી ગયા તે રીતે પૂર્ણ શ્વાસ લેવાની તેમજ શ્વાસ-પ્રશ્વાસની ક્રિયા વિધિસર થતીજ રહે એવી ટેવ પાડવી જોઇએ. વ્યાયામ એટલે શરીરના અવયવોનું ફક્ત હલન-ચલનજ નહિ, પણ શરીરમાં બળ અને આરોગ્યની વૃદ્ધિ કરનારી પદ્ધતિસરની શ્વસનક્રિયાજ છે. પોતાના શરીરની માંસપેશીઓનીજ ખિલવણી કરનારા પહેલવાનો શરીરની પ્રાણશક્તિ અને નીરોગતા ઉપર લક્ષ નથી આપતા. ખરે એવા જઇએ તો પ્રાણ મારફતે પ્રાપ્ત થતી જીવનશક્તિ (નીરોગતા અને કાર્યક્ષમતા) એ બે વસ્તુઓજ ખૂબ જરૂરી છે; શરીરની મજબૂતી અને સુપ્રમાણતા વગેરે તો તદ્દન ગૌણ વસ્તુઓ છે. એટલા માટે અમે એટલે સુધી કહેવાને તૈયાર છીએ કે, દરેક મહિનાની જુદીજુદી કસરતો કોઇને ન કરવી હોય તો ભલે ન કરે, પણ દિવસમાં પાંચ સાત વાર બરાબર પદ્ધતિસર ફક્ત દીર્ઘ શ્વાસ-પ્રશ્વાસની ક્રિયાજ કરે તો તે પણ પૂરતું છે. આપણે તો પદ્ધતિ-સરની પ્રાણની સાધના કરીને શરીરને શુદ્ધ ને બળવાન-અર્થાત્ પ્રાણપૂર્ણ બનાવવાનું છે. શ્વસન-પ્રશ્વસનની ક્રિયા

કરી, શ્વાસ રહિત [illegible] કરવામાં રાખવું એટલે કે [illegible] આપણા શરીરના એક [illegible] અને પરિપૂર્ણ [illegible] પ્રાણશક્તિથી [illegible] અને [illegible] આપણે શ્વાસને બહાર [illegible] રીતે [illegible] આપણે શ્વાસને બહાર કાઢીએ, [illegible] શરીર માટેનો [illegible] બહાર [illegible] પ્રાણનું શોષણ કરવાને [illegible] પ્રાણાયામની [illegible] હોય આ પ્રાણાયામની [illegible] રાખવું છે. [illegible] વખત [illegible] શરીરના અવયવોને ઉંચા કર[illegible] પોતાના [illegible] શરીરના અવયવોને અંદર [illegible] હોય તેટલા વખત સુધી શ્વાસને અંદર [illegible] અને શરીરના અવયવોને [illegible] ક્રિયા કરવાની છે અને [illegible] બહાર કરવાની ક્રિયા કર[illegible] શ્વાસને બહાર [illegible] અને [illegible] છે આવી રીતે અભ્યાસ કરવાથી [illegible] શરીરની શુદ્ધિ, [illegible] ક્રિયાઓ કરવાથી [illegible] ટુંકમાં કહીએ તો શ્વાસ અને [illegible] સામાન્ય નિયમ છે.
લેવાનો અને મૂકવાનો [illegible] સામાન્ય નિયમ છે.

૨ વસ્તુ મન તો પ્રાણ કરતાં પણ ઉચ્ચ પ્રકારની વસ્તુ છે. આપણે આપણે જેવા છીએ, જે સ્થિતિમાં છીએ, તે બધું આપણા મનના વિચારોનું જ પરિણામ છે આપણી માનસિક શક્તિઓ જો જાગ્રત થઈ ગઈ હોય ત્યારે તો હાથ, પગ અથવા માંસપેશીઓને પણ હલાવ્યા વગર માત્ર મનના સંકલ્પથી જ વ્યાયામનું બધું જ પરિણામ ઉપજાવી શકીએ. [illegible] વ્યાયામની ક્રિયાની અંદર જો મન [illegible] બરાબર ન પરોવાયું હોય તો હાથ-પગ હલાવવાની [illegible] કલાકની કસરત પણ વ્યર્થ જ છે એટલા માટે પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં માનસિક વ્યાયામોના પ્રકારની સાથે સાથે [illegible] અને સંકલ્પ કરવાના વિષય અને રીત પણ કેટલાક [illegible] નાના પાઠોમાં અને ગૂંથી કાઢેલા સરળ શબ્દોમાં [illegible] છે. આમાં વાચક પોતે એવી રીતે પોતપોતાને [illegible] એવાં ધ્યાન અને સંકલ્પ પોતપોતાનાજ શબ્દોમાં [illegible] અને એવા સંકલ્પોની સાથે સાથે અત્યંત મનોયોગ

વ્યાયામની ક્રિયાઓ કરે. ધ્યાનની કેટલી જબ્બર અસ
થાય છે તે વાચકને ધીમે ધીમે સ્વાનુભવથી સમજા
જશે. માંદગી વગેરે કોઈ કારણને લીધે પ્રાણના વ્યાયા
કરવાનું કદાચ ન બની શકે તો પણ ધ્યાન કરવાનું ક
ચૂકવુંજ નહિ. બીજું કાંઇ ન થઈ શકે તો માત્ર ધ્યા
અને સંકલ્પ કરવાથી પણ ઘણો લાભ થશે. એટલું ચોક્ક
સ્મરણમાં રાખવું કે, આપણા શરીરનો એકેએક અવય
એ છેવટે બીજું કાંઇજ નહિ પણ પરિપક્વ અને મૂર્તિમં
થએલું આપણું પોતાનું મનસ્તત્ત્વજ છે. માટે જો આપ
માનસિક શક્તિઓ જોઇએ તેવી બળવાન હોય તો આપ
આપણાં શરીરમાં તો મરજીમાં આવે તેવો ફેરફાર કરી
શકીએ. અથર્વવેદનાં ઘણાં સૂક્તો માત્ર સંકલ્પબળથી વ્યા-
ધિનું નિવારણ કરવાના હેતુથીજ લખાયેલ છે. વેદના અધ્ય-
યનથી ખરેખરો લાભ તો આપણને ત્યારેજ થયો કહેવાય
કે જ્યારે આપણું મન ખૂબ જાગ્રત અને બળવાન બન્યું હોય.

અહીં અમે ફરીથી પુનરાવર્તન કરીને કહીએ છીએ
કે, ખરી અગત્યની વસ્તુ તો સ્વાસ્થ્ય છે–પ્રાણશક્તિથી ભરે-
લું નીરોગી શરીર છે. આપણું શરીર પુષ્ટ થાય છે કે નહિ
તેના ઉપર લક્ષ આપવા કરતાં આપણા શરીરનું ઘડતર
કેવાં પરમાણુઓથી ઘડાય છે તેના ઉપર વધારે ધ્યાન આ-
પવાની જરૂર છે. જો આપણા શરીરમાંનું લોહી અશુદ્ધ
હશે તો તેનાથી પોષાયલા–ઘડાએલા અવયવો પણ મલિનજ
હશે. શરીરનું સ્વાસ્થ્ય પણ આદાન–પ્રદાન (યજ્ઞ) ના
સિદ્ધાંત ઉપરજ ટકી રહે છે. જૂનાં અશુદ્ધ પરમાણુઓને
શરીરની બહાર કાઢી નાખવાં અને તેમની જગ્યાએ નવાં
શુદ્ધ પરમાણુઓનું રોપણ કરવું, એ બે ક્રિયાઓના યથા-
વત્ પાલન કરવા ઉપરજ સ્વાસ્થ્યનો ખરેખરો આધાર છે.
પણ એ નવાં અને બળવાન પરમાણુઓને આકર્ષવાનું કામ
આપણા પોતાના વિચારોનું અથવા આપણા મનનું છે; અને
એ બધી ક્રિયાઓનો મૂળ આધાર તો આપણા શરીરના
અવયવો પ્રાણાભ્યાસ દ્વારા જેવાં જોઇએ તેવાં પરમાણુઓ-

નું શોષણ કરવાને ટેવાઇ ગયા છે કે નહિ તેના ઉપર છે. એટલા માટે આપણા વિચારોને ખૂબ બળવાન, ઉત્સાહપૂર્ણ અને શુદ્ધ કરવા માટે મનને એવું ચતેજ રાખવું કે શરીર ઉપર અધિકાર ચલાવી શકે અને પ્રાણાયામના અભ્યાસ વડે વિશ્વવ્યાપક મહાપ્રાણની સાથે શરીરની પૂર્ણ એકતાનતા (ઈન ટયૂન) જાળવી રાખવી, એ ત્રણ વાતો સૌથી વિશેષ અગત્યની છે. મનોબળ વડે પ્રાણાયામની (પદ્ધતિસરની શ્વસન-પ્રશ્વસનક્રિયાઓનો અભ્યાસ) સાધના કરીને શરીરને હમેશાં શુદ્ધ અને તાજા પ્રાણથી ભર્યું ને ભર્યું જ રાખવું, એજ ખરેખરી શરીરસાધના (ફિઝિકલ કલ્ચર) છે અને એ હેતુને લક્ષમાં રાખીનેજ આ પુસ્તકમાંહેની વ્યાયામની ક્રિયાઓની યોજના કરી છે.

આ વ્યાયામની ક્રિયાઓ પ્રાણાભ્યાસપૂર્વક મનોયોગ સહિત નિત્ય દિવસમાં બે વાર કરવાની છે-પ્રથમ સવારમાં ઉઠતાંવારનેજ. જો મળ-મૂત્રનો ત્યાગ કરવાની હાજત તે વખતે થઇ હોય તો તે કરીને; અને બીજી વાર રાત્રે સૂતા પહેલાં, પણ સૂતી વખતે જો પેટમાં ખોરાકનો ભાર હોય, જો કે ભાર હોવો તો નજ જોઇએ, તો સાંજનું વાળુ કરતાં પહેલાં, કરી લેવી. વ્યાયામ શરૂ કરતા પહેલાં ઉપર બતાવેલી રીત પ્રમાણે પાંચ સાત પૂર્ણ શ્વાસ-પ્રશ્વાસની ક્રિયા કરી લેવી અને પછી પોતાના મનને સ્વાસ્થ્ય, બળ, પવિત્રતા વગેરે ભાવોથી પરિપૂર્ણ કરીને બહુજ મનોયોગપૂર્વક યથારીતિ તમામ કસરતો કરતા રહેવું.

૧૦–બે ચિત્રો

વેદમંત્રોના આશયને હૃદયમાં ધારણ કરી રાખવા માટે ચિત્રોનો ઉપયોગ કરવો એ પણ એક ઉત્તમ ઉપાય છે. આથી પ્રત્યેક ઋતુનો પહેલો મંત્ર, બલકે પ્રત્યેક માસનો પહેલો મંત્ર ચિત્ર વડે સ્પષ્ટ કરવાનો અમારો વિચાર છે. એટલે પ્રત્યેક ઋતુ અને પ્રત્યેક માસનો પહેલો મંત્ર એવોજ રાખેલો છે કે જેનું ચિત્ર બનાવી શકાય. આ

ખંડમાં આવતી બન્ને ઋતુઓનો શરૂઆતનો મંત્ર–અર્થાત ચૈત્રના તથા જ્યેષ્ઠના પ્રથમ મંત્રને સચિત્ર રજુ કરવામાં આવ્યો છે. ચિત્રકાર મહોદયનો આભાર માનતાં પણ અમારે એટલું કહેવું પડે છે કે, એ ચિત્રો સંપૂર્ણ ભાવથી એટલાં વેગળાં છે કે તેને પુસ્તકમાં આપતાં સંકોચ થાય છે; છતાં પણ એટલી આશા રાખીને એ ચિત્ર આપ્યાં છે કે કોઈ ઉત્સાહી ચિત્રકાર એ ચિત્રો જોઈને આ પુસ્તકની આ મહાન ખામીને દૂર કરવામાં મને, ગુરુકુળને સહાય કરવા પ્રેરાય.

૧૧–ધન્યવાદ

છેવટે, મારા મિત્ર પં. દેવનાથજી વિદ્યાલંકાર જેમણે આ પુસ્તકની છાપવા માટેની સમજપૂર્વકની નકલ તૈયાર કરી આપવા ઉપરાંત છપાવવા સુધીનું સઘળું કઠિન કાર્ય પોતાની મેળેજ અનન્ય ભાવે ઉપાડયું છે તેમનો આભાર માનું છું.

આ પુસ્તકના સ્વાધ્યાયનો લાભ પ્રાપ્ત કરનાર સજ્જનોએ હાલના વેદભાષ્યકારોમાંના પં. શ્રી. પા. દા. સાતવલેકરજી તથા પં. શ્રી. જયદેવજી વિદ્યાલંકારનો પણ હૃદયપૂર્વક આભાર માનવો જોઇએ. કારણકે મંત્રોની પસંદગી તથા તેના અર્થ નકકી કરવામાં મને એ બન્ને મહાનુભાવોના ભાષ્યની સારી મદદ મળી છે.

* * * *

ગુરુકુળ કાંગડી, ૧ જૂન ૧૯૯૬ } સ્વાધ્યાયશીલ જનોનો સેવક–
'અભય'

वैदिक-विनय

(प्रथम खण्ड)

वसन्त ऋतु

(ગાયત્રી છંદ)

વસંતની ઋતુચર્યા

લક્ષણ:—સાધારણ રીતે ચૈત્ર અને વૈશાખ માસની ઋતુ વસંત ઋતુમાં ગણાય છે. વળી કેટલાક લોકો ફાલ્ગુન અને ચૈત્ર માસને વસંત ઋતુમાં ગણે છે. સખત ઠંડીની ઋતુ અને સખત ગરમીની ઋતુ, એ બેની વચગાળામાં બે ઋતુઓ આવી જાય છે; એક ઠંડીની સમાપ્તિ કરનારી અને બીજી ગરમીની શરૂઆત કરનારી. તેમાંની પાછલી ઋતુ તે વસંત ઋતુ મનાય છે. આ ઋતુમાં ગરમીની શરૂઆત થાય છે, પણ તેનો પૂરેપુરો અમલ જામ્યો હોતો નથી.

મહિમા.—વસંત ઋતુમાં જગતના નવા જીવનનો પ્રારંભ થાય છે. શિશિર ઋતુની ભૂખર હવાને લીધે સીંજાઈ ગયેલી વનસ્પતિને નવા અંકુર ફૂટવા માંડે છે અને ફરીથી નવપલ્લવિત નવપુષ્પિત બનીને નવા જીવનમાં પ્રવેશ કરે છે. શિયાળામાં જે જે વૃક્ષવેલીઓનાં પાંદડાં ખરી ગયાં હોય છે તેમને વસંત ઋતુ બેસતાંજ નવી પાંદડીઓ ને નવા અંકુર, નવા ફૂલ વગેરે ફૂટવા માંડે છે. આ ઋતુમાં [illegible] નવા અંકુર [illegible] આપણે પણ આપણા નવા જીવન [illegible] ઋતુનાં [illegible] આવા આવા કારણોને [illegible] ઋતુ ગણી છે [illegible] 'ઋતૂનાં કુસુમાકરઃ' [illegible]

શરદ્, એ બે ઋતુઓમાંજ કરાય છે. બાકીની બીજી ઋતુ-ઓમાં પ્રાણાયામની શરૂઆત કરવાથી નાના પ્રકારના વ્યાધિ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ રહે છે. આનો અર્થ કોઇ એવો નજ કરે કે વસંત અને શરદ્ સિવાયની બીજી ઋતુઓમાં પ્રાણાયામ કરવાનુંજ માંડી વાળવું. કહેવાની મતલબ એ છે કે, વસંત અથવા શરદ્ ઋતુમાં પ્રાણાયામ કરવાનો પ્રારંભ કર્યા પછી આખું વર્ષ તેનો ચાલુ અભ્યાસ તો રાખવોજ; પણ જેમણે અત્યાર પહેલાં પ્રાણાયામ ન કર્યા હોય અને તેની પહેલ વહેલી શરૂઆતજ કરવા ઇચ્છતા હોય તેમણે પ્રાણાયામની અથવા પ્રાણ સંબંધી કોઇ પણ સાધનાની શરૂઆત વસંત અથવા શરદ્, એ બેમાંથી ગમે તે એક ઋતુમાંજ કરી લેવી. આનું કારણ એ છે કે, પ્રાણને લગતી ક્રિયાઓનો વાતની સાથે સંબંધ છે, તેથી કરીને જે ઋતુ-ઓમાં કફ અને પિત્તનું જોર હોય તે ઋતુઓમાં એ ક્રિયા-ઓનો પ્રારંભ કરવાથી વાતવિકાર થવાની બીક રહેતી નથી.

હઠયોગી લોકો નેતિ, ધોતી, બસ્તી આદિ 'ષટ્કર્મ' દ્વારા પોતાના શરીરની શુદ્ધિ કરવાને માટે પણ આ ઋતુ-ઓનેજ પસંદ કરે છે. એવા યોગીઓ વસંત અને શરદ્‌ની શરૂઆતમાં ઉપર કહી તે યોગક્રિયાઓ દ્વારા પોતાનાં શરીરની શુદ્ધિ કરી લેવા ચૂકતા નથી.

વસંત ઋતુમાં જેમ વૃક્ષવેલીઓને નવા અંકુર ફૂટે છે, તેમ શરીરની અંદર ભરાઇ રહેલા દોષ, મળ (ફોરેન મૅટર) પણ બહાર નીકળવાને જોર કરે છે. માટે આ ઋતુનો જો બરાબર લાભ લઇ લેવાય તો શરીરને મલરહિત, શુદ્ધ અને પવિત્ર બનાવવામાં ખૂબ સફળતા મળશે.

ગુણઃ—આ ઋતુનો સ્વભાવ પદાર્થમાત્રમાં મધુરતા ઉત્પન્ન કરવાનો છે; તેમજ તે સ્નિગ્ધ અને કફની વૃદ્ધિ કરે એવી છે. શિયાળામાં જામી ગયેલો કફ આ ઋતુમાં પ્રકુપિત થાય છે.

પથ્યાપથ્યઃ—વસંત ઋતુમાં કફ પ્રકુપિત થાય છે તેટલા વાસ્તે કફને દૂર કરવાના જે જે ઉપાય બની શકે તે બધાજ આ ઋતુમાં કરી લેવા જરૂરી છે. શિશિર ઋતુમાં સ્નિગ્ધ (ઘીવાળા) અને ઠંડા પદાર્થોનું સેવન કરવાથી શરીર-

માં એકત્ર થયેલી શ્લેષ્મા (કફ) વસંત ઋતુની ગરમી લાગતાં વેંતજ એકદમ પ્રકુપિત થઇ જાય છે અને તેનાથી સળેખમ, ઉધરસ, ગળાના રોગ, ખોરાકની ઉપર અરુચિ મંદાગ્નિ, શરીર ભારે ભારે લાગવું વગેરે કફજન્ય વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે આ ઋતુ આવે કે તરતજ શ્લેષ્માનો નાશ કરવાને માટે બનતો પ્રયત્ન કરી લેવો જોઇએ. પોતાની પ્રકૃતિને અનુકૂળ આવે એવી રીતે એક વાર સારી રીતે વમન (ઉલટી) ક્રિયા કરી લેવી. ઉલટી કર્યાથી જઠરમાં એકઠી થયેલી શ્લેષ્મા ઓછી થઇ જશે. એજ પ્રમાણે કફનાશક દવાના કોગળા કરીને ગળાની શ્લેષ્માનો, કફનાશક અંજનો આંજીને આંખની શ્લેષ્માનો અને કફનાશક નસ્યે (સુંઘવાની દવા) સુંઘીને નાકની શ્લેષ્માનો નાશ કરી લેવો એવીજ રીતે આંતરડાંમાં જામેલી શ્લેષ્માને એકાદ હલકે જુલાબ લઇને બહાર કાઢી નાખવી.

આ ઋતુમાં હલકા, લૂખા અથવા થોડા ઘીવાળા, તીક્ષ્ણ અને ગરમ પદાર્થો ખાવા ફાયદાકારક છે. ઘઉં, મગ, ચિત્રક, મધ, સૂંઠ, આદુ વગેરેનું સેવન ખૂબ લાભદાયી નીવડશે

એથી ઉલટું જેનાથી કફમાં વધારો થવાનો સંભવ હોય એવી ચીજો બિલકુલ ખાવી નહિ; જેમકે ખાટી, પચવામાં ભારે, ગળી, ખૂબ ઘીવાળી અને શીતવીર્ય વસ્તુઓ તેમજ દહીંવડાં, મિઠાઇઓ, પકવાન્નો અને ગળપણવાળી તમામ ખાદ્ય વસ્તુઓ કફવર્ધક હોવાથી ખાવાલાયક નથી.

આ ઋતુમાં ક્વચિત્ ક્વચિત્ ઉપવાસ કરી લેવાથી પણ લાભ થશે.

વ્યાયામ કરીને પણ શ્લેષ્માને દૂર કરવી જોઇએ. આ ઋતુમાં ભ્રમણ કરવું-અર્થાત્ શુદ્ધ હવામાં થોડું થોડું ફરવું હિતકારક કહેવાય છે. "वसन्ते भ्रमणं पथ्यम्"

દિવસના ઊંઘવાથી કફમાં વધારો થાય છે, માટે કદી દહાડે ઊંઘવાની ટેવ ન પાડવી.

વળી હિન્દી લોકકથન પ્રમાણે ચૈત્રમાં ગોળ ખાવો અને વૈશાખમાં તેલ ખાવું અથવા શરીરે ચોળવું, એ બંનેને નિષિદ્ધ સમજવાં.

चैत्र मास

भूर्भुवः स्वः

तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात

(ऋ० ३-६२-१० । यजु० ३-३५ । साम० उ० ६-३-१०

વિનય

મારે શું શું કરવું જોઇએ તેમજ શું શું ન કરવું જોઇએ, તેનું મને કાંઇજ જ્ઞાન નથી. કયે વખતે મારું કર્તવ્ય છે અને શું અકર્તવ્ય છે; મારો શો ધર્મ છે અને શો અધર્મ છે; તે હું નથી સમજી શકતો. મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, ઘણી વાર ભલભલા જ્ઞાનીઓ પણ શું કરવું અને શું ન કરવું તેનો યોગ્ય નિર્ણય કરી શકતા નથી અને તેથી કિંકર્તવ્યવિમૂઢ બની જઇને ગુંચવાતા મુંઝાતા ઉભા થઈ રહે છે. ત્યારે શું આ મૂંઝવણનો કયો ઉપાય નહિ હોય ? અમારા જન્મદાતા ભગવાન સવિતઃ દેવ ! અમને કદાપિ ભુલાવો ન ખવરાવે અને આબાદ સીધો રસ્તો બતાવે એવો કોઇ પ્રકાશ તમે અમને નથીજ આપ્યો ? શું તમે અમને ઉત્પન્ન કરીને આ અંધકારમય જગતમાં એમ ને એમ ગોથાં ખાવા રવડતા મૂકી દીધા છે ? ના, ના, એવું તે બનેજ કેમ ! ખરેખર, તમે તો સદાએ તમારા અનંત પ્રકાશ સહિત અમારી સાથેના સાથેજ છો. જો અમે માત્ર મનથી ઇચ્છા કરીએ અને પ્રયત્ન કરીએ તો તમે અમને તમારા પ્રકાશથી નવરાવીને પાવન કરી શકો છો. એમ છે તો અમે આજથીજ પ્રયત્ન કરવા માંડીશું અને તમારે તે 'ભર્ગ' (વિશુદ્ધ તેજ) જે વરણીય છે—જેને સૌએ ગ્રહણ કરવુંજ જોઇએ—હરકોઇ માનવજન્મધારી જીવાત્માએ જેને પોતાની અંદર અવશ્ય પધરાવવુંજ જોઇએ, તેને અમે આજથીજ ધારણ કરવા માંડીશું. આવા તમારા વરણીય શુદ્ધ સ્વરૂપનું અમે જેમ જેમ વધારે વધારે શ્રવણ,

મનન અને નિદિધ્યાસન કરતા રહીશું-અર્થાત્ તમારા ગુણોનાં કીર્તન સાંભળીશું, તમારાજ વિચારો કરીશું, તમારામાંજ ચિત્ત એકાગ્ર કરીશું, તમારા નામનો જપ કરીશું, તમનેજ અમારો પ્રેમ અર્પણ કરીશું, તેમ તેમ તમારા શુદ્ધ સ્વરૂપને અમે અમારી અંદર ધારણ કરતા જઇશું. પછી તો ઉપરથી ચાલ્યું આવતું તમારૂં તેજજ અમારી બુદ્ધિને અને ત્યારપછી અમારાં કર્મને યોગ્ય દિશામાં પ્રેર્યા કરશે. આ શુદ્ધ સ્વરૂપની સાથે તમે પોતેજ અમારાં અંતઃકરણમાં બિરાજ્યા હશો અને તમે જાતેજ અમારી બુદ્ધિ, અમારૂં મન તથા અમારા આ શરીર વગેરે સૌના સંચાલક બની ગયા હશો! પછી શો ધર્મ છે અને શો અધર્મ છે તેનો વિચાર કરવાની અમારે કશી ભાંજગડજ નહિ રહે! કેમકે તમારા પવિત્ર સ્પર્શથી અમારા શરીરની એકે એક ક્રિયામાંથી શુદ્ધ ધર્મનુંજ વર્ષણ થયા કરતું હશે. આટલા માટે હે પ્રભો! અમે આજથી તમારા શુદ્ધ તેજને અમારા હૃદયમાં સર્વદા ધારણ કરવાનો યત્ન આદરીએ છીએ. આજથી અમે અમારા એક એક માનસિક વિચારની સાથે, એક એક જપની સાથે તમારા તેજનું આવાહન કરીશું અને એ પ્રમાણે રોજ રોજ એ તેજનો અમારામાં અધિક અધિક જમાવ કરતા જઈશું. અમને દૃઢ વિશ્વાસ છે કે, આ 'ભર્ગ'ની અમને જેમ જેમ પ્રાપ્તિ થતી જશે, તેમ તેમ તેની સાથે સાથે ધર્મનો નિર્ણય કરવામાં કુશળ બનતી જતી અમારી બુદ્ધિ તમારી સર્વજ્ઞતાને પ્રતાપે એક દિવસ બિલકુલ ભૂલ કર્યા વગર બરાબર યોગ્ય માર્ગ ઉપરજ વળી જશે.

શબ્દાર્થ

(सवितुः) પ્રેરણા કરનાર—ઉત્પન્ન કરનાર (देवस्य) પરમાત્મદેવનું (तत्) તે (वरेण्यं) વરવા યોગ્ય (भर्गः) શુદ્ધ તેજ (धीमहि) અમે ધારણ કરીએ છીએ, ધ્યાન કરીએ છીએ. (यः) એવી રીતે ધારણ કરેલું તેજ (नः) અમારી (धियः) બુદ્ધિ કર્મ વગેરેને (प्रचोदयात्) હમેશાં સન્માર્ગ તરફ પ્રેરણા કરતું રહો.

२ वेन्न

उप त्वाग्ने दिवे दिवे दोषावस्तर्धिया वयं।
नमो भरन्त एमसि॥ (ऋ. १-१-७; साम० पू० १-१-

વિનય

અમે ઉત્પન્ન થયા ત્યારથીજ દિવસના પછી રા અને રાત્રિના પછી દિવસ એમ ચાલ્યાજ કરે છે. દરરો એક એક નવો દિવસ અને એક એક નવી રાત્રિ ચાલ આવે છે અને ચાલ્યાં જાય છે. એવી રીતે કાલચક્ર અ વરત–અવિશ્રાન્તપણે ઘૂમ્યાજ કરે છે. એ કાલચક્રમાં અ ક્યાં જતાં હોઇશું ? હે મારા પ્રભુ અગ્નિદેવ ! તમે તો આ અહોરાત્રની રચના એટલા માટેજ કરી છે કે પ્રત્યેક અહોરાત્રની સાથે અમે અમારી આત્મિક ઉન્નતિના ડાબા અને જમણા પગને આગળ ધપાવતા ધપાવતા અમે રોજ રોજ તમારી નજીક અને નજીક આવતા જઇએ. જો પ્રત્યેક અહોરાત્રના આરંભમાં–અર્થાત્ પ્રાતઃકાળ ને સાયંકાળની સંધ્યાને સમયે અમે અમારી બુદ્ધિ વડે તમને નીચા નમીને વંદન કરીએ, તમને નમન કરીને અમારાં કર્મોદ્વારા તમને અમારા નમસ્કાર સહિત ભેટ ચઢાવતા રહીએ, તમારે માટે સ્વાર્થત્યાગ કરતા રહીએ તો આ દિવસ–રાત્રિનું ચક્ર અમને એક દિવસ તમારાં ચરણો આગળ જરૂર પહોંચાડી દેશે. એટલા માટે હે અગ્નિરૂપ પરમદેવ ! અમે આજથી નિશ્ચય કરીએ છીએ કે, અમે દરરોજ અહોરાત્રને વિષે (પ્રાતઃકાળમાં તથા સાયંકાળમાં) અમારી બુદ્ધિ તથા કર્મો વડે તમને અમારા નમસ્કારની ભેટ અર્પણ કરતા રહીને (આત્મસમર્પણ અને સ્વાર્થત્યાગ કરતા રહીને) અમારું બાકીનું આયુષ્ય પૂરું કરીશું અને એવી રીતે દરરોજ દિવસના પરિશ્રમયુક્ત સમયમાં અમારો જમણો પગ તમારી

તરફ આગળ ધપતો રહેશે, ત્યારે રાત્રિના વિશ્રાન્તિકાળમાં અમારી ઉન્નતિનો કાચો પગ દિવસે કરેલી ઉન્નતિને સ્થિર કરતો જશે. હે પ્રભુ ! એટલા માટેજ દિવસ અને રાત્રિ એક એકની આગળ પાછળ દરરોજ ચાલ્યાં આવે છે. હવે આજથી પ્રત્યેક અહોરાત્ર અમને તમારી નજીક લાવતાં જશે. આજથી દરરોજ સ્વાર્થત્યાગ કરતા રહીને અમે અમારાં અંતઃકરણ પવિત્ર રાખીએ છીએ અને એવા પવિત્ર અંતઃકરણ વડે દરરોજ સાંજ–સવાર તમને વંદન કરતા કરતા રોજ ને રોજ તમારી તરફ પ્રગતિ કરતા જઇએ છીએ. હે પ્રભો ! દરરોજ અમે તમારી નજીક આવતા જઇએ છીએ.

શબ્દાર્થ

(अग्ने) હે અગ્નિ ! (वयं) અમે (दिवे दिवे) દરરોજ (दोषावस्तः) રાત્રિ અને દિવસના વખતમાં (धिया) બુદ્ધિ તથા કર્મ વડે (नमो भरन्तः) નમસ્કાર સહિત ભેટ અર્પણ કરતા કરતા (त्वा) તારી (उप) નજીક (एमसि) આવતા જઇએ છીએ.

३ चैत्र

अग्ने यं यज्ञमध्वरं विश्वतः परिभूरासि ।
स इद् देवेषु गच्छति ॥ (ऋ० १, १, ४)

વિનય

કંઇ કંઇ શુભ અભિલાષાઓને મનમાં સેવીને અમે કેટલીક જાતના યજ્ઞો કરવાનો પ્રારંભ કરીએ છીએ અને મનમાં ઇચ્છીએ છીએ કે, અમારા યજ્ઞ સફળ થાય. પરંતુ હે દેવાધિદેવ અગ્નિદેવ ! જ્યાં સુધી તે યજ્ઞોમાં તમે પોતે પૂરેપુરા વ્યાપી ન જાઓ ત્યાં સુધી લાખ ઉપાય કરતાં પણ તે કદી સફળ થતા નથી; કારણ કે તમારા અટળ નિયમો અને તમારી દિવ્ય શક્તિઓ–અર્થાત્ દેવો દ્વારાજ જગતમાં બધાં કાર્યો સિદ્ધ થઇ શકે છે. તમારા વિના અમારો કોઇ પણ યજ્ઞ સફળ થાયજ કેવી રીતે ? વળી જે યજ્ઞમાં તમે વ્યાપ્ત થઈ રહ્યા હો તે યજ્ઞ અધ્વર (ધ્વરા એટલે કુટિલતા અને હિંસા, તેનાથી રહિત) તો જરૂર હોવોજ જોઇએ. પણ થાય છે એવું કે, જ્યારે જ્યારે અમે યજ્ઞનો આરંભ કરીએ છીએ, કોઇ શુભ કાર્ય કરવા માંડીએ છીએ, કોઇ સમાજ, સભા, સમિતિ અથવા સંગઠન કરવા માંડીએ છીએ, કોઈ પરોપકારનું કાર્ય હાથમાં લઇએ છીએ, ત્યારે મોહને વશ થઇને અમે તમનેજ ભૂલી જઇએ છીએ. અમારૂં આરંભેલું કાર્ય ઝટ ઝટ સફળ થઇ જાય તેટલા વાસ્તે અમે હિંસા અને કુટિલતા સહિત કામ કરવા તૈયાર થઇ જાઇએ છીએ. એટલે પછી તમારો હાથ અમારા ઉપરથી ખસી જાયજ ને ? આવી રીતે કરેલા યજ્ઞનો તમારા દેવો સ્વીકાર કરેજ નહિ–તેમના સુધી પહોંચેજ નહિ, એટલે પછી સફળ પણ શાના થાય ? હે પ્રભો ! આજ પછી જ્યારે જ્યારે અમે અમારી નિર્બળતાને અધીન

થઈને અમારા યજ્ઞમાં કુટિલતાને તથા હિંસાને પ્રવેશ કરવા દઈએ અને તમને ભૂલી જઈએ ત્યારે હે પ્રકાશક દેવ! અમારા અંતરમાં ફરીથી એક વાર પેલું વૈદિક સત્ય જગાડી દેજો કે જેથી અમારો અંતરાત્મા બોલી ઉઠે કે, હે અગ્નિ! જે કુટિલતા અને હિંસારહિત યજ્ઞને તમે ચારે દિશાએથી ઘેરી વળો છો, જેમાં તમે વ્યાપ્ત થઈ જાઓ છો, તેજ યજ્ઞ દેવો સુધી પહોંચે છે–અર્થાત્ તેજ યજ્ઞ સફળ થાય છે અથવા દિવ્ય ફળ ઉત્પન્ન કરે છે." ખરેખર, તમને ભૂલી જઈને, તમને આધા ખસેડીને કોઈ પણ સંગઠનશક્તિ દ્વારા કુટિલતા અને હિંસાના બળનો ઉપયોગ કરીને કોઈ પણ કાર્ય કરવા જઈશું તો અમે તેવો ઉગ્ર પરિશ્રમ કરતાં પણ અમને કદી પણ સફળતા નહિ મળે.

શબ્દાર્થ

(अग्ने) હે પરમાત્મન્ (त्वं) તમે (यं) જે (अध्वरं यज्ञं) કુટિલતા અને હિંસા રહિત યજ્ઞને (विश्वतः परिभूः असि) બધી તરફથી ઘેરી વળો છો (स इत्) તેજ યજ્ઞ (देवेषु गच्छति) દિવ્ય ફળ ઉત્પન્ન કરે છે.

૪ જૈન

यद् अंग दाशुषे त्वमग्ने भद्रं करिष्यसि।
तवेत् तत् सत्यमंगिरः॥ (ऋ० १-१-६.)

વિનય

હે પ્રકાશમય દેવ! સ્વાર્થત્યાગી પુરુષનું કલ્યાણજ થાય છે. એ સત્ય તો છેજ; પણ દુનિયામાં એવું હમેશાં અમારી નજરે પડતું નથી. દુનિયામાં તો ઉલટું એવું દેખાય છે કે, સ્વાર્થમગ્ન લોકો લીલા લહેર કરે છે ત્યારે બિચારા સ્વાર્થત્યાગી લોકો નર્યું દુઃખજ વેઠયા કરે છે. સ્વાર્થી લોકો ઉપરાઉપરી ફતેહ મેળવ્યાજ જાય છે, બીજાઓના ઉપર અત્યાચાર કર્યાજ જાય છે, ત્યારે સ્વાર્થત્યાગી લોકોને ચાલુ સતામણીજ સહન કરવી પડે છે. પરંતુ હે મારા પ્રિય દેવ! મારા જીવનના સારરૂપ દેવ! તારી પરમ કૃપા વડે કરીને આજે મને સૂર્યની જ્યોત જેવું સાફ સાફ દેખાય છે કે, આત્મબલિદાન દેનારાંઓનું તો સર્વદા કલ્યાણજ થાય છે. એમાં હવે મને કશોજ સંશય રહ્યો નથી; એ વાત તદ્દન અટળ છે, પૂરેપૂરી સ્પષ્ટ છે. જગતમાં રોજ રોજ બનતા બનાવો, જેમનું સ્વરૂપ અમારી આંખે અવળુંજ દેખાય છે, તેઓ પણ આજ મારી ઉઘાડી આંખોની આગળથી નીચે બતાવેલું મહાન્ સત્ય છુપાવી શકતા નથી. 'આત્મસમર્પણ કરનારાઓનું તો સર્વદા કલ્યાણ ને કલ્યાણજ થાય છે.' એ સત્ય હું દીવાની જ્યોત જેવું સાફ જોઇ શકું છું. જગતમાંથી ધારો કે કદાચ સૂર્યનો નાશ થઇ જાય, ઋતુઓનાં ગુણ તેમજ લક્ષણ બદલાઇ જાય, પૃથ્વી અવળી દિશામાં ફરવા માંડે અથવા એવી તેવી બીજી અસંભવિત વાતો સંભવિત થઇ જાય, પણ આત્મબલિદાન દેનારાઓનું તો કોઈ કાળે પણ અકલ્યાણ

થાય જ નહિ. એ તારું સત્ય અવિચળ અને ત્રિકાળાબાધિત છે, એ હવે હું દિવ્યદૃષ્ટિથી જોઈ શકું છું. "न हि कल्याणकृत् कश्चिद्दुर्गतिं तात गच्छति।" (બાપુ ! કલ્યાણ કરનારાની કદાપિ દુર્ગતિ થાય જ નહિ.) કૃષ્ણ ભગવાનના બોલેલા આ સાંત્વનામય શબ્દો તદ્દન સાચા છે.

હે જીવનના જીવનદાતા ! મનુષ્ય જ્યારે પોતાના સ્વાર્થનો ત્યાગ કરે છે, આત્મબલિદાન દે છે ત્યારે તે પોતાના ત્યાગ અને બલિદાન દ્વારા, હે કલ્યાણસ્વરૂપ દેવ ! તારી અને તેની વચ્ચે જે અંતર છે, જે પડદો છે તેનોજ ત્યાગ કરે છે, તેનુંજ નિવારણ કરે છે અને તેમ કરીને તારા કલ્યાણસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરે છે. અરે ! આત્મબલિદાનમાં અકલ્યાણની છાયા પણ કેવી રીતે હોઈ શકે ? સાચી વાત તો એ છે કે, સ્વાર્થરહિત પવિત્ર મનુષ્યો ઉપર આવી પડતાં કષ્ટ, દુઃખ, વિપત્તિઓ, બધાંજ ક્ષણિક છે. એમના સંબંધમાં જે કાંઈ શાશ્વત છે, સત્ય છે, અટળ છે તે તો તેમનું કલ્યાણજ છે.

શબ્દાર્થ

(अंग) હે મિત્ર ! (अंगिरः) મારા જીવનના આધાર (अग्ने) પ્રકાશક દેવ ! (यद् त्वं) જે તું (दाशुषे) આત્મબલિદાન દેનારાઓનું (भद्रं) કલ્યાણ (करिष्यसि) કરે છે (तत्) તે (तव) તારો (सत्यं इत्) સાચો અટલ નિયમ છે.

५ चैत्र

स नः पितेव सूनवेऽग्ने सूपायनो भव।
सचस्वा नः स्वस्तये॥ (ऋ. १-१-९)

વિનય

આ સંસારમાં જે અમોને જન્મ આપે છે, તેને અમે પિતા કહીએ છીએ. વળી વડીલ વૃદ્ધ પુરુષો, ગુરુજનો વગેરે જેઓ અમારું ઉત્કૃષ્ટ રીતે પાલન કરે છે, તેઓ પણ અમારા પિતા કહેવાય છે. પરંતુ હે પ્રભો! હે અગ્નિદેવ! અમને સૌને કોઇ ને કોઈ વાર જરૂર એવો અનુભવ થઈ જાય છે કે અમારા સાચા પિતા તો તમે એકલાજ છો. કોઇ કોઇ વાર એવો વખત આવીને ઉભો રહે છે કે જ્યારે અમારો સાંસારિક પિતા આંખો ચોળતો એક બાજુએ ઉભો થઈ રહે છે અને અમારૂં રક્ષણ, પાલન નથીજ કરી શકતો. સાચી હકીકત તો એવી છે કે, આ અખિલ વિશ્વના તમામ નિવાસીઓ–સાંસારિક પિતાઓ અને સાંસારિક પુત્રો બધા-જ–તારા એક સમાન પુત્રોજ છે. હે અમારા સૌના પિતા! હે અમારા પરમ પિતા! અમે જ્યારે તારા પુત્રોજ છીએ ત્યારે અમે હમેશાં તારા સુધી નથી આવી શકતા તેનું કારણ શું? પુત્રનો તો એવો અધિકાર હોવોજ જોઇએ કે, જ્યારે મરણ થાય ત્યારે પોતાના પિતાની પાસે જઇ શકે. વળી જ્યારે આવડા મોટા આ સંસારમાં અમારું રક્ષણ કરનાર, અમારાં દુઃખભર્યાં રુદન સાંભળનાર કોઇ છેજ નહિ, ત્યારે હે પિતા! અમે બીજે જઇએ પણ ક્યાં? તું તો અમારે માટે 'सु उपायन'–જેની પાસે અમે સુગમતાથી પહોંચી જઇએ–એવો થા. હે એકમાત્ર પિતા! એટલું કર કે અમે જ્યારે જે જગ્યાએ તને મળવાની ઇચ્છા કરીએ તે વખતે તને મળી શકીએ, તને અમારાં દુઃખની

६ चैत्र

मा प्रगाम पथो वयं मा यज्ञादिन्द्र सोमिनः ।
मान्तः स्थुर्नो अरातयः ॥

(ऋ. १०-५७-१ ॥ अथर्व १३-१-५९)

વિનય

હે પરમ ઐશ્વર્યવાન ઇંદ્ર! અમે તમારી પાસેથી ઐશ્વર્ય નથી માગતા, પણ અમારી તો એટલીજ યાચના છે કે અમે સર્વદા સન્માર્ગ ઉપરજ ચાલીએ, અમે સન્માર્ગ ઉપરથી કદી પણ લટીએ નહિ. સન્માર્ગ ઉપરજ પગલાં ભરતાં ભરતાં અમને જે કાંઈ ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ થાય તેજ અમારે માટે સાચું ઐશ્વર્ય નીવડશે. ગમે તે આડે અવળે રસ્તે મેળવેલું 'ઐશ્વર્ય' ઐશ્વર્ય નજ કહેવાય; કારણ કે તેમાં ઈશ્વિરત્વ નથી હોતું–સામર્થ્ય પણ નથી હોતું. સન્માર્ગ ઉપર રહીને, હે ઇંદ્ર! જે કાંઇ ઐશ્વર્ય મને તમારા તરફથી પ્રાપ્ત થાય તે ગ્રહણ કરીને હું કદી પણ યજ્ઞથી વિચલિત ન થાઉં એટલી મારી પ્રાર્થના છે. હું યજ્ઞ કરતો રહીને–પરોપકાર કરતો રહીને–તમારા આપેલા ઐશ્વર્યનો ઉપભોગ કરૂં. મને જે કાંઈ તમારી મારફત (તમારા દેવોની મારફત) મળ્યું હોય તે તમને (તમારા દેવોને) અર્પણ કર્યા વિના ભોગવવું એ તો ચોરી કહેવાય.* સ્વાર્થને વશ થઇને અમે એવું પાપાચરણ કદી પણ ન કરીએ. અમે યજ્ઞને, આત્મત્યાગને, પરોપકાર અર્થે આત્મવિસર્જન કર-

---

* જુઓ ગીતા, અધ્યાય ૩, શ્લોક ૧૨–૧૩.
इष्टान्भोगान्हि वो देवा दास्यन्ते यज्ञभाविताः ।
तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुंक्ते स्तेन एव सः ॥
यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो मुच्यन्ते सर्व किल्बिषैः ।
भुंजते ते त्वघं पापा ये पचंत्यात्मकारणात् ॥

७ चैत्र

प्राग्नये वाचमीरय वृषभाय क्षितीनाम् ।
स नः पर्षद् अति द्विषः ॥

(ऋ० १०-१८७-१ । अथर्व. ६-३४-१.)

વિનય

હે માનવી ! દ્વેષભાવથી પર થઈ જવાનું-તેનાથી ઊંચે ઉઠવાનું હવે તને મન થાય છે ? અત્યાર સુધી તારા પોતાના જાતિભાઈઓનો દ્વેષ કરી કરીને અને તેના બદલામાં તેમના દ્વેષનાં કડવાં ફળ ચાખી ચાખીને તું હવે વાજ આવી ગયો છે ? તારા અંગત સુખમાં બીજાઓને વિઘ્નકર્તા માનીને તેં કાંઇ થોડા લોકોનો દ્વેષ કર્યો છે ! પણ તેં તેમનો જેટલા પ્રમાણમાં દ્વેષ કર્યો છે—વેરનો બદલો વેરથી વાળ્યો છે, તેટલાજ પ્રમાણમાં તેમનો દ્વેષ પણ શું નથી વધતો ગયો ? એ રીતે વેરના બદલામાં વેર અને દ્વેષના બદલામાં સામો દ્વેષ કરવાથી પરસ્પર દ્વેષનું પ્રમાણ એટલી હદ સુધી વધી ગયુ છે કે તું આજે તારા પોતાનાજ પેદા કરેલા દ્વેષસમુદ્રમાં ડૂબી ગયો છે. હવે જો તું પૂરેપુરો કાયર કાયર થઈ ગયોજ હોય અને આ દ્વેષના કુંડાળાની બહાર નીકળી જવા તું ઇચ્છતો હોય તો ઉઠ, ઉભો થા અને સારાય સંસારમાં વ્યાપી રહેલા અગ્નિદેવ જે સર્વની કામનાઓ પૂર્ણ કરે એવા છે તેમના કાન સુધી તારો અવાજ પહોંચાડ. અરે ! તે કાંઇ જેવા તેવા નથી. તે તો ‘ વૃષભ ’ છે-અર્થાત્ આપણા ઉપર દયા લાવીને કામનાઓની પરિતૃપ્તિનો વરસાદ વરસાવી રહ્યા છે. બસ, તું તેમના કાન સુધી તારો અવાજ પહોંચાડે એટલીજ વાર છે. જ્યાં તેમણે તારો પોકાર સાંભળ્યો એટલે તરતજ તારી કામના પૂર્ણ કરી દેશે. જો તારી ઇચ્છા તારા ખરા

૯ ચૈત્ર

सोम गीर्भिष्ट्वा वयं वर्धयामो वचोविदः ।
सुमृडीको न आविश ॥ (ऋ. १, ९१, ११)

વિનય

હે પ્રશાંતસ્વરૂપ સોમદેવ ! તમે અખિલ સંસારના સારરૂપ છો, તમે જીવનરસ છો; છતાં પણ પ્રકૃતિના વિષયોમાં લુબ્ધ થએલ માનવસંસાર તમને નથી ઓળખતો, તમે કાંઇક છો એવો કદી અનુભવ પણ નથી કરી શકતો. એટલા માટે અમારામાંથી જેમણે તમારી દયાને લીધે તમારા થોડાક અનુભવનો સ્વાદ ચાખ્યો છે, તેમણે તો પોતાનો માત્ર એકજ ધર્મ નિશ્ચયપૂર્વક માની લીધો છે કે, બીજું કાંઈજ ન કરતાં ગાંડાની માફક જ્યાં ત્યાં તમારાજ ગુણ ગાતા ફરવું–તમારાંજ કીર્તનો સૌને સંભળાવતા ફરવું. તમારી ભક્તિએજ અમને 'વચોવિદ્' પણ બનાવી દીધા છે–તમારી ભક્તિને પ્રતાપે અમે વાણીના સામર્થ્યને, તેના છુપા રહસ્યને ઓળખી શકયા છીએ; એટલુંજ નહિ પણ એ સામર્થ્યનો પ્રયોગ કરતાં પણ શીખી ગયા છીએ. એટલા માટેજ અમે અમારી વાણી વડે તમારાં કીર્તનો કરીએ છીએ, તમારો યશ ગાઇએ છીએ, તમારા સ્વરૂપનું વર્ણન કરીએ છીએ. વિષયરસમાં લંપટ બની ગએલાં માનવહૃદયોએ તમને જે જે ઠેકાણેથી આઘા ખસેડી દીધા છે, અને જ્યાં જ્યાં જડ પ્રકૃતિવાદે, કુદરતની જડ અંધ શક્તિઓની ઉપાસના કરવાના મોહે તમારે માટે ખાલી જગ્યાજ રહેવા દીધી નથી ત્યાં જઇને પણ અમે તમારા નામનો મહિમા ગાઇએ છીએ, તમારા નામનો પ્રચાર કરીએ છીએ, તમારી પુનઃ પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરાવીએ છીએ. અરે! એમજ કરોને કે, બધે અમે તમારા વિષ-

१० मंत्र

आ त एतु मनः पुनः क्रत्वे दक्षाय जीवसे।
ज्योक् च सूर्यं दृशे॥ (ऋ १०-५७-४)

નિદાન

હે મનુષ્ય ! તું આટલો બધો નિર્બળ, ઉત્સાહહીન અને ઢીલો કેમ બની ગયો છે? તેનું કારણ તારા ચિત્તનું મનનું જ નિર્બળપણું છે. તારું મન જ નિર્બળ થઈ ગયું છે. અરે ! તારે મન જ નથી એમ કહીએ તો પણ ચાલે. તારા વ્યાધિનું બીજું કાંઈ જ કારણ નથી. તું તારી મન-તાને–તારી નિર્બળતાને–દૂર કરવાને માટે પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ દવાઓ ખાતો ફરે છે. એ દવાઓથી કશો જ ભલીવાર થશે નથી. વહેમનું તો ઓસડ જ નથી. તું જરાક વારને માટે તો તારા વહેમના પંજામાંથી છૂટો થા અને જગવ્યાપી મન જે અખિલ વિશ્વમાં વ્યાપી રહ્યું છે, આખા સંસારને ગતિ આપી રહ્યું છે—પ્રત્યેક મનુષ્યના મનને ગતિમાન કરી રહ્યું છે, તેના પ્રવાહને તારા મનમા લગાર પ્રવેશ તો કરવા દે. આ મનોમય પ્રવાહને તું તારા મનમાં જેમ જેમ ધારણ કરતો જઈશ, તેમ તેમ તારૂ મન સચેત બનતું જશે. એમ થશે એટલે તું યથાયોગ્ય રીતે 'क्रतु'-કર્મ કરતો થઈશ, તારી અંદર 'दक्ष' બળ ઉત્પન્ન થશે અને તારામાં એક નવીન પ્રકારની ચેતનાનો સંચાર થશે. વળી જગતને પ્રાણ અર્પનાર સૂર્યદેવનાં દર્શન કરતો રહીને-તેનામાંથી વહેન કરતા પ્રાણનું શોષણ કરતો રહીને-તું દીર્ઘ કાળપર્યન્ત જીવિત રહીશ. આ બધું ચમત્કારિક પરિણામ મનઃશક્તિના પ્રવેશનું જ છે. માટે અમારી તો પરમેશ્વરનાં ચરણોમાં એકજ પ્રાર્થના છે કે, તારામાં મનઃ-શક્તિનો પ્રવેશ થાઓ. એમાંજ તારૂં કલ્યાણ છે. મન-

૧૧ ચૈત્ર

इन्द्र आशाभ्यस्परि सर्वाभ्यो अभयं करत्।
जेता शत्रून् विचर्षणिः ॥
(ऋ० २-४१-१२। अथर्व० २०-५७-१०)

વિનય

અરે! હું શા વાસ્તે ડરતો હોઇશ? આ (ઇન્દ્રની) પરમેશ્વરની સૃષ્ટિમાં કોઇ પણ કાળમાં, કોઈ પણ સ્થળમાં ભય પામવાનું લેશમાત્ર પણ કારણ હોયજ નહિ. શું હું મારા શત્રુઓથી ડરૂં છું? આ ઈંદ્રની સૃષ્ટિમાં તો કોઈ મારો શત્રુ હોવોજ ન જોઇએ. મારો કોઈ શત્રુ છેજ નહિ. હા, પાપાચરણ કરનારાં મનુષ્યોને એક રીતે શત્રુ કહી શકાય, કેમકે પાપ કરવું એટલે ઈશ્વરના શાસનની સામે બળવો કરવો—અર્થાત્ પરમાત્માની સાથે શત્રુતા કરવી એવો અર્થ થાય; પણ એવાં પાપ કરનારા ભાઈઓથી પણ મારે બ્હીવાની શી જરૂર? એટલી વાત ખરી કે, જ્યારે પાપ કરનારાઓના પાપનો વિરોધ કરવાનો મારો ધર્મ ઉભો થશે, ત્યારે તે ભાઇઓ મને પોતાનો શત્રુ ગણવા લાગશે અને મને પોતાનો શત્રુ ધારીને અનેક રીતે સતાવવાને, દુઃખ દેવાને તૈયાર થશે, પણ એ પાપી ભાઇઓ મને ભલેને ગમે તેટલો સતાવે, પજવે, દુઃખ દે; પણ તેથી મારૂં શું બગડી જવાનું હતું? તે તો બિચારા [illegible] પરમાત્માને હાથે મરી ચૂકેલા છે. પરમાત્મા તે [illegible] રીતેજ "शत्रून् जितेता"—શત્રુઓને જીતનાર છે. તેમની સામે દુશ્મનાવટ કરીને—અર્થાત પાપ કરીને [illegible] છે? આપણા મનમાં આટલી [illegible] વાત પર દૃઢ વિશ્વાસ જામી જાય કે, પરમાત્મા તો "શત્રુ જેતા" છે તો પછી [illegible] પાપી માણસો તરફથી [illegible]

१२ स्तेत्र

आ त्वा रम्भं न जिव्रयो ररम्मा शवसस्पते।
उश्मसि त्वा सधस्थ आ॥ (ऋ. ८-४५-२०)

વિનય

હે ભગવન્! હું ઘરડો છું અને તમે મારા સત્ય [illegible] શરણની, અવલંબની લાકડી છો, આધાર છો, તમેજ [illegible] મદદગાર છો, આશ્રયદાતા છો. મારા આ ઘડપણમાં [illegible] [illegible] માટે હે પ્રભો વૃદ્ધ, જીર્ણ ન દેખાતો હોય [illegible] [illegible] ઘરડોજ છું, જીર્ણ થયેલો [illegible] [illegible] અને તેથી કરીને હું [illegible] [illegible]

१३ चैत्र

इच्छन्ति देवाः सुन्वन्तं न स्वमाय स्पृहयन्ति।
यन्ति प्रमादं अतन्द्रा ॥ (ऋ ८-२-१८। अथर्व २०-१८-३)

विनय

આળસ એ મનુષ્યનો મોટો શત્રુ છે. આપણે રોજ [illegible]
રોજ જે જે પાપ કરીએ છીએ, તેમાંનાં ઘણાંખરાં પાપ [illegible]
કારણ આપણાં મનની કુટિલતા નહિ પણ આપણું આળ [illegible]
સજ છે. આપણે ઘણી વાર આળસ અથવા સુસ્તીને વશ
થઈને પાપી બનીએ છીએ. એવીજ રીતે કેટલાંય લાભદા [illegible]
યક શુભ કાર્યોનો આરંભ કર્યા પછી માત્ર આળસને તાબે
થઈને આપણે તે તે કાર્યોને પડતાં મૂકીએ છીએ અને
આત્મકલ્યાણથી વંચિત થઈએ છીએ. માટે આળસને તાબે
થનારા લોકો કદી પણ પરમાત્માને પ્રિય થઈ શકતા નથી
પરમાત્માને આધીન દેવતાઓ આળસુ લોકોને સાહાય્ય [illegible]
નથી, કારણ કે તેવા આળસુ દેવતાઓએ પ્રવર્તાવેલા [illegible]
ગતમાં પોતાનો ફાળો આપતા નથી, દેવતાઓની સા[illegible]
[illegible] કરીને તે કરતા નથી. પરમાત્મા પોતે
[illegible] દેવતાઓની મારફતે જગતમાં સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા [illegible]
[illegible] દેવતાઓની મારફતે જગતનું નિયમન કરે છે
અને [illegible] (ન્યાયી) પળાવે છે આપણી [illegible]
[illegible], [illegible], પાપની આપણે [illegible]
[illegible] કરે છે તેઓની, [illegible]
[illegible], [illegible], [illegible] વગેરે દ્વારા આપણને [illegible]
[illegible] માટે એ જરૂર છે,
[illegible] અને પરમાત્માની [illegible]
[illegible] અનુશાસનનું [illegible]
[illegible]
[illegible]

१४ चैत्र

जीवान्नो अभि धेतन आदित्यासः पुरा हथात्।
कद्ध स्थ हवनश्रुतः॥ (ऋ. ८-६७-५)

વિનય

હે આદિત્ય દેવતાઓ ! દોડો ! અમારી વ્હારે ધાઓ ! અમને ઉગારી લો. મોત જડબું પહોળું કરીને અમારી સામેજ આવી ઉભું છે. બીજી ક્ષણેજ મોત અમારો કોળીઓ કરી જશે. ભોગ ભોગવતી વખતે અમે જાણ્યુંજ નહિ કે સહેલાઇથી હસતાં હસતાં ભોગવાતા ભોગ આગળ જતાં એક દહાડો અમારાજ ભોક્તા બનીને અમનેજ ખાઇ જશે. ભોગ ભોગવતી વખતે અમે અમારી જાતેજ રાજી ખુશીથી વિષયબંધનોની જાળમાં બંધાતા ગયા. તે વખતે અમે એટલો વિચાર ન કર્યો કે અમે અમારી જાતને મોતની જાળમાં બાંધી રહ્યા છીએ. પણ આજની એક ક્ષણ, મોતના મોઢામાં જઇ પડવાની એક ક્ષણ, ધગધગતા પશ્ચાત્તાપથી ધીકતી એક ક્ષણ પાછલી આખી જીન્દગીના કુલ સરવાળાની બરોબરી કરે એવી આવી પહોંચી છે અને, અમારે માટે આ એકજ ક્ષણ હવે બાકી રહી છે. એની અણીએ ટાંક્યું, હે આદિત્યો ! હું તમારી મદદને માટે પોકાર કરી રહ્યો છું. મેં સાંભળ્યું છે કે, તમે જગદીશ્વરની આનંદનીય શક્તિઓ છો, અમને બંધનજાળમાંથી છોડાવે એવી શક્તિઓ છો, અમને પ્રકાશ આપનારી શક્તિઓ છો. અરે ! તમે અત્યારે ક્યાં છો ? મારો પોકાર કેમ કાને ધરતા નથી ? મારો જીવ તો નીકળું નીકળું થઇ રહ્યો છે. એક ક્ષણની વાર લગાડશો તો મારો જીવ ગયોજ સમજો. તમે 'હવનશ્રુત' પોકાર સાંભળનાર તરીકે પ્રસિદ્ધ છો. તમે અકસ્માત્ પાપીઓના સાચા અંતઃકરણના પશ્ચા-

૧૪ વૈદ્ય

जीवान्नो अभिधेतन आदित्यासः पुरा हथात्।
कद्ध स्थ हवनश्रुतः॥ (ऋ. ८-६७-५)

વિનય

હે આદિત્ય દેવતાઓ ! દોડો ! અમારી વ્હારે ધાઓ ! અમને ઉગારી લો. મોત જડબું પહોળું કરીને અમારી સામેજ આવી ઉભું છે. બીજી ક્ષણેજ મોત અમારો કોળીઓ કરી જશે. ભોગ ભોગવતી વખતે અમે જાણ્યુંજ નહિ કે સહેલાઇથી હસતાં હસતાં ભોગવાતા ભોગ આગળ જતાં એક દહાડો અમારાજ ભોક્તા બનીને અમનેજ ખાઇ જશે. ભોગ ભોગવતી વખતે અમે અમારી જાતેજ રાજી-ખુશીથી વિષયબંધનોની જાળમાં બંધાતા ગયા. તે વખતે અમે એટલો વિચાર ન કર્યો કે અમે અમારી જાતને મોતની જાળમાં બાંધી રહ્યા છીએ. પણ આજની એક ક્ષણ, મોતના મોઢામાં જઇ પડવાની એક ક્ષણ, ધગધગતા પશ્ચાત્તાપથી ધીકતી એક ક્ષણ પાછલી આખી જીન્દગીના કુલ સરવાળાની બરોબરી કરે એવી આવી પહોંચી છે. બસ, અમારે માટે આ એકજ ક્ષણ હવે બાકી રહી છે. એવી અગ્નિને ટાંકણે, હે આદિત્યો ! હું તમારી મદદને માટે પોકાર કરી રહ્યો છું. મેં સાંભળ્યું છે કે, તમે જગદીશ્વરની અખંડનીય શક્તિઓ છો, અમને બંધનજાળમાંથી છોડાવે એવી શક્તિઓ છો, અમને પ્રકાશ આપનારી શક્તિઓ છો. અરે ! તમે અત્યારે ક્યાં છો ? મારો પોકાર કેમ કાને ધરતા નથી ? મારો જીવ તો નીકળું નીકળું થઇ રહ્યો છે. એક ક્ષણની વાર લગાડશો તો મારો જીવ ગયોજ સમજો. તમે 'हवनश्रुत' પોકાર સાંભળનાર તરીકે પ્રસિદ્ધ છો.. તમે અશરણ પાપીઓના સાચા અંતઃકરણના પશ્ચા-

१५ चैत्र

तरत् स मन्दी धावति धारा सुतस्यान्धसः ।
तरत् स मन्दी धावति ॥

(ऋ. ९-५८-१ । साम० पू. ६-१-२-४)

વિનય

દુઃખ અને પાપને તરી જવાની ઇચ્છા રાખનારા ભાઈઓ ! જુઓ ! વાસ્તવિક રીતે તરી પાર ઉતર્યા હોય એવા અવશ્ય કોઇ છે તો ખરા. આ સંસારરૂપી મહાસાગર જે દુસ્તર દેખાય છે તેને પણ તરનારાઓ તરી જાય છે—ખરેખર, તેને તરીને પેલે પાર ચાલ્યા જાય છે. પણ જેઓ 'મન્દી' છે તેઓ એકલાજ તરી શકે છે. જેઓ ભગવાનના ભજનમાંજ આનંદ માનનારા છે તેઓજ તરી શકે છે. તમે ખરેખરા ભજનરસમાં મસ્ત બની ગયા છો ! ભક્તિરસથી તમારૂં અંતઃકરણ પૂરેપુરૂં પરિતૃપ્ત થઇ ગયું છે ? તમને એટલી હદ સુધી આન્તરતૃપ્તિ થઇ ગઇ છે કે સંસારની કોઈ પણ વસ્તુને માટે તમને કદી કામના થાયજ નહિ ? તમારૂં અંતઃકરણ આંતરિક આનંદથી એવું છલોછલ ભરાઈ ગયું છે કે સંસારના કોઇ પણ પદાર્થને માટે તમને મનમાં કદી પણ લાલચ થાયજ નહિ ? તમે ખરેખર એવા મસ્ત અથવા આત્મારામ બની ચૂકયા છો ! જેમને 'મન્દી' કહ્યા છે તેમનાં તો હમણાં કહી ગયા તેવાં લક્ષણો હોય છે. એવા વિરલાઓ દુઃખ અને પાપને તરી ગયા છે અને આજે પણ તરી જાય છે.

એવી અવસ્થા શાં શાં સાધનોથી પ્રાપ્ત થાય છે ? એવી અવસ્થા તો ત્યારેજ પ્રાપ્ત થાય છે, કે જ્યારે ઈશ્વરનું ભજન કરતાં કરતાં શરીરની અંદર અત્યારસુધી સૂઈ રહેલી શક્તિ જાગ્રત થઈ જાય અને જાગ્રત થઈને પ્રાણ

માનસિક ચેતનાયુક્ત પ્રાણના પ્રવાહના રૂપમાં કુંડલિની શક્તિ ક્રમશઃ ઉપર ચઢતી હોય એવો અનુભવ થાય છે. ઉત્પન્ન કરેલા ' अन्धस् 'ની–સોમરસની ધારા તે આ શક્તિનો પ્રવાહજ. તેની ઊર્ધ્વ ગતિની સાથે આત્મા પણ ક્રમશઃ ઉન્નત થતો જાય છે. આ પ્રવાહ જેમ જેમ ઉંચે ચઢતો જાય છે, તેમ તેમ જેમને ' मन्दी ' કહ્યા છે એવા ભક્તજનો પણ ઊર્ધ્વ ગતિ કરે છે. શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ સાતે સાત લોક શરીરની અંદરજ છે. આત્મા ઉંચે ચઢતો ચઢતો એક એક

ટુંકા શબ્દોમાં કહીએ તો આ પ્રકરણમાં લખ્યા પ્રમાણે આપણી કરોડના મધ્યમાં જે જ્ઞાનરજ્જુ (સ્પાઇનલ કૉર્ડ) છે તેની અંદર ઇડા, પિંગલા અને સુષુમ્ણા નામની ત્રણ પ્રાણવાહક નાડીઓ છે. ઇડા અને પિંગલા તો પ્રાણીમાત્રમાં આજે પણ કાર્ય કરે છે અને પ્રાણનો પ્રવાહ તેમાં થઇને વારાફરતી વહન કરે છે. પણ સુષુમ્ણા નાડીનો માર્ગ માત્ર યોગસાધના વડેજ ખુલ્લો થાય છે. એ નાડીનો એક છેડો મળદ્વારથી જરાક ઉપર આવેલો છે અને બીજો છેડો માથાની ખોપરીના મધ્યભાગમાં આવેલો છે. વચમાં થોડે થોડે અંતરે મૂળાધાર, મણિપૂરક, સ્વાધિષ્ઠાન, આજ્ઞા, અનાહત અને સહસ્રાર એમ એક એકથી ચઢીઆતાં ૭ ચક્રો અથવા પ્રાણકેન્દ્રો છે. સૌથી નીચે મૂળાધાર ચક્ર છે અને સૌથી ઉપરનું સહસ્રાર ચક્ર છે, તેમને કમળ-પદ્મ પણ કહ્યા છે. કમળની પેઠે તેમને પાંદડીઓ છે. પરંતુ એ બધી બીડાએલી છે અને તેમનાં મોઢાં ઉંધા છે. યોગાભ્યાસ વડે સુષુમ્ણાનો માર્ગ ઉઘડે છે ત્યારે એ ૭ ચક્રો અથવા કમળો પણ ખીલે છે. કુંડલિની નામની એક પ્રાણશક્તિ સાપણની પેઠે ગૂંચળું વળીને મૂળાધાર ચક્ર આગળ સૂતી પડી છે. તે જાગ્રત થઇને સુષુમ્ણા નાડીને રસ્તે ચક્રોને વિકસાવતી ઠેઠ સહસ્રાર ચક્ર સુધી જઈ પહોંચે ત્યારે યોગસિદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. એ સ્થિતિ હઠયોગીઓ યોગની પ્રક્રિયા વડે, જ્ઞાનીઓ જ્ઞાનવિચાર કરીને, ભક્તો ઇશ્વરની ઉપાસના કરીને અને નિષ્કામ કર્મયોગીઓ ભૂતમાત્રની સેવા કરતા રહીને અંતે પ્રાપ્ત કરે છે. એ કુંડલિની શક્તિને આદ્યાશક્તિ કહી છે અને સહસ્રાર ચક્ર આગળ તે પોતાના પતિ શિવને–આત્મદેવને–જઇ મળે છે. હરગૌરીનું, પુરુષ અને પ્રકૃતિનું શક્તિ અને શક્તિમાનનું મિલન યોગસિદ્ધિની ઉચ્ચતમ અવસ્થા છે, જેનું પુરાણો અને તંત્રશાસ્ત્રોમાં રૂપકની ઢબે વર્ણન કર્યું છે.—સેવાનંદ

१६ मंत्र

नयसीद्वति द्विषः कृणोष्युक्थशंसिनः।
नृभिः सुवीर उच्यते॥ (ऋ. ६-४५-६)

વિનય

'सुवीर'—સર્વશ્રેષ્ઠ વીર પુરુષ—કોણ કહેવાય? છેવટે તો દરેક ગુણનો સર્વોત્તમ આદર્શ તો એક પરમેશ્વરજ છે, પરિપૂર્ણ વીરતાનો એકમાત્ર આધાર તે એકજ છે. ઈશ્વરની વીરતાનું અનુકરણ કરનારા મનુષ્યો—અર્થાત્ ખરેખરા મર્દ લોકો—સાચા અર્થમાં જેઓ પુરુષ છે—જેઓ પૌરુષયુક્ત છે—તેઓ એકલા ઈશ્વરનેજ 'सुवीर' એવા સંબોધનથી બોલાવે છે. પણ તેની વીરતા કેવી છે તે બરાબર સમજી લેવાની જરૂર છે. અજ્ઞાની લોકો એવું માને છે કે પોતાના શત્રુને અથવા પોતાનો દ્વેષ કરનારને નુકસાન કરવામાં સફળ થવું એનું નામ બહાદુરી. આ તો હડહડતું અજ્ઞાનજ છે. ક્રોધને તાબે થવું એટલે જીતવું નહિ, પણ હારી જવું. ક્રોધને વશ થનાર માણસ ફક્ત પોતાનાજ શરીરને વિષમય બનાવે છે, અથવા પોતાના શરીરનેજ બાળીને ખાક કરી દે છે. અને વળી જે ક્રોધી છે તેનાથી પોતાના શત્રુનો નાશ થાયજ શી રીતે? તે તો ઉલટો સૌથી પહેલો પોતાનોજ નાશ કરી નાખે છે. કારણ કે આપણા ઉપર દ્વેષ કરનારનું આપણે ભૂંડું તાકતા જઈએ છીએ, તેનું અનિષ્ટ કરવાના વિચારને જેમ જેમ મનમાં પોષતા જઈએ છીએ, તેમ તેમ આપણે તેના દ્વેષને, તેની વૈરવૃત્તિને ઉલટા વધારતાજ જઈએ છીએ. આપણા પ્રત્યે તેનો દ્વેષ, તેની શત્રુતા વધતીજ જાય છે. તેને ગમે તેટલું નુકસાન કરીએ, તેના શરીરને ગમે તેટલી ઇજા કરીએ, અરે! તેને જાનથી …રી નાખીએ તો પણ તેની શત્રુતાનો તો નાશ નથીજ

તરીકે આપણી સન્મુખ રાખવો ઘટે, પરમાત્માની વીરતાનું આપણે ધ્યાન કરવું ઘટે, પરમાત્માને વિષે તો ભક્તજનો હમેશાં કહેતા આવ્યા છે કે, આજે સંસારમાં જે મનુષ્યો પરમાત્માથી તદ્દન વિમુખ છે, તેનાથી તદ્દન ઉલટે રસ્તે ચાલે છે, તેઓ પણ એક દિવસ પોતાની ભૂલ સુધારશે, કુમાર્ગેથી પાછા વળશે, પરમાત્માના ભક્ત બનશે; તેનાં સ્તુતિગાન ગાતા થશે અને એમ કરતાં કરતાં એક દિવસ તદ્દન મુક્ત બનીને ઉભા રહેશે. એવી લોકોત્તર વીરતાના આદર્શનું આપણે અનુસરણ કરવું જોઇએ. પરમાત્માની અપરિમિત વીરતામાંથી, પોતાના વિરોધીઓનો હૃદયપલટો કરી દેવાની પરમાત્માની અદ્ભુત શક્તિમાંથી અને તેમના અદ્ભુત ધૈર્યમાંથી તેનો અલ્પ અંશ આપણે મનમાં ધારણ કરતા થઇએ અને સાચા વીર બનીને ઉભા રહીએ.

શબ્દાર્થ

હે ઇન્દ્ર! તું (द्विषः) દ્વેષ કરનારાઓના દ્વેષભાવને (इत् उ) ખાત્રીપૂર્વક (अति नयसि) ઉખાડી નાખે છે. (तान्) તું તેમને (उक्थ शंसिनः) પોતાના પ્રશંસક (कृणोषि) બનાવી દે છે. (नृभिः) સાચા પુરુષોને મોઢેથી તું (सुवीर उच्यते) સુવીર કહેવાય છે.

૧૮ મે

[illegible] ॥

વિનય

[illegible]

[illegible] આવ્યું છે અને [illegible]

[illegible] નહીં આવો હૃદયમાં આવવા

[illegible] હૃદયને તમારા સત્કારને માટે યોગ્ય

જોઇએ તેવું નિર્મળ તો બનાવ્યુંજ છે, પણ તે ઉપરાંત તમને સંતોષવા માટે ભક્તિરસ પણ ભરી રાખ્યો છે. મારા હૃદયના સાચા પ્રેમનું રસાસ્વાદન કરવાને માટે તમે અહીં આવો. મારો પ્રેમ મને કહે છે કે, હવે તો તમેજ મારા પ્રાણના પ્રાણ છો, તમારો સ્પર્શજ મને સજીવન રાખી શકે છે અને તમારો વિયોગ એ મારે માટે મૃત્યુ છે. એટલા માટે મારૂં હૃદય હવે તમારે માટે ઝંખી રહ્યું છે, તમને સાદ કરીને બોલાવી રહ્યું છે કે, તમે હવે તેમાં પધારીને રમણ કરો. મારો સાચો જ્ઞાનયુક્ત પ્રેમ તમને મારા હૃદય સુધી નહિ ખેંચી લાવે? નહિ, નહિ, હું ભૂલ્યો; મારે તો એવું કહેવું જોઇએ કે તમે મારા હૃદયમાં આવો એટલુંજ પૂરતું નથી, પણ જેમ હરકોઈ માણસ પોતાના ઘરમાં રહે છે અને ત્યાં આનંદ કરે છે, તેમ તમે મારા હૃદયને તમારૂં નિવાસસ્થાન બનાવો, મારી ભક્તિ આર્ત, જિજ્ઞાસુ અથવા અર્થાર્થીની ભક્તિ નથી; કેમકે મેં તો મારા હૃદયમાંથી 'અહંભાવ'ની જડ કાઢી નાખી છે. હવે તો આ શરીર તમારૂંજ છે, તમારૂં પોતાનું ઘરજ છે. હવે તો "હું" અને "મારૂં" એવું કશું રહ્યુંજ નથી. હે આત્માના આત્મા સોમદેવ! મારૂં હૃદય જે તમામ રીતે વિશુદ્ધ થયુ છે તેમાં આવીને તમે યથેચ્છ રમણ કરો. હવે તો એ તમારૂં ઘરજ બની ગયુ છે.

શબ્દાર્થ

(**गावः न यवसेषु**) જેમ જવના ખેતરોમા ગાયો આનંદ પૂર્વક આવીને રમણ કરે છે અને (**मर्यः स्व ओक्ये इव**) માણસો પોતપોતાના ઘરમાં આવીને વસે છે તેમ (**त्वं**) તુ (**नः हृदि**) અમારા હૃદયમાં (**आ**) આવીને (**रारन्धि**) હમેશા આવીને વસ જા અને રમણ કર.

માટેજ અમે તમને વારંવાર સાદ કર્યાજ જઇએ છીએ. એમ કરતાં આખરે કદાચ તમે અમારૂં રક્ષણ ન પણ કરો તો પણ અમે ગભરાઇ જતા નથી, નિરાશ થતા નથી, કારણ કે અમને વિશ્વાસ છે કે, તમારી અરક્ષાની અંદર પણ રક્ષા છુપાએલી છે. તમે અમારૂં અંતિમ કલ્યાણજ કરનાર છો, એવી અમારી અટળ શ્રદ્ધા છે. અકલ્યાણ તો તમારાથી કદાપિ થાયજ નહિ. અમારી નજરે ચોખ્ખે-ચોખ્ખી દેખાતી વિપત્તિ કેવી રીતે કલ્યાણના રૂપમાં ફેર-વાઇ જશે, અમારો દેખીતો વિનાશ કેવી રીતે આખરે શુભ પરિણામજ લાવી મૂકશે તેની તો અમને અત્યારે સમજ નથી પડતી; તો પણ પાછલા અનુભવો ઉપરથી અમારાં અંતઃકરણના ઉંડાણમાં એવો અટળ વિશ્વાસ ઘર કરી બેઠો છે કે તમે તમારી પ્રત્યેક કૃતિ વડે, પ્રત્યેક ઘટના વડે અમારૂં રક્ષણજ કરશો, અમારૂં શુભજ કરશો, અમને આખરે બચાવીજ લેશો. અમારો આત્યંતિક વિનાશ તો તમે કદાપિ થવા દેવાનાજ નથી. માટેજ અમારૂં રક્ષણ કરવાને વાસ્તે તમને પુનઃ પુનઃ સાદ કરીએ છીએ. હમેશાં તમારી વિલક્ષણ અનોખી રીતે સર્વનું કલ્યાણજ કરનારા તમે અમારૂં નિશ્ચયપૂર્વક રક્ષણ કરનારજ છો. અમારૂં કલ્યાણ કરવાને માટે સર્વદા તૈયાર એવી તમારી રક્ષક ભુજાઓ પ્રત્યેક ક્ષણે, પ્રત્યેક સ્થળે, ચારે તરફ ફેલાએલીજ છે. તમારા સિવાય અમારી સ્તુતિને યોગ્ય બીજું હોય પણ કોણ? તમને મૂકીને માણસ બીજા કોનાં ગીત ગાય? માત્ર તમારી એકલાનીજ સ્તુતિ કરીને મનુષ્ય પોતાની વાણીને સાર્થક કરી શકે છે.

શબ્દાર્થ

(पृत्सुतुर्यं) સ્તુતિ કરવાને યોગ્ય ઇન્દ્રને (ऊतये) રક્ષણ કરવાને માટે (हवामहे) અમે સાદ કરીએ છીએ કે જે ઇન્દ્ર (पृथुवरस्नं) બધી જગ્યાએ ફેલાએલી ભુજાઓવાળા છે અને (यजसे) પાલન-પોષણ કરવાને માટે (साधु कृण्वन्तम्) કલ્યાણજ કરનારા એવા ઇન્દ્રને અમે સાદ કરીએ છીએ.

૧૧ નૈત્ર:

चोदयित्री सूनृतानां चेतन्ती सुमतीनाम् ।
यज्ञं दधे सरस्वती ॥ (ऋ. १-३-११)

વિનય

પોતાના જીવનને જેમણે યજ્ઞરૂપ બનાવી દીધું છે તે
સારી રીતે જાણે છે કે, જીવન-યજ્ઞને જ્યાં પરમેશ્વર
શક્તિઓરૂપી અન્ય દેવતાઓ ધારણ કરે છે ત્યાં સરસ્વત
દેવી પણ તેને ધારણ કરી રાખવા માટે આવેલીજ હોય
છે એ દેવી બે જાતનાં કાર્ય કરે છે એક તો તે 'સૂનૃતા'
વાણીને પ્રેરણા કરે છે અને બીજું સુમતિઓને જાગ્રત કરે
છે. સૂનૃતા વાણી તેનેજ કહેવાય કે જે સાચી અને સાંભ-
ળનારને પ્રિય લાગે એવી હોય. ફક્ત પ્રિય લાગે એવી
મીઠી મીઠી વાણી કશાજ કામની નથી; પણ તેની સાથે
એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે ફક્ત સાચુંજ બોલી નાખ-
વાથી વાણીનું કાર્ય અપૂર્ણ રહી જાય છે. વાણીની અંદર
સત્યની સાથે અહિંસા પણ હોવીજ જોઈએ. સત્ય અને
અહિંસા બેઉનું વાણીની અંદર મિલન થાય ત્યારે તે સંપૂ-
ર્ણ થાય છે, ત્યારેજ વાણીની અંદર પ્રેમની જમાવટ થાય
છે. સરસ્વતી દેવી આપણી સૌની અંદર એવી સત્યમયી
અને મધુર વાણી પ્રેરે છે કે તેના વડે આપણો જીવન-યજ્ઞ
અખંડિત રીતે સાંગોપાંગ પાર ઉતરી જાય છે. વળી સર-
સ્વતી દેવી જ્યારે આપણા અંતરમાં શ્રેય, સુંદર, કલ્યાણ-
કારિણી બુદ્ધિને નિરંતર જાગ્રત રાખે છે ત્યારે તેના વડે
આપણા જીવનયજ્ઞના એક ખૂબ ગહન અને સૂક્ષ્મ અંગને
પણ પોષણ મળતું રહે છે. આપણો જીવન-યજ્ઞ યથાનિયમ
યતો રહે છે ત્યારે સરસ્વતીદેવી આપણા મનમાં શુભ,
ર્વનું કલ્યાણ કરનારી અને હિતકારી બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરે

છે અને આપણી વાણીમાંથી સાચાં અને પ્રેમપૂર્ણ વચનો નોજ પ્રવાહ વહેવરાવે છે. આ ઉપરથી જ્યારે જ્યારે આપણા મનની અંદર દુર્મતિનો ઉદય થાય, આપણા મનમાં કોઈનું જરા પણ અહિત અથવા અનિષ્ટ કરવાનો વિચાર આવે ત્યારે સરસ્વતી દેવી આપણને ત્યજીને ચાલી ગઇ છે એવું આપણે માની લેવુંજ રહ્યું. જ્યારે આપણા મોઢામાંથી અનૃત–અસત્ય કઠોર અને હિંસક વચન નીકળી જાય ત્યારે સરસ્વતી દેવી આપણી યજ્ઞશાળામાંથી ચાલી ગઇ છે એવું નક્કી માનીજ લેવું. એવે વખતે શું કરવું ઘટે ? ફરીથી સુમતિ અને સૂનૃતા વાણી ઉચ્ચારવાનો સંકલ્પ કરીને આપણા હૃદયાસન ઉપર સરસ્વતી દેવીની પુનઃ પધરામણી કરાવવીજ જોઇએ અને આપણા યજ્ઞમાં ભંગાણ પડયું તે માટે ઘટતું પ્રાયશ્ચિત્ત પણ કરી લેવું જોઇએ.

માત્ર લખતાં વાંચતાં આવડી ગયું એટલે આપણે સરસ્વતી દેવીની કૃપા પ્રાપ્ત કરી લીધી એવી આપણામાંના ઘણાખરાની માન્યતા બંધાઈ ગઇ છે; પણ સરસ્વતીની કૃપાનો એવો અર્થ નથી. કોઇ માણસ ભલે પૂરેપુરો નિરક્ષર હોય પણ જો તેના હૃદયમાંથી નિરંતર સુમતિની ધારા વહેતી હોય, તેના મોઢામાંથી હંમેશાં સત્ય અને મધુર વચનોનુંજ અમૃત ઝર્યા કરતું હોય તો નક્કી સમજી લેવું કે, તે સરસ્વતીનો કૃપાપાત્ર છે, તેના હૃદયમાં સરસ્વતીનો વાસો છે અને તેજ તેના જીવન-યજ્ઞને યથારીતિ ચલાવી રહી છે.

શબ્દાર્થ

(सूनृतानां) સત્ય અને પ્રિય વાણીને (चोदयित्री) પ્રેરનારી (सुमतीनां) સારી શુભ બુદ્ધિઓને (चेतन्ती) જાગ્રત કરનારી (सरस्वती) સરસ્વતી (यज्ञं) યજ્ઞને (दधे) ધારણ કરી રહી છે

२० सैन्त्र

केतुं कृण्वन् अकेतवे पेशं मर्या अपेशसे ।
समुषद्भिः अजायथाः ॥

(ऋ. १-६-३ । साम० उ० ६-३-१४ । अ० २०-६

વિનય

આ શરીર તો મર્ત્ય છે, મૂડદું છે. અત્યારે
મૂડદુંજ છે. શરીરને ઠાઠડી ઉપર બાંધી જકડીને બા
દેવા સારૂ સ્મશાનમાં લઈ જતી વખતે તે જેવું મૂડ
હોય તેવુંજ તે અત્યારે પણ છે. પણ અત્યારે તે આપણ
મૂડદાના જેવું દેખાતું નથી, કારણ કે ઈન્દ્રે-આત્માએ-
ોતાનું ચૈતન્ય, પોતાનુ સૌન્દર્ય તેની અંદર રેડયું છે.

હે આત્મન્ ! હે ઇંદ્ર ! જ્યારે આ શરીર સુષુપ્તિ
અવસ્થામાં ઢળી પડે છે, ત્યારે પણ તમેજ તેમાં રહેલી
ચેતનશક્તિઓને સંકેલી લો છો અથવા પોતાનામાં ખેંચી
લો છો. એટલે પછી અમારૂં હલન-ચલન, બોલવું-વિચારવું
બધીજ ક્રિયાઓ બંધ થઈ જાય છે. હમેશા દોડાદોડ
કરનારા મનના પણ તમામ સંકલ્પ-વિકલ્પો શાંત થઈ
જાય છે. આખું શરીર બિલકુલ જડ સરખું બનીને પડયું
રહે છે. ત્યાર પછી જ્યારે તમે પાછા તમારી ચેતનારૂપ
કિરણોનો શરીરમાં ફરીથી સંચાર કરો છો, ત્યારે માણસ
ઉઠીને બેઠો થાય છે, તેનુ મન કામ કરવા મંડે છે, તેની
વિચાર કરવાની ક્રિયા ફરીથી શરૂ થાય છે, માણસ પાછો
પહેલાંની પેઠે હલન-ચલન કરવા માંડે છે. આ "અકેતુ"
શરીરમાં ફરીથી ચેતના પ્રકટી નીકળે છે, તેણે ગુમાવેલું
ાભત સ્વરૂપ ફરીથી પાછું તે પ્રાપ્ત કરે છે. હે ઇંદ્ર !
ારીરની સુષુપ્તિ અવસ્થામાં તમે તમારી ચેતનાને ફક્ત
ંકેલીજ લો છો, પણ જ્યારે તમે આ શરીરને સદાને

માટે છોડીજ દો છો ત્યારે શું થાય છે? ત્યારે તો આ શરીર તેના મૂળ સ્વરૂપમાં-માટીના ઢગલાના રૂપમાં-આવી જાય છે. તેમાં નથી હોતું જ્ઞાન કે નથી હોતું રૂપ. હે ઈંદ્ર! માટીના આ પાત્રમાં અમૃત બનીને તમેજ ભરાયા છો. આ માટીના પૂતળામાં જે રૂપ ચમકે છે, જે સુગઠન દેખાય છે, નાના-મોટા અવયવોનો સુંદર સપ્રમાણ મેળ થયેલો છે તે બધુંજ તેની અંદર તમારા વ્યાપવાથી બન્યું છે. માટીની આ મૂર્તિમાં મૂડદાના કરતાં વિશેષ જે કાંઈ ચેતના દેખાય છે, તે બધીજ તમારા પ્રવેશથીજ ઉત્પન્ન થયેલી છે. આ શરીર જે મૂડદાની હાલતમાં એટલું બધું અપવિત્ર મનાય છે કે તેને અડકીને નાહી નાખવું પડે છે તેજ ખરૂં જોતાં મૂડદાલ શરીર, હે પરમપાવન ઈંદ્ર! તમે જેટલો વખત તેમાં વાસો કરો છો તેટલો વખત તમારા પવિત્ર સ્પર્શથી કેવું પવિત્ર બની રહે છે! ઓહો! કેવું અદ્ભુત તમારૂં માહાત્મ્ય છે! પરંતુ મનુષ્ય તમારા એ માહાત્મ્યને કેમ નહિ ઓળખતો હોય?

આજે અમને સ્પષ્ટ સમજાય છે કે, તમામ મૂડદા જડ શરીરોની અંદર ચેતના પ્રકટાવતા, રૂપવિહીન માટીના ઢગલાને રૂપ અર્પણ કરતા, તમેજ તમારી તમામ ચેતન શક્તિઓ સમેત તેમાં પ્રકટ થયા છો, તમેજ તેમાં આવી વિરાજ્યા છો.

શબ્દાર્થ

હે ઈંદ્ર! હે આત્મા! તું (मर्याः) આ મરણશીલ અને (अकेतवे) જ્ઞાન રહિત અવસ્થાવાળા શરીરમાં (केतुं कृण्वन्) જ્ઞાન અને ચેતન ઉત્પન્ન કરતા (अपेशसे) તથા આ રૂપવિહીન બદસુરત શરીરમાં (पेशो कृण्वन्) રૂપ અને સૌંદર્ય ઉત્પન્ન કરતા (उषद्भिः) તારી ચેતનાશક્તિઓ સહિત (सं अजायथाः) ઉદય પામે છે—શરીરના પુનર્જન્મ અથવા તેના પુનર્જન્મ વખતે ઉદય પામે છે.

२१ नैम्न

त्वं नः सोम विश्वतो रक्षा राजन् अघायतः ।
न रिष्येत् त्वावतः सखा ॥ (ऋ. १-९१-८)

વિનય

હે સોમદેવ ! ખરી રીતે તો તમેજ અમારા રાજા
છો. અગર જો કે જગતના માનવી રાજાઓ અમારા જાન-
માલનું રક્ષણ કરવાને માટેજ નિયુક્ત થયા હોય છે પણ
એ અલ્પ શક્તિમાન રાજાઓ ભલેને ગમે તેટલી શાસન
કરવાની સત્તા ધરાવતા હોય છતાં પણ તેઓ અમારું સંપૂર્ણ
રીતે રક્ષણ નથીજ કરી શકતા પરંતુ મને તો મારા
જાનમાલની ઝાઝી દરકાર પણ નથી. મારા ધર્મના રક્ષણને
માટે જો મારે તેમને છોડી દેવાં પડે તો હું ઘણી ખુશીની
સાથે છોડી દેવા તૈયાર છું. એથી કરીને ખૂનીઓ અને
લૂંટારાઓના આક્રમણની સામે મારું રક્ષણ કેવી રીતે
કરવું તેની તો મને જરાય ચિંતા નથી. મને જેની ચિંતા
રહ્યા કરે છે તે તો પાપના આક્રમણની સામે મારી જાતનો
બચાવ કરવાની—મને જેની ખાસ અનિવાર્ય જરૂર છે તે
[illegible] પાપના હુમલામાંથી બચી જવાની છે. અને એ પાપના
[illegible]મલામાંથી તો, હે મારા અંતરતમ-હૈયાના ઉંડામાં ઉંડા
[illegible]નના અધીશ્વર ! મારામાં પોતાનું આસન માંડીને મારા
[illegible]ર શાસન ચલાવનારા મારા પ્રભુ ! મારા માલિક ! હે
[illegible] વાસ્તવિક રાજા ! એ વિપત્તિમાંથી તો તમે ચારે દિશા-
[illegible] મારું રક્ષણ કરવાને સમર્થ છો. મોટામાં મોટો રાજ-
[illegible]ર પણ પોતાની બાહ્ય શાસનરીતિ વડે અમને પાપના
[illegible]માંથી તો સર્વથા નથીજ બચાવી શકતો. એટલા
[illegible] રાજાઓના પણ રાજા એવા હે પરમેશ્વર ! અમે
[illegible]નવીએ છીએ કે, પાપ કરવાની ઇચ્છા રાખનારા-

ઓનાથી અમારૂં ચારે દિશાઓથી તમેજ રક્ષણ કરો. હે સર્વશક્તિમાન્ ! મેં તો તમારી સાથે અંદરથી સંબંધ જોડી દીધો છે. હવે મારે ચિંતા કેવી અને ભય કેવો! તારી સાથે જેનો સંબંધ બંધાઇ ગયો—તારા જેવા સર્વ-શક્તિમાન રાજાની સાથે જેની મૈત્રી બંધાઈ ગઇ—તેં જેને પોતાનો સખા કહ્યો તેનો કદાપિ નાશ થાયજ કેમ ! તારા સરખા સર્વશક્તિમાનને શરણે જનારનો નાશ કરે એવી તાકાત હોયજ કોનામાં ? તારા સખાને હણે એવી વસ્તુ સંસારમાં હોઇ શકેજ કેવી રીતે ? પણ તારા સખા થવા-ને-તારી એવી મૈત્રી પ્રાપ્ત કરવાને માટે-તારૂં અમૂલ્ય સખાપણું પામીને તેને કાયમ રાખવાને માટે-બસ, એકજ વસ્તુની જરૂર છે અને તે ફક્ત પાપથીજ સુરક્ષિત રહેવાની. એટલા વાસ્તે હે પ્રભો ! તમને અમે ફરી ફરીને પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે, તમે અમને પાપમાંથી ઉગારી લ્યો, પાપ કે જે અમારી ઉપર ચારે દિશાએથી આક્રમણ કરે છે તેની સામે અમારૂં રક્ષણ કરો, ચારે દિશાએથી અમારૂં રખોપું કરો.

શબ્દાર્થ

(सोम) હે સોમ ! (राजन्) હે રાજા ! હે અમારા વાસ્તવિ[illegible] રાજા ! (त्वं नः) તું અમને (अघायतः) પાપની ઈચ્છા રાખનાર[illegible] ઓથી (विश्वतः) ચારે દિશાએથી (रक्षा) બચાવી લે. (त्वाव[illegible] सखा) તારા જેવાની સાથે મૈત્રી રાખનાર (न रिष्येत्) ક[illegible] નાશ પામતો નથી.

२२ वैन्र

प्रियं नो अस्तु विश्पतिर्होता मन्द्रो वरेण्यः।
प्रियाः स्वग्नयो वयम् ॥ (ऋ. १-२६-७। सा. उ. ८

વિનય

હે મારા માનવબંધુઓ ! આપણે આપણા પ
આત્માને, પરમ અગ્નિને વિસરી ગયા છીએ. આપણે
પણ આપણા મૂળ સ્વરૂપમાં આત્મા છીએ, આત્માગ્નિ
છીએ, એ વાત પણ ભૂલી ગયા છીએ. આ ભૂલનું પરિણા
એ થયું છે કે, આ સંસારની ક્ષુદ્ર કિંમત વગરની તુચ્છ
વસ્તુઓ-જેમકે ધન, દોલત, માલ, રાચરચીલાં, સ્ત્રીપુત્રાદિ-
નું સુખ, આરામ, શરીર તથા શરીરનું સૌંદર્ય, એવી એવી
વિનશ્વર વસ્તુઓ તરફ ખૂબ પ્રેમ રાખતા થઇ ગયા છીએ,
તેમના ઉપર ખુબ આસક્ત, અનુરક્ત અને લુબ્ધ બની
ગયા છીએ; એ બધી વસ્તુઓ ઉપર આપણો મોહ એટલો
બધો પ્રબળ થઇ ગયો છે કે આ ગંદકીમાંથી, કાદવમાંથી
બહાર નીકળવાનું પણ આપણે માટે અશક્ય થઇ પડ્યું
છે. એથી ઉલટું જે આપણો વાસ્તવિક માલિક છે, જે
આપણું સર્વસ્વ છે, તે પવિત્ર પ્રભુને દિવસ અને રાત્રિ મળી-
ને ચોવીસ કલાક દરમ્યાન થોડીક ક્ષણવાર પણ યાદ કર-
વાની આપણી વૃત્તિ થતી નથી ! હવે તો આપણે જાગીએ,
હુંશીઆર બની જઇએ અને આપણા પરમ પ્રિય અગ્નિ-
દેવને આપણા પોતાના માની લઇએ અને કરી લઇએ.
આપણે બધા તેની પ્રજા છીએ અને તે એકલાજ પોતાની
કુલ પ્રજાના એકમાત્ર પતિ છે, સ્વામી છે; એજ આપ-
ણને તમામ પ્રકારનાં સુખને આપનારા 'મન્દ્ર' છે, આપણા
સૌના પ્રેમ, ભક્તિ અને આદરને યોગ્ય તે એકલાજ છે,
અને પોતાના પરમ યજ્ઞ દ્વારા આપણને-પ્રજાઓને જે
જોઇએ તે બધુંજ પૂરૂં પાડનાર પણ તેજ છે. અરે મારા
પ્રિય ભાઇઓ ! એવા દેવને છોડીને આપણે કોના ઉપર
પ્રેમ રાખતા થઇ ગયા છીએ ? ખરેખર, આપણે આપણી
પ્રેમશક્તિનો અત્યંત ભયંકર દુરુપયોગ કરીએ છીએ. ઇશ્વરે
આપણને પ્રેમ જેવી પવિત્ર વસ્તુની બક્ષિસ આપી તે શું

અપવિત્ર, તુચ્છ અને અનિત્ય વસ્તુઓને અર્પણ કરવા આપી હતી ? આવો, ભાઇઓ ! આવો, આપણે આપણી ભૂલ સુધારીએ. આપણા પ્રેમનું કોણ પાત્ર છે તેને બરાબર ઓળખી લઇએ. આપણો પ્રેમ બીજા કોઇને નહિ, પણ તે અગ્નિને 'વિશ્પતિ'ને વરેણ્ય 'હોતા'ને અર્પણ કરીએ તેનેજ આપણા પ્રેમનો અધિકારી બનાવીએ અને તેને એક લાનેજ પરમ પ્રિય, પરમારાધ્ય ગણીને તેની આગળ આપણો તમામ પ્રેમ ઠાલવી નાખીએ.

પણ મારા ભાઇઓ ! ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પ્રેમપંથના પથિક થવાને માટે આપણે આપણા પ્યારાને પ્રસન્ન કરવો પડશે, તેને રીઝવવો પડશે અને તેના પ્રેમને આપણા તરફ ખેંચવો પડશે; મતલબ કે, આપણે પણ તેના પ્રેમપાત્ર બનવું પડશે. તેના પ્રેમપાત્ર તો આપણે ત્યારેજ બની શકીએ કે જ્યારે આપણે 'સ્વગ્નિ' બની જઇએ, ઉત્તમ પ્રકારના આત્મા બની જઇએ. માટે આવો, ભાઇઓ આવો, આપણા તે પરમ પ્રિય સ્વામીને માટે આપણા આત્માને શુદ્ધ કરીએ. તે બૃહત્ અગ્નિને માટે આપણી નાની નાની અગ્નિશિખાઓને ચેતાવીએ અને ઉત્તમ રીતે સળગતી કરી દઇએ. આજથી આપણા આત્મારૂપી અગ્નિમાથી વિશ્વ-પ્રેમનાં સુંદર પુનિત કિરણોજ ચારે તરફ ફેલાતાં થઇ જાય, આપણી બુદ્ધિરૂપી અગ્નિમાંથી સત્યનો પ્રકાશજ ઝળકી નીકળે, આપણા માનસિક અગ્નિમાંથી સૌના કલ્યાણના ઉત્તમ વિચારોની ધારાજ પ્રકટ્યા કરે અને ચિત્તરૂપી અગ્નિમાંથી પવિત્ર ઇચ્છાઓ અને ભાવનાઓજ ઉત્પન્ન થાય. એવી રીતે આપણે ઉત્તમ અગ્નિવાળા 'સ્વગ્નયઃ' બની જઇએ. આપણા પ્યારાને પ્રસન્ન કરવાનો આ એકજ ઉપાય છે. એવું કરીશું તોજ તે પ્રસન્ન થશે. આ રીતેજ આપણે તેને પ્રસન્ન કરવાનો છે, તેને રીઝવવાનો છે.

શબ્દાર્થ

તે (વિશ્પતિઃ) [illegible] (મન્દ્ર) [illegible] (વરેણ્ય) [illegible] (હોતા) [illegible] (ન:) [illegible] (પ્રિયં સન્તુ) પ્રિય [illegible] (વયં) [illegible] (સ્વગ્નયઃ) ઉત્તમ અગ્નિવાળા [illegible] (પ્રિયાઃ) [illegible]

૨૩ કૈન

गूह्ता गुह्यं तमो, वि यात विश्वमत्रिणम्।
ज्योतिष्कर्ता यदुश्मसि ॥ (ऋ० १-८६-१०)

વિનય

હે મરુત દેવતાઓ ! હે પ્રાણવાયુઓ ! અમે ઓ
[અંધા]રી ગુફામાં પેસી ગયા છીએ. અમારી ચારે દિશા
[અંધ]કાર, અંધકાર અને અંધકારજ છે. આ અંધકારમ
અમને ફાડી ખાનારા રાક્ષસો રહે છે, તેઓ અમને ત્રાસ
આપ્યા કરે છે, અમને ફાડી ખાય છે; તમે તેમને કાઢી
મૂકો ને મારી હઠાવો. એ 'અત્રિયો'ને અમારાથી વેગળા
કરો. અમારે પ્રકાશ જોઇએ છે, બીજું કાંઇજ નહિ. અમને
પ્રકાશનું દાન કરો. અમારી આ ગુફામાં ચારે તરફથી પ્રકા-
શને દાખલ થવા દો એટલુંજ અમે માગીએ છીએ.

હું મારા* પાંચ કોશોની બનેલી અંધારી ગુફામાં કેદ
પુરાયો છું. શરીર, પ્રાણ, મન વગેરેનાં બનેલાં પાંચ
પ્રકારનાં શરીરોમાં અથવા આવરણોમાં કેદ પુરાઇ ગયો
છું. હું આત્મા છું તે વાત હું ભૂલી ગયો છું—હું મારી
જાતને, મારા અસલ સ્વરૂપને ભૂલી જઇને ઉપર કહેલાં
આવરણોમાંથી ગમે તેમ તે એકને હું મારો આત્મા માની
બેઠો છું. તેથી કરીને કામ ક્રોધ, લોભ વગેરે રાક્ષસો મને
ફાડી ખાય છે. એ કામ, ક્રોધ વગેરેનો વાસો અજ્ઞાનની
અંદરજ હોય છે. આત્મજ્ઞાન રહિત અંધકારમય વાતાવ-
રણમાંજ એ લોકોને મનમાન્યું પોષણ મળ્યા કરે છે. માટે
હે મરુતો ! હે પ્રાણવાયુઓ ! તમે મારી ગુફાના એ અંધ-
[કા]રનો નાશ કરો. જ્યાં અંધકાર જતો રહ્યો એટલે પેલા
[અ]ત્રિ' લોકોથી ઉભાજ નહિ રહેવાય. તેઓ આપોઆપ
[પ]લાયન કરી જશે. જ્યારે અમારી ગુફામાં આત્મજ્યોતિ
[પ્રક]ાશી નીકળશે, જ્યારે ભૂતમાત્રમાં તમામ પ્રાણીઓમાં

---

* અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને આનંદમય,
[પ]ાંચ પ્રકારના આવરણથી જીવાત્મા ઢંકાયેલો છે. —સેવાનંદ

અમને સર્વત્ર અમારા આત્માનુંજ દર્શન થવા માંડશે
પછી અમે ક્રોધ કરવાનાજ કોના ઉપર? અમારો પ્રેમ
જ્યારે સર્વવ્યાપક બની ગયો હશે ત્યારે કોઈના ઉપર
કામ ઉત્પન્ન થવાનો અવકાશજ નહિ રહે. પછી અમે
પણ અમુક મનુષ્યના ઉપર કામાસક્ત થઈએજ કેવી રીતે
લોભ પણ અમે કરીશુંજ કોને માટે? ઓહો! આત્મજ્યો-
તિનો પ્રકાશ ફેલાઈ ગયા પછી 'અત્રિ'લોકોને ભરાઈ રહે-
વાની જગ્યાજ નહિ મળે. આત્મજ્યોતિનો પ્રકાશ એ
વસ્તુ છે, કે જેના વડે હજારો સૂર્ય, ચંદ્ર અને વીજળીઓ
પ્રકાશમાન થાય છે, જેના પરમોજ્જ્વલ પ્રકાશને મુકાબલે
હજારો સૂર્યનો એકસામટો પ્રકાશ પણ ઝાંખો પડી
છે—અમને એ પ્રકાશનું દાન દો. અમે એ પ્રકાશને
ઝંખ્યા કરીએ છીએ. એ પ્રકાશની અમને એક વાર પ્રા-
પ્તિ થઈ એટલે પછી જે કાંઈ કરવાનું છે તે બધુંજ આપોઆપ
થઈ રહેશે, અમારાં હૃદયનો અંધકાર ટળી જશે અને અમ-
ને ફાડી ખાનારા રાક્ષસોથી અમારે રક્ષણ પણ થઈ જશે.
પ્રાતર્યાવાઓ! તમે પ્રકાશને આપનારા છો. અમે
છીએ કે, તમે જાગ્રત થાઓ એટલે પ્રકાશના ઉપર
આવરણ હોય છે તે બધાનો ક્ષય થઈ જાય છે. આ
અમને શ્રદ્ધા છે. એટલા માટે હે પ્રાતર્યાવાઓ!
તમને પ્રાર્થના કરીએ છીએ તમે અમારામાં પ્રવેશ કરી
અનન્ત પ્રકાશના દ્વાર ઉઘાડી નાખો.

શબ્દાર્થ

(मत्स) [illegible] ([illegible] [illegible] (गृत्स) [illegible] (वि [illegible] [illegible]) [illegible] (वि [illegible]) [illegible] (सत्र [illegible]) [illegible] (क्षां) [illegible]

[illegible]

અખિલ બ્રહ્માંડના ચક્રવર્તી રાજા બનાવવાને માટે–આખા વિશ્વનું સામ્રાજ્ય આપણને આપી દેવાને માટે જાતેજ હાલી–ચાલીને ક્યારનાય આપણી અંદર આવીને વિરાજી ગયા છે અને આપણે તેમની પાસે જઇએ તેની રાહ જોતા બેઠા છે. પરંતુ આપણે એવા છીએ કે તેમની તરફ ફરીને જોતા પણ નથી !

પણ જેઓ તેમના તરફ જુએ છે તેઓ જાણે છે કે વરુણદેવ તો "धृतव्रत" અને "सुक्रतु" છે—તે વ્રતોને ધારણ કરે છે અને તેમનાં એ વ્રતો પણ અટળ છે. તેમના નિયમનો કદી ભંગ થતોજ નથી અને તે માત્ર શોભન-અર્થાત્ શુભ કર્મોજ કરે છે. તેમને હાથે અશુભ કર્મ તો કદાપિ થાયજ નહિ. આપણે પણ જો સત્ય નિયમોનો કદી ભંગ ન કરીએ અને હમેશાં શુભ કર્મોજ કરતા રહીએ તો અબઘડી સાચું સામ્રાજ્ય આપણા હાથમાં આવીને ઉભું રહે. સત્ય વ્રતોનું ઉલ્લંઘન કરવું અને અશુભ કર્મ કરવાં, એ બે કામ જેમને માટે અશક્યજ થઇ પડયાં હોય એવા મહાત્માઓ સાચા સામ્રાજ્યનો ભોગવટો કરી રહ્યા છે. તે એવું અલૌકિક સામ્રાજ્ય છે, કે જેની સૌથી પહેલી વાર ઝાંખી થતાંજ, તમામ કાળના અને તમામ સ્થળના આ પરમપદને પ્રાપ્ત કરનાર મહાપુરુષો બોલી ઉઠે છે કે* "મારે જે પ્રાપ્ત કરવાનું હતું તે મને પ્રાપ્ત થઇ ગયું," "હું બાદશાહ બની ગયો," "હું અમૃત બની ગયો."*

સંત પુરુષોએ જેની પ્રાપ્તિ કરી છે એવા આ મહાન સામ્રાજ્યને આપણે પણ "धृतव्रत" અને "सुक्रतु" બનીને પ્રાપ્ત કરી લઇએ એટલા વાસ્તેજ વરુણદેવ આપણા હૃદયની અંદર આવીને વિરાજ્યા છે અને આપણી વાટ જોયા કરે છે.

શબ્દાર્થ

(वरुण) [illegible] (धृतव्रत) [illegible] (सुक्रतुः) [illegible] (साम्राज्याय) [illegible] (पस्त्यासु आ) [illegible] (वि[illegible] [illegible]) [illegible]

---

* [illegible]

* [illegible] —મૂળલેખ

૨૫ [illegible]

मर्त्यं [illegible] सारवती प्रसन्नगति [illegible]।
[illegible] विद्या [illegible] ([illegible] १-३-१८)

વિનય

[illegible] જિજ્ઞાસા મનમાં ઉત્પન્ન થતાં
[illegible] અને કોઈ સામાન્ય અનુભવ થવા લાગે છે
[illegible] તે [illegible] વિનાનું જાણવા જેવું છે,
[illegible] માહિતી [illegible] સુમારજ નથી
[illegible] કરવા માંડીયું એટલે
[illegible] વિષયના જ્ઞાનનું હોય એટલું
[illegible] છે કે કેટલાય જન્મ એના એજ વિષયના
[illegible] હોઈથી તેનો પાર પામી શકાય
[illegible] નહિ; ત્યારે [illegible] ખાત્રી થાય છે કે, આણ
[illegible] એક કેવો અનંત જ્ઞાનનો સમુદ્ર ભર્યો પડ્યો
[illegible] તેને અત્યાર સુધી કશુંજ જ્ઞાન ન હતું આવો
[illegible] સાથે મનુષ્ય નરમ નમ્ર બની જાય છે;
[illegible] જ્ઞાનનું અભિમાન ઉત્પન્ન થતુંજ નથી.
[illegible] અવસ્થા થઈ છે તેજ સરસ્વતી દેવીને ચરણ
[illegible] સરસ્વતી માતાના [illegible] નીચે આવીને ઉભા
[illegible] પહેલી યોગ્યતા તો એ હોવી જોઈએ કે,
[illegible] તેની તેને પાકે પાયે ખાત્રી થઈ ગઈ હોય.
[illegible] વિષયો બેસુમારજ છે, એક એક વિષયનું
[illegible] છે અને આપણું તુચ્છ માનવજીવનાંનો
[illegible] ક્ષુદ્ર બુદ્ધિ અને ઇંદ્રિયોના [illegible]
[illegible]

૨૬ મંત્ર

अ[illegible] [illegible]।
[illegible]तानि [illegible] ॥ (ऋ. १-[illegible])

વિનય

આ સંસારમાં આપણે એવા એવા બનાવો હરરોજ જોઈએ છીએ, કે જેનાથી આપણને ખૂબ આશ્ચર્ય પેદા થ[ય] વિના રહેજ નહિ. ત્યારે એ બનાવોનો કર્તા કોણ હશે! રોજની સામાન્ય ઘટનાઓનું પણ જો આપણે ધ્યાનપૂર્વ[ક] અવલોકન કરતા રહીએ તો તેમાં પણ આપણને ઘ[ણી] અદ્ભુતતા જણાશે. અંધકાર અને પ્રકાશ, જેનાં પરિવર્તન આપણે દરરોજ સવાર-સાંજ જોઈએ છીએ, તે કાંઈ થો[ડી] અદ્ભુત વસ્તુઓ છે! નાનકડા બીજમાંથી મોટું કદાવ[ર] વૃક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે; એક માણસ થોડી વાર ઉપર તો હરતો ફરતો હતો, હસતો રમતો હતો, પણ બીજીજ પ[ળે] એકદમ સૂઈ ગયો અને એવો સૂઈ ગયો કે ફરીથી ઊ[ઠી] બેઠોજ થયો નહિ. એક જીવમાંથી બીજો જીવ ઉત્પ[ન્ન] થાય છે; આ બધી કાંઈ થોડી અદ્ભુત ઘટનાઓ છે[?] જરાક ઊંડા ઉતરીને વિચાર કરવા બેસીએ તો આપ[ણા] આશ્ચર્યનો પાર ન રહે એવી એ બાબતો છે. આ બા[બત] તો જાણે રોજની બીનાઓની વાત થઈ; પણ લીલી છ[મ] ટાઢી હીમ ધરતીમાંથી એકદમ આગ વરસવા લાગે [...] જ્વાળામુખી ફાટી નીકળે છે, તેનાથી સેંકડો શહેરો ધૂળધાણી થઈ જાય છે; એકાએક ધરતીકંપ થાય છે; મો[ટાં] મોટાં સામ્રાજ્યોના જોતજોતામાં ભુક્કા ઉડી જાય છે [...] તેમનાં નામ-નિશાન નથી રહેતાં! એક માણસ જોત[જો]તામાં ઝળકતા તારાની માફક ઝપાટાબંધ ઊંચે ચડે [...] ખૂબ યશ પ્રાપ્ત કરે છે; એથી ઉલટું જે આજે રાજા છે તે કાલે સવારે ભિખારી બનીને ઉભો રહે છે, આવા બનાવોની અંદર રહેલી અદ્ભુતતાનો તો સૌ અનુભવ કરી શકે છે. વળી આજના વિજ્ઞાનના ચમત્કારો તરફ દૃષ્ટિ કરીએ, સાધુ-મહાત્માઓની યોગસિદ્ધિના અદ્ભુત ચમત્કારોનો વિચાર કરીએ તો માલૂમ પડે છે કે, આ આખો

[illegible]

[illegible] વિસ્મય [illegible] આશ્ચર્યકારક [illegible]

[illegible] ચાર દિશાઓથી જુએ [illegible]

[illegible] ન ઘટનાને પર્યંત ભાગથી બના-
[illegible] અદ્ભુત ઘટનાઓ થયો હોય છે કે, જગ-
[illegible] ઘટનાઓ બની ચૂકી છે ને સઘળી
[illegible] અને આવી કોઈ જો અદ્ભુત બનાવો
[illegible] ઉપપાદિત થયો તે બધી ને લીલામય બના-
[illegible] લીલામાત્ર છે. ભગવાનની અપાર લીલા
દર્શન કરનાર જ્ઞાનીને આ સંસારના બનાવોમાં કશું
[illegible] દેખાતું. અદ્ભુતની પણ અદ્ભુત ઘટના-
[illegible] કારણના મહાનિયમનું જ દર્શન કરે છે.
માટે હે મનુષ્ય! સંસારના આશ્ચર્યકારક બનાવો જોઈ-
[illegible] પામવાનું ભૂલી જા, પણ એ બનાવો જોઈને તેના
[illegible] ઓળખતો થા. આખા સંસારને જે આવો અદ્ભુત
[illegible] રહ્યો છે તે નટવરને ઓળખ એટલે બસ.

શબ્દાર્થ

[illegible] (કશ્चિત્) માની પુરુષ (पश्यति पश्यति वा कश्चित्) [illegible] અથવા બનતી છે (विस्मयानि अद्भु-) [illegible] લીલાઓના (क्रमः) તેનાથી અર્થાત્ [illegible] (अभिविपश्यति) ચારે દિશાઓથી જુએ છે.

૨૭ નૈત્ર

त्वं च सोम नो वशो जीवातुं, न मरामहे ।
प्रियस्तोत्रो वनस्पतिः ॥ (ऋ. १-९१-६)

વિનય

હે હૃદયેશ્વર ! હે સોમ ! હે દેવ ! જો તમારી ઇચ્છા અમને જીવતા રાખવાની હશે તો કોઇના પણ [illegible] નથી કે અમને મારી શકે. આ આંધળા અક્કલહીન સંસારના લોકો તમારા ભક્તોનો દ્વેષ કરે છે, તેમને ત્રાસ આ[illegible] છે અને તેમને મારી નાખવાના વિચાર કરે છે. ભ[illegible] પ્રહ્‌લાદને મારી નાખવાને માટે તેના બાપે ઘણાય ઉપાય અજમાવ્યા; ભક્ત મીરાંના પ્રાણ લેવાને માટે રાણે કેટલીય વાર ફાંફાં માર્યાં; ભક્ત દયાનંદને લોકોએ કેટલીય વાર ઝેર ખવરાવ્યાં; પરંતુ તારી ઇચ્છા સિવાય કો[illegible] મારી શકે છે અને કોણ મરી શકે છે? તારા ભ[illegible] આ તત્ત્વને જાણે છે અને તેથી તેઓ સદાય આનંદમાં રહે છે. મોતનો ડર રાખનાર આ આખો સંસાર—ન અમૃતત્વને ન ઓળખનાર આ સંસાર—મિથ્યા ભય પા[illegible] કરે છે અને મરણની શંકાથી જ જીવતે જીવત મૃત્યુ [illegible] છે; પણ ભક્તો તો જાણે છે, અને જુએ છે કે, જ્યાં સુધી તારી ઇચ્છા નહિ હોય ત્યાં સુધી કોઇનાથી પણ [illegible] નથી અને જ્યારે તારી ઇચ્છા [illegible] ત્યારે તારી ઇચ્છાનુસાર જીવન જેટલું આનંદદાયક છે તેટલું મૃત્યુ પણ આનંદદાયક લાગશે. અહો ! [illegible]

[illegible]

[illegible] કથાઓમાં નિર્દોષ [illegible] નિશ્ચયો હતા કે તને [illegible] કે [illegible] ભાવિને તેને પ્રથમ કર્યા અને [illegible] [illegible] [illegible] કથાઓમાં તારી ભક્તિનો પ્રચાર કર્યો [illegible] [illegible] પોતાની [illegible] [illegible] હતું [illegible] અસહિષ્ણુ રહેવું [illegible] [illegible] [illegible] સુધી હાથે તેનો [illegible] ધર્મ [illegible] [illegible] અને [illegible] નહિ [illegible] ઉત્પન્ન કરનારાઓનું [illegible] [illegible] [illegible] કેવી અને [illegible] કેવો? કેવી અદ્ભુત [illegible] અને [illegible] [illegible] છે! [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] રહેવું છે!

શબ્દાર્થ

(ગોત્ર) [illegible] (ચક્ર) [illegible] (ગ:) [illegible] (ગોત્રાદ્) [illegible] (વશ:) [illegible] (અમરામટે) અને નથી ભરી [illegible] (દ્વિજમોચ:) [illegible] અને (ચક્રવર્તિ) [illegible] [illegible] કરનારા થા.

आ हि ष्मा सूनवे पितापिर्यजत्यापये।
सखा सख्ये वरेण्यः ॥ (ऋ. १-२६-३)

વિનય

સંસારમાં પોતાના પુત્ર ઉપરના પ્રેમને વશ થઈને પુત્રના હિતને માટે પિતા શું નથી કરતો? બંધુ પોતાના બંધુને માટે પ્રાણપણે મદદ કરવાને તૈયાર થાય છે. ઉત્તમ મિત્ર પોતાના મિત્રને માટે સર્વસ્વ અર્પણ કરી દેવાને જરાય પાછી પાની નથી કરતો. પરંતુ હે પ્રભુ! તમે તો મારા પિતા, બંધુ, મિત્ર, જે કહું તે તમેજ છો. તમારી સાથે મારો સંબંધ છે તે એવો ઘનિષ્ટ અને અખંડ છે કે તેની તુલનાજ થઈ શકતી નથી. તેથી હું તમને કયે નામે બોલાવું? મારા અને તમારા પરિપૂર્ણ સંબંધને યોગ્ય મને કોઈ શબ્દજ જડતો નથી. અમારી માનવ ભાષાના શબ્દોની મદદ લઈને કોઈ વાર તમને પિતા કહું છું, કોઈ વાર બંધુ કહું છું, કોઈ વાર સખા કહીને બોલાવું છું. પણ હે પ્રિયવર! હે મારા આત્મા! એ શબ્દો વડે મારો અને તમારો સંબંધ પૂરેપૂરો નથી દર્શાવી શકાતો. તમે મારા જન્મદાતા છો અને વળી મારું રક્ષણ-પાલન-પોષણ પણ તમેજ કરો છો, એવો વિચાર જ્યારે મારા મનમાં આવે છે ત્યારે હું તમને "પિતા" "પિતા" કહીને બોલાવું છું અને તમારા તરફથી પુત્ર-વાત્સલ્યરસ પામવાને આતુર બની જાઉં છું. જ્યારે તમારી સાથેના મારા ઘનિષ્ટ સંબંધનો [illegible]

[illegible]

[illegible] છે, તમે કહો ત્યાંથી અને [illegible] તમારા [illegible] છું. હું તમારા [illegible] [illegible] તમને "ઘનિષ્ઠ સખા" [illegible] પણ હું [illegible] તમે અને તમારો [illegible] હું [illegible] તમારો [illegible] અને તમે [illegible] [illegible] નહિ, અને [illegible] કરી [illegible] રીતે! જો [illegible] છે તો [illegible] તેમાં પણ તમારો [illegible] હું સંપૂર્ણ કરીને અને મદદ કરો વિના તમને [illegible] છું. [illegible] સંપૂર્ણ [illegible] તેથી તમારા કામ તો મારી જરૂર [illegible] પૂરી કરવાનું [illegible] છે? તમે જે જે આપના [illegible] તે મારે લેના [illegible] મારું [illegible], વચન, સાધના, જે કરો તે એજ. [illegible] અને તમારો [illegible] જીવન કરીને સહાકાળથી [illegible] આવે છે અને સદાકાળ ચાલુ રહેશે. જે વીત [illegible] હોય તે નાનાને આપ્યાજ કરે છે, તેથી મારે તમારી પાસે માગવા જેવું પણ [illegible] રહેતું નથી. મારે થાની થાની જરૂર છે તે જાણી લેવી [illegible] તેને દરેક રીતે પૂર્ણ કરવી એ તો તમારું કામ છે [illegible] તમે તે વિના માગ્યે કરનાર રહેવાના. તમે પોતાના [illegible] વશ થઈને કર્યાજ કરવાના. હે મારા! બસ, હું [illegible] હવે એજ નામથી બોલાવીશ હે માગ! હું તમારો [illegible] હું તમારો છું, હું તમારો છું. વિશેષ કહું પણ શું? [illegible] સર્વસ્વ! હે મારા જે કહું તે! હું તમારોજ છું.

શબ્દાર્થ

[illegible] पिता सुतं) પિતા પુત્રને (हि सम आयजति) દરેક [illegible] મદદ આપનો રહે છે; જે જે જોઈએ તે આપનો રહે છે. [illegible] आपये) બંધુ પોતાના બંધુને (यंरेण्य: सखा सख्ये) [illegible] પોતાના મિત્રને તમામ પ્રકારની મદદ કરે છે.

२९ चैत्र

यचिद्धि शश्वता तना देवं देवं यजामहे।
त्वे इत् हूयते हविः॥ (ऋ. १-२६-६। साम. उ. ७-३-१)

વિનય

હે દેવાધિદેવ! એક–અદ્વિતીય દેવ! આ સંસારમાં બે પ્રકારના નિયમ કાર્ય કરી રહ્યા છે. એક તો શશ્વત્ અથવા સનાતન નિયમ છે, જે સર્વ કાળમાં અને સર્વ દેશોમાં એકસરખી રીતે સત્ય છે, એકસરખી રીતે લાગુ પડે છે. બીજો નિયમ એવો છે કે અમુક અમુક સમયમાં અથવા અમુક અમુક અવસ્થામાંજ લાગુ પડે છે; જે સ્થાનિક અને સ્વલ્પ કાળને માટે સત્ય છે. શશ્વત્ નિયમો મુજબ વર્તવાથી, હે પ્રભો! તમારૂં પૂજન થાય છે અને અશશ્વત અવિસ્તૃત નિયમોનું પાલન કરવાથી જે જે દેવનું યજન થતું હોય તે તે દેવનુંજ પૂજન થાય છે. પણ હે પ્રભો! આ પરિમિત અશાશ્વત સંસારમાં વસનારાં અમે પોતેજ અપરિમિત અને અશાશ્વત દેહધારી પ્રાણીઓથી તમારી સીધી પૂજા થઈ શકેજ શી રીતે? અમે તમારૂં યજન-પૂજન–જે કાંઈ કરીએ છીએ તે તમારા કોઈ ને કોઈ દેવો દ્વારાજ કરી શકીએ છીએ. હા, તમારા પૂજનમાં અને તમારા દેવોના પૂજનમાં ફરક એટલો છે કે, જે જે યજ્ઞ અમે વિસ્તૃત અને સનાતન દૃષ્ટિથી (ભાવનાથી) કરીએ છીએ, તે યજ્ઞ તો તે યજ્ઞના દેવો દ્વારા આખરે તમનેજ પહોંચે છે, અને જે યજ્ઞ અમે પરિમિત ભાવનાપૂર્વક કરીએ છીએ તે યજ્ઞ માત્ર તે યજ્ઞના દેવના સુધીજ પહોંચે છે, તમને નથી પહોંચતા. જેમકે–અમે માત્ર હવા શુદ્ધ કરવાના હેતુથી જો અગ્નિહોત્ર કરીએ તો એ યજ્ઞ દ્વારા અગ્નિ અથવા વાયુદેવનુંજ યજન થયું કહેવાય; પણ એજ અગ્નિ-

હોત્રને જો સંસારચક્રને ચલાવવાના એક ચ
સાધન માનીને કરીએ તો તેનાથી તમારૂંજ ય
એજ પ્રમાણે જો અમારી જાતના સુખને માટે
કરીએ તો તેના વડે ફક્ત સરસ્વતી દેવીનુંજ યજ
પણ એજ વિદ્યા, એજ જ્ઞાન તમને ઓળખવા મા
પ્રાપ્ત કરવાના હેતુથી પ્રાપ્ત કરીએ તો સરસ્વતી
પૂજન દ્વારા ખરી રીતે તમારૂંજ પૂજન થશે. એવી
માતૃભૂમિરૂપી દેવીનું પૂજન ફક્ત પોતાના દેશના
ને અર્થે પણ થઈ શકે છે અને આખા સંસારના
રને અર્થે, એ રીતે, થઇ શકે છે. એટલે સુધી શરી
રપોષણું કરવાની અથવા રોજનો ખોરાક ખાવા જેવી સા
ન્ય ક્રિયાઓ પણ વાસ્તવિક રીતે તમારેજ માટે છે, એ
સમજીને કરીએ તો ઉપર ઉપરથી દેખાતી દેહપૂજા પ
તમારાજ પૂજનરૂપે ફેરવાઇ જાય. માટે જે છે તે ભાવના
માંજ અથવા હવિના પ્રકારમાંજ છે. આપણે સનાતન અથવા
વિસ્તૃત ભાવનાથી ભલે ગમે તે દેવનું પૂજન કરીએ, તોપણ
તે બધા દેવોને નામે અર્પેલા હવિ આખરે પહોંચશે તો
તમનેજ. જો અમારૂં લક્ષ્ય તમારા ઉપરજ હોય, જો અ-
મારૂં પ્રત્યેક કાર્ય શશ્વત્ દૃષ્ટિથી સનાતન નિયમો મુજબ
થતું હોય તો પછી અમારા કર્મથી ભલે ગમે તે દેવની
પૂજા થતી દેખાતી હોય તો પણ અમારી પૂજા, આરાધના
અંતે તો તમારાજ ચરણોમાં અર્પણ થવાની છે.

શબ્દાર્થ

(शश्वता तना) સનાતન અને વિસ્તૃત હવિ વડે (यत् चित्
हि देवं देवं) ગમે તે જુદા જુદા દેવોનું (यजामहे) યજન કરતા
હોઇએ તોપણ (हविः) તે હવિ (त्वे इत्) તનેજ (हूयते)
અર્પણ થાય છે, તનેજ પહોંચે છે.

૩૦ ચૈત્ર

यममे पृत्सु मर्त्यं, अवा वाजेषु यं जुनाः।
स यन्ता शश्वतीरिषः॥ (ऋ. १-२७-७)

વિનય

આ સંસારની અંદર મનુષ્યને પોતાના ઇચ્છેલા ફળની પ્રાપ્તિને માટે લડાઇઓજ લડવી પડે છે. સંસારમાં નાના પ્રકારના સંઘર્ષો ચાલી રહ્યા છે. હે પ્રભો! આ બધી ચારે બાજુની લડાઇઓમાં જે મનુષ્યનુ તમે રક્ષણ કરો છો—મતલબ કે, તમારા જે અનન્ય ભક્તને તમારા તરફથી મદદ મળતી રહે છે, તેને તો નિત્ય અક્ષય અન્ન મળ્યાજ કરે છે. તેને પોતાના નિર્વાહના સાધનને માટે-રોટલાને માટે, કોઇની સાથે લડાઇ લડવાની જરૂરજ પડતી નથી. તેને એક પ્રકારનું એવું નિત્ય અક્ષય અન્ન પ્રાપ્ત થયું હોય છે કે તે હમેશાં તૃપ્તિજ અનુભવે છે, તેથી કરીને તેને રોજ ઉઠીને શું ખાઇશું તેની ફિકર-ચિન્તાજ રહેતી નથી. તે પૂરેપુરો નિશ્ચિન્ત બની ગયો હોય છે. તે જાણતો હોય છે કે, તેં તેને શરીર આપ્યું છે, તું તેના શરીરની નાના પ્રકારના ઉપાય વડે રક્ષા કરી રહ્યો છે, તે તું તેના શરીરને માટે જોઇતું અન્ન પણ આપવાનોજ, એમાં વળી શંકા કેવી? આખા જગતનાં તમામ પશુપક્ષીઓની ચિંતા કરનાર તુંજ તેના શરીરને માટે કાળજી રાખવાનોજ અને નહિ તો તારા આપેલા શરીરને તું પાછું લઇ લઇશ. તારા ભક્તને પાકો વિશ્વાસ છે કે "तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम्" એવી તેં પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તે તારે પાળ્યેજ છૂટકો. પોતાના ભક્તોના યોગ-ક્ષેમ પૂરા કરવાની જવાબદારી તેં તારે માથે લીધી છે. જેને લીધે ભક્તજનો નિશ્ચિન્ત અને સદા પરિતૃપ્ત રહે છે

આજ જ્ઞાન છે. એ જ્ઞાનજ "નિત્ય અખૂટ અન્ન" છે. સ્થૂળ અન્ન તો અનિત્ય છે. આજે ખાધું ને પેટ ભરાયું, પણ કાલે પાછા ભૂખ્યા ને ભૂખ્યા. તેનાથી જે તૃપ્તિ થાય છે તે કાયમની નથી હોતી, પણ આત્મજ્ઞાન એવું અન્ન છે કે જેને પામ્યા પછી મનુષ્ય સદાને માટે તૃપ્ત થઈ જાય છે. ભક્તો-જ્ઞાનીઓ આ આત્મજ્ઞાનને આધારે જીવે છે-રોટલા ઉપર નથી જીવતા. જો સ્થૂળ રોટલા તેમને મળતા બંધ થાય તો ભલે તેમનું શરીર છૂટી જાય, પણ તેઓ મરે તો નહિજ; કેમકે તેઓ અમર થઇ ચૂકયા છે. આપણે સામાન્ય કોટિના જીવો ફક્ત રોટલા ઉપરજ જીવીએ છીએ અને તે ન મળે તો મરી જઇએ છીએ. આ અનિત્ય અન્ન (રોટલા) આપણને હમેશાં મળતુંજ રહે એવો કાયમનો બંદોબસ્ત કરીને અનિત્ય અન્નને નિત્ય બનાવી દેવાની ભલે આપણે કોશિષ કરીએ, પણ તે કદાપિ નિત્ય બની શકતુંજ નથી; નિત્યની-કાયમની તૃપ્તિ આપી શકતુંજ નથી. કારણ કે રોજ રોજ પૂરતું અન્ન મળતું રહે તોપણ એક દિવસ તો શરીર ઘરડું થઈ જઇને અંતે મરી જવાનુંજ. તે વખતે રોટલો નહિ તેને તૃપ્તિ આપે કે નહિ તેની મૃત્યુથી રક્ષા કરે. માટે નિત્યનું અન્ન તો માત્ર જ્ઞાનથી થતી તૃપ્તિજ છે.

હે પરમેશ્વર! આ યુદ્ધમય સંસારમાં જેના તમે સહાયક થાઓ છો તેને શશ્વત્ અન્ન આપીને-શશ્વત્ 'इष्'ના માલિક બનાવીને-તેમને અમર પણ બનાવી દો છો.

શબ્દાર્થ

(अग्ने) હે અગ્નિ! તું (यं मर्त्यं) જે મનુષ્યની (पृत्सु अवाः) યુદ્ધમાંથી રક્ષા કરે છે અને (यं वाजेषु जुनाः) જેને યુદ્ધોમાં મદદ કરે છે, (सः) તે મનુષ્ય (शश्वतीः) નિત્ય સનાતન (इषः) અન્નોને (यन्ता) વશ કરે છે-પ્રાપ્ત કરે છે.

યાદ રાખો–

शुक्रोऽसि, भ्राजोऽसि, स्वरसि, ज्योतिरसि

(अथर्ववेद २–११–१५)

તું શુદ્ધ છે, તું તેજરૂપ છે, તું આનંદમય છે,

તું પ્રકાશ સ્વરૂપ છે.

वैशाख मास

वैशाख (मेष राशि) माटे

प्राणदायक व्यायाम

ગળું તથા ગરદનની સ્વસ્થતા તેમજ નીરોગતા આપનારી કસરતો

ચૈત્ર માસને માટે બતાવેલી રીતે ઉભા રહીને બેઉ હાથને લાંબા કરવા, પણ આ વખતે બેઉ હથેળીઓ સામી બાજુએ રહે એવી રીતે હાથ લંબાવવા. મુઠ્ઠીઓ જોરથી એવી રીતે દબાવવી કે હાથની તમામ નાની મોટી માંસ-પેશીઓ તંગ થઈ જાય. ત્યાર બાદ બેઉ હાથને ધીમે ધીમે પણ માંસપેશીઓને ઢીલી કર્યા વગર છાતીની નજીક લાવતા જવું કે આખરે બેઉ હાથ એકબીજાની અડોઅડ આવી જાય. એવી સ્થિતિમાં થોડી વાર હાથને રહેવા દીધા પછી પાછા પહેલાંની સ્થિતિમાં લઈ જવા. જ્યારે બેઉ હાથ છાતી તરફ લાવતા હો તેટલો વખત એક દીર્ઘ શ્વાસ લેતા રહો અને ફેફસાંને પ્રાણવાયુથી પૂરેપુરાં ભરી દો. ત્યાર પછી જેટલો વખત હાથને છાતીથી વેગળા લઈ જતા હો તેટલા વખતમાં અંદર લીધેલો શ્વાસ ધીરે ધીરે બહાર કાઢતા જાઓ.

ત્યાર પછી શરીરને-તમામ માંસપેશીઓને-એકદમ શિથિલ કરી દો.

થોડી વાર આરામ લીધા પછી ફરીથી ઉપર મુજબ વ્યાયામ કરો. એ પ્રમાણે આઠ-દશ મિનિટ સુધી વારાફરતી કસરત અને શ્વસન-પ્રશ્વસન યથાવિધિ

આ પ્રાણાયામ અથવા
[illegible] મનને મગજમાં ન્યાય

એ બેઉ અવયવો પૂણ સ્વસ્થ તથા નીરોગ હોય એવી કલ્પના કરો અને એ કલ્પનામાં તલ્લીન બની જાઓ.

ધ્યાન—મારા ગળામાં તથા ગરદનમાં લોહીનું સંચરણ જેવું જોઈએ તેવું થાય છે. આ પ્રાણાયામ વડે મારા શરીરની એક એક નાડી તથા એક એક જીવનકોશ પરિપુષ્ટ થતાં જાય છે. શરીરમાંનાં તમામ જીર્ણ નિર્માલ્ય પરમાણુઓ મારા પ્રશ્વાસને રસ્તે બહાર નીકળી જાય છે અને મારું આખું શરીર નવીન બળથી, નવીન જીવનથી પરિપૂર્ણ બની જાય છે.

શ્રાવણ, કાર્તિક તથા માઘ માસની ગૌણ કસરતો વડે પણ ઉપર કહેલાં બેઉ અંગોને લાભ થાય છે.

२ क्रैशास्क

क्रत्व : समह दीनता प्रवीपं जगमा शुचे।
मृडा सुक्षत्र मृडय॥ (ऋ. ७-८९-३.)

વિનય

મારા તેજસ્વી સ્વામિન્! મારી ગરીબની આટલી પ્રાર્થના સાંભળો. હું એટલો અશક્ત છું, એટલો લાચાર છું કે મારાથી મારા કર્તવ્ય વિરુદ્ધ આચરણ થઈ જાય છે. મારે એવાં કામ ન કરવાં જોઇએ તે હું જાણું તો છું, છતાં મારાથી થઇ જાય છે. હું કેટલીય વાર શુભ સંકલ્પ કરૂં છું કે આજથી હું નિત્ય અંગકસરત કરીશ, નિત્ય સંધ્યાવંદન કરીશ, પણ મારી નબળાઇને વશ થઇને મારા સંકલ્પને અમલમાં મૂકીજ નથી શકતો. મારા હૃદયમાં કેટલીય સારી સારી પ્રજ્ઞાઓ (બુદ્ધિઓ) રહેલી છે, પણ મિથ્યા લોકલજ્જાને તાબે થઇને હું તેમની પ્રેરણા મુજબ કામ કરવાનો પ્રારંભજ નથી કરતો. જે કાંઇ આચરણ કરૂં છું તે બધાં તેથી ઊલટાંજ કરતો આવ્યો છું. મારો 'ક્રતુ' શું છે તે હું જાણું છું—મારાં કર્તવ્ય કર્મ ક્યાં ક્યાં છે તે પણ હું જાણું છું. મારૂં મન પણ સાક્ષી પૂરે છે કે હું અવળે રસ્તે જાય છે, પણ હું શું કરૂં? હું એવો દુર્બળ છું કે અમુક અમુક પ્રકારની બીકને તાબે થઇને મારી બુદ્ધિ બતાવે તેનાથી બરાબર અવળે રસ્તેજ વળું છું. હે દેદીપ્યમાન દેવ! હે મારા માલિક! તું મને એવું તેજ-એવું બળ કેમ નથી આપતો, કે જેના વડે હું ભયમુક્ત બનીને મારાં કર્તવ્યોમાંજ મંડયો રહું? કોઈ ગમે તે કહે અથવા મશ્કરી કરે તો તેથી ડરીને હું અવળાં કામ કરવા તૈયાર ન થાઉં; કોઇ પણ જાતના કલેશથી ડરીને હું મારા 'ક્રતુ'નો ત્યાગ ન કરૂં. મને એવી અવસ્થા ગમે છે કે

ઘણીજ, પણ મારી લાચારીને લીધે હું તેને પ્રાપ્ત નથી ક
શકતો. હે સુક્ષત્ર ! હે શુભ શક્તિઓવાળા ! મને તમે અદી
બનાવી દો. હું મારી દીનતાથી હારી થાકીને તમારે શરણે
આવ્યો છું. આ દીનતાજ મારે હાથે હમેશાં નહિ કરવાનાં
કામ કરાવે છે અને પછી મારો અંતરાત્મા મને રાત-દહાડો
ડંખ્યા કરે છે, તેના ચણચણાટને લીધે હું હમેશાં બેચેન
રહું છું. હે પ્રભો ! મને સુખી કરો, મારામાં તેજ રેડો–
બળ રેડો–અને તેમ કરીને મારી બેચેની દૂર કરી દો. આ
મારી નબળાઇને લીધે મને મારા જીવનમાં ડગલે ને પગલે
નરી નિષ્ફળતાજ મળે છે—મારૂં જીવન તદ્દન નિર્માલ્ય,
નિરર્થક બની ગયુ છે. હે પ્રભો ! મારા સુખના દહાડા
કદી નહિજ આવે ? મારા 'ક્રતુ' ઉપર હું મક્કમ રહું;
મારા સંકલ્પોને હું ચૂસ્તપણે વળગી રહું અને તેને અમ-
લમાં મૂકું એવો મારો શુભ દિવસ કદી નહિજ ઉગે !
હે મારા માલિક ! મને એવી શક્તિ આપીને હવે સુખી
કરી દો, મને સુખી કરી દો !

શબ્દાર્થ

(समह) હે તેજયુક્ત ! (शुचे) હે દેદીપ્યમાન ! (दीनता)
દીનતા, અશક્તિને લીધે હું (क्रत्वः) મારા ક્રતુથી–મારા સંક-
લ્પથી, મારી પ્રજ્ઞાથી, મારા કર્તવ્યથી (प्रतीपं) અવળો (जगम)
ચાલ્યો જાઉં છું. (सुक्षत्र) હે શુભ શક્તિવાળા ! (मृड) મને સુખી
કર, (मृडय) મને સુખી કર.

મનાય છે, એ યોગ ઈશ્વરમય થઈ જશે, ત્યારે આપણને પ્રત્યેક કાર્યમાં સોએ સો ટકા સફળતા મળશે; કેમકે તે વખતે આપણી બુદ્ધિમાં વ્યાપી ગયેલી ઈશ્વરની બુદ્ધિ કાર્ય કરી રહી હશે. માટે આપણું તો અત્યારે એજ કર્તવ્ય છે કે, આપણે આપણી બુદ્ધિનું અભિમાન મનમાંથી કાઢી નાખવું અને નમ્ર બનીને આપણી બુદ્ધિને સત્ય અને ન્યાયની દિશા તરફ યત્નપૂર્વક વાળી રાખવી અને એ રીતે આપણી બુદ્ધિનો ઈશ્વરની બુદ્ધિની સાથે યોગ કરવાનો અભ્યાસ કરતા રહેવું. ઈશ્વરના અધિષ્ઠાન વિના કોઈ પણ યજ્ઞ-કાર્યમાં સફળતા નથી મળતી. આપણે ગમે તેટલા બુદ્ધિમાન હોઈએ તોપણ આપણી બુદ્ધિનો ઈશ્વરની બુદ્ધિની સાથે મેળ કરી દેવો જોઈએ અને એમાંજ સફળતાની ચાવી છે.

શબ્દાર્થ

(यस्मात् ऋते) જે પ્રકાશદાતા પ્રભુના વિના (विपश्चि च न) મોટા મોટા બુદ્ધિમાન પુરુષોના પણ (यज्ञः) યજ્ઞ (न सिद्ध्यति) સફળ થતા નથી. (स) તે પ્રભુ (धीनां योगं इन्वति) બુદ્ધિઓના યોગમાં વ્યાપ્ત થઈ જાય છે.

४ वैशाख

तमध्वरेषु ईळते देवं मर्ता अमर्त्यम् ।
यजिष्ठं मानुषे जने ॥ (ऋ० ५-१४-२)

વિનય

નાના પ્રકારના યજ્ઞોમાં જે તરેહ તરેહનાં કર્મો આપણે કરીએ છીએ તે તમામ કર્મો દ્વારા ખરી રીતે જોતાં તે એક અમર દેવનુંજ પૂજન થાય છે. આપણે મરણશીલ મનુષ્યોએ તો તે અમર દેવનુંજ યજન કરવાની જરૂર છે. પ્રત્યેક યજ્ઞ-કર્મનું માત્ર એકજ પ્રયોજન છે કે, આપણે તેના વડે મૃત્યુની પેલે પાર ચાલ્યા જઇએ—અમર બની જઇએ. યજ્ઞનો હેતુ મર્ત્યને-મરણશીલને-અમર બનાવવાનોજ છે. ત્યારે હવે આપણી સામે સવાલ એ ઉભો થાય છે કે, જે અમર દેવનું આપણે યજ્ઞો દ્વારા યજન કરીએ છીએ તે અમર દેવ રહે છે ક્યાં? "यजिष्ठं मानुषे जने।" પ્રત્યેક મનુષ્યની અંદર યજિષ્ઠ-પૂજન કરવા યોગ્ય બનીને તે અમર દેવ વિદ્યમાન છે. જો તેનું યજન-પૂજન કરવું હોય તો પ્રત્યેક મનુષ્યમાં તેનું પૂજન કરવું રહ્યું. એટલા માટે તો વેદ કહે છે કે, યજ્ઞનો હેતુ મનુષ્યમાત્રનું હિત સાધવાનો છે. યજ્ઞનો વાસ્તવિક અર્થજ પરોપકાર છે. યજ્ઞ એટલે એકેએક મનુષ્યનું કલ્યાણ—મનુષ્યોની સેવા કરવી એજ સાચો યજ્ઞ. આપણે જેમ જેમ આપણા માનવબંધુઓની સેવા કરીએ-મનુષ્યોનાં દુઃખ-સંતાપાદિ ઓછાં કરવા નિઃસ્વાર્થભાવે જેમ જેમ પ્રયત્ન કરતા રહીશું, તેમ તેમ આપણું પ્રત્યેક કાર્ય યજ્ઞનું રૂપ ધારણ કરતું જશે. અસલના વારામાં અગ્નિહોત્ર ઇત્યાદિ દ્વારા ઋતુ ઋતુને લગતા યજ્ઞયાગાદિ કરવાનો રિવાજ હતો. તેમનો હેતુ પણ આધિદૈવક દેવતાઓને અનુકૂળ કરી લઇને તેમની મારફતે માનવજાતિનું હિત સાધવાનોજ હતો. પરંતુ આટલું કર્યા છતાં પણ યજ્ઞનો હેતુ પૂરેપુરો સિદ્ધ નથી થતો. ગમે

મતલબ કે, એ યોગ ઈશ્વરમય થઈ જશે, ત્યારે આપણને પ્રત્યેક કાર્યમાં સોએ સો ટકા સફળતા મળશે; કેમકે તે વખતે આપણી બુદ્ધિમાં વ્યાપી ગયેલી ઈશ્વરની બુદ્ધિ કાર્ય કરી રહી હશે. માટે આપણું તો અત્યારે એજ કર્તવ્ય છે કે, આપણે આપણી બુદ્ધિનું અભિમાન મનમાંથી કાઢી નાખવું અને નમ્ર બનીને આપણી બુદ્ધિને સત્ય અને ન્યાયની દિશા તરફ યત્નપૂર્વક વાળી રાખવી અને એ રીતે આપણી બુદ્ધિનો ઈશ્વરની બુદ્ધિની સાથે યોગ કરવાનો અભ્યાસ કરતા રહેવું. ઈશ્વરના અધિષ્ઠાન વિના કોઈ પણ યજ્ઞ-કાર્યમાં સફળતા નથી મળતી. આપણે ગમે તેટલા બુદ્ધિમાન હોઈએ તોપણ આપણી બુદ્ધિનો ઈશ્વરની બુદ્ધિની સાથે મેળ કરી દેવો જોઈએ અને એમાંજ સફળતાની ચાવી છે.

શબ્દાર્થ

(यस्माद् ऋते) જે પ્રકાશદાતા પ્રભુના વિના (विपश्चित-श्च न) મોટા મોટા બુદ્ધિમાન પુરુષોના પણ (यज्ञः) યજ્ઞ (न सिध्यति) સફળ થતા નથી. (स) તે પ્રભુ (धीनां योगं इन्वति) બુદ્ધિઓના યોગમાં વ્યાપ્ત થઈ જાય છે.

९ वैशाख

तमध्वरेषु ईळते देवं मर्ता अमर्त्यम् ।
यजिष्ठं मानुषे जने ॥ (ऋ० ८-१९-२)

વિનય

નાના પ્રકારના યજ્ઞોમાં જે તરેહ તરેહના કર્મો આપણે કરીએ છીએ તે તમામ કર્મો દ્વારા ખરી રીતે જોતાં તે એક અમર દેવનુંજ પૂજન થાય છે. આપણે મરણશીલ મનુષ્યોએ તો તે અમર દેવનુંજ યજન કરવાની જરૂર છે. પ્રત્યેક યજ્ઞ-કર્મનું માત્ર એકજ પ્રયોજન છે કે, આપણે તેના વડે મૃત્યુની પેલે પાર ચાલ્યા જઈએ. યજ્ઞનો હેતુ મર્ત્યને-મરણશીલને-અમર બનાવવાનોજ છે. ત્યારે હવે આપણી સામે સવાલ એ ઉભો થાય છે કે, જે અમર દેવનું આપણે યજ્ઞો દ્વારા યજન કરીએ છીએ તે અમર દેવ રહે છે ક્યાં? "यजिष्ठं मानुषे जने।" પ્રત્યેક મનુષ્યની અંદર યજિષ્ઠ-પૂજન કરવા યોગ્ય બનીને તે અમર દેવ વિદ્યમાન છે. જો તેનું યજન-પૂજન કરવું હોય તો પ્રત્યેક મનુષ્યમાં તેનું પૂજન કરવું રહ્યું. એટલા માટે તો વેદ કહે છે કે, યજ્ઞનો હેતુ મનુષ્યમાત્રનું હિત સાધવાનો છે. યજ્ઞનો વાસ્તવિક અર્થજ પરોપકાર છે. યજ્ઞ એટલે એકેએક મનુષ્યનું કલ્યાણ—મનુષ્યોની સેવા કરવી એજ સાચો યજ્ઞ. આપણે જેમ જેમ આપણા માનવબંધુઓની સેવા કરીએ-મનુષ્યોનાં દુ:ખ-સંતાપાદિ ઓછાં કરવા નિઃસ્વાર્થભાવે જેમ જેમ પ્રયત્ન કરતા રહીશું, તેમ તેમ આપણું પ્રત્યેક કાર્ય યજ્ઞનું રૂપ ધારણ કરતું જશે. અસલના વારામાં અગ્નિહોત્ર ઈત્યાદિ દ્વારા ઋતુ ઋતુને લગતા યજ્ઞયાગાદિ કરવાનો રિવાજ હતો. તેમનો હેતુ પણ આધિદૈવિક દેવતાઓને અનુકૂળ કરી લઈને તેમની મારફતે માનવજાતિનું હિત સાધવાનોજ હતો. પરંતુ આટલું કર્યા છતાં પણ યજ્ઞનો હેતુ પૂરેપુરો સિદ્ધ નથી થતો. ગમે

તે પ્રકારે મનુષ્યોની સેવા કરીએ એટલે તે સેવા થઈ
નથી બની જતી. પ્રત્યેક મનુષ્યમાં રહેલા અમર દેવ[illegible]
યજન કરવું એ સેવાનું અથવા યજ્ઞનું સ્વરૂપ છે. જે સે[illegible]
દ્વારા મનુષ્યમાં રહેલા અમર દેવનું યજન ન થતું હોય
તે વાસ્તવિક સેવા જ નથી. તેને યજ્ઞ તો કદીજ કેમ કહ[illegible]
[illegible] માણસોને ભોગવિલાસની વસ્તુઓ પૂરી પા[illegible]
ડીને તેમને તૃપ્તિ થતી દેખાય તો ખરી, પણ એ તેમ[illegible]
સાચી સેવા નથી. એવો 'પરોપકાર' યજ્ઞ નથી, પણ [illegible]
[illegible]

[illegible]

५ वैशाख

य एक इत् तमु ष्टुहि कृष्टीनां विचर्षणिः ।
पतिर्जज्ञे वृषक्रतुः ॥ (ऋ. ६-४५-१६)

વિનય

રે મનુષ્ય! તું કોની કોની સ્તુતિ કરતો ફરે છે? જગતમાં તો માત્ર એકજ તારી સ્તુતિને યોગ્ય છે. સંસારભરમાં આપણો સૌનો એકજ પતિ, એકજ સંરક્ષક અને એકજ પાલનકર્તા છે. અરે મૂર્ખ માનવા! તું કોણ જાણે કોને કોને તારો પાલનકર્તા માની બેઠો છે અને એવા તેવાની મિથ્યા સ્તુતિ કરતો ફરે છે! કોઈ કોઇ વાર તું પૈસેટકે પૂરા એવા ધનવાન લોકોને તારા રક્ષક માની લે છે, કોઇ કોઇ વાર તું સંસારમાં ખૂબ મોટા કહેવાતા, આબરૂદાર અને રૂઆબવાળા લોકોને તારા પ્રભુ બનાવી દે છે. વળી કોઇ વાર તું એકાદ દાર્શનિક પંડિત કે કવિની બુદ્ધિ અને પ્રતિભાના તેજથી અંજાઈ જઇને તેનાંજ સ્તુતિગાન ગાવા મંડી જાય છે, તેનાજ જ્ઞાન ઉપર અથવા તેનીજ કવિત્વશક્તિ ઉપર તું મોહિત થઈ જાય છે. સંસારમાં એવાય ઘણા માણસો પડયા છે કે જેઓ સજીવ અથવા નિર્જીવ આકૃતિઓના રૂપ ઉપર એવા વારી જાય છે કે તેમનાં રૂપનાં વખાણ કરતાં કરતાં કદી ધરાતાજ નથી. પરંતુ ખરૂં જેવા જઇએ તો મનુષ્યની સ્તુતિને યોગ્ય એટલી બધી અનેક વ્યક્તિઓ નહિ પણ માત્ર એકજ વ્યક્તિ છે. એકજ વ્યક્તિ, ફક્ત એકજ, બે નહિ, બીજી જે જે વસ્તુઓની કે વ્યક્તિઓની આપણે સ્તુતિ કરીએ છીએ તે બધીમાં જે ખુબી રહેલી છે તેનું મૂળ તે એકજ વ્યક્તિ છે, તે બધીનું ઉત્પત્તિસ્થાન પણ તેજ છે. ત્યારે એમ બધે ફાંફાં મારવાનું છોડી દઇને તું મૂળનેજ કાં નથી પકડતો? શાખાઓ અને ડાળી-ડાળખાંને વળગ્યાથી તારૂં કલ્યાણ નહિ થાય, તને રક્ષણ નહિ મળે. રૂપ, રસ વગેરે ઇન્દ્રિયોની સાથે સંબંધ રાખનારા વિષયોની સ્તુતિ કર્યાથી તો માણસનો અંતે વિનાશ થાય છે, રક્ષણ થવાની તો આશાજ શી? જેઓ અત્યંત પામર અને અજ્ઞાની છે તેઓજ વિષયોની આરાધના કરે છે. પણ એ

સિવાય બીજી કેટલીક વસ્તુઓ છે, જેઓ આ સંસારમાં આપણું કંઈક રક્ષણ કરે છે. જેમકે-બળ, જ્ઞાન, આનંદ (બળવાન, જ્ઞાનવાન અને સુખી લોકો) છે. તેઓ પણ 'વિચર્ષણિ' અથવા 'વૃષક્રતુ' તો નજ કહેવાય. તેમનું જ્ઞાન અથવા બળ પૂરતાં નથી હોતાં. સંસારમાં આપણે જ્યાં જ્યાં બળ, જ્ઞાન અથવા આનંદ જોઈએ છીએ, તે તો એક સચ્ચિદાનંદરૂપી મહાન સૂર્યનાં નાનાં નાનાં ક્ષુદ્ર કિરણોજ માત્ર છે. એવાં કિરણોની સ્તુતિ કરવા જતાં તો ભારે ભુલાવામાં પડી જવાનો સંભવ રહે છે. હે માનવી! તું એટલું યાદ રાખજે કે, આ સંસારમાં તું જે ક્ષુદ્ર બળ અને જ્ઞાનને જોઈને મોહિત થાય છે તે તારૂં રક્ષણ નહિ કરી શકે, તને કૂવાની અંદર અડધે રસ્તે ઉતારીને છોડી દે એવા છે. એમનામાં નથી પૂરૂં જ્ઞાન અને નથી પૂરૂં બળ. માટે મારા ભાઈ! તું એમના ઉપર આસક્ત થા મા અને એમની સ્તુતિ કરવાનુ ભૂલી જા. તારે સ્તુતિ કરવી હોય તો જે 'મનુષ્યમાત્રનો એક માત્ર પતિ' છે, જે 'વિચર્ષણિ' હોઈને ગમે તે સંજોગોમાં રક્ષણ કરી શકે છે, અને જે 'વૃષક્રતુ' હોઈને સર્વદા પાલન કરી શકે છે, તેની સ્તુતિ કર. તે એકેએક માણસ ઉપર ખાસ નજર રાખ્યા કરે છે. એકેએક માણસની તથા પોતાની ઉત્પન્ન કરેલી કુલ સૃષ્ટિની તે એટલી બધી કાળજીપૂર્વક તપાસ રાખ્યા કરે છે કે, દરેક જણને એમજ થાય કે મારો પ્રભુ મારી એકલાનીજ ખાસ કાળજી રાખે છે, મારૂં એકલાનુંજ જતન કરી રહ્યો છે અને તે આપણા પાલક પતિના એકેએક ક્રતુ, એકે એક સંકલ્પ, એકે એક કર્મ એટલાં તો 'વૃષ' અર્થાત્ બળવાન છે કે કોઇ પણ ઇચ્છાની કે કર્મની સિદ્ધિને માટે એકથી બીજી વાર સંકલ્પ કરવો પડતોજ નથી. હે મૂર્ખ માનવી! તારે સ્તુતિ કરવી હોય તો તારા આવા 'પતિ'નીજ સ્તુતિ કર્ય ને! નકામાં નાનાં નાનાં કિરણોની સ્તુતિ કર્યે તારૂં શું વળવાનું છે? તું કિરણોને છોડીને એકલા સૂર્યનેજ પકડજે. તેની એકલાનીજ સ્તુતિ કરજે.

શબ્દાર્થ

(य एक इत्) જે એકજ છે અને જે (कृष्टीनां) મનુષ્યોનો (विचर्षणिः) સર્વદ્રષ્ટા અને (वृषक्रतुः) સર્વશક્તિમાન (पतिः) પાલનકર્તા (जज्ञे) થયો છે (तं उ) તેની એકલાનીજ (स्तुहि) તું સ્તુતિ કરજે.

[illegible]

[illegible] પ્રકૃતિ–સ્વભાવ–
[illegible] છે. જ્યારે મનુષ્ય [illegible] ઉન્નત અને વિકસિત
[illegible] નથી હોતો, ત્યારે [illegible] પોતાની ઉન્નતિનો
[illegible] વિકાસ કરવાનો [illegible] તે કોઈ બીજા મનુષ્યની
[illegible] બીજાને ઉન્નત
[illegible] તો એ દઢ
[illegible] 'પ્રર્ણાતિ' (ઈંગ) [illegible] લીલા કરનાર
[illegible] તે વ્યક્તિ પોતાના [illegible] પોતાની ઉન્નતિ
[illegible] પ્રમાણે અનાદિકાળથી મનુષ્ય [illegible]
[illegible] નાના પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ [illegible] થતો જાય છે,

ગાતો જાય છે અને અનાદિ કાળ સુધી રચતો જશે અને ગાતો જશે. પરમેશ્વરની સ્તુતિનો તેનાથી પાર પમાયજ કેવી રીતે ? જે ભક્ત છે તે તો પોતાના પ્રભુની રક્ષા કરવાની તરેહ તરેહની યુક્તિઓનો, તેના તરેહ તરેહના પ્રકારોનો અંતજ નથી જોઈ શકતો. પરમેશ્વરની રક્ષણશક્તિ કદી ખૂટતીજ નથી. રક્ષણોનો એક સનાતન પ્રવાહ તેનામાંથી વહ્યાજ કરે છે અને તેમાંથી મનુષ્ય માત્ર, પશુપક્ષી કીટ-પતંગ તમામ જીવો, ચરાચર જગત એકે વખતે, કલ્પનામાં પણ ન આવી શકે એવી અજાયબ જેવી રીતે રક્ષણ પામે છે. માણસ પોતાના પાછલા અનુભવોને આધારે માની લે છે કે 'આવું આવું થાય તો મારું રક્ષણ થઈ જાય' તેથી તે, 'આવું થાઓ, આવું થાઓ' એવું ઈશ્વરની પાસે માગે છે અને એવું થશે એવી આશા પણ રાખે છે. પણ ઈશ્વરે તેનું રક્ષણ કરવાની કોઈ નવીન રીત ધારી મૂકેલી હોય છે, તે રીતે તેને બચાવી લઈને તેને આશ્ચર્યચકિત કરી દે છે. એ પ્રમાણે દર વખતે નવી નવી અજાયબ જેવી, કલ્પનામાં પણ ન આવે એવી અનોખી યુક્તિઓ અજમાવીને પરમેશ્વર માણસનું રક્ષણ કરતોજ રહે છે. [illegible] અનુભવો ઉપરથી સમજનાર સમજી જાય છે કે, પરમેશ્વર [illegible] સર્વ પ્રકારે કલ્યાણજ કરે છે. [illegible] જાણતા હોઈએ કે ન જાણતા હોઈએ, આપણા [illegible] એ વાત આવે કે ન આવે, પણ પરમેશ્વર તો [illegible] છે કે તે આપણને [illegible] જાય છે અને [illegible] કરે છે [illegible] કલ્યાણજ [illegible]! [illegible]

શબ્દાર્થ

[illegible]

૭ પૈગામ

उत नः सुभगाँ अरिर्वोचेयुर्दस्म कृष्टयः ।
स्यामेदिन्द्रस्य शर्मणि ॥ (ऋ. १-४-६)

વિનય

પાપ અને મલિન વૃત્તિઓનો નાશ કરનાર જગદીશ્વર! તમારી કૃપાથી હવે હું એટલી ઉચ્ચ અવસ્થાએ જઈ પહોંચ્યો છું કે મારા ગુણના મારા શત્રુઓને પણ વખાણ કરવા પડે છે. મારા તરફથી તો મારો કોઈ શત્રુ હોવો જ ન જોઈએ, પરંતુ જેઓ મારા પ્રતિસ્પર્ધી છે, જેમના અને મારા વિચારોનો મેળ મળતો નથી, જેઓ મારાથી તદ્દન ઉલટા પ્રકારના વાતાવરણમાં રહે છે, એવા મારા કેટલાક વિરોધી ભાઈઓ છે, તેમને કાને સ્વાભાવિક રીતે મારા અવગુણો જ હમેશાં સાંભળવામાં આવે અને તેમનો દૃષ્ટિકોણ જ એવો થઈ ગયો છે કે તેમની નજરે હમેશાં મારા દોષ જ દેખાય. પરંતુ હે પ્રભો! જો મારું જીવન તદ્દન નિષ્પાપ અને પવિત્ર જ હશે, મારાં આચરણ હમેશાં સત્યમય શુદ્ધ જ હશે તો મારા જીવનની અસર પેલા મારાથી ઘણે દૂર રહેનારા (વિચારોમાં મારાથી ઘણે છેટે રહી ગએલા) ભાઈઓ ઉપર થયા વગર રહેવાની જ નથી. હે પ્રભો! તો તમારી પાસે એટલું જ માગું છું કે, મારા હૃદયમાં જ્યાં જ્યાં મલિનતા હોય, અસદ્વૃત્તિઓ હોય તે બધાનો તું સમૂળો નાશ કરી દે અને મને એવો ઉન્નત બનાવી દે કે મારાથી તદ્દન વિપરીત પરિસ્થિતિમાં જીવન ગાળનારા ભાઈઓ ઉપર મારા સત્યની, મારી પવિત્રતાની અને મારી ઉચ્ચતાની આબાદ છાપ પડી જાય. સામાન્ય કોટિના લોકો તો મને સારો જ કહે છે અને કહેશે; તેઓ તો મારાં વખાણ જ કરશે; પણ જેઓ આજે મારા વિરોધીઓ છે તેમનાં

અંતઃકરણ પણ મારી પવિત્રતાની કદર કરતાં થાય એટલી મારી ઈચ્છા છે. મારા કટ્ટા વિરોધીઓ મને જે યશ આપે તેનેજ હું સાચો યશ માનું છું; કેમકે તેમાં અતિશયોક્તિ વગેરે દોષ હોવાનો સંભવ નહિ હોય. મારા મિત્રો અને તટસ્થ લોકોના તરફથી તો મને યશ મળતોજ રહે છે, પણ તેમાં કશી વિશેષતા નથી, તેમ તેની કશી કિંમત પણ નથી હોતી.

પણ હે પ્રભો ! તેની સાથે હું બીજું એ પણ માગી લઉં છું કે, એવો યશ પ્રાપ્ત કરીને હું અભિમાનથી ફૂલાઈ ન જાઉં, તમને ભૂલી ન જાઉં; નહિ, નહિ, એ યશને ભૂલી જઈને સદા તમારાજ સ્મરણમાં સુખી રહું. એ યશ તો મારી પવિત્રતાનું પ્રમાણપત્રજ છે, મારા સુખનું કારણ તો કદાપિ ન થઈ શકે. મારૂં સુખ તો એક તમારા શરણમાંજ છે. બહારની દુનિયા ભલે મારી હડહડતી નિંદા કરે, મારૂં થાય તેટલું અપમાન કરે, પણ હું તો તારી કૃપાનો પ્રસાદ પામીને તેના આનંદમાં એવો સુખી રહીશ કે જેવો આખા જગતનો યશ અને સન્માન પામીને પણ સુખી ન થયો હોઉં. મારાં સુખદુઃખ બહારની દુનિયાના યશ કે અપયશ ઉપર આધાર નથી રાખતાં. હે પ્રભો! મારા ઉપર એટલી કૃપા કરો કે આપ પરમેશ્વરની પ્રસન્નતામાંથી પ્રાપ્ત થતા સુખમાં સદાય સુખી, આનંદી અને સંતુષ્ટ રહું. બહારનો યશ મેળવીને સુખી થવાની લાલસા મને કદી ન લલચાવે, બહારનો યશ મળતો રહે તો પણ તેનાથી સુખી થવાની ઈચ્છા મને કદી પણ ન થાઓ. હું તો તમારાજ સુખમાં સુખી રહું

શબ્દાર્થ

(इन्द्र) हे [illegible] (प्रति: [illegible]) [illegible] (मा: [illegible]) [illegible] ([illegible]) [illegible] ([illegible]) [illegible] ([illegible]) [illegible]

८ वैराग्य

वयं सोम व्रते तव मनस्तनूषु बिभ्रतः ।
प्रजावन्तः सचेमहि ॥ (ऋ. १०-५७-६)

વિનય

હે સોમ ! તમારું આપેલું, તમારી મહાશક્તિનું અંશરૂપ મન અમારા શરીરમાં રહેલું છે. એ મનનું-એ તમારી અમૂલી બક્ષિસનું-અમને અભિમાન છે એ મનને લીધે જ અમે મનુષ્ય કહેવાઈએ છીએ. આ મનનશક્તિને લીધે પશુઓથી અમારું સ્થાન ઊંચું છે. તો પછી અમારા શરીરમાં મનના જેવી બળવાન શક્તિને ધારણ કરનાર હોવા છતાં પણ શું અમે તમારા વ્રતમાં-તમારા નિયમોના પાલનમાં-દૃઢ ન રહી શકીએ? અલબત્ત, તમારાં વ્રતનું પાલન કરવાનું છે તો ઘણુંજ કઠણ. તમે જગતની ઉન્નતિને માટે જે નિયમો રચ્યા છે, તે પ્રમાણે બરાબર વર્તન કરવાનું કામ ઘણુંજ દુઃખસાધ્ય છે. પણ એક બાજુએ તમે અમારે માટે અઘરા અઘરા નિયમો ઘડ્યા છે, ત્યારે બીજી બાજુએ તમે અમને અતુલ શક્તિવાળી મન પણ આપી મૂક્યું છે. એ જોતાં તો અમારો દૃઢ વિશ્વાસ છે કે, અમારી મનઃશક્તિનો ઉપયોગ કરીએ તો અમે તમારાં વ્રતમાં દૃઢ રહી શકીએ-તેનો કદી પણ અમારે હાથે ભંગ ન થાય-બારેમાં બારે પ્રલોભન અને વિપત્તિઓ વખતે તમારી આપેલી મનઃશક્તિ અમને અમારાં વ્રતમાંથી ચલાયમાન નહિ થવા દે.

પણ એ બધાં વ્રતોનો ઉદ્દેશ શો છે? એકજ ઉદ્દેશ છે, એ વ્રતો દ્વારા તમારી સેવા કરવી. તમારું આપેલું મન માત્ર આ કામને માટેજ છે. અમે તો ઇચ્છીએ છીએ કે,

ફક્ત અમારૂં મનજ નહિ પણ અમારા મનની પ્રજા પણ તમારી સેવામાંજ વપરાય. અમારા મનની અંદર સર્જક શક્તિ (ક્રિયેટિવ પાવર)-કાંઇક નવું ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ-રહેલી છે. એ શક્તિ વડે કાંઇ ને કાંઇ નવું કામ કરવું, કાંઇક નવીન રચના-નવું નિર્માણ કરી જવું એ માણસમાત્રની ફરજ છે. એવી રચનાનેજ મનની પ્રજા-મનની સંતતિ કહી છે. હે સોમ! અમે હમેશાં તમારાં વ્રતના પાલનમાંજ દૃઢ રહ્યા હોઇશું તો અમારી રચના (પ્રજા) પણ જરૂર તમારી સેવામાંજ વપરાઈ હશે-તમારી સેવાને અર્થેજ સમર્પિત થઇ હશે. અમે એટલું માગીએ છીએ કે, અમે અને અમારી પ્રજા તમારી સેવામાંજ રહે, તમારી સેવામાંજ અમારૂં જીવન વ્યતીત કરીએ. હવે તો આજ અમારો સંકલ્પ છે, આજ અમારી ઇચ્છા છે અને આજ અમારી પ્રાર્થના છે.

શબ્દાર્થ

(सोम) હે સોમદેવ! **(तनूषु)** અમારા શરીરામાં **(मन)** મનને, મનની શક્તિઓને **(बिभ्रतः)** ધારણ કરીને **(वयं)** અમે **(तव व्रते)** તમારાં વ્રતમાં રહીએ છીએ, તમારા વ્રતનું પાલન કરીએ છીએ અને **(प्रजावन्तः)** પ્રજા સહિત અમે સઘળા **(सचेमहि)** તમારી સેવા કરતા રહીએ.

१ मेधास्व

अहमिद्धि पितुःपरि मेधामृतस्य जग्रभ ।
अहं सूर्य इवा जनि ॥

(ऋ० ८.६.१० । साम० पू० २.६.८ । अथर्व,२०-११५-१)

વિનય

હું સૂર્ય સદૃશ બની ગયો છું. હું મનથી અનુભવ કરું છું કે, મનુષ્યોમાં હું સૂર્ય સમાન થઈ ગયો છું. હું જે સૂર્ય છું તેમાંથી નીકળીને સત્ય જ્ઞાનનાં કિરણો ચારે દિશાએ ફેલાઈ રહ્યાં છે. જેવી રીતે અપાર આકાશસ્થ સૂર્યમાંથી પ્રાણીમાત્રને ગરમી, પ્રકાશ અને પ્રાણ મળ્યા કરે છે, સૌની જીવનરક્ષા યથાવત્ કરે છે, તેવી જ રીતે હું પણ એવો બની ગયો છું કે જે કોઈ મારા સમાગમમાં આવે તે મારામાંથી જ્ઞાન, ભક્તિ અને આત્મિક બળ પ્રાપ્ત કરે છે. હું પોતે તો કશુંય કરતો નથી તો પણ મને એવો અનુભવ થાય છે કે મારામાંથી સ્વાભાવિક રીતે જ જીવનશક્તિનાં કિરણો ચારે દિશાએ ફેલાયા કરે છે અને ચારે દિશાઓનાં મનુષ્યોને ઉચ્ચ, પવિત્ર અને ચેતનવંત બનાવ્યા કરે છે. એમાં મારો પોતાનો કશો પ્રભાવ નથી. મેં તો ફક્ત પરમેશ્વરના આદિત્ય (સૂર્ય) રૂપની યથાવિધિ ઉપાસના કરી છે. એનું પરિણામ એ થયું છે કે, ઈશ્વરનું સૂર્યસ્વરૂપ મારી મારફત પ્રકટ થવા લાગ્યું છે. મેં મારી બુદ્ધિ દ્વારા સૂર્યની ઉપાસના કરી છે. મનુષ્યનું મસ્તક જે તેની બુદ્ધિનું સ્થાન છે, તે જ મનુષ્યશરીરમાં દ્યુલોક (સૂર્યલોક) છે. મેં મારી બુદ્ધિ વડે ચારે દિશાએથી કેવળ સત્યને જ ગ્રહણ કર્યું છે અને ગ્રહણ કરીને તેને ધારણ કર્યું છે. બુદ્ધિઓ ઘણી જે બુદ્ધિ ધારણ કરવાનું કામ કરે છે, તેને 'મેધા' કહે છે. ઉપર ક ... તે મેં ...

પ્રાપ્ત કરી લીધી છે. પછી ઋતોની સાથે સાથે મંત્રો લેઈને મેં ઋતોને મારામાં ગ્રહણ કરી લીધાં છે એ કારણથી હું સૂર્ય સમાન બની ગયો છું. ઋતો તો પરમાત્માનું રૂપ ઋત છે, સત્ય છે. મેં મારી તમામ બુદ્ધિઓ, મારું તમામ જ્ઞાન ને સત્યસ્વરૂપ પરમ પિતાની પાસેથીજ ગ્રહણ કર્યાં છે. મેં એટલો આગ્રહ રાખ્યો છે કે, હું ફક્ત શુદ્ધ સત્યનેજ-એકલા સત્યનેજ મારી બુદ્ધિમાં સ્થાન આપું. એ રીતે મેં પરમાત્માના સ્વરૂપની નિરંતર ઉપાસના કરી છે, ઋતની મેધાનો પરિગ્રહ કર્યો છે. આવી સત્ય બુદ્ધિને ધારણ કરતાની સાથે સાથે મારામાં અગ્નિ અને આત્મિક બળનો ઉદય થયો છે; મારું મન અને શરીર પણ તેજસ્વી બનતું ગયું છે. મારા પાલક પિતાના તમામ ગુણ મારામાં પ્રકટી નીકળ્યા છે. હું સાક્ષાત્ સૂર્ય બની ગયો છું. મને સૂર્ય સમાન બનાવનારા હે મારા પરમ કરુણાનિધાન પિતા! તારા ઋતની મેધાને-બુદ્ધિને ચારે તરફથી પકડી રાખીને હું તારા ચરણોમાંજ પડી રહ્યો છું.

શબ્દાર્થ

(**अहं इत्**) મેં તો (**हि**) નિશ્ચયપૂર્વક (**पितुः**) પાલન કરનાર પિતાની (**ऋतस्य**) સત્યસ્વરૂપ પરમેશ્વરની (**मेधा**) ધારણા કરનારી બુદ્ધિને (**परिजग्रभ**) ચારે તરફથી પકડી રાખી છે તેથી (**अहं**) હું (**सूर्य इव**) સૂર્ય સમાન (**अजनि**) બની ગયો છું.

१० [illegible]

समस्य मन्यवे विशो विश्वा नमन्त कृष्टयः ।
समुद्रायेव सिन्धवः ॥

(ऋ. ८-६-४ । साम० पू० २ । १-१-८-३ । अथर्व० २०-१०७-१)

વિનય

જેમ પરમેશ્વર આપણા પિતા છે, જન્મદાતા અને પાલનકર્તા છે, ત્યારે તેની સાથે તે આપણા કલ્યાણને માટે ન્યાયકર્તા ઈશ પણ બને છે. સંસારમાં કોઈ પણ સમયમાં જ્યારે સંહાર કરવાની જરૂરીઆત ઉભી થાય છે ત્યારે પ્રભુ પોતાના 'મન્યુ'ને-કોપને, તેજને-પ્રકટ કરે છે. બીજી રીતે કહીએ તો તે પોતાનું ત્રીજું નેત્ર ઉઘાડે છે અથવા પોતાનું ભયંકર રૂપ પ્રકાશિત કરે છે. આ કલ્યાણકારી શિવ-દેવના મન્યુનું તેજ જ્યારે દેદીપ્યમાન થવા લાગે છે ત્યારે જે નાશ પામવાને યોગ્ય છે તે આખો સંસારજ દીવામાં પડવાને દોડી આવતા પતંગીઆંની માફક આવી આવીને તે તેજરાશિમાં ઝંપલાવે છે અને બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે. જે મન્યુને યોગ્ય છે તેમાંનો કોઈ પણ નથી બચી જતો. બધાજ તે તરફ ખેંચાતા જણાતા ચાલ્યાજ આવે છે. જુઓ, દુનિયામાં વખતોવખત મોટાં મોટાં મહાયુદ્ધો મંડાય છે, દુષ્કાળ પડે છે, પ્લેગ વગેરે મહામારીઓ ફેલાય છે; એવાં એવાં કેટલાંય રૂપમાં ઈશ્વરનો મહાબળવાન મન્યુ જગતમાં પ્રકટ થયાજ કરે છે. બધાજ લોકો પોતાના વિનાશ તરફ ઘસડાતા ચાલ્યાજ આવે છે, પણ તેની કોઈને ખબર નથી હોતી. જેવી રીતે નાની મોટી નદીઓ સાગરની તરફ ચાલી જાય છે અને અંતે તેમાં સમાઈ જઈને લય પામી જાય છે, તેવી રીતે જેમનો વખત આવી પહોંચ્યો છે એવાં તમામ મનુષ્યોને, પ્રાણીઓને પ્રભુનો મન્યુ કાળ-સમુદ્ર બનીને પોતાના તરફ ખેંચ્યાજ કરે છે. પ્રાણીઓએ કરેલાં પાપ તેમને તેમના વિનાશની તરફ ખુબ વેગપૂર્વક ઘસડી લાવે છે. આ સંસારની અંદર જરાક ઉંડી નજર કરીને જેમણે જોઈ લીધું છે તેઓ

પ્રાપ્ત કરી લીધી છે. પછી દ્યુલોકની સાથે સાથે સંબંધ જોડીને મેં દ્યુલોકને મારામાં ગ્રહણ કરી લીધો છે. આ કારણથી હું સૂર્ય સમાન બની ગયો છું. દ્યુલોકવાસી પરમાત્માનું રૂપ ઋત છે. સત્ય છે. મેં મારી તમામ બુદ્ધિઓ, મારું તમામ જ્ઞાન તે સત્યસ્વરૂપ પરમ પિતાની પાસેથીજ ગ્રહણ કર્યાં છે. મેં એટલો આગ્રહ રાખ્યો છે કે, હું ફક્ત શુદ્ધ સત્યનેજ–એકલા સત્યનેજ મારી બુદ્ધિમાં સ્થાન આપું. એ રીતે મેં પરમાત્માના ઋતરૂપની નિરંતર ઉપાસના કરી છે, ઋતની મેધાનો પરિગ્રહ કર્યો છે. આવી સત્ય બુદ્ધિને ધારણ કરવાની સાથે સાથે મારામાં શક્તિ અને આત્મિક બળનો ઉદય થયો છે; મારું મન અને શરીર પણ તેજસ્વી બનતું ગયું છે. મારા પાલક પિતાના તમામ ગુણ મારામાં પ્રકટી નીકળ્યા છે. હું સાક્ષાત્ સૂર્ય બની ગયો છું. મને સૂર્ય સમાન બનાવનારા હે મારા પરમ કરુણાનિધાન પિતા! તારા ઋતની મેધાને–બુદ્ધિને ચારે તરફથી પકડી રાખીને હું તારા ચરણોમાંજ પડી રહ્યો છું.

શબ્દાર્થ

(अहं इत्) મેં તો (हि) નિશ્ચયપૂર્વક (पितुः) પાલન કરનાર પિતાની (ऋतस्य) સત્યસ્વરૂપ પરમેશ્વરની (मेधा) ધારણા કરનારી બુદ્ધિને (परिजग्रभ) ચારે તરફથી પકડી રાખી છે તેથી (अहं) હું (सूर्य इव) સૂર્ય સમાન (अजनि) બની ગયો છું.

१० वैशाख

समस्य मन्यवे विशो विश्वा नमन्त कृष्टयः ।
समुद्रायेव सिन्धवः ॥

(ऋ. ८-६-४ । साम० पू० २-१-२-३ । अथर्व० २०-१०७-१)

વિનય

ઇન્દ્ર પરમેશ્વર આપણા પિતા છે, જન્મદાતા અને પાલનકર્તા છે, ત્યારે તેની સાથે તે આપણા કલ્યાણને માટે સંહારકર્તા રુદ્ર પણ બને છે. સંસારમાં કોઈ પણ સ્થળમાં જ્યારે સંહાર કરવાની જરૂરીઆત ઉભી થાય છે ત્યારે પ્રભુ પોતાના 'મન્યુ'ને-ક્રોધને, તેજને-પ્રકટ કરે છે. બીજી રીતે કહીએ તો તે પોતાનું ત્રીજું નેત્ર ઉઘાડી દે છે અથવા પોતાનું ત્રીજું રૂપ પ્રકાશિત કરે છે. આ કલ્યાણકારી શિવજીના મન્યુનું તેજ જ્યારે દેદીપ્યમાન થવા લાગે છે ત્યારે જે નાશ પામવાને યોગ્ય છે તે આખો સંસારજ દીવામાં પડવાને દોડી આવતાં પતંગીઆંની માફક આવી આવીને તે તેજરાશિમાં ઝંપલાવે છે અને બળીને ભસ્મ થઇ જાય છે. જે મન્યુને યોગ્ય છે તેમાંનો કોઇ પણ નથી બચી જતો. બધાજ તે તરફ ખેંચાતા તણાતા ચાલ્યાજ આવે છે. જુઓ, દુનિયામાં વખતોવખત મોટાં મોટાં મહાયુદ્ધો મંડાય છે, દુષ્કાળ પડે છે, પ્લેગ વગેરે મહામારીઓ ફેલાય છે; એવાં એવાં કેટલાંય રૂપમાં ઇશ્વરનો મહાબળવાન મન્યુ જગતમાં પ્રકટ થયાજ કરે છે. બધાજ લોકો પોતાના વિનાશ તરફ ઘસડાતા ચાલ્યાજ આવે છે, પણ તેની કોઇને ખબર નથી હોતી. જેવી રીતે નાની મોટી નદીઓ સાગરની તરફ ચાલી જાય છે અને અંતે તેમાં સમાઇ જઇને લય પામી જાય છે, તેવી રીતે જેમનો વખત આવી પહોંચ્યો છે એવાં તમામ મનુષ્યોને, પ્રાણીઓને પ્રભુનો મન્યુ કાળ-સમુદ્ર બનીને પોતાના તરફ ખેંચ્યાજ કરે છે. માણસોએ કરેલાં પાપ તેમને તેમના વિનાશની તરફ ખૂબ વેગપૂર્વક ઘસડી લાવે છે. આ સંસારની અંદર જરાક ઉંડી નજર કરીને જેમણે જોઈ લીધું છે તેઓ

જાણે છે કે, કેવી વિચિત્ર રીતે માણસો પોતપોતાના મોતની જગ્યા તરફ ખેંચાતા–ઘસડાતા ચાલ્યા આવે છે. અર્જુનના જેવી દિવ્ય દૃષ્ટિની જેમને પ્રાપ્તિ થઈ છે તેમને ધન્ય છે! કાળનું આકર્ષણ તેઓ પોતાની નજરોનજર જુએ છે. તેઓ જોઈ શકે છે કે:–

यथा नदीनां बहवोऽम्बुवेगाः समुद्रमेवाभिमुखं द्रवन्ति ।
तथा तवामी नरलोकवीरा विशन्ति वक्त्राण्यभिविज्वलन्ति ॥

પણ આપણે તો મોતના મોઢામાં પેસીએ છીએ અને છતાં તેની આપણને કશી ખબર પડતી નથી! આપણામાંથી કોઈ કોઈ લોકો જેમને પોતાની શક્તિઓનો ભારે ગર્વ છે, જેઓ મોટા મોટા પ્રખ્યાત લોકોમાં ગણાય છે, તેઓ જ્યારે ભારે અભિમાન સહિત જગતને પોતાનાં પરાક્રમો બતાવી રહ્યા હોય છે, બરાબર તેજ વખતે તેટલીજ ત્વરાથી તેઓ તેમના મોત તરફ ગતિ કરી રહ્યા હોય છે, પણ તે વિષે તેમને ખબર નથી હોતી અરે! ત્યાર પછીનીજ પળે તેમની સામે મોત આવીને ઉભું રહેનાર છે; તેમનું અભિમાન, બળ બધુંજ માટીમાં મળી જનાર છે, પણ તેમને તે ઘડીએ તેનું જ્ઞાન નથી હોતું. એ તો જ્યારે મોત તેમને બરાબર ઝડપી લે છે, ત્યારે છેવટી ઘડીએ તેમને પરમાત્માના રુદ્ર રૂપનાં દર્શન થાય છે. મારા પ્રિય ભાઈઓ! પ્રભુના જે મન્યુની સામે આખો સંસાર નમી પડે છે–પાપ કરીને કોઈની પણ જેની આગળ ઉભા રહેવાની છાતી ચાલતી નથી–તેને તમે અત્યારથીજ જોઈ લો તો કેવું સારું! એટલું કરો તો તમને એવી નમ્ર બુદ્ધિ સાંપડે કે તમારે તેના મન્યુના પાત્રજ ન થવું પડે.

શબ્દાર્થ

(मस्य) [illegible] (मन्यवे) [illegible] (विश्वाविता) [illegible] (कृष्वतः) [illegible] (स्वयन्त) [illegible] (समुद्राय इव निम्नम्) [illegible]

११ वैशाख

नामानि ते शतक्रतो विश्वाभिः गीर्भिः ईमहे ।
इन्द्र अभिमातिषाह्ये ॥ (ऋ. ३-३७-३। अथर्व० २०-१९-३)

વિનય

હે પરમેશ્વર ! તેં મને વાણીનું દાન કર્યું છે તે તારાં નામનું ઉચ્ચારણ કરવાને માટેજ કર્યું છે. તારાં પવિત્ર નામોનું ઉચ્ચારણ હું નિરંતર કરતોજ રહું છું. તારી આપેલી વાણી વડે મારાથી બીજું કશુંજ થતું નથી. મારી વાણીનો એ એકજ વ્યાપાર થઇ પડયો છે. બીજી કોઇ પણ નિરર્થક વાતો, જેનો ઇશ્વરની સાથે સંબંધ ન હોય એવી અનીશ્વરીય વાતો મારા મોઢામાંથી નીકળતીજ નથી, મારા ઉચ્ચારેલા એક એક શબ્દમાં તારા નામનીજ ધૂન નીકળે છે, મારી વાણીના સ્થાનમાં તારોજ નિવાસ છે. હે ઇન્દ્ર ! આવી રીતે હું મારી તમામ ×વાણીઓ દ્વારા નાના પ્રકારે તારાંજ નામનું કીર્તન કરતો રહું છું. એવું ન કરૂં તો મારા શત્રુઓનો પરાજય કેવી રીતે કરૂં ? તેમના હુમલામાંથી મારી જાતનું રક્ષણ પણ કેવી રીતે થાય ? તારા પવિત્ર નામનો ઉચ્ચાર કરીનેજ હું મારા તમામ શત્રુઓ ઉપર નિરંતર વિજય મેળવતો આવ્યો છું અને મેળવતો રહીશ. મારા શત્રુઓમાં સૌથી મોટો શત્રુ 'અભિમાતિ'–અભિમાન છે. હાલમાં તો એ મહાન્ શત્રુનો વધ કરવાને માટે ખાસ કરીને તારૂં નામજ મને બ્રહ્માસ્ત્રનું કામ આપે છે. માણસ જ્યારે તેના કામક્રોધ વગેરે બીજા બધા શત્રુઓને જીતી વળે છે, જ્યારે તે આત્મિક ઉન્નતિની ઘણી ઉંચી અવસ્થાએ જઇ પહોંચે છે, તેવે વખતે પણ

× જુઓ આ ૧૨૫ મા પૃષ્ઠ નીચે આપેલી ટિપ્પણી.

આ અભિમાન, અહંકાર, અસ્મિતા, એનો કોઈ મૂળ નથી. એ અભિમાન એવો ગુણ છે કે માણસમાં અતિ લવમાત્ર પણ અંશ રહી ગયો હોય ત્યાં સુધી તે દેહ આત્માની સાથે યુદ્ધ કરવાનું છોડતો નથી. હે મારા પ્રભેશ્વર! એ તો તેજ મારો કટ્ટો દુશ્મન છે, કે જે મને તમારાથી છેવટની ઘડી સુધી જુદો ને જુદોજ કરી મૂકે છે. એ પોતાની સત્તા છેક છેલ્લી ઘડી સુધી અજમાવતો રહે છે. માણસ જ્યારે સાધના ક્રમનો કરતો પૂર્ણ ઉન્નત અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તેને બીજા કશાનું નહિ તો છેવટે પોતાની ઉન્નત અવસ્થાનું, પોતાની ઉચ્ચ પ્રશસ્ત આત્મિક સ્થિતિનું, પોતે પુણ્યાત્મા છે તેનું અભિમાન થયાજ કરે છે. આટલું અભિમાન પણ માણસને સર્વે તેવી ઉચી અવસ્થામાંથી છેક નીચે અવનતિના ખાડામાં પટકી નાખવાને પૂરતું છે. એટલા માટે હે શતક્રતો! હે અનન્તવીર્ય! હે અનન્તપ્રજ્ઞ! હું તારા નામનો નિરંતર જપ કરતો રહું છું, મારી જીભ ઉપર તારા પરમ પવિત્ર નામનું કવચ ઓઢાડું છું અને એવી રીતે મારી જાતને તારા નામના આશ્રય નીચે સુરક્ષિત રાખીને જીવું છું. જ્યારે જ્યારે મારા મનમાં અભિમાનનો લેશ માત્ર પણ ઉદય થવા જાય છે, 'આવું મહત્ત્વનું કાર્ય હું કરી રહ્યો છું,' 'આ કામ મેં કર્યું,' એવો વિચાર મનમાં ઉત્પન્ન થતાની સાથેજ એકદમ મારાથી બેઉ હાથ જોડી દેવાય છે અને મોઢામાંથી તારૂં નામ નીકળવા માંડે છે. આ રીતેજ હું મારા પેલા મહાન્ શત્રુના હુમલાથી મારી જાતને જાળવી રહ્યો છું. તારૂં નામ મને તરતજ નમ્ર બનાવીને નીચો નમાવી દે છે. તારૂં સ્મરણ થતાંજ મારૂં મસ્તક નીચું નમાવીને હું ભોંય સાથે લગાડી દઉં છું—અને એટલું થતાની સાથેજ તે મહાબળવાન શત્રુ કોણ જાણે ક્યાંનો ક્યાં પલાયન કરી જાય છે, ચારે દિશાએ સેંકડો ગાઉ સુધી તેની એંધાણી પણ શોધી જડતી નથી અને આખા જગતમાં ચારે તરફ તમેજ અને તમારા ચરણોમાં

દબી પડેલો બીજો હું, એ સિવાય બીજું કશું મારી આંખે દેખાતું નથી. એવે વખતે આ પૃથ્વીરૂપી તારા સુબૃહત્ ચરણોને ચોંટેલી ધૂળની હું એક નાનામાં નાની તુચ્છમાં તુચ્છ કણિકા બની જાઉં છું અને આવી હાલતમાં હું પરમ-પરમ સાત્ત્વિક–સુખનો સ્વાદ ચાખું છું. હે મારા નાથ! તારા નામના અપાર મહિમાનું હું તે શું વર્ણન કરૂં!

શબ્દાર્થ

(शतक्रतो) હે અનન્ત કર્મવાળા! હે અનન્ત પ્રજ્ઞાવાળા! (विश्वाभिः गीर्भिः) હું મારી તમામ વાણીઓ* વડે (ते नामानि) તારા નામોનો (ईमहे) ઉચ્ચાર કરૂં છું. (इन्द्र) હે પરમેશ્વર! (अभिमातिषाह्ये) શત્રુનો–અભિમાનરૂપી શત્રુનો પરાજય કરવાને માટે તારૂં નામ લઉં છું.

---

* પરા, પશ્યન્તી, મધ્યમા અને વૈખરી, એ પ્રમાણે વાણીના અતિસૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ પ્રકાર છે. યોગસિદ્ધ થએલો ભક્ત ઉંડામાં ઉંડી અને સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ પરા વાણી વડે પણ ઈશ્વરના નામનો જપ કરવા સમર્થ થાય છે. વધારે વિવેચન માટે જુઓ "બ્રાહ્મણની ગૌ" (સ૦ સા૦ કાર્યાલય)—સેવાનન્દ

१२ वैशाख

सदा व इन्द्रश्चर्कृषत् आ उपो नु स सपर्यन् ।
न देवो वृतः शूर इन्द्रः ॥ (साम. पू. ३-१-१-१)

વિનય

હે મનુષ્યો ! તમે તમારા પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રેમ કેમ નથી રાખતા ? જ્યાં હરિકથા થતી હોય ત્યાંથી તમે કેમ અવળું મોઢું કરીને ભાગવા માંડો છો ? વિષયોની વાતો સાંભળવાને માટે તો તમારું મન હમેશાં આતુર ને આતુર રહે છે, ત્યારે ઈશ્વરની વાતો થતી સાંભળીને તમે કેમ નાસી ઉઠો છો ? તમારા પોતાના પિતાની સાથે તમારો આટલો બધો અણગમો હોવાનું શું કારણ ? ભલે, તમે જેમ કરો તેમ, પણ તે પ્રભુ તો તમને કોઈ કાળે પણ ત્યજવાનો નથી. તમે તેનાથી આઘા ને આઘા જતા રહો, પણ તે તો તમને પ્રેમની દોરી વડે બાંધી [illegible] [illegible] કરે છે. તમે જાણો કે ન જાણો, પ [illegible] તમારી [illegible] રહે છે અને માતા પુત્ર [illegible] કરે, તેમ તે તમારા પોતાના [illegible] [illegible] તે પરમાત્મા [illegible] [illegible]

એ તો આપણા અનન્ય સંબંધી પરમ દયાળુ પ્રભુની તરફથીજ મળી રહી છે તે આપણને સૌને પોતાના તરફ ખેંચી રહ્યો છે, એટલુંજ નહિ પણ આપણી કલ્પનામાં ન આવે એટલો નજીક રહીને આપણી રાત-દહાડો સેવા કરે છે, પોતાના પ્રેમને વશ થઇને આપણું જતન કરે છે, પાલન કરે છે, પોષણ કરે છે, રક્ષણ કરે છે, દુઃખનું નિવારણ કરે છે અને એવી એવી નાના પ્રકારની આપણી પરિચર્યા કર્યાજ કરે છે. અરે ! તે આપણાથી ગુપ્ત રહેતો નથી, કોઇ ઠેકાણે સંતાઈ બેઠો નથી. આપણી અને તેની વચ્ચે લેશ માત્ર પણ આવરણ નથી, પડદો નથી, કાંઇ નથી. એવા પ્રભુને ઢંકાયલો, છુપાયલો પણ કેમ કહેવાય !

હે મનુષ્યો ! મુખ્ય સદાની વાતજ એ છે કે, જો આપણને તેના પ્રેમાકર્ષણની જાણ થઇ જાય, આપણે તેને અનુભવતા થઇ જઇએ—તે પ્રભુ પરમાત્મા આપણને પોતાના તરફ ખેંચી રહ્યો છે એટલીજ વાતનો આપણે ખરેખરો અનુભવ કરતા થઇ જઇએ તો તે આપણાથી કેટલો નજીક છે, તે આપણાથી અત્યંત નિકટ રહીને આપણી સેવા-શુશ્રૂષા કરે છે તેનો પણ આપણને ચોખ્ખો અનુભવ થઇ જાય. પછી તો આપણને સમજી જતાં વારજ ન લાગે કે અખિલ બ્રહ્માંડનો રચનાર મહાપરાક્રમી ઇન્દ્ર પ્રભુ જેના સંબંધમાં આપણે પરોક્ષ રીતે ઘણું ઘણું સાંભળતા હતા, તે આપણાથી છુપો નથી, તેની—આપણી વચ્ચે કોઇ પણ જાતનું આવરણ નથી, પણ તે પ્રત્યક્ષ આપણી સન્મુખજ છે. એટલી એક વાતનો પાકો અપરોક્ષ અનુભવ કરવો એનુંજ નામ પ્રભુનું દર્શન, એનુંજ નામ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર.

શબ્દાર્થ

હે મનુષ્યો ! (इन्द्रः) પરમેશ્વર (यः) તમને (सदा) હમેશાં (आववर्तत्) પોતાના તરફ ખેંચી રહ્યો છે. (सः) તે (नु) નિઃસંદેહ (उप उ) પાસેજ, પાસેજ રહીને (सपर्यन्) તમારી સેવા કરી રહ્યો છે. (नूट इन्द्रः देवः) તે મહાપરાક્રમી ઇન્દ્રદેવ (न वृतः) ઢંકાયલો નથી, તેના ઉપર કશાનું આવરણ નથી.

१४ वैशाख

कदू प्रचेतसे महे वचो देवाय शस्यते ।
तदिद्धि अस्य वर्धनम् ॥ (साम. पू. ३-१-४-२

વિનય

પરમાત્માની જરા જેટલી ભક્તિ પણ મહાન ફળ ઉત્પન્ન કરે છે. આપણે એવું ધારીએ છીએ કે, થોડી સંધ્યા કરવાથી, જરાક વાર ભજન-પ્રાર્થના કર્યાથી અથવા એકાદ મંત્ર કે શ્લોકની કડી દ્વારા ઈશ્વરનું સ્મરણ કર્યાથી શો મોટો ફાયદો થઈ જવાનો છે? અથવા કોઈ દિવસ એમાંનું કાંઈ સમૂળગુંય ન કરીએ તો તેથી મોટું નુકસાન પણ શું થઇ જવાનું છે! પણ એ મોટી ભૂલ છે. આપણી ઉપાસના ભલેને ગમે તેવી તુચ્છ અને સ્વલ્પ હોય, પણ આપણો ઉપાસ્ય દેવ તો મહાન છે ને? તેનું જ્ઞાન અને તેની શક્તિ આપણાં જ્ઞાન અને શક્તિના કરતાં એટલાંગણાં મોટાં છે કે આપણે તેની મોટાઇને યોગ્ય ભક્તિ તો કદાપિ નથી કરી શકવાના. વળી તેની તુલનામાં આપણે એટલા બધા તુચ્છ છીએ કે તે જો ધારે તો આપણને જરાક-જેટલું દાન કરીને એક ક્ષણવારમાં આપણને તૃપ્ત કરી દે-પરિપૂર્ણ કરી દે. એક ક્ષણવારને માટે પણ જો આપણે તેની સાથે આપણો સંબંધ જોડી દઈએ તો તે મહાન દેવ એટલી થોડી વારમાં પણ આપણને તેની શક્તિથી ભરપૂર બનાવી દે. સંત પુરુષોએ અનુભવેલી બીના એવી છે કે પ્રભુનું એકજ ક્ષણવાર ધ્યાન કરતાની સાથેજ તેના આશીર્વાદનો ધોધ ધ્યાન કરનારના તરફ વહેતો થઈ જાય છે અને એટલી થોડી વારમાંજ તેને પ્રભુના આશીર્વાદના નીરમાં નવરાવી જાય છે. પ્રભુના નામનો માત્ર એકજ વાર ઉચ્ચાર કરવાથી પણ ભક્તોના મનમાં અપૂર્વ પ્રેમાવેશનો ઉદય થાય છે, તેમને આખે શરીરે રોમાંચ પેદા થાય છે અને તેમનાં મન તેમજ આત્મા આનંદરસથી પવિત્ર અને પ્રફુલ્લિત બની જાય છે. આપણા જેવા સાધારણ માણસોની પ્રાર્થનામાં, ભક્તિમાં અત્યારે એટલું બળ નથી કે તેના બદલે આપણે મહાપ્રભુની પાસેથી ઉપર કહ્યું તેટલું

ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરી શકીએ. તેથી તો આપણે થોડી વારનાં ભજન-પ્રાર્થનાનું ઉલટું વધારે મૂલ્ય આંકવું જોઈએ. એક દિવસ પણ પડવા ન દેવો જોઈએ. એક વાર પણ પ્રાર્થનાની ધારા તૂટવાથી આપણો અને ઈશ્વરનો સંબંધ છૂટી જાય છે, તેને પાછો જોડવો પડે છે. પ્રાર્થનામાં એક દિન પણ પડે તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું વિધાન શાસ્ત્રમાં બતાવ્યું છે તેનું કારણ એજ છે કે, પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યાથી તૂટેલો સંબંધ જોડાઈ જાય છે પણ તેમા બે વાર સંબંધ જોડતાં જેટલી વાર લાગે તેટલો વિલંબ થાય છે. માટે નિત્યની સંધ્યા-પ્રાર્થના વગેરે જે કાંઈ કરવાનો નિયમ રાખ્યો તેમાં ગાબો પડવા દેવો નહિ. કદાચ કોઈ વાર એવું બને કે ભજનમાં પૂરેપુરૂં ચિત્ત ન ચોટે, તો પણ તે દહાડે કાંઈ ને કાંઈ ઉપાસના તો કરવીજ, ચિત્ત પરોવવાનો પ્રયત્ન તો કરી છુટવુંજ. આગળ જતાં આપણને ખબર પડી જશે કે, તે દહાડે કરેલો પ્રયત્ન છેક વ્યર્થ તો નથીજ ગયો. એક એક દિવસની ઉપાસનાએ આપણને આગળ ધપાવ્યા છે-આપણા શરીર, મન અને આત્મા, ત્રણેને ઉન્નત કર્યાં છે.

ઓછામા ઓછી એક વાત તો બિલકુલ નિઃસંદેહ છે કે, સાંસારિક બાબતો પાછળ આપણે જેટલો સમય આપીએ છીએ, સાંસારિક વસ્તુઓની જેટલી ઉપાસના કરીએ છીએ અને તેમાં સમય તથા શ્રમના પ્રમાણમાં આપણને જેટલું ફળ મળે છે તેના કરતાં અનંતગણું વધારે ફળ પેલાના કરતાં ઘણોજ થોડો સમય અને શ્રમ ઈશ્વરની ઉપાસના અર્થે ગાળ્યાથી આપણને સહેલાઈથી ચોક્કસપણે મળી શકે છે, અને જેમણે એ પ્રયોગ અજમાવ્યો છે તેમને મળ્યું પણ છે. એનું કારણ તો દેખીતુંજ છે; કારણ કે ઈશ્વર મહાન્ છે, જ્ઞાનનો અખુટ ભંડાર છે, સર્વશક્તિમાન્ છે અને સાંસારિક વસ્તુઓ અલ્પ છે, તુચ્છ છે, સારહીન છે, જ્ઞાનશક્તિ વિનાનો કેવળ વિકાર માત્ર છે.

શબ્દાર્થ

(महे) મહાન્ (प्रचेतसे) મોટા જ્ઞાની (देवाय) ઇષ્ટદેવ પરમેશ્વરને માટે (कत् उ) થોડુંક પણ (वचः शस्यते) વચન-સ્તુતિના રૂપમા કહેવાય (मत् इत् हि) તો તે જરૂર (अस्य) કહેનારને (वर्धनं) આગળ ધપાવે છે.

१५ वैशाख

आ घा गमत् यदि श्रवत् सहस्त्रिणीभिः ऊतिभिः ।
वाजेभिः उप नो हवम् ॥
(ऋ. १-३०-८ । साम. उ. १-२-११ । अथर्व. २०-२६-२)

વિનય

જો ઈશ્વરને કાને આપણો અવાજ જાય તો તે આવે છે, જરૂર આવે છે, જરૂર આપણી પાસે આવીને હાજર થઇ જાય છે. બસ, તેને કાને આપણો અવાજ પહોંચે, તે આપણો પોકાર સાંભળે એટલીજ વાર. પણ હા, તેને કાને આપણો અવાજ પહોંચાડવો અથવા તે સાંભળી શકે એવી રીતે તેને સાદ કરવો એ કામ છે તો ઘણુંજ અઘરૂં. તેના કાન સુધી આપણો અવાજ પહોંચી જાય તેને માટે આપણામાં કાંઇક યોગ્યતા હોવી જોઇએ, કાંઇક સામર્થ્ય પણ હોવું જોઇએ. પણ એક વાત તો બિલકુલ સંદેહ વગર માની લેવીજ જોઇએ કે, પરમાત્મદેવ જો આપણો પોકાર એકજ વાર સાંભળી લે, જો આપણી પ્રાર્થનાને તે એક વાર સ્વીકારી લે તો તે જરૂર આપણી સન્મુખ આવીને ઉભા રહે છે–આવે છે એટલુંજ નહિ પણ પોતાની સાથે હજારો પ્રકારની રક્ષણ કરનારી શક્તિઓને લઇને આવી પહોંચે છે. એમજ માની લો કે, જાણે આપણું રક્ષણ કરવાને વાસ્તે પોતાની અનંત મહાશક્તિશાળી સેના લઇનેજ આવી ઉભા છે. આપણા રક્ષણને માટે પરમાત્માની શક્તિનો જરા જેટલો અંશ પણ પૂરતો છે. એમની રક્ષણ કરવાની તાકાત કેટલી અનંત છે તેનું તો આપણને તે વખતેજ ભાન થાય છે, કે જ્યારે આપણા 'हव' ને–પોકારને સાંભળીને, પોતાના 'वाज' સહિત—પોતાના જ્ઞાનબળ સહિત આપણી કુમકે આવીને ઉભા રહે. ત્યારે તે આપણા સમાન પીડિતોનું રક્ષણ કરી જાય છે. આપણે જ્યારે અજ્ઞાનાંધકારમાં ઠોકરો ખાતા ફરતા હોઇએ ત્યારે પોતાના જ્ઞાન-પ્રકાશથી આપણો માર્ગ અજવાળી દે છે–બધુંય કરી દે છે. પણ ક્યારે? આપણી પ્રાર્થના તેને કાને અથડાય

ત્યારે, એ પરમાત્મદેવ તો વગર કાને બધું સાંભળી લે એવા છે. જો આપણી પ્રાર્થના આપણા સાચા કલ્યાણની પ્રાર્થના હોય અને જો તે ખરા હૃદયની હોય-સર્વોત્તમભાવથી કરેલી હોય-તો એ પ્રાર્થનામાં એવી શક્તિ ઉત્પન્ન થઇ હોય છે કે તે સીધી તત્ક્ષણ પ્રભુના દરબારમાં જઇ પહોંચે છે અહો ! આપણા જેવાની પ્રાર્થના અખિલ બ્રહ્માંડના અધીશ્વર પ્રભુના દરબારમાં જઇ પહોંચે એ કાંઇ થોડા સૌભાગ્યની વાત છે ? પણ તેને માટે આપણામાં એટલી સ્વાર્થશૂન્યતા હોવી જોઇએ, આત્મત્યાગ અને પવિત્રતાનો એટલા પ્રમાણમાં વિકાસ થયો હોવો જોઇએ કે આપણો અવાજ પ્રભુના હૃદયમાં જઇને અથડાય ! આપણી પ્રાર્થનામાં એટલુ બળ આવી જાય, પછી ભલેને આપણે અંધકારમાં સબડતા હોઇએ, ભલે આપણે દુઃખી હોઇએ, પીડિત હોઇએ પણ શી ફિકર છે ? દુર્બળના ખરા અંતઃકરણના કરુણ ક્રન્દનમા એટલુ બળ આવી ગયુ હોય કે તેનો પડઘો ઇન્દ્રદેવના કાન સુધી જઇ પહોંચે; પછી બાકીજ શું રહે ? પોકાર સાંભળતાની સાથેજ તે કરુણાસિન્ધુ આપણને ડૂબતાને ઉગારવાને આવી પહોંચ્યાજ જાણોને. એક વાર તેના કાન સુધી આપણી પ્રાર્થના જઇ પહોંચે એટલું બળ જો આપણા અવાજમાં આવી ગયું હોય તો પછી જોઇ લો કે શું થાય છે. તે મહાપ્રભુ પોતાના સાંગોપાંગ અસ્ત્રશસ્ત્ર સહિત, પોતાના જ્ઞાન, બળ અને તમામ પ્રકારનાં ઐશ્વર્યોના ભંડાર સહિત, પોતાની તમામ દિવ્ય વિભૂતિઓથી સજ્જ બનીને આપણને ડૂબતાંને તારવાને, મરતાંને જીવનદાન દેવાને, આપણા જેવા નિર્બળોમાં બળનો સંચાર કરવાને, આપણા જેવા આંધળાઓને પોતાના તેજથી અંજાવી નાખવાને માટે તેજ ઘડીએ આવીને ઉભાજ જાણો.

શબ્દાર્થ

(यदि) જો (नः हवं) આપણા પોકાર (श्रवत्) તે ઇન્દ્ર સાંભળી લે તો તે (सहस्रिणीभिः ऊतिभिः) પોતાની હજારો પ્રકારની બળશાલિની રક્ષાશક્તિઓના સૈન્ય સહિત અને (वाजेभिः) હજારો જ્ઞાનશક્તિઓ સહિત (उप आगमत् च) જરૂર-જરૂર આવી પહોંચે છે.

---

१६ वैशाख

पवमानस्य ते वयं पवित्रं अभ्युन्दतः ।
सखित्वं आ वृणीमहे ॥ (ऋ. ९-६१-४ । साम. उ. २-१-१)

વિનય

હે ત્રિભુવનપાવન પ્રભુ ! તમે તમારા સ્પર્શથી સમસ્ત જગતને પવિત્રતાનું દાન દઈ રહ્યા છો. તમારા વિના આખો સંસાર મલિન થઈ જાય છે, એ વાત તદ્દન સાચી છે. આ સંસાર તો સ્વાભાવિક રીતેજ સદાય મલિન છે, વિકૃત છે અને હમેશાં ફક્ત ગંદકીઓનીજ ઉત્પત્તિ કરે એવો છે. પણ તમારીજ નાના પ્રકારની પવિત્રતા અર્પનારી ધારાઓ અનેક રીતે સંસારનાં તમામ ક્ષેત્રોમાંથી અપવિત્રતાને, મલિનતાને નિરંતર દૂર કરતીજ રહે છે. હે 'पवमान' ! સમસ્ત જગતને પોતાના અનવરત પ્રવાહ વડે પવિત્ર કરનાર ! જે મનુષ્યો તમારા સ્વરૂપની આવી પવિત્રતાને ઓળખે છે, તેઓ તો પોતાની જાતને—પોતાનાં અંતઃકરણોને પણ—પવિત્ર કરવાના કામમાં મંડ્યા રહે છે. તેઓ પોતાનાં અંતઃકરણોમાંથી કામક્રોધાદિ વિકારોને દૂર કરીને ખૂબ કાળજીપૂર્વક નિર્મળ બનાવી દે છે અને [illegible] જ્યારે તદ્દન પવિત્ર બની જાય છે, ત્યારે એવી રીતે પવિત્ર થયેલાં અંતઃકરણમાં તમારી સાત્વિક [illegible] [illegible] ચિંતન કરે છે, હૃદયને એવું [illegible] [illegible] [illegible] અમારી માનવ વાણીથી નહિ [illegible] [illegible] અનુભવ તો પવિત્ર [illegible] [illegible] કરી શકે છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હૃદયમાં અનુભવને [illegible]

[illegible] કરે છે, [illegible] પવિત્ર [illegible] હૃદય, આ [illegible] પવિત્ર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પવિત્ર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પવિત્ર [illegible] [illegible] હે [illegible]! [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પવિત્ર હૃદયનો [illegible] 'પવમાન'ની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આ [illegible], આ સખિત્વ, આ [illegible] [illegible] [illegible] પવિત્ર હૃદય [illegible] અગ્નિરૂપને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હે પ્રભો! અમને [illegible] [illegible], [illegible] તમારા સખિત્વનું દાન કરો. હે [illegible]! અમે તમારી આગળ આ સખિત્વની ભિક્ષા માગીએ છીએ. હે જગતને પવિત્ર કરનારા! જે સત્યની પ્રાપ્તિ થવાથી તમારી પવિત્રકારક પ્રભા મનુષ્યનાં હૃદયને સદા અગ્નિસ્વરૂપથી જ્ઞાનમય બનાવી દે છે, તે સખિત્વની અમને ભિક્ષા આપો. અમારાં હૃદયને પવિત્ર બનાવવાની ઈચ્છા કરતા રહીને અમે તમારી આગળ ફક્ત એટલું વરદાન માગીએ છીએ કે, અમને તમારું સખિત્વ તમારો મૈત્રીભાવ તમારો પ્રેમ-સંબંધ અર્પણ કરો, અમને એટલુંજ વરદાન આપો.

શબ્દાર્થ

(पवित्रं अग्नि उन्दनः) અગ્નિ પવિત્ર [illegible] અંતઃકરણને અગ્નિથી આર્દ્ર કરનારા **(पवमानस्य ते)** તમે પરમ પાવનના **(सखित्वं)** સખ્યને, મિત્રભાવને **(वयं)** અમે **(आवृणीमहे)** માગીએ છીએ.

૧૭ वैशाख

अभ्रातृव्यो अना त्वमनापिरिन्द्र जनुषा सनादसि।
युधेदापित्वमिच्छसे ॥ (ऋ ८-२१-१३ । अ २०-११४

વિનય

હે પરમેશ્વર ! તમારે નથી કોઈ શત્રુ અને નથી
કોઈ બંધુ. તમે જે ઉચ્ચ સ્વરૂપમાં બિરાજી રહ્યા છો તેમાં
શત્રુતા અથવા બંધુતાનો કશો પ્રસંગજ હોતો નથી. વળી
તમારે માટે વળી કોઈ નાયક કે નિયામક તો હોય
શી રીતે ? અખિલ વિશ્વના તમેજ એકલા નિયંતા છો,
નેતા છો. તમે જન્મથીજ, સ્વભાવથીજ એવા છો. 'જનુષા'
શબ્દનો એવો અર્થ તો નજ કરી શકાય કે તમારો કોઈ
વાર જન્મ થયો હોવો જોઈએ. તમારે જન્મ કેવો ! તમે
તો સનાતન છો. તમે તમારા સનાતનરૂપેજ શત્રુરહિત
અને બંધુરહિત છો. પણ તમે સનાતન રહીને પણ તમે
'आपित्व'ને-બંધુત્વને ચાહો છો. અને વળી આ બંધુત્વ
તમે યુદ્ધ દ્વારા ચાહો છો-યુદ્ધ દ્વારાજ ચાહો છો ! વાહ
કેવી સુંદર તમારી યોજના છે ! કેવું સુંદર તમારૂં રચના
ચાતુર્ય છે ! તમે ઇચ્છો છો કે, સંસારના તમામ પ્રાણીઓ
પરસ્પર સાંસારિક યુદ્ધ કરતાં રહીનેજ આખરે એક દિવસ
તમારાં બંધુ બની જાય અથવા તમારા બંધુત્વનો સાક્ષા-
ત્કાર કરતાં થઈ જાય. વાત પણ ખરી છે કે, વગર લડાઈએ
થયેલી સુલેહ, સંઘર્ષ વિના એમ ને એમ થઈ ગયે-
લી પ્રીતિ, વગર સંગ્રામે જોડાયેલી મૈત્રી નીરસ, ફીકી અને
અવાસ્તવિક હોય છે, તેનું કશું મૂલ્ય નથી હોતું. બંધુતા,
મૈત્રી, એ બધી સાપેક્ષ ભાવનાઓ છે. લડાઈની સાપેક્ષ-
તામાંજ તેમનો અનુભવ થઈ શકે છે. એટલા માટે હે
જગદીશ્વર ! હવે મને સમજાય છે કે, તમે પરમ કલ્યાણ-
સ્વરૂપ હોવા છતાં તમે તમારા રચેલા સંસારમાં દુઃખ,
દર્દ, પીડા, વ્યાધિ, ક્લેશ, વિપત્તિ, ગૂંચવણો, એ બધાંને

[illegible] પ્રાપ્તિ [illegible] નિરંતર [illegible] ઘેટ [illegible] ભયભીત થઈને, [illegible] ભાળીને, ઉપરથી [illegible] જોઈને [illegible] તું તો [illegible] પણ [illegible] કરીને [illegible] નાના [illegible] થઈને તું તો [illegible] પણ નથી, તો પણ તારી આવી [illegible] તરીકે પ્રાપ્ત કરવાનો [illegible] જ્યારે આ [illegible] વિરતી બનીને તારી પાસે આવવા [illegible] તું તો [illegible] કે, [illegible] તારી [illegible] દ્વેષ [illegible] તેનો યુદ્ધ કરીને આખરે એક દિવસ તેટલામાં તારી પાસે આવી જાય અને તેટલામાં તારા [illegible] બની જાય. માટેજ હું પણ તારા પ્રભુત્વનો ઉમેદવાર બનીને આ યુદ્ધમાં કેડ બાંધીને ઉભો રહ્યો છું. જેટલી વાર મરીશ તેટલી વાર આજ રણમેદાનમાં લડતો લડતોજ મરીશ અને આખરે તારા પ્રભુત્વને પ્રાપ્ત કરીશ સ્વીકાર કરીને જીવીશ. તારી પણ આવીજ ઇચ્છા છે, જેવીજ તું મારા પ્રત્યે પ્રેમમય ઇચ્છા રાખે છે.

શબ્દાર્થ

(ईश) હે પરમેશ્વર! (त्वं) તમે (अनुपम) [illegible], રસ-[illegible] (अध्यात्म्यः) [illegible] (सनाभि) [illegible] (सना) [illegible] (असि) છો, (सनात्) તમે સનાતન છો, સનાતન [illegible] છો, પણ તમે (युधा) યુદ્ધ દ્વારા (इत्) જ (आपित्वं) પ્રભુત્વને (इच्छसि) ઇચ્છો છો.

१८ केशारक

ये ते पवित्रमूर्मयो अभिक्षरन्ति धारया।
तेभिर्नः सोम मृडय ॥ (ऋ. ९-६१-५। सा. उ. २-१(२)

વિનય

માનસ સરોવરમાં હમેશાં કાંઇ ને કાંઇ તરંગો તો ઉત્પન્ન થયાજ કરે છે. માણસની આસપાસ બનતા બનાવો તેના માનસ સરોવરને અનેક રીતે ક્ષુબ્ધ-વિક્ષુબ્ધ કર્યાજ કરે છે. પરંતુ હે સોમ! હું મારા માનસને પવિત્ર કરવા લાગ્યો છું. હું તેને એટલા માટે પવિત્ર કરૂં છું કે તારા વિશ્વવ્યાપક પ્રવાહોના ધક્કાથીજ મારા માનસમાં તરંગો ઉત્પન્ન થાય અને બીજા નકામા ક્ષુદ્ર તરંગો તેમાં ઉત્પન્ન થાયજ નહિ. હે સોમ! તમે તમારી શીતળ સુખકારી અને જ્ઞાનામૃતવર્ષિણી ધારાઓ વડે આખા જગતને દશે દિશાએ સ્નાન કરાવી રહ્યા છો. એના આધારે આ જગત સ્થિર રહ્યું છે, જીવિત રહ્યું છે; નહિ તો જગતનો તમામ જીવન-રસ કોણ જાણે કયારનોય સૂકાઇ ગયો હોત! હું એ પણ જાણું છું કે, તમારી આ જીવનરસને આપનારી ધારાઓનું મનુષ્યોનાં પવિત્ર અંતઃકરણો તરફ એક જાતનું સ્વાભાવિક આકર્ષણ છે. જેવી રીતે ચન્દ્રના (સ્થૂળ સોમના) આકર્ષણથી સમુદ્રના જળમાં ભરતી આવે છે, તેવી રીતે હે સાચા સોમ! મનુષ્યોનાં નિર્મળ માનસ સરોવરમાં પણ તમારી સોમધારાના પ્રબળ આકર્ષણને લીધે દિવ્ય [illegible] તરંગો ઉત્પન્ન થયાજ કરે છે. એક એકથી દિવ્ય [illegible] અનંત સનાતન ભાવાવેશ (ઈમોશન્સ) ઉત્પન્ન થયા કરે છે. વિશ્વપ્રેમ, દીનતા, [illegible] ઉત્સાહ, સર્વાર્પણ કરવાની [illegible], હિન્દુ જીવો પ્રત્યે દયા, એવા એવા દિવ્ય [illegible]

[illegible]

[illegible] ઉત્પન્ન થયા કરે, વારંવાર જૂના વેગથી, અત્યંત ભક્તિપૂર્વક [illegible], ઉંચા ને ઉંચા ઉછળે અને પાણી જેવું આનંદદાયક [illegible] માફક હું પણ ઉંચે ચઢતો ચઢતો તેમાં ક્રમ[illegible] અનંતો અનંતો તારી ઉંચાઈને સ્પર્શ કરવાનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરૂં.

શબ્દાર્થ

(તે ઘે ઊર્મયઃ) તારા જે તરંગો (ધારયા) [illegible] [illegible] (પવિત્રં અતિ[illegible]) [illegible] (સોમ) હે [illegible], (તેભિઃ) તે તરંગો વડે (નઃ મૃડય) અમને આનંદિત કર.

વિચારશીલતા હોય અને દીર્ઘ કાળ સુધી લાગલાગ
કરતા રહેવાની શક્તિ અને લગની હોય તો હું મને
ખૂબ ધનવાન અને સંપત્તિવાન માનીશ અને ભારે
સહિત આખા સંસારની સામે છાતી કાઢીને, ઉંચું
રાખીને ઉભો રહીશ. એટલા માટે હે મારા નાથ!
તો તમે દૃઢતા, સ્થિરતા અને વિચારશીલતા, એટલાં
વાનાંજ આપજો. એ ત્રણ સિવાય તમારી પાસે હું
કાંઈજ માગતો નથી. તમારી પાસેથી જે ઐશ્વર્ય પામ
હું ઇચ્છા રાખું છું તે આ ત્રણ સદ્‌ગુણોજ.

શબ્દાર્થ

(इन्द्र) હે પરમેશ્વર! (यत्) જે ધન તે (वीडौ)
વીર પુરુષોમાં, (यत् स्थिरे) જે ધન તે સ્થિર બુદ્ધિવાળા પુ
(यत् पर्शाने) જે ધન તે વિચારશીલ પુરુષોમાં (पराभृतं)
છે (तत्) તે (स्पार्हं) સ્પૃહણીય છે, ઇચ્છવા જેવું છે તે
ધન (आभर) તું મને પ્રાપ્ત કરાવ.

૨૦ વૈરાગ્ય

यदग्ने स्यामहं त्वं, त्वं वा घा स्या अहम् ।
स्युष्टे सत्या इहाशिषः ॥ (ऋ. ८-४४-२३)

વિનય

હે [illegible] ! તમારાં [illegible] આશીર્વાદન-
[illegible] મારી અંતઃકરણ [illegible] હોય છે. તમારા
આશીર્વાદ પ્રત્યેક ક્ષણને માટે - તમારા પ્રત્યેક પૂર્ણને માટે
[illegible] કરું છું તે છતાં પણ તમારા આશી-
ર્વાદ [illegible] ઉપર નથી પડતી, અથવા આત્મા
ઉપર તેની અસર થતી નથી તેનું એકજ કારણ છે કે, અમે
[illegible] તેનાથી આવે તે આપે દઈએ છીએ.
ત્યાર અહંકાર અને અભિમાન દુર્ગુણો [illegible] પડતી
રીતે અને આપણી જાતને માટે તરફથી એવી લપેટી લીધી
છે કે અમે એવી રીતે તમારાથી અત્યંત નજીક હોઈએ તે
છતાં તમારાથી અમે એટલા દૂર નીકળી ગયા હોઈએ કે
તમારા આશીર્વાદની ધારાની અમારા ઉપર કશી અસર
થતી નથી. હે મારા પ્રિય! હે પ્રકાશમય દેવ! અમ-
ને તમારાથી દૂર રાખનારું, જુદા કરી રાખનારું આવ-
રણ હવે નાશથી નષ્ટ થતું નથી. હવે કા તો એ પડદો
દૂર થઈ જાય અથવા ખરી જાય, એટલે તે થાય, પણ હું તું
બની જાઉં અથવા તું હું બની જાય, આપણી વચ્ચે પૂરેપૂરું
ઐક્ય સ્થાપિત થઈ જાય ત્યારે તો અત્યાર સુધી તમે
મારા ઉપર વરસાવેલા તમામ આશીર્વાદ એક સાથમાં
સફળ થઈ જાય અને મેં અત્યાર સુધીમાં કરેલી તમારી
તમામ પ્રાર્થનાઓ તેજ ઘડીએ પૂર્ણ થઈ ગઈ હું માનું.
હે મારા પ્રભુ! એવો દિવસ હું ક્યારે જોઈશ, કે જ્યારે
હું તારા ધ્યાનમાં મગ્ન બનીને મારી જાતનેજ તારામાં
ભૂલાવી દઉં અને તારા તરફથી તું પણ મને પોતાનો
પ્રિય પુત્ર ગણીને દૃઢ આલિંગન દઈને તારા ખોળામાં
બેસાડી દે! એવું થશે ત્યારેજ મારા આત્માને પોતાના
પરમ આત્માની પ્રાપ્તિ થઈ જશે; અથવા બીજા શબ્દોમાં

કહીએ તો તમે પરમાત્મા પોતાના ચિરકાળથી વિખૂટા પડી ગયેલા એક અંગને ફરીથી પોતાનામાં ધારણ કરી લેશો; અથવા મારા આત્મારૂપી અગ્નિની કણિકા તમારી બૃહત્ અગ્નિજ્વાલામાં સમાઇ જઇને પોતાના પૃથક્ "હું" નો નાશ કરી દેશે; અથવા તો તમે મારો સ્વીકાર કરી લો એટલે તમારૂં "તમારાપણું" ટળી જશે. આમાંનું ગમે તે એક પરિણામ આવી જાય એટલે પછી મારે કાંઇ માગવાનુંજ અવશિષ્ટ નહિ રહે; કેમકે તે વખતે મારે કશો સ્વાર્થ નહિ રહ્યો હોય, કોઇ કામ પણ બાકી નહિ રહી ગયું હોય અને તેથી કરીને તમારો કોઇ પણ આશીર્વાદ મેળવવાનું પણ મારે સારૂ અવશિષ્ટ રહ્યુંજ નહિ હોય. આપણા મંગળ મિલનની અંદરજ તમારા તમામ આશીર્વાદ મૂર્તિમંત, સત્ય અને સફળ બની ગયા હશે. મારી આખી જિંદગીમાં મેં તમારી જે જે ભક્તિમય પ્રાર્થનાઓ કરી હશે અને તેના બદલામાં તમારા તરફથી મને જે જે નાના પ્રકારના આશીર્વાદો મળ્યા હશે તે સર્વ આશીર્વાદ આ આખરના મંગલમય દિવસ માટેજ હતા. મારી તમામ પ્રાર્થનાઓનો અને તમારા તમામ આશીર્વાદોનો સાર એટલોજ છે કે, આખરે આપણું આવું શુભ મિલન થઇ જાય. તમારા તમામ આશીર્વાદની અને મારા શુભને માટે તમારી તમામ મંગલ કામનાઓની પરિપૂર્તિ આવી આત્મપ્રાપ્તિમાંજ થઈ જાય છે; કારણ કે એમાંજ મારૂ સર્વશ્રેષ્ઠ કલ્યાણ છે, એમાં તમામ પ્રકારનાં કલ્યાણોનો સાર છે, એમાં તમામ કલ્યાણોનો સમાવેશ થઇ જાય છે. હે પ્રભુ! એ મંગલ દિવસ ક્યારે ઉગે ? ઓહો ! એ શુભ દિનની એ મહાન દિનની ઝાંખી ક્યારે થાય ?

શબ્દાર્થ

(अग्ने) હે પ્રકાશસ્વરૂપ ! (यत् अहं त्वं स्याम्) જ્યારે હું તું થઇ જાઉં (या घ) અથવા (त्वं अहं स्याः) તું મારારૂપ બની જાય તો (ते इह आशिषः) તારા આ સંસારના પેલા તમામ આશીર્વાદ (सत्याः स्युः) સત્ય, સફળ થઇ જાય.

૨૧ વૈશાખ

अभि प्र गोपतिं गिरा, इन्द्रमर्च यथाविदे ।
सूनुं सत्यस्य सत्पतिम् ॥

(ऋ. ८-६९-४ । साम. पू. २-२-८-४ । अ. २०-९२-१)

વિનય

હે મનુષ્ય ! જો તારે યથાર્થ સત્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવુંજ હોય તો તું ઇંન્દ્રનું શરણ લે. તારી ઇન્દ્રિયો-જેને લોકો પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનનું સાધન માને છે—તેમના વડે તને ઘણું તો પરિમિત જ્ઞાનજ પ્રાપ્ત થશે અને તે પણ ઘણી વાર તો સત્ય જ્ઞાન નહિ, પણ તેને ભ્રમમાં નાખે એવું જ્ઞાનજ પ્રાપ્ત થશે. તારૂં મન પણ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરવામાં તને બહુ દૂર સુધી નહિ લઇ જાય અને વળી તારૂં રાગ-દ્વેષથી ભરેલું મલિન મન પોતાની તર્ક કરવાની શક્તિ વડે ફક્ત કુતર્કજ કરવા મંડી જશે. જે જ્ઞાન બહારથી પ્રાપ્ત થાય છે-અર્થાત્ વિદ્વાનોના ઉપદેશમાંથી અથવા તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ લખેલા ગ્રંથોના વાચનથી પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ્ઞાન, પણ નકામું છે. કારણ કે ઉપદેશ દેનારાઓ અને ગ્રંથો લખનારાઓ પોતપોતાની દૃષ્ટિ અનુસાર બોલે છે અથવા લખે છે; તેથી તેમના આપેલા જ્ઞાનથી તને શાન્તિ નહિજ થાય, પણ એ જ્ઞાન તને ઉલટું વધારે ગૂંચવણમાં નાખી દે એવોજ મોટે ભાગે સંભવ છે. જેનાથી તને શાંતિ મળે એવું સાચું યથાર્થ જ્ઞાન તો તારી પોતાની અંદરથી, તારા આત્માની પાસેથીજ તારી પોતાની મેળેજ પ્રાપ્ત કરી લેવાનું છે. માટે બહારથી જ્ઞાન મેળવવાનાં ફાંફાં ન મારતાં તું તારા આત્મામાંજ ડુબકી મારીને ત્યાંજ જ્ઞાનને માટે જે શોધખોળ કરવી ઘટે તે કર. તારો આત્મા જે મન, ઇન્દ્રિયો વગેરેનો સ્વામી છે, જે મન, બુદ્ધિ ઇન્દ્રિયો વગેરેને પોતાની શક્તિ અર્પણ કરીને તેમને પોતાના સાધન તરીકે વાપરે છે, જે પોતેજ સત્ય જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, જે પરમ સત્યસ્વરૂપ પરમાત્માનો પુત્ર છે અને એટલા વાસ્તે જે સ્વભાવે કરીનેજ સર્વદા સત્યનો પાલક છે, એવા તારા આત્માની અંદરજ તું શોધવા મંડી જા. હે મનુષ્ય ! તું એ સત્યનારાયણની પૂજા કર, તેનીજ તું આરાધના કર, તેને પ્રસન્ન કરવાને તું તારાથી

થાય તેટલો પ્રયત્ન કર. આ રીતે તેની ઉપાસના કરીશ તો તને સત્ય પ્રાપ્ત થશે. તારી પાસે જે વાણીરૂપી શક્તિ છે તેના વડે તું તેની અપરોક્ષ રીતે પૂજા કર. તે સત્યમય દેવની આરાધના કરવા માટે તારે સત્યમય વાણીની સાધના કરવી પડશે. બોલવામાં, વ્યવહારમાં, દરેક પ્રત્યેક અભિવ્યક્તિમાં (એક્સપ્રેશનમાં) સત્યનું સંપૂર્ણ પાલન કરવું પડશે. તારી અંદરની મનોમય વાણી વડે પણ તારે સત્યનુંજ સર્વથા ચિંતન કરવુંજ રહ્યું અને આની વિકટ તપશ્ચર્યા તારે સાધવીજ પડશે. જેમ જેમ તું તારામાં ઊંડો ઊતરતો જઈશ, તેમ તેમ તને ખબર પડતી જશે કે, પરિપૂર્ણ વાણી વડે સત્યની આરાધના કરવાનું કામ અત્યંત કઠિન છે પણ તેની સાથે તારે એટલું જાણવું જોઈએ કે, જ્યારે તારી આ સાધના પરિપક્વ થશે, ત્યારે તારો 'સત્ય ઋતુ' 'જાગતિ' આત્મા પ્રકટ થશે [illegible]

[illegible]

२२ वैशाख

अग्निमिन्धानो मनसा धियं सचेत मर्त्यः।
अग्निमींधे विवस्वभिः ॥

(ऋ ८-१०२-२२ । सा. पू. १-१-२-९)

વિનય

હું દરરોજ અગ્નિ પ્રદીપ્ત કરીને અગ્નિહોત્ર તો કરું છું, પણ તેથી શું વળ્યું? જો મારા બહારના અગ્નિ-પ્રદીપન વડે મારી અંદરની આત્મજ્યોત જાગે નહિ તો એવો અગ્નિહોત્ર કર્યો તે ન કર્યા જેવોજ છે. મારા નિત્યના અગ્નિહોત્ર વડે મારા જીવનમાં કશો સુધારો ન થયો હોય, મારી સદ્‌બુદ્ધિ જાગૃત ન થઇ હોય અને હું સત્કર્મો કરવા તરફ પ્રેરાતો ન હોઉં તો મારી તમામ અગ્નિચર્યા તદ્દન વ્યર્થ છે. બાહ્ય યજ્ઞનો ખરો હેતુ અંદરના યજ્ઞની પુષ્ટિને માટેજ છે. બાહ્ય અગ્નિ સળગાવવાનો એટલોજ ઉદ્દેશ છે કે, તેના વડે એક દિવસ અંદરનો આત્માગ્નિ પ્રદીપ્ત થઇ જાય. એટલા માટે શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે, બહારના દ્રવ્યમય યજ્ઞના કરતાં અંદરનો માનસિક યજ્ઞ હજારગણો શ્રેષ્ઠ છે. એટલા માટે મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે કે, તેણે પોતાના મન વડે અંદરના અગ્નિને પ્રજ્વલિત કરવો, આત્માગ્નિને પ્રદીપ્ત કરવો અને એવા યજ્ઞ દ્વારા 'ધી'ને, સદ્‌બુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરીને સત્કર્મમાં પ્રેરાઇને આત્મકલ્યાણ સિદ્ધ કરવું. જે મનુષ્ય મનન કરે છે-અર્થાત્ આત્મનિરીક્ષણ, આત્મચિંતન, સદ્‌વિચાર અને સદ્‌ભાવના કરે છે, જપ કરે છે, ધ્યાન-ધારણા અને સમાધિ કરે છે, તે ઉપર કહેલી તમામ માનસિક પ્રક્રિયાઓ દ્વારા આત્મજ્યોતિને પ્રદીપ્ત કરે છે, સદ્‌બુદ્ધિ અને જ્ઞાનપ્રકાશની પ્રાપ્તિ કરે છે અને હમેશાં યોગ્ય કર્મમાંજ પ્રવૃત્ત કરાવે એવી નિર્મળ વિવેકબુદ્ધિ પણ તે પ્રાપ્ત કરી

થાય તેટલો પ્રયત્ન કર. આ રીતે તેની ઉપાસના કરીશ તો તને સત્ય પ્રાપ્ત થશે. તારી પાસે જે વાણીરૂપી શક્તિ છે તેના વડે તું તેની અપરોક્ષ રીતે પૂજા કર. તે સત્યમય દેવની આરાધના કરવા માટે તારે સત્યમય વાણીની સાધના કરવી પડશે. બોલવામાં, વ્યવહારમાં, જીવનની પ્રત્યેક અભિવ્યક્તિમાં (એકસપ્રેશનમાં) સત્યનું સંપૂર્ણ પાલન કરવું પડશે. તારી અંદરની મનોમય વાણી વડે પણ તારે સત્યનુંજ સર્વથા ચિંતન કરવુંજ રહ્યું. મનની આવી વિકટ તપશ્ચર્યા તારે સાધવીજ પડશે. જેમ જેમ તું તારામાં ઉંડો ઉતરતો જઇશ, તેમ તેમ તને ખબર પડી જશે કે, પરિપૂર્ણ વાણી વડે સત્યની આરાધના કરવાનું કામ અત્યંત કઠિન છે. પણ તેની સાથે તારે એટલું હમેશાં ગોખી રાખવું કે, જ્યારે તારી આ સાધના પરિપક્વ થઇ હશે, ત્યારે તારો 'સત્ય સૂનુ' 'સત્પતિ' આત્મા પ્રકટ થઇ ગયો હશે. તારો પોતાનો અમૂલ્ય ભંડાર, તમામ પ્રકારનાં સત્યજ્ઞાનનો રત્નભંડાર તારે સારૂ ખુલ્લો થઇ ગયો હશે. પછી તારે સારૂ કોઇ ગુંચવણ નહિ રહે, કોઇ અણ-ઉકલ્યો પ્રશ્ન નહિ રહે. તારૂં નિર્મળ મન જે કોઇ તર્ક કરશે તે તર્ક સાચોજ હશે. તારી ઇન્દ્રિયો પણ [illegible] [illegible] જ્ઞાન મેળવવા કરતી થઇ ગઇ હશે. પણ તને [illegible] [illegible] લાભ તો એ થયો હશે કે, તને સત્યમયી 'ઋતંભરા' બુદ્ધિની પ્રાપ્તિ થઇ ગઇ હશે, તેના વડે તું જે કોઇ વિષયનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હશે તે [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

૨૨. યજ્ઞાગ્નિ

[illegible] ।
[illegible] ॥

([illegible])

વિનય

હું દરરોજ અગ્નિ પ્રદીપ્ત કરીને અગ્નિહોત્ર તો કરું છું, પણ તેથી શું વળ્યું ? જો મારા બહારના અગ્નિ-પ્રદીપન વડે મારી અંદરની આત્મજ્યોત જાગે નહિ તો મેં અગ્નિહોત્ર કર્યો તે ન કર્યા બરોબર છે. મારા નિત્યના અગ્નિહોત્ર વડે મારા જીવનમાં કાંઈ સુધારો ન થયો હોય, મારી સદ્બુદ્ધિ જાગૃત ન થઈ હોય અને હું સત્કર્મો કરવા તરફ પ્રેરાયો ન હોઉં તો મારી તમામ અગ્નિપૂજા નકામી ગઈ છે. બહાર યજ્ઞનો અર્થ, હેતુ અંદરના યજ્ઞની પુષ્ટિને માટે જ છે. બહાર અગ્નિ સળગાવવાનો એટલો જ હેતુ છે કે, તેના વડે એક દિવસ અંદરનો આત્માગ્નિ પ્રદીપ્ત થઈ જાય. એટલા માટે શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે, બહારના દ્રવ્યમય યજ્ઞના કરતાં અંદરનો માનસિક યજ્ઞ વધારે શ્રેષ્ઠ છે. એટલા માટે મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે કે, તેણે પોતાના મન વડે અંદરના અગ્નિને પ્રજ્વલિત કરવો, આત્માગ્નિને પ્રદીપ્ત કરવો અને એવા યજ્ઞ દ્વારા [illegible], સદ્બુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરીને સત્કર્મોમાં પ્રેરાઈને આત્મકલ્યાણ સિદ્ધ કરવું. જે મનુષ્ય મનન કરે છે-અર્થાત્ આત્મનિરીક્ષણ, આત્મચિંતન, સદ્વિચાર અને સદ્ભાવના કરે છે, જપ કરે છે, ધ્યાન-ધારણા અને સમાધિ કરે છે, તે ઉપર કહેલી તમામ માનસિક ક્રિયાઓ દ્વારા આત્મજ્યોતિને પ્રદીપ્ત કરે છે, સદ્બુદ્ધિ અને જ્ઞાનપ્રકાશની પ્રાપ્તિ કરે છે અને હમેશાં યોગ્ય કર્મમાં જ પ્રવૃત્ત કરાવે એવી નિર્મળ વિવેકબુદ્ધિ પણ તે પ્રાપ્ત કરી

થાય તેટલો પ્રયત્ન કર. આ રીતે તેની ઉપાસના કરીશ તો તને સત્ય પ્રાપ્ત થશે. તારી પાસે જે વાણીરૂપી શક્તિ છે તેના વડે તું તેની અપરોક્ષ રીતે પૂજા કર. તે સત્યમય દેવની આરાધના કરવા માટે તારે સત્યમય વાણીની સાધના કરવી પડશે. બોલવામાં, વ્યવહારમાં, જીવનની પ્રત્યેક અભિવ્યક્તિમાં (એકસપ્રેશનમાં) સત્યનું સંપૂર્ણ પાલન કરવું પડશે. તારી અંદરની મનોમય વાણી વડે પણ તારે સત્યનુંજ સર્વથા ચિંતન કરવુંજ રહ્યું. મનની આવી વિકટ તપશ્ચર્યા તારે સાધવીજ પડશે. જેમ જેમ તું તારામાં ઉંડો ઉતરતો જઇશ, તેમ તેમ તને ખબર પડી જશે કે, પરિપૂર્ણ વાણી વડે સત્યની આરાધના કરવાનું કામ અત્યંત કઠિન છે. પણ તેની સાથે તારે એટલું હમેશાં ગોખી રાખવું કે, જ્યારે તારી આ સાધના પરિપક્વ થઈ હશે, ત્યારે તારો 'सत्य सूनु' 'सत्पति' આત્મા પ્રકટ થઈ ગયો હશે. તારો પોતાનો અમૂલ્ય ભંડાર, તમામ પ્રકારનાં સત્યજ્ઞાનનો રત્નભંડાર તારે સારૂ ખુલ્લો થઈ ગયેલો હશે. પછી તારે સારૂ કોઇ ગૂંચવણ નહિ રહે, કોઇ અણઉકલ્યો પ્રશ્ન નહિ રહે. તારૂં નિર્મળ મન જે કોઇ તર્ક કરશે તે તર્ક સાચોજ હશે. તારી ઇન્દ્રિયો પણ વધારે ચોખ્ખું જ્ઞાન ગ્રહણ કરતી થઇ ગઇ હશે. પણ તને સૌથી વિશેષ મહત્વનો લાભ તો એ થયો હશે કે, તને સત્યમયી 'ऋतंभरा' બુદ્ધિની પ્રાપ્તિ થઇ ગઈ હશે; તેના વડે તારે જે કોઇ વિષયનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હશે તે આખો વિષય તારી આગળ દીવાની જ્યોત જેવો સ્પષ્ટ બનીને ઉભો રહેશે. સત્યનું પાલન કરનાર સત્પતિ આત્મા પોતેજ તારે સારૂ હમેશાં સત્યની રક્ષા કરતોજ રહેશે. વાણી દ્વારા સત્યની સાધના કરવાનું સ્વાભાવિક રીતેજ આવું પરિણામ આવે છે. હે મનુષ્ય! તું આવા સત્ય ઇન્દ્રની આરાધના કર, અપરોક્ષ રીતે સંપૂર્ણ આરાધના કર.

શબ્દાર્થ

હે મનુષ્ય! (यथाविदे) યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે (गोर्वाणे) [illegible] (इन्द्रं) આત્માનું (गिरा) [illegible] (धर्मिन्त्र अर्च) [illegible] પૂજન કર. [illegible] (सत्यस्य सूनुं) [illegible] (सत्पतिं) [illegible] છે.

२२ वैशाख

अग्निमिन्धानो मनसा धियं सचेत मर्त्यः ।
अग्निमींधे विवस्वभिः ॥

(ऋ. ८-१०२-२२ । सा. पू. १-१-२-९)

વિનય

હું દરરોજ અગ્નિ પ્રદીપ્ત કરીને અગ્નિહોત્ર તો કરૂં છું, પણ તેથી શું વળ્યું ? જો મારા બહારના અગ્નિ-પ્રદીપન વડે મારી અંદરની આત્મજ્યોત જાગે નહિ તો એવો અગ્નિહોત્ર કર્યો તે ન કર્યો જેવોજ છે. મારા નિત્યના અગ્નિહોત્ર વડે મારા જીવનમાં કશો સુધારો ન થયો હોય, મારી સદ્બુદ્ધિ જાગૃત ન થઇ હોય અને હું સત્કર્મો કરવા તરફ પ્રેરાતો ન હોઉં તો મારી તમામ અગ્નિચર્યા તદ્દન વ્યર્થ છે. બાહ્ય યજ્ઞનો ખરો હેતુ અંદરના યજ્ઞની પુષ્ટિને માટેજ છે. બાહ્ય અગ્નિ સળગાવવાનો એટલોજ ઉદ્દેશ છે કે, તેના વડે એક દિવસ અંદરનો આત્માગ્નિ પ્રદીપ્ત થઇ જાય. એટલા માટે શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે, બહારના દ્રવ્યમય યજ્ઞના કરતાં અંદરનો માનસિક યજ્ઞ હજારગણો શ્રેષ્ઠ છે. એટલા માટે મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે કે, તેણે પોતાના મન વડે અંદરના અગ્નિને પ્રજ્વલિત કરવો, આત્માગ્નિને પ્રદીપ્ત કરવો અને એવા યજ્ઞ દ્વારા 'ધી'ને, સદ્બુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરીને સત્કર્મમાં પ્રેરાઇને આત્મકલ્યાણ સિદ્ધ કરવું. જે મનુષ્ય મનન કરે છે—અર્થાત્ આત્મનિરીક્ષણ, આત્મચિંતન, સદ્વિચાર અને સદ્ભાવના કરે છે, જપ કરે છે, ધ્યાન-ધારણા અને સમાધિ કરે છે, તે ઉપર કહેલી તમામ માનસિક પ્રક્રિયાઓ દ્વારા આત્મજ્યોતિને પ્રદીપ્ત કરે છે [illegible]દ્ધિ અને જ્ઞાનપ્રકાશની પ્રાપ્તિ કરે છે અને હમે[illegible] [illegible]ર્મમાંજ પ્રવૃત્ત કરાવે એવી નિર્મળ વિવેક[illegible] [illegible]પ્રાપ્ત કરી

લે છે. ત્યારે આજથી હું પણ એવા અગ્નિને પ્રદીપ્ત કરું. વિવસ્વતો દ્વારા—તમોવિનાશક જ્ઞાનરશ્મિ દ્વારા—ઉપર કહ્યો તેવા આત્માગ્નિને પ્રદીપ્ત કરવાનો આરંભ કરું. જેવી રીતે સૂર્યનાં કિરણ દ્વારા જગતના તમામ પ્રકારના તેજસમૂહ પ્રદીપ્ત અને પ્રકાશમાન થાય છે, તે પ્રમાણે જ્ઞાન-સૂર્ય, સવિતા, પરમ આત્માનાં કિરણ દ્વારા હું મારા આત્માગ્નિને પ્રદીપ્ત કરીશ. સત્ય જ્ઞાનનું દાન કરનારા વેદાદિ ગ્રંથો, સત્યનો ઉપદેશ દેનારા તમામ સદ્ગુરુઓ, આચાર્યો, મારા પોતાના મનની તમામ સાત્વિક વૃત્તિઓ, એ બધાંજ પેલા જ્ઞાનસૂર્યનાં ભિન્ન ભિન્ન ક્ષેત્રોમાં પથરાએલાં કિરણ છે, વિવસ્વત્ છે. હું તેમના વડે આજથી મારા આત્માગ્નિને દરરોજ પ્રદીપ્ત કરતો રહીશ. એજ મારા ઉદ્ધારનો સીધો, ચોખ્ખો અને વિશાળ રાજમાર્ગ છે.

શબ્દાર્થ

(मनसा) મન દ્વારા (अग्नि) અગ્નિને, આત્માને, (इन्धानः) પ્રજ્વલિત કરનો (मर्त्यः) મનુષ્ય (धियं) સદ્બુદ્ધિને અને સત્કર્મ (सचेत) પ્રાપ્ત કરે. હું (विवस्वभिः) અંધકારનો નાશ કરનાર જ્ઞાનકિરણો દ્વારા (अग्निं) આ અગ્નિને (इंधे) પ્રદીપ્ત કરું છું.

२३ वैशाख

आ ते वत्सो मनो यमत्, परमात् चित्सधस्थात् ।
अग्ने त्वां कामया गिरा ॥ (ऋ.८-११-७। सा. पू. १-१-१-८)

વિનય

હે પરમાત્મન્ ! તમારૂં સ્થાન ઘણું ઉંચું છે. તમારા એ ઉત્કૃષ્ટ પદની મને કેમ કરીતે પ્રાપ્તિ થાય ? જે દિવ્ય ધામમાં તમે રહો છો, જે સર્વશક્તિમય, સર્વજ્ઞાનમય, પરમાનંદમય લોકમા તમારો નિવાસ છે, તે પરમ સ્થાન સુધી હું અલ્પજ્ઞ, અલ્પશક્તિમાન તુચ્છ જીવ પહોંચી શકવાનોજ શી રીતે ? પણ નહિ નહિ, આખરે હું તમારો પુત્ર તો ખરોજ ને ? હું ગમે તેવો પણ તમારો વત્સ છું, તમારો પ્રિય અમૃત આત્મજ છું. હું ગમે તેવો નીચ હોઉં, પતિત હોઉં તો પણ મારૂં અસલ સ્વરૂપ તો અમર ચિન્મય આત્મા છે. માટે જે તમારૂં ધામ તેજ મારૂં પણ ધામ છે. જે ઉંચામાં ઉંચા ધામમાં તમારૂં સ્થાન હોય તેના ઉપર મારો પણ તમારા જેટલોજ અધિકાર છે. ત્યાં મારૂં પણ સહસ્થાન છે, 'सधस्थ' છે. તમારા દિવ્યથી દિવ્ય સ્થાન ઉપર મારો—તમારાજ પુત્રનો—અધિકાર કદી નષ્ટ થાય એમ છે ? હું તમને મારા પ્રેમના આકર્ષણ વડે તમારા ઉંચામાં ઉંચા સ્થાન ઉપરથી, તમે ગમે તેટલા છેટા હો તો ત્યાંથી પણ ખેંચી લાવીશ. હે પિતા ! મારે સર્વશક્તિમાન અને સર્વજ્ઞ બનવાની જરૂરજ શી ? હું તો મારા અગાધ પ્રેમ વડે, મારી અનન્ય ભક્તિ વડે તમારા મન ઉપર મારો અધિકાર જમાવી દઇશ. તમારા મનનેજ જીતી લઇશ. પછી મારે બીજું જોઇએજ શું ? હે મારા અગ્નિદેવ ! હે મારા જીવન ! હું તમને મારા પૂરા બળથી ચાહું છું, તમારી કામના કરૂં છું. મારા આત્મામાં તમે

વાણી નામની જે આત્મશક્તિ મૂકી છે તેના સંપૂર્ણ બળ વડે હું તમનેજ આકર્ષી રહ્યો છું. હું મારી આન્તર અને બાહ્ય વાણીની કુલ શક્તિ તમારા મિલનને માટેજ વાપરતો આવ્યો છું. મારા મનમાં જો કોઇ ઇચ્છા હોય તો તે તમને મળવાનીજ છે. મારી જીભ જો કશાનો જપ કરતી હોય તો તે તારા નામનોજ. મને એક તારીજ રઢ લાગી છે. તારીજ લગની લાગી ગઇ છે. મારી વૈખરી વાણી તારુંજ નામ જપે છે, તારાંજ સ્તોત્રોનો પાઠ કરે છે. મારા શરીરની ચેષ્ટાઓ વડે જે કાંઇ અભિવ્યક્ત થાય છે તે પણ એક તારીજ લગની અને તને મળવાની અદમ્ય તૃષ્ણા. મારું આખુંય અસ્તિત્વ એક તારોજ પોકાર કરી રહ્યું છે, તારે માટે તરફડી રહ્યું છે. આટલું છતાં પણ તું મને નહિ મળે એમ! યાદ રાખજે, હું આખરે તારોજ પુત્ર છું. હે પિતા! હું તારા મનને ખેંચી લીધા વગર છોડવાનો નથી. તું ભલેને ગમે તેટલા ઊંચા સ્થાનમાં બેઠો હોય પણ તારા મનને ખેંચી લઉં ત્યારેજ છોડું. મારો પ્રેમ, મારી ભક્તિ તારા મનને ખેંચી લેશે અને પછી મારા પ્રેમને અને વાત્સલ્યભાવને તારું મન ગ્રહણ નહિ કરે તો જશે ક્યાં!

શબ્દાર્થ

(મનઃ) [illegible] (મે મનઃ) [illegible] (વાચા [illegible]) [illegible] (વાચસ્પતિ) [illegible] (વાચ [illegible]) [illegible] (અંગ) [illegible] (ભોજ) [illegible] (ધિયા) [illegible] (જાગૃહિ) [illegible]

२४ वैशाख

इमं मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृडय ।
त्वामवस्युराचके ॥ (यजु. २१-१)

વિનય

હે વરુણદેવ ! હું આજકાલ કરતાં કેટલાય વખતથી તમને સાદ કર્યો કરું છું. તમને બોલાવતાં બોલાવતાં ઘણો વખત વીતી ચૂક્યો છે. હે દેવ ! મારા પોકારને સાંભળવાનો વારો આવશે કે નહિ ? અને આવશે તો ક્યારે ? હવે તો લોકો મારી મશ્કરી કરે છે. તમારા પ્રત્યેની મારી વ્યાકુળતા જોઈને લોકો મને હસે છે ને મને મૂર્ખ અથવા ગાંડો કહે છે. પરંતુ મેં તો તમારુંજ શરણુ લઈ લીધું છે. મારા રક્ષણને માટે એકલા તમારા ઉપરજ આશા અને ભરોસો રાખીને હું નિરંતર તમારી પ્રાર્થના કર્યા કરું છું અને કરતોજ રહીશ. મારી લાજ રાખવાનું કામ તો તમારું છે, અને તમારે મારી લજ્જા રાખવીજ પડશે. શું આ પ્રમાણે હું તમારે માટે પોકાર કરતોજ રહું અને તમે કાને ડાટા મારીને મારો પોકાર ન સાંભળો એમ ? નહિ, તેમ નહિ ચાલે. તમારે મારી પ્રાર્થના અને મારો પોકાર સાંભળવાંજ પડશે. હે સર્વશ્રેષ્ઠ ! હે પાપનિવારક ! હે મારા આત્મા ! તમારે મારો પોકાર સાંભળ્યા વિના ચાલવાનુંજ નથી. પણ હવે તો બહુ લાંબો વખત નીકળી ગયો. તમે વિચાર તો કરો કે, કેટલા લાંબા વખતથી મેં મારા મનથી તમારી આગળ મારી આવા પ્રકારની ઇચ્છાનું નિવેદન કર્યું છે અને તમારી આગળ ટહેલ નાખતો હું ઉભો રહ્યો છું. તેનો સ્વીકાર કરવાનો વખત હજી પણ નથી આવ્યો એમ ? હે નાથ ! હવે તો તમે મારા મનોરથ પૂરા કરી દો. બહુ દિવસ ખાલી ગયા, હવે આજનો દિવસ તો રખેને ખાલી

જવા દેતા. આજે મારી મનઃકામના પૂર્ણ થશે, કાલે પૂર્ણ થશે, એમ કરતાં કરતાં તો ઘણાય દહાડા નીકળી ગયા. રોજ રોજ આશા રાખી અને ભાંગી પડી, પણ આજે તો નિરાશ કરશો મા. જોજો, આજે પણ મારે નિરાશ ન થવું પડે. આજે તો મારા ઘણા લાંબા વખતની અભિલાષા પૂરી કરી દેજો, આજે તો મારા ઘણા દિવસથી વ્યાકુળ થઈ રહેલા-તરફડી રહેલા હૃદયને સુખથી નવાજી દેજો. આ મારૂં હૃદય તમારામાં અટળ શ્રદ્ધા રાખીને, તમે તેની કામના જરૂર અચૂક પૂરી કરશોજ કરશો, એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખીને કેટલાય વખતથી તપશ્ચર્યા કરી રહ્યું છે. અનેક નિરાશાઓના પ્રહારથી તે ઘાયલ થઈ ચૂક્યું છે, પણ તેની શ્રદ્ધા જેવી ને તેવીજ છે. તો હવે આજ તેના મુસીબતના દિવસનો અંત લાવી દો-તેના દુઃખનો, તરફડાટનો છેડો લાવી નાખો. તેની શુભાકાંક્ષાને આજે મૂર્તિમંત કરી દો કે જેથી કરીને તેને થયેલા જખમ રૂઝાઇ જાય અને તેની પીડા પણ એ ક્ષણવારમાં મરી જાય. બસ, આજનો વાયદો ખોટો પાડશો નહિ. આજ-આજ-જરૂર-જરૂર-તમારે મારી મનોકામના પૂર્ણ કરવી પડશે. તમને સાદ કરતાં કરતાં, તમારા નામનો પોકાર કરતાં કરતાં હવે તો ઘણા દિવસ વીતી ગયા. બસ, હવે તો હદ થઇ ગઇ. તમારા શરણમાં પડ્યો પડ્યો હું કાંઇ થોડા વખતથી ટહેલ નાખી રહ્યો છું ? થોડા વખતથી બૂમો પાડું છું ? બસ, આજે તો આ ગાંડીઆને તમારા ખોળામાં ઉંચકીને બેસાડી દો, આજે તો તેના દુઃખના દહાડા પૂરા કરીને તેને સુખનો દહાડો દેખાડો.

શબ્દાર્થ

(**वरुण**) હે વરુણ ! (**मे**) મારા (**इमं**) આ (**हवं**) પોકારને (**श्रुधी**) સાંભળો. (**अद्य च**) આજે તો મને (**मृडय**) સુખી કરી દો. (**त्वां अवस्युः**) હું તમારે શરણે પડ્યો છું, તમારી પાસે રક્ષણ માગું છું. (**आचके**) તમારી પ્રાર્થના કરું છું.

૨૫ વૈશાખ

शिक्षेयमस्मै दित्सेयं शचीपते मनीषिणे ।
यदहं गोपतिः स्याम् ॥

(ऋ. ८-१४-२ । साo उo ९-२-९ । अ. २०-२७-२)

વિનય

હે શચિપતિ ! હે શક્તિના સ્વામી ! તમે સર્વોત્કૃષ્ટ જ્ઞાનમયી શક્તિના સ્વામી છો, અને તમે પોતે પરિપૂર્ણ હોવાથી તમારી આ જ્ઞાનમયી શક્તિને જગતના પાલન-પોષણને અર્થે સંપૂર્ણપણે વાપરો છો. હું છું તો અપૂર્ણ-અલ્પ શક્તિમાન જીવ, પરંતુ મારે પણ મારી શક્તિનો સર્વદા સદુપયોગ કરવામાં મારે યથાશક્તિ તમારું અનુકરણજ કરવું જોઈએ. એટલા માટે હું ઇચ્છું છું અને મારા મનમાં સંકલ્પ પણ કરતો રહું છું કે, જો હું 'ગોપતિ' હોઉં, સાચો વૈશ્ય હોઈ ભૂમિ, ગો અને ધન, એ ત્રણ વૈશ્ય શક્તિઓનો માલિક હોઉં, તો હું તેમનો હમેશાં સદુપયોગજ કરું. હે સર્વાન્તર્યામી પરમેશ્વર ! તમે મને એવી બુદ્ધિ આપો, એવી વિવેકબુદ્ધિ અને યોગ્યતા આપો કે હું આ ધન સંસારના ફક્ત "આવા મનીષી પુરુષ"ને માટેજ ખર્ચવા ઇચ્છું અને તેમનેજ એ ધનનું દાન દઉં. એમના સિવાય બીજા કોઈને હું આપું નહિ, આપવાની ઇચ્છા અથવા લાલચ પણ ન થાય. 'મનીષી' પુરુષ તો તેનેજ કહેવાય, કે જે પોતાના મનનો ઈશ-ઈશ્વર-છે, જે જિતેન્દ્રિય છે, જેનો પોતાની જાત ઉપર પૂરેપુરો કાબુ છે અને જે એક ક્ષણવારને માટે પણ કદી પોતાના મનનો ગુલામ બનતો નથી. એવા પુરુષના હાથમાં સોંપેલા ધનનોજ સદુપયોગ થાય છે, એજ દાન હજારોગણું ફળ ઉત્પન્ન કરે છે અને સર્વનું, લોકમાત્રનું કલ્યાણ સાધે છે. આવા આત્મવશી પુરુષોજ આપણા ધનના એકમાત્ર અધિકારી છે, બીજા નહિ. ખરું કહીએ તો આપણું ધન આપણું

નથી, પણ એવા સંયમી મહાનુભાવ પુરુષોનુંજ છે. [illegible]
હે પ્રભો ! અમે ઘણી વાર અમારા તુચ્છ સ્વાર્થ સાધ[illegible]
લાલચને વશ થઈને, અથવા ખોટા રીતરિવાજને તાબે થ[illegible]
અથવા અમારી કોઈ પણ નબળાઈને લીધે અયોગ્ય[illegible]
લોકોને-ભોગવિલાસી 'સન્તો'ને દાન દઈએ છીએ. એ[illegible]
એ તો તમે અમને આપેલી ધનશક્તિનો ભયંકર દુરુપયોગ
છે, મહાન પાપ છે. એ દાન નથી પણ હાંસી છે એ[illegible]
[illegible] કરી બરોબર છે. એટલુંજ નહિ પણ એ
આખા માનવસમાજનો અને રાષ્ટ્રનો ઘાત કર્યા બરો[illegible]
છે. એ દાન નથી પણ માનવ બંધુઓનો દ્રોહ છે એ
[illegible] નથી તેમને દાન દેવાનો વિચાર પણ ન આ[illegible]
જોઈએ. એમને દાન દેવાની ઇચ્છા (લિપ્સા) પણ ન[illegible]
[illegible]

[illegible]

दृते दृंह मा, ज्योक्ते संदृशि जीव्यासम् ।
ज्योक्ते संदृशि जीव्यासम् ॥ (यजु० ३६-१९)

વિનય

હે જગદીશ્વર! હું ઈચ્છું છું કે, હવે મારી બાકી-ની જિંદગી હું તમારી અધ્યક્ષતા નીચેજ જીવું-તમારી દેખરેખ નીચે તમારી આંખો આગળજ હું મારા હવે પછીના દિવસો વ્યતીત કરૂં. તમે મને સદા જોઇ રહ્યા છો તેનું મને બધો વખત સ્મરણ થયાજ કરે. મારૂં એકેએક કાર્ય, મારી એકે એક ચેષ્ટા, મારી એકે એક ગતિ-ક્રિયા તમને સાક્ષી રાખીનેજ થયા કરે અને એવી રીતે તમારા સમ્યક્ દર્શનમાં-તમને જોતો રહીને-હું ઘણા વખત સુધી જીવિત રહું. ખરી વાત તો એવી છે કે, જે ઘડીથી હું તમારી બરાબર અધ્યક્ષતા નીચેજ મારું જીવન વ્યતીત કરવા માંડીશ ત્યારથી તે એવું બની ગયું હશે, કુદરતના નિયમોને એવું અનુકૂળ બની ગયુ હશે કે આપોઆપજ તે દીર્ઘજીવી બની જશે. વાસ્તે હું તો માત્ર એટલુંજ ઇચ્છું છું કે હું તમારા સંદર્શનથી કદી પણ વિખૂટો ન થાઉં. પરંતુ તમારા સંદર્શનમાં રહીને જીવવું એ કાંઈ રમત વાત નથી. હું જાણું તો છું કે, તમે મારા જીવનના આધાર છો, મારી શક્તિ તમેજ છો, મારા આત્મા પણ તમેજ છો, પણ તે છતાં મારી નબળાઈઓને વશ થઇને હું તમને હમેશાં ભૂલતોજ આવ્યો છું. સાંસારિક વાસુના ઝપાટા લાગવાથી હું ભાનભૂલો બની જાઉં છું, તે એટલે સુધી કે, મારા મનમાં તમારૂં કદી સ્મરણજ જાગ્રત થતું નથી. એટલા માટે હે જગદીશ્વર! હું તો હવે તમારી પાસે માત્ર એટલુંજ માગી લઉં છું કે, પહેલાં તો તમે મને પૂર્ણ દૃઢ, મજબૂત બનાવી દો-પર્વત જેવો દૃઢ અને મજબૂત બનાવી દો. હે 'दृते'! હે સર્વશક્તિસ્વરૂપ! તમે

મને એટલી સ્થિરતા આપો કે સંસારના બનાવો મને ચલાયમાન ન કરે. હું હમેશાં તમને જોતા રહેવાનો યત્ન તો કરૂં છું-તમારા ઉપર નજર રાખીને હું મારાં તમામ કાર્ય કરવાનો પ્રયત્ન પણ કરૂં છું; પણ એવું બહુ થોડી વારજ ચાલે છે. સંસારને લગતા પ્રસંગોમાં કોઇ રાજી થવા જેવો પ્રસંગ બન્યો, કોઇ જરા જેટલું દુઃખ આવી પડયું, કાંઇ ચિન્તા કરવા જેવું થયું એટલે લાગલુંજ મારૂ સાત્વિક ધ્યાન ભાગી પડે છે. જરાક કોઇ નવો બનાવ બન્યો, કોઇક નવી બાબત નજરે પડી કે મારૂં ધ્યાન તરતજ તે તરફ ખેંચાઇ જાય છે અને તારા સંદર્શનની સુખમય અવસ્થામાંથી હું ભ્રષ્ટ થાઉં છું. એટલા વાસ્તે હે દૃંહે! હું તારી આગળ દૃઢતાની યાચના કરે છું. હું જાણું છું કે, જ્યારે હું દૃઢ થયો હોઇશ ત્યારે એ દૃઢતાને જોરે સુખમાં, દુઃખમાં, સંપત્તિમા, વિપત્તિમાં હું તમારૂં પેલું સમ્યક્ સંદર્શન કરવાને ટેવાઇ જઇશ; પછી ધીરે ધીરે તમારૂં સમ્યક્ દર્શન મારો કાયમનો સ્વભાવ બની જશે, મારા જીવનમાં એવું વણાઇ જશે કે, ગમે તેવા આઘાતથી પણ છૂટી નહિ જાય. પછી તો મારે તમારૂ ધ્યાન કરવાની પણ જરૂર નહિ રહે. જેવી રીતે અમે બધો વખત સૂર્યના અજવાળાની મદદથીજ અમારાં બધાં કામ કરીએ છીએ પણ અમે સૂર્યના અજવાળાની અંદર રહીએ છીએ એવું ગોખ્યા કરવાની કે યાદ રાખવાની જરૂર પડતી નથી, તેવી રીતે હું કશો પણ પ્રયત્ન કર્યા વગર તદ્દન સ્વાભાવિક રીતેજ તમારા સદર્શનના પ્રકાશમાં આઠે પહોર રહેતો અને મારૂં જીવન વ્યતીત કરતો બની જઇશ. માટે હે દૃંહે! મને એવો દૃઢ બનાવી દો કે, હું તમારા સંદર્શનથી કદી અળગો ન થાઉં.

શબ્દાર્થ

(दृंहे) હે [illegible] પરમ દૃઢ પરમેશ્વર ! (मा) મને ([illegible] દૃઢ બનાવો [illegible] (मे संदृशि) [illegible] (ज्योक्) [illegible] (जीव्यासं) [illegible] (मे संदृशि ज्योक् जीव्यासं) તારા [illegible] [illegible]

૨૭ પરાગ

न घेम् अन्यत् आ पपन वज्रिन् अपसो नविष्टौ।
तवेद् उ स्तोमं चिकेत॥

(ऋ. ८।२।१७। ... १-२-२। अ. २०-१८-३)

વિનય

હે જગદીશ્વર ! હે પરમ મંગલકારી ! જ્યારે જ્યારે મેં નવીન કાર્યની શુભ શરૂઆત કરી છે, કોઈ નવાં વ્રત અથવા કોઈ નવું શુભ કાર્ય આદર્યું છે, ત્યારે ત્યારે હમેશાં તારું નામ લઈને, તારીજ મદદ ઉપર ભરોસો રાખીને અને તારીજ કૃપા ઉપર મુસ્તાક રહીને તે તે કાર્યનો આરંભ કર્યો છે. આ પ્રત્યેક કામનું મંગલાચરણ તને નમન કરીને, તને આલિંગન કરીને કર્યું છે. હે વજ્રને ધારણ કરનાર ! તારા સિવાય બીજા કોઈને નમન કરીને, કોઈની આગળ માથું નમાવીને હું મારા મંગલની આશા નથી રાખતો, અથવા તેમ કર્યાથી મારું કલ્યાણ થશે એવો વિચાર પણ મારા મનમાં નથી આવતો. કારણ કે પાપનું નિવારણ કરવાને સમર્થ એવું વજ્ર તો એકલા તમારાજ હાથમાં છે—તમામ પ્રકારનાં અનિષ્ટ, અમંગલ અને વિઘ્નોનો વાસ્તવિક રીતે નાશ કરી શકે એવું એક વજ્ર માત્ર તમારાજ હાથમાં છે. માટે હે વજ્રપાણિ ! હે વજ્રને ધારણ કરનાર દેવ ! તમારા સિવાય બીજા કોઈની સ્તુતિ કરવાથી મને શો લાભ થવાનો હતો ? વળી જે કાર્ય એકલા તમારાજ આશ્રય ઉપર વિશ્વાસ રાખીને કરાય અને જે કાર્ય સર્વતોભાવે તમને એકલાનેજ સમર્પણ કરીને કરાય તેમાં નિષ્ફળતા, પરાજય અથવા અસિદ્ધિ જેવું કોઈ શકેજ કેમ ? આ વાત કદાચ ઘણાને જરાક વિચિત્ર જેવી ભલે લાગે, પણ એ અક્ષરશઃ સત્ય છે; એમાં તલ માત્ર જેટલી શંકાને

માટે સ્થાનજ નથી. એ બધો પ્રતાપ તમારા વજ્રનો છે. એમાં અસંભવ જેવું અથવા આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઈજ નથી. તમારૂં નામ લઈને આદરેલું કાર્ય સફળજ નીવડે-તેમાં વાસ્તવિક રીતે કલ્યાણ કલ્યાણ ને કલ્યાણજ હોય, બીજું કાંઈ હોઈ શકેજ નહિ. જેઓ હમેશાં માત્ર તારા એકલાની મદદના ઉપર આધાર રાખીને પોતાના કાર્યની શરૂઆત કરે છે, પોતાના પ્રત્યેક કાર્યને તથા તેના ફળને પહેલેથી તનેજ અર્પણ કરીને, સર્વતોભાવે તારાર્પિત બનીને ડગલું ભરે છે, તેમની રક્ષા કરવાને, તેમનાં વિઘ્નોને મારી હઠાવવાને, તારૂં નિરંતર જાગૃત વજ્ર સદા તૈયાર ઉભેલુંજ હોય છે. માટે હે પરમ મંગલકારી 'વજ્રિન'! આ અખિલ સંસારમાં એક તુંજ સ્તુતિને યોગ્ય છે. હું તો તારી એકલાનીજ સ્તુતિ કરી જાણું છું. તારી જગ્યાએ કોઈ ધનવાન વ્યક્તિની હું સ્તુતિ કરૂં તો કદાચ તે મારા કાર્યને માટે મને થોડુંક ધન આપે અથવા કોઈ પ્રભાવશાળી વ્યક્તિની સ્તુતિ કરૂં તો તેનો પ્રભાવ, તેની લાગવગ કદાચ મારા કાર્યમાં ઘણી સહાયતા આપે એ વાત ખરી, પણ હે જગદીશ્વર! એ બધું ત્યારેજ થાય કે જ્યારે તને તે મંજુર હોય, તારી ઈચ્છા પણ તે વ્યક્તિઓની ઇચ્છાની સાથે એક થઈ ગઈ હોય. હું એક વાત સારી રીતે સમજી ગયો છું કે, તું અનુકૂળ હોય તોજ બધું જગત અનુકૂળ થઈ જાય છે, નહિ તો નહિ. [illegible]

હે સ્વામી ! હું ક્રિયા કરવામાં રાચીશ, કે મારી કોઇની ખુશામત કરવા ઇચ્છું રહેશે, તેમના તરફથી અમને કાંઈજ મદદ નથી મળતી પણ તેના તરફથી મદદની અને આશાએ ન રાખી હોય અથવા મદદ મળવાનો જરા જેટલો પણ સંભવ ન હોય ત્યાંથી અકસ્માત રીતે તમામ પ્રકારની મદદ, અનુકૂળતા વગેરે આવી મળે છે. માટેજ હું તો આપ શિવાય પણ કાયાનો આદર કરવી તેવા બીજા કોઈના ઉપર આધાર નથી રાખતો. બીજા કોઈની મદદની પરવા પણ નથી કરતો; પણ મને તો ફક્ત તારીજ પાલવ પકડીને ઉભા રહેવામાં આનંદ છે. હું તો તારી એકલાનીજ સ્તુતિ કરી જાણું છું.

શબ્દાર્થ

(वज्रिन) હે વજ્રને ધારણ કરનાર ! હું (अपराः) કાર્યના (अभिष्टि)આરંભમાં (अन्यत न हि) બીજા કોઈની પણ (न आपयन) સ્તુતિ કરતો નથી. (तव इत् उ) ફક્ત તારીજ (स्तोमं) સ્તુતિ કરવું (चिकेत) મને આવડે છે-હું તારીજ સ્તુતિ કરી જાણું છું.

२८ कैशास

मा त्वा मूरा अविष्यवो मोपहस्वान आ दमन्।
माकीं ब्रह्मद्विषो वनः ॥
(ऋ. ८-४५-२३। सा. उ. १-२-७। अ. २०-२२-२)

विनय

હે મારા આત્મા ! તું જ્યારે આત્મસુધારણા કરવા તૈયાર થાય છે અને સાધનમાર્ગ ઉપર ડગલાં ભરવા માંડે છે, ત્યારે આ સંસારની કેટલીય વિરોધી શક્તિઓ તારી સામે ટક્કર લેવાને તૈયાર થઈ જાય છે; અને તને આગળ વધતો અટકાવવા ઇચ્છે છે. જ્યારે તું તારી પોતાની ઉન્નતિ સાધવાને માટે આત્મસુધારણા કરવાનો કોઈ પ્રયત્ન કરીને તે માર્ગે ચાલવા માંડીશ ત્યારે તારા કેટલાક અજ્ઞાની મૂઢ ભાઈઓ, તારો શુભ ઉદ્દેશ સમજવા જેટલી બુદ્ધિ તેમનામાં ન હોવાથી, તારો વિરોધ કરશે અથવા તારી નિંદા કરવા માંડશે. અથવા તારી આત્મસુધારણાને લીધે જે ભાઈઓના અંગત સ્વાર્થને હાનિ પહોંચી હશે અથવા હાનિ પહોંચશે એવો તેમના મનમાં [illegible] પણ [illegible] તો તેવા 'अविष्यु' લોકો, ([illegible] [illegible] [illegible] લોકો) સ્વાર્થ-[illegible] [illegible] [illegible] વિઘ્નો ઉભાં કરશે, [illegible] [illegible]

[illegible]

વિરોધીઓને તું એક વાર જરૂર જીતી લઈશ. તારૂં બળ, તારૂં વીર્ય અદમ્ય છે, અપરાજિત છે. એજ પ્રમાણે તારાં કેટલાક તદ્દન વિલક્ષણ કાર્યોને જોઇને-સાધારણ લોકોની નજરે એવાં કાર્યો તથા એવાં કાર્યો કરનારા આજ સુધીમાં નહિ આવેલા હોવાથી, તને નવાં સુધારણાનાં કાર્યોનો અમલ કરતો જોઇને-કોઈ કોઈ અજ્ઞાની લોકો તારી પેટ ભરીને મશ્કરીઓ કરશે, તને મૂર્ખ-ચક્રમ કહેશે, તારા ઉપર ટીકાઓ કરશે, તને મર્માળાં કડવાં મીઠાં કટાક્ષવચનો સંભળાવશે, તારી તરેહ તરેહની ફજેતી કરશે. પરંતુ ઓ મારા મન ! તેથી કરીને તું તારો ઉત્સાહ ભાગી પાડીશ મા, તેમની તારા ઉપર અસર થવા દઇશ મા. તું પ્રસન્ન ચિત્તે, વિના ઉદ્વેગે બધુંજ સહન કરી છુટજે. એક દિવસ જરૂર આવી પહોંચશે કે જ્યારે એ મૂઢ અજ્ઞાની લોકો પણ સત્યને ઓળખતા થઇ જશે અને જેઓ તારી મશ્કરી કરતા હતા તેઓજ તારા અનુયાયી બની જશે. એવું તો દુનિયામાં સદાકાળ બનતુંજ આવ્યું છે. જ્યારે જ્યારે કોઇ ક્રાન્તિકારી વીર પુરુષ જગતની આગળ નવો વિચાર અથવા નવી આચારનીતિનું દૃષ્ટાંત મૂકે છે ત્યારે મૂર્ખ જડસુ લોકો પ્રથમ તેની મશ્કરીજ કરે છે, તેને મૂર્ખ ગણીને હસી કાઢે છે અને તેટલાથી પણ જો તે નથી દબાતો તો તેને નાના પ્રકારના ત્રાસ પણ આપે છે. સુધારણાના પ્રત્યેક નવા પ્રયોગ તરફ-ઉન્નતિસાધક પ્રત્યેક નવી નીતિ તરફ જગતના લોકો હમેશાં આવુંજ વર્તન રાખતા આવ્યા છે. હરકોઈ સંસારસુધારકને, હરકોઈ ઉન્નતિસાધક આત્માને આવી કસોટીમાંથી પસાર થવું પડયું છે. માટે તું તેમનાથી દબાઇ ન જતાં નિર્ભયપણે આગળ ધપતોજ જા; તું તારૂં કામ કરતોજ જા. તેમના ઉપદ્રવોને પૂરેપુરા ઉદ્વેગ રહિત સહન કરી લેવા જેટલું આત્મબળ તારામાં ન હોય તો ભલે તું એવા 'પ્રજ્ઞાદ્વિષ્' લોકોથી-જેઓ પ્રજ્ઞાના પ્રતિ (જ્ઞાન અથવા પરમેશ્વરના પ્રતિ) પ્રીતિ નથી રાખતા, જેઓ તારાથી તદ્દન ઉલટે રસ્તે જાય છે-તેમનાથી

આઘે ચાલ્યો જજે; તેમના સંપર્કમાં આવતોજ નહિ, તેમની ઉપેક્ષા કરજે, તેમની સાથે વાતચીત કરવાનો સં બંધ પણ રાખતો નહિ, વિનાપ્રયોજન તેમના સમાગમમાં આવવાનુંજ છોડી દેજે. આવું કરવાથી તું તેમની સાથેની બિનજરૂરી અથડામણથી બચી જઈશ અને તને તારૂં આ ત્મબળ નિર્વિઘ્ને ખીલવવાનો પૂરતો અવકાશ મળી જશે તું એક વાર ખૂબ દૃઢ અને બળવાન બની જઈશ ત્યારે તું તેમની બધાની વચ્ચોવચ્ચ તેમનો ગુરુ બનીને ઉભો રહીશ

શબ્દાર્થ

(હે મારા આત્મા ! હે મારા મન !) (त्वा) તને (મૂરા) મૂઢ લોકો (अत्रिष्यवः) પોતાનાજ પેટની જેમને ફિકર છે એ સ્વાર્થપીડિત લોકો (माद मन्) રખેને દબાવી દે, રખેને નષ્ટ કરે અને (उपहस्वानः) તારી મશ્કરી કરનારા, તારા કટાક્ષ કરનારા લોકો પણ (मा) તને રખેને દબાવી દે- તું (ब्रह्मद्विषः) જ્ઞાન અને પરમેશ્વરના પ્રતિ પ્રીતિ નહિ રાખનારા લોકોનું (मार्कीं वनः) સેવન ન કર, તેમનો સંગ કરીશ નહિ.

२९ वैशाख

इन्द्र इन नो महोनां दाता वाजानां नृतुः ।
महाँ अभिज्ञु आयमत् ॥ (सा. उ. १-२-१ । ऋ. ८-९२-३)

વિનય

જગતમાં પ્રતિભાવાન મહાપુરુષો, હજારો લાખો મનુષ્યોના નેતા બનીને મોટાં મોટાં મહાભારત કાર્ય કરી બતાવે છે, તેમનામાં જે પ્રતિભા, તેજ અને બળ ચમકે છે તેમને ઉત્પન્ન કરનાર ઇન્દ્ર પરમેશ્વરજ છે. સંસારમાં નાના પ્રકારના આન્દોલનો ઉભાં થાય છે, શમી જાય છે, કોઇ એક પ્રકારની ક્રાન્તિનું મોજું ઉત્પન્ન થાય છે તો કોઇ વાર બીજા પ્રકારની ક્રાન્તિનું. એ પ્રમાણે સંસારમાં તરેહ તરેહના આન્દોલનો, હિલચાલો મચી રહે છે, બધા લોકો તેમના પ્રતિ બળાત્કારે ઘસડાઇ જાય છે—એ બધા ખેલ કરાવનાર—આપણને વિવિધ નાચ નચાવનાર તે ઇંદ્રજ છે. તે ઇંદ્ર આપણને સૌને પોતાના તેજમાંથી થોડો ઘણો અંશ આપીને, પોતાના બળમાંથી થોડા બળનો આપણામાં સંચાર કરીને આપણને વિવિધ નાચ નચાવે છે. અમુક માણસ જે આજે ઘણોજ તેજસ્વી છે, સૌ જેની પ્રતિભા આગળ પોતાનાં મસ્તક નમાવે છે, તેજ માણસ થોડાજ વખતમાં એવો નિસ્તેજ અને નિર્માલ્ય બની જાય છે કે કોઇ તેનો ભાવ પણ પૂછતું નથી; ત્યારે વળી એક બીજો માણસ જે ગઇ કાલેજ સાવ તુચ્છ હતો તે થોડાજ દિવસમાં એકદમ કીર્તિની ટોચ ઉપર ચઢીને બેસી જાય છે. ત્યારે ચાલો, આપણે આપણા તેજનું, બળનું, બુદ્ધિનું તમામ અભિમાન છોડી દઇને નમ્ર બની જઇએ અને તે મહાન ઇંદ્રને શરણે જઇએ. જરા વિચાર કરો, જે આપણા જેવા અનંત કોટિ જીવોને લાકડાની પૂતળીઓની માફક નચાવી રહ્યો છે, જે

સ્થાવર જંગમ અસંખ્ય પ્રકારની સૃષ્ટિને [illegible]
છે, તે કેટલો મહાન્ હોવો જોઈએ! તે મહાન [illegible]
બ્રહ્માંડને નચાવી રહ્યો છે, તેનો અર્થ એ નથી [illegible]
સૃષ્ટિમાં અવ્યવસ્થા છે, અંધેર છે, [illegible]
નહિ, તે આપણને નચાવે છે પણ [illegible]
નચાવે છે, પોતાના અટળ સત્ય નિયમો [illegible]
છે. એનું કારણ એ છે કે, તે 'પ્રભિગુ' છે, [illegible]
અભિપ્રાયને એકદમ જાણી જાય છે, તે સર્વના
આ બ્રહ્માંડનો આત્મા તે છે. આપણા [illegible]
ઓના હૃદયમાં સૌના આત્માનો આત્મા બનીને,
બનીને, તે એકલો બેઠો બેઠો અનંત કોટિ [illegible]
ગ્રહોના બનેલા આ વિરાટ યંત્રને તે [illegible]
ઓહો! તે ઇંદ્ર પરમેશ્વર કેટલો મહાન છે! [illegible]

શબ્દાર્થ

(इन्द्रः इत्) [illegible] (नः) આપણને (मर्त्यान्, [illegible]
[illegible] (नृतुः) [illegible]
[illegible] (प्रभिगुः) અભિપ્રાયને [illegible]
(ब्रह्मणम्) આ જગતનું [illegible]

३० वैशाख

ो अद्दग महद् मयम् अभीपत् अप चुच्यवत् ।
दि स्थिरो विचर्पणिः ॥ (ऋ. २-४१-१०)

વિનય

હે પ્રિયવર ! તું કેમ ગભરાઇ જાય છે ? તારી સામે ભય ઝઝૂમે છે તે તો કાંઇજ હિસાબમાં નથી. એના કરતાં , મોટા મોટા ભય, ભારે ભારે વિપત્તિઓ મનુષ્યના ઉપર ડી શકે છે અને પડી પણ છે. એના શા ભાર છે ? આપણો રમેશ્વર એવો સમર્થ છે કે એવી વિપત્તિઓને તો તે એક ક્ષણમાં ટાળી શકે છે અને ટાળે છે પણ ખરો. તેની આગળ, તેની તુલનામાં ભારેમાં ભારે ભય એક પળવાર પણ ઉભો રહી શકતો નથી. હે પ્રિય ! તું એટલુંજ જોઈ લે કે, આ સંસારમાં જો કોઇ સ્થિર હોય, જો કોઇ સત્ય હોય, જો કોઇ સનાતન અટલ અચ્યુત હોય, જો કોઇ ત્રણે કાળમાં અવિનાશી હોય તો એક ઈન્દ્રજ છે. બાકીનું બીજું બધુજ-બીજું બધુંજ ક્ષણભંગુર છે, વિનશ્વર છે, અશાશ્વત છે, આજે છે અને કાલે નથી. આ એકજ મહાન સત્યનો પાઠ આપણને ભણાવવા માટે આ સંસારની ચોવીસે કલાકની તમામ ઘટનાઓ થયા કરે છે. હે મનુષ્ય ! તું આ સત્યને શ્રદ્ધાપૂર્વક સમજી લે અને પછી નિર્ભય બનીને જીવ. સત્ય જોવા જઇએ તો સંસારનાં તમામ દુઃખ, ક્લેશ, ભય, સંકટ આવે છે અને જાય છે; સ્થિર રહી શકતાંજ નથી. સંસાર જેવો નશ્વર છે તેવાં તે પણ નશ્વર છે; કેમકે તેઓ સંસારની નશ્વર વસ્તુઓમાંથી અને અજ્ઞાનમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. સંસારમાં જો કોઇ અનશ્વર હોય, અટળ હોય તો તે એક પરમેશ્વરજ છે. કદાચ અત્યારે તું તારી આસપાસ ચારે તરફ જ્યાં નજર કરે ત્યાં કેવળ ભય ને ભયજ જોતો હોય, પણ તું એક વાર

તે અટલ ઇન્દ્રનું શરણુ તો લઇજો. જેમ સદા શાશ્વત રહેનાર સૂર્ય (ઇન્દ્ર)ના પ્રકાશ આગળ થોડી વારમાં નષ્ટ થઇ જનાર વાદળોનો ધાડામાં ધાડો સમૂહ પણ કયાંનો કયાં ચાલ્યો જાય છે, છિન્નભિન્ન થઇ જાય છે, ઝાઝો વખત તેઓ સૂર્યને ઢાંકી શકતાંજ નથી, તેજ પ્રમાણે તારા માથા ઉપરનો ભય, તારૂં દુઃખ, તારો કલેશ–બધુંજ ટળી જશે. એટલા માટે હે પ્રિય ! તું હવે તે પરમેશ્વરનું શરણુ લે, જે સ્થિર છે અને જે 'विचर्षणि' છે–જે હમેશાં કાયમ રહેનાર છે અને આ જગતનું યથાવત્ નિરીક્ષણુ કર્યાજ કરે છે, આટલી એકજ વાત જો તું બરાબર સમજી લઇશ તો તારો તમામ ભય ટળી જશે. ઇન્દ્ર સ્થિર અને વિચર્ષણિ છે એટલું બરાબર સમજી લેવું એનું બીજું નામ તેને શરણે જવું. જેણે એક વાર બરાબર નિશ્ચયપૂર્વક જોઇ લીધું હોય કે, પરમેશ્વર એકજ નિત્ય અને સર્વજ્ઞ છે તો પછી તે માણસ પરમેશ્વરને મૂકીને બીજી કયી વસ્તુનો આશ્રય લઇ શકવાનો હતો અને જેને પરમેશ્વરના આવા રૂપનું એક વાર દર્શન થયું હોય તેની સામે ભય ઉભોજ કેવી રીતે રહે? માટે હું તને કહું છું કે, મારા પ્રિય ! તું ગભરાઈશ નહિ. તું ફક્ત તેનુંજ શરણુ ગ્રહણ કર. તે તારા માથા પરના નાના સરખા ભયને તો ટાળશેજ પણ એક દિવસ એવો પણ આવશે કે જ્યારે તે જગદીશ્વર તને સંસારનો જે સૌથી મોટામાં મોટો ભય, સંસારબન્ધનનો મહાભય, ફરી ફરીને જન્મમરણ પ્રાપ્ત કરવાનો મહાભય, તેમાંથી મુક્ત કરીને તને સદાને માટે અજર, અમર અને અભય બનાવી દેશે.

શબ્દાર્થ

(अङ्ग) હે પ્રિય ! (इन्द्रः) ઇન્દ્ર પરમેશ્વર તો (अभीषत्) સામે આવેલા (महद् भयं) મોટા ભયને પણ (अप चुच्यवत्) વિનષ્ટ કરી દે છે. (स हि) તેજ નિશ્ચયપૂર્વક (स्थिरः) સ્થિર છે અચળ છે, શાશ્વત છે અને (विचर्षणिः) આખા જગતનું બરાબર નિરીક્ષણ કરે છે.

३१ वैशाख

इन्द्रश्च मृडयाति नो न नः पश्चात् अघं नशत् ।
भद्रं भवाति न पुरः ॥ (ऋ. २-४१-११)

વિનય

ભાઇઓ ! એક વાત તો તદ્દન નિઃસંદેહ છે કે, ઇન્દ્ર ભગવાન તો આપણને હમેશાં ફક્ત સુખ ને સુખજ આપ્યા કરે છે, તે તો આપણું નિરંતર કલ્યાણજ કરતા રહે છે; છતાં પણ દુઃખ આપણી સામે આવીને ઉભાં રહે છે, આપણા મનને ઘણી વાર કલેશ, સંતાપ થાય છે, તેનું કારણ શું હશે ? કારણ એજ કે, આપણા કર્મના ચોપડામાં આપણે ખાતે જે પાપ નોંધાયાં છે, તે પાપ આપણી પૈઠે દોડયાં દોડયાં ચાલ્યાં આવે છે અને પાપનું પરિણામ દુઃખ અને કલેશ ન હોય તો બીજું શું હોય ? એ અટળ અનિવાર્ય નિયમ છે. આપણી પાછળ પાપ લાગુ પડેલાં ન હોત તો આપણી સામે ફક્ત સુખ, આનંદ અને કલ્યાણનેજ આપણે જુઅત. આપણે જ્યારે કોઇ પાપાચરણ કરીએ છીએ ત્યારે તે કરતી વેળા મનમાં એવું સમજતા હોઇએ છીએ કે, પાપ થઇ ગયું અને તેનો અહીંથી છેડો આવી ગયો. આપણે એવું માની લઇએ છીએ કે, બે કલાક પહેલાં આપણે જે પાપ કર્યું હતું ને પોતાનાં કર્મનાં બીજની સાથે બે કલાક થયાં ખલાસ થઇ ગયું-નાશ પામી ચૂક્યું-હવે તેમાનુ કશુંજ રહ્યું નથી; હવે આપણો તેની સાથે કશો સંબંધ રહેતો નથી. પણ અહીંજ આપણી ભૂલ થાય છે. આપણે જે ઘડીએ પાપ કર્યું તે ઘડીએ તેની સમાપ્તિ નથી કરતા, પણ માત્ર શરૂઆત કરીએ છીએ, ભવિષ્યમાં ફળ આપનારા ઝાડનું બીજ વાવીએ છીએ. એ પ્રમાણે આપણે એક પછી એક પાપ કરતા કરતા કર્મનાં એક પછી એક બીજ વાવતા વાવતા આગળ જતા

જઈએ છીએ અને છતાં મનમાં આશા રાખીએ છીએ કે,
આપણી સામે સુખ, આનંદ અને કલ્યાણજ આવ્યા કરે.
પણ આપણે એટલું ગોખી રાખવું જોઇએ કે, આપણાં કરે-
લાં પાપ ભલે આપણી આંખોની સામે આવીને ઉભાં ન રહે
પણ તેમનો નાશ તો નથીજ થતો. તેઓ તો આપણી પૂંઠે
લાગેલાંજ હોય છે, આપણો કેડો મૂકતાંજ નથી અને જ્યાં
સુધી તેઓ આપણી સામે અભદ્ર, અકલ્યાણ, દુઃખ, ક્લેશ
વગેરે રૂપોમાં ખડાં થઇને આપણી કરણીનો પૂરેપુરો સ્વાદ
ન ચખાડે ત્યાં સુધી નથી તેઓ ઠરીને બેસતાં અને નથી
આપણને ઠરીને બેસવા દેતાં. માટે એટલું બરાબર યાદ
રાખવું કે, આપણી નજરે ન ચડે એવાં આપણાં પાછલાં
પાપ આપણી પૂંઠ પાછળ ઉભાં ઉભાં જરૂર એક દિવસ
આપણી સામે ક્લેશના રૂપમાં આવીને ઉભાં રહેવાનાંજ-
જરૂર આવી પહોંચવાનાં. એવી રીતે આપણાં પુણ્ય પણ
આપણી પાછળ પાછળ ચાલ્યાં આવે છે અને આપણી નજ-
રે ન પડે એવી રીતે એક દિવસ આપણી સામે આપણું
ભદ્ર, કલ્યાણ અને સુખના રૂપમાં પ્રત્યક્ષ થઈ જાય છે.
એથી કરીને જ્યારે આપણે મનથી ઇચ્છા રાખીએ કે, હમેશાં
આપણી સામે સુખ, સ્વાસ્થ્ય અને સમૃદ્ધિજ આવ્યા કરે,
પણ સાથે સાથે આપણે નિત્ય લાગલાગટ પાપ પાપ અને
પાપજ કરતા જઇએ, ત્યારે આપણી તે ઇચ્છા કેટલી મૂર્ખ-
તાભરેલી છે, કેટલી અસંભવિત છે ! એ ઇચ્છા પરિપૂર્ણ
થાયજ કેવી રીતે ? ક્લેશનાં બીજ વાવીને સુખની આશા
રખાયજ શી રીતે ? આપણો નાશ કરનારાં પાપ આપણી
પૂંઠે ચાલ્યાં આવતાં હોય અને બીજી બાજુએ આપણે સુખ-
સમૃદ્ધિની વાટ જોઇએ એના જેવી મૂર્ખતા બીજી શી હોઈ
શકે ? એ બિલકુલ અસંભવિત વાત છે. માટે આવો, આજ-
થી આપણે ઓછામાં ઓછું ભવિષ્યને માટે નવાં પાપનો
ઉમેરો કરવાનું તો જરૂર છોડી દઇએ. કદાચ વિશેષ પુણ્ય-
નો સંચય કરવાનું આપણે માટે શક્ય ન હોય તો પણ
ઓછામાં ઓછો એટલો પાકો નિશ્ચય તો કરીજ નાખીને

કે, આજથી પછી આપણે હાથે એક પણ પાપ તો નહિજ થાય. એટલું કરવાથી પણ ઈન્દ્ર ભગવાનની દયાથી થોડા વખતમાં આપણે માટે શુભ દિવસ આવી પહોંચશે, આપણે પાપની બલામાંથી છૂટા થઇશું અને આપણા ભદ્રને માટે રસ્તો ચોખ્ખો થઇ જશે. પણ જો આપણે એટલું પણ ન કરીએ તો ઈંદ્રદેવની મોકલેલી સુખ અને કલ્યાણની ઝડી આપણા ઉપર આઠે પ્રહર વરસતી રહે અને આપણે તે ઝડીની વચ્ચોવચ ઉભા હોઇએ તોપણ આપણા નસીબમાં તો સદાય દુખ, દુઃખ અને દુઃખજ વેઠવાનું રહેશે.

શબ્દાર્થ

(इन्द्रः) પરમેશ્વર (च) નિશ્ચયપૂર્વક (नः) આપણને (मृडयति) સુખજ આપતા રહે છે. (नः) આપણી (पश्चात्) પાછળ (अघं) પાપ (न नशत्) લાગુ પડ્યા ન હોય તો (नः पुरः) આપણી સામે (भद्रं) ભદ્ર-કલ્યાણજ (भयाति) હોય, થતું રહે.

યાદ રાખો

भस्मान्तं शरीरम्

(यजुर्वेद ४०–१५)

આ શરીર એક દિવસ ખાકમાં

મળી જવાનું છે.

ग्रीष्म ऋतु

(त्रिष्टुप् छंद)

ग्रीष्मनी ऋतुचर्या

લક્ષણ—ઠંડી અને ગરમી બેઉ જેમાં એક સરખી રહે છે અને ગરમીની જેમાં શરૂઆત થાય છે એવી વસંત ઋતુ પૂરી થઇ ચૂકયા પછી જેટલો વખત ગરમી પુરેપુરા પ્રમાણમાં પડવા માંડે તેટલા વખતની ઋતુનું નામ ગ્રીષ્મ ઋતુ છે. સામાન્ય રીતે જ્યેષ્ઠ અને આષાઢ,* એ મહિના ગ્રીષ્મ ઋતુના ગણાય છે, પણ આષાઢમાં વરસાદનો થોડો પ્રારંભ થવા માંડે છે તેથી કેટલાક લોકો વૈશાખ અને જ્યેષ્ઠ માસને ગ્રીષ્મ ઋતુના મહિના માને છે.

મહિમા—આ ઋતુમાં સૂર્ય પોતાની પૂરેપુરી શક્તિ વડે જગતને તપાવે છે. સૂર્યની ગરમી, પ્રકાશ અને તેની પ્રાણશક્તિ આ ઋતુમાં આપણને ઘણામાં ઘણા પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી સૂર્યના તરફથી પ્રાપ્ત થતી એ અમૂલ્ય વસ્તુઓનો આપણે પણ ઘણામાં ઘણો ઉપયોગ કરી લેવો જોઇએ. સૂર્યકિરણની મદદ લઇને આપણાં શરીરના મળ અને વિકારોને દૂર કરીને નિર્મળતા અને પવિત્રતા પ્રાપ્ત કરી લેવી ઘટે. આ સમયને "આદાનકાલ" કહે છે, કારણ કે સામાન્ય રીતે લોકોમાં એક એવી માન્યતા છે કે, આ ઋતુમાં આપણા શરીરનું બળ, શક્તિ વગેરે ક્ષીણ થાય છે પણ જો આપણે આ ઋતુનો યથોચિત ઉપયોગ કરી લઇએ તો ઋતુમાં ખાસ એવું તત્ત્વ નથી કે જેથી આપણા કુદરતી સ્વાભાવિક બળમાં જરા પણ ઘટાડો થાય. ઉલટું, સૂર્યનાં કિરણોનાં પવિત્રતાદાયક અને મલશોધક કિરણોનો ઉપયોગ કરવાથી જો કશાનો ઘટાડો થતો હોય તો તે મ...

* [illegible]

શરીરના મલ, દોષ અને વિકારોનોજ. સૂર્ય ભગવાન તો આપણાં શરીરમાંથી બળનું નહિ, પણ મલ અને દોષોનુંજ આદાન કરીને–શોષણ કરીને–આપણને દોષમુક્ત અને પવિત્ર બનાવવાનું ઉપકારક કામ કરે છે.

ગુણ—આ ઋતુ રૂક્ષ–સૂકી કહેવાય છે. તેનાથી પદાર્થોમાં તીક્ષ્ણતા ઉત્પન્ન થાય છે, પિત્તની વૃદ્ધિ થાય છે અને કફનો નાશ થાય છે. વાતનો શરીરમાં સંચય થાય છે. આ ઋતુમાં મનુષ્યનો જઠરાગ્નિ મંદ થવા માંડે છે અને બળ ક્ષીણ અવસ્થામાં રહે છે. શરીરમાંથી પરસેવો વગેરે નીકળવાથી શરીર શુદ્ધ થાય છે.

પથ્યાપથ્ય—વસંત ઋતુમાં વધી ગએલો કફ આ ઋતુમાં શાંત થઇ જાય છે, તેથી કરીને આ ઋતુમાં સ્નિગ્ધ, (ચીકાશ), શીતવીર્ય, મધુર તથા સહેલાઇથી પચી જાય એવા હલકા પદાર્થોનું સેવન કરવું જોઇએ; જેમકે ઘઉં, મગ, જવ, *કટકીઆ, સાથવો, લાપસી, શીખંડ, દૂધ, ×સરદાઈ, મીઠાં રસદાર ફળ વગેરે પદાર્થોનું ભોજન પથ્ય છે. એથી ઉલટું આદુ, મરી, મરચાં વગેરે તીખા પદાર્થ, ખારી અને ખાટી વસ્તુઓ જેઓ ઉષ્ણ–વીર્ય કહેવાય છે, તેમનો થોડામાં થોડા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરવો જોઇએ.

આ ઋતુમાં શરીર અને વનસ્પતિઓમા રૂક્ષતા અને લઘુતા ગુણ વધી જવાથી વાતની વૃદ્ધિ થાય છે, પણ હવામાં ગરમી હોવાને લીધે વાતદોષ બેહદ વધી જઇને તેનો પ્રકોપ થવા પામતો નથી. આગળ જતાં વર્ષા ઋતુનો અમલ બેસી ગયા પછી વાત પ્રકુપિત થાય છે. માટે આ ઋતુમાં અતિ-

---

* આખા ઘઉંને જરાક શેક્યા પછી જાડા જાડા ભરડીને બનાવેલા ચોખાની કણકી જેવા કટકા. ભાતની માફક રાંધીને દાળ સાથે ખાઇ શકાય.

× બદામનો મગજ, એલચી, ગુલાબના ફૂલ, વરીઆળી, મરી, કાકડી, તડબુચ વગેરેનો મગજ ખૂબ લસોટીને બનાવેલ શરબત.
—સેવાનંદ

ॐ

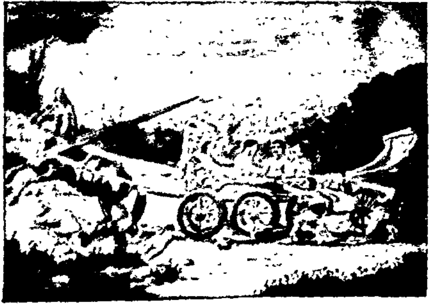
१ ज्येष्ठ

कालो अश्वो वहति सप्तरश्मिः, सहस्राक्षो अजरो भूरिरेताः।
तमारोहन्ति कवयो विपश्चितः, तस्य चक्रा भुवनानि विश्वा॥
(अथर्व० १९-५३-१)

વિનય

કાળરૂપી મહાબળવાન અશ્વ દોડયો જાય છે. તે આખા સંસારને ઘસડતો જાય છે. આ વિશ્વનાં તમામ પ્રાકારનાં સ્તરોમાં–જગતોમાં સાત તત્ત્વો કાર્ય કરી રહ્યાં છે, (તમામ જગતોમાં સાત સાત લોક છે, સાત સાત ભૂમિકાઓ છે, સાત પ્રકારની સૃષ્ટિ છે, વળી પ્રત્યેક પ્રાણીમાં સાત પ્રકારના પ્રાણ, સાત પ્રકારનું જ્ઞાન તેમજ સાત પ્રકારની ધાતુઓ છે.) એ સાત *દોરડીઓ લગામની પટ્ટીઓ (રશ્મિઓ) ની જગ્યાએ છે, જેના વડે આ વિશ્વ કાળરૂપી અશ્વની સાથે જોડાએલું છે. કાળરૂપી મહાશક્તિની સાથે જોડાઈને આ બ્રહ્માંડનાં તમામ ભુવનો, તે માંહેનાં તમામ મનુષ્યો, પ્રાણીઓ અને તમામ સ્થૂળ પદાર્થો ચક્રની પેઠે ઘૂમ્યા કરે છે. આ બધા અસંખ્ય ભુવનો ઉપર ઉત્પન્ન થએલા તમામ સ્થિર અને અસ્થિર પદાર્થોરૂપી અસંખ્ય ધરીઓને (વ્યક્તિઓને) [illegible] મહાશક્તિમાન કાળ પોતાનાં ઉપરોક્ત [illegible] રૂપી ચક્રો દ્વારા આ વિશ્વને ગતિમાન કરી રહ્યો છે. *

* [illegible] 'રશ્મિ' [illegible] —કેશવાનંદ

कालो अश्वो वहति सप्तरश्मिः सहस्राक्षो अजरो भूरिरेताः ।

પ્રમાણે આ સંસાર અનાદિ કાળથી ખેંચાતો ચાલ્યો જાય છે. આપણા જેવાં એકદમ તુચ્છ અને કશા હિસાબમાંજ નહિ એવાં માનવજીવડાંઓની તો વાતજ શી! પણ અસંખ્ય વર્ષો જેટલાં દીર્ઘ જેમનાં આયુષ્ય છે એવાં મોટાં મોટાં *સૌરમંડળો પણ એક દિવસ જીર્ણ થઈ જઈને આ અનંત કાળમાં લીન થઈ જાય છે. પરંતુ જે કદી પણ જીર્ણ ન થાય એવો આ કાળદેવ આજે પણ પોતાની અસલ હતી તેટલીજ અને તેની તેજ શક્તિથી આ વિશ્વ બ્રહ્માંડને ઘસડતો ચાલ્યો જાય છે. એ કાળદેવને મારા કોટિ કોટિ પ્રણામ. ભાઈઓ! જે કદી પણ જીર્ણ ન થાય, સદાય યુવાન ને યુવાનજ રહે અને જે આખા વિશ્વને ખેંચી જાય છે તે મહાવીર્યવાન અશ્વ તમે જોઈ શકો છો? પણ યાદ રાખજો કે, આ મહાવેગવાન અશ્વના ઉપર ફક્ત તેઓજ સ્વારી કરી શકે છે કે જેઓ જ્ઞાની છે-જેઓ સમયને ઓળખી લે છે-જેમની દૃષ્ટિ વિશ્વને ગતિ આપનાર કાળદેવનાં દર્શન કરીને વિશાળ બની ગઈ છે અને તેથી કરીને જેઓ ક્રાન્તદર્શી થઈ ચૂક્યા છે, જેઓ ખૂબ આઘેના ભૂતકાળને તથા ભવિષ્યકાળને નજરોનજર જોઈ શકે છે. એથી ઉલટું અજ્ઞાની અને અતિ ચંચળ પ્રકૃતિવાળા લોકો, જેમને જ્ઞાનનો સ્થિર પ્રકાશ પ્રાપ્ત થયો નથી, તેમની દૃષ્ટિ ક્ષુદ્ર અને સાંકડી હોય છે. તેઓ કાળના મહત્ત્વને નથી ઓળખી શકતા. એવા લોકોથી કાળના રથ ઉપર ચઢી શકાતું નથી અને નહિ ચઢી શકાવાથી કાં તો તેઓ રથની નીચે છુંદાઈ મરે છે અથવા તો થોડેક દૂર સુધી રથની સાથે સાથે ઘસડાયા પછી ગમે ત્યાં આઘે જઈ પડે છે અથવા માર્ગથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે અને તેમ ન થાય તો રસ્તા ઉપરજ પડ્યા રહે છે અને એવી ને એવી હાલતમાં છેવટે તેમનું મૃત્યુ થાય છે. કાળનો એક અર્થ મૃત્યુ થાય છે અથવા કાળનું એક નામ મૃત્યુ પડ્યું છે તે આ કારણને લીધેજ. પણ વાસ્તવિક રીતે કાળ તો મહાશક્તિશાળી, મહાવેગવાળું વિમાન છે, જેના ઉપર સ્વારી કરતાં આવડે તો

* સૂર્ય અને તેની આસપાસ ફરતા ગ્રહોનું કુટુંબ. —સેવાનંદ

આપણે આપણા માર્ગમાં અત્યંત ત્વરાથી આગળ વધી શકીએ અને થોડામાં થોડા વખતમાં આપણા લક્ષ્ય સુધી જઈ પહોંચીએ. માટે આવો, આજથી આપણે કાળરૂપી અશ્વ ઉપર સ્વારી કરીએ, આપણી પળેપળનો અને ક્ષણે ક્ષણનો સદુપયોગ કરતા થઇએ, આ મહાશક્તિને કદી પણ વ્યર્થ વહી જવા દઇએ નહિ અને કાળની વિશાળતાને ઓળખીને હમેશાં ઊંચી અને વિશાળ દૃષ્ટિ રાખતા રહીને સમયાનુસાર પોતપોતાનાં કર્તવ્યોનો યોગ્ય નિર્ણય કરીએ, અને તે પ્રમાણે અમલ કરતા થઇ જઇએ. કાળરૂપી અશ્વ પર સ્વારી કરનારનાં ઉપર ગણાવ્યાં તેજ લક્ષણ છે. એ લક્ષણો ધારણ કરીને જો આપણે તેના ઉપર સ્વારી કરતાં નહિ શીખીએ તો કોઇ કાળે પણ આપણા લક્ષ્યને પ્રાપ્ત કરી શકવાના નથી, કાળ-અશ્વ આપણે સારૂ ઉભો રહેનાર નથી. તે આપણને તેની સાથે ઘસડતો, અફાળતો, છુંદતો, ફાવે ત્યાં પટકતો ચાલ્યો જશે અને અંતે આપણો વિનાશ કરીને આગળ નીકળી જશે.

શબ્દાર્થ

(सप्तरश्मिः) સાત દોરીની લગામવાળો (सहस्राक्षः) હજારો ધરીઓને ચલાવનાર (अजरः) કદી પણ જીર્ણ થાય નહિ એટલે કદી પણ ઘરડો થાયજ નહિ એવો (भूरिरेताः) મહાબળવાન (कालः अश्वः) સમયરૂપી ઘોડો (वहति) ચાલ્યો જાય છે, સંસારરૂપી રથને ખેંચી જાય છે (विश्वा भुवनानि) સર્વ ભુવન, તમામ ચરાચર વસ્તુઓ (तस्य) તેના (चक्राः) પૈડા છે-તેના વડે ચક્રની પેઠે ફરે છે. (तं) તે ઘોડા ઉપર (विपश्चितः) જ્ઞાનીઓ અને (कवयः) [illegible] એકોજ (आरोहन्ति) સ્વારી કરી શકે છે.

२ ज्येष्ठ

त्वां जना ममसत्येषु इन्द्र, सन्तस्थाना वि ह्वयन्ते समीके ।
अत्रा युजं कृणुते यो हविष्मान्, नासुन्वता सख्यं वष्टि शूरः ॥

(ऋ० १०-४२-४ । अथर्व० २०-८९-४)

વિનય

હે પરમેશ્વર ! મનુષ્યો બે વિરુદ્ધ પક્ષમાં વહેંચાઇ જઇને એકલા રાજનૈતિક ક્ષેત્રમાંજ પરસ્પર સંઘર્ષ કરે છે એવું નથી, પણ સાહિત્યિક, વૈજ્ઞાનિક, સામાજિક, ધાર્મિક, તમામ વિષયોમા મનુષ્યોનો પરસ્પર સંઘર્ષ મચી રહ્યો છે. અને વળી ખરી ખુબીની વાત તો એ છે કે, બેઉ પક્ષના લડવૈયાઓ તમારા નામની આણ દઈ દઈને લડે છે. બેઉ પક્ષના લોકો કહે છે કે "અમારો પક્ષ સાચો છે, માટે પરમેશ્વર અમારી તરફ છે, તેથી અંતે વિજય તો અમારો-જ થવાનો છે" પરંતુ હે મનુષ્યો ! સત્યની સાથે આવી છોકરવાદી ન કરો. જરાક અંતર્મુખ બનીને-હૃદયની અંદર પ્રવેશ કરીને, તમારી સાચી અવસ્થાને જુઓ તો ખરા. 'સત્ય', 'પરમેશ્વર' વગેરે પરમ પવિત્ર શબ્દો એમ છોકરવાદીપણે ને વગરવિચાર્યે બોલી નાખવા એ સારૂં ન કહેવાય. એ તો પાપ છે. જરાક ઉંડા ઉતરીને, ઉંડા પાણીમાં ડૂબકી મારીને, તત્પરતા સહિત સત્ય વસ્તુની ખોળ કરી જુઓ. સત્યસ્વરૂપ ઈન્દ્ર હમેશાં સાચા (વાસ્તવિક) સત્યનો-જ સહાયક થાય છે તે વાત તમને ત્યારેજ સમજાશે. આ સંસારની અંદર જે લોકો હાથમાં 'हविः' લઇને ઉભા રહ્યા છે, આત્મબલિદાન દેવાને તૈયાર થઇ રહ્યા છે, જેઓ પોતાની હથેળી ઉપર માથાં લઇને ફરે છે, તેવા ત્યાગી પુરુષોનેજ પરમેશ્વર પોતાના સાથી બનાવે છે અને તેમનેજ સહાય થાય છે. કોણ કેટલા સાચા છે તેની ખરી પરીક્ષા આ ત્યાગવૃત્તિમાંજ છે. જેને સત્યના ઉપર સાચો પ્રેમ છે, તે તો સત્યને વરવાને માટે કેસરીઆં કરીનેજ ઉભો હોય છે. જે સત્યનો સાચો પૂજારી છે તે તો આ

ક્ષણભંગુર શરીરનુંજ બલિદાન નહિ પણ સારાય સંસારની તમામ અસત્ય અને અસાર વસ્તુઓનું બલિદાન દેવું પડે તો તે દઈને પણ સત્યની રક્ષા કરે છે. તેથી કરીને એવા પુરુષોજ શૂરવીર, મહાપરાક્રમી અને સર્વશક્તિમાન ઇન્દ્રની મિત્રતા (સખ્ય) અને સહાયતા પ્રાપ્ત કરે છે. શૂરવીર ઇન્દ્રના મિત્ર બનવાની ઇચ્છા હોય તો 'હવિષ્માન્' બનો, 'સત્ય' કરતા થઈ જાઓ. જેઓ 'असुन्वत्' છે—અર્થાત્ જેઓ ઇન્દ્ર ને માટે સોમરસનું સવન નથી કરતા—જેઓ કઠોર પરિશ્રમ કરીને સાર વસ્તુનું, સત્યનું, તત્ત્વનું નિષ્પાદન (નીચોડ) નથી કરતા—તેમની સાથે મૈત્રી કરવા ઇંદ્ર ચાહતોજ નથી. માટે ભાઈઓ ! ઢોંગ જવા દો, જાણ્યા વગર, ઊંડા ઉતર્યા વગર ગમે તેમ 'સત્ય' 'પરમેશ્વર' એવા શબ્દોની બૂમ મારવાનું છોડી દો. સત્ય કદી ગુપ્ત રહેતુંજ નથી. જ્યારે તમે સત્યને ધારણ કરશો, તમારા પક્ષમાં સત્ય હશે તો તેને માટે સર્વસ્વનું બલિદાન દેવાની પણ તમારી તૈયારી થઈ ચૂકી હશે. વળી આગળ જતાં સત્ય રસને, તત્ત્વમાત્રને નીચોવીને પ્રાપ્ત કરવાની પણ ઉત્કટ લગની તમને લાગીજ હશે. તે વખતે તે પરમ સૌભાગ્ય તમારા હાથમાં આવી ગયું હશે—તે વખતે તમે જોશો કે, તે શૂરવીર સર્વશક્તિમાન ઇન્દ્રની મૈત્રી તમને ક્યારનીય પ્રાપ્ત થઈ ગઈ છે અને તમે તેના 'युज' સાથી–સખા–ક્યારનાય બની ચૂક્યા છે.

શબ્દાર્થ

(इन्द्र) હે પરમેશ્વર ' (मम सर्पंगु) [illegible] (ग्नाः) [illegible] (ग्नां) [illegible] (दि हवते) [illegible] गर्मीक, [illegible] (दा [illegible]) [illegible] (सा हविष्मान्) [illegible] (असुन्व [illegible]) [illegible] (असुन्वत [illegible]) [illegible] न वरि [illegible]

३ ज्येष्ठ

उरुं नो लोकं अनुनेषि विद्वान्, स्वर्वज् ज्योतिरभयं स्वस्ति।
ऋष्वात इन्द्रस्थविरस्य बाहू, उपस्थेयाम शरणा बृहन्ता ॥
(ऋ० ६-४७-८। अथर्व० १९-१५-४)

વિનય

હે પરમેશ્વર ! હે સર્વજ્ઞ ! તમે અમને જ્ઞાન આપીને કોઇ વાર તમારા વિસ્તીર્ણ, ખુલ્લા અને સીમારહિત પ્રદેશમાં મોકલી દો છો—જ્યાં કેવળ આનંદ, આનંદ અને આનંદજ છે અને તે આનંદ એવા વિશેષ પ્રકારનો છે કે તેની પ્રતિક્રિયારૂપે દુ:ખ, સંતાપ વગેરેની કદી ઉત્પત્તિ થતીજ નથી; તમે અમને એવા જ્યોતિર્મય પ્રદેશમાં મોકલી દો છો કે જ્યાં કેવળ પ્રકાશનુંજ સામ્રાજ્ય ચાલે છે, જ્યાંના વિસ્તીર્ણ શુભ પ્રકાશ-સાગર ઉપર અજ્ઞાન અને અંધકારનો ઓળો પણ નથી પડી શકતો; જ્યાં પરિપૂર્ણ અખંડ નિર્ભયતા વ્યાપી રહે છે, જે નાના પ્રકારની ભયની ભૂતાવળ અમને અહીં બધો વખત ત્રાસ આપ્યાજ કરે છે તેનું જ્યાં નામ કે નિશાન પણ નથી હોતું; જ્યાં સદાકાળ કલ્યાણ ને કલ્યાણનીજ વૃષ્ટિ થયા કરે છે અને અકલ્યાણની જ્યાં કોઇને કલ્પના પણ હોતી નથી. હે ઇન્દ્ર ! એવા લોકમાં તમારો નિવાસ છે. તમે અમને મનુષ્યને–જીવમાત્રને–ત્યાં લઇ જવાને સમર્થ છો. હે મારા માલિક ! તમે જરા તમારા હાથ લંબાવો અને અમને તમારા મહાન શરણમાં ઉઠાવી લો. હે મહાન દેવ ! તમારા બાહુ તમામ પાપ-તાપ-સંતાપનો નાશ કરી નાખે એવા છે, કલેશ કષ્ટને નસાડી મૂકે છે, વિઘ્નો–બાધાઓને દૂર હઠાવી દે છે. તેમના મહાન શરણમાં જઇને જેઓ બેઠા છે તેમને દુ:ખ, અજ્ઞાન,

ભય અને અકલ્યાણ સ્પર્શ પણ નથી કરી શકતાં. હે કરુ-
ણામય ! લંબાવો, લંબાવો તમારો એ બાહુ ! અમને ઉપાડી
લેવા માટે તમારા એ વાત્સલ્યભર્યા બાહુ લંબાવો કે જેનો
આધાર લઇને અમે તમારા પરમ શરણમાં આવીને એવી
જઇએ, અમે તે ખોળામાં જઇને બેસીએ, કે જ્યાં નથી
કલેશ, નથી ભ્રમ, નથી ભય અને નથી આમય.

શબ્દાર્થ

(इन्द्र) હે ઇન્દ્ર ! (त्वं विद्वान्) તું સર્વજ્ઞ છે, (नः उरुं
लोकं अनुनेषि) તું અમને તે મહાન વિસ્તૃત લોકમાં પહોંચાડે
છે કે જ્યાં (स्वर्वत्) આનંદ (ज्योतिः) પ્રકાશ (अभयं) અભ
અને (स्वस्ति) કલ્યાણજ છે. હે પરમેશ્વર ! (ते स्थविरस्य बाहू)
તું જે મહાન દેવ છે તેના બાહુ (ऋष्वा) તમામ વિઘ્નોનો, ભય-
ઓનો નાશ કરનારા છે. (बृहन्ता शरणा) હવે તે તમારા (ભુજ-
ઓના) અપાર શરણમાં (उपस्थेयाम) બેસી જઇએ.

४ ज्येष्ठ

ऋतस्य हि शुरुधः सन्ति पूर्वीः ऋतस्य धीतिर्वृजिनानि हन्ति ।
ऋतस्य श्लोको बधिराततर्द कर्णा बुधानः शुचमान आयोः ॥
(ऋ. ४-२३-८)

વિનય

પ્રિય ભાઈઓ ! સત્યનું માહાત્મ્ય કેવું છે તે તો જુઓ ! સત્યમા એવું સનાતન ઐશ્વર્ય અને બળ છે કે જેનાથી શોકનું નિવારણ થઈ જાય છે. એક વાર જ્યાં સત્યનું જ્ઞાન થઈ ગયું એટલે સંસારનાં તમામ દુઃખ, શોક–ભયંકરમા ભયંકર દુઃખ ભલેને હોય, તોપણ તે નાનાં છોકરાંની રમત જેવું થઈ જાય છે અનાદિકાળથી ચાલ્યો આવતો મહાનિયમ એવો છે કે જેઓ શોકસંતાપની પેલે પાર ચાલ્યા ગયા હોય છે તેમને ગમે તે રીતે સત્યજ્ઞાન થયું હોય છેજ.

તમારે કોઈ પણ નહિ ઈચ્છવા જેવી બલામાંથી છૂટા થવું હોય, પાપના પંજામાંથી છૂટવું હોય તો સત્યની મદદ લો. આપણી અંદર જેટલા પ્રમાણમાં સત્યનો અભાવ હોય છે, તેટલાજ પ્રમાણમાં અનિષ્ટને–પાપને આપણી અંદર ઘુસી જવાનો અવકાશ મળે છે. જે સોળેસોળ આની સાચો છે, તેની અંદર પાપ અનિષ્ટ વગેરેને પેસવાની જગ્યાજ નથી મળતી. માટે એકજ વાતનો દૃઢ આગ્રહ રાખીએ કે, આપણે તો ગમે તેમ કરીને પણ સત્યનુંજ પાલન કરવું, તો તેટલુંય ઘણું છે. કારણકે તેમ કર્યાથી આપણી અંદર પેસી ગએલી તમામ ત્યાજ્ય વસ્તુઓનો–જે કાંઈ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે તે વસ્તુ ગમે તેવી હોય પણ આખરે વાસ્તવિક રીતે તો પાપજ છે—આપોઆપજ નાશ થઈ જશે.

વળી જો આપણે સાચા હોઈશું તો આપણી વાત એક વાર આપણા હરિફને પણ સાંભળવી પડશે. આપણા સત્ય-

ની તેના ઉપર અસર થયા વિના રહેવાનીજ નથી. સત્ય
પ્રભાવ ન પડે એવું કદી બનેજ નહિ. સત્યનો અ
'શુચમાન' હોય છે, તેનામાં એક પ્રકારનું વિશેષ બળ હે
છે, જે બીજાને જાગ્રત કરનાર 'બુધાન:' નીવડે છે. આ તેજ
આગળ સ્વાર્થી માણસોને (જેઓ પોતાના સ્વાર્થની હા
થશે એવા ભયને લીધે પ્રથમ સત્યને સાંભળ્યું નહિ સાં
ભળ્યું કરવા ઇચ્છે છે) પોતાના કાનના ડાટા ઉઘાડી નાખ
પડે છે. સત્ય એ એવી જાગ્રત કરી દેનારી શક્તિ છે
જેઓ પોતાના અજ્ઞાનને લીધે અત્યાર સુધી ખરી વા
સમજવાને અશક્ત હતા તેમનામાં પણ ચેતના ને જાગૃ
ઉત્પન્ન કરી દે છે. સત્યનો અવાજ સીધો હૃદયના ઉં
જઇને અથડાય છે અને આરપાર નીકળી જાય છે. એક
જ્યાં કોઈ સત્યને કાને સાંભળવા પણ તૈયાર ન હતું ત્
આખરે સૌ સત્યને નમતા આવે છે, સૌને આવવુંજ પ
છે. સત્યમાં ખરેખર એવી તાકાત છે કે ગમે તેવા બહેર
માણસના પણ કાનના પડદાને ફોડીને તેમાં ઘુસી ગ
વગર રહેતું નથી.

શબ્દાર્થ

(ऋतस्य हि) સત્યની (शुरुधः) [illegible] (पूर्वीः) [illegible] (नहिन) છે. (ऋतस्य धीतिः) [illegible] (वृजिनानि) પાપોનો નાશ કરવા જેવી વસ્તુઓને. ([illegible]) [illegible] છે. (ऋतस्य) સત્યનો (बुधानः) [illegible] ([illegible]मानः) [illegible] (श्लोकः) અવાજ (बधिरा) બહેરા [illegible] [illegible] (कर्णा) કાનમાં પણ (आततर्द) [illegible] જાય છે.

५ ईश्वर

[illegible]

[illegible]

(ऋ० १०.१.४)

વિનય

હે દેવ ! અમોએ તમારા પરની, તમારા આનન્દ સ્વરૂપની, તમારા સ્વરૂપના દર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ છે, તમને નમસ્કાર નમસ્કાર કરતા રહીને, તમારી સ્તુતિ ગાતા રહીને, તમારું અત્યંત આદરપૂર્વક ભજન કરતા રહીને અને ભક્તિભાવપૂર્વક તમને આત્મસમર્પણ કરતા રહીને અમોએ તમારા આ દુર્લભ પરનાં દર્શન કરવાનું સુખ મેળવ્યું છે, એ ભક્તિ તમારી ભક્તિભાવનો મહિમા છે. વળી એવી કોઈ કાંઈ યશ મેળવવાની ઈચ્છા, જે મારા મનમાં પહેલાં વખત થયાં હતી તે પણ પૂર્ણ થઈ ગઈ, તમારી કૃપાથી હું એવો યશ કમાયો છું કે જે કોઈ કાંઈ પણ આંચકી જાય નહિ એવો છે, બીજા માણસો તરફથી મળતો યશ તો તેમને અધીન છે-મતલબ કે, તેઓ ચાહે ત્યારે આપે, વળી તે સદાકાળ રહી નથી રહેતો, કોઈ કદીને આંચકી લઈ જાય છે. પણ તમારા પરના દર્શનથી જે યશ મને આજે પોતાની અંદરથી મળ્યો છે તે એવો અક્ષય છે કે તેને પ્રાપ્ત કર્યા પછી મને બહારનો યશ મેળવવાની આકાંક્ષા રહી જ નથી. તારા સેવકોને સજ્જન પુરુષો દ્વારા મનમાન્યો યશ મળ્યા જ કરે છે. પરંતુ તે પણ તારી મારફતે મળેલા આન્તર યશની છાયા જ છે. હે ભક્તિદેવ ! તારી ભક્તિ વડે હું તરી પાર ઉતર્યો છું. તારી ભક્તિનો એવો પ્રતાપ છે કે જો કોઈ વ્યક્તિ તારા યશનાં (વારંવાર ઉચ્ચારણ કરવા યોગ્ય) પવિત્ર પુરુષ નામને માત્ર ધારણ જ કરે-મતલબ કે મોઢેથી તારા નામનો

ઉચ્ચાર કરતા રહીને તેનું ભક્તિપૂર્વક હૃદયમાં ગુંજન
તો રહે તો આટલા નામજપ અને નામધારણ વડે
અંતઃકરણ એટલું શુદ્ધ બની જાય છે કે આખરે તેના ઉ
તારી કલ્યાણમયી દૃષ્ટિ પડયા વિના રહેતી નથી. પછી
વ્યક્તિ તારી કલ્યાણમયી દૃષ્ટિની છાયા નીચે રહીને ઘણે
સુખપૂર્વક આગળ ને આગળ ઉન્નતિ કરતો જશે, તેન
વ્યાધિ, સ્ત્યાન (અવાજ કરનાર) વગેરે વિઘ્નોનો નાશ થ
જશે અને તે પરમ સુખપૂર્વક નિર્વિઘ્ને ઉન્નત થતોજ રહે

જો એમજ હોય તો હે અગ્ને ! તારા પવિત્ર નામને મ
ધારણ કરવા જેવું સહેલું કામ પણ શું અમે ન કરી શકીએ
તમારા સુધી જઇ પહોંચવાને માટે જો ઓછામાં ઓ
અને સહેલામાં સહેલું કોઇ કામ અમારે કરવા જેવું હો
તો તે આ નામધારણજ છે. અમારે તો તમારા પ્રેમ
માર્ગની છેક છેલ્લામાં છેલ્લી સીમાપર્યંત પહોંચી જવું
અને એક દિવસ એવું કહેવાને યોગ્ય બનવું છે કે "અમ
ને તારા પદનાં દર્શન થઇ ચૂકયાં છે અને અવિનાશી યશન
અમે ભોક્તા થઇ ગયા છીએ."

શબ્દાર્થ

(श्रवस्यवः) યશની ઇચ્છાવાળા અમે **(देवस्य)** તું દેવન
(पदं) પ્રાપ્તવ્ય સ્વરૂપને **(नमसा दयन्तः)** નમસ્કાર દ્વારા જોત
રહીને **(अमृक्तम्)** કદી નહિ કરમાય એવો **(यशः)** યશ **(आपन्**
પ્રાપ્ત કર્યો છે. જે લોકો **(यशियानि)** યજ્ઞાર્હ-યજ્ઞને યોગ્ય- **(नामा**
नि चित्) નામોનેજ **(दधिरे)** ધારણ કરે છે તેઓ પણ **(ते भद्राय**
सन्दृष्टौ) તારી કલ્યાણમયી દૃષ્ટિમાં **(रणयन्त)** રહીને સુખ
ભોગવે છે.

---

* પ્રભુના જાપથી વ્યાધિ, સ્ત્યાન (અવાજ કરનાર) વગે
નવ પ્રકારનાં વિઘ્ન દૂર થઇ જાય છે, એના સંબંધમાં જુઓ યોગ-
દર્શન, ૧-૨૯, ૩૦. —મૂળલેખક

६ ज्येष्ठ

उप ह्वये सुदुघां धेनुमेतां, सुहस्तो गोधुक् उत दोहदेनाम्।
श्रेष्ठं सवं सविता साविषन्नः, अभीद्धो घर्मस्तदु षु प्र वोचम् ॥
(ऋ. १-१६४-२६ । अथर्व. ७-७३-७)

વિનય

જીવન જાણે પ્રભુસ્મરણ ભૂલી રહી છે, જીવનને અભાવે તમામ ગૃહ-વનસ્પતિઓ પણ સુકાઈ જાય છે, એટલા માટે હું આ મેઘરૂપી ધેનુ (આધ્યાત્મિક વાણી)ને બોલાવું છું. તે આકાશમાં વિચરણ કરનારી અને પુષ્કળ દૂધને આપનારી મેઘ-ધેનુ (આધ્યાત્મિક વાણી) આવી આવે અને અંતરિક્ષ-નિવાસી મધ્યમ દેવ (ઇન્દ્ર) એક કુશળ દોહનારાની રીતે તેને દોહી લે. અરે! પરમાત્માની ઇચ્છા વિના એ બધું બની શકે જ શી રીતે? ભગવાનની પ્રેરણા વિના જગતની કોઈ પણ ક્રિયા થઈ શકતી જ નથી. એટલા માટે તો હું તેમની કૃપાની ભિક્ષા માગી રહ્યો છું. તેમની કરુણામય પ્રેરણા વડે આ ધેનુ અમને સર્વશ્રેષ્ઠ રસનું દાન કરે, વર્ષારૂપી દૂધ પાઈને આ ધખધખી ગયેલી ભૂમિને તૃપ્ત કરી દે. અરે! આ પૃથિવીરૂપી [1]ઘર્મ તપી રહ્યો છે, સળગી જાય છે, અને એટલા માટે તો હું તમને સાદ કરીને બોલાવું છું. ચારે બાજુએથી તપી રહેલો સંસાર 'વરસાદ' 'વરસાદ' એવો પોકાર કરી રહ્યો છે.

હું પણ ખૂબ તપ તપી ચૂક્યો છું, બારે બારે ક્લેશ સહન કરી ચૂક્યો છું, હવે તો હું જ્ઞાન-પિપાસાને લીધે આકુળ વ્યાકુળ થઈ ગયો છું. હવે તો હે જ્ઞાનદુગ્ધામૃત દેનારી સરસ્વતી દેવીરૂપી ધેનુ! તમે પધારો, મારા હૃદય-

---

૧ ઘર્મ-યજ્ઞનો ચૂલો, ભઠ્ઠી.

ના અન્તરિક્ષમાં નિવાસ કરનાર દેવ-જે તમને દોહવાની કળામાં કુશળ છે એવા મનોદેવ-તમને દોહી લે. તે સર્વાન્તર્યામી પ્રભુ દયા કરે અને તે સરસ્વતી ધેનુનો રસ કે સંસારમાં સર્વોત્તમ રસ મનાય છે એવું જ્ઞાન-દુગ્ધ મારે માટે દોહી દે. મને તપ તપતાં તપતાં હવે ઘણો કાળ વીતી ગયો છે. ગરમીના પછી હમેશાં વર્ષાઋતુ આવ્યા જ કરે છે, તેથી હું આશા રાખું છું કે મારે માટે હવે જ્ઞાનામૃતપાન કરવાનો સમય આવી લાગ્યો હશે. એટલા માટે તો હું પોકાર કરી રહ્યો છું. મારા હૃદયમાં જ્ઞાન-પિપાસારૂપી અગ્નિ ખૂબ પ્રચંડપણે ધગધગી રહ્યો છે. આ વખતે જો મને જ્ઞાનામૃત પીવા ન મળ્યું તો ખરેખર હું બળી મરવાનો. મને જો એકલું જ્ઞાનામૃત જ મળી જાય તો બીજા બધા તાપને હું સહેલાઈથી પી જઈશ. મારો જ્ઞાન-પિપાસાનો ઘર્મ તમને સાદ કરી રહ્યો છે.

શબ્દાર્થ

(एतां सुदुघां धेनुं) આ સારી રીતે દોહી શકાય એવી ધેનુને હું (उपह्वये) બોલાવું છું (उत एनां सुहस्तः गोधुक् दोहत्) અને સારી રીતે કુશળ દોહનારો આ ધેનુને દુહે. (... [illegible] ... धर्मः [illegible] गायिषत्) [illegible] ... माटे [illegible]. (धर्मः अभीद्धः तत् उ षु प्रवोचम्) [illegible] ... [illegible].

૭ ધૈર્ય

[illegible] ।
[illegible] ॥

([illegible])

વિનય

કોઈ પણ મહાન ચળવળ અને નહિ એવાં સાધુચરિત [illegible] પ્રાપ્ત કરે છે [illegible] વ્યક્તિગત [illegible] રાષ્ટ્રીય [illegible] પ્રાપ્ત થાય છે, કે [illegible] સુધી આનંદ કાર્ય કરતા રહેવાની શક્તિ હોય, જેમનામાં કામ કરવાની લગની હોય, જેમનામાં ધૈર્ય હોય, જેમનામાં મંડ્યા રહેવાનો આત્મવિશ્વાસ હોય અને કાર્ય પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી એક-ધારી રીતે ઉદ્યમ [illegible] રહેવા અને ધીરજ હોય અને પાછાં પગલાં ભરવાનું જેઓ કદી જાણતા ન હોય. જેમનામાં ઉપર કહ્યા તે ગુણ નથી તે લોકોને માટે અથવા તેવા લોકોના બનેલા રાષ્ટ્રને માટે આ જમાનામાં ઐક્ય ઉચિત નહિ; તેમાંયે [illegible]ની આશા મુશ્કેલ વાત કરવી. માટે હે બાળકો! તમે ધૈર્ય રાખતાં શીખો; હે [illegible]! તમે ધ્યેય રાખીને આખર સુધી તમારા કાર્યની પાછળ મંડ્યા રહેતાં શીખો.

પણ આ વાતની એક બીજી બાજુ પણ છે. મંડ્યા રહેવાનું ક્યાં અને શાને અર્થે? અન્યાયની વિરુદ્ધમાં અને ન્યાયના પક્ષમાં મંડ્યા રહેવું જોઈએ; પરંતુ બને છે એવું કે દુનિયાના ઘણાખરા સત્તાધારી લોકો સ્વાર્થને વશ થઈને અન્યાયની પાછળ પણ મંડ્યા રહે છે. એવા ધૈર્ય-વાન લોકો—પછી તેઓ ગમે તેવા ભારેમાં ભારે શક્તિશાળી

હોય તો પણ-અંતે નાશજ પામે છે. જગતનું નિયમન કરનારા દેવતાઓ માત્ર એવાજ શક્તિસંપન્ન રાજાનું રક્ષણ કરે છે, કે જે હમેશાં ન્યાયનું સન્માન કરતો હોય, પોતાને સત્યનો ઉપદેશ દેનારના કથનને નમ્રતાથી સાંભળતો હોય, હઠાગ્રહી ન હોય-એટલે કે દેવતાઓ તરફથી સંરક્ષણ ઈચ્છનારા સાચા બ્રાહ્મણોનું હમેશાં પૂજનજ કર્યા કરતો હોય. સત્તાધારી લોકો જો પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છતા હોય તો જેમની પાસે કોઈ પણ જાતની લૌકિક સત્તા નથી, જેઓ સૌનું ભલું અને સંરક્ષણજ ઇચ્છે છે, એવા નમ્ર અને જ્ઞાની પુરુષો તેમની પાસે આવીને લોકહિતની જે કાંઈ વાત કહે તે તેમણે નમ્રતાપૂર્વક સાંભળી લેવી અને તેમની શુભ સલાહ મુજબ તરતજ વર્તન કરવું.

બે વાત અતિ આવશ્યક છેઃ એક તો નિર્બળ અને પદદલિત લોકો સત્યને માટે મરી ફીટતાં શીખે, સત્યાગ્રહ કરતાં શીખે; અને બીજી એ કે, સત્તાધારી લોકો સત્યની આગળ નમતાં શીખે, પરંતુ એ બેના કરતાં પણ વધારે જરૂરની બાબત એ છે કે, દરેક જણે હમેશાં સાવધાનતા પૂર્વક જોતા રહેવું જોઇએ કે, કોઇ અન્યાયી અને બળવાન માણસની સત્તાથી દબાઈ જઇને તેની આગળ આપણે નમી પડતા તો નથી ને? કર્તવ્યમાંથી પાછાં પગલાં તો ભરતા નથી ને? તેમજ સત્તાહીન પણ સાચા પુરુષોની [illegible] ખોટી [illegible] તો નથી કરતા ને?

શબ્દાર્થ

(यन्नतिभ्यः) [illegible] (उपर्यः) [illegible] (न जयति) [illegible] (प्रति-प्रयाति) [illegible] (वा मन्नाता) [illegible] [illegible] (वरूणः) [illegible] (प्रवर्ष) [illegible] (सतिः वर्णात) [illegible]

૮ ઉપાય

મૃત્યોઃ પદં યોપયન્તો યદૈત, દ્રાઘીય આયુઃ પ્રતરં દધાનાઃ।
આપ્યાયમાનાઃ પ્રજયા ધનેન, શુદ્ધાઃ પૂતા ભવત યજ્ઞિયાસઃ॥

(ઋ. ૧૦.૧૮.૨; અથર્વ. ૧૨-૨-૩૦)

વિનય

હે માનવો! પ્રકૃતિમાતાના ઉપર મૃત્યુનાં પગલાં પડે છે. મૃત્યુને જે વખતે જે પ્રકૃતિને આપવાની ફરજ થાય તે વખતે તે પોતાનો પગ ત્યાંથી ઉઠાવે, તેથી દબાવીને તે પ્રકૃતિને જુદી માને છે અને સમાપ્ત કરી દે છે. પણ હે યજ્ઞશીલ માનવ, કલ્યાણ અનુયાયી! તમારામાં એક એવી શક્તિ છે કે જેના વડે તમે મૃત્યુના પગલાંને ભૂંસી દઈને અમર બની શકો છો. તમે આ સંસારમાં ભૂતકાળની પેઠે અત્યાર સુધી ભૂલેલા પ્રકૃતિની પેઠે ન રહેતાં, પુરુષની પેઠે નીચે દબાઈ રહ્યા વગર ઉપરના અમર પુરુષની સાથે રહેતા-પૂર્વક જીવના ધારી બનો, શુદ્ધ, પવિત્ર અને યજ્ઞિય બની જાઓ. તમે એવા થાઓ એટલે તમારામાં પેલી આત્મશક્તિ ઉત્પન્ન થઈ જશે અને તેના વડે તમે તમારા ઉપરના મૃત્યુના પંજાને આપોઆપ ભૂંસી શકશો. યોગ્ય આહાર, વ્યાયામ અને તપશ્ચર્યા ઇત્યાદિ વડે શરીરને શુદ્ધ રાખો, મનની અંદર સત્યશુદ્ધિ, સૌમનસ્ય વગેરે ગુણોને ભરીને તમારા અંતઃકરણને પવિત્ર બનાવી દો; પછી એવી રીતે શુદ્ધ થયેલા શરીર તથા મન વડે માત્ર યજ્ઞિય કર્મજ કરો-યજ્ઞાર્થે કર્મ કરતા રહો-દેશના, રાષ્ટ્રના, જનસમૂહના હિતાર્થે નિષ્કામભાવે કર્મ કરતા રહો-એટલે તમે નિઃસંદેહ અમર બની જવાના. ઉપર કહ્યું તેવું યજ્ઞિય જીવન ગાળવાથી મૃત્યુ મટી જાય છે, એ વાત તદ્દન સાચી છે. પછી મનુષ્યનું આયુષ્ય-તેનું આખુંય જીવન-સો વર્ષના અખંડ યજ્ઞ જેવું બની જાય છે. પછી તે મનુષ્ય સો વર્ષના લાંબા આયુષ્યને યજ્ઞરૂપે ધારણ કરીને ભોગવતો જાય છે. આપણે અત્યારે મુડદાની હાલતમાં આયુષ્યને 'ધારણ' નથી કરતા, પણ

જિંદગીને એક ભારે બોજારૂપ બનાવી દઈને તે ભાર જેમ તેમ કરીને ઉંચકતા ફરીએ છીએ. જ્યારે આત્મા શરીરને યથોચિત રીતે ધારણ કરે છે, ત્યારે આત્મા શરીરને પૂરાં સો વર્ષ સુધી નિરામય અને સ્વસ્થપણે જીવિત રહેવાની-જીવનયજ્ઞને પૂરાં સો વર્ષ સુધી અખંડિત રીતે ચાલુ રાખવાની-આજ્ઞા કરે છે. પછી તે પોતાના જીવન દરમિયાન પ્રજાની ઉત્પત્તિ કરીને તથા ધનની વૃદ્ધિ કરીને પોતાને વિકાસ કરવાની ઇચ્છાને પરિતૃપ્ત કરીને યજ્ઞની પૂર્ણાહુતિ કરે છે. આત્મા પોતાની આત્મિક શક્તિઓને પ્રકટ કરવાને માટેજ શરીરને ધારણ કરે છે. એટલા માટે શરીર ધારણ કરવાનો વાસ્તવિક ઉદ્દેશ એજ હોવો જોઈએ કે, શરીર દ્વારા જગતને ઉપયોગી નીવડે એવી કોઇ ને કોઇ વસ્તુનું પ્રજનન કરવું-ઉત્પત્તિ કરવી તથા જગતના સાચા ઐશ્વર્યમાં (ધન-માં) પોતાના તરફથી કાંઇક નવું ઉમેરીને તેની વૃદ્ધિ કરવી. આ જગતની અંદર જે જે મહાન આત્માઓ જન્મ ધારણ કરે છે તેઓ હમેશાં સંસારને કોઇ રીતે ઉપકારક નીવડે એવું કાંઇ કાંઇ પેદા કરીને તેની જગતને ભેટ કરતા જાય છે, તેમજ જગતના ઉત્તમમાં ઉત્તમ ઐશ્વર્યમા પણ પોતાના તરફથી કાંઇક ઉમેરો કરતા જાય છે. માટે હે મનુષ્યો! તમે પણ ઉઠો, જાગ્રત થઇ જાઓ, શુદ્ધ, પૂત અને યજ્ઞિય બની જાઓ; તમારા ઉપર પડેલા મૃત્યુના પંજાને આધે ખસેડી નાખો અને તમારા અમરત્વની ઘોષણા કરી દો.

શબ્દાર્થ

હે મનુષ્યો! (यदा) જ્યારે તમે (मृत्योः पदं योपयन्तः) મૃત્યુના પંજાને ખસેડતા રહીને (एत) આગળ ચાલશો ત્યારે (द्राघीय आयुः प्रतरं दधानाः) તમે લાંબા વિસ્તૃત આયુષ્યને ધારણ કરનારા તથા (प्रजया धनेन आप्यायमानाः) પ્રજા અને ધન વડે પરિતૃપ્ત થઈને. એટલા માટે તમે (शुद्धाः) બહારથી શુદ્ધ (पूताः) અંદરથી પવિત્ર અને (यज्ञियासः) યજ્ઞમય જીવન ગાળનારા (भवत) થઇ જાઓ.

९ ज्येष्ठ

ऋचो अक्षरे परमे व्योमन्, यस्मिन्देवा अधिविश्वे निषेदुः ।
यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति, य इत् तद् विदुः त इमे समासते
(ऋ. १-१६४-३९ । अथर्व. ९-१०-१८)

વિનય

હે મનુષ્ય ! તું વેદની ઋચાઓ ભણી ભણીને કરવાનો છે શું ? એ બધી ઋચાઓનો જે એક વસ્તુ ઉપર આધાર છે તેને ઓળખ્યા વગર વેદનું વાચન નિષ્ફળ છે, ખાલી વખતની બરબાદી કર્યા બરાબર છે. જે એક અક્ષર તત્ત્વ વેદના તમામ મંત્રોનો એકમાત્ર પ્રતિપાદ્ય વિષય છે, જે 'પરમવ્યોમ' છે, એક પરમાકાશ છે તેને ઓળખવાની જેને લગની લાગી હોય તે એકલો વેદ ભણવાનો અધિકારી છે. જે પદાર્થને આપણે આકાશ તરીકે ઓળખીએ છીએ તેના કરતાં આ પરમવ્યોમ-પરમ આકાશ-ઉત્તમ છે. તે એટલું વિશાળ છે કે નાના પ્રકારનાં અસંખ્ય બ્રહ્માંડો તેની અંદર ઓતપ્રોત બનીને રહેલાં છે. એટલા માટે તે પરમવ્યોમ કહેવાય છે. જ્ઞાની લોકો તેને 'ॐ' એવા એક અક્ષરથી પણ સંબોધન કરે છે. તે જુદીજુદી રીતે સર્વની રક્ષા કરે એવું (વ્યોમ) અને અવિનાશી તત્ત્વ છે. તમામ દેવતાઓ-આખોય સંસાર એ એક તત્ત્વની અંદર સમાઈ ગયો છે. વેદનો પ્રત્યેક મંત્ર કોઇ ને કોઇ દેવતાની સ્તુતિ ગાય છે, પણ વેદ જે જે દેવતાઓનું પ્રતિપાદન કરે છે તે તમામ દેવતાઓ આ એક દેવની અંદર સ્થિત છે. એટલા માટે જો તે એક દેવને જાણવાની અને તેને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તોજ વેદમંત્રોનું વાચન કરવું, નહિ તો નહિ. વેદના મંત્રોમાંથી આપણને ફાવતા આવે એવા કેટલાક અભિપ્રાયો, વિચારો તારવી કાઢીશું અથવા તેના ગમે તેમ અર્થ બેસાડી અમુક લાભ લઇશું એવી જો તમારી દાન-

જિંદગીને એક ભારે બોજારૂપ બનાવી દઇને તે ભાર જેમ તેમ કરીને ઉંચકતા ફરીએ છીએ. જ્યારે આત્મા શરીરને યથોચિત રીતે ધારણ કરે છે, ત્યારે આત્મા શરીરને પૂરાં સો વર્ષ સુધી નિરામય અને સ્વસ્થપણે જીવિત રહેવાની-જીવનયજ્ઞને પૂરાં સો વર્ષ સુધી અખંડિત રીતે ચાલુ રાખવાની-આજ્ઞા કરે છે. પછી તે પોતાના જીવન દરમિયાન પ્રજાની ઉત્પત્તિ કરીને તથા ધનની વૃદ્ધિ કરીને પોતાને વિકાસ કરવાની ઇચ્છાને પરિતૃપ્ત કરીને યજ્ઞની પૂર્ણાહુતિ કરે છે. આત્મા પોતાની આત્મિક શક્તિઓને પ્રકટ કરવાને માટેજ શરીરને ધારણ કરે છે. એટલા માટે શરીર ધારણ કરવાનો વાસ્તવિક ઉદ્દેશ એજ હોવો જોઇએ કે, શરીર દ્વારા જગતને ઉપયોગી નીવડે એવી કોઇ ને કોઇ વસ્તુનું પ્રજનન કરવું-ઉત્પત્તિ કરવી તથા જગતના સાચા ઐશ્વર્યમાં (ધન-માં) પોતાના તરફથી કાંઇક નવું ઉમેરીને તેની વૃદ્ધિ કરવી. આ જગતની અંદર જે જે મહાન આત્માઓ જન્મ ધારણ કરે છે તેઓ હમેશાં સંસારને કોઇ રીતે ઉપકારક નીવડે એવું કાંઇ કાંઇ પેદા કરીને તેની જગતને ભેટ કરતા જાય છે, તેમજ જગતના ઉત્તમમાં ઉત્તમ ઐશ્વર્યમાં પણ પોતાના તરફથી કાંઇક ઉમેરો કરતા જાય છે. માટે હે મનુષ્યો! તમે પણ ઉઠો, જાગ્રત થઇ જાઓ, શુદ્ધ, પૂત અને યજ્ઞિય બની જાઓ; તમારા ઉપર પડેલા મૃત્યુના પંજાને ફગાવી ખંખેરી નાખો અને તમારા અમરત્વની ઘોષણા કરી દે.

શબ્દાર્થ

હે મનુષ્યો! (यदा) [illegible] (मृत्योः पदं योपयन्त) [illegible] (एत) [illegible] (द्राघीय आयुः प्रतरं दधानाः) [illegible] (प्रजया धनेन आप्यायमानाः) [illegible] (शुद्धाः) [illegible] (यज्ञियासः) [illegible]

९ ज्येष्ठ

ऋचो अक्षरे परमे व्योमन्, यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः ।
यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति, य इत् तद् विदुस्त इमे समासते
(ऋ. १-१६४-३९। अथर्व. ९-१०-१८)

વિનય

હે મનુષ્ય ! તું વેદની ઋચાઓ ભણી ભણીને કરવાનો છે શું ? એ બધી ઋચાઓનો જે એક વસ્તુ ઉપર આધાર છે તેને ઓળખ્યા વગર વેદનું વાચન નિષ્ફળ છે, ખાલી વખતની બરબાદી કર્યા બરાબર છે. જે એક અક્ષર તત્ત્વ વેદના તમામ મંત્રોનો એકમાત્ર પ્રતિપાદ્ય વિષય છે, જે 'પરમવ્યોમ' છે, એક પરમાકાશ છે તેને ઓળખવાની જેને લગની લાગી હોય તે એકલો વેદ ભણવાનો અધિકારી છે. જે પદાર્થને આપણે આકાશ તરીકે ઓળખીએ છીએ તેના કરતાં આ પરમવ્યોમ-પરમ આકાશ-ઉત્તમ છે. તે એટલું વિશાળ છે કે નાના પ્રકારનાં અસંખ્ય બ્રહ્માંડો તેની અંદર ઓતપ્રોત બનીને રહેલાં છે. એટલા માટે તે પરમવ્યોમ કહેવાય છે. જ્ઞાની લોકો તેને 'ॐ' એવા એક અક્ષરથી પણ સંબોધન કરે છે. તે જુદીજુદી રીતે સર્વની રક્ષા કરે એવું (વ્યોમ) અને અવિનાશી તત્ત્વ છે. તમામ દેવતાઓ-આખોય સંસાર એ એક તત્ત્વની અંદર સમાઈ ગયો છે. વેદનો પ્રત્યેક મંત્ર કોઇ ને કોઇ દેવતાની સ્તુતિ ગાય છે. પણ વેદ જે જે દેવતાઓનું પ્રતિપાદન કરે છે તે તમામ દેવતાઓ આ એક દેવની અંદર સ્થિત છે. એટલા માટે જો તે એક દેવને જાણવાની અને તેને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તોજ વેદમંત્રોનું વાચન કરવું, નહિ તો નહિ. વેદના મંત્રોમાંથી આપણને ફાવતા આવે એવા કેટલાક અભિપ્રાયો, વિચારો તારવી કાઢીશું અથવા તેના ગમે તેમ અર્થ બેસાડી અમુક લાભ લઇશું એવી જો તમારી દાન-

ત હોય તો તમારે વેદના મંત્રોને નજ વાંચવા. એટ[illegible] જે વેદનું વાચન કરે છે તેનું વાચન નિરૂપ[illegible] છે, [illegible] ઉલટું પાપ છે. વેદમંત્રોને તે એકમાત્ર દેવના [illegible] આગળ જઈ પહોંચવાના સાધન તરીકે ગણીને એ[illegible] ઉદ્દેશથી વેદના મંત્રોની ઉપાસના કરવી ઘટે છે. પ્ર[illegible] મંત્રમાં આપણને તે અક્ષર પ્રભુના પ્રતિબિંબનું [illegible] જોઈએ. એથી કરીને જે લોકોએ આ તત્ત્વને સારી રીતે [illegible] લીધું છે, અને વળી જેઓ જાણે છે કે વેદની તમામ [illegible] આ એક અક્ષરમાંજ સમાએલી છે, એવા જ્ઞાની પુ[illegible] સમાગીન બની જાય છે—અર્થાત્ જોઈએ તેવા સ્થિર [illegible] છે. એવા જ્ઞાની પુરુષોનેજ શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે. [illegible] સંશયમાત્રનો નાશ થયા પછી સ્વસ્થતા અને આનંદ[illegible] નિર્મળ અવસ્થા ઉત્પન્ન થાય છે તે અવસ્થાનો જ્ઞાની પુ[illegible] ઉપભોગ કરે છે. વેદમંત્રોનુ ધ્યાન કરતા કરતા [illegible] સમ દિત (સમાધિસ્થ) બની જાય છે અને તે [illegible] લીન થવાથી પ્રાપ્ત થતા પરમાનંદનુ સુખ [illegible] છે [illegible] [illegible] વાચનની ત્યારેજ સાર્થકતા થાય છે.

શબ્દાર્થ

[illegible]

१० ज्येष्ठ

न दक्षिणा वि चिकिते न सव्या, न प्राचीनमादित्या नोत पश्चा।
पाक्याचिद् वसवो धीर्याचिद्, युष्मानीतो अभयं ज्योतिरश्याम्।
(ऋ. २-२७-११)

વિનય

અત્યારે તો હું ઘોર અંધારી રાત્રિમાં ઘેરાઈ ગયો છું. મારાં માનસિક નેત્રોની આગળ એક એવો દુર્ભેદ્ય કાળો પડદો આવી પડ્યો છે કે જેના વડે મારી આંખો ઉપર આવતો તમામ પ્રકાશ ઢંકાઈ ગયો છે. હું તો અત્યારે મારી આધ્યાત્મિક સમસ્યાનો ઉકેલ કરવામાંજ રાત ને દિવસ મશગૂલ બની ગયો છું, પણ કોઇ દિશાએથી પ્રકાશનું એક પણ કિરણ મારી નજરે પડતું નથી. ચારે દિશાએ અંધકાર ને અંધકારજ છવાઇ રહ્યો છે, ઘોર ઘાડો અંધકાર વ્યાપી ગયો છે. ડાબા-જમણી, કોઈ પણ દિશાએ કશુંજ સૂઝતું નથી. આગળ ને પાછળ ગમે તે દિશાએ આથડીઆં ખાતાં પણ આ ઘોર અંધકારની મૂંઝવણમાંથી બહાર નીકળવાનો રસ્તોજ મળતો નથી. હવે મારે શું કરવું ? શું આ ભયંકર કાળરાત્રિનો કદી અંતજ નહિ આવે ? આવું આંધળાનું જીવન ગાળવું તે કરતાં તો મરવુંજ સારૂં. હું ખાઉં છું, પીઉં છું, હરૂં છું, ફરૂં છું, પણ વાસ્તવિક રીતે હું મૂઆ જેવોજ છું. ચોવીસે ચોવીસ કલાક વિચારમાં ને વિચારમાંજ મશગૂલ થઇને ચિંતન કર્યાજ કરૂં છું, ગાંડા જેવો થઈ ગયો છું, પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરવાને માટે નિરંતર ઘોર યુદ્ધ મચાવું છું, પરંતુ આ કાળરાત્રિનો કોઈ દહાડો ય છેડો આવશે એવું એક ચિહ્ન મારી નજરે પડતું નથી. હે દેવગણો ! ભગવાનના દિવ્ય સંદેશા સંભળાવનારા આદિત્ય નામના સંદેશવાહકો ! હું તમને યાદ કર્યો કરૂં

ત હોય તો તમારે વેદના મંત્રોને નજ વાંચવા. એવા હેતુથી જે વેદનું વાચન કરે છે તેનું વાચન નિષ્ફળ તો છેજ, પણ ઉલટું પાપ છે. વેદમંત્રોને તે એકમાત્ર દેવના પવિત્ર ચરણ આગળ જઈ પહોંચવાના સાધન તરીકે ગણીને એવા પવિત્ર ઉદ્દેશથી વેદના મંત્રોની ઉપાસના કરવી ઘટે છે. પ્રત્યેક વેદમંત્રમાં આપણને તે અક્ષર પ્રભુના પ્રતિબિંબનું દર્શન થવું જોઈએ. એથી કરીને જે લોકોએ આ તત્ત્વને સારી રીતે જાણી લીધું છે, અને વળી જેઓ જાણે છે કે વેદની તમામ ઋચાઓ આ એક અક્ષરમાંજ સમાએલી છે, એવા જ્ઞાની પુરુષો તે સમાસીન બની જાય છે–અર્થાત્ જોઈએ તેવા સ્થિત થઈ જાય છે. એવા જ્ઞાની પુરુષોનેજ શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે; તમામ સંશયમાત્રનો નાશ થયા પછી સ્વસ્થતા અને આનંદની જે વિશેષ અવસ્થા ઉત્પન્ન થાય છે તે અવસ્થાનો જ્ઞાની પુરુષો ઉપભોગ કરે છે. વેદમંત્રોનું ધ્યાન કરતાં કરતાં એ લોકો સમાહિત (સમાધિસ્થ) બની જાય છે અને તે અક્ષરમાં લીન થવાથી પ્રાપ્ત થતા પરમાનંદનું સુખ ભોગવે છે. વેદની ઋચાઓના વાચનની ત્યારેજ સાર્થકતા થાય છે.

શબ્દાર્થ

(ऋचः) ઋચાઓ, વેદના મંત્રો (अक्षरे) તે અક્ષર [illegible] (परमेव्योमन्) પરમ આકાશમાં આશ્રિત છે. (यस्मिन्) [illegible] (विश्वेदेवाः) તમામ દેવતાઓ (अधि निषेदुः) [illegible] છે. [illegible] (यः) જે મનુષ્ય (तत्) તે અક્ષરને (न वेद) નથી [illegible] તે (ऋचा) ઋચાઓ વેદના મંત્રો [illegible] (किं करिष्यति) [illegible] અને (ये) જે (तत् विदुः) તેને [illegible] (ते इमे) [illegible] (समासते) [illegible] બની જાય [illegible]

[illegible]

१० ज्येष्ट

न दक्षिणा वि चिकिते न सव्या, न प्राचीनमादित्या नोत पश्चा।
पाक्याचिद् वसवो धीर्याचिद्, युष्मानीतो अभयं ज्योतिरश्याम्।

(ऋ. २-२७-११)

વિનય

અત્યારે તો હું ઘોર અંધારી રાત્રિમાં ઘેરાઈ ગયો છું. મારાં માનસિક નેત્રોની આગળ એક એવો દુર્ભેદ કાળો પડદો આવી પડયો છે કે જેના વડે મારી આંખો ઉપર આવતો તમામ પ્રકાશ ઢંકાઈ ગયો છે. હું તો અત્યારે મારી આધ્યાત્મિક સમસ્યાનો ઉકેલ કરવામાંજ રાત ને દિવસ મશગુલ બની ગયો છું, પણ કોઇ દિશાએથી પ્રકાશનું એક પણ કિરણ મારી નજરે પડતું નથી. ચારે દિશાએ અંધકાર ને અંધકારજ છવાઇ રહ્યો છે, ઘોર ઘાટો અંધકાર વ્યાપી ગયો છે. ડાબા-જમણી, કોઈ પણ દિશાએ કશુંજ સૂઝતું નથી. આગળ ને પાછળ ગમે તે દિશાએ આથડીઆ ખાતાં પણ આ ઘોર અંધકારની ગૂંચવણમાંથી બહાર નીકળવાનો રસ્તોજ મળતો નથી. હવે મારે શુ કરવુ ? શું આ ભયંકર કાળરાત્રિનો કદી અંતજ નહિ આવે ? આવું આંધળાનું જીવન ગાળવું તે કરતા તો મરવુંજ સારૂં. હું ખાઉં છું, પીઉં છું, હરૂં છું, ફરૂં છું, પણ વાસ્તવિક રીતે હું મૂઆ જેવોજ છું. ચોવીસે ચોવીસ કલાક વિચારમાં ને વિચારમાંજ મશગૂલ થઇને ચિંતન કર્યાજ કરૂં છું, ગાંડા જેવો થઈ ગયો છું, પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરવાને માટે નિરંતર ઘોર યુદ્ધ મચાવું છું, પરંતુ આ કાળરાત્રિનો કોઈ દહાડો ય છેડો આવશે એવું એક ચિહ્‌ન મારી નજરે પડતું નથી. હે દેવગણો ! ભગવાનના દિવ્ય સંદેશા સંભળાવનારા આદિત્ય નામના સંદેશવાહકો ! હું તમને યાદ કર્યા કરૂં

અથવા અવયવ બન્યાં હોય તે તે ઇંદ્રિયો ને અવયવો દ્વારા હમેશાં ભદ્રનુંજ સેવન કરવું; એજ તે તે દેવતાઓનું સાચું યજન અથવા પૂજન છે. હે દેવો ! એ રીતે અમારી પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયદ્વારા અમે તમારૂં યજન કરતા રહીએ. અમારા હાથ-પગ વગેરે અવયવો હમેશાં ભદ્રનુંજ સેવન કરતા હોવાને લીધે અમારા આયુષ્યની પૂર્ણ અવધિ આવતા સુધી પોત પોતાનાં કાર્ય કરવાને સમર્થ રહેશે, દૃઢ રહેશે અને બળવાન રહેશે. એવા સુદૃઢ અને બળવાન હાથ-પગ વડે અમે કાંઈ પણ ગ્રહણ કરીશું, હાલીશું, ચાલીશું અથવા જે કાંઇ ક્રિયા કરીશું, તે તમામ કાર્યો તમારી મારફતે પ્રભુની સ્તુતિજ કરવા બરોબર છે. હે દેવો ! એ રીતે અમે અમારા એક-એક બલિષ્ઠ, સુદૃઢ ને સ્વસ્થ અવયવ વડે જે કાંઇ ભદ્ર ચેષ્ટા અથવા ક્રિયા કરીએ તે બધીજ પ્રભુના યજનરૂપ છે. અમે એટલુંજ માગીએ છીએ કે એ રીતે અમે અમારા એકએક અવયવ વડે હમેશાં ભદ્ર કાર્ય કરતા રહીને તમારૂં આપેલું યજ્ઞિય આયુષ્ય અમે પૂર્ણ કરીએ.

અહો ! પોતાનાં સ્વસ્થ, પવિત્ર અને બળવાન અંગો દ્વારા હમેશાં ભદ્રનુંજ સેવન કરનારા અને ભદ્રનેજ પ્રકટ કરનારા લોકોને માટે તેમનું જીવન કેવું પવિત્ર અને ભદ્ર સ્વરૂપ બની જાય છે !

શબ્દાર્થ

(देवाः) હે દેવો ! અને (कर्णेभिः) અમારા કાન વડે (भद्रं) ભદ્રનુંજ (शृणुयाम) શ્રવણ કરીએ (यजत्राः) હે યજનીય દેવો ! (अक्षभिः) અને આંખો વડે (भद्रं पश्येम) ભદ્રનેજ જોઈએ (स्थिरैः अंगैः) અમારા મજબૂત અવયવો વડે (तनूभिः) અને શરીર વડે (तुष्टुवांसः) અમે સ્તુતિ પૂજન કરતા રહીને (देवहितं यदायुः) દેવો વડે મુકરર કરેલું જે આયુષ્ય છે તે (व्यशेम) અમે પૂર્ણ કરીએ.

अज्येष्ठासो अकनिष्ठास एते, सं भ्रातरो वावृधुः सौभगाय ।
युवा पिता स्वपा रुद्र एषां, सुदुघा पृश्निः सुदिना मरुद्भ्यः ॥
(ऋ. ५-६०-५)

વિનય

આખા સંસારના તમામ મનુષ્યો (મરુત્) સગા ભાઈઓ છે. મનુષ્યમાત્ર એકજ માતાપિતાના પુત્રો છે. કોઈ પણ માણસ ભલે તે દુનિયાના એક આધેના ખુણામાં રહેતો હોય તોપણ જેવો 'રુદ્ર' પરમેશ્વર આપણો પિતા છે, તેવોજ તે તેનો પણ પિતા છે અને જેવી 'પૃશ્નિ' પ્રકૃતિ આપણી માતા છે તેવી તે તેની પણ માતા છે. માનવતાની દૃષ્ટિએ કોઈ પણ માણસ બીજાના કરતાં મોટો નથી અને કોઈ પણ માણસ બીજાના કરતાં તુચ્છ પણ નથી. કાળા, ગોરા, અસભ્ય હબસી અને સભ્ય આર્ય, પૂંજીપતિ અને મજૂર, પૂર્વ દેશના લોકો તેમજ પશ્ચિમ દેશના લોકો, બ્રાહ્મણો અને અંત્યજો, હિન્દુ અને મુસલમાન, જાપાની અને અમેરિકન, અંગ્રેજ અને હિન્દુસ્તાની, નગરનો રહેવાસી અને ગામડીઓ એકૂત, સૌ એકબીજાના ભાઈઓ છે, સૌ એકબીજાની બરોબર છે. માણસ માણસની વચ્ચે ઊંચ અને નીચ એવો ભેદ કરવો, એ અજ્ઞાન છે. માનવતાની દૃષ્ટિએ સૌનો દરજ્જો એક સમાન છે. કોઇને નીચ માનવો અને કોઇને ઊંચ માનવો એ અનુચિત છે. આખી દુનિયાના માનવીઓએ 'મરુત્ દેવો'ની પેઠે, સૌના ઉત્તમ કલ્યાણને અર્થે હળી મળીને, સંગઠિત થઇને યત્ન કરવો જોઇએ. સૌએ ભેગા મળીને આખા માનવકુળની ઉન્નતિને માટે ચેષ્ટા કરવી જોઇએ. માણસો જ્યારે અંદર અંદર ઘૃણા કરે છે, જુદા જુદા દેશોના વતનીઓ હોઈ અથવા જુદા જુદા ધર્મના અનુયાયી હોઇ એક–બીજાની સાથે લડવા મંડી જાય છે, એક બીજાની તોપ બંદૂક અથવા ઝેરી વાયુ વડે હત્યા કરવા મંડી જાય છે, અમે મોટા અને બીજા હલકા એવું

અભિમાન લાવીને ગરીબના ઉપર અત્યાચાર કરવા મંડે
છે, ત્યારે તેઓ પોતાનાં–સૌનાં એકસમાન–માતાપિતાને
ભૂલી જાય છે. શું અંગ્રેજ ભાઇઓને પેદા કરનાર પરમે-
શ્વર ભારતવાસીઓને પેદા કરનાર પરમેશ્વરથી જુદો છે?
એક રુદ્ર, એક પરમેશ્વર આપણો સૌ મનુષ્યોનો જન્મદાતા
છે. તે આપણો પિતા કદી ઘરડો થતો નથી અને કદી મરણ
પામતો નથી. તે પિતા આપણે સૌને માટે સદા કાર્ય
કર્યા જ કરતો રહે છે. અને આપણી સૌની પ્રકૃતિ માતા
આપણે સૌને માટે ઉત્તમ પ્રકારના ઔષધોરૂપી દૂધ ઉત્પન્ન
કરીને તેનું આપણને સૌને દાન કરી રહી છે અને સૌને
સુખ આપી રહી છે. માટે આવો, ભાઇઓ! આજે આપણે
તમામ જુદા ભેદ–ભાવોને ભૂલી જઇએ–કાળા અને ગોરા,
મૂડીપતિ અને મજૂર, સ્પર્શ અને અસ્પર્શ, આ દેશને
અને પરાયા દેશનો–એવા તમામ ભેદભાવને [illegible]
અને આપણે મનુષ્યો–માનવ ભાઇઓ–[illegible]
મનુષ્યમાત્રના હિતનું ધ્યાન કરીએ, [illegible]
[illegible] સદા [illegible] કરનાર [illegible]
પિતાના [illegible] રહીને અને આપણી [illegible]
[illegible] આપનારી માતાની [illegible] આપણી [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

શબ્દાર્થ

[illegible]

१५ ज्येष्ठ

का त उपेतिर्मनसो वराय, भुवदग्ने शं तमा का मनीषा।
को वा यज्ञैः परिदक्षं त आप, केन वा ते मनसा दाशेम॥

(ऋ० १-७६-१)

વિનય

હે અનંત દેવ ! અમે અલ્પશક્તિમાન, અલ્પબુદ્ધિમાન મનુષ્યો કોઇ પણ રીતે તારા સંપૂર્ણ રૂપને તો કદી ગ્રહણ નથીજ કરી શકતા. અમે અમારાં અપૂર્ણ સાધનો વડે તારી સમીપ આવવાને-તને વરી લેવાને માટે-જીવનભર પ્રયત્ન કરતાજ રહીએ છીએ. અમારા મનમાં એવું સામર્થ્ય નથી, કે જેથી અમે તારા પરિપૂર્ણ રૂપનું કોઇ કાળે પણ ધ્યાન કરી શકીએ. જો એમજ છે તો તારી સમીપ આવવાને માટે અમારી પાસે કયું સાધન છે, કયો ઉપાય અમારે માટે શક્ય છે? કોઇકોઇ વાર અમારા મનમાં એવો વિચાર આવે છે કે ખરા અંતઃકરણની ભક્તિ કરીને અમે તને કદાચ પ્રસન્ન કરી શકીશું; પણ એ તો માત્ર અમારી સાંસારિક ભાષામાં અમે તારે વિષે બોલીએ એટલુંજ. તારી ભક્તિથી અમને બેશક ઘણો લાભ તો થાય છે. પણ અમારી હાર્દિક પ્રાર્થનાઓની અને અમારી સ્તુતિઓની તારા ઉપર ખરી રીતે કશીજ અસર થતી નથી તું તો શુદ્ધસ્વરૂપ અને અલિપ્ત છે. માણસો એવું માને છે કે, યજ્ઞ એક ભારે વ્યાપક પ્રયોગ છે; માટે તારી પરિપૂર્ણ વૃદ્ધિ અને બળને ગ્રહણ કરવામાં કદાચ યજ્ઞ વડે સફળતા મળી શકે એમ સમજીને અમે યજ્ઞ કરીએ છીએ. પણ તેથીય મારે કશું વળતું નથી. તું તો તારા પોતાનાજ પરિપૂર્ણ યજ્ઞ વડે તને પોતાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, પણ માણસના આદરેલા કોઇ પણ યજ્ઞમાં એટલી પરિપૂર્ણતા નથી હોતી કે જેના વડે તારી અનંત મહત્તાનો, તારા અનંત બળનો પાર પામી શકાય. એ બધાજ યજ્ઞો માત્ર થોડા ઘણા અંશમાંજ તને માપી શકે છે. પણ અમારે માટે તો તારો

એટલો નાનો સરખો અંશ પણ ઘણો છે. અમને તેટે થોડો અંશ મળી જાય તો તેથી પણ અમે તો કૃતકૃત્ય જઇએ. "જેને તરસ લાગી હોય તેની તરસ છીપાવ માટે તો એક લોટો પાણી પણ ઘણું છે; સમુદ્ર કે ઉંડો છે અને તેમાં બધું મળીને કેટલું પાણી છે તે હિસાબ કાઢવાની તરસ્યા માણસને જરૂર જ શી? તેને તરસ છીપાવવા સાથે કામ છે."* પણ આટલી વાત તદ્દન સાચીજ છે કે, અમે તારા ઉંડાણનું માપ નથી શકતા, તેમ યજ્ઞ પણ એ કામને માટે અસમર્થ છે. ન થાય તો બીજું થાય પણ શું? કારણ કે અમે ભક્તિ, યજ્ઞ, જે કાંઈ કરીએ છીએ તે બધું અમે મન વડેજ કરીએ છીએ અને મનની શક્તિ તો અલ્પજ છે. માટે અમારે કબૂલ કરી દેવું જોઇએ કે, મનજ તમારે લાયક નથી—તમને જાણવાને મનુષ્યનું ક્ષુદ્ર મન તમને અગમ્યને ગ્રહણ કરી શકે રીતે? અને જેના વડે અમારી સ્તુતિ, અમારી અમારા યજ્ઞ, અમારૂં જ્ઞાન, એ પૈકી ગમે તે અર્પેલી આહુતિ તારા સુધી પહોંચી જાય એવું મન લાવવુંજ ક્યાંથી? અરેરે! આ સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ શરીર અંદર કેદ પુરાઇ ગએલો માનવી તારી પરિપૂર્ણ ઉપાસના તારી પરિપૂર્ણ આરાધના કદી નથી કરી શકતો—કદી નહિ કરી શકતો.

શબ્દાર્થ

(अग्ने) હે અગ્ને! (ते मनसो वराय) તારા મનને [illegible] વાને માટે (का उपेति भुयत्) કયો ઉપાય છે [illegible] પહોંચવાને માટે કયું સાધન છે? (का मनीषा [illegible]) અમારી કઈ હાર્દિક ઇચ્છા અથવા સ્તુતિ તને સુખ [illegible] (को वा) અથવા એવો કયો મનુષ્ય છે કે (यज्ञैः [illegible] धाय) યજ્ઞો દ્વારા તારી [illegible] અથવા [illegible] છે, તેને માપવા માટે [illegible] છે? (केन वा मनसा [illegible]) અથવા અમારી પાસે એવું કયું મન છે કે જેના વડે [illegible] કરી શકીએ?

* [illegible] —[illegible]

सुविज्ञानं चिकितुषे जनाय, सच्चासच्च वचसी पस्पृधाते ।
तयोर्यत्सत्यं यतरदृजीयः, तदित्सोमो अवति हन्त्यासत् ॥
(ऋ. ७-१०४-१२ । अथर्व. ८-४-१२)

विनय

મનુષ્યને ઉંચા અને વાસ્તવિક જ્ઞાનને વિવેકપૂર્વક જાણવાની જ્યારે ઇચ્છા થાય છે, જ્યારે તે સત્ય જ્ઞાનની શોધ કરવા માંડે છે, ત્યારે એવા વિવેકશીલ પુરુષની આગળ સત્ અને અસત્ બેઉ વસ્તુઓ તેના મનને લોભાવવાને સારૂ સ્પર્ધા કરતી ઉભી રહે છે. બેઉ તેની આગળ પોતપોતાની શ્રેષ્ઠતા બતાવવા અને તેના હૃદયને પોતાના કબજામાં કરી લેવા ઇચ્છે છે. કોઇ વાર સત્ ફાવી જાય છે, તો કોઈ વાર અસત્ ફાવી જાય છે. એ પ્રમાણે ઘણા વખત સુધી આ સ્પર્ધા, આ લડાઇ ચાલ્યાજ કરે છે. જ્યારે જ્યારે તે મનુષ્યના ઉપર કોઇ કુટિલ અને જૂઠ-પ્રપંચ વડે પોતાનું કામ કાઢી લેનાર માણસની છાયા પડે છે, ત્યારે તે અસત્યનેજ ઘણી મૂલ્યવાન વસ્તુ માની લે છે અને કોઈ સત્ય ગ્રંથ તેના વાંચવામાં આવે છે અથવા સાચા નિષ્કપટ અને પવિત્ર લોકોના સમાગમમાં આવે છે ત્યારે તેટલો વખત તે સત્યનું મહત્ત્વ સમજતો થાય છે. વળી પાછો કોઇ મહાચતુર, કૂટનીતિનિપુણ મુત્સદ્દીનો પ્રભાવ તેના ઉપર પડે છે એટલે વળી તેનું મન પલટો ખાય છે અને તેને એમ થાય છે કે, દુનિયામાં જૂઠ વિના કોઇ પણ કામ પાર ઉતરેજ નહિ; ત્યાર પછી વળી કોઇ મહાન સત્યનિષ્ઠ પુરુષના સમાગમમાં આવે છે તે તેને સત્યનો પૂજારી અને સત્યની પાછળ દિવાના જેવો બનાવી દે છે. એ રીતે સત્ય અને અસત્ય બેઉ બાજુનાં વચન (જ્ઞાન) તેના મન ઉપર પોતાનો પ્રભાવ બેસાડવા માટે અંદરઅંદર સ્પર્ધા કર્યા કરે છે. પણ માણસે એટલું બરાબર સમજી લેવું જોઇએ (અને વિવેકી

પુરુષને એટલું તો ધીરે ધીરે સમજાઈ જાય છેજ) કે, મનુ ષ્યના હૃદયમાં બેઠેલો સોમ-પરમેશ્વર-તો હમેશાં સતું સુકૃતનું રક્ષણ અને અસતનો નાશ કર્યાજ કરે છે. સ[illegible] સત્ય જેમના હૃદયમાં વસ્યું હોય છે તેઓ તો તરતજ સોમ ના શરણમાંજ જતા દેખાય છે. જેમને સત્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર વાની ભૂખ લાગીજ હોય અને તેની પાછળ શોધ કરવાની જેમને ચેષ્ટા કરવીજ હોય તેમણે તો પોતાના હૃદયમાં બેઠેલા સોમદેવને શરણે જવુંજ જોઇશે. એમ કર્યાથીજ તેઓને તેમની ઇચ્છેલી વસ્તુની પ્રાપ્તિ થશે. કારણ કે મનુ ષ્યના હૃદયમાં બેઠેલા સોમ-ઈશ્વર-નો આશ્રય મનુષ્ય જેટલા અધિક પ્રમાણમાં મેળવતો જાય છે તે[illegible] પ્રમાણમાં તેના અસત્યનો નાશ થાય છે, સત્ય અને નિષ્કપટતા વધતા જાય છે અને બુદ્ધિજ્ઞાન વધતું જાય છે [illegible]

[illegible]

१७ ज्येष्ठ

वि मे कर्णा पतयतो मे चक्षुः, वीदं ज्योतिर्हृदय आहितं यत् ।
वि मे मनश्चरति दूर आधीः, किं स्विद् वक्ष्यामि किमु नू मनिष्ये
(ऋ० ६-९-६)

વિનય

હે પ્રભો ! હું મનથી ઈચ્છું છું કે, સંપૂર્ણ રીતે એકાગ્ર ચિત્તે મારી માનસિક વાણી દ્વારા તારા નામનો જપ કરૂં અથવા તારૂં ધ્યાન કરૂં અથવા તારે વિષે મનન કરૂ. પરંતુ જ્યારે જ્યારે એવું કાંઈક કરવા બેસું છું, ત્યારે ત્યારે હમેશાં એવું બને છે કે, જરાક કોઇ શબ્દ મારે કાને પડતાંજ મારા કાન તે દિશા તરફ દોડી જાય છે, અથવા મારી આંખોની આગળ કોઈ વસ્તુ આવીને ઉભી રહે છે કે તરતજ હું તેનેજ જોવા મંડી જાઉં છું. મારા કાન કોંઈ કોંઈ સાંભળવા મંડી જાય છે, મારી આંખો કાંઇ કાંઇ જોવા મંડી જાય છે. કોઇ એવી જગ્યાએ જઇને બેસું છું કે જ્યાં મારે કાને કશો અવાજ ન આવે અને મારી નજરે કાંઇ જોવા જેવુંજ ન હોય; ત્યારે મારૂં મન અંદર બેઠું બેઠું બધું સાંભળ્યા કરે છે અને બધુય જોયા કરે છે. રાત હોય કે દહાડો હોય, પણ જ્યાં કોઈ વાતનું જરાક પણ સ્મરણ થયું એટલે લાગલુંજ મારૂં મન તે વિષય તરફ દોડી જાય છે અને ત્યાંની વાતોનો વિચાર કરવા મંડી જાય છે. મારૂં મન કેટલું દૂર ચાલ્યું ગયુ છે તેની મને ત્યારેજ ખબર પડે છે. વળી કોઇ વાર મનને આઘાત પહોંચે એવી બીના બની ત્યારે તો થઇજ રહ્યુ. વારંવાર મન તે ને તે વિષય ઉપર જઇ જઇને ચોંટે છે—રોકવાનો ઘણોય યત્ન કરે છું, પણ મન ઘડીએ ઘડીએ ત્યાંનું ત્યાંજ જાય છે. મારા હૃદયમાં પ્રકાશમાન રહેલો જ્યોતિ–જે વાતરહિત સ્થાનમાં રાખેલા દીવાની શિખાની માફક તદ્દન નિષ્કંપ અને સ્થિરજ રહેવો જોઇએ, જરા જેટલો પણ હાલવો ન

જોઇએ, એકસરખો સળગતો રહેવો જોઇએ–તે જ્યોતિ [illegible]
તે જ્ઞાન-જ્યોતિ પણ હમેશાં ઘડીમાં આમ અને [illegible]
તેમ હાલ હાલ થયાજ કરે છે, મારી મનો[illegible]
હવાનો જરાક ધક્કો લાગ્યો એટલે તરત [illegible]
જાય છે. તો પછી હું તમારૂં ધ્યાન કરી શકુંજ શી [illegible]
એકાગ્રતાપૂર્વક તારા નામનો જપ થાયજ કેવી રીતે [illegible]
દરરોજ તારૂં આટલું થોડુંક ભજન પણ જો [illegible]
થયું તો જે દહાડે મારી આ જીવન-સાધના સમાપ્ત [illegible]
જશે, તે દહાડે તને હું શો જવાબ આપું ! તારી [illegible]
મારાથી કયી વાતનું અભિમાન કરી શકાય ! આ [illegible]
આ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, આ કર્મેન્દ્રિયો તેં મને તારી સમીપ [illegible]
પહોંચવાના સાધન તરીકે આપેલા છે. પછી જ્યારે [illegible]
આપેલું આ શરીર તું પાછું માગી લે ત્યારે મારે તને [illegible]
જવાબ આપવો ? શું મોઢું લઇને મારે તારી [illegible]
ઉભા રહેવું ? હે પ્રભો ! મને એટલું બળ આપ [illegible]
આજ્ઞા વિના મારી આંખો અને મારા કાન વગેરે [illegible]
જરા પણ આડી અવળી ભટકે નહિ અને મારૂં [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

શબ્દાર્થ

[illegible]

१८ ज्येष्ठ

पृच्छे तदेनो वरुण दिदृक्षु, उपो एमि चिकितुषो वि पृच्छम् ।
समान मिन्मे कवयश्चिदाहुः, अयं ह तुभ्यं वरुणो हृणीते ॥
(ऋ. ७-८६-२)

વિનય

હે પ્રભો ! હું તારા દર્શન માટે વ્યાકુળ થયો છું. તારા સાક્ષાત્ મેળાપ માટે હું રાત-દિવસ તારી રાહ જોતો બેઠો છું. એને માટે યત્ન કરતાં કરતાં પણ ઘણા દિવસ વહી ગયા. તને પ્રાપ્ત કરવાનાં જે જે પ્રસિદ્ધ સાધનો છે તે બધાં હું અજમાવી વળ્યો, એક પણ સાધન છોડયું નથી. આકરામાં આકરાં તપ પણ હું ઘણીજ ખુશીથી તપી ચૂક્યો છું, છતાં મને તમારૂં દર્શન થયું નહિ ત્યારે ઓ મારા પ્રભુ ! એવું મારૂં કયું પાપ હજી પણ બાકી રહી ગયું છે કે જેને લીધે મને તારા ચરણનું દર્શન થતુંજ નથી ? હે વરુણ ! હવે તો હું તમનેજ પૂછું છું. તમે બતાવો, મને તો યાદ આવતું નથી. મને મારૂં કોઇ પાપ યાદ આવતું હોત તો હું તેનું પણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને તેને ધોઈ નાખવા ચૂકત નહિ. હે પાપનું નિવારણ કરનારા ! મારા જે અપરાધને લીધે તમે મારા ઉપર નારાજ થઇને મને દર્શન નથી દેતા, તે મારો અપરાધ તમેજ મને-તમારા દર્શનના ભૂખ્યાને બતાવી દો. માણસોમાં જે જે જ્ઞાનીઓ, ભક્તો, વિદ્વાનો, મહાત્માઓ મારી નજરે પડે છે, તેમની પાસે જાઉં છું અને જઇને એજ સવાલ પૂછું છું કે, વરુણદેવનાં દર્શન મને કેમ નથી ? પણ એ બધાજ ક્રાન્તદર્શી મહાત્માઓ મને એકનો એકજ ઉત્તર દે છે કે તે વરુણદેવજ તારા પર નારાજ છે. તે બધાજ સાચા જ્ઞાનીઓ મને એકસ્વરે એનો એજ ઉત્તર દે છે. તેથી હે દેવ !

યજ્ઞ કર્યા વગર ભોગ ભોગવવાનો મનુષ્યને અધિકારજ નથી. અમે પાપી તો છીએજ અને છતાં ભોગ ભોગવીએ તો વિશેષ પાપી થઇએ, એટલા માટે અમારે ભોગનો તો ત્યાગજ કરી દેવો જોઇએ; કોઈ પણ ભોગનો ત્યાગ કરીને એ રીતે અમારા તે પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી લેવું જોઇએ, પાપ થઈ ગયું એટલે પાછી ભોગ ભોગવવાનો મનમાંથી વિચારજ કાઢી નાખવો જોઇએ. એવું કરવાથી પાપનો પ્રતિકાર થઈ જાય છે—આગળ ઉપર પાપ થતાં અટકે છે, પાપ કરવાની વૃત્તિનો ક્ષય થઈ જાય છે. એવું કરવાથી તમે અમને એ પ્રકારનું 'વરૂથ' અર્થાત્ સુરક્ષિત ઘર અથવા આશ્રયસ્થાન આપો છો. હે જગદીશ્વર ! તમે સર્વજ્ઞ છો, મારા હૃદયને જાણો છો, હું જે તમારો ઉપાસક છું તેના હૃદયના તમામ સારા ભાવોને તમે જાણો છો. માટે આજ પછી જ્યારે કોઈ વખત મારાથી તમારા કોઇ નિયમનો ભંગ થઇ જશે ત્યારે હું તમે તે કોઈ ભોગનો ત્યાગ કરીને તારા શરણમાં આવવાને માટે હું મારા પ્રાણ લગાવીશ. હે પિત્ર ! હે સ્વામી ! તમે મને તમારા 'વરૂથ' નું અવશ્ય દાન કરજો, હું [illegible] [illegible] ત્યારે તમે મને તમારા ખોળામાં ફરથી [illegible] અને સુરક્ષિત કરજો, મારા [illegible] માટે મને તમારા [illegible] [illegible], [illegible], જેના વડીને હું પવિત્ર થાઉં અને [illegible] [illegible] તમારા નિયમોનો ભંગ કરતો અટકું

શબ્દાર્થ

(વરૂથ) [illegible] (ગૃ નિવાઃ આવિઃ) [illegible]
[illegible] (નિ નામ્ના) [illegible] નિવાઃ [illegible]
[illegible] (ત્વાં આત્માથી કૃતવત) [illegible]
[illegible] (વર્જન) [illegible]
[illegible] (નિ પ્રા નૃત્વ) [illegible]
[illegible] (નિત [illegible]) [illegible]
[illegible]

२० ज्येष्ठ

न घा उ सोमो वृजिनं हिनोति, न क्षत्रियं मिथुया धारयन्तम् ।
हन्ति रक्षो हन्त्यासद् वदन्तं, उभाविन्द्रस्य प्रसितौ शयाते ॥
(ऋ० ७-१०४-१३। अ० ८-४-१३)

વિનય

જગદીશ્વર પ્રભુ સોમરૂપે આખા જગતનું પાલન-પોષણ કરી રહ્યા છે. સોમ પ્રભુના જીવનદાયક રસનું શોષણ કરીને આખો સંસાર વૃદ્ધિ પામે છે, પુષ્ટિ મેળવે છે. પણ જે ભગવાન પાપની કદી પણ વૃદ્ધિ કરતા નથી તેમનો સોમ-રસ પાપને-પાપીઓને-કદી મળતો નથી. વળી તમામ પાપોનું મૂળ-આદિકારણ-અસત્યતા છે, તેને તો પરમેશ્વરનો જીવન-રસ કદી મળી શકેજ નહિ.

મનુષ્ય જ્યારે સદા વર્તમાન એવા 'सत्'ની વિરુદ્ધ, તેનાથી વિપરીત કાંઇક બીજાની રચના કરીને તેને પોતાની અંદર ધારણ કરે છે, ત્યારે તેમ કરીને તે પોતાની અંદર કંઇક પ્રતિકૂળ અસ્વાભાવિક તત્વને પોતાના મનમાં સ્થાન આપે છે; એવી 'मिथुया धारयन्' (જૂઠને ધારણ કરનારો) મનુષ્ય પોતાની જાતને તે 'असत्' વડે એવી ઢાંકી લે છે કે જેથી કરીને સત્યની સોમ-ધારા તેના તરફ આવતી અટકી જાય છે. કોઇ પણ જાતનું પાપ કરવું એટલે આપણી ક્રિયાદ્વારા સત્નો ઇન્કાર કરવા બરોબર છે. તાત્પર્ય એ છે કે, માણસ જેમ જેમ પોતાની અંદર અસત્‌ને સ્થાન આપતો જાય છે, તેમ તેમ તે એવું કરીને પોતાની ક્રિયા વડે સત્યથી વિપરીત કર્મ (पाप=वृजिन) કરે છે, અને તેટલા પ્રમાણમાં તેનું પોતાનું સત્‌સ્વરૂપ જીવનરસદાયક સોમથી જુદું-અળગું-થઇ જાય છે, તે ઇશ્વરીય જગતની બહાર નીકળી જાય છે; તે પરમેશ્વરના કેદખાનામાં જઇ પડે છે. પોતા-

નાજ અસત્ વડે ચારે બાજુએથી ઢંકાઈ જાય છે, ક્ષ થઈ જાય છે; એવું કહીએ તોપણ ખોટું નથી. સોમરસને અનુકૂળ રહીને આચરણ કરનારાઓને જીવન અર્પીને પર મેશ્વર તેમની એક બાજુએ વૃદ્ધિ કરે છે, તેવીજ રીતે તે બ બાજુએ ઇન્દ્ર (इदं दारयिता) બનીને વિપરીત રીતે આ રણ કરનારાઓને અળગા કરીને તેમને બાંધી પણ લે આ રીતે અસત્ય બોલનારા, પાપ કરનારાઓ પરમેશ્વર આપેલા જીવન-રસથી વંચિત રહી જાય છે, સૂકાતા છે અને નાશ પામે છે. એટલા માટે તો પાપનું એક ન 'वृजिन' છે; કારણ કે તે વર્જનીય-ત્યાગ કરવા યોગ્ય વળી પાપનુંજ બીજું એક નામ* 'रक्षः' છે; કેમકે એના હમેશાં આપણી જાતને રક્ષિત રાખવી જોઈએ. પરમે એ વૃજિનનો-એ રક્ષઃનો નાશજ કરે છે, કદી પણ તે વૃદ્ધિ થવા દેતા નથી.

માણસ જો સત્યનો મહિમા સમજતો થઈ જાય સત્યના સામર્થ્યમાં એને જરા પણ શંકા ન હોય, તો પોતે પાપ કરતી વખતે ગભરાઈ જાય અને અસત્ય કહે નાખતી વખતે તેનું કાળજું ફફડી ઉઠે. કદાચ જગતમ આપણી આંખે એવું દેખાય કે પરમેશ્વર પણ પાપને મદ કરે છે, જૂઠાને વિજય અપાવે છે, તેની વૃદ્ધિ કરે છે તે તે આપણી ક્ષુદ્ર બુદ્ધિવાળાં અને અલ્પજ્ઞ માનવીઓની દૃષ્ટિનો ભ્રમજ છે. કયા પાપનુ ફળ કયારે અને કેવી રીતે મળે છે તે આપણને અલ્પજ્ઞ માનવીઓને દેખાતું નથી. પાપીના કર્મના હિસાબમાં પણ તેનાં આગલાં પુણ્ય જમા થએલાં હશે તેને લીધે તેની ચઢતી કળા થતી હશે તે આપણે નથી જોઈ શકતા. આપણી આવી અલ્પ દૃષ્ટિને લીધે આપણા મનમાં ભ્રમ ઉત્પન્ન થાય છે. એટલા માટે (એ ભ્રમના નિવારણને માટે) એક વાત કહી રાખવી જરૂરની છે કે, સોમ કદી પાપની વૃદ્ધિ કરેજ નહિ, પણ

* જુઓ रक्षितव्यं यस्मात्—નિરુક્ત, ૪-૩-૨.—મૂળલેખ

તે તો ભલે તેવો બળવાન પણ જૂઠો હોય તેનો તો નાશજ કરે છે. દરેક પ્રકારના જૂઠની, દરેક પ્રકારના અસત્યાચરણ (પાપ)ની સજા એ છે કે, તેના વડે માણસ જીવન-રસથી વંચિત થાય છે અને જીવન-રસ ગયો એટલે નાશ થયો એમ સમજી લેવું. આ વાતમાં જરા પણ સંદેહ નથી. વાસ્તવિક રીતે જૂઠું બોલવું એટલે મરવું અને પાપ કરવું એટલે આત્મહત્યા કરવી, એ સિવાય બીજું કાંઇજ નહિ.

શબ્દાર્થ

(सोमः) સોમરૂપ પરમેશ્વર (वै) નિઃસંદેહ (न उ) ન તો (वृजिनं) વર્જનીય પાપની (हिनोति) વૃદ્ધિ કરે છે અથવા પાપનું સમર્થન કરે છે તેમ (न) ન તો (मिथुया धारयन्तम्) જૂઠાને ધારણ કરનારા (क्षत्रियं) બળવાનની વૃદ્ધિ કરે છે પણ તે તો (रक्षः) પાપરૂપી રાક્ષસને (हन्ति) હણે છે અને (असद् वदन्तं) જૂઠું બોલનારને (हन्ति) હણે છે જે (उभौ) બેઉ (इन्द्रस्य) ઇન્દ્રરૂપ પરમેશ્વરના (प्रसितौ) બંધનમાં (शयाते) પડે છે.

२१ ज्येष्ठ

य ईं चकार न सो अस्य वेद, य ईं ददर्श हिरुगिन्नु [illegible]
स मातुर्योना परिवीतो अन्तः, बहुप्रजा निर्ऋ[illegible]
(ऋ० १-१६४-३२। अथर्व० [illegible])

विनय

માણસ સંસારસાગરમાં [illegible] જેમ 'બહુપ્રજા' થતો જાય છે, તેમ તેમ તે [illegible] ભયંકર કૂપમાં ફસાતો જાય છે. [illegible] માણસ સંસારમાં પુષ્કળ છોકરા પેદા કરવા [illegible] કર્તવ્ય છે એમ સમજીને 'બહુપ્રજા' [illegible] સંતાનોત્પત્તિ કરતો રહે છે અને [illegible]

[illegible]

ખાય છે, પીએ છે, હરે છે, ફરે છે, કોઈના ઉપર પ્રેમ કરે છે, કોઈના ઉપર દ્વેષ રાખે છે, એવું બધું કરે છે તો ખરો, પણ પોતે શું કરે છે, શા વાસ્તે કરે છે, તેનું પરિણામ શું થશે-એમાંનું કાંઈ પણ જાણ્યા વગર તે માત્ર કામજ કર્યો જાય છે. પણ મારા એકેએક કામનું ફળ મારે ભોગવવું પડશે તેની તેને ખબર નથી હોતી. પોતાના આગલા જન્મોમાં તેણે શાં શાં કામ કર્યાં હતાં તેની ખબર તો તેને ક્યાંથીજ હોય? બસ, આંખો મીંચીને કામ કર્યો જાય છે. તે આખા સંસારને પણ આવી ગાંડાની અથવા આંધળાની દૃષ્ટિથીજ જુએ છે. તે માણસ સ્ત્રી, પશુ, પર્વત, નદી, આકાશ, સભાઓ અને સમાજો, કેટલાંય આનંદદાયક અને હૃદયવિદારક દૃશ્યો જુએ છે, સૌને જાગતો છતાં જાણે ઊંઘમાં હોય એમ જુએ છે, પણ એ બધી વસ્તુઓનું ખરૂં સ્વરૂપ તો તેની નજરેજ પડતું નથી. એ બધીજ વસ્તુઓ તેની આગળ વાસ્તવિક રીતે ગુપ્તજ છે-નિઃસંદેહ ગુપ્તજ છે. તે ઉઘાડી આંખ રાખીને જુએ છે, પણ તે છતાં તે કોઈ પણ વસ્તુનું તત્ત્વ જોઈ શકતોજ નથી. આથી કરીને તે 'બહુપ્રજા' બનવાનો-પ્રકૃતિમાં બંધાઈ જવાનો-માર્ગ લે છે અને તેથી 'નિર્ઋતિ'* માં ફસાઈ પડે છે, નિર્ઋતિ (પૃથિવી)ના અંધકારમાં ઘસી જવાને બદલે જો તે "દ્યૌઃ" (પ્રકાશ)ની તરફ જવા લાગે તો આ સંસારમાં જે કાંઈ જુએ તેનો તેને સાક્ષાત્કાર થાય અને પોતે જે કાંઈ કરે તેનું તાત્પર્ય-ફળ તેને સમજાઈ જાય.

ત્યારે શું આપણે આ સંસારમાં આવીને એમના એમ આંખો મીંચીને કામ કરતા જઈશું? એમ ને એમ વગર સમજ્યે કર્મના સરવાળામાં ઉમેરો કરતા જઈશું? કર્મરહસ્ય અને કર્મફળના નિયમોને સમજ્યા વિના આંધળાની પેઠે ગમે તેમ આડાંઅવળાં કામજ કરતા જઈશું?

---

* નિર્ઋતિ શબ્દના બે અર્થ (૧) ભયંકર કષ્ટ અને (૨) પૃથ્વી.
—મૂળલેખક

અને આ સંસારને આપણે ઉઘાડી આંખે દેખતા છતાં પ
નહિ દેખીએ ? ઉઘાડી આંખોવાળા આંધળા બનીને જી
પૂરું કરીશું ? ત્યારે તો આપણો 'बहुप्रजा' થવા સિ
આરોજ નથી અને પછી આપણા નસીબમાં ભયંકર ક
ભોગવવાનુંજ રહેશે.

શબ્દાર્થ

(यः) જે માણસ (इ) જે કાંઈ (चकार) કરે છે (अस्य
તે પોતાના કરેલાં કામને (स न वेद) જાણતો નથી. (यः) જે
માણસ (ईं ददर्श) પોતે જે કાંઇ જુએ છે તે (तस्मात्) જે
જોનારા માણસથી (नु हिरुक् इत्) નિઃસંદેહ છુપાયેલુંજ છે.
(स) એવો તે માણસ (मातुः योना अन्तः) માતાના ગર્ભાશયમાં
(परिवीतः) (ઓળથી તેમજ અજ્ઞાનથી) ઢંકાયેલો (बहुप्रजा)
વારંવાર જન્મ ધારણ કરતો રહીને અને સંતાનોત્પત્તિ કરતો રહીને
(निर्ऋतिं आविवेश) ભારે ભયંકર કષ્ટમાં પ્રવેશ કરે છે.

२२ ज्येष्ठ

उदुत्तमं वरुण पाशमस्मद्, अवाधमं वि मध्यमं श्रथाय ।
अथा वयमादित्य व्रते तव, अनागसो अदितये स्याम ॥
(ऋ. १-२४-१५। यजु० १२-१२। सा. पू. ६-३-१०-४।
अथर्व. ७-८३-३)

વિનય

હે પાપનિવારક દેવ! તેં અમને ત્રણ બંધનોથી બાંધી રાખ્યા છે. જે ઉત્તમ બંધન છે તે તેં અમારા માથા ઉપર બાંધ્યું છે, જેનાવડે અમારો આનંદ, અમારી બુદ્ધિ બંધાઈ ગયાં છે, ઢંકાઈ ગયાં છે અથવા રોકાઇ ગયાં છે. એને સત્વગુણનું (કારણશરીરનું) બંધન કહી શકાય છે. વચલું બંધન અમારા હૃદય ઉપર છે. તેના વડે અમારું મન અને અમારા સૂક્ષ્મ પ્રાણ બંધાઇ ગયા છે. એ બંધન રજોગુણ અને સૂક્ષ્મશરીર મળીને બને છે. ત્રીજું અને સૌથી કનિષ્ઠ પ્રકારનું જે બંધન છે તે અમારી નાભિની નીચેનું છે, જે તમોગુણ અને સ્થૂળ શરીરનું બનેલું છે, જેના વડે અમારા સ્થૂળ પ્રાણ અને સ્થૂળ શરીર બંધાઇ જાય છે. હે વરુણ! આવાં ત્રેવડાં બંધનોથી અમે બંધાએલા છીએ તેથી કરીને અમારે હાથે તારા નિયમોનો વારંવાર ભંગ થયા કરે છે અને અમે પાપી બનતાજ જઇએ છીએ. ઉત્તમ બંધન અમને સાચું જ્ઞાન ગ્રહણ કરવા દેતું નથી; મધ્યમ બંધન અમને રાગ-દ્વેષ, કામ-ક્રોધ વગેરેને અધીન બનાવી દે છે; અને અમારે કનિષ્ઠ બંધન અમારી કાર્ય કરવાની શારીરિક ત્રુટિઓને પેદા કરે છે; આ ત્રણ રીતે અમે પાપી બનતા જઇએ છીએ. હે દેવ! તું અમારું સૌથી ઉપરનું બંધન જે અમારા મસ્તક ઉપર છે તેને છોડી નાખ; તેની ગાંઠ ઉકલી જશે એટલે મારી બુદ્ધિનો દ્યુલોકની સાથે સંબંધ જોડાઇ જશે; એમ થતાંજ મારામાં સત્ય જ્ઞાનને પ્રવેશ કરતાં વાર નહિ લાગે. મારા વચલા બંધનની ગાંઠને તું વચ્ચેથી છોડી નાખ; તે છૂટી જશે એટલે મારું મન અંતરિક્ષ લોકના સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરી શકશે; તેમ થશે એટલે તે સમુદ્રના જળથી મારા મનના રાગ-દ્વેષાદિ મળ ધોવાઇ જશે અને તે સામ્યાવસ્થા પ્રાપ્ત કરશે. તું મારા સૌથી નીચેના બંધનને નીચેની બાજુએથી સરકાવી દે કે જેથી કરીને મારા પાર્થિવ શરીરનાં તમામ મલિન પર-

માણસો પૃથ્વીતત્ત્વની સાથે મળી જાય અને પછી જે નવું શરીર ઘડાય તે એવું સ્વસ્થ અને નીરોગ હોય કે તેના વડે હું પ્રભુનાં કાર્ય, પ્રભુની સેવા વિના ત્રુટિએ, વિના હોપે કરી શકું. હે પ્રકાશમય બંધનરહિત દેવ! આ બંધનો છૂટી જશે એટલે અમે તારા વ્રતોના પાલનમાં સ્થિર અને દૃઢ રહી શકીશું અને અમારે હાથે તારા નિયમોનો ભંગ થાય છે તે ત્યાર પછી નહિ થાય. ત્યાર પછી અમે સ્વતંત્ર અથવા આત્મતંત્ર બનીને જગતમાં વિચરીશું. એમ કરતાં કરતાં આખરે હું 'अदिति' (મુક્તિ)ને માટે એવો યોગ્ય બની જઈશ કે એક દિવસ મારા સ્થૂળ શરીરરૂપી બંધનને પૃથ્વી ઉપર ફેંકી દઈશ, મારા માનસિક સૂક્ષ્મશરીરને અંતરિક્ષમાં ઓગાળી દઈશ અને સૌથી ઉપરનું બંધન પણ ઢીલું થઈને છૂટી જશે એટલે હું દ્યુલોકમાં દાખલ થવાને યોગ્ય બની જઈશ. એ ત્રણે બંધનો ઢીલાં થઈને ખરી ન પડે ત્યાં સુધી હું મુક્તિ તરફ પગલું ભરી શકું જ કેવી રીતે? માટે હે વરુણ! આ મારાં બંધનોને તું એક વાર છોડી નાખ-તેની ગાંઠો ઢીલી કરી નાખ જેથી કરીને મારો રસ્તો ચોખ્ખો અને સરળ બની જાય અને હું તારા નિયમો અનુસાર જીવન વ્યતીત કરવાને પ્રયત્નવાન થતો થતો આખરે નિષ્પાપ અને મોક્ષને માટે યોગ્ય બની જાઉં.

શબ્દાર્થ

(**वरुण**) હે પાપનિવારક દેવ! તુ (**अस्मद्**) અમારા (**उत्तमं पाशं उत्**) ઉત્તમ બંધનને ઉપરની બાજુએથી અને (**मध्यमं वि**) મધ્યમ બંધનને વચ્ચેથી અને (**अधमं अव**) અધમ બંધનને નીચેની બાજુએથી (**श्रथाय**) ઢીલાં કરી દે (**अथ**) જેથી કરીને—આ બંધનો છૂટી જવાથી—(**आदित्य**) હે પ્રકાશમય બંધનરહિત દેવ! (**वयं तव व्रते**) અમે તારા નિયમોની મર્યાદામા રહીને—તારા વ્રતોને પાલન કરતા રહીને—(**अनागसः**) પાપરહિત બનીને (**अदितये**)× બંધનરહિત અવસ્થા, સ્વતંત્રતા, મુક્તિને માટે યોગ્ય (**स्याम**) થઈ જઈએ.

× આ ઠેકાણે મનુષ્યના ત્રણ શરીર-સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ શરીરની સાથે તેના પાંચ કોશ અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને આનંદમય કોશ—એમનો પરસ્પરનો સંબંધ વિચારવા જેવો છે. પહેલા બે કોશનો સંબંધ સ્થૂળશરીરની સાથે છે, ત્રીજા અને ચોથાનો સૂક્ષ્મ શરીરની સાથે છે અને પાંચમાનો કારણશરીરની સાથે છે.—સેવાનંદ

२३ ज्येष्ठ

अनुत्तमा ते मघवन्न किर्नु, न त्वावाँ अस्ति देवता विदानः ।
न जायमानो नशते न जातो, यानि करिष्या कृणुहि प्रवृद्ध ॥

(ऋ० १-१६५-९)

વિનય

હે સર્વૈશ્વર્યશાલી દેવ ! હું આજે જોઉં છું–અનુભવ કરું છું કે, આ વિશ્વમાંનું બધુંજ–નાનાથી નાનું અને મોટાથી મોટું તમામ–તારુંજ હલાવ્યુંજ હાલે છે. એવી કોઇ પણ વસ્તુ આ જગતમાં નથી, કે જે તારી પ્રેરણાથી પ્રેરિત થતી ન હોય. આ બ્રહ્માંડરૂપી મહાસાગરની નાનામાં નાની અને મોટામાં મોટી તમામ લહરિઓને તુંજ ઉત્પન્ન કરી રહ્યો છે. જગતનાં અનંત પરમાણુઓ પૈકીનું એક એક પરમાણુ જે પ્રતિક્ષણ ગતિમાન થઇ રહ્યું છે, કીડીથી માંડીને કુંજર સુધીનાં તમામ નાનાં–મોટાં પ્રાણીઓ જે સતત ચેષ્ટા–ક્રિયા આદિ કરી રહ્યાં છે, મનુષ્યના વ્યક્તિગત જીવનમાં તથા આખી માનવજાતિના સામુદાયિક, સમષ્ટિગત જીવનમાં થઇ રહેલાં એકેએક પરિવર્તનો, ભૂકંપ, વર્ષા, વાયુ, અગ્નિ અને ઋતુઓ વગેરે આધિદૈવિક જગતમા નિરંતર ચાલી રહેલા ફેરફારો–અરે ! આ એકજ જગતમાં નહિ પણ એવાં કોટિ કોટિ અનંત જગતોમાં, જેમાં અસંખ્ય સૂર્યો અને તેમની આસપાસ ઘૂમતા પૃથ્વીના જેવા અગણિત ગોળાઓ–એ બધાંજ તારી આપેલી ગતિ વડે ગતિમાન છે, તારી પ્રેરેલી શક્તિ વડે શક્તિમાન છે અને તારી અર્પેલી ચેતના વડે ચેતનવંત છે. તુંજ તારી પૂર્ણ જ્ઞાનમયી ગતિને તારા યોગ્ય વિધાન મુજબ સૌની અંદર પ્રેરીને આખા સંસારને તારી ઇચ્છાનુસાર નચાવી રહ્યો છે. અમે મનુષ્યો તો શા હિસાબમાં, પણ મોટા મોટા જ્ઞાની મહર્ષિઓ, દેવો પણ તારા સીમારહિત જ્ઞાનનો પાર

૩૧ જ્યેષ્ઠ

य आत्मदा बलदा यस्य विश्व, उपासते प्रशिषं यस्य देवाः।
यस्य च्छायाऽमृतं यस्य मृत्युः, कस्मै देवाय हविषा विधेम।
(ऋ० १०-१२१-२। यजु० २५-३२। अथर्व० ४-२-१)

વિનય

ચાલો, આજે આપણે આપણું સર્વસ્વ સમર્પણ કરીને પણ તે સુખસ્વરૂપ દેવનું પૂજન કરીએ, જે આપણને આપણા આત્મસ્વરૂપનું દાન દે છે. આપણે આપણી જાતનેજ, આપણા સાચા સ્વરૂપને (આત્માને) ભૂલી જઇને અવળે રસ્તે અથડાતા ફરીએ છીએ. એ દેવ આપણને આપણી પોતાની જાતની પ્રાપ્તિ કરાવી દે છે. આપણને બળ આપનાર પણ તેજ છે. આપણા ખરા સ્વરૂપને ભૂલી જવાથી આત્મશક્તિહીન થએલા આપણા સરખા લોકોના ઉપર કરુણા લાવીને તેમને શક્તિ પણ પ્રદાન કરે છે. પછીથી જ્યારે આપણે તેની આપેલી તમામ શક્તિઓના ભંડારનો કાંઇક સ્વાનુભવ કરતા થઇએ છીએ ત્યારે આપણને સમજાઇ જાય છે કે આખું વિશ્વ તે એકલાનેજ આધારે રહ્યું છે, તમામ પ્રાણીઓને જે જોઇએ તે બધું તેજ આપી રહ્યો છે અને પ્રાણી માત્ર તેનાજ પ્રકૃષ્ટ શાસનની મર્યાદામાં રહીને જીવે છે. કોઇ જ્ઞાનપૂર્વક અને કોઇ અજાણતાં પણ સૌ કોઈ એનો જ આશ્રય લઈને જીવે છે. એના પરિપૂર્ણ શાસનનું કોઈથી ઉલ્લંઘન થઇ શકતુંજ નથી. એના ઘડેલા નિયમો પણ અટલ છે. આ સંસારમાં જે જે બળવાન શક્તિઓ (દેવતાઓ) કાર્ય કરતી દેખાય છે, તે બધી તેની આજ્ઞામાં રહીને પોતપોતાનાં કાર્યો કરે છે. તેની પ્રેરણાથી પ્રેરિત થઈ પૃથ્વી, સૂર્ય, અગ્નિ, વાયુ વગેરે દેવો પોતપોતાનાં મર્યાદિત કાર્ય યથાનિયમ કરતા રહે છે. ઋષિઓ તો જુએ છે કે મૃત્યુને પણ તેની ધાક લાગે છે ને હમેશાં તેની આજ્ઞામાં રહીને બધે દોડાદોડ કરે છે. મૃત્યુની કાંઈ જેવી તેવી શક્તિ છે ! તેનાથી આખો સંસાર ભય પામે છે. જગતમાં જ્યાં જ્યાં સુખભોગ છે, ત્યાં ત્યાં તે સુખભોગને ક્ષણિક બનાવી દેનાર દુઃખ અને સંતાપ પણ જગતમાં ક્યાં નથી ! મ

જન્મ ધારણ કરનાર હોઇ પણ એવો મનુષ્ય નથી કે જેને ક્યારે ત્યારે એક વાર મૃત્યુ ઝડપી ન લે. જુઓ, જુઓ, આ 'શમચક્રી' રાતદિવસ ફરતી ને ફરતીજ રહે છે અને એમાં સૌ પીસાય છે, દળાય છે અને નષ્ટ થઇ જાય છે. એવા મૃત્યુના ભયાનક કાળચક્રને ચલાવનાર ઇજનેર તેજ પરમાત્મા છે. આખો સંસાર નાના પ્રકારનાં દુઃખોથી સંતપ્ત થતો અને ઓતરી નાશ પામતો એ ચક્રની અંદર દળાતો જાય છે. અરે મનુષ્યો ! જો આ વિકરાળ મોઢાવાળી, ભયંકર આકૃતિવાળી મૃત્યુદેવીથી ગભરાઇ ચૂક્યા હો તો પ્રભુને શરણે આવો અને જુઓ કે શું થાય છે ! આશ્ચર્યની વાત તો તમે પ્રભુનું શરણ લેશો ત્યારેજ જોશો કે એજ મૃત્યુ તત્કાળ અમૃત બનીને ઉભું રહે છે ! એ પ્રભુની મંગળમય છાયાની નીચે જઇને જ્યાં તમે ઉભા રહ્યા એટલે તમારે માટે દુઃખ, શોક, સંતાપ, એમાંનું કાંઇ હોયજ નહિ. તે વખતે 'મૃત્યુ' મૃત્યુ નહિ રહે. તે પ્રભુ આપણને આપણું આત્મસ્વરૂપ આપીને એક ક્ષણમાં અમર બનાવી દે છે. માટે ચાલો, એવું આત્મસ્વરૂપ આપનાર દેવને શરણે જઇને આપણે અમર થઇ જઇએ, તેની પાસે બળની યાચના કરીએ, કે જેથી આપણે સર્વદા તેની છાયામાં રહીને સુખમાં જીવન વ્યતીત કરીએ અને કૃતકાર્ય બની જઇએ. આવો, આવો, જેને જેને આપણે આપણું પોતાનું માની લીધું છે તે બધાનો હવિ તેને અર્પણ કરીને તે સુખસ્વરૂપ દેવની પ્રાપ્તિ કરીએ અને એવી યજ્ઞમય ભક્તિ દ્વારા તે પ્રભુની નિરંતર સેવા કરતા રહીએ.

શબ્દાર્થ

(यः आत्मदाः) જે આત્મસ્વરૂપને આપનાર અને (बलदाः) શક્તિને આપનાર છે (यस्य विश्व उपासते) આખું વિશ્વ જેની ઉપાસના કરે છે અને (यस्य देवाः प्रशिषं [उपासते]) દેવો જેના પ્રશાસનના આશ્રિત છે—જેની સર્વશ્રેષ્ઠ આજ્ઞામાં રહીને કાર્ય કરે છે (यस्य छाया अमृतं) જેને શરણે જવું અથવા જેનો આશ્રય લેવો એટલે અમર થવા બરાબર છે અને (यस्य मृत्युः) જેનું [જેનાથી અળગા થવું એટલેજ] મૃત્યુ છે (कस्मै देवाय) તે 'ક' [ક=સુખસ્વરૂપ] દેવનું આપણે (हविषा विधेम) આત્મત્યાગરૂપી હવન દ્વારા પૂજન કરીએ છીએ.

સાવધાન રહે, રખેને કોઈ

मा वः स्तेन ईशत माघशंसः

(यजुर्वेद १-१)

ચોરી છૂપીને ધન લૂંટનારા અને પાપોનો
ફેલાવો કરનારા તારા ઉપર અધિકાર
ન જમાવી દે.

आषाढ मास

आषाढ मास (मिथुनराशि) माटे

प्राणदायक व्यायाम

છાતી, જઠર અને પેટને સ્વસ્થ તથા બળવાન બનાવનારી કસરતો

(૧)

અગાઉની કસરતમાં બતાવેલી રીત મુજબ સી[illegible] ઉભા રહો. પછી તમારા હાથ છાતીની સામી બાજુ[illegible] એવી રીતે લાંબા કરો, કે જેથી હાથ ખભાની સાથે [illegible] ખૂણો કરે અને એક બીજાની સમરેખામાં આવી [illegible] હાથની હથેળીઓ જમીન તરફ રહેવી જોઇએ. મુઠ્ઠીઓ [illegible] જોરથી દબાવવી અને આખા શરીરની તમામ માંસપેશી[illegible] ઓને યથાશક્તિ તંગ કરવી.

આટલી તૈયારી કર્યા પછી પેટ સુધી પહોંચે એ[illegible] એક ઉંડો શ્વાસ લેવો, અને શ્વાસ લેતા હો તેટલા વખત[illegible] બેઉ હાથને ધીરે ધીરે એટલા અને એવી રીતે વાળ[illegible] હાથની મુઠ્ઠીઓ ઉપરની બાજુ તરફ આવી જાય. પ[illegible] પેટને અંદરથી જરાક સંકોચી લઈને શ્વાસને ધીરે ધીર[illegible] છોડતા જવું અને તેમ કરતી વખતે ઉપર લીધેલા હાથને ધીરે ધીરે એવી રીતે નીચે લાવવા, કે જેથી કરીને તે પહેલાંની સ્થિતિમાં આવી જાય-અર્થાત્ હાથની મુઠ્ઠીઓ નીચેની બાજુ તરફ આવી જાય. આ બધી ક્રિયા [illegible] તેટલો વખત આખા શરીરની માંસપેશીઓ ખૂબ [illegible] પેલી અને તંગ રહેવી જોઇએ. ત્યારપછી શરીરને [illegible] સુધી શિથિલ કરવું અને વળી પાછી એની એ કસર[illegible] થાય તેટલી વાર કર્યા કરવી.

આ મહિનાને માટે લાભદાયક એક બીજી કસરત નીચે પ્રમાણે છે—

(૨)

અગાઉ બતાવેલી રીત પ્રમાણે ઉભા રહ્યા પછી કેડ-ની ઉપરના ભાગને એવી રીતે નીચે નમાવતા જવો કે તે ભાગ અને પગ કાટખૂણે આવી જાય અને હાથ નીચે લટ-કતા રહે. પછી કેડની નીચેના ભાગની સ્થિતિમાં જરા પણ ફેરફાર કર્યા વગર ફક્ત બેઉ હાથને એવી રીતે ઉપર લઇ જવા કે બેઉ હાથનો પાછળનો ભાગ ખભાની સાથે મળી જાય. આ હાલતમાં હાથની મુઠ્ઠીઓ ખૂબ તંગ રહે. શરીર-ની બીજી માંસપેશીઓ ભલે શિથિલ હોય તો તેથી હરકત નથી. જ્યારે હાથ ઉપરની દિશા તરફ જતા હોય તેટલો વખત એક દીર્ઘ શ્વાસ લેવો અને હાથ નીચેની બાજુ તરફ આવતા હોય તેટલા વખતમાં અંદર લીધેલા શ્વાસને ધીરે ધીરે બહાર કાઢતા જવું.

ત્યાર પછી શરીરને શિથિલ કરીને થોડીક વાર આ-રામ લેવો અને એ પ્રમાણે કેટલીક વાર સુધી ઉપર મુજબ કસરત કરવી.

આ બેઉ કસરતો કરતી વખતે મનને છાતી, જઠર અને પેટ ઉપર એકાગ્ર કરવું અને એ ત્રણે અવયવોની ખૂબ સ્વસ્થ અવસ્થાનું ચિત્ર મનમાં રચીને તેમાં તન્મય બની જવું.

ધ્યાનઃ—મારી છાતી, મારો જઠર અને પેટના અવયવો પોતપોતાનાં કાર્ય બરાબર રીતે કરી રહ્યાં છે અને ખૂબ સ્વસ્થ અને બળવાન બનતાં જાય છે. આવી મતલબના શબ્દો મનમાં ગોઠવીને તેનું એકાગ્રતાપૂર્વક ધ્યાન કરતા રહેવું.

વળી આ ત્રણે અવયવોને ચૈત્ર, આશ્વિન અને પોષ માસની પ્રાણદાયક કસરતો પણ ગૌણપણે ઠીક ઠીક ફાયદો પહોંચાડે છે.

१ आपाढ

अश्मन्वती रीयते संरभध्वं, उत्तिष्ठत प्र तरता सखायः ।
अत्रा जहीमो अशिवा ये असन्, शिवान् वय मुत्तरेमाभिवाजान्।
(यजु० १५-१० । ऋ. १०-५३-८ । अथर्व. १२-२-२७)

વિનય

મારા ભાઈઓ ! સાંસારિકતાની નદી ભારે વેગપૂર્વક વહી જાય છે, જે જે સુખ આપણને અભિષ્ટ છે, જે ઉચ્ચ ભોગ આપણે ભોગવવા જોઈએ, જે સાચા બળની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ તે બધું આપણને ત્યારેજ મળે, કે જ્યારે આપણે એ નદીને ઓળંગીને તેને સામે કિનારે જઈ પહોંચીએ. પણ આપણને ઘસડી જનાર વિષયોથી ભરેલ જબ્બર પ્રવાહને ચીરીને પેલી પાર જવું એ કાંઈ હલકી વાત નથી. એ તો ઘણી વિકટ નદી છે. એની અંદર પ્રેમ પદાર્થોરૂપી એવા મોટા મોટા અને ચીકણા પથરા છે કે તેઓ આપણા પગને ટકવાજ નથી દેતા. વળી તેમની ઠોકરથી [illegible] ઠોકરાઈને ડગલે ને પગલે પાણીમાં ગબડી પડવાનો ભય હરેહંમેશ રહે છે. આ બાજુએ નદીનો વેગ પણ એટલો બધો [illegible] કે પગ ઠરે તે પહેલાં તો ઘુમરીમાં લઈને [illegible] જાય છે. પરંતુ એ વાત પણ ખરી છે, જ્યાંસુધી એ નદીને સામે કિનારે ન જઈએ ત્યાંસુધી શાંતિ પણ નથી [illegible] [illegible] [illegible]. ! ચાલો: ઊઠો અને એકઠા મળીને [illegible] [illegible] [illegible] કમર બાંધો. હિંમત ધરીને [illegible] [illegible] અને [illegible] પૂર્વક પ્રયત્ન કરો: [illegible] [illegible]

ત્રીને સામે કિનારે જઇ પહોંચો. પણ સૌથી ભારે મુસીબત તો એ છે કે, નદી ખૂબ વેગવાળી અને ચીકણા લપસણા પથ્થરોથી ભરેલી તો છેજ; તેમાં વળી આપણે આપણા માથા ઉપર કેટલીય જાતના "અશિવ" પદાર્થોનાં ભારે ભારે પોટલાં ચઢાવી દીધાં છે. ભોગેચ્છા, કુસંસ્કાર, અધર્મની વાસનાઓ તથા પાપ, એ બધાંનો પુષ્કળ બોજો આપણા માથા ઉપર આપણે પોતેજ લાદ્યો છે, અને તેથી આપણું નદી ઓળંગવાનું કામ હોય તેના કરતાંય વધારે મુશ્કેલ થઇ ગયું છે અથવા આપણે કરી દીધું છે. આવી સ્થિતિમાં તો નદી ઓળંગવાનુ કામ અસંભવિતજ કહેવાય. માથા ઉપર બોજો હોય ત્યાં સુધી તો નદી પાર કરવાની વાતજ ન કરાય. માટે ભાઇઓ ! પહેલાં તો એ 'અશિવ' વસ્તુઓનાં પોટલાં માથા પરથી ઉતારીને અહીં ને અહીંજ નાખી દઇને હલકા ફૂલ જેવા થઇ જઇએ. માથા ઉપરનો ભાર હલકો થઇ જશે એટલે પછી નદી ઓળંગવાના કામમાં આપણે આપણી શક્તિઓનો પૂરેપુરો ઉપયોગ કરતા થઇ જઇશું. જે કાંઇ શુભ છે, કલ્યાણકારી 'વાજ' (સુખ-બળ-જ્ઞાન ઇ.) છે, સાચા ભોગ છે, સાચું બળ અને જ્ઞાન છે, તે તો બધાં નદીને સામે કિનારે પડયાં પડયાં આપણી રાહ જોતાં બેઠાં છે. છતાં આપણે બધા મૂર્ખ લોકો આ અશિવ વસ્તુઓનાં પોટલાં અત્યાર સુધી ઉંચકી ઉંચકીને ફરતા હતાજ શા માટે ? એ બોજો તો આપણે ફક્ત આપણને ડૂબાડી દેવાને કામ આવે એવો છે. આપણે એ બોજાની સાથે નદીમાં ડૂબી મરવું ન હોય અથવા નદીમાં તણાઇ જવું ન હોય તો એ બધોજ બોજો અહીં ને અહીંજ ફેંકી દેવો રહ્યો. આ રીતે એ 'અશિવ' વસ્તુઓનો ભાર ઉતારી દીધા પછી એક-બીજાને મદદ આપતા આપતા આપણે આગળ વધવુંજ જોઇએ. વિષયોના જબ્બર પ્રવાહમા આપણે ઘસડાઇ ન જઇએ તેટલા વાસ્તે એકબીજાના 'સંરમ્ભ'ની (આશ્રયની-ટેકાની) ખૂબ જરૂર છે. માટે આપણે મનુષ્યસમાજના બધાજ ભાઇ-ભાંડુઓ ઉઠીને ઉભા થઇએ, મનમાં હિંમત

રાખીએ, મેલા કચરાનાં પોટલાંને ફેંકી દઇએ અને એક બીજાના હાથ પકડી પકડીને સદાને માટે આ ભયંકર નદીને ઓળંગીને તેને સામે કિનારે જઇ પહોંચીએ. એ તો ત્યાં ગયા પછી આપણને અનુભવથી સમજાઇ જશે કે, જે સ્વર્ગની આપણને ભૂખ હતી, જે કલ્યાણકારી બળ અને જ્ઞાનની આપણામાં ત્રુટિ હતી તે બધાં અહીંજ છે.

કલ્યાણને ઈચ્છનારાઓ! નદી ગમે તેટલી વિકટ હોય પણ એને ઓળંગ્યા વિના છૂટકોજ નથી.

શબ્દાર્થ

(अश्मन्वती) પથ્થરો અને શિલાઓથી ભરેલી નદી (रीयते) વેગ સહિત વહી જાય છે. (सखायः) હે સાથીઓ! હે મિત્રો! (उत्तिष्ठत) ઉઠો, (संरभध्वं) ભેગા મળીને એકબીજાને મદદ કરો અને (प्र तरत) આ નદીને પ્રબળતા સહિત તરી જાઓ. અને (ये अशिवाः असन्) આપણી પાસે જે અકલ્યાણકારી વસ્તુઓનો સંગ્રહ છે તેને આપણે (अत्र जहीमः) અહીંજ છોડી દઇએ અને (शिवान् वाजान् अभि) કલ્યાણકારી સુખ, બળ તેમજ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવા માટે (वयं) આપણે (उत्तरेम) આ નદીની પાર ચાલ્યા જઇએ.

२ आषाढ

यस्तिष्ठति चरति यश्च वञ्चति, यो निलायं चरति यः प्रतङ्कम्।
द्वौ संनिषद्य यन्मंत्रयेते, राजा तद् वेद वरुणस्तृतीयः ॥
(अथर्व. ४-१६-२)

વિનય

પાપની ખરેખરી બીક રાખે એવાં માણસો આ દુનિયામાં બહુજ વિરલ હોય છે. સાધારણ રીતે લોકો પાપથી ડરતા નથી, પણ પાપ કરતાં પકડાઇ જવાથી અથવા લોકોમાં પાપી તરીકે જાહેર થઈ જવાથી ડરે છે. જ્યાં કોઇ જોનાર ન હોય ત્યાં પોતાના કર્તવ્યથી ભ્રષ્ટ થઇ જવું અથવા પાપ કરી લેવું એ તો સાધારણ વાત છે. પાપ અથવા અપરાધથી દૂર રહેવાનો તો કોઈ પ્રયત્નજ નથી કરતું, પણ પાપ કરીએ અને છતાં પાપ કરતાં પકડાઇ ન જઇએ તે તરફજ સૌ લક્ષ આપે છે અને તે અર્થેજ સૌ પ્રયત્ન કરે છે. એટલા માટે લોકો પોતાનાં ઘણાં કામ એકલા, એકાંત જગ્યાએ, કોઈ દેખે નહિ એવી રીતે છુપાઇને કરવા જાય છે; પણ આ દુનિયાનો એકમાત્ર સાચો રાજા વરુણદેવ છે એટલીજ વાતની જો તેમને જાણ હોય તો તેઓ આવા ઘોર અજ્ઞાનમાં રહે નહિ. આખા જગતનો ઈશ્વર વરુણ ભગવાન સર્વવ્યાપક અને સર્વદ્રષ્ટા છે એ વાતની જો તેમને ખબર હોય તો તેઓ પાપ કરતાં જરૂર ડરે. તેઓ એકાંતમાં પણ પાપ કરવા કદી તૈયાર ન થાય. અમુક કામ તો આપણે ગુપ્તપણે કર્યું છે, તેને કોઇજ જાણતું નથી એવું જ્યારે આપણે માની લઇએ છીએ, ત્યારે આપણે ભારેમાં ભારે ભૂલ કરીએ છીએ. સર્વવ્યાપક, સર્વદ્રષ્ટા વરુણની આગળથી કોઇ પણ કામ છૂપું રાખવું એ તદ્દન અશક્યજ છે. જ્યારે બે જણ કાંઇક છૂપી મસલત કરવા બેસે છે તે વખતે બેઉ મનમાં એવું સમજતા હોય છે કે, અમારા બેના સિવાય કોઈ ત્રીજો માણસ આ વાત જાણતોજ નથી; તે વખતે પણ એ વાતને સાંભળી લેનાર ત્રીજો માણસ વરુણદેવ તો ત્યાં

બેઠેલાજ છે. ત્યાંથી ઉઠીને કોઈ કિલ્લામાં કે ભોંયરામાં જઈને ભરાઈ જઈએ અથવા કોઈ અત્યંત નિર્જન સ્થળે ચાલ્યા જઈએ તો ત્યાં પણ ત્રીજા માણસ તરીકે આપણી છૂપી વાતના સાક્ષી થવા સારૂ વરુણદેવ તો આપણી આગળ જઈને બેઠેલાજ હોય છે. હવે એમનાથી છૂપું રે જ શી રીતે? એમની નજર ચોરીને કામ કરી શકાય કેવી રીતે? કદાચ આપણા બીજા કોઈને પણ આપણા મન નો ભેદ ન બતાવીએ, બધી વાત આપણા મનમાં રાખીને કાંઈક ઘાટ ઘડીએ, તોપણ વરુણદેવ તો તે જાણે છે અને બધુંજ જરેજર સાંભળે છે. આપણે જ્યારે બીજા કોઈને ઠગીએ છીએ, ફસાવીએ છીએ, ત્યારે આપણે મનમાં [illegible] ઇએ છીએ કે, આ વાત તો કોઈજ જાણતું નથી. પણ તે [illegible] કરીને આપણે પોતેજ ઠગાઈએ છીએ, ફસાઈએ છીએ અને બારેમાં બારે ભૂલ કરીએ છીએ; કેમકે વરુણદેવ તો બધું જાણતા હોય છે અને જે કાંઈ કર્યું તેનું ફળ આખરે તેમને [illegible] વળુંજ પડે છે. એ રીતે આપણે જે જે કામ ચોરી-છૂપીથી કરીએ છીએ, કોઈનો દ્રોહ કરીને તેને દુઃખ દઈએ છીએ, સતાવીએ છીએ, ત્યારે ભલે બીજો કોઈ ન જાણે તો પણ સૌનાં પાપના ગાથા દંડવિધાયક આપણા [illegible] રાજા વરુણ તો બધુંજ પ્રત્યક્ષ દીઠું હોય છે અરે! [illegible] લોકોને ફક્ત વરુણરાજાની સર્વવ્યાપકતાનું અને સર્વદ્રષ્ટિનું ભાન થઈ જાય–એ વાત તેમના હૈયામાં ઉતરી જાય તો [illegible] એકજ દિવસમાં પરમધાર્મિક અને તદ્દન નિષ્પાપ બની જાય.

શબ્દાર્થ

(य. निष्ठन्ति, चरन्ति) [illegible] (य. निलाय चरन्ति) [illegible] (य: प्रतङ्क. [चरन्ति]) [illegible] (द्वौ संनिषद्य) [illegible]

૩ आपाढ

उत यो द्यामतिसर्पात् परस्तात्, न स मुच्यातै वरुणस्य राज्ञः
दिवः स्पशः प्र चरन्तीदमस्य, सहस्राक्षा अति पश्यन्ति भूमिम्
(अथर्व. ४-१६-४)

વિનય

એક રાજ્યમાં કોઈ રાજદ્રોહનો અપરાધ કરી બીજા રાજ્યમાં નાસી જાય તો તે માણસ પોતાના અપરાધની સજામાંથી બચી જાય છે. પણ આ આખા સંસારનો એકમાત્ર પરિપૂર્ણ રાજા–પાપનિવારક સાચો રાજા–વરુણદેવ, તેનો અપરાધ કરીને, આ સંસારના અટળ નિયમોનો ભંગ કરીને–અર્થાત્ અસત્ય, દ્રોહ, હિંસા આદિ પાપ કરીને કોઇ તેની સજામાંથી બચી જવા માટે કોઇ બીજે ઠેકાણે નાસી જવાનો મનસૂબો કરે તોપણ વરુણના રાજ્યની હદ છોડીને કોઇનાથી બહાર જઇ શકાતું નથી અને કરેલાં કામનાં ફળ ભોગવ્યા વિના કોઇનો છૂટકો થતો નથી. વરુણ રાજાનું રાજ્ય એવું સર્વવ્યાપક છે કે તેના રાજ્યની સીમા કોઈ ઓળંગી શકેજ નહિ. આવડી મોટી વિશાળ, દુર્ગમ પૃથ્વીના ગમે તે આઘેના પ્રદેશમાં ચાલ્યા જાઓ તો ત્યાં પણ વરુણનું રાજ્ય તો ખરૂંજ, એટલુંજ નહિ પણ જો તમારાથી ઉડી શકાતું હોય તો ઉડીને મંગળ, શુક્ર વગેરે કોઈ આઘેના ગ્રહ ઉપર જઇને વસો અથવા આ સૂર્યમાળાને (દ્યિવઃ ને) છોડીને તેની મર્યાદાની બહાર જઈ શકાતું હોય તો તેનાથી પણ આઘેની બીજી સૂર્યમાળામાં ચાલ્યા જાઓ તો ત્યાં પણ રાજ્ય તો વરુણ રાજાનુંજ છે. ગમે ત્યાં જાઓ પણ કરેલાં કામની યોગ્ય સજા તો મળ્યા વગર રહેવાનીજ નહિ, કર્મના બંધનમાંથી કદી છૂટકારો થવાનોજ નહિ. આ દુનિયાના રાજાઓ (જેઓ માત્ર

'રાજા' કહેવાય છે એટલુંજ)ના છુપા જાસુસો તો આપ
ણા જેવા અજ્ઞાની મનુષ્યોજ હોય છે, તેમની આંખોમાં
ઘણી વાર ધૂળ નાખી શકાય છે. વળી તેઓ પોતે પણ
અસંખ્ય વાર ભૂલો કરી બેસે છે. પણ આ વરુણ રાજાના
છુપા જાસુસો એવા છે કે તેમની નજરમાંથી કોઈ પણ
માણસ છટકી જઈ શકતો નથી. તેમની આગળ કાંઈ
છૂપું રહી શકતું નથી. તેઓ બધુંજ જરેજર જાણે છે
જુએ છે અને યાદ રાખે છે અને એવા જાસૂસો આખા
બ્રહ્માંડમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં ખરાજ. એક નાની સરખી જગા
પણ તેમના વિનાની ખાલી નહિ! સ્વયંપ્રકાશ વરુણરૂપી
રૂપી સૂર્યનાં અનંત કિરણો બનીને તેઓ અખિલ બ્રહ્માં
ડમાં સર્વત્ર ફેલાઇ ગએલા છે; તેઓ વરુણની અનંત જ્ઞાને
ન્દ્રિયો છે એમ કહીએ તોપણ ચાલે. એટલા માટે આપ
ણામાંથી કોઈ પણ માણસ જ્યારે જ્યારે ઈશ્વરના દરેક
કોઇ પણ એક અથવા વધારે નિયમોનો ભંગ કરે છે (શરીર
વડે, વાણી વડે અથવા મન વડે માત્ર વિચાર કરીને પણ
કોઇ પણ અનિષ્ટ આચરણ કરે છે), ત્યારે ત્યારે તેજ
ઘડીએ, તેજ જગ્યાએ વરુણદેવના દિવ્ય જાસૂસો તેને
ઓળખીને પકડી લે છે અથવા પોતાના અદૃશ્ય પાશ—
બંધન—વડે તેને તેજ ઘડીએ મુશ્કેટાટ બાંધી લે છે, પણ
પોતે બંધાઇ ગયો હોવાની તે વખતે તેને ખબર નથી પડતી.
વરુણદેવના 'સ્પશો'—જાસૂસો—પોતાનું કામ કેવી અદ્
ભુત કુશળતાપૂર્વક કરે છે તે તો જરા જુઓ! સી.આઈ.
આખા વિશ્વમાં સચરાચર વરુણદેવના સી. આઈ.
વિભાગનાં થાણાં મંડાઇ ગયા છે અને તેમના હજાર આં
ખાળા અસંખ્ય રીતે જોઈ શકે એવા 'સ્પશો' દેશ
સર્વ પ્રકારની મર્યાદાઓનું અતિક્રમણ કરીને તમામ
નાઓ પર બરાબર નજર રાખના આખા બ્રહ્માંડમાં હર
હંમેશ હાજર હોય છે અને જ્યાં જરાક નિયમનો ભંગ થ
યો કે તરતજ બાંધી લીધાજ જાણો અને એવ. બધી
છે કે જ્યાં સુધી કરેલા કામની પૂરેપુરી નામ ન લેવાય

રહીએ ત્યાં સુધી એ બંધન જરા પણ ઢીલું થતુંજ નથી, તેમનો પાશ તૂટતોજ નથી. વરુણ રાજાની રાજ્યવ્યવસ્થા આવી પરિપૂર્ણ અને ખોડ-ખાંપણ વિનાની છે. માટે હે મનુષ્ય ભાઇઓ ! જો આપણે બધા આપણા પાપનિવારક રાજાના રાજ્યમાં કેવી અટળ વ્યવસ્થા છે તે એક વાર બરાબર સમજી લઇએ, એ તત્ત્વ આપણા હૃદયમાં બરાબર વસી જાય તો એટલું કરવાથી પણ આપણામાં તમામ પાપની નિવૃત્તિ થઇ જાય-અર્થાત્ આપણાથી પાપ થઇ શકેજ નહિ.

શબ્દાર્થ

(यः उत) જે કોઇ જીવ (द्यां अति) દ્યુલોકને ઓળંગીને (परस्तात्) તેની પણ પેલે પાર (सर्पात्) ચાલ્યો જાય (स) તે પણ (वरुणस्य राज्ञः) વરુણ રાજાથી (नमुच्यातै) મુક્ત થઇ શકતો નથી, બની શકતો નથી. (दिवः अस्य) પ્રકાશસ્વરૂપ આ વરુણના (स्पशः) જાસૂસો (इदं) આ આખા બ્રહ્માંડમાં (प्र चरन्ति) સારી રીતે બધે ફરતા રહે છે અને તેઓ (सहस्राक्षाः) હજારો આંખોવાળા બનીને (भूमिं) આ ભૂમિને (अति पश्यन्ति) અતિક્રમણ કરીને બધું જોઇ રહ્યા છે—જેને બીજા કોઇ નથી જોઇ શકતા તેને પણ તેઓ જોઇ શકે છે.

૪ આપત્તિ

शिवास्त एका अशिवास्त एकाः, सर्वा बिभर्षि सुमनस्यमानः
तिस्रो वाचो निहितारन्तरस्मिन्, तासामेका वि पपातानु घोषम्
(अथर्व. ७-४३-१)

વિનય

હે મનુષ્ય ! તું તારે મોઢેથી જે જે વાણી બોલે છે તેમાંની કોઈ કોઈ તારું કલ્યાણ કરે એવી હોય છે અને કોઈ કોઈ અકલ્યાણ કરનારી પણ હોય છે. જે વાણી સત્ય હોય, જે બોલનાર અને સાંભળનારને પ્રિય લાગે એવી હોય, જે પોતાના કલ્યાણને માટે, બીજાનું હિત કરવાને અથવા ધર્મપ્રચાર કરવાને માટે બોલાતી હોય તે વાણી કલ્યાણકારિણી હોય છે અને જે વાણી છળકપટવાળી, દ્વેષ, વૈરભાવથી ભરેલી તથા બીજાને દુભાવવાને માટે અથવા તેને હાનિ કરવાના હેતુથી બોલાતી હોય તેના વડે તારું અકલ્યાણ થાય છે. [illegible]

(તારી ત્રીજી એટલે મધ્યમા વાણીરૂપે) સમાઇ રહે છે; અને વળી મનમાં બોલાતા પહેલાં પણ તે વિચાર તારી પોતાની અંદર સાકાર અથવા નિરાકાર જ્ઞાનરૂપે રહી જાય છે (જેને અનુક્રમે બીજી અને પહેલી, પશ્યન્તી અને પરા વાણી એવાં નામ આપ્યાં છે). સારાંશ એ છે કે, તારી સારી અને માઠી બેઉ વાણીઓના ત્રણ ભાગ તારી પોતાની અંદરના અંદર સમાઇ રહે છે અને માત્ર ચોથો ભાગ શબ્દરૂપે બહાર પડે છે. આ શબ્દરૂપી ચોથા ભાગની વાણી તારા પોતાના ઉપર કશી પ્રત્યક્ષ અસર કરતી દેખાતી ન હોય તો પણ જો તું તારી વાણીના એક સળંગ રૂપ ઉપર લક્ષ આપીને જુએ-વાણીનાં અંદરનાં ત્રણ રૂપો ઉપર પણ તું જો ધ્યાન આપવા લાગે-તો તારી અંદર સ્થિર બનીને બેઠેલી તારી કલ્યાણકારિણી પરા, પશ્યન્તી અને મધ્યમા વાણીઓ તારા ઉપર કેટલી બધી કલ્યાણકારક અસર રેડી રહી છે અને તારા અશુભ વિચાર વડે પરા, પશ્યન્તી અને મધ્યમાના રૂપમાં ધારણ કરાયેલી તારી અકલ્યાણકારી વાણી તારૂં કેટલું ભારે અકલ્યાણ કરી રહી છે તે બધું તને સમજાઇ જાય. પોતાની અંદર ધારણ કરેલાં વાણીનાં ત્રણ રૂપો વડેજ તે તે વાણીને અનુસરીને માણસનું કલ્યાણ અથવા અકલ્યાણ (પુણ્ય અને પાપ) થયાજ કરે છે; ચોથું વૈખરી રૂપ તો અંદરનાં ત્રણ રૂપોનો કેવળ સ્થૂળ પ્રકાશ-માત્રજ છે. જે કાંઇ છે તે તો અંદરનાં ત્રણ રૂપોજ છે. આપણી ઉન્નતિ અથવા અવનતિ કરનાર, આપણું ભલું અથવા ભૂંડું કરનાર જો કોઇ હોય તો આપણી પોતાની અંદર ગુપ્તપણે રહેલી પેલી ત્રણ વાણીઓજ છે.

શબ્દાર્થ

હે મનુષ્ય ! (ते) તારી (एकाः) એક-એક જાતની (शिवाः) કલ્યાણકારી વાણીઓ છે. (ते एकाः अशिवाः) અને વળી તારી એક-એક જાતની અકલ્યાણકારી વાણીઓ પણ છે. પણ તું (सर्वाः) તે બધી વાણીઓને (सुमनस्यमानः) પ્રસન્ન ચિત્તથી (बिभर्षि) ધારણ કરે છે. વાણીના (तिस्रः वाचः) ત્રણ ભાગ (अस्मिन् अन्तः निहिता) તારા આ શરીરની અંદર ગુપ્તપણે રાખેલા છે. (तासां एका) તેનો માત્ર એકજ ભાગ (घोषं अनु) શબ્દ અથવા અવાજના રૂપમાં (विपपात) બહાર પ્રકટ થાય છે.

४ आपाद

शिवास्त एका अशिवास्त एकाः, सर्वा बिभर्षि सुमनस्यमानः।
तिस्रो वाचो निहितारन्तरस्मिन्, तासामेका वि पपातानुघोषम्॥
(अथर्व. ७-४१-१)

વિનય

હે મનુષ્ય ! તું તારે મોઢેથી જે જે વાણી બોલે છે. તેમાંની કોઈ કોઈ તારું કલ્યાણ કરે એવી હોય છે અને કોઈ કોઈ અકલ્યાણ કરનારી પણ હોય છે. જે વાણી સત્ય અને સાંભળનારને પ્રિય લાગે એવી હોય, જે બીજાને કલ્યાણને માટે, બીજાનું હિત કરવાને અથવા સત્યને પ્રચાર કરવાને માટે બોલાતી હોય તે વાણી કલ્યાણકારિણી હોય છે અને જે વાણી છળકપટવાળી, દ્વેષ, ક્રોધ અને વેરઝેરથી ભરેલી તથા બીજાને દુભાવવાને માટે અથવા તેને હાનિ કરવાના હેતુથી, બોલાતી હોય તેના વડે તારું [illegible] ભારે અકલ્યાણ થાય છે. પણ તું તારો જુદી જુદી જાતની વાણીઓના આવા મહાન ભેદને સમજતો ન હોવાથી તું જેવી મોઢે આવે તેવી બધાજ પ્રકારની વાણીઓ બોલતો જાય છે–સારી અને માઠી–કલ્યાણકારી અને અકલ્યાણકારી બધીજ વાણીઓને એકસરખી રીતે પ્રસન્નતાપૂર્વક બોલ્યે બોલ્યેજ જાય છે. તું કદાચ તારા મનમાં એવું સમજતો હોઈશ કે, તારા મોઢામાંથી જે શબ્દો નીકળે છે તેનો તો તેજ ઘડીએ અંત આવી જતો દેખાય છે તેથી [illegible] તેમની અસર તારા ઉપર થતી નથી અથવા તો થઈ શકતી નથી. પણ તું જે વાણી બોલે છે તેને તું [illegible] [illegible] નહિ પણ તેને સાથે સાથે ધારણ પણ [illegible] તેની તને ખબર નહિ [illegible]. તું જે વાણીને [illegible] [illegible] છે તે તો વાણીનો [illegible] છે, તે [illegible] [illegible]

(તારી ત્રીજી એટલે મધ્યમા વાણીરૂપે) સમાઇ રહે છે; અને વળી મનમાં બોલાતા પહેલાં પણ તે વિચાર તારી પોતાની અંદર સાકાર અથવા નિરાકાર જ્ઞાનરૂપે રહી જાય છે (જેને અનુક્રમે બીજી અને પહેલી, પશ્યન્તી અને પરા વાણી એવાં નામ આપ્યાં છે). સારાંશ એ છે કે, તારી સારી અને માઠી બેઉ વાણીઓના ત્રણ ભાગ તારી પોતાની અંદરના અંદર સમાઈ રહે છે અને માત્ર ચોથો ભાગ શબ્દરૂપે બહાર પડે છે. આ શબ્દરૂપી ચોથા ભાગની વાણી તારા પોતાના ઉપર કશી પ્રત્યક્ષ અસર કરતી દેખાતી ન હોય તો પણ જો તું તારી વાણીના એક સળંગ રૂપ ઉપર લક્ષ આપીને જુએ–વાણીનાં અંદરનાં ત્રણ રૂપો ઉપર પણ તું જો ધ્યાન આપવા લાગે–તો તારી અંદર સ્થિર બનીને બેઠેલી તારી કલ્યાણકારિણી પરા, પશ્યન્તી અને મધ્યમા વાણીઓ તારા ઉપર કેટલી બધી કલ્યાણકારક અસર રેડી રહી છે અને તારા અશુભ વિચાર વડે પરા, પશ્યન્તી અને મધ્યમાના રૂપમાં ધારણ કરાયેલી તારી અકલ્યાણકારી વાણી તારૂં કેટલું ભારે અકલ્યાણ કરી રહી છે તે બધું તને સમજાઇ જાય. પોતાની અંદર ધારણ કરેલાં વાણીનાં ત્રણ રૂપો વડેજ તે તે વાણીને અનુસરીને માણસનું કલ્યાણ અથવા અકલ્યાણ (પુણ્ય અને પાપ) થયાજ કરે છે; ચોથું વેખરી રૂપ તો અંદરનાં ત્રણ રૂપોનો કેવળ સ્થૂળ પ્રકાશ-માત્રજ છે. જે કાંઇ છે તે તો અંદરનાં ત્રણ રૂપોજ છે. આપણી ઉન્નતિ અથવા અવનતિ કરનાર, આપણું ભલું અથવા ભૂંડું કરનાર જો કોઇ હોય તો આપણી પોતાની અંદર ગુપ્તપણે રહેલી પેલી ત્રણ વાણીઓજ છે.

શબ્દાર્થ

હે મનુષ્ય! (ते) તારી (एकाः) એક–એક જાતની (शिवा') કલ્યાણકારી વાણીઓ છે. (ते एकाः अशिवाः) અને વળી તારી એક–એક જાતની અકલ્યાણકારી વાણીઓ પણ છે. પણ તું (सर्वाः) તે બધી વાણીઓને (सुमनस्यमानः) પ્રસન્ન ચિત્તથી (बिभर्षि) ધારણ કરે છે. વાણીના (तिस्रः वाचः) ત્રણ ભાગ (अस्मिन् अन्तः निहिता) તારા આ શરીરની અંદર ગુપ્તપણે રાખેલા છે (तासां एका) તેનો માત્ર એકજ ભાગ (घोषं अनु) શબ્દ અથવા અવાજના રૂપમાં (विपपात) બહાર પ્રકટ થાય છે.

५ आषाढ

शिवास्त एका अशिवास्त एकाः, सर्वा बिभर्षि सुमनस्यमानः।
तिस्रो वाचो निहिता अन्तरस्मिन्, तासामेका वि पपातानु घोषम्
(अथर्व. ७-४३-१)

વિનય

હે મનુષ્ય ! તું તારે મોઢેથી જે જે વાણી બોલે છે, તેમાંની કોઈ કોઈ તારૂં કલ્યાણ કરે એવી હોય છે અને કોઇ કોઇ અકલ્યાણ કરનારી પણ હોય છે. જે વાણી સાચી અને સાંભળનારને પ્રિય લાગે એવી હોય, જે બીજાના કલ્યાણને માટે, બીજાનુ હિત કરવાને અથવા સત્યનો પ્રચાર કરવાને માટે બોલાતી હોય તે વાણી કલ્યાણકારિણી હોય છે અને જે વાણી છળકપટવાળી, દ્વેષ, ક્રોધ અને વેરઝેરથી ભરેલી તથા બીજાને દુભાવવાને માટે અથવા તેને હાનિ કરવાના હેતુથી, બોલાતી હોય તેના વડે તારૂં પોતાનું ભારે અકલ્યાણ થાય છે. પણ તું તારી જુદી જુદી જાતની વાણીઓના આવા મહાન ભેદને સમજતો ન હોવાથી તું જેવી મોઢે આવે તેવી બધાજ પ્રકારની વાણીઓ બોલતો જાય છે–સારી અને માઠી–કલ્યાણકારી અને અકલ્યાણકારી બધીજ વાણીઓને એકસરખી રીતે પ્રસન્નતાપૂર્વક બેધડક બોલતોજ જાય છે. તું કદાચ તારા મનમાં એવું સમજતો હોઇશ કે, તારા મોઢામાંથી જે શબ્દો નીકળે છે તેમનો તો તેજ ઘડીએ અંત આવી જતો દેખાય છે તેથી કરીને તેમની અસર તારા ઉપર થતી નથી અથવા તો થઇ શકતીજ નથી. પણ તું જે વાણી બોલે છે તેને તું ફક્ત બોલે છે એટલુંજ નહિ પણ તેને સાથે સાથે ધારણ પણ કરી લે છે તેની તને ખબર નહિ હોય. તું જે વાણીને તારા શબ્દોના રૂપમાં પ્રકટ કરે છે તે તો વાણીનો એક ભાગ (ચોથો ભાગ)જ છે. તેના બાકીના ત્રણ ભાગ તો તારી અંદર ગુપ્ત રહે છે, તારી પોતાની અંદર તારા વડે ધારણ કરાઇ રહ્યા હોય છે. જે વિચાર તું શબ્દો વડે (તારી ચોથી એટલે વૈખરી વાણી વડે) પ્રકટ કરે છે, તે વિચાર તારા મનમાં

[illegible]ની ઓંકાર રૂપે, પ્રણવ (વાણીરૂપે) પ્રકટ કરે છે. અને વાણી આત્મા સિવાય પહેલા પણ જે વિચાર નામે જે નામે અંદર આકાર અરૂપ નિરાકાર જ્ઞાનરૂપે રહી જાય છે તેને અનુક્રમે ઓંકાર અને પરાવાણી, પશ્યન્તી અને પરા વાણી કહેવામાં આવે છે. [illegible] બંધ છે કે, તેમ જ [illegible] વાણી [illegible] આમ તેથી પોતાની અંદરના અવાજ પ્રકટ કરે છે અને [illegible] આમ શબ્દરૂપે બહાર પડે છે. આ શબ્દથી [illegible] વાણી તેના પોતાના ઉપર કરી પ્રત્યક્ષ અસર કરતી દેખાતી ન હોય તો પણ એવું નથી વાણીના એક અંશ રૂપ ઉપર [illegible] આધીને [illegible] અંદરના ત્રણ રૂપો ઉપર પણ જો ધ્યાન આપવામાં આવે તો તેથી અંદર સ્થિર બનીને રહેતી તેની કલ્યાણકારિણી પરા, પશ્યન્તી અને મધ્યમા વાણીઓ તારા ઉપર કેટલી બધી કલ્યાણકારક અસર કરી રહી છે અને તારા અનુભવ વિચાર કરે પરા, પશ્યન્તી અને મધ્યમાના રૂપમાં પ્રકટ કરાવતી તારી અકલ્યાણકારી વાણી તારું કેટલું [illegible] અકલ્યાણ કરી રહી છે તે બધું તને સમજાઈ જાય. પોતાની અંદર પ્રકટ કરેલા વાણીનાં ત્રણ રૂપો ઉપર [illegible] તે તે વાણીને અનુસરીને આપણું કલ્યાણ અથવા અકલ્યાણ (પુણ્ય અને પાપ) થયાજ કરે છે; કેમ કે વૈખરી રૂપ તો અંદરના ત્રણ રૂપોનો કેવળ સ્થૂળ પ્રકાશ માત્રજ છે. જે કોઈ છે તે તો અંદરના ત્રણ રૂપે જ [illegible] આપણી ઉન્નતિ અથવા અવનતિ કરનાર, આપણું [illegible] અથવા બૂરું કરનાર જો કોઈ હોય તો આપણી પોતાના અંદર શુભપણે રહેલી પેલી ત્રણ વાણીઓજ છે.

શબ્દાર્થ

હે મનુષ્ય! (ते) તારી (चत्वारः) ચાર [illegible] (स्थिताः) કલ્યાણકારી વાણીઓ છે. (ते चत्वारः महिषाः) [illegible] તારી [illegible] કલ્યાણકારી વાણીઓ [illegible] (सर्वाः) તે બધી વાણીઓને (सुमनस्यमानाः) પ્રસન્ન [illegible] (बिभर्षि) ધારણ કરે છે. વાણીના (तिस्रः धायः) [illegible] (अस्मिन् अन्तः निहिता) તારા આ શરીરની અંદર [illegible] (तासां एका) તેનો [illegible] (याति अनु) [illegible] રૂપમાં (विपणाम्) બહાર પ્રકટ [illegible] છે.

५ आषाढ

अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिन्, तृतीये लोके अनृणाः स्याम।
ये देवयानाः पितृयाणाश्च लोकाः, सर्वान् पथो अनृणा आक्षियेम॥
(अथर्व. ६-११७-३)

विनय

મનુષ્ય તો તેના જન્મસમયથીજ કેટલાંય ઉંચી જાતનાં ઋણથી બંધાએલો છે. તે જન્મે છે ત્યારથીજ આ ત્રણે અને એ સાચા કરજથી મુક્ત થવામાંજ મનુષ્યજીવનની સાર્થકતા છે. સંસારના ત્રણે લોકને ભોગવવાને માટે મનુષ્યને ત્રણ જાતનાં શરીર મળ્યાં છે તેથી કરીને તેના માથા ઉપર ત્રણ જાતનું કરજ પહેલેથીજ ચઢેલું છે. હે પ્રભુ! અમે પિતૃયાનના કે દેવયાનના, બેમાંથી ગમે તે એક માર્ગના પ્રવાસી હોઈએ તો પણ અમે આ ત્રણે લોકોના કરજમાંથી અવશ્ય મુક્ત રહીનેજ જીવીએ. અમે અમારી તન[illegible] [illegible] અને અમારો તમામ પુરુષાર્થ આ કરજને [illegible] [illegible] [illegible] રહીને જીવન વ્યતીત કરીએ [illegible] [illegible] [illegible] કરજ બીજા લોકોને ભૌતિક [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પ્રકારના ભૌતિક [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] શકાય છે. એજ રીતે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] મનુષ્યને [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] બીજા મનુષ્યોની [illegible]

[illegible]

સેવા દ્વારા જે સુખ, આરામ અને અનુકૂળતાઓ મળ્યા કરે છે તે બધાનું ઋણ ફેડવાને માટે સંસારનાં યજ્ઞ-ચક્રો ચાલુજ રાખવાં જોઇએ. અને જેવું સુખ પોતાને મળ્યું તેવું પોતાની પાછળનાંઓને મળતું રહે તે વાસ્તે યજ્ઞકર્મ (સંસારની નિષ્કામ સેવા) કરતા રહેવું જોઇએ. વળી ત્રીજા એટલે જ્ઞાનના લોક દ્વારા મનુષ્યને જ્ઞાનરૂપી પરમ લાભ મળ્યા કરે છે, તેની સંતતિની પરંપરાને ચાલુ રાખવા સારૂ દરેક જણે પોતે વિદ્યાનો વ્યાસંગ રાખવો જોઈએ, હમેશાં સદ્‌ગ્રંથનો સ્વાધ્યાય કરતા રહેવું જોઇએ અને પોતાના અધ્યયનનું ફળ બીજાને મળે તે સારૂ જાહેર *પ્રવચન ઈત્યાદિ કરીને તે ઋણમાંથી પણ મુક્ત થવું જરૂરનું છે. જે સર્વત્યાગી લોકો સંસારના કોઇ પણ ભોગની કામના રાખતા નથી એટલે કે જેમને ત્રણમાંથી કોઇ પણ જાતના ઋણનું બંધન રહ્યું નથી એવા મહાત્માઓ જોકે બ્રહ્મચર્ય, શ્રદ્ધા અને તપની ત્રિવિધ એણી ઉપર થઇને દેવયાન માર્ગના પ્રવાસી સિદ્ધ થઈ ચૂકયા હોય છે, છતાં તેમણે પણ પોતાનાં ત્રણે શરીરોના વ્યવહારનિમિત્તે ચઢેલું ઋણ ફેડી દેવુંજ જોઇએ. તેઓ ભલે પોતાના ભૌતિક શરીર દ્વારા સંતાનોત્પત્તિ ઈત્યાદિ કર્મ ન કરે પણ પોતાના શરીર દ્વારા લોકસેવાનાં બીજાં સ્થૂળ કર્મો તો તેમણે કરવાંજ જોઇએ અને પોતાના પ્રાણ અને મનના બીજા નંબરના પ્રાણમય શરીર દ્વારા પ્રેમ, દયા ઈત્યાદિ સાત્ત્વિક ભાવનાઓના પ્રવાહ જગતના તરફ વહેવરાવવાજ જોઇએ. ત્યાર પછી દ્યુલોકની સાથે સંબંધ રાખનારા પોતાના વિજ્ઞાનમય શરીર દ્વારા જ્ઞાન-સૂર્યરૂપ બની જઇને ચારે દિશાએ જ્ઞાનનાં કિરણોનો ફેલાવો કરીને ત્રીજા લોકના કરજમાંથી પણ મુક્ત થઇને અનૃણ બની જવું.

અરેરે! માણસ તો સર્વદા કરજના બોજા નીચે દબાએલોજ છે. પોતાને ત્રણ પ્રકારનાં શરીરો હોવા છતાં જેને

* જગતની ઉન્નતિ થાય એવા ઉપકારક ગ્રંથો સેવાભાવે લખવા લખાવવા અને નફા ઉપર દૃષ્ટિ ન રાખતાં સ્વલ્પ મૂલ્યે વેચવા અથવા મફત આપવા એ પણ ઋણમુક્તિનો એક ઉપાય છે. —સેવાનંદ

તીય કામનાઓ હતી, મને મારામાં નરી ન્યૂન[illegible]
ન્યૂનતાજ નજરે પડતી હતી અને હું મનમાં એવું સમ[illegible]
હતો કે, ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરવા છતાંય મારાથી [illegible]
જન્મોમાં પણ એ ન્યૂનતા પૂર્ણ નથીજ થવાની; [illegible]
પિતા ! હું શું કહું ? તારા જ્ઞાનપ્રકાશમય દિવ્ય અ[illegible]
શમાંથી તારા જ્ઞાનનું એક નાનું સરખું ટીપુંજ માર[illegible]
પડયું; પણ એટલા નાના ટીપામાં પણ એટલો અદ્[illegible]
ભર્યો હતો કે તારા એટલાજ શક્તિકણદ્વારા મારામાં [illegible]
યની (ઇન્દ્રવીર્ય=આત્મશક્તિ) જાગૃતિ થઇ ગઇ, મને [illegible]
અને પોષક રસ મળી ગયો, મારામાં ઇન્દ્રોચિત દિવ[illegible]
પ્રકટ થવા લાગ્યું, મને યજ્ઞોનું દર્શન થવા માંડ્યું-[illegible]
મારે કયે વખતે કયા પ્રકારનું આત્મત્યાગમય શુ[illegible]
કરવું જોઇએ તેની મને મનમાં પ્રેરણા થવા લાગી [illegible]
ગુણ કર્મ દ્વારા જે જે ગુણની પ્રાપ્તિ કરવાની [illegible]
લોકો ઇચ્છા રાખે છે તે બધા ગુણ મને આવી [illegible]
આદરથી બધી વસ્તુઓ મને એક વખતે એકમાંથી [illegible]
નહિ. લોકોને આ વાત [illegible] આશ્ચર્ય થશે, તેમને [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

શબ્દાર્થ

[illegible]

७ आषाढ

सहस्राह्ण्यं वियतौ अस्य पक्षौ, हरेर्हंसस्य पततः स्वर्गम् ।
स देवान्त्सर्वानुरस्युपदद्य, संपश्यन् याति भुवनानि विश्वा ॥

(अथर्व० १०-८-१८)

વિનય

મનુષ્ય પ્રતિક્ષણ કાંઈ ને કાંઈ ચેષ્ટા તો કરતોજ રહે છે. જીવમાત્રને કોઈ ને કોઈ ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ કરવાની તલભ લાગુ પડેલીજ હોય છે અથવા કોઈ ને કોઇ દુઃખને દૂર કરવાની ઇચ્છા તેના મનમાં સદા થયાજ કરે છે. સુખની પ્રાપ્તિ અને દુઃખની નિવૃત્તિ એ બે વૃત્તિઓથી પ્રેરાઇને મનુષ્ય હમેશાં કાંઇ ને કાંઇ ક્રિયા કરતોજ રહે છે. જીવ જ્યાંસુધી એવી વિશેષ અવસ્થા પ્રાપ્ત ન કરે કે જ્યાં તેને કોઈ વાતની ત્રુટિ અથવા અભાવજ ન રહે, જ્યાં તેના મનની તમામ કામનાઓની પૂર્તિ થઇ જાય અને તેનાં તમામ દુઃખોની નિવૃત્તિ થઇ જાય ત્યાં સુધી તેને ચેનજ પડતું નથી. આવી અવસ્થા જ્યાં જઇ પહોંચવાથી પ્રાપ્ત થાય એવા સ્વર્ગલોકની પ્રાપ્તિ કરવાને આ 'હરિ' (અહીં તહીં ગમન કરનાર) હંસ કોણ જાણે કેટલાય યુગ થયાં ઉડાઉડ કરીજ રહ્યો છે ! જે લોકમાં જઈ પહોંચવાની તેને ઇચ્છા છે ત્યાં તે ક્યારે જઇ પહોંચશે ? એ બિચારો જ્ઞાન અને કર્મની મદદ લઇને સ્વર્ગલોકની કોણ જાણે કેટલાય વખતથી લાગલાગટ ખોળ કરતોજ ફરે છે ! સુખની પ્રાપ્તિ કરવાની બાબતમાં તેને જે જ્ઞાન મળે છે, તેને અનુસરીને તે કર્મ કરતો રહે છે; કર્મ કર્યા પછી તેને કાંઈ જરા જુદી જાતનો નવો અનુભવ (જ્ઞાન) મળે છે એટલે વળી પાછો તે નવા અનુભવને અનુસરીને કર્મ કરવા માંડે છે. એ પ્રમાણે આ હંસ પોતાનાં જ્ઞાન અને કર્મ (અંદરથી બહારની બાજુ તરફની ચેષ્ટા અને બહારથી અંદર તરફની ચેષ્ટા; પ્રાણ અને અપાન)ની પાંખો વીંઝતો વીંઝતો આગળ ને આગળ ઉડતો ચાલ્યો જાય છે. હજારો દિવસ વીતી ગયા પણ તેની પાંખો તો હજી પહોળી ને પહોળીજ છે. નથી હજી તેને

એના ઉપરના મોહને લીધે એ મને ચોંટી રહે છે અને મારા જીવનરસને ચૂસી ખાય છે. જેવી રીતે આંબાની ડાળના સાંધામાં ઉગેલો વાંધો આંબાનો રસકસ ચૂસી ખાય છે અને આખરે આંબાને ખાલી ખોખા જેવો કરીને સૂકવી દે છે, તેવી રીતે આ અજુષ્ટા લક્ષ્મી મને ચારે તરફથી વળગીને મારો વિનાશ કરી રહી છે. હે પ્રભો ! તમે મને એના પંજામાંથી છૂટો કરો. મારા મોહનો ભંગ કરીને મને એને આઘી ફેંકી દેવાનું બળ આપો; નહિ તો એ અજુષ્ટા લક્ષ્મી મને ચૂસી ચૂસીને ખોખા જેવો બનાવી દેશે. મારી ઉન્નતિને અટકાવી દેશે અને મારા આત્મતેજને હરી લેશે.

હે પ્રેરક દેવ ! મારી પ્રાર્થના તો એ છે કે, એવું ધન મારી પાસે પહેલેથી આવે જ નહિ એવું કરો. મને [illegible] ખપ પૂરતું ધન આપતા રહેજો, પણ તે ખાસ્તું ચાખ્ખું ડાઘ વિનાનું, તેજસ્વી, નિષ્કલંક હિરણ્ય જ હોય અને [illegible] હિત કરે એવું જ હોય. એ ધન પાછું આપું ને [illegible] કોઈ મારા ઉપયોગમાં આવી જાય, તેના એકેએક [illegible] દ્વારા મારા તેજસ્વી, મારા આત્મવીર્યની વૃદ્ધિ થાય. [illegible] તો તમારા પોતાના 'હિરણ્યહસ્ત'થી મળેલું ધન જ [illegible] છું. તારા [illegible] 'હિરણ્યહસ્ત' દ્વારા મને આજ [illegible] સદા એવું તેજસ્વી ધન મળતું રહે કે જેનો [illegible] મારા આત્મતેજની વૃદ્ધિ કરવામાં જ વપરાય, અને [illegible] જ્યાં જ્યાં [illegible] ત્યાં ત્યાં [illegible] બીજા [illegible] તેજની વૃદ્ધિને અર્થે જ વપરાતું રહે.

શબ્દાર્થ

(અજુષ્ટા) [illegible] (जनन्त्); [illegible] (मा) [illegible] (अभिमन्यत) [illegible] (मा) [illegible] (वृक्षम् इव अस्वज) [illegible] (हिरण्यहस्त) [illegible]

१ आपाढ

अकामो धीरो अमृतः स्वयंभूः, रसेन तृप्तो न कुतश्चनोनः।
तमेव विद्वान् न बिभाय मृत्योः, आत्मानं धीरमजरं युवानम्॥
(अथर्व. १०-८-४४)

વિનય

મૃત્યુના ભયને તરી જવાની ઈચ્છા રાખનારા હે મુમુક્ષુ! તું તે સર્વવ્યાપક તત્ત્વના ઉપર તારી દૃષ્ટિ રાખ કે જે તત્ત્વ સર્વથા 'અકામ' છે, જેનામાં કોઈ પણ જાતની કામનાની ગંધ પણ નથી અને તેથી કરીને જે કદી પણ ચલાયમાન થતું નથી, જે સદા સર્વથા ધીર છે; જે કદી ઉત્પન્ન થયું નથી અને જે કદી મરનાર પણ નથી; જે પોતે પોતાના આધારેજ સદા વિદ્યમાન રહે છે; જેને બીજા કોઇએ કદી જન્મ આપ્યો નથી; જે સદાતનની સત્તા બીજા કોઇની આશ્રિત નથી અને જેથી કરીને તેની અમૃત સત્તા કદાપિ ખંડિત થઈ શકતી નથી, જેનો કદી વિનાશ થઈ શકતો નથી; જે આનન્દરસ વડે સર્વથા પરિપૂર્ણ છે, જેવી રીતે આપણે કોઈ આનંદદાયક ભોજ્ય પદાર્થ તૃપ્તિપર્યંત આરોગ્યા પછી થોડા વખત સુધી આપણે જેવી તૃપ્તિનો અનુભવ કરીએ છીએ, એવી પરિતૃપ્ત અવસ્થામાં જે સર્વદા ત્રણે કાળમાં રહે છે, જે સંપૂર્ણ રીતે આપ્તકામ છે, જેનામાં કદી પણ કોઇ પ્રકારની ન્યૂનતા, અપેક્ષા અથવા આવશ્યકતા હોતી નથી, જે સર્વથા પરિપૂર્ણ છે, અખંડ છે અને તેથી કરીને જે અકામ છે તેને તું જો, તે એક અખંડ તત્ત્વને તું જો, તેને ઓળખ. તે તત્ત્વ તારી પોતાની અંદર છે તેની તું અન્તર્દૃષ્ટિ કરીને શોધ કર અને તેને ઓળખતો થઈ જા. કેમ? તને તે દેખાય છે કે નહિ? તું તારી પોતાની જાતને અજર અમર તત્ત્વરૂપ નથી જોઈ શકતો? જ્યારે તું તારી પોતાની જાતનેજ અચલાયમાન, કદી પણ વૃદ્ધ થાય નહિ એવી, એકરસ, નિત્ય, હમેશાં એકસમાન યુવાન જોઈ શકીશ ત્યારે-માત્ર ત્યારેજ-તું મૃત્યુના ભયને તરી જઈશ. તારા એવા સાચા આત્મસ્વરૂપનું દર્શન કર્યા પછી તું શરીરજ નહિ રહે. ત્યારે તો તું પેલા તત્ત્વના જેવોજ ધીર, અજર, અમર, સનાતન બની ગયો હોઇશ. એટલે

પછી તારે માટે મૃત્યુ જેવું કાંઈ હોઇ શકેજ કેવી રીતે? પછી તો તારે માટે જીવન અને મૃત્યુ એ બેની વચ્ચે કંઇ ભેદજ નહિ રહ્યો હોય, જીવન અને મરણ બેઉજ તારે માટે જીવન બની ગયાં હશે. અથવા કોઇ નવીન ત્રિકાલાબાધિત નિત્ય જીવન તને પ્રાપ્ત થઇ ગયું હશે. હજારો મૃત્યુઓની વચમાં પણ આત્મા તો પોતાની અમરતાની ઘોષણા કર્યા કરે રહે છે. પણ જ્યાં સુધી એવા આત્મસ્વરૂપનો અપરોક્ષ અનુભવ થયો ન હોય, પોતે અજર અમર આત્મા છે એવો પાકો સાક્ષાત્કાર થયો ન હોય, જ્યાં સુધી પોતે પોતાના સ્વરૂપને દેહથી તદ્દન જુદું ન જોઇ શકાય ત્યાંસુધી મૃત્યુનો ભય મનમાંથી ખસતો નથી. મૃત્યુનાથી નિર્ભય થવું હોય તો આ એકજ ઉપાય છે, એ સિવાય બીજો કોઇ ઉપાય આખા સંસારમાં છેજ નહિ. જ્યાં સુધી મનુષ્યને આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ ન થઇ હોય ત્યાં સુધી ભલેને તે મોટો વિદ્વાન, શાસ્ત્રજ્ઞ પંડિત થયો હોય, હજારો અઘરા અઘરા ગ્રંથો ભણવા ભણાવવામાં અથવા રચવામાં કુશળ બન્યો હોય, ભલેને મોટો વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ બનીને બીજાઓને ઉપદેશ આપ્યા કરતો હોય પણ જેમ એક કીડી અથવા માંકણ મૃત્યુના ભયથી નાસભાગ કરે છે તેમ તે પણ મૃત્યુના ભયથી પામર જીવની માફક નાસભાગ કરતો ફરે છે માટે તે અખંડ, એકરસ, સર્વથા અકામ, અચળ, અમર, અભય અને નિત્ય તત્ત્વને જોતા રહો. જો તમારે મૃત્યુ ઉપર વિજય મેળવવો હોય તો એ તત્ત્વને ઓળખો અને તેનું ધ્યાન કરો–તે તમારો પોતાનોજ ધીર, અજર, અમર આત્મા છે. તમે પોતેજ તે તત્ત્વરૂપ છો. ત્યારે હવે તમારે મૃત્યુ છેજ ક્યાં ? તમારે માટે મરણ કેવું અને વાત કેવી! અરે ! મારા ભાઇ ! તમારે તે મરવાનુ હોય ? નહિ, નહિ હોયજ નહિ, હોયજ નહિ ! !

શબ્દાર્થ

જે (अकामः) સર્વથા કામનારહિત (धीरः) ધીર (अमृतः) [illegible] નહિ મરનાર (स्वयंभूः) પોતે પોતાના [illegible] (रसेन तृप्तः) આનન્દરસથી પરિતૃપ્ત (कुतश्चन न ऊनः) [illegible] (तम्) [illegible] धीरं, युवानं, आत्मानं एव विद्वान्) [illegible] (मृत्योः न बिभाय) [illegible] નિર્ભય [illegible]

१० आषाढ

या स्ते शिवास्तन्वः काम भद्राः, याभिः सत्यं भवति यद् वृणीषे ।
ताभिष्ट्वमस्माँ अभिसंविशस्व, अन्यत्र पापीरपवेशया धियः ॥
(अथर्व० -९२-२५)

વિનય

હે કામ ! હે સંકલ્પમય દેવ ! ભગવાન તમારી મારફતેજ પોતાની કામનાની ક્રિયા કરતા રહીને અખિલ સંસારને ઉત્પન્ન કરે છે અને ચલાવે છે. હે જગદ્વ્યાપક સંકલ્પ ! અમ મનુષ્યોના મનમાં જે અસંખ્ય ઇચ્છાઓ, કામનાઓ, સંકલ્પો ઉઠયા કરે છે તે પણ વાસ્તવિક રીતે તમારાજ તરંગ છે, તમારાંજ અસંખ્ય સ્વરૂપો છે. પણ જે અગણિત રૂપ ધારણ કરીને તમે અમારામાં પ્રકટ થાઓ છો; અમારામાં જે અગણિત ઇચ્છાઓ પ્રકટ થાય છે, તે પૈકી કેટલીક પૂર્ણ થાય છે, કેટલીક સત્ય નીવડે છે; બાકીની ઘણી ખરી એમ ને એમ અપૂર્ણજ રહી જાય છે અને માત્ર અમને દુઃખી કરવા સિવાય બીજું કશુંજ કામ તેમનાથી સિદ્ધ થતું નથી, ફક્ત અમારા મનને કલેશ આપવાના કારણરૂપજ નીવડે છે, એટલા માટે હવે હું એવું ઇચ્છું છું કે, મારામાં માત્ર તેજ ઇચ્છા (સંકલ્પ) ઉત્પન્ન થાઓ કે જે નિશ્ચયપૂર્વક સાચી અને સફળજ નીવડવાની હોય. જે કદી પણ પૂર્ણ થવાનીજ ન હોય, વ્યર્થજ જવાની હોય તે ઇચ્છા મારા મનમાં પ્રકટજ ન થાઓ, ઉત્પન્નજ ન થાઓ. મારી તો એવી ઇચ્છા છે કે, હું 'सत्यसंकल्प' બની જાઉં–એવો બની જાઉં કે મારા મનમાં જે જે સંકલ્પો ઉત્પન્ન થાય તે બધાય સત્યજ નીવડે; પણ તેની સાથે હું એ વાત પણ જાણું છું કે, હું સત્યસંકલ્પ ત્યારેજ થઇ શકીશ કે જ્યારે મારા મનમાં તમારૂં મંગલ રૂપજ (માત્ર મંગલ સંકલ્પોજ) ઉત્પન્ન થશે. તમામ ઋષિઓનો એવો અનુભવ છે કે, જ્યારે માણસનું હૃદય સર્વથા સત્યમય, સંપૂર્ણ રીતે સત્યનિષ્ઠ થઇ જાય છે, ટુંકામાં, જ્યારે તે પૂરેપુરૂં પવિત્ર બની જાય છે ત્યારે તેનામાં જે જે સંકલ્પો ઉત્પન્ન થાય છે, તે પોતાના સંકલ્પ વડે જેની જેની ઇચ્છા રાખે છે, તે બધુંજ તેને પ્રાપ્ત થાય છે, તેના બધા સંકલ્પો, તેની બધીજ ઇચ્છાઓ સિદ્ધ થઇ જાય છે. એનું કારણ એ છે

કે, સત્યનિષ્ઠ હૃદય સત્યસ્વરૂપ ભગવાનની સાથે સમરસ આવી જાય છે. ભગવાનની ઇચ્છાશક્તિની સાથે તેની [illegible] શક્તિ બરાબર મળી જાય છે. તેથી કરીને એવા મ[illegible] હૃદયમાં જે જે સંકલ્પો ઉત્પન્ન થાય છે, તે બધાજ મંગલ હોય છે, જેનાથી જગતનું કલ્યાણ થાય હોય છે. એવા મહાત્માઓનાં હૃદય ઈશ્વરના સંકલ્પો પડઘો પાડે છે એમ કહેવું વધારે યોગ્ય છે. આ સંસારમાં જે કાંઇ થઇ રહ્યું છે, જે જે બાબતોમાં લોકોને સં[illegible] મળે છે તે બધું ઈશ્વરના સંકલ્પનુંજ પરિણામ છે. મંગલમય કલ્યાણકારી ઈશ્વરના તમામ સંકલ્પો (આ[illegible] તેમનું રહસ્ય સમજાતું હોય કે ન સમજાતું હોય [illegible] સૌના—પ્રાણીમાત્રના પરમકલ્યાણ અર્થેજ હોય છે. [illegible] માટે હું ઇચ્છું છું કે, મારા મનમાં પણ એવાજ [illegible] હમેશાં સાચાજ પડે એવા અને જે ભદ્ર હોય, [illegible] કારી હોય એવા સંકલ્પોજ ઉત્પન્ન થાઓ. અત્યારસુધી તો મારા હૃદયમાં સારી અને માઠી, બેઉ પ્રકારની [illegible] નાઓ ઉત્પન્ન થયા કરે છે, પરતુ હે સંકલ્પદેવ! [illegible] પાપી બુદ્ધિઓ મારામાં હોય તે બધીને તમે બહાર [illegible] મૂકો. જે જે સંકલ્પમાં જરા જેટલી પણ અહિતની [illegible] હોય, મેલ હોય, તે મારા હૃદયમા વાસો કરવા [illegible] નહિ એવું કરી દો. હુ સત્યની સાધના કરીને મારા [illegible] શુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરતો રહું છુ, કે જેથી કરીને [illegible] સત્યાસત્યના જ્ઞાનની કસોટીએ કસી જોતાં જે [illegible] અશિવ અને અભદ્ર પુરવાર થાય તે મારામા [illegible] જ પામે નહિ. એટલા માટે હે દેવ! મારી એટલી [illegible] છે કે સદા સત્ય નીવડનારા તમારા શિવ રૂપો [illegible] શિવ રૂપો દ્વારાજ—તમે મારામા પ્રવેશ કરો. મારા [illegible] બધી બાજુએથી પવિત્ર અને કલ્યાણમયી [illegible] મંગલમય કામનાઓજ પ્રવેશ કરવા પામો!

શબ્દાર્થ

(काम) [illegible] (यः ते शिवा) [illegible] (मद्राः) [illegible] (तव) [illegible] (यद् गृणीषे) [illegible] (मृणि) [illegible] (धस्मान्) [illegible] (धनि नांजितात्) [illegible] (नारी [illegible]) [illegible] (धास्व धनंजय) [illegible]

૧૧ આષાઢ

ज्ञानाग्निमाक्रमदग्निं, नाकस्य पृष्टाद् दिवमुत्पतिष्यन् ।
तस्मै प्रभाति नभसो ज्योतिर्षीमान्, स्वर्गः पन्थाः सुकृते देवयानः

(अथर्व. १८-४-१४)

વિનય

દેવત્વ પ્રાપ્ત કરવાની તમને અભિલાષા થાય છે ? તે પ્રસિદ્ધ અને અતિ મહિમાવાન 'દેવયાન' માર્ગના મુસાફર બનવાની ઈચ્છા છે ? પણ અત્યારે તો તમને એ દેવોના માર્ગની પૂરી સમજ પણ નહિ પડે. એ માર્ગની તમને અત્યારે કલ્પના પણ આવવી મુશ્કેલ છે. જુઓ, ખરી વાત એ છે કે આ સંસારમાં થઇને બે માર્ગ જાય છેઃ એક માર્ગ ઉપર થઇને ચાલનારા લોકો ભોગ્ય પદાર્થોની પ્રાપ્તિ કરવામાં, પ્રકૃતિના ઉપર વિજય મેળવીને ઐહિક સુખસામગ્રીની વૃદ્ધિ કરવામાં મંડ્યા રહે છે—સંસારના એક એકથી ચઢીઆતા સુખ અને ભોગવિલાસનાં સાધનો પ્રાપ્ત કરવાને માટે દૃઢતાપૂર્વક આગળ ને આગળ ધપતાજ જાય છે. બીજો માર્ગ એવો છે કે, તેના ઉપર થઇને જનારા લોકો ભોગોથી નિવૃત્ત થઇને અપવર્ગની તરફ, આત્માની તરફ કૂચ કરતા હોય છે. પહેલો માર્ગ પિતૃયાણ અને બીજો દેવયાન માર્ગ કહેવાય છે. આ બેઉ માર્ગ દ્વારા પુરુષના ભોગ અને અપવર્ગ નામના બેઉ અર્થોને પ્રકૃતિ પૂરા પાડી રહી છે. પણ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ એ બેઉ એકસાથે તો રહી શકેજ શી રીતે ? એટલા માટે જે લોકોને હજી ભોગ ભોગવવાની ઈચ્છા છે, જેમને હજી ભોગ્ય પદાર્થો ઉપર શ્રદ્ધા છે અને તેથી કરીને જેઓ પોતાની મનઃકામના તૃપ્ત કરવાને માટે ભોગ તરફ દોડયા જાય છે તેમને લાખ વાર સમજાવીશું

તો પણ તેઓ આત્માની વાત નહિ સાંભળે તે નહિજ સાં-
ભળે. દેવયાન માર્ગ તો ફક્ત તેમનીજ આંખે દેખાય કે
જેમને ભોગવિલાસોની નિઃસારતા પૂરેપુરી સમજાઈ ગઈ
હોય. ભલભલાના ચિત્તને ચકાવી નાખે એવા ઉંચામાં ઉંચા
દિવ્ય ભોગોને (જે ભોગોનાં આપણે તો હજી દર્શન પણ
નથી કર્યાં ને નામ પણ નથી સાંભળ્યાં) જોઇને તેમનાથી
પણ જેઓ એટલા બધા વિરક્ત થઇ ગયા હોય કે સંસારનાં
ઉંચામાં ઉંચા સુખોપભોગ તો શું પણ ઈન્દ્રાસનની અને
સ્વર્ગના દિવ્ય ભોગોની પણ જેમના મનમાં જરા પણ કામ-
ના રહી ન હોય એવા વિરલા મહાત્માઓજ દેવયાનનો
માર્ગ જોઈ શકે છે. જેઓ ભોગોમાં કેવળ અંધકારને
અંધકારનોજ એવો અનુભવ કરીને જ્ઞાનમય લોકમાં પ્રવેશ
કરવા ઇચ્છે છે એટલુંજ નહિ પણ જ્ઞાનસ્વરૂપ તત્ત્વનું [illegible]
લેવાને માટે જેમને તાલાવેલી લાગી હોય છે, એવા લોકો-
ની આંખોજ દેવયાન માર્ગની પગદંડી જોઈ શકે છે. એવી
કરીને ઉપર કહ્યા તેવા મહાત્માઓ પોતાનાં પુણ્યકર્મો [illegible]
ચેતાવેલી, પ્રદીપ્ત અને સુરક્ષિત કરેલી અંદરની ચિતાગ્નિની
જ્વાલાનો આશ્રય લઇને તેની અંદરજ વાસ્તવિક યજ્ઞની
આહુતિઓ આપવા માંડે છે. અંદરની અગ્નિજ્વાલાની [illegible]
કરીને બહારના અગ્નિમાં તો પિતૃયાણવાળાઓ પણ આહુ-
તિઓ આપે છે અને મોટા મોટા યજ્ઞો કરે છે પણ [illegible]
હમણાં કહ્યા તેવા વાસ્તવિક અને સાચા યજ્ઞરૂપી [illegible]
કર્મ કરનારા છે તે 'સુકૃત' લોકોનેજ દેવયાન નામનો માર્ગ
ભાગ્યથી ભરેલા સંસારના અંધકારમય આકાશમાં ચકચકતી
રૂપેરી રેખાની જેમ ચોખ્ખેચોખ્ખો નજરે પડે છે. એજ માર્ગ
'સ્વઃ' ની, આત્મગુણની, આત્મજ્યોતિની પ્રાપ્તિ કરાવે છે.
એ નમ.ર મનમાં જરા પણ ભોગેચ્છા રહી નહિ હોય તે
તમારી નજરે તે [illegible] અને જ્યોતિર્માર્ગ [illegible]
કે પણ નહિ, તો પછી તેના ઉપર પગ મુકવાની તો [illegible]
[illegible] ? [illegible] સંસાર [illegible] પર [illegible]
[illegible]

અને દિવ્ય વિભૂતિઓ વડે પ્રાપ્ત થતા ભોગો પણ આત્મહીન-તાને લીધે તમને ધૂળ જેવા શુષ્ક અને નિઃસત્વ દેખાય અને એવા દિવ્ય ભોગોથી ભરેલો પણ આત્મપ્રકાશવિહોણો આખો સંસાર તમને ઘોર અંધકારવત્ લાગવા માંડે ત્યારે તે અંધકારની વચમાં તમને દેવયાન માર્ગની સુવર્ણરેખા દેખાવા માંડશે. પછી તમે તે માર્ગે જરાક આગળ વધશો એટલે તે માર્ગ વીજળીની માફ્ક આંખોને અંજવી નાખે એવો જાજવલ્યમાન દેખાવા માંડશે અને ત્યાર પછી તો અનંત સૂર્યોના પ્રકાશને પણ ઝાંખો પાડી દે એવો તેજસ્વી દેવયાન માર્ગનો દિવ્ય પ્રકાશ તમારે સારૂ ઉત્તરોત્તર વધારે વધારે તેજોમય બનતો જશે એટલુ થયા પછી ભોગવાદીઓ તમારી આગળ ભોગવિલાસના ભલેને થાય તેટલાં વખાણ કરે, ગમે તેટલાં પ્રલોભનો તમારી આગળ ધરે પણ તમારૂં ચિત્ત તેથી ચલાયમાન નહિ થાય, તમને ભોગ ઉપર રાગ પેદા નહિ થાય. માટે જરા વાર થોભી જાઓ, ઉતાવળા ન થાઓ. અત્યારે તો ફક્ત એટલુજ ગોખી રાખો કે, જ્ઞાન અને વિષયભોગ, એ બે વસ્તુઓ એક બીજાથી તદ્દન વિપ-રીત છે. જ્યાં એક હોય ત્યાં બીજી વસ્તુ રહી શકતીજ નથી. ભોગેચ્છાની કાળરાત્રિ ઓસરે નહિ ત્યાં લગી જ્ઞાન-સૂર્યનો ઉદય થઇ શકતો નથી.

શબ્દાર્થ

જે માણસ (नाकस्य पृष्ठात्) સુખભોગના લોકથી (दिवं) પ્રકાશમય 'द्यौ' લોક તરફ (उत्पतिष्यन्) ઉંચે ચડવા ઇચ્છે છે અને તેથી કરીને (ईजान.) વાસ્તવિક યજ્ઞ કરતો રહીને (चितं अग्निं) પુણ્યકર્મો દ્વારા ચેતાવેલા અગ્નિનો-અંતરાગ્નિનો (आ अरुक्षत्) આશ્રય લે છે (तस्मै) તેજ (सुकृते) શોભનકર્મ કરનાર મનુષ્યને માટે (ज्योतिर्ष्मान्) જ્યોતિર્મય (स्वर्गः) આત્મસુખની પ્રાપ્તિ કરાવ-નારા (देवयान पन्थाः) 'દેવયાન ' માર્ગ (नभसः) આ પ્રકાશ-રહિત સંસારના આકાશની વચમા (प्रभाति) પ્રકાશિત થઇ જાય છે.

१२ आषाढ

उतेयं भूमिर्वरुणस्य राज्ञः, उतासौ द्यौर्बृहती दूरेअन्ता।
उतो समुद्रौ वरुणस्य कुक्षी, उतास्मिन्नल्प उदके निलीनः॥
(अथर्व. ४।१६।३)

વિનય

આ આખા સંસારનો જો કોઈ મોટો રાજા હોય તો વરુણ છે. પાપનિવારક પરમ એક પરમેશ્વર [illegible] છે. એના સિવાય આ વિશ્વનો પ્રભુ (સર્વશક્તિમાન) [illegible] બીજો કોઈ છેજ નહિ. આ જગતના ઉપર બીજા [illegible] આધિપત્ય–રાજ્ય કે સત્તા છેજ નહિ. એના સિવાય કોઈ આ જગતનો વાસ્તવિક રાજા હોઈ શકે [illegible] કારણ કે તે એવા અદ્ભુત અને બળી [illegible] છે કે તે મહાનથી મહાન છે અને [illegible] [illegible] છે. એના આવા સ્વરૂપની [illegible] ન શકે [illegible] [illegible]

બની જઈને આપણી અંદર પ્રવેશ કરીને બેઠેલા છે-અર્થાત્ વરુણ જેટલા ઊંડાણમાં અનંત છે તેટલા તે વિસ્તારમાં પણ અનંત છે. એટલે સુધી કે આ સંસારના બે મોટા વિશાળ મહાસાગર-એક તો પાર્થિવ સમુદ્ર, જે પૃથ્વીના ત્રણ-પંચમાંશ ભાગ જેટલો જળરાશિમય પારાવાર છે અને બીજો એના કરતાં પણ મોટો આકાશમાં વરાળથી ભરેલો પારાવાર છે-એ બેઉ મહાસાગર વરુણદેવની કૂખના એક ખૂણામાં સમાઈ જાય એવા છે. પણ વરુણદેવ એક બાજુએ કદમાં એવડા મોટા છે કે આવડા મોટા વિરાટ્શરીરવાળા બેઉ મહાસાગર એમની કૂખના એક ખૂણામાં સમાઈ જાય અથવા એક નાના સરખા પાણીના ટીપા જેવા દેખાય ત્યારે બીજી બાજુએ તે એવા સૂક્ષ્મ પણ છે કે આવડા મોટા વિરાટ્ શરીરને ધારણ કરનાર હોવા છતાં પાણીના એક કણમાં પણ સમાઈ જાય છે, સંતાઈ જાય છે અથવા તેમાં વ્યાપ્ત બની જાય છે. એવા અદ્ભુત વરુણ રાજા છે. અહો ! વરુણ પ્રભુના આવા મહાનથી પણ મહાન સ્વરૂપની સાથે સાથે તેમના સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ સ્વરૂપની પણ જો આપણે ઉપાસના કરતા થઈએ વિસ્તારની સાથે ઊંડાઈમાં પણ આગળ વધવાનો આપણે પ્રયત્ન કરીએ તો એ સાધના વડે પણ આપણે એટલા બધા શક્તિસંપન્ન બની જઈએ, એટલા બધા સમ બની જઈએ-અર્થાત્ ચિત્તની એવી સામ્યાવસ્થા પ્રાપ્ત કરી લઈએ કે આપણાં તમામ પાપનું આપોઆપ નિવારણ થઈ જાય, આપણે માટે પાપ કરવાનું જ અસ્વાભાવિક અને અસંભવિત બની જાય.

શબ્દાર્થ

(इयं भूमि.) આ ભૂમિ (उत) પણ (वरुणस्य राज्ञः) વરુણ રાજાની છે તથા (असौ) તે (बृहती) મોટા અને (दूरे अन्ता) દૂરના તથા સમીપનાવાળો (द्यौः) દ્યૌલોક (उत) પણ વરુણરાજાનો છે, (उत उ) તેમજ (समुद्रौ) આ બેઉ સમુદ્રો (वरुणस्य) વરુણદેવની (कुक्षी) કૂખ સમાન છે (उत) અને વળી સાથે સાથેજ (अस्मिन्) આ (अल्पे उदके) પાણીના એક ક્ષુદ્ર ટીપામાં પણ (निलीनः) છુપાઈ જાય છે, વ્યાપ્ત છે.

१३ आषाढ

इदमुच्छ्रेयो अवसानमागां, शिवे मे द्यावापृथिवी अभूतां।
असपत्नाः प्रदिशो मे भवन्तु, न वै त्वा द्विष्मो अभयं नो [illegible]

(अथर्व० १९-१४-१)

વિનય

અરે મારા બંધુ ! મેં અત્યાર સુધી તો તારા ઉપ[illegible]
ઘણોય દ્વેષ કર્યો, તારી સાથે ખૂબ શત્રુતા બાંધી. તમે
મને નુકસાન કર્યું તો મેં તેના બદલામાં તમને પણ તેવું
નુકસાન કર્યું. તમે વળી તેનું સાટું વાળ્યું તો મેં તેનું
સાટું વાળીને તમારી શત્રુતાનો જવાબ આપ્યો. એમ
કરતાં કરતાં આપણો દ્વેષાગ્નિ દહાડે દહાડે ખૂબ વધ[illegible]
લાગ્યો અને ભયંકર રૂપ ધારણ કરતો ગયો. આ દ્વેષાગ્નિને
લીધે આપણને બેઉને પારવિનાનું નુકસાન થયું છે. આપણે
બેઉ જણ ખૂબ લડી લડીને આખરે નરમ ઘેંશ જેવા થઈ
ગયા છીએ. એક જણે કાંઈક કટુ વચન કહ્યું એટલે તેના
જવાબમાં ક્રોધે ભરાઈને દાંત પીસીને તેને તેવું જ [illegible]
વચન સંભળાવી દેવાનું, કોઈએ ઢેફું માર્યું તો તેના બદ
લામાં તેને પથ્થર મારવાનું પરિણામ ઘણું ખરાબ આવે
છે અને આવી રીતે ઉત્પન્ન થએલા કલહનો કદી અંત
નથી આવતો એ હું અત્યારે સાફ જોઈ શકું છું
તો ત્યારે જ છેડો આવે, કે જ્યારે આપણું બેઉ જણ
લડીને એકદમ વિનષ્ટ થઈ જઈએ. [illegible]
[illegible] નમાશિ કરી દેવામાત્ર [illegible]
કરવાનું છે. આપણે એવું કરીએ કે જેમાંથી [illegible]
[illegible] બદલામાં [illegible] દેવાનું, ઉત્તમ [illegible]
[illegible] દેવાનું, ક્રોધને માટે ક્રોધ કરવાનું છોડી દ[illegible]

ાન્તિ ધારણ કરીને આ કજીઆ ઉપર પૂર્ણવિરામનું નિશા-
ન તમાવી દે. એમાંજ આપણું કલ્યાણ છે—જરૂર, એમાંજ
આપણું કલ્યાણ છે. બીજા કશામાં નથી. એમ કરવાથીજ
આપણો ક્રોધાગ્નિ જે ઉત્તરોત્તર વધ્યા કરતો હતો તે વધ-
વાને બદલે ઉલટો હોલવાઈ જઈને શાન્ત થઈ જશે. દ્વેષના
બદલામાં દ્વેષ કર્યાથી વૈરભાવનો અંત આવતો નથી, કદી
અંત આવતો નથી. માટે તમે ભલે મારા ઉપર અત્યારે
પણ દ્વેષ રાખો, મને ગમે તેટલું નુકસાન કરો પણ હવેથી
હું તેનું સાટું વાળીશ નહિ. આપણી દ્વેષ-પરંપરા ઉપર
આજથી હું છેલ્લો પડદો પાડી દેનાર છું. આજથી તમે
મારા શત્રુ નથી, પણ મારા ભાઈ છો. મારા હૃદયના કોઈ
એકાદ ખુણામાં પણ હવે તમારે માટે દ્વેષ, વૈરભાવ, ક્રોધ,
એમાંનું કાંઈ રહ્યું નથી. ત્યારે હવે બોલો, તમે પણ મારા
ઉપર ક્યાં સુધી દ્વેષ કરી શકવાના ? ક્યાં સુધી વૈરભાવ
રાખ્યા કરવાના ? નહિ, નહિ, તમારાથી પણ હવે દ્વેષ
નહિ રાખી શકાય. કારણ કે હું તો હવે તમારા ક્રોધને
અને ક્રોધે ભરાઈને તમે મને જે જે નુકસાન કરો તે બધાને
પ્રેમપૂર્વક સહન કરતોજ જઈશ, અને તેના બદલામાં હું
તમારા ઉપર પ્રેમજ વરસાવતો જઈશ. મેં તો આજથી
મારા દ્વેષનાં તમામ શસ્ત્ર ફેંકી દીધાં છે અને એ દિશામાં
મારો પૂરેપુરો પરાજય સ્વીકારીને હું તો નિશ્ચિન્ત બની
બેઠો છું. મારા તરફથી દ્વેષની સમાપ્તિ કરતાની સાથેજ
હું તો એવી વિશ્રાન્તિનો અનુભવ કરવા લાગ્યો છું કે,
કાંઈ કહેવાની વાતજ નહિ. હવે જ્યારે હું કલ્યાણકારી
માર્ગનું અવલંબન કરવા લાગ્યો છું, ત્યારે હે દ્યૌ અને
હે પૃથિવિ ! તમે પણ આજથી મારે માટે કલ્યાણકારી
બની જાઓ. મારા અંતઃદ્વેષને લીધે આ આખો સંસાર
પણ મને ધગધગતા અંગાર જેવો લાગતો હતો. પણ હવે
તો મારે સારૂ આકાશ અને પૃથ્વી, આખી પ્રકૃતિ, આખુંય
વિશ્વ મારે માટે કલ્યાણમય બની જાઓ. હે મારા ભાઈ
આજથી તમારા એકલા ઉપરજ નહિ પરંતુ કોઈ પ૦

રાજ્યમાં રખેને મિત્ર અમિત્ર બની જશે એવો ડર મારે શા માટે રાખવો જોઇએ ? અને અમિત્રોની મારફતે જો તું પોતેજ મારા ઉપર કાંઇ વિપત્તિ લાવે તો તેથી મારે ગભરાવું પણ શા માટે જોઇએ ? તારે જો અનિષ્ટ કરવું હોય તો તું મિત્ર અને અમિત્ર, ગમે તેની મારફતે કરાવી શકે છે અને કરાવે પણ છે. માટે તું મને મિત્ર અને અમિત્ર એકના ભયથી બચાવ–અર્થાત્ તું મને એવું બળ આપ કે મારે માટે અનિષ્ટ જેવું કાંઈ રહેજ નહિ. હે કલ્યાણમય પ્રભુ! સંસારમાં અનિષ્ટ જેવું છે પણ શું ? તને ભૂલી જવો અને ત્યારપછી મનમાં કલ્પિત ભયનાં ભૂત ઉભાં કરવાં, પોતાના મનથીજ કલેશ અને અનિષ્ટની ઉત્પત્તિ કરવી એ સિવાય આ સંસારમાં બીજું કલેશ અને અનિષ્ટ જેવું કાંઈ છેજ નહિ. જે કાંઇ થાય છે અને થશે તે બધુંજ નિઃસંદેહ મારે માટે શુભજ છે. મારૂં મન એવું નિર્બળ છે કે ઘણી ખરી બની ચૂકેલી, જાણેલી અને જેનો સારી રીતે પરિચય હોય એવી બાબતોને પણ અનિષ્ટકર માની લઇને તેનાથી તો ભયત્રસ્ત થયાજ કરે છે, પણ જે બીનાઓ ભવિષ્યમાં બનનારી છે તેમાં પણ અનિષ્ટની શંકાઓ કરીને ખાલી ખાલી ગભરાઇને ભયપીડિત થયા કરે છે. "ભવિષ્યમાં કોણ જાણે શું ને શું થશે" "મારા આ કાર્યમાં મને સફળતા મળશે કે નહિ," "એમાંથી કાંઇ માઠું પરિણામ તો નહિ આવે," આવી આવી કુશંકાઓ કરીને મનમા ભય પામ્યા કરવું એ ઘણુંજ આત્મઘાતક કામ કહેવાય. માટે હે મારા અંતર્યામી ! તું હવે મારામાં એવું જ્ઞાન પ્રદીપ્ત કર કે મારા મનમાંથી તમામ પ્રકારનો મોહ નીકળી જાય અને હું તારા કલ્યાણસ્વરૂપને નિરંતર મારી આંખની સામે દેદીપ્યમાન જોતો રહીને સદાકાળ દહાડે અને રાત્રિને વિષે, સર્વકાળમાં, સર્વ અવસ્થાઓમાં અભય–નિર્ભય બની જાઉં. તું મને એવું બળ અર્પણ કર કે અંધકાર હોય કે અજવાળું હોય, વિપત્તિ આવી પડે કે સંપત્તિ સાંપડે, અનુકૂળતાઓ આવી મળે કે પ્રતિકૂળતાઓ આવીને ઉભી રહે પણ હું તો તમામ

[illegible] કરતાં, તમામ દિશાઓમાં સદા નિર્ભય ને નિર્ભ-
ય કરે, [illegible], [illegible] દિશાઓમાં, કોઈ પણ
[illegible] કોઈ પણ, [illegible] અને [illegible] અથવા [illegible]
[illegible] ન કરે, સર્વત્ર સારે માટે મિત્રતા ને
મિત્રતાભાવ કરે, કલ્યાણ ને કલ્યાણકર હોય, અભય ને અભ-
યકર હોય.

શબ્દાર્થ

(मित्रात् अभयं. अमित्रात् अभयं)) અને મિત્રથી ભય ન
કરે, અને અમિત્રથી પણ, ભય ન કરે. (ज्ञातात् अभयं) જે
[illegible] તેનાથી ભય ન કરે અને (नः पुरः अभयं) જે [illegible]
[illegible] છે, જે [illegible] તેનાથી પણ ભય ન કરે. (नक्तं
अभयं. दिवा अभयं) [illegible] રાત્રિએ પણ ભય ન કરે. દિવસના
પણ ભય ન કરે (सर्वा आशाः) તમામ દિશાઓ, તમામ દિશાઓ
[illegible] (मम मित्रं भवन्तु) મારા મિત્ર બની જાઓ,
મારા મિત્ર બનીને રહો.

પૂર્વક, સત્ય નિષ્ઠા સહિત પાલન કરો. તમારી પોતાની ઇચ્છાઓ, તમારી અંગત તુચ્છ લાભ-હાનિઓ, તમારાં શ રીરિક અથવા માનસિક સુખો, તમારાં ધન-દોલત, તમા અંગત સ્વાર્થો, તમારી પોતાની મોટામાં મોટી અને પ્રિયમાં પ્રિય અભિલાષાઓ, એ સર્વનું રાષ્ટ્રહિતની વેદીમાં બલિ દાન ચઢાવવાને માટે હમેશાં તૈયાર રહો. એનુંજ નામ રાષ્ટ્રદેવનું પૂજન અને એનુંજ નામ ઉપસંનમન. આ રીતે આપણા આ રાષ્ટ્રદેવતાને યથોચિત રીતે નમન કર્યાથી, તેનું યથાવિધિ પૂજન-અર્ચન કર્યાથી આપણું સૌનું (યાદ રાખો આપણું સૌનુંજ) કલ્યાણ થશે, સદાય ભલું ને ભલુંજ થશે

શબ્દાર્થ

(**स्वर्विदः**) જેમણે આત્મસુખ પ્રાપ્ત કર્યું છે એવા (ऋषय: ઋષિઓએ (**भद्रं इच्छन्तः**) લોકકલ્યાણની ઇચ્છાથી (**अग्रे**) શ આતમાં (**तपः उपनिषेदुः**) તપનું અનુષ્ઠાન કર્યું અને (**दीक्षां उप निषेदुः**) તેમણે દીક્ષા લીધી. (**ततः**) એ તપ અને દીક્ષા થી (**राष्ट्रं जातं**) રાષ્ટ્રનો જન્મ થયો—જુદી જુદી છૂટી છવાઇ વસ્તિઓ મળીને એક રાષ્ટ્રનું સંગઠન થયું. (**बलं ओजश्च जातं**) અને તેમાંથી રાષ્ટ્રીય બળ અને ઓજસ્ પણ ઉત્પન્ન થયાં. (**तत्**) તે માટે (**अस्मै**) આ રાષ્ટ્રની આગળ (**देवाः**) દેવો પણ (**उपसंनमन्तु**) સમ્યક્ પ્રકારે, યથોચિત રીતે નમે, તેનો સત્કાર કરે, તેનું પૂજન કરે

१६ आषाढ

उपस्थास्ते अनमीवा अयक्ष्माः, अस्मभ्यं सन्तु पृथिवि प्रसूताः।
दीर्घं न आयुः प्रतिबुध्यमानाः, वयं तुभ्यं बलिहृतः स्याम ॥

(अथर्व. १२-१-६२)

વિનય

હે પૃથ્વી માતા ! અમે તારા પુત્રો છીએ, તારે પેટે અમારો જન્મ થયેલો છે. અમારો આ સ્થૂળદેહ તારાંજ રજકણો વડે ઘડાયો છે, એ તારીજ આપેલી બક્ષિસ છે. હે જનનિ ! અમને તારા ખોળામાં બેસાડી દે. તારા આનંદમય ખોળામાં બેસીને અમે સંપૂર્ણ માતૃસુખનો અનુભવ કરીએ અને તારા દુગ્ધામૃતનુ પાન પણ કરીએ. તું અમને સુખમય આશ્રયસ્થાનો આપે છેજ, પણ તે ઉપરાંત તેં એ સર્વ સ્થાનોમાં અમને ઉપયોગી થઇ પડે એવા વિવિધ પ્રકારના ભોગ્ય પદાર્થો પણ ભરી રાખ્યા છે. તારા આવા મીઠા ખોળાનો આશ્રય લેવો એટલે સર્વદા રોગરહિત થવું, નિરંતર નિર્બાધ પુષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવી અને ઉત્તરોત્તર ઉન્નત થતા જવું. હે વિસ્તૃત માતૃભૂમિ ! તારા આશ્રયે રહીને અમને તારાં પકવેલાં અન્ન, ફળ, ઔષધ, જળ, વાયુ, ધન, પશુ, માન, રક્ષા, વિદ્યા, સુખ ઇત્યાદિ પ્રાપ્ત થાય છે તે અમને એવા શુદ્ધ અને ઉચિત રૂપમાં પ્રાપ્ત થાઓ કે જેથી તેઓ અમારા રોગ, ભય અને દુઃખ વગેરેને મારી હઠાવીને અમને સ્વાસ્થ્યકર પુષ્ટિજ આપતાં જાય અને જેથી અમારી શારીરિક, માનસિક અને આત્મિક ઉન્નતિજ સધાતી જાય. હે માતા ! આ તારા આપેલા તમામ ભોગ્ય પદાર્થોરૂપી તારૂં પુષ્ટિકારક દૂધ અમે તારાં સંતાનને માટેજ છે–અમારી તારાં સંતાનોની રોગ અને ભયરહિત પુષ્ટિને માટેજ છે. તેમના વડે અમારી શારીરિક ઉન્નતિ એવી અખંડ રીતે સધાતી જાઓ, કે જેથી અમે પૂર્ણ દીર્ઘ આયુષ્યને ભોગવીએ. અમારી માનસિક અને આત્મિક ઉન્નતિ પણ એવી અખંડ થતી રહે કે જેથી અમે ક્રમશઃ 'પ્રતિબુધ્યમાન' બનતા જઇએ, ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક જ્ઞાન અને બોધ

(આત્મજાગૃતિ)યુક્ત થતા જઇએ. અને વળી અમારા [illegible] અજ્ઞાની બાળકોનું જ્ઞાન જેમ જેમ વધતું જશે, અમે વધ[illegible] પ્રકારનાં જ્ઞાનોમાં જેમ જેમ ઉન્નતિ કરતા જઇશું, તેમ તેમ હે માતા ! અમારા ઉપર તેં કરેલા અપાર ઉપકારને પણ–તારા માતૃત્વનો પણ અમને વધારે ને વધારે અનુભવ થતો જશે અને તારા પ્રત્યે અમારાં કર્તવ્યોનું પણ અમને વિશેષ સ્પષ્ટ ભાન થવા માંડશે. એવું થતાંજ [illegible] તુચ્છ ધનનું બલિદાન કોઇના ભયથી નહિ પણ 'પ્રતિબુધ્યમાન' બનીને, જાણીને, અમારું કર્તવ્ય છે એમ સમજીને અમે પ્રેમપૂર્વક તારા ચરણોમાં ચઢાવતા જઇશું. આ [illegible] સાધારણ તુચ્છ અને હમેશ આપવાના બલિની વાત તો સામાન્ય જેવી છે, પરંતુ હે માતા ! અમારામાં અમારાં કર્તવ્યોનું એવું તીવ્ર ભાન થઈ જાઓ કે વખત આવે તારે માટે અમારૂં બધુંજ હોમી દેવાને અમે હમેશાં તત્પર ને તૈયારજ રહીએ. તારૂં આપેલું આ શરીર, આ આયુષ્ય આ પ્રાણ, આ બુદ્ધિ, આ ધન અને બીજું બધુંય બીજા શા કામમાં આવવાનાં હતાં ? તારી આપેલી એ વસ્તુઓ જરૂર પડે ત્યારે તને અર્પણ ન થાય–તેં ધીરાવેલાં [illegible] ઋણ અદા કરવાનો વખત આવે અને તે વખતે તને એ વસ્તુઓની ભેટ ચઢાવતાં અમે અચકાઇએ–તો ધિક્કાર હો એ ધનને, એ જ્ઞાનને અને એ જીવતરને. એ પામર વસ્તુઓ આ ભૂમિ ઉપર રહેવા યોગ્યજ નથી. તેમનું અસ્તિત્વ વ્યર્થ છે. નહિ, નહિ, અમે તારા પુત્રો એવા તો થયા હોઇશું કે તારે માટે અમારા સર્વસ્વનું બલિદાન[illegible] ને માટે અમે હમેશાં તૈયારજ રહીશું.

શબ્દાર્થ

(पृथिवि) હે ભૂમિ ! અને (ते प्रसूताः) [illegible] થયેલા, તારા પુત્રો છીએ તેથી કરીને (उपस्थाः) [illegible] અને તારાં આશ્રયસ્થાનોના તમામ પદાર્થો (अस्मभ्यं) [illegible] માટે હોજો અને (अनमीवाः अयक्ष्माः सन्तु) [illegible] રોગનાશક નીવડો. (नः दीर्घं आयुः) અમારા આયુષ્ય [illegible] (वयं) અને (प्रतिबुध्यमानाः) [illegible] (तुभ्यं) તારે માટે (बलिहृतः) પોતાનું [illegible] (स्याम) થઇએ.

૧૭ આષાઢ

यद्चरस्तन्वा वावृधानो, बलानीन्द्र प्रब्रुवाणो जनेषु ।
मायेत्सा ते यानि युद्धान्याहुः, नाद्य शत्रुं न नु पुरा विवित्से ॥
(ऋ० १०-५४-२)

વિનય

હે ઇન્દ્ર પરમેશ્વર! વેદોમા પણ જે જે યુદ્ધોનાં વર્ણનો અમે વાંચીએ છીએ કે, ઇન્દ્રે વૃત્રને માર્યો, ઇન્દ્રે પોતાના વજ્ર વડે અમુક અમુક અસુરોનો સંહાર કર્યો, ઇન્દ્ર સોમરસ પીને ખુબ મસ્ત બની જઇને મોટાં મોટાં પરાક્રમો કરી નાખે છે, ઇન્દ્ર હવિને ખાઈ જાય છે અને પોતાને હવિ આપનારને હવિના બદલામાં ધન આપે છે, એ બધાંજ વર્ણનો આલંકારિક છે. અમે મનુષ્યો સ્થૂળજગતમાં રહીએ છીએ, અમારી બુદ્ધિ પણ સ્થૂળ છે તેથી કરીને હે ઇન્દ્રદેવ! જેમાં તમારા શરીરનુ વર્ણન હોય અથવા જેમાં તમારાં યુદ્ધોનૂં વર્ણન હોય તેવા આલંકારિક વર્ણનોની છાપ અમારાં મન પર વધારે સહેલાઇથી પડી જાય છે. જે વર્ણન અમારા જેવુ હોય, તે અમારી બુદ્ધિમાં ઝટ લઇને ઉતરી જાય છે. અમે માયાના પ્રદેશમાં વસનારાઓને માયાના રૂપમાં કરેલુ તમારૂ વર્ણનજ સમજવા યોગ્ય નીવડે છે. વાસ્તવમાં તમારે શરીર પણ નથી, તેમ તમે કોઇ સ્થૂળ વજ્રને પણ ધારણ કરતા નથી. વળી ત્રણે કાળમાં તમારો કોઇ શત્રુ નથી, હોઇ શકે પણ નહિ. તમારી પ્રકૃતિ, તમારી માયા, બધા સંસારને તમારા ઘડેલા અટળ નિયમો અનુસાર ચલાવી રહી છે. પાપના ફળમાં દુઃખ અને પુણ્યના ફળમાં સુખ સ્વાભાવિક રીતેજ આવી મળે છે. તમે પોતે તો કોઇના શત્રુ નથી અને મિત્ર પણ નથી. તમારી વાસ્તવિક શક્તિની અમે તો કલ્પના પણ નથી કરી શકતા.

તે તો અમારે માટે અવિજ્ઞેયજ છે. અમે તો માત્ર એટલું જોઇ શકીએ છીએ કે, જગતમાં જે જે ગતિઓ કામ કરી રહી છે, જે જે પરિવર્તનો થઇ રહ્યાં છે, તે બધામાંજ તમારી નાના પ્રકારની શક્તિઓ કામ કરી રહી છે, કે જે શક્તિઓ તમારી એક માત્ર શક્તિના નાના નાના અંશ છે. સ્થૂળરૂપે તમારી એ તમામ શક્તિઓ અમને સફળતા અથવા વિજયના રૂપમાં દેખાય છે, તેથી કરીને અમારી આ સંસારની અપૂર્ણ ભાષામાં તમારી અનંત શક્તિનું માત્ર ભાગ્યું તૂટયું વર્ણનજ અમે કરી શકીએ છીએ અને તે પણ અમારાં માનવીઓનાં યુદ્ધોનાં રૂપકોની સહાયતા લઇને યુદ્ધોના રૂપમાંજ કરી શકીએ છીએ. તમારી અવર્ણનીય શક્તિઓનું, બળોનું વર્ણન અમે મનુષ્યો બીજી કઇ રીતે કરવાના હતા !

પણ સાથે સાથે એમ પણ કહી દેવુંજ જોઇએ કે, અમારાં એ બધાંજ વર્ણનો માયા છે, અધૂરાં છે, જે અવર્ણનીય છે તેનું વર્ણન કરવાના ભાગ્યા તૂટયા પ્રયત્નો છે, જે અજ્ઞેય છે તેનું કામચલાઉ જ્ઞાન કરાવવાનો પ્રયત્ન માત્ર છે.

શબ્દાર્થ

(इन्द्र) હે ઇન્દ્ર ! (यत् तन्वा वावृधानः) તું જે શરીરની સાથે વૃદ્ધિ પામતો (अचरः) વિચરે છે, (जनेषु बलानि ब्रुवाणः) જાણે મનુષ્યોની અંદર પોતાના બળોનાં વખાણ કરતો કરતો વિચરે છે, (यानि युद्धानि आहुः) તે યુદ્ધ કર્યાં એવા જે વર્ણવે છે, (सा ते माया इत्) તે બધાજ તારી માયા છે. (न अद्य शत्रुं) વાસ્તવમા આજે તારો કોઇ શત્રુ નથી (न पुरा विवित्से) તેમ કદી પહેલાં પણ તારો કોઇ શત્રુ હતો એવું અમે જાણતા નથી.

१८ आषाढ

ऋतं शंसन्त ऋजु दीध्याना, दिवस्पुत्रासो असुरस्य वीराः ।
विप्रं पदमङ्गिरसो दधाना, यज्ञस्य धाम प्रथमं मनन्त ॥

(ऋ. १०-६७-२ । अथर्व. २०-९१-२)

विनय

જો કોઈ 'યજ્ઞ' 'યજ્ઞ' કરતા તો ફરે છે, પણ યજ્ઞના મૂળતત્ત્વને જાણનારા તો કોઈ વિરલાજ હોય છે. અમે તો એટલું જ સમજીએ છીએ કે, જગતના ભલાને માટે જેમાં આપણા અંગત સ્વાર્થનો ત્યાગ કરવો પડે એવાં કાર્યો કરવાં. કિંતુ નામ યજ્ઞ એટલો અર્થ યોગ્ય પણ છે, પરંતુ યજ્ઞનું જે પ્રથમ સ્વરૂપ છે તેનાથી તો આપણે ઘણાજ આઘે જતા રહ્યા છીએ જો એ રૂપનું આપણને કાંઈ કરતાં પણ દર્શન થઈ જાય તો આપણને સમજાઈ જાય કે, યજ્ઞ તો આપણો પ્રાણ છે, આપણું જીવન છે, યજ્ઞની ક્રિયા તો આપણા શ્વાસોચ્છ્વાસમાં ચાલુ રહેવી જોઈએ. યજ્ઞના આવા 'પ્રથમ ધામ' (મુખ્ય સ્થાન)ને જેઓ જોઈ શકે છે, તેઓ 'અંગિરસ્' કહેવાય છે, કારણ કે એવા લોકો જગતના વિરાટ શરીરનાં અંગોના રસરૂપ થઈ ગયા હોય છે. એ મહાત્માઓ તો એવા પુરુષો હોય છે, કે જેઓ સંસારને યોગ્ય માર્ગે દોરતા રહીને સંસારના પ્રાણરૂપ બની જાય છે. સંસારની અંદર નિત્ય પાપ, અધર્મ અને સ્વાર્થની શક્તિઓની પ્રવૃત્તિ એવી ચાલી રહી છે કે જો આ 'અંગિરસ્' મહાત્માઓ સંસારની અંદર નિરંતર ધર્મની ધારા વહેવડાવતા રહેતા ન હોત તો તેનો જીવનરસ ક્યારનોય સુકાઈ ગયો હોત! એવા અંગિરસોને અમો પુનઃ પુનઃ પ્રણામ કરીએ છીએ.

પણ એવા 'અંગિરસ્' મહાત્માઓ કેવી રીતે [illegible] તૈયાર થાય છે તે આપણે સમજી લેવાની જરૂર છે. એવા પુરુષો કયાં કયાં લક્ષણથી ઓળખાય છે? એમનાં ચાર લક્ષણ છેઃ—(૧) તેઓ સત્યજ બોલે છે અને સત્યનું વર્ણન કરે છે. (૨) તેઓ ફક્ત વાણીથીજ સત્ય બોલે છે એમ નહિ, પણ તેમના ધ્યાનમાં અને વિચારમાં પણ કુટિલતાની છાયા નથી હોતી. તેમના મનમાં-વિચારમાં પણ અસત્યતા નથી આવતી. આથી કરીને તેમની બુદ્ધિ એટલી સાચી અને પ્રકાશપૂર્ણ બની ગઈ હોય છે કે સમષ્ટિ બુદ્ધિ જેને 'દ્યૌ' કહે છે તે દ્યૌનાજ તેઓ પુત્રો છે, એમ કહેવું જોઈએ. (૩) વળી તેઓ વીર-પુત્રો બનીને સંસારમાં અજ્ઞાનરૂપી શત્રુના ઉપર વિજય મેળવવાને માટે હમેશ અગ્રેસર રહેતા હોય છે. (૪) અને એવા 'દ્યૌના પુત્રો' પોતાનામાં 'વિપ્રપદ'ને, જ્ઞાનમય વ્યાપક પદને ધારણ કરે છે-ઈશ્વરને, ઈશ્વરના એક જ્ઞાનમય વ્યાપક રૂપને તેઓ પોતાની અંદર ધારણ કરીને સંસારમાં વિચરે છે.

યજ્ઞકર્મો દ્વારા ઉંચે ઉંચે ચઢવાની ઇચ્છા રાખનાર અને એ દિશામાં યત્ન કરનારા ભાઈઓ! ઉપર બતાવેલ અંગિરસોનાં આ ચાર લક્ષણોને તમારામાં ધારણ કરતા જાઓ, તેમને તમારા જીવનના તાણાવાણામાં વણતા જાઓ અને ઉન્નત થતા જાઓ.

શબ્દાર્થ

(ऋतं शंसन्तः) સત્યજ કહેનારા, (ऋजु दीध्यानाः) [illegible] દિલ ધ્યાન કરનારા, (धमुरस्य) પ્રકાશના (दिवः) [illegible] (वीराः पुत्रासः) વીર પુત્રો (विप्रं पदं दधानाः) અને [illegible] જ્ઞાનમય વ્યાપક પદને ધારણ કરે છે એવા (अंगिरसः) [illegible] (यज्ञस्य प्रथमं धाम) યજ્ઞના સૌથી મુખ્ય સ્થાનનું [illegible] છે.

१९ आषाढ

त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं, हवे हवे सुहवं शूरमिन्द्रम् ।
ह्वयामि शक्रं पुरुहूतमिन्द्रम्, स्वस्तिनो मघवा धात्विन्द्रः ॥
(ऋ० ६-४७-११ ॥ य.२०-५० ॥ सा० पू० ४-१-५-२ ॥
(अथर्व० ७-८६-१)

વિનય

આ સંસાર એક રણસંગ્રામ છે. સંસારની અંદર દરેક જણ પોતપોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે કોઇ ને કોઇ પ્રકારનો વિજય મેળવવા પાછળ મંડયોજ રહે છે અને એ અર્થે રાતદહાડો સંઘર્ષ મચાવતોજ રહે છે. આ સંઘર્ષોમાં વિજય મેળવવાને માટે માણસ ઘણું કરીને પોતાના શરીરબળનો, બુદ્ધિબળનો, સંગ્રહનબળનો, વિજ્ઞાનબળનો, મિત્રબળનો, સૈન્યબળનો ઇત્યાદિ બળોનો ઉપયોગ કરતો રહે છે અને અભિમાનથી ફૂલાઇને મનમાં ધારણ રાખે છે કે, મારી કુમકે આવાં આવાં બળ છે, પછી મારે શી ફિકર છે ? એ બળોની મદદથી હું તમામ લડાઇઓમાં વિજયજ મેળવીશ. પણ એક સમય એવો આવી પહોંચ્યો છે, કે જ્યારે તે માણસને આ બધાં બાહ્ય બળોની નિષ્ફળતાની વ્યર્થતાની ખાત્રી થઇ જાય છે, તે હારીને થાકીને નિરાશ બની જાય છે, ત્યારે તે સંસારની અંદર છુપાઇ રહેલી કોઇ અજ્ઞાત શક્તિની ખોળ કરવા લાગે છે અને તેને બોલાવવાને માટે પોકાર કરવા લાગે છે. તેવે વખતે તેના મોઢામાંથી ' હે રામ ! ' ' યા અલ્લાહ ! ' ' ઓ માઇ ગૉડ ' ઇત્યાદિ ઉદ્‌ગાર નીકળી જાય છે. પણ તે ગમે તે નામથી પોકાર કરે તોપણ હે ઇન્દ્ર ! ખરી રીતે તે તને એકલાનેજ સાદ કરે છે. ઉપર કહી તેવી અવસ્થા થાય છે, ત્યારે હે સંસારની અદૃશ્ય અજ્ઞાત શક્તિ ! અમને સમજાઈ જાય છે કે, એકમાત્ર સાચી શક્તિ તુંજ છે. સંસારનાં બાકીનાં બીજાં બધાં બળ તારા બળના આધાર વડેજ ' બળ ' કહેવાય છે. વાસ્તવિક રીતે તેમનું તારાથી સ્વતંત્ર અસ્તિત્વજ નથી. તારી ઇચ્છા થાય ત્યારે તેઓ બળ બની જાય છે; તારી ઇચ્છા ન હોય ત્યારે

પ્રત્યક્ષ છે, જેની સહાયતાથી દરેક તત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર [illegible] જાય છે, દરેકે દરેક વસ્તુ આરસીના જેવી ચોખ્ખી દેખાય [illegible] છે. અહાહા ! એ 'ऋतंभरा' પ્રજ્ઞાની મને પ્રાપ્તિ થઈ [illegible] તો પછી સંસારના સંતોનાં વચનો, વેદશાસ્ત્ર, દર્શન [illegible] વિજ્ઞાનશાસ્ત્રો, વગેરેમાં જે કાંઈ કહ્યું છે તે બધાનું તાત્પર્ય સમજાઈ જાય અને કશી વાતની ગૂંચવણ રહે નહિ. જુ[illegible] જુદાં સંતવચનોનું, પ્રાચીન તેમજ નવા ગ્રંથોનું મૂળ [illegible] રહસ્ય મારા હાથમાં આવી જાય; તેમની સૌની જે પ્રતિ[illegible] વસ્તુ છે તેજ મને પ્રાપ્ત થઈ જાય. પછી પરસ્પર વિ[illegible] દેખાતાં શાસ્ત્રવચનો વાંચીને હું ભુલાવામાં ન પડું, [illegible] ગૂંચવાઈ ન જાઉં. બસ, મારે એ ઋતંભરા પ્રજ્ઞા જોઈએ [illegible] બીજું કાંઈજ જોઈતું નથી. મને જે ભયંકર સંશય [illegible] વ્યાધિ થયો છે તેનો એજ એક માત્ર ઈલાજ છે એ [illegible] ન મળે ત્યાં સુધી કોઈ પણ સાંસારિક જ્ઞાનથી મને [illegible] ચેન પડનાર નથી. અહો ! ઋતંભરા પ્રજ્ઞા ! [illegible] તને પ્રાપ્ત કરવાને માટેજ મારી બધી શક્તિ [illegible] છું; હું જે કાંઈ સેવા કરું છું તે તને પામવાને માટે [illegible]

શબ્દાર્થ

(वहि या इरगमिम) [illegible] (म रिजानानि) [illegible] (निन्व.) [illegible] (कोनजाः) [illegible] मगमि) [illegible] (मदा) [illegible] (मा) (अनन्य प्रगमपाः) [illegible] (मात ईन) [illegible] (मनगः मान माने) [illegible] (मनगुन) [illegible]

२१ उद्यान

उद्यानं ते पुरुष नावयानं, जीवातुं ते दक्षतातिं कृणोमि ।
आ हि रोहेममृतं सुखं रथं, अथ जिर्विर्विदथमावदासि ॥
(अथर्व० ८-१-६)

વિનય

હે પુરુષ ! તું આ શરીરની બધામાં ભીંસાઈ ગએલો
એક-પુરુષાર્થ કેમ, ટીકા, દમ અને આરામ શા માટે શોધે
છે ? તું ઘર, હવે આ તું આમ ક્યાં સુધી પડી રહીશ ?
તારે તો હરરોજ ઉત્થાન થવું જોઈએ. તું તારી જાતનો
વિકાસ સાધવાને માટે જ આ સંસારમાં આવ્યો છે. તારે
તો તારા જીવન દ્વારા તારા આત્માની શક્તિઓને ખીલ-
વીને પ્રકટ કરવાની છે. તારા જીવનને, તારા પ્રાણને હું
ભરપૂર ભરી દઉં છું. તારા પ્રાણમાં મહાન શક્તિ
ભરી પડી છે, તે શક્તિને જાગૃત કરીને તેની સહાયતા
વડે તું લાગલાગટ ઉંચે ને ઉંચે ચઢવા જોઈએ, તારી
ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ થતી રહેવી જોઈએ. તારી પોતાની
જાતને હલકી અને પતિત કરી દેવાનું અને પાછી હિંમત
હારીને બેસી રહેવાનું પ્રયોજનજ ક્યાં છે ? તું એ બાબતને
જેમ જેમ જાગૃત કરતો જઈશ, તેમ તેમ તારું 'ઉદયાન'
(જીવન) ઉત્તરોત્તર વધારે ને વધારે આનંદદાયક યાત્રા
બની જશે. માટે તું આ '[illegible]'થી (બાજથી) મુક્ત બનીને
આ તારા શરીરરૂપી રથ ઉપર સ્વાર થઈ જા. અત્યાર સુધી
તું તારા શરીર ઉપર સ્વારી કરતો ન હતો, પણ તારું
શરીર ઘણું કરીને તારા ઉપર સ્વારી કરતું હતું અને તું
તેનો બોજો ઉપાડી ઉપાડીને ચાલતો હતો. પણ હવે તું
તારો અધિકાર સંભાળી લે, ઉઠીને ઉભો થા. તારા શરી-
રનો તો તું અધિષ્ઠાતા છે તે કેમ ભૂલી જાય છે ? આ
રથ તો તારો છે. તેને તું એક વાર તારા કાબુમાં રાખીને
ચલાવી તો જો. એક વાર એ શરીરરૂપી રથને તું તારી
મરજી મુજબ ચલાવતો થઈશ ત્યારે તને સમજાઈ જશે
કે, આ રથ તો ઘણોજ સુખપૂર્વક ચાલે એવો છે. એવું
થશે એટલે શરીરના રોગ, કલેશ વગેરેની તારા મન ઉપર
કશીજ અસર નહિ થાય. ઉલટું તારા પોતાના પ્રભાવથી

એ શરીર રોગ વગેરેથી રહિત અને તદ્દન સ્વસ્થ બની જશે. અરે ! એટલુંજ નહિ પણ જો તું તારા રથનો સ્વાર બની જશે, ખરેખરો રથી અને અધિષ્ઠાતા બની રહે તો તારો અમર આત્મા પોતાની પ્રાણશક્તિ વડે એ રથને પણ અમર બનાવી શકે અને તારી મરજીમાં આવે ત્યાં સુધી વખત સુધી તું એની મારફતે કામ લઈ શકે; અણિમા આદિ તમામ સિદ્ધિઓ અને 'કાયસંપત'ને તું તારા શરીરમાં પ્રકટ કરાવી શકે. એટલા માટે તો તને કહું છું કે, બાપુ ! તું ઉઠ ! આ સુખમય અમૃતરથના ઉપર ચઢી જા અને એની સહાયતાથી તારો ઉત્તરોત્તર વિકાસ સાધતો સાધતો તું ઉન્નતિને માર્ગે આગળ ને આગળ ધપતો જા. આ બળની પ્રાપ્તિ કરી લીધા પછી, એક વાર રથના ઉપર સ્વાર થઈ ગયા પછી શરીરના 'ક્રમિક હ્રાસ' (ધીમે ધીમે થતો ક્ષય)નો નિયમ તને લાગુ નહિ પડે. તારું પ્રાણબળ તો દહાડે દહાડે વધતુંજ જશે. વૃદ્ધાવસ્થામાં સામાન્ય માણસોના શરીરનો સ્વાભાવિક રીતે ક્ષય થાય છે, તેમ તારા શરીરનો નજ થવો જોઇએ. ઉત્તરોત્તર વધતું વધતું પ્રાણબળ તો વૃદ્ધાવસ્થામાં પૂર્ણપણે ખીલી નીકળે છે, વસુ અને 'રુદ્ર'ની અવસ્થાઓથી ઉંચે ચઢીને પ્રાણ તે વખતે 'આદિત્ય' રૂપ બની જાય છે. પ્રાણનો ભંડાર આદિત્ય જેવી રીતે પોતાનાં કિરણો ચારે દિશામાં ફેલાવે છે, તેવી રીતે તું પણ તારી વૃદ્ધાવસ્થામાં અક્ષીણશક્તિ બની જઈને તદ્દ પોતાના વિશાળ અનુભવસિદ્ધ જ્ઞાનની લહાણી આખા માનવસમાજના હિતાર્થે છૂટે હાથે સૌને આપતો રહેજે.

શબ્દાર્થ

(पुरुष) હે જીવ ! (ते उद् यानं) તારું ઉત્થાનજ હો, તારી ઉન્નતિજ થાઓ; (न अवयानं) નીચે પતન કદી પણ ન થાઓ. (ते जीवातुं) તારા જીવનને (दक्षतातिं) બળયુક્ત (कृणोमि) કરું છું. (इमं) આ (अमृतं) અમૃતયુક્ત (सुखं) સુખકારક (रथं) રથ ઉપર (हि) નિશ્ચયપૂર્વક (आरोह) તું સ્વાર થઇ જા. (अथ) પછી (जिर्विः) ઘડપણમાં પણ જીર્ણ થઇ જઇને (विदथं) ધર્મ (आवदासि) પ્રચાર કરતો રહે.

નોંધ—'जीवातुं ते दक्षतातिं कृणोमि' એ શબ્દો પરમાત્મા કહી રહ્યા છે અને તેમણે મારા શરીરમાં દક્ષ (બળ)નો સંચાર કર્યો છે એવો મનમાં અનુભવ કરતા રહેવું જોઇએ. —મુમુક્ષુમાં

२२ आषाढ

सत्यं बृहदृतमुग्रं दीक्षा तपो ब्रह्म यज्ञः पृथिवीं धारयन्ति ।
सा नो भूतस्य भव्यस्य पत्न्युरुं लोकं पृथिवी नः कृणोतु ॥
(अथर्व० १२-१-१)

विनय

હે પ્રભો ! જે ભૂમિ ઉપર અમે વસીએ છીએ તે અમને ઉન્નત બનાવે, અમને વિશાળ બનાવે. અમે તેને ધારણ કરવાને અમારા તરફથી બનતો પ્રયત્ન કરીએ છીએ. કદાપિ કોઈ વખત મોટાને વશ થઈને અમે એવું માની લઈએ છીએ કે, કુનીતિ–અર્થાત્ અસત્ય, કપટ, પ્રપંચ, ખુશામત વગેરે વડે અમે દેશની, રાષ્ટ્રની અથવા માતૃભૂમિની રક્ષા કરી શકીશું ત્યારે અમે ભારે ભૂલજ કરી હોય છે. પૃથ્વીને ધારણ કરવા માટે–અર્થાત્ તેની રક્ષા કરવા માટે જે જે ગુણ અતિ આવશ્યક છે તેમાં સૌથી પ્રથમ સત્ય છે. આ આખું વિશ્વ બ્રહ્માંડ જેને આધારે ટકી રહ્યું છે, જે આપણી પૃથ્વીને પણ ધારણ કરે છે, તે મહાન સત્ય છે. અલબત્ત, માત્ર સત્યના જ્ઞાન વડે નહિ પણ સત્યના આચરણ વડે, પાલન વડે રાષ્ટ્ર ટકી રહે છે. માટે આપણે તો અત્યંત દૃઢ સંકલ્પ કરીને, કઠોર તપશ્ચર્યા તપીને, પૂર્ણ આત્મબળપૂર્વક પૂરેપૂરું સત્યાચરણ કરવું જોઈએ. જેટલા પ્રમાણમાં આપણે સત્યને જીરવ્યું હશે, સત્યને જીવનમાં ધારણ કર્યું હશે, જેટલી ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરી હશે, લીધેલાં વ્રતને જેટલા પ્રમાણમાં દૃઢ સંકલ્પ કરીને નીભાવ્યાં હશે, રાષ્ટ્રહિતને માટે જેટલાં કષ્ટ સહન કરી શકતા હોઈશું, અનુભવસિદ્ધ જ્ઞાન જેટલા પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત કર્યું હશે અને નિઃસ્વાર્થભાવે પરોપકાર કરવાની વૃત્તિ જેટલા પ્રમાણમાં આપણે કેળવી હશે, તેટલાજ પ્રમાણમાં આપણો દેશ અચળપણે સ્થિર રહેશે. યાદ રાખો, પૃથ્વીને કોઈ પણ રાજા ધારણ નથી કરી શકતો, તેમ કોઈ પણ રાજ્યતંત્ર અથવા રાજ્યશક્તિ ધારણ નથી કરી શકતાં, તેમજ તેને પ્રજા પણ ધારણ નથી કરી શકતી. પરંતુ તેના ઉપર વસનારા લોકોમાં ઉપર ગણાવેલા છ ગુણ હોય તો તેજ તેને ધારણ કરી

२३ आषाढ

यस्मिन्नृचः साम यजूंषि यस्मिन्, प्रतिष्ठिता रथनाभाविवाराः।
यस्मिँश्चित्तं सर्वमोतं प्रजानां, तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥
(यजु. ३४-५)

વિનય

હે પ્રભો ! મારા મનનો મેલ આજ સુધી પૂરેપુરો નથી ધોવાઈ ગયો. સ્વાર્થની કામના, રાગદ્વેષ, મોહ ઈત્યાદિ મેલ એવા સૂક્ષ્મ સ્વરૂપમાં મારા મનની ઉપર ચોંટી બેઠા છે કે એ બધા સૂક્ષ્મ મેલને લીધે મારા મનની અંદર અશુભ વિચારો, સંકલ્પો, એમના એમજ મને ખબર પણ ન પડે એવી રીતે ઉત્પન્ન થઈ આવે છે. હે મારા નાથ ! મારા મનને એવું મજબૂત બનાવી દો કે વધારે નહિ તો ઓછામાં ઓછું એટલું તો થાયજ કે એની અંદર કોઈ રાગદ્વેષાત્મક અશુભ સંકલ્પ તો ઉત્પન્ન થવા નજ પામે. મારે તો આ મનની સહાયતા વડે પરમ પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરવો છે, સત્ય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરવી છે. પણ એ મન અત્યારે તો એટલું શુદ્ધ અને બળવાન નથી બન્યું કે તે સદાય શિવ સંકલ્પવાળુંજ હોય. બધું વેદજ્ઞાન પણ મનમાં તો ભર્યુંજ પડ્યુ છે. ઋક્, યજુષ અને સામ, એ ત્રણે પ્રકારનું વેદજ્ઞાન મનનેજ આશરે રહ્યું છે. હું જોયા કરૂં છું કે, જેમ ગાડીના પૈડાને આરા જડયા હોય છે, તેવી રીતે ત્રણે વેદરૂપી આરા મનરૂપી પૈડાને જડેલા છે હે પરમેશ્વર ! મહાપ્રલય વખતે પણ જેનો નાશ થઈ શકતો નથી એવું અનંત, નિત્ય, વેદજ્ઞાન તમારા સર્વવ્યાપક અને પરમ શુદ્ધ મનમાંજ રહે છે—'प्रकृष्ट चित्तसत्त्व'માંજ રહે છે. ઋષિઓને વેદજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું તે પણ તમારા મનમાંથી; તેમના મને વેદજ્ઞાનને ગ્રહણ કર્યું ત્યારેજ તેઓ મંત્રદ્રષ્ટા ઋષિ થઈ

२४ आषाढ

वृत्रस्य त्वा श्वसथात् इषमाणाः, विश्वे देवाः अजहुः ये सखायः
मरुद्भिः इन्द्र सख्यं ते अस्तु, अथेमा विश्वाः पृतना जयासि।
(ऋ. ८-९६-७)

વિનય

અરે મારા આત્મા! તારા સાચા સાથી તો પ્રાણ છે. જ્યાં સુધી એ પ્રાણ તારા સાથી નથી થતા ત્યાં સુધી બીજા દેવતાઓનો સાથ તારે હોય તો પણ તે તારે [illegible] એટલુંજ નહિ પરંતુ ઉલટો તે તને [illegible] પણ [illegible] દે. જ્યારે હું કોઈ ઉત્તમ ગ્રંથ વાંચતો હોઉં છું, [illegible] વાણી સાંભળું છું, મહાત્માઓના પવિત્ર ઉપદેશનું શ્રવણ કરું છું, ત્યારે તેઓના વચન મારું મન ઘણું ઉચ્ચ [illegible] દિવ્ય અને ઉત્તમ વિચારોમાં મગ્ન બની જાય છે [illegible] આંતરિક મનન અને ભાવનાઓને લીધે મનની એવી [illegible] અવસ્થા થઈ જાય છે કે જાણે મારા હૃદયની અંદર [illegible] દેહનો સમાગમ એકદો ન હોય એવું લાગે છે [illegible] હું જાણે તદ્દન નિર્વિકાર, નિષ્કામ અને પવિત્ર [illegible] એવું હું માની શકું છું. પરંતુ [illegible]

[illegible]

જવાથી, આત્માની નજીક આવી જવાથી પ્રાણ સમ અને શાંત બની જાય છે, અને સામ્યાવસ્થામાં આવી ગયેલા પ્રાણ કાર્ય કરવામા અત્યંત પ્રબળ સાધન બની જાય છે. પ્રાણની સામ્યાવસ્થા વખતે મનની અંદર જે વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે તે સ્થિર અને દૃઢ હોય છે અને એવી અવસ્થામાં ઘડેલા સંકલ્પોમાં પણ ખૂબ બળ આવી ગયું હોય છે. જ્યારે આત્માની શક્તિ પ્રાણોને પોતાની સાથે લઈને પ્રાણો દ્વારા પ્રકટ થાય છે, ત્યારે તેની આગળ કોઈનાથી પણ ટકી શકાતું નથી, તમામ વાસનાઓ એકદમ દબાઈ જાય છે. કોઈ પણ પાપી વિચાર પોતાનુ માથું ઉંચુ નથી કરી શકતો. ભારેમાં ભારે પ્રલોભનો, પાપના જબરામાં જબરાં સૈન્યો આત્માના એકજ સંકલ્પની આગળ એવાં દબાઈ જાય છે કે ફરીથી ઉઠીને ઉભાં થવા નથી પામતાં; આત્માગ્નિની એકજ ઝપટમા તેઓ બધાંજ બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે. પરંતુ એ બધું ત્યારેજ થાય કે જ્યારે આત્મ-સંકલ્પ સમ બન્યા હોય, આત્માના સખા બનેલા પ્રાણો દ્વારા પ્રકટ થતા હોય અને જ્યારે આત્માની જ્વાલા પ્રાણની મારફતે સહસ્રગણી બનીને ભભૂકી ઉઠી હોય. પ્રાણોની આવી મૈત્રી-આવી સહાયતા પ્રાપ્ત કરીને એવું કેયુ કાર્ય છે કે જેને આત્મા સિદ્ધ કરી ન શકે ? પ્રાણ મહાબળવાન છે. પ્રાણનુ બળ જ્યાં સુધી અસમ અવસ્થામાં હોય છે ત્યાં સુધી તેને વૃત્રાસુર પોતાના દુષ્ટ કામમાં વાપરતો રહે છે; પણ જ્યાં એનામાં બરાબર સમતા આવી ગઇ એટલે તરતજ એ બળ આત્માનુ થઇ જાય છે અને આત્મા તેનો સદુપયોગ કરે છે. આત્માના સખા બની ગયેલા પ્રાણની શક્તિ અજેય છે.

શબ્દાર્થ

(इन्द्र) હે આત્મન્ ! (विश्वे देवाः) તમામ દેવનાઓ, તમામ દિવ્ય ભાવો (ये सखायः) જે તારા સાથી હોય છે તે બધાજ (वृत्रस्य श्वसथात्) પાપાસુરની એક ફુંકથી-તેના એક શ્વાસથી, તેના બળના પ્રદર્શનથી (ईषमाणाः) બ્હીને ભાગી જાય છે, (त्वा) તને (अजहुः) છોડી દે છે. હે ઇન્દ્ર ! (ते सख्यं) તારી મૈત્રી, તારો સંગાથ (मरुद्भिः) પ્રાણોની સાથે (अस्तु) જો થાય (अथ) તો તુ (इमाः विश्वाः पृतनाः) પાપની તમામ મોટી મોટી ફોજોને (जयासि) જીતી શકે છે.

હે મારા અમૃતસ્વરૂપ પરમેશ્વર ! અમૃતત્વ શું છે [illegible] છે તે તેઓ નથી જાણતા, જરાય નથી જાણતા. [illegible] તારા અમૃતનો જરાક સ્વાદ ચખાડ તો ખરો. તેથી [illegible] એટલે સમજતા થઈ જશે કે, મરણશીલ મનુષ્ય [illegible] તુચ્છ છે અને તેણે પોતાના હાથમાં ધારણ કરેલું [illegible] હથિયાર તો તેના કરતાંય અનેકગણું વધારે તુચ્છ [illegible] માણસ એક વાર પોતાના મર્ત્યપણાને તુચ્છ સમજશે [illegible] તો તેના હૃદયમાં અમર બનવાની, દેવત્વ પ્રાપ્ત [illegible] વ્યાકુળતા થઈ આવે. પછી તેને માટે હિંસા, દ્વેષ, [illegible] કજીઆ-કંકાસ, એમાંનું કશું સંભવેજ નહિ. [illegible] નુકસાન કરવાની તેને જરૂરજ ન રહે, તેની જાત [illegible] બની શકે તેટલું સૌનું ભલું કરવાની પોતાની [illegible] સમજાઈ જાય. કોઈને મારવાની, કોઈનો નાશ કરવાની [illegible] જરૂર ન રહે, પણ તેને બદલે સૌને જીવિત [illegible] તેને માટે બાકી રહી જાય. અરેરે ! જે અમર છે તેની [illegible] ની ઇચ્છા રાખનારાઓ કેટલા બધા પ્રધાન [illegible] જે પરિપૂર્ણ છે, જે જ્ઞાની છે, જે દેવસ્વરૂપ છે તેને [illegible] પછી.આટલાનું ઈચ્છનારા કેટલી બધી [illegible] તેમ, [illegible] કેટલા બધા [illegible] છે ! હે પરમેશ્વર ! તું તેમના ઉપર [illegible]

શબ્દાર્થ

(મર્તો અનામ) [illegible] (અમૃત [illegible]) [illegible] (ત્વાંહિ, અગ્નિ [illegible]) [illegible] (સ્તાત્ અભિરાય) [illegible] (નૂન [illegible]) [illegible] (અર્થ [illegible]) [illegible] (અમૃત) [illegible]

२८ आषाढ

त्रातारो देवा अधिवोचता नो, मा नः निद्रा ईशत मोत जल्पिः ।
वयं सोमस्य विश्वह प्रियासः, सुवीरासो विदथमावदेम ॥

(ऋ. ४८-१४)

વિનય

હે પ્રાકૃતિક દેવતાઓ ! તમે અમારી સાથે વાર્તાલાપ કરો. તમે અમારા પ્રતિ એટલા સ્વાભાવિક બની જાઓ અને ઘનિષ્ટ સંબંધથી જોડાઇ જાઓ કે અમે તમારા મનના અભિપ્રાયોને હમેશાં સમજી જઇએ. હે રક્ષક દેવતાઓ ! તમે તો અમારા એટલા બધા આત્મીય છો કે અમે પ્રકૃતિના નિયમોની વિરુદ્ધ અમારાં જીવન વ્યતીત કરતા હોવા છતાં, અમારી જાતને હાનિ પહોંચાડવામાં કશીજ કસર ન રાખવા છતાં તમે તો છેવટની ઘડી સુધી અમારી રક્ષા કરવાનીજ પ્રવૃત્તિ કરતા રહો છો. અમને હાનિ ત્યારેજ પહોંચે છે કે જ્યારે અમે છેક છેલ્લી ઘડી સુધી તમારી ચેતવણી તરફ લક્ષ ન આપીએ, તમે અમને વારંવાર સચેત કરતા રહો તે છતાં અમે તમારી વાત કાને ન ધરીએ અને પ્રાકૃતિક નિયમોનો છડેચોક ભંગ કરતાજ રહીએ. તમે તો બહેરો પણ સાંભળે એવે મોટે સાદે અમને ચેતાવો છો, પણ અમે તમારી સાથે સમસ્વર (ઇન ટ્યૂન) નથી રહ્યા, અમારા યંત્રનો તમારા યંત્રની સાથે અમે મેળ નથી કર્યો તેથી કરીને અમે તમારો અવાજ સાંભળી શકતા નથી. પણ જે કાંઇ છે તે ઉપર કહી તે સમતામાંજ છે. કાં તો અમે સદાય તમોગુણમાંજ પડી રહીએ છીએ અથવા જો કદાચ તમોગુણથી ઉંચે ચઢીએ છીએ તો રજોગુણ અમને પોતાની ઘાણીની સાથે જોડી દઇને આંટા ખવરાવે છે; પણ એ બેઉની સમતામાં (સત્વગુણમાં) તો અમે સ્થિર રહી શકતાજ નથી. અમારી નિદ્રાને અથવા અમારી વાણી વગેરે ક્રિયાઓને કાબુમાં રાખવા જેટલું બળ પણ અ-

મારામાં રહ્યું નથી. જ્યારે અમારા ઉપર [illegible] આવે છે, ત્યારે અમે આળસને વશ બની [illegible] વળી જ્યારે 'રજસ્' નું જોર ચઢી [illegible] છે ત્યારે [illegible] બોલવા-ચાલવા લાગીએ છીએ. હે દેવનાઓ! [illegible] તાને તમે દૂર કરી દો. એટલું જ કરી દો કે [illegible] ઉપર 'નિદ્રા' અને 'જલ્પિ' બેઉમાંથી એક પણ [illegible] ન કરી શકે. અમને આરામ લેવાની જરૂર [illegible] અમે આરામ લઈએ, નિદ્રા કરીએ અને [illegible] અમારાં કર્મો ઉપર અમે પૂર્ણ સંયમ રાખી શકીએ [illegible] પ્રકારની વીરતા-સુવીરતા—ઉપર કહ્યો તેવો સંયમ [illegible] ની શક્તિમાં અને સમતામાંજ રહેલી છે. [illegible] દેવનાઓ! જો અમે એવા બની શકીએ તો [illegible] ના દેવ એવા સોમ પ્રભુને પણ અમે પ્રિય [illegible] અમારા મનમાં રોજ ઇચ્છા છે કે, અમે તે [illegible] પ્રિય થઈને, સમતામાં સ્થિતિ કરીને, [illegible] સુવીર બનીને અને અમારું જીવન [illegible] [illegible] બનીને જે કઈ જ્ઞાન અને તમારો [illegible] [illegible] અને અમારા જીવન દ્વારા, [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

२९ आषाढ

अक्षैर्मा दीव्यः कृषिं इत् कृषस्व, वित्ते रमस्व बहु मन्यमानः ।
तत्र गावः कितव तत्र जाया, तन्मे वि चष्टे सवितायमर्यः ॥
(ऋ. १०-३४-१३)

વિનય

કાંઈ પણ પરિશ્રમ કર્યા વિનાજ ફળ ચાખવાની ઇચ્છા રાખનારા ભાઇઓ ! પરસેવો પાડ્યા વગરજ સુખસંપત્તિના ભોક્તા થવાની ઉમેદ રાખનારાઓ ! તમે ભારે ભૂલ કરી રહ્યા છો. તમારી ઉપર કહી તે ઇચ્છા જગતના મહાન સિદ્ધાન્તથી તદ્દન વિપરીત છે. આ જગતના સ્વામી, સર્વાન્તર્યામી પ્રેરક પ્રભુએ મને આ વાત ચોખ્ખેચોખ્ખી સમજાવી દીધી છે, મારા અંતઃકરણની અંદર તેનો આજે પ્રકાશ થઇ ગયો છે. પહેલાં હું પણ સુખની પ્રાપ્તિ કરવાને માટે ઘણાય ટુંકા રસ્તા (શોર્ટ કટ્સ) જોઇ વળ્યો હતો, પણ હવે આજે પ્રભુની કૃપા વડે સ્પષ્ટ સમજાઇ ગયું છે કે, જાતે પરિશ્રમ કર્યા વગર કોઈ પણ બાબતનું સાચું સુખ કદી પણ મળી શકતુંજ નથી. આવો આ જગતનો અટળ નિયમ છે. એટલા માટે આજે હું છાપરા પર ચઢીને આખા જગતને કહેવા ઇચ્છું છું, મનુષ્યમાત્રને સંભળાવી દઉં છું કે "હે મનુષ્યો ! તમે જુગારીની પેઠે સટ્ટો ન કરો, પણ ખેતી કરો—મહેનત કરો." આજે સંસારી લોકો નાના પ્રકારના સટ્ટા કરી રહ્યા છે, નાના પ્રકારના જુગાર રમી રહ્યા છે. જુદી જુદી પ્રજાઓએ પોતપોતાની સભ્યતા અનુસાર જુગાર રમવાની સભ્ય અને અસભ્ય રીતો શોધી કાઢી છે. પરંતુ એ બધી રીતોના મૂળમાં બે મુદ્દા રહેલા છે. (૧) વગર મહેનતે સમૃદ્ધિમાન બનવાનો લોભ અને (૨) તેને માટે પોતાની જાતને ભાગ્યની અનિશ્ચિત અને સંશયયુક્ત સંભાવના ઉપર છોડી દેવી. સારાંશ કે, પરિણામ અચોક્કસ હોય તોપણ જે થાય તે ખરૂં એમ કરીને પાસો ફેંકી જોવો. એનું એકજ કારણ છે કે, લોકો એક બાજુએ લોભ અને બીજી બાજુએ આળસ એ બેઉ દુર્ગુણને તાબે થઈ જાય છે અને તેથી જુગાર રમવાનું, સટ્ટો કરવાનું પાપ

કરે છે. પણ લોભ અને આળસને લીધે [illegible] સંપત્તિનો નાશ થાય છે એમ ન સમજવું. [illegible] દાયિક સંપત્તિનો પણ એજ કારણોને [illegible] છે અને કૌટુમ્બિક જીવન (જે મનુષ્યના [illegible] સાધન છે)ની પણ પાયમાલી થઇ જાય છે. [illegible] યો! તમને સંપત્તિનું સુખ (જેનું ઉપલક્ષણ 'ગાય' છે [illegible] અને કૌટુમ્બિક સુખ (જેનું ઉપલક્ષણ [illegible] 'કૃષિ' દ્વારાજ મળશે, પરિશ્રમ કર્યાથી [illegible] રમ્યાથી અથવા સટ્ટા કર્યાથી નહિ મળે. [illegible] પાડીને રળશો તોજ તમને સુખ મળશે. [illegible] જે ધન કદાચ તમારા હાથમાં આવશે તેનાથી [illegible] મળે. એટલા માટે ખરી મહેનતની [illegible] તમારી સાચી કમાણી સમજી લેજો. [illegible] મહેનતથી મેળવેલું થોડું ધન પણ તમને [illegible] પૂરતું છે; ખરી રીતે તો તમને એમાંજ [illegible] છે. કોઇ પણ જાતના જુગાર (દ્યૂત)થી [illegible] એનો એકએક પૈસો એકએક હીરા જેટલો [illegible] તેટલોજ સુખદાયક છે. એટલા વાસ્તે હે [illegible] નું તારી સાચી અને શુદ્ધ કમાઇ વડે [illegible] આઇને અનુગ્નોજનનો આનંદ [illegible] [illegible] [illegible]

શબ્દાર્થ

(અક્ષૈ: મા દીવ્ય:) [illegible] (કૃષિ ઇત્ કૃષસ્વ) [illegible]

[illegible]

३० आषाढ

विधुं दद्राणं समने बहूनां, युवानं सन्तं पलितो जगार ।
देवस्य पश्य काव्यं महित्वा, अद्या ममार स ह्यः समान ॥
(ऋ. १०-५५-५। सा. उ. ९-१-७। अथर्व. ९-१०-९)

વિનય

અરે મનુષ્યો ! આ એક ચમત્કાર તો જુઓ કે જુવાનને ઘરડો ગળી જાય છે ! તે પરાક્રમી જુવાન જે રણમેદાનમાં ઘણાને મારી હરાવીને નસાડી મૂકે છે અને જે નાના પ્રકારનાં મોટાં મોટાં કામોને સિદ્ધ કરે એવો સમર્થ છે એવા જુવાનને કોણ જાણે કેટલાય જમાનાનો, સફેદ વાળવાળો એક ઘરડો ડોસો ગળી જાય છે ! અરે મનુષ્યો ! તમે કવિઓનાં રચેલાં કલ્પિત કાવ્યો ઘણાંએ વાંચ્યાં હશે, પણ આજે જરા આ તમારી સામેના પ્રત્યક્ષ અને દેવે રચેલા જીવતા અને જાગતા મહાકાવ્ય તરફ તો નજર કરો, અને તેમાં શું લખ્યું છે તે જરા વાંચી તો જુઓ. તેમાં લખ્યું છે કે "જે હમણાં ગઈ કાલેજ જીવતો હતો તે આજે મરી ગયો છે." આ દિવ્ય મહાકાવ્યમાં બસ આટલાજ શબ્દો લખ્યા છે.

ભાઈ! ત્યારે તમે જુવાનને ગળી જનાર ઘરડો ડોસો કોણ છે તે સમજી ગયા ? તમે તેને ઓળખ્યો ? તમે તમારી પોતાની આંખોની સામે આ દિવ્ય કાવ્ય રચાતું નથી જોતા ? આ દુનિયામાં એવાં દરરોજ હજારો માણસો મરણ પામે છે, જેઓ મરતા પહેલાં એક ક્ષણ અગાઉ બીજાઓને મારી હઠાવવાનું અભિમાન રાખતા હતા, તેમને કોણ ગળી જાય છે તે તમે નથી જોઈ શકતા ? જો તમે આટલું પણ ન જોઈ શકતા હો તો વેદની પોથીમાં એવી મતલબનાં વચનો છે કે, આત્મા પોતાનામાં પ્રાણોને અને ઇન્દ્રિયોને દરરોજ ગળી જાય છે, આદિત્ય શક્તિ 'चन्द्रमस'ને ગળી જાય છે અને તે પરમ વૃદ્ધ કાલરૂપ પરમેશ્વર આ અતિ મહાન, અગમ અને ઘણાજ ભારે વેગ સહિત કાર્ય કરનાર આખા

બ્રહ્માંડને પણ ગળી જાય છે, એવાં વચનો વાંચ્યા પછી પણ તમને તે વચનોનું તાત્પર્ય નહિ સમજાય. એક હજાર ચતુર્યુગોનો બનેલો એક કલ્પ, એવા એક કલ્પના અંતમાં વિલય થઇ જતો સંસાર અને હજાર ચતુર્યુગો જેટલે સુદીર્ઘ બ્રહ્માનો એક દિવસ, જે તેને આગલેજ દહાડે જીવતો હતો, પણ તેની 'કાલ' થતાં જ જે મરણ પામ્યો તે પણ તમને નહિજ સમજાય. અને વળી જો તમને આ સંસારની એકેએક ઘટનામાં તેની ક્ષણભંગુરતા દેખાતી ન હોય તો તમને તે દેવ ગમે ત્યારે એક દિવસ તેનું મહત્ત્વપૂર્ણ કાવ્ય ભણાવશે અને તમને પદાર્થપાઠ આપીને શીખવશે કે 'જે કાલે જીવતો હતો તે આજે મરી જાય છે.'

મારા ભાઇ! ઇશ્વરના આ સંસારમાં જન્મીને જો આપણે આ એક જ, સંસારની અનિત્યતાનો એકજ પાઠ બરાબર પાકો શીખી લઈએ, આ એક જ પાઠને ગોખી ગોખીને પાકો કરી લઇએ તો ઓછામાં ઓછો આપણને એક લાભ તો જરૂર થાય જ થાય અને તે લાભ એ છે કે, આપણામાં આપણા બળનું, આપણી નવજુવાનીનું, આપણી કાર્યકારિણી શક્તિનું અને બીજાઓને મારી હઠાવવાનું જે અભિમાન છે તે અભિમાન તો જરૂર ઓગળી જાય; અને એ લાભ કાંઇ જેવો તેવો છે! આટલો એક જ પાઠ શીખી લઇએ તો પણ પૂરતો છે. એટલું શીખ્યા હોઈશું તો નક્કી જાણજો કે, આપણે તમામ કાવ્યો ભણી ચૂકયા અને આપણને કેળવણીનું પૂરેપુરૂં ફળ મળી ચૂકયું.

શબ્દાર્થ

(युवानं सन्तं) એક એવા જુવાનને (विधुं) જે વિવિધ કામો કરે એવો છે અને (समने) યુદ્ધમાં (बहूनां) ઘણાને (दद्राणं) મારી હઠાવે એવો છે તેને (पलितः) એક ઘરડો ડોસો (जगार) ગળી જાય છે. (देवस्य) દેવના (महित्वा) આ ભારે મહિમાવાળા (काव्यं) કાવ્યને (पश्य) જુઓ કે (ह्यः सम्+आन) જે કાલે શ્વાસ લેતો હતો, શ્વાસ લઈ રહ્યો હતો, (सः) તેજ (अद्य) આજ (ममार) મરી ગયો છે.

३१ आपाद

ाता रुद्राणां दुहिता वसूनां, स्वसादित्यानां अमृतस्य नाभिः ।
न नु वोचं चिकितुषे जनाय, मा गां अनागां अदितिं वधिष्ट ॥
(ऋ. ८-१०-१-१५)

વિનય

હે મનુષ્ય! તું ગૌને કદી પણ હણતો નહિ. આ બિચારી નિરપરાધી *ગૌને કદી પણ મારતો નહિ. તું ચેતનયુક્ત છે, તને પરમાત્માએ કાંઈક સમજશક્તિ, અક્કલ, બુદ્ધિ આપી છે. એટલા વાસ્તે હું તને કહું છું કે, તું ગૌનો ઘાત કદી પણ કરતો નહિ. તું તારી બુદ્ધિનો જરાકજ ઉપયોગ કરીશ તો તને સમજાશે કે, આ ગૌ છે તો ઘણીજ ગરીબ, ભોળી અને તદ્દન નિર્દોષ. એટલા માટે એને હરકોઈ સહેલાઈથી હણી શકે છે, ગમે ત્યારે મારી શકે છે. મારવાથી એ મરી પણ જશે. સામી મારવા નહિ આવે; પણ તે એવી છતાં એટલી બધી મહત્ત્વશાલિની છે કે તમામ દેવતાઓની સાથે એનો સંબંધ છે અને અમરપણાનું તે એક કેન્દ્ર છે. તાત્પર્ય એ છે કે, એને મારવી એ આપણો પોતાનોજ નાશ કર્યા બરાબર છે, એનો ઘાત કરવો એટલે આત્મઘાત કરવો, બીજું કાંઈજ નહિ. એ ગૌ બીજે કયાંય નહિ પણ આપણી પોતાની અંદર છે. તે 'अदिति' એટલે આત્મશક્તિ છે, તે આપણી વાણી છે, આપણા અંતરાત્માની શક્તિ છે, અંદરનો અવાજ છે. તેને તમે દબાવી દેશો તો તે દબાઈ જશે એમાં કાંઈજ શક

---

* વેદમાં 'ગૌ' એટલે વાણી, કિરણ, પૃથ્વી અને છેક છેવટે ગાય થાય છે. જુઓ 'બ્રાહ્મણની ગૌ' (સ. સા. કાર્યાલય)—સેવાનંદ

નથી, પણ સાથે સાથે તમારો આત્મા પણ નષ્ટ થઈ જશે.
આ 'અદિતિ' વાણી (આ આદિત્યોની બહેન) વસુરૂ-
આત્મામાં વસેલા અગ્નિઓ દ્વારા પ્રકટ થાય છે (એટલા માટે
એ તેમની પુત્રી કહેવાય છે) અને મનુષ્યોના તમામ રુદ્ર-
પ્રાણો—ની અને તેની તમામ ચેષ્ટાઓની એ માતા છે. તે
એવી અમૃત વસ્તુ છે કે તેને મારવાનો યત્ન કરનાર
પોતેજ મરી જાય છે અને તેનું રક્ષણ કરનાર પોતેજ સુર-
ક્ષિત રહે છે. આ અંદરની 'ગૌ'ની આધિદૈવિક પ્રતિનિધિ
ભૂમિ છે અને આધિભૌતિક અર્થમાં તે રાષ્ટ્રદેવી અથવા
સ્વદેશજનની, માતૃભૂમિ છે, અને પશુઓમાં તે ગોમાતા-
ગાય છે. હે ચેતનયુક્ત મનુષ્ય! તું વિચાર કર કે, ગૌનાં
હમણાં જે જે સ્વરૂપ કહ્યાં તેમાંના કોઈનો પણ ઘાત કર-
વાથી કેવાં ભયંકર પરિણામ આવે છે! ભૂમિ, રાષ્ટ્ર અને
ગાયોની રક્ષા કરવામાંજ મનુષ્યની, મનુષ્યજાતિની રક્ષા છે,
અને તેમનો ઘાત કરવામાં સૌનું મૃત્યુ છે. માટે તું સાવ-
ધાન રહેજે કે, રખેને તારે હાથે ભૂમિરૂપી ગૌની, રાષ્ટ્ર
અથવા સ્વદેશરૂપી ગૌની તેમજ ગાય નામના પશુની કદી
પણ હિંસા ન થઈ જાય, અથવા તેમને હાનિ પહોંચે
એવું એક પણ કર્મ તારે હાથે ન થાય. કદી પણ પ્રતિ-
રોધ ન કરનારી ગૌઓની હિંસા કરવાની લાલચ તારી
સામે આવીને ઊભી રહે તો તે વખતે તું એટલું યાદ રાખજે
કે, એ બધીજ ગૌઓ અમૃતની નાભિઓ—કેન્દ્રો—છે અને
પોતપોતાનાં ક્ષેત્રના આદિત્યો, વસુઓ અને રુદ્રોની સાથે
સંબંધ ધરાવતી દિવ્ય શક્તિઓ છે. તેમને મારીને તું કદી
પણ સુખી નહિ થાય, કદી પણ તારી ઉન્નતિ નહિ થાય.
પણ છેવટે એ બધી બાહ્ય ગૌઓની પણ જે ગૌ છે તે
તો અંતરાત્માની વાણી છે. એ ગૌને તો તું રખેને છેદતો.
એનું તો તું હમેશાં પાલનજ કરજે અને તેનો [illegible]
હમેશાં પાલન કરતો રહેજે. તારું બધુંજ [illegible]
તો તે પણ [illegible] થઈને તું એ ગૌની રક્ષા કરજે [illegible]

જરા પણ દબાવતો નહિ. આ અમૃતનાભિ 'અદિતિ' ગૌનું જો તું રક્ષણ કરીશ અને પાલન-પોષણ કરીને તેને પુષ્ટ કરીશ તો એક દહાડો તું પણ અમૃત બની જઈશ અને દેવોના રાજ્યની પ્રાપ્તિ કરીશ. તું સાવધાન રહેજે કે જેથી કરીને આ સર્વથી અપ્રતિરોધિની પરમ શાન્ત ગૌને તારે હાથે જરા પણ તિરસ્કાર ન થવા પામે, એને જરા પણ ક્ષતિ ન પહોંચે.

શબ્દાર્થ

હું (चिकितुषे जनाय) દરેક ચેતનાયુક્ત મનુષ્યને (नु प्रवोचं) કહી દઉં છું કે (अनागां) નિર્દોષ અને (अदितिं) જે મારવા યોગ્ય નથી એવી (गां) ગૌને (मा वधिष्ट) કદી પણ મારતો નહિ, કેમકે એ (रुद्राणां माता) રુદ્ર દેવોની માતા છે. (वसूनां दुहिता) વસુદેવની એ પુત્રી છે અને (आदित्यानां स्वसा) આદિત્યોની બહેન છે અને (अमृतस्य नाभिः) અમરપણાનું કેન્દ્ર છે.

૩૨ આપાઢ

अजीतयेऽहतये पवस्व, स्वस्तये सर्वतातये बृहते ।
तदुशन्ति विश्व इमे सखायः, तदहं वश्मि पवमान सोम ॥
(ऋ. ९-९६-४)

વિનય

અમે ઈચ્છીએ છીએ કે, અમે અજિત રહીએ. અમે કદી હારીએ નહિ, અમે કદી માર્યા ન જઈએ, અમને કદી ક્ષતિ ન પહોંચે; અમારૂં કલ્યાણજ થાય, કદી અકલ્યાણ થાયજ નહિ. પરંતુ એ સર્વને માટે હે સોમ! અમે તમારા રસની અપેક્ષા રાખીએ છીએ, તમારા રસના ભિક્ષુક છીએ, તમારો રસજ એકલો અમને મળી જાય તો બાકીનું બીજું બધું તો અમને આપોઆપ આવી મળશે. જેવી રીતે ગ્રીષ્મ ઋતુ પૂરી થયા પછી મેઘની વૃષ્ટિ વાડી-ખેતરોમાંનાં તમામ વૃક્ષ વનસ્પતિઓને જે વખતે ફરીથી પુનરુજ્જીવિત કરે છે તે વખતે તેમનામાં રસ ઉત્પન્ન થાય છે, લીલાશ આવે છે, નવા અંકુર અને પલ્લવ ફૂટે છે, ફૂલ બેસે છે અને ફળ લાગે છે, એ બધું ફક્ત તેમને માત્ર એક વર્ષાનો રસ મળવાથીજ થઈ જાય છે; એવી રીતે આ સંસારરૂપી મહોદ્યાન પણ હે રસને વરસાવનાર સોમ! તમારો રસ પામીને ફાલે છે, ફૂલે છે અને જીવિત રહે છે. આ સંસારોદ્યાનનાં વૃક્ષરૂપી તમામ પ્રાણીઓ તમારામાંથી જીવન પ્રાપ્ત કરીને પોતાનો આત્મવિકાસ સાધે છે. અમારે કોઈ પણ પ્રકારની ઉન્નતિ સાધવી હોય, કોઈ પણ દિશામાં આત્મવિકાસ કરવો હોય તો હમેશાં અમને એકજ વસ્તુની જરૂર રહે છે અને તે તમારા તરફથી મળતો જીવનરસ અથવા સોમરસ. એના માટે હે પવમાન સોમ! આ સંસારના સારા [illegible] સાથીઓ તમારી આગળ તે જીવનરસની ભિક્ષા માગ

[illegible] હું [illegible] દુષિત થાઓ. [illegible] દુષિત થાઓ, તમારા [illegible] [illegible] પણ આ [illegible] તમારા [illegible] દર્શન [illegible] [illegible] રીતે આમ્યા [illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible] આમ [illegible] [illegible] તરફદાર કરી [illegible] [illegible] હું પણ [illegible] [illegible]

શબ્દાર્થ

[illegible] ([illegible]) અને ([illegible]) [illegible] નહિ તે માટે [illegible] ([illegible]) [illegible] (દૂરતે [illegible]) આ ([illegible]) [illegible] તથા [illegible] ([illegible]) [illegible] ([illegible]) [illegible] (ઇતિ [illegible]) [illegible] છે, માટે છે અને [illegible] ([illegible]) [illegible] ([illegible]) [illegible] ([illegible]) [illegible] તેને માટે હું [illegible] છું.

वर्षा ऋतु

(જગતી છંદ)

ॐ

१ श्रावण

पृथक् प्रायन् प्रथमा देवहूतयोऽकृणवत श्रवस्यानि दुष्टरा।
न ये शेकुर्यज्ञियां नावमारुहमीर्मैव ते न्यविशन्त केपयः॥
(ऋ. १०-४४-६ । अथर्व. २०-९४-६)

વિનય

ભાઇઓ ! આ સંસારસાગરને તરાવીને પાર ઉતારે એવી નૌકા તો યજ્ઞમયીજ હોય છે. આપણે યજ્ઞકર્મ નહિ કરીએ તો મનુષ્યત્વથી ઉંચો દરજ્જો આપણે પ્રાપ્ત નહિજ કરીએ, એટલુંજ નહિ પણ આપણાથી મનુષ્યત્વ પણ ટકા-વી નહિ રખાય; તેનાથીય નીચે પશુત્વમાં ઉતરી પડવું પડશે. જુઓ, કેટલાય 'देव-हूति' પુરુષો આ ભૂલોકથી ઉપર ચઢીને દેવલોક, પિતૃલોક, બ્રહ્મલોક વગેરે યશોમય અને દુષ્પ્રાપ્ય લોકોમાં જઇ પહોંચ્યા છે. અથાગ પરિશ્રમ કરીને તેઓ આ મનુષ્યાવસ્થાને ઓળંગીને દેવ બની ગયા છે એ લોકો યજ્ઞિય નૌકાના ઉપર સવાર થઇનેજ ત્યાં જઇ પહોં-ચ્યા છે. તેમણે પોતાનામાં દેવોનું, દિવ્યતાઓનું, દૈવી ભા-વોનું આવાહન કર્યું હતું અને 'પ્રથમ' થઇ ચુક્યા હતા, પહેલા નંબરના જ્ઞાની બની ચુક્યા હતા. હવે એથી ઉલટી દિશા તરફ નજર નાખો. જુઓ, કેટલાય અજ્ઞાની કે જેમનાથી થોડોક પણ સ્વાર્થત્યાગ થયો નહિ તેઓ [illegible] તેઓ અયજ્ઞિય થયા, ઋણબદ્ધ બની ગયા અને તેઓ [illegible] પેલી નૌકામાં બેસવાનો અધિકાર મળ્યો નહિ. એટલે [illegible] ગયા ત્યારે આ બિચારા અહીંના અહીંજ લટકતા [illegible]

पृथक् प्रायन् प्रथमा देवहूतयोऽकृण्वत श्रवस्यानि दुष्टरा ।
न ये शेकुः यज्ञियां नावमारुहमीर्मैव ते न्यविशन्त केपयः ॥

१०।४४।६

રહ્યા છે. અહીં પણ તેમનું ઠેકાણું લાગતું નથી. કેટલાક ક્લિષ્ટ–નિંદ્ય અને નીચ આચરણ કરનારા લોકો તો હજીય વધારે ને વધારે નીચે ગબડતા જાય છે, મનુષ્યત્વમાંથી પશુત્વમાં જઈ પડે છે. ફરીથી પાછા પવિત્ર બનીને મનુષ્યત્વને પામવાનું તેમને માટે હવે ઘણું દોહ્યલું છે. માટે આવો મારા ભાઈઓ ! આપણને મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત થયો છે તેટલા વખતમાં કાંઈ ને કાંઈ યજ્ઞ–સ્વાર્થત્યાગ–તો જરૂર કરી લઈએ, એટલું યજ્ઞકર્મ પણ કરી છૂટીશું તો ઋણબદ્ધ અવસ્થા તો આપણી નહિજ થાય. આપણી ઉપર માતા–પિતાનું, આપણા ગુરુનું, સમાજનું, રાષ્ટ્રનું, માનવજાતિનું, પ્રકૃતિ–માતાનું અને પરમેશ્વર વગેરેનું જે જે ઋણ છે તેના બંધનમાંથી છૂટા થવાને આપણે આપણા અંગત સ્વાર્થોનો નિત્ય હવન કરતા રહેવું જોઈએ. એટલું પણ જો આપણે કરી છૂટીશું, પરમ આવશ્યક એવા પાંચ યજ્ઞોજ યથાશક્તિ કરતા રહીશું તોપણ પેલી યજ્ઞિય નોકા ઉપર બેસવા જેટલી જગ્યા આપણને મળી રહેશે અને દેવયાન લોકોમાં નહિ તો ઓછામાં ઓછું પિતૃયાણ લોકોમાં તો જઈ પહોંચીશુંજ; આપણા મનુષ્યપણાને તો નહિ ખોઈ બેસીએ. માટે ભાઈઓ ! સાવધાન થઈ જાઓ, યજ્ઞમયી નોકા હજી ઉભી છે. આપણે ધારીએ તો દેવહુતિ બનીને, દિવ્ય સ્વભાવ ધારણ કરીને, કર્મશીલ થઈને આ નોકા દ્વારા સંસારરૂપી દુસ્તર સાગર ઓળંગીને જ્ઞાનૈશ્વર્યમય ઉંચામાં ઉંચા લોકો સુધી ગતિ કરી શકીએ છીએ. જો એ નોકામાં બેસવાની જગ્યા નહિ મળે તો એવી કફોડી હાલતમાં ફસાઈ પડીશું, એવા નિર્લજ્જ થઈ જઈશું, આપણો સ્વભાવ એવો નીચો અને પામર બની જશે કે હલકાં ગંદાં અને અપવિત્ર કર્મો કરવામાંજ આપણને મઝા પડતી જશે અને તેમ તેમ આપણે નીચતાના ખાડામાં વધારેને વધારે ઉંડા ગરકતા જઈશું. આવી અવસ્થામાંથી બહાર નીકળીને પવિત્ર બનવાનો ફરીથી આપણને સુયોગ મળશે કે નહિ અને મળશે તો તે ક્યારે મળશે તે કોણ જાણી બેઠું છે ? પાપયોનિના

દુષ્ટ ચક્રમાંથી છૂટા થવાની અને યજ્ઞિય નૌકાનો આશ્રય પામવાની બીજી વાર તક ક્યારે મળશે તે કોણ ચોક્કસપણે કહી શકે એમ છે?

શબ્દાર્થ

(**प्रथमाः**) જેઓ પહેલા નંબરના અથવા વિસ્તૃત કીર્તિ છે, (**दैवहूतयः**) જેઓ દેવો છે અથવા દિવ્ય ગુણોનું આચરણ કરનારા મનુષ્યો છે તેઓ (**पृथक्**) જુદાજ (**प्रायन्**) પ્રાપ્ત થઈ દ્વારા (પોતપોતાના લોકોમાં) જઇ પહોંચે છે. તેઓ (**दुष्टरा**) ખરે જ દુષ્પ્રાપ્ય (**श्रवस्यानि**) યશનિશ્ચયોને, સાંભળવા યોગ્ય નામ કીર્તિના યશને (**अकृण्वत**) પ્રાપ્ત કરે છે. પરંતુ (**ये**) જેઓ (**यज्ञियां नावं**) આ યજ્ઞમયી નૌકા ઉપર (**आरुहं**) ચઢવાને (**न शेकुः**) શક્ત છે (**ते**) તેઓ (**केपयः**) કુત્સિત, અપવિત્ર આચરણવાળા અને (**ईर्मा एव**) અહીં આ લોકમાંજ (**न्यविशन्त**) નીચા ને નીચે ઉતરતા જાય છે.

२ ब्राह्मण

अहमिन्द्रो न पराजिग्य इद् धनं, न मृत्यवेऽवतस्थे कदाचन।
सोममिन्मा सुन्वन्तो याचता वसु, न मे पूरवः सख्ये रिषाथन॥
(ऋ. १०-४८-५)

વિનય

હું ઈન્દ્ર છું, હું આત્મા છુ. મને કોઇ કદી પણુ હરાવી શકેજ નહિ. મારૂં ઐશ્વર્ય કદી કોઇ હરી શકેજ નહિ. પ્રકૃતિની સાથે મારૂં યુદ્ધ જામ્યું છે. પ્રકૃતિ મારૂં ઐશ્વર્ય હરી લેવા ઇચ્છે છે, પણુ હું એ પ્રકૃતિની સાથે જેટલી જેટલી લડાઇઓ લડયો છું તે બધીમાં અંતે હુંજ વિજયી નીવડયો છુ અને જેમ જેમ વિજયી થતો જાઉં છું, તેમ તેમ મારામાં મારા નવા નવા ઐશ્વર્યનો વિકાસ થતો જાય છે. પ્રકૃતિની સાથેની લડાઈમાં મેં કદી હાર તો ખાધીજ નથી. એવું થવુંજ જોઇએ. ન કેમ થાય ? હું કોણુ છું ? હું મોતને પણ ચાવી ખાઉં એવો છું. આખી દુનિયાને સ્વાહા કરી જનાર મૃત્યુ પણ મારી આગળ ઉભું રહી શકતુંજ નથી. હું અમર આત્મા છું. મૃત્યુના કરતાં વળી કયું બીજુ શ્રેષ્ઠ શસ્ત્ર પ્રકૃતિ મારા ઉપર અજમાવવાની હતી ? હે મનુષ્યો ! તમે મારી પાસે આવીને ઉભા રહો, મને જુઓ અને બોલો કે "હું અમર છું," "હું અમર છું." અરે ! આ તમને થયુ છે શું ? પ્રકૃતિની મોહિની મૂર્તિની આગળ ઐશ્વર્યોને માટે તમે ભીખ માગતા ફરો છો અને તેની પાછળ પાછળ દોડતા ફરો છો ? એ તો માયા છે. એ તમને ઠગીને બનાવી કાઢે એવી છે. એ તમને શુ ઐશ્વર્ય આપવાની હતી ? એની પાસે છે શુ ? તમને એની પાસેથી જો કોઇ પણુ ઐશ્વર્ય મળતું દેખાય તો નક્કી જાણુજો કે, એ મારી શક્તિ વડેજ મળ્યું છે. એટલા વાસ્તે હે મનુષ્યો ! તમે મારી પાસે આવો. તમારે ઐશ્વર્ય જોઇતાં હોય તો મારી પાસે માગી લ્યો. હું તમને જે જોઇએ તે બધુંજ આપી શકું છું; પણુ એક શરતે કે, તમારે મારી પાસે ઐશ્વર્ય માગવું હોય તો સોમરસનું સવન કરતાં કરતાં—યજ્ઞાર્થે નિષ્કામ કર્મ કરતાં કરતાંજ માગવું જોઇશે.

સંસારમાં કોઈ સાચો સોમરસ હોય તો તે આત્મજ્ઞાન [illegible] સાચું જ્ઞાન, ભક્તિરસથી ભરપૂર આત્મજ્ઞાનજ છે. [illegible] નિષ્પાદન કરવામાં તમારાં જે જે કર્મ તમને સહાયક [illegible] હોય તે બધાંનેજ સોમરસનાં સવનરૂપ માની લેજો. [illegible] કર્મો યજ્ઞાર્થે કરાય–નિષ્કામભાવે કરાય તે બધાંમાંજ [illegible] રસના ઘૂંટડા ભર્યા છે. એવાં યજ્ઞકર્મ તમને અમર [illegible] દે છે, તમને મારી પાસે ખેંચી લાવે છે, તમારી '[illegible] વિશુદ્ધિ'ને* અર્થેજ હોય છે. માટે તમે [illegible] ઉદ્યોગસહિત ઉપર કહ્યા તેવા સોમરસનું સવન [illegible] રહીને—સોમરસને નીચોવતા રહીને—તમારે મારી [illegible] કાંઇ માગવું હોય તે માગી લેજો. તમે જે કાંઇ [illegible] તે બધુંજ હું તમને જરૂર આપીશજ. અરે! તમને [illegible] પછી એક અણમૂલાં ઐશ્વર્યો મળતાંજ રહેશે. તમે [illegible] માયાની પાછળ કાં દોડતા ફરો છો અને તેની પાસે [illegible] ઠીકરીઓ વીણતા ફરો છો? તમે મારી પાસેથી [illegible] ખજાનો શા માટે નથી માગી લેતા? અરે મનુષ્યો! [illegible] મારી સાથે–આત્મા સાથે–મૈત્રી કરો. એટલું કરશો તે [illegible] વિનાશની પાર ચાલ્યા જશો. આ પ્રકૃતિના [illegible] તમે બહુ દહાડા મૈત્રી કરી ચૂક્યા. હવે મારી [illegible] કરી જુઓ. મારી એ પ્રતિજ્ઞા છે કે, મારા મિત્રને [illegible] સંસારમાં કોઇથી નાશ થઈ શકતોજ નથી [illegible] પાસે આવો, હું અમર આત્મા તમને અમર બનાવ[illegible]

હે નરદેહ ધારણ કરનારાઓ! [illegible] આત્માનો આ સિંહનાદ છે, તમારાજ આત્માનો [illegible] છે. સાંભળી લો, સાંભળી લો.

શબ્દાર્થ

(अहं इन्द्रः) [illegible] (धन न [illegible]) [illegible] (मृत्यवे न [illegible]) [illegible] (सोमं सुन्वन्तः [illegible]) [illegible] (मत्कीं न [illegible]) [illegible]

* [illegible] —[illegible]

३ प्रकरण

आ नो भद्राःक्रतवो यन्तु विश्वतोऽदब्धासो अपरीताम उद्भिदः।
देवा नो यथा सदमिद्वृधे असन्न प्रायुवो रक्षितारो दिवे दिवे॥
(ऋ १-८९-१। यजु० २५-१४)

વિનય

* "મનુષ્ય" ક્રતુમય (સંકલ્પમય) છે, માટે મનુષ્યે ક્રતુ અર્થાત્ સંકલ્પ અને અધ્યવસાય કરતાં શીખવું જોઇએ." પણ એ સંકલ્પ આપણે કરવા કયે પ્રકારે?

પહેલી જરૂરી વાત એ છે કે, આપણા ક્રતુ (સંકલ્પ) 'भद्राः' હોવા જોઇએ. આપણે હરકોઇ સંકલ્પ કરીએ તે બધા શ્રેષ્ઠજ હોય. શુભ અને કલ્યાણકારીજ હોય. આપણા સંકલ્પોથી જેટલા અભદ્ર સંકલ્પો હશે તેમને દેવતાઓ સ્વીકાર કરતા નથી, એટલે તેઓ કદી ફળીભૂત થતાજ નથી. એટલા માટે આપણો હમેશાં એવોજ આગ્રહ હોવો જોઇએ કે, જે કોઈ સંકલ્પ આપણા મનમાં ઉત્પન્ન થાય તે બધા શુભજ હોય; તે એવા હોય કે જેમના વડે દેવતાઓ–અર્થાત્ આ સંસારને ચલાવનારી ઈશ્વરની દિવ્ય શક્તિઓ, આપણી સદાય ઉન્નતિ કરતી રહે. પણ સંકલ્પ ફક્ત શુભજ હોય તો તેટલાથી પણ કાંઇ વળતું નથી. સંકલ્પ શુભ તો હોવાજ જોઇએ, પણ ઉપરાંત બળવાન પણ હોવા જોઇએ. તેઓ 'अदब्ध' હોવા જોઈએ કે જેથી કરીને કોઈ વિરોધી શક્તિ તેમને દબાવી ન દે. ત્યારપછી તે સંકલ્પો ઉદ્ભેદન કરે. મતલબ કે, પોતાના રસ્તામાં વિઘ્ન કરનારી તમામ ગૂંચવણોનું, વિઘ્નોનું, બાધાઓનું ઉદ્ભેદન કરે–ઉકેલ કરે–જે જે ગૂંચો હોય તેમને ઉકેલી નાખે અને તમામ બંધ બારણાંને ઉઘાડી નાખીને આપણને ઠેઠ સફળતાસુધી લઈ જાય એવા હોવા જોઇએ. આપણા શુભ સંકલ્પોમાં ખૂબ તાકાત પણ હોવી જોઇએ. તે ઉપરાંત એ સંકલ્પો 'परीत' અર્થાત્ પહેલેથી ઘેરાઇ ગએલા, અવળી દિશાએ દોરવાઈ ગએલા તેમજ કોઈ મહાન શુભ હેતુના વિરોધી પણ ન હોવા જોઇએ. આપણા સંકલ્પો કોઈ મહાન સિદ્ધાન્તની સાથે અથડામણમાં આવે અથવા તેમાં દખલ કરે એવા પણ ન હોવા જોઇએ. જો આમાંનો કોઇ પણ દોષ

---

*છાન્દોગ્ય ઉપનિષદ્, ૩-૧૪-૧.—મૂળલેખક

આપણા કરેલા સંકલ્પમાં હશે તો દેવો તેમને પાડશે, સફળ નહિ થવા દે. એટલા માટે આજથી આ નિશ્ચય કરીએ કે, આપણા મનમાં માત્ર શુભ અને ભદ્ર સંકલ્પોજ ઉત્પન્ન થાય, જેઓ ઈશ્વરના નિયમોને અનુકૂળ હોવાને લીધે દેવતાઓ જેમના વડે આપણી ઉન્નતિજ કરતા રહે અને રાત-દિવસ પ્રમાદરહિત થઈ રક્ષક બનીને ઉભા રહે. પ્રભુના નીમેલા એ દેવોનું કામ તો આપણી ઉન્નતિજ કરવાનું છે અને તેઓ નિરંતર જરા પણ ભૂલચૂક કર્યા વગર આપણું રક્ષણ કરવાને માટે દેવો ને તૈયારજ હોય છે. પણ આપણે કાં તો ભગવાન અભદ્ર સંકલ્પો કરીને અથવા વ્યર્થ, નિષ્પ્રયોજન નિર્બળ એવા અનેક સંકલ્પો કરીને એવી સ્થિતિ ઉભી કરી દઈએ છીએ કે પેલા દેવોના તરફથી આપણને જે મદદ મળતી રહેવી જોઈએ તે આપણે હાથે કરીને ગુમાવીએ છીએ, તેનો લાભ આપણને જરાય મળતો નથી. એટલા માટે આપણે દૃઢ નિશ્ચય કરી દઈએ કે, આજથી આપણા મનમાં માત્ર ભદ્ર સંકલ્પોજ ઉત્પન્ન થાય, કોઈથી દબાઈ જાય નહિ એવા બળવાન સંકલ્પોજ ઉત્પન્ન થાય; વિઘ્નોને હઠાવતા, ગૂંચવણોને ઉકેલતા આગળ ને આગળ વધી જાય એવાજ સંકલ્પો ઉત્પન્ન થાય. વળી તેઓ ક્ષુદ્ર ન હોય, પણ મહાન હોય, સૌનું કલ્યાણ ઇચ્છનાર હોય અને અપરીત હોય-કોઈથી ઘેરાએલા ન હોય. આવા પ્રકારના સંકલ્પો આપણા તરફ ચારે દિશાએથી આવે, જેમની સહાયતાથી આપણે જગતના નિયામક દેવતાઓને અનુકૂળ રહીને જીવનમાર્ગના ઉપર રોજ રોજ આગળ ને આગળ ધપતા જઈએ.

શબ્દાર્થ

(नः भद्रा क्रतवः विश्वतः आयन्तु) અમારી પ્રત્યે ભદ્ર એવા સંકલ્પોજ બધી દિશાએથી ચાલ્યા આવે, (अदब्धासः) જેઓ કદી પણ દબાઈ જાય નહિ એવા હોય, (अपरीतासः) જેઓ કોઈનાથી ઘેરાઈ ગએલા ન હોય, (उद्भिदः) જેઓ ઉદ્ભેદન કરનાર હોય, (यथा देवाः न सदमिद् वृधे असन्) જેમના વડે દેવતાઓ હમેશા અમારી ઉન્નતિજ કરતા રહે (दिवे दिवे अप्रायुवः रक्षितारश्च आसन्) અને દેવતાઓ જેથી દરરોજ પ્રમાદ રહિત બનીને અમારા રક્ષકનું કાર્ય કરતા રહે.

४ श्रावण

देवस्य वयं सवितुः सवीमनि श्रेष्ठे स्याम वसुनश्च दावने।
यो विश्वस्य द्विपदो यश्चतुष्पदो निवेशने प्रसवे चासि भूमनः॥
(ऋ. ६-७१-२)

વિનય

અખિલ વિશ્વની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ કરનાર એકલા તમે જ છો. આ જગતમાં જે અસંખ્ય સચેતન પ્રાણીઓ નજરે પડે છે—જેઓ દ્વિપદ મનુષ્યો છે અને જેઓ ચોપગાં પશુઓ છે—તેમને સૌને પેદા કરનાર, તેમનું રક્ષણ અને પાલન કરનાર તમે જ છો. આ અખિલ બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ તમારામાંથી થઈ છે. અને તેના ઉપર તમારુંજ અખંડ રાજ્ય ચાલી રહ્યું છે. આ અપરિમેય સંસારમાં જે જે હિલચાલ, ક્રિયા, ગતિ, ચેષ્ટા ઇત્યાદિ થયા કરે છે તે સર્વના મૂળ પ્રેરક અને પ્રવર્તક તમે જ છો. પવન ઘાસના તણખલાને હલાવે છે તે પણ તમારી આજ્ઞાથી જ હલાવે છે. એટલા વાસ્તે હે સર્વપ્રેરક દેવ! હે સવિતા! અમારે તમારી આગળ એક પ્રાર્થના કરવાની છે, તે એ કે અમે હમેશાં-જ તારી શ્રેષ્ઠ પ્રેરણાઓને અને તમારાં આપેલા ઐશ્વર્યો-રૂપી શ્રેષ્ઠ દાનને ઝીલતા રહીએ. આટલી અમારી ઇચ્છા છે. આ જગતમાં શ્રેષ્ઠ અથવા અશ્રેષ્ઠ જે કાંઇ થઇ રહ્યું છે તે બધું જ તમારી આપેલી શક્તિનું કાર્ય છે. પરંતુ અમે તો એવું માગીએ છીએ કે, અમારાં શરીર, વાણી તેમજ મનથી જે જે ક્રિયાઓ થાય તે બધી શ્રેષ્ઠજ હોય. અમારાં શરીર અને મન દ્વારા તમારી શ્રેષ્ઠ પ્રેરણાનો પ્રવાહ વહેતો થઇ જાય. આ સંસારનાં સારાં માઠાં બધાં જ ઐશ્વર્યો તમારામાંથી જ ચાલ્યાં આવે છે, પણ અમને તો તમારૂં જે શ્રેષ્ઠ ઐશ્વર્ય હોય તેજ મળવું જોઇએ. દુનિયામાં તો અધર્મ

વડે પ્રાપ્ત કરેલાં અને જેમનો ઉપયોગ અધર્મને ... હોય એવાં ઐશ્વર્યો પણ છે, એવી જ રીતે પ્રામાણિ... મેળવેલાં અને જેમનો સદુપયોગ જ થતો હોય ... ઐશ્વર્યો પણ છે. અમને તો બીજા પ્રકારનું જ ઐશ્વર્ય ... વળી ઊંચો નીચો, સારો માઠો, ઉત્તમ અધમ, એવો ... પ્રકારનો સંસાર છે. આ સમગ્ર વિશ્વ તમારી જ વિભૂ... છે. પણ અમે તો તમારી ઊંચામાં ઊંચી વિભૂતિના ... અંશ બનીએ એવી અમારી ઈચ્છા છે. અમારી ... કરે એવાં જે કંઈ સાધનો અમે જાણીએ છીએ તે ... અભ્યાસ અમે ભારે યત્નપૂર્વક કરીએ છીએ, અમારી ... વધારવાનો અમારા તરફથી અમે થાય તેટલો પ્રયત્ન ... રહીએ છીએ; એટલા વાસ્તે તમે અમને તમારી શ્રેષ્ઠ ... ણાના પાત્ર બનાવો; અમને તમારા શ્રેષ્ઠ ઐશ્વર્યના અધિકારી બનાવો અને તમારૂં જે શ્રેષ્ઠ ઐશ્વર્ય હોય તેનું અમને દાન કરો.

શબ્દાર્થ

(यः विश्वस्य द्विपदः) તુ જે સઘળા બે પગવાળા ... તથા (चतुष्पदः) તુ જે ચાર પગવાળા પ્રાણીઓનો (... अस्ति) આશ્રયદાતા છે (भूमनः प्रसवे च [अस्ति]) અને ... મોટા વિશાળ સંસારનો પ્રેરક છે, ગતિ આપનાર છે, (... देवस्य) એવા તું પ્રેરક દેવની (श्रेष्ठ सवीमनि) શ્રેષ્ઠ પ્રેરણ... (वयं स्याम) અમે હોઈએ (वसुनश्च) અને તારા ... ([श्रेष्ठ] दावने) શ્રેષ્ઠ દાનની અંદર અમે હોઈએ. (... તારી શ્રેષ્ઠ પ્રેરણાને ઝીલીએ અને અમને તારા શ્રેષ્ઠ ઐશ્વર્યનું ...

५ ब्राह्मण

। अस्मै घ्रंस उत वा य ऊधनि सोमं सुनोति भवति द्युमाँ अह।
।पाप शक्रस्ततनुष्टि मूहति तनूशुभ्रं मघवा यः कवासखः॥

(ऋ. ५-३४-३)

વિનય

સંસારમાં બે પ્રકારનાં માણસો હોય છે. તેમાં હું કયા પ્રકારનો છું? મને રાત-દિવસ ઈશ્વરના ભજનમાં મસ્ત રહેવાનું ગમે છે! શું હું ઈશ્વરના ભજનમાં ચોવીસ કલાક વ્યતીત કરૂં છું? વારૂ, ચોવીસે ચોવીસ કલાક નહિ તોપણ દિવસે અને રાત્રે મળીને ઓછામાં ઓછો અડધોજ કલાક ઈશ્વરને મારા સાચા અંતઃકરણનાં પ્રેમ અને ભક્તિ અર્પણ કરવામાં ગાળું છું? અથવા જેને 'તતનુષ્ટિ' કહે છે તેવો હું છું? રાત અને દહાડો વિષયમાં ને વિષયમાંજ રચ્યો પચ્યો રહું છું? જેમનો કદી છેડોજ ન આવે એવા વિષયોની તૃપ્તિમાંજ બધું લક્ષ આપું છું? પોતાના સ્વાર્થને માટે પૈસા પેદા કરવામાં અને પોતાને પાંચ પૈસા મળે પણ તેથી બીજું કોઇ દુઃખી થાય છે કે નહિ, બીજા કોઇને નુકસાન થાય છે કે નહિ તેની લગાર પણ દરકાર રાખ્યા વિના, દગો-પ્રપંચ વગેરે કરીને અને પરધન મેળવવાની નાના પ્રકારની નવી નવી યુક્તિઓ અને યોજનાઓ ઘડવામાં અને તેમનો અમલ કરવાની પ્રવૃત્તિમાં તો હું મારો બધો વખત નથી વીતાવતો ને? મારા શરીરની શોભામાં વધારો કરવામાં, તેને શણગારવામાં, તેને નાના પ્રકારનાં લાડ લડાવવામાં મારી જિંદગીના અમૂલ્ય સમયમાંથી હરરોજ અમુક કલાક હું બરબાદ સો નથી કરતો ને? મારી અંદરના માનસિક અથવા સૂક્ષ્મ શરીરને સ્વચ્છ, બળવાન અને સુંદર બનાવવાને મેં કોઇ વાર જરાક પણ

પ્રયત્ન કરી જોયો છે ? આ કામ માટે મેં જરા પણ [illegible] ફાજલ પાડયો છે ? મારા મિત્રો, સોબતીઓ કેવા વિચારના અને કેવા આચરણવાળા છે ? મારી આસપાસ હલકાં અને ગંદાં આચરણવાળા લોકોની ટોળી તો નથી [illegible] થતી ને ? નિંદ્ય કર્મ કરનારા દુષ્ટ લોકો, જેઓ બહારથી ઘણા આકર્ષક હોય છે, તેમને મળવામાં-તેમની સોબતમાં મને રસ તો નથી પડતો ને ? અહો ! તે સર્વશક્તિમાન ઇન્દ્રના નિયમો અટળ છે ! હું જેવાં કામ કરીશ તેવાં ફળ મારે ચાખવાં પડશે. કાં તો હું તેજસ્વી બનીશ અથવા તો હું નીચો પડીશ અને મારો વિનાશ થશે. ભગવાન તો સોમરસનું સવન કરનારાઓને-સોમરસને નીચોવનારાઓને રાતદિવસ વધારે ને વધારે તેજસ્વી બનાવતા રહે છે અને વિષયગ્રસ્ત માણસોનો નાશ કરતા રહે છે.

શબ્દાર્થ

(यः) જે (ध्रंस उत वा यः ऊधनि) રાત હોય કે દિવસ હોય પણ હમેશાંજ-બધો વખતજ (अस्मै) તે પરમેશ્વરને માટે (सोमं सुनोति) સોમરસનું સવન કરે છે-જ્ઞાનપૂર્વક ભક્તિમાં પોતાનો [illegible] વખત ગાળે છે અને ભક્તિ દ્વારા પરમેશ્વરનું ભજન કરે છે (स द्युमान् भवति) તે નિશ્ચયપૂર્વક તેજસ્વી (પ્રકાશવાન) થઈ [illegible] અને એથી ઉલટું (ततनुष्टिं) રાત અને દહાડો [illegible] તૃપ્તિમાંજ ડૂબ્યા રહે છે, દિવસે દિવસે વિષયોમાં વધારે [illegible] [illegible] છે, જેઓ પોતાના સ્વાર્થમાંજ [illegible] [illegible] રહે છે, [illegible] [illegible] છે-અર્થાત્ સ્વાર્થત્યાગ કરી [illegible] નથી. (तनूशुभ्रं) [illegible] શરીરને શણગારવામાં, શરીરની શોભાનો વધારો કરવામાં [illegible] [illegible] વખત ગાળે છે અને (यः कयासखः) જેમ [illegible] [illegible] રહે છે, જેમના મિત્રો અને સાબતીઓ [illegible] અને [illegible] [illegible] છે, [illegible] (शक्रः मघवा) [illegible] [illegible] (अप अप ऊहति) [illegible] [illegible] [illegible]

६ श्रावण

ये देवा देवेष्वधि देवत्वमायन् ये ब्रह्मणः पुर एतारो अस्य।
येभ्यो न ऋते पवते धाम किंचन, न ते दिवो न पृथिव्या अधि स्नुषु

(यजु० १७-१४)

विनय

જેઓ દેવોમાં પણ ઉંચા દરજ્જાના દેવ કહેવાય છે અને જેમના હાથમાં આ મહાન સંસારની લગામ રહે છે તે પૂર્ણ દેવોને પણ તમે ઓળખો છો ? એ દેવો કોણ છે ? તેઓ મુક્તાત્માઓ છે. તેઓ પોતે તો મુક્ત થઇ ગયા છે, છતાં જગતના કલ્યાણને માટે દત્તચિત્ત થઇને કાર્ય કરતા રહે છે. તેમણે તો દેવપણાનું બંધન પણ ફગાવી દીધું છે, પોતે સંપૂર્ણ બ્રહ્માંડના બની ગયા છે, આખાય બ્રહ્માંડની સાથે એકરસ બની ગયા છે, બ્રહ્માંડના આત્માની સાથે પોતાના આત્માની એકતા સાધીને દેવોથી પણ એક એવા 'પૂર્ણદેવ' થઈ ગયા હોય છે. આ આખો સંસાર જે પોતાના પરમ આત્માની તરફ ધીરે ધીરે ગતિ કરી રહ્યો છે, તેમાંથી સૌથી આગળ ચાલનારા એ લોકો છે. તેઓ પરમ આત્માના સૌથી વિશેષ નિકટના સાધનરૂપ થઇને આ સંસારનું સંચાલન કરતા રહે છે. જે ઇશ્વરીય શક્તિઓ સંસારના જીવોને અસતમાંથી સત્ તરફ, અંધકારમાંથી પ્રકાશ તરફ અને મૃત્યુમાંથી અમૃત તરફ હમેશાં દોરતી રહે છે, સંક્ષેપમાં કહીએ તો જે શક્તિઓ આ સંસારને હમેશાં પવિત્ર કરતી રહે છે તે આ પૂર્ણદેવોના આનંદમય અને વિજ્ઞાનમય કેન્દ્રોમાંથી પ્રવાહિત થયા કરે છે. આ ઉપરથી કોઇએ એવો અર્થ ન કરવો કે, એ દેવો કોઈ વિશેષ સ્થાનમાંજ રહે છે. જેવી રીતે સાધારણ દેવો દ્યુલોકમાં (પ્રકાશમય જગતમાં) રહે છે, તેમ આ દેવોને

રહેવાનું કોઈ ખાસ સ્થળ હોતું નથી. તેઓ કોઈ પણ જગ્યાએ રહેતા નથી, પરંતુ પોતાની શક્તિઓને પ્રકટ કરવાને માટે કોઈ પણ એક જગ્યાને પોતાનું કેન્દ્ર બનાવી શકે છે. એમના વિના કોઈ પણ સ્થાન (ધામ) પવિત્ર થઈ શકતું નથી, પણ તે છતાં તેઓ પોતે તો કોઈ પણ એક ખાસ જગ્યાએ રહેતાજ નથી. તેઓ બ્રહ્મમાં રહે છે. આખા બ્રહ્માંડમાં સર્વત્ર રહે છે અને પોતાની શક્તિના પ્રવાહ વડે આખા બ્રહ્માંડને પવિત્ર કરતા રહે છે. તેઓ તમને દ્યુલોકના કોઈ પ્રાન્તમાં નહિ મળે, તેમ પૃથ્વીના પણ કોઈ ભાગમાં દીઠા નહિ જડે. પણ તે છતાં આ સંસારનું કોઈ પણ ધામ, કોઈ પણ ક્ષેત્ર, કોઈ પણ લોક એવું નથી, કે જેની પવિત્રતાનું મૂળ કારણ આ દેવો ન હોય.

આપણે બદ્ધ જીવો એવા પરમ દેવોને પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર કરીએ, મસ્તક નીચું નમાવીને તેમને નમન કરીએ.

શબ્દાર્થ

(ये देवाः) જે દેવો (देवेषु अधि) દેવોમાં પણ (देवत्वं) વધારે ઉંચા પ્રકારના દેવત્વને (आयन्) પ્રાપ્ત થયા છે, (ये) જે (अस्य ब्रह्मणः) આ બૃહત્ સંસારને (पुरः एतारः) આગળ ચલાવનારા, દોરનારા છે (येभ्यः ऋते) અને જેમના સિવાય (किंचन धाम) કોઈ પણ ધામ, કોઈ પણ સ્થાન (न पवते) પવિત્ર થઈ શકતું નથી (ते) તે પૂર્ણ દેવો (न दिवो स्नुषु अधि) દ્યુલોકના કોઈ પણ ભાગમાં નથી રહેતા (न पृथिव्याः) તેમ પૃથ્વીના પણ કોઈ ભાગમા નથી રહેતા.

७ ब्राह्मण

देवो देवानामसि मित्रो अद्भुतो वसुर्वसूनामसि चारुरध्वरे ।
शर्मन्स्याम तव सप्रथस्तमेऽग्ने सख्ये मा रिषामा वयं तव ॥
(अथर्व. १-९४-१३)

વિનય

હે પ્રભો ! અમે ઇચ્છીએ છીએ કે, અમે તારા વિસ્તીર્ણતમ શરણમાંજ આવીને રહીએ. તારૂં શરણ એટલું વિશાળ છે કે તેની અંદર આવી જનાર માણસને કોઈ પણ સ્થળમાં અને કોઇ પણ કાળમાં દુઃખ અડકી શકતું નથી. આવો ગુણ સંસારની બીજી કોઇ પણ વસ્તુમા નથી. સંસારમાં એવી બીજી એક પણ વસ્તુ નથી, કે જેનો આશ્રય લેવાથી દુઃખમાંથી સદાને માટે પરિત્રાણ થઇ જાય. બીજાં તમામ સુખ, બીજાં તમામ આશ્રયસ્થાન, બીજાં તમામ શરણસ્થાન આની તુલનામાં અત્યંત તુચ્છ છે. એનું કારણ એ છે કે, સંસારના તમામ દેવોના પણ તમે દેવ છો. બીજા દેવોમાં જે દેવપણું છે તે પણ આવ્યું છે તો તમારામાંથીજ. તમારા આશ્રય વિના આ અગ્નિ વગેરે મહાન દેખાતા દેવો દેવોજ ન રહે. તમામ આશ્રયોના એક અંતિમ આશ્રયસ્થાન તમે છો. સર્વ પ્રકારનાં ધનના પણ ધન તમે છો. તમે મળો એટલે બીજાં બધાં ધન નકામાં બની જાય છે. તમામ પવિત્ર યજ્ઞોમાં તમેજ શોભાયમાન થઇ રહ્યા છો. યજ્ઞોની શોભા, સૌંદર્ય અને તેજ તમેજ છો. તમે જ્યાં ન હો તે યજ્ઞ યજ્ઞજ ન કહેવાય; અને વળી તમે અદ્ભુત મિત્ર છો. તમારા જેવો મિત્ર બીજો હોયજ કોણ ? હોઇ શકેજ કોણ ? એક તો સર્વશક્તિમાન અને બીજું ત્રણે કાળનું જેને જ્ઞાન છે એવો મિત્ર જેને મળી જાય તેને પછી બીજું જોઇએજ શું ? એટલા માટે અમે તારા સખ્યમાં (મૈત્રીમાં) દાખલ થવા ઇચ્છીએ છીએ. અમે તને દેવોનો દેવ અને વસુઓનો વસુ જાણી લીધો છે. એથી કરીને

અમને હવે તારા સિવાય બીજા કોઈ પણ દેવની પણ વસુની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા રહીજ નથી. અમે તને મામ યજ્ઞોના સૌંદર્ય''રૂપે જોઈ લીધો છે, જોયો છે; માટે તો અમને હવે કોઈ પણ કર્મકાંડ વામાં રસ પડતો નથી અને તેવા યજ્ઞો પ્રત્યે અમે પણ આકર્ષાતું નથી. તારૂં નિરંતર ધ્યાન કરવું જ અમને તો સર્વોત્તમ યજ્ઞ લાગે છે. વળી અમે તને મિત્ર તરીકે પણ જાણી લીધો છે—વાહ! કેવો અને કેવો વિલક્ષણ મિત્ર! તારા જેવા સર્વશક્તિમાન સર્વજ્ઞ મિત્રની અદ્‌ભુતતા જેઓ તને ન ઓળખે એવાઓની આગળ અમારે શી રીતે વર્ણવવી અને શી રીતે સમજાવવી? અને તું કેવી વિલક્ષણ રીતે સર્વની સાથે આઠે પ્રહર, હર ઘડીએ અને હર પળે મિત્રતા નિભાવ્યા કરે છે! હવે એવા અદ્‌ભુત મિત્રને પછી, ઓળખ્યા પછી બીજા કોઈની મૈત્રીની અમને હોયજ શાની? જેઓ બાપડા બીજા લોકોની મૈત્રી કરવાને વલખાં મારે છે અને ઠ્હીકે મોરૂં મુશ્કાર ફરે છે તેઓ કેટલા અજ્ઞાની અને મૂર્ખ હોય! [illegible] વિસ્તૃત શરણની અંદર સૌનાં શરણ આવી જાય છે, આશ્રયસ્થાનોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. માટે હે સ્વામિ તું અમને તારી મૈત્રીનું દાન કર. એક વાર જો તું અમને તારા મિત્રો તરીકે સ્વીકારીશ તો પછી અમારે [illegible] ભય, નહિ સંકટ કે નહિ વિઘ્ન હે પ્રભુ! તું અમને તારા અનંત અપાર શરણમાં થોડીક જગ્યા દઈ દે. બસ, પછી અમને વિનાશનો લગાર પણ ભય નહિ રહે

શબ્દાર્થ

(अग्ने) હે પરમેશ્વર! (देवानां देवः असि) તું [illegible] છે, (अद्भुत. मित्रः) તું અદ્‌ભુત મિત્ર છે (वसूनां वसुः [illegible]) [illegible] તું તમામ વસુઓનો વસુ છે અને ધનોનો ધન [illegible] યજ્ઞોમાં તું શોભાયમાન છે માટે અને [illegible] [illegible] અને (तव) તારા (सप्रथस्तमे शर्मन्) [illegible] (स्याम) [illegible] [illegible] (तव सख्ये) [illegible] (मा रिषाम) અમને [illegible]

८ प्रकरण

…यः प्रतिहिताः शरीरे, सप्त रक्षन्ति सदमप्रमादम् ।
स्वपतो लोकमीयुस्तत्र जागृतो अस्वप्नजौ सत्रसदौ च देवौ ॥
(यजु. ३४-५५)

વિનય

હે શરીરિ ! તને આ તારું શરીર શા પ્રયોજનને મળ્યું છે ? આ શરીર તને ઈશ્વરે યજ્ઞ કરવાને વાસ્તે …યું છે તેની તને ખબર છે ? આ તારો દેહ તો પવિત્ર …શાળા છે. તેની અંદર બેઠા બેઠા સાત ઋષિઓ ભગ…નું યજન કરી રહ્યા છે. જો, આંખો જોઈ રહી છે, કાન …ભળી રહ્યા છે, નાક સૂંઘી રહ્યું છે, ત્વચા સ્પર્શ કરી …ી છે, જિહ્વા સ્વાદ લઈ રહી છે, મન વિચાર કર્યો કરે અને બુદ્ધિ નિશ્ચય કર્યા કરે છે. એ સાતે ઋષિઓ શબ્દ, …, રસ, ગંધ અને સ્પર્શના જ્ઞાનનો અનુભવ કરે છે, …નન કરે છે અને તેના ઉપર નિશ્ચયો પડે છે તથા એ …તે તેઓ પોતાની જ્ઞાનક્રિયા મારફતે ભગવાનનું યજન …રી રહ્યા છે. આ બધી જ્ઞાનશક્તિઓનું પ્રયોજન તેમની …મારફતે ભગવાનનું યજન કરવાનું જ છે. આપણી જ્ઞાન…શક્તિની પ્રત્યેક ચેષ્ટાનું લક્ષ્ય ઈશ્વરપ્રાપ્તિના ઉપર જ હોવું જોઈએ અને એ અર્થે જ થવી જોઈએ. હવે આ સાત જ્ઞાનેન્દ્રિયો (બાહ્ય તેમજ અંદરનાં કરણો)ની સાથે સાથે એક એક પ્રાણશક્તિ પણ પોતાનું કાર્ય કરતી જ રહે છે, જેમને સાત શીર્ષણ્ય પ્રાણ કહે છે. એ સાતે પ્રાણો આ 'सद'ની–આ યજ્ઞશાળાની–રક્ષા પૂરેપૂરી સાવધાની સહિત જરા પણ ભૂલચૂક કર્યા વગર કર્યા જ કરે છે, અને એ રીતે આ યજ્ઞશાળામાં નિરંતર યજ્ઞ ચાલુ ને ચાલુ જ રહે છે. આપણે હંમેશાં કાંઈ ને કાંઈ જ્ઞાન (અનુભવ) પ્રાપ્ત કરતા જ રહીએ છીએ, આંખે જોઈએ છીએ, કાને સાંભળીએ છીએ અને એવી રીતે મેળવેલા અનુભવોના ઉપર મનન ઈત્યાદિ ક્રિયાઓ પણ કરતાજ રહીએ છીએ. સ્વપ્નાવસ્થામાં પણ આ બધી જોવાની, સાંભળવાની ઈત્યાદિ ક્રિયાઓ બંધ થતી નથી. માત્ર એક સુષુપ્તિ અવસ્થામાં જ જ્યારે આ

સાત ઋષિઓ 'આપ:' (જ્ઞાનપ્રવાહ) માં સુષુપ્તિના લોકમાં લીન થઇ જાય છે, જે વખતે આપણને કોઈ પણ વસ્તુનો જરા પણ અનુભવ નથી થતો, તે વખતે પણ શું દેહ યજ્ઞ બંધ થઇ જાય છે? નહિ, નહિ, તે વખતે પણ બે દેવ તો જાગતા જ બેઠા હોય છે. એ બે દેવ તો કદી સૂતા જ નથી, તેમને નિદ્રા કદી પોતાને તાબે કરી શકતી નથી. એ 'સત્રસદૌ'-યજ્ઞમાં બેઠેલા બે જણ તો જાગ્રત ને જાગતા જ રહે છે. એ બે દેવ કોણ કોણ છે! (૧) આત્મચૈતન્ય અને (૨) પ્રાણ. પહેલો દેવ પેલા સાતે ઋષિઓને દર્શન, સ્પર્શન વગેરે પોતપોતાનાં કાર્ય કરવાની શક્તિ આપે છે અને બીજો દેવ યજ્ઞશાળાનું-શરીરનું-રક્ષણ કરનાર પ્રાણોને પ્રાણશક્તિ આપ્યા કરે છે. આ બેઉ દેવ જ્ઞાનશક્તિ અને કર્મશક્તિના દેવતાઓ, જ્યારે બીજા બધા ઊંઘી જાય છે ત્યારે પણ જાગતા રહે છે અને જ્ઞાન તથા કર્મ દ્વારા ચાલનારા પેલા યજ્ઞને આ બેઉ શક્તિઓ નિરંતર ચાલુ રાખે છે. છેક તેમ પણ નહિ, તેઓ એ યજ્ઞને ઉલટી વધારે પુષ્ટિ આપે છે. આ રીતે આ યજ્ઞ ચોવીસે ચોવીસ કલાક, સો સો વર્ષ સુધી ચાલુ રહે છે; જ્યાં સુધી જીવન ચાલુ રહે ત્યાંસુધી એ યજ્ઞ પણ ચાલતો જ રહે છે.

પણ અહીં જોવાનું એ છે કે, આ શરીરરૂપી યજ્ઞશાળા શું યજ્ઞશાળાના જેવી સદા પવિત્ર જ રહે છે? અને યજ્ઞ કરનારા પેલા સાત ઋષિઓ જ્ઞાનક્રિયા દ્વારા ભગવદ્ભજન કરવાનું પડતું મૂકીને પોતાના ઋષિપદથી ભ્રષ્ટ તો નથી થઈ જતા?

શબ્દાર્થ

(शरीरे सप्त ऋषयः प्रतिहिताः) શરીરની અંદર [illegible] ઋષિઓને બેસાડેલા છે. (सप्त सदं अप्रमादं रक्षन्ति) [illegible] તેઓ આ સદને [સ્થાનને, યજ્ઞશાળાને] પ્રમાદ નહિ [illegible] છે, તેની રક્ષા કરતા રહે છે. (स्वपतः सप्त आपः लोकं [illegible]) [illegible] સુષુપ્તિ અવસ્થામાં એ [illegible] જ્ઞાનપ્રવાહ [illegible] [illegible] છે, (तत्र च) ત્યાં પણ (सत्र-सदौ) [illegible] (अस्वप्नजौ) કદી પણ નહિ [illegible] (देवौ) [illegible] (जागृतः) [illegible] જ રહે છે.

९ ब्राह्मण

यत्रा सुपर्णा अमृतस्य भागमनिमेषं विदथाभिस्वरन्ति ।
इनो विश्वस्य भुवनस्य गोपाः स मा धीरः पाकमत्राविवेश ॥
(ऋ. १-१६४-२१ । अ. ९-९-२२)

વિનય

માણસ જ્યાં સુધી આત્મજ્ઞાનરૂપી ભઠ્ઠીમાં તપીને પાકો ન થાય, ત્યાં સુધી તો તે કાચા ઘડા સરખો છે. કાચા ઘડાના જેવો હું સંસારસાગરમાં પડયો પડયો ઓગળતોજ જાઉં છું અને એ રીતે નાશ પામતો જાઉં છું. હે જગદીશ્વર! તમારા જ્ઞાનરૂપી અગ્નિનો તાપ મને જલદી જલદી પાકો નહિ બનાવી દે તો થોડીજ વારમાં મારા બાર વાગી જશે, મારૂં અસ્તિત્વ પણ નહિ રહે. હું હજી 'पाक' છું, પકવવા યોગ્ય છું, કાચો છું. તમે પકવ છો, વિપકવપ્રજ્ઞ છો. તમે જલદી જલદી મારામાં પ્રવેશ કરો. તમે અમૃત છો, હું હજી મર્ત્ય છું. તમે આ ભુવનના ઈશ્વર છો અને હું અનીશ (પોતાનો અથવા કોઈનો ઈશ, માલિક નહિ એવો) છું. જે દહાડે મને આત્માનું જ્ઞાન થઇ જશે, તે દહાડે મને મારી 'અમરતાનું' પણ જ્ઞાન થઈ જશે અને ત્યારે હું પણ પકવ બની જઈશ. પછી હું આત્મજ્ઞાની, અમર અને પરિપકવ બનીને ગમે તેટલો વખત સંસારમાં પડયો રહું તો પણ હું કદી ઓગળીશ નહિ, તેવો ને તેવોજ રહીશ. માટે તમે મારામાં પ્રવેશ કરીને મને અમર બનાવી દો, મને પકવ બનાવી દો. આ કાચા ઘડામાં (શરીરમાં) મારી ઇન્દ્રિયો હમેશાં કાંઇ ને કાંઈ જ્ઞાન તો લાવતીજ રહે છે, પણ તેમના આણેલા જ્ઞાનમાં–એ આગીઆ કીડાના જેવા ઝાંખા પ્રકાશમાં–એવો અગ્નિનો તાપ નથી કે જે મને કાચા-ને પાકો બનાવી દે. સાચી વાત એ છે કે, આ મારી ઇન્દ્રિયો જે પૂર્ણ અને અમર જ્ઞાનના એક અંશને પોતાની

રહે. એ દેવોની સાથે આપણો સખ્ય સંબંધ જોડાઈ જાય. એ દેવોના આપણે સાથીઓ બની જઈએ. તે એટલે સુધી કે આપણી અંદર એ દેવોની પધરામણી કરીને, પૂરેપૂરા ઋજુ બની જઈને, આપણે પોતેજ સાક્ષાત્ દેવ થઈ જઈએ એવી આપણી તો ઇચ્છા છે. વળી જ્યારે આપણી અંદર એ દેવોની સાચેસાચી પધરામણી થઈજ હશે, આપણાં તમામ કાર્યો હમેશાં સત્ય નિયમાનુસારજ યથાવત્ થયા કરતાં હશે તો એ દેવોની સહાયતા વડે આપણે આપણા પૂર્ણ આયુષ્યની અવધિ સુધી રહીશું અને આપણું જીવન સાચું યથાર્થ જીવન બની ગયું હશે.

માટે આવો, આ પૃથ્વી ઉપર રહીને પણ આપણે દેવોના સંસારમાં પ્રવેશ કરીએ, આપણે દેવસંસારના નિવાસી બની જઈએ, દિવ્ય સુમતિ અને દિવ્ય દાનની પ્રાપ્તિ કરતા રહીને સાક્ષાત્ દેવજ બની જઈએ અને દેવોની સાથે પરિપૂર્ણ આયુષ્માન બનીને આપણું સુદીર્ઘ જીવન આ પૃથ્વી ઉપર ભોગવીએ.

શબ્દાર્થ

(ऋजूयतां देवानां) ઋજુગામી અથવા સરળ નિષ્કપટ સ્વભાવવાળા લોકોને ચાહનારા દેવોની (भद्रा सुमतिः) કલ્યાણમયી બુદ્ધિ (नः) આપણા ઉપર રહે. (देवानां रातिः) એવા દેવોનું દાન (नः) આપણા ઉપર (अभि निवर्ततां) ચારે દિશાએથી નિરંતર વરસ્યું રહે. (सख्यं देवानां) આપણે એ દેવોની (सख्यं उपसेदिम) મૈત્રી પ્રાપ્ત કરીએ–તેમના સમાન બની જઈએ. (देवाः) એ દેવો (जीवसे) જીવનતત્ત્વથી ભરપૂર યથાર્થ જીવનને માટે (नः आयुः) આપણા આયુષ્યમાં (प्रतिरन्तु) વૃદ્ધિ કરે.

---

૧૧ શ્રાવણ

तमीशानं जगतस्तस्थुषस्पतिं धियंजिन्वं अवसे हूमहे वयम् ।
पूषा नो यथा वेदसा मसद्वृधे रक्षिता पायुरदब्धः स्वस्तये ॥
(ऋ० १-८९-५ । यजु० २५-१८)

વિનય

આ વિષમ સંસારની અંદર જ્યારે જ્યારે આપણા ઉપર કોઈ દુઃખ આવી પડે છે, ત્યારે ત્યારે આપણે રક્ષણને માટે, મુક્તિને માટે એક જગદીશ્વર પ્રભુનેજ સાદ કરીએ છીએ. તે જગદીશ્વર તમામ બ્રહ્માંડનો એકમાત્રજ ઈશ્વર છે. સ્થિર, અસ્થિર, ચર કે અચર—આ જગતમાં જે કાંઈ છે તે સર્વનો તેજ પતિ છે, તેજ સ્વામી છે. તેના સિવાય આ જગતમાં રક્ષણ કરનાર પણ બીજો કોઈજ નથી, કોઈથી રક્ષા થઈ શકતીજ નથી. તે ઈશ્વર જે "ધિયંજિન્વ" છે, તે આપણું રક્ષણ કરવા સારૂ આવે છે તો ખરો, પણ કેવી રીતે આવે છે? તે આપણી પેઠે હાથપગ ઈત્યાદિ અવયવોવાળો સાકર તો છે નહિ કે જેથી કરીને આપણી પાસે ચાલીને આવે અને પોતાના હાથ વડે આપણું રક્ષણ કરે. તે તો સર્વગત છે—સર્વાન્તર્યામિ છે તે આપણી બુદ્ધિ અને કર્મનું યથાવત્ 'પ્રીણન' કરીને આપણને બચાવી લે છે. તે પ્રભુ જે "સૌ ભૂતોના હૃદયદેશમાં બેઠો બેઠો સૌને ઘુમાવી રહ્યો છે" તે આપણી બુદ્ધિને જેવું જોઈએ તેવું જ્ઞાન પ્રેરીને અને આપણી પાસે જે વખતે જે યોગ્ય હોય તેવું કર્મ કરાવીને—અર્થાત્ આપણી બુદ્ધિ અને કર્મનું 'પ્રીણન' કરીને આપણને વિપત્તિમાંથી ઉગારી લે છે. બુદ્ધિમાં અને કર્મમાં ખામી હોવાથી, તેનો અપૂરાં રહી જવાથીજ માણસના ઉપર દુઃખ આવી પડે છે. જગદીશ્વર તેમને કોઈ ને કોઈ રીતે તૃપ્ત કરીને જે અપૂર્ણ છે તેને

પૂરું કરી દે છે. કાં તો આપણી અથવા આપણા [illegible] થીની બુદ્ધિ ફરી જાય છે અને તેનાથી કોઇ એવું [illegible] થઇ જાય છે, કે જેને લીધે વિપત્તિ કલ્યાણના રૂપમાં [illegible] વાઇ જાય છે. તમામ સંત પુરુષોએ "પ્રિયં-ક્રિન્વ" [illegible] આવી કૃપાનો અનુભવ કર્યો છે. આખા બ્રહ્માંડને પણ [illegible] એક અંશવડે ધારણ કરનાર તે અનંત ઇશાન એવું [illegible] છૂપો આપણી બુદ્ધિમાં અને આપણાં કર્મોમાં પ્રવેશ [illegible] આપણને એવો અજાયબ રીતે જાળવી લે છે કે તેની [illegible] રાઇનાં શાં વખાણ કરીએ ?

અને એ ન બચાવે તો એના વિના બીજો [illegible] પણ કોણ છે ? તે 'પૂષા' તો છેજ, ત્યારે વળી આવે 'રક્ષિતા પાયુ' પણ તેજ થાય, બીજો કોણ થવાનો [illegible] જેણે આપણે સારૂ આ જગતની અંદર જેવી રીતે [illegible] આટલાં ઐશ્વર્યો ભરી રાખ્યાં છે, જેણે આપણને [illegible] મન તેમજ બુદ્ધિ વગેરે આપીને આ તમામ ઐશ્વર્ય [illegible] જગતને આપણી આગળ ધર્યું છે તેવી રીતે વળી [illegible] આપણે આ સંસારની અંદર કોઇ પ્રકારના સંકટમાં [illegible] પડયા હોઇશું અને તેણે આપણને આપેલા ઐશ્વર્ય [illegible] કોઇ નષ્ટ થઇ ગયું હશે તો (જો એ ઐશ્વર્યના [illegible] તેને આપણું કલ્યાણજ દેખાતું હશે) તેની પૂરી [illegible] આપણું રક્ષણ પણ કરી લેશે. તેણે આપેલાં ધનની [illegible] એ તેને કરવીજ હશે તો તે જરૂર કરી લેશે. એની [illegible] શા સારૂ ચિંતા કરવી જોઇએ ? અને વળી [illegible] સ્વસ્તિ (કલ્યાણ)ને માટે આપણને પ્રાપ્ત થએલ [illegible] (ધન-શરીર વગેરે)નું રક્ષણ કરવાની તેને જરૂર [illegible] મતલબ કે, તેમની રક્ષા થવાથી પરિણામે [illegible] વિક કલ્યાણજ સધાવાનું હશે તો તે તેમની રક્ષા [illegible] જરૂર [illegible] ત્યારે [illegible] તે [illegible] 'अरक्ष' [illegible] કરે છે, [illegible] [illegible] નથી. [illegible]

એટલા માટે આપણે રક્ષણને સારૂ હમેશાં તે 'ધિયંજિન્વ'નેજ તે 'અદ્બ્ધરક્ષિતા'નેજ સાદ કરીએ છીએ.

શબ્દાર્થ

(**तं**) તે (**जगतः तस्थुषः पतिं**) જંગમ અને સ્થાવર સંસારના પતિ (**धियंजिन्वं**) બુદ્ધિ અને કર્મનું પ્રેરણ કરનારા (બુદ્ધિ અને કર્મને યોગ્ય જ્ઞાન અને યોગ્ય કર્મ કરવાની વૃત્તિ પ્રેરે) (**ईशानं**) ઇશ્વરને (**वयं**) અમે (**अवसे हूमहे**) રક્ષણને માટે પોકાર કરીએ છીએ. (**पूषा**) તે પોષક દેવ (**यथा**) જ્યા (**नः**) અમારા (**वेदसां**) ધનોની (**वृधे**) વૃદ્ધિને માટે (**असत्**) થયો છે (અર્થાત્ તેણે જેમ અમારા ધનની વૃદ્ધિ કરી છે તેમ) ત્યાં તેજ (**स्वस्तये**) અમારા કલ્યાણને માટે (**अदब्धः रक्षिता पायुः**) (અમારા ધનોનો) કોઇથી દબાઇ જાય નહિ એવો રક્ષક અને પાલક થાઓ.

१२ श्राम्पण

इमे त इन्द्र ते वयं पुरुष्टुत ये त्वारभ्य चरामसि प्रभूवसो।
न हि त्वदन्यो गिर्वणो गिरः सघत्क्षोणीरिव प्रति नो हर्य

(ऋ. १-५७-४। अथर्व० २०-१५-४)

વિનય

હે મહાન ઐશ્વર્યવાળા પ્રભુ ! અમે તો તારો આશ્ર[illegible] લીધો છે. અમે જોયું કે, બધા જ્ઞાની મહાત્માઓ તારી સ્તુતિ કરે છે તેથી અમે પણ બીજા સર્વનો આધાર-મા[illegible] લેવાનું છોડી દઈને તારેજ આશરે આવી ઉભા છીએ, તારો જ હવે અમારે આધાર છે. આ સંસારમાં અમારું એ[illegible] એક કામ, અમારો એક એક વ્યવહાર અમે તારે એ[illegible] તાનેજ આધારે, તારા એકતાનાજ ભરોસા ઉપર કરીએ છીએ. બીજા લોકો શું કહેશે, તેઓ અમારે વિષે શું ધારશે, અમને અમુક કામમાં સુખ મળશે કે દુઃખ, સંસારમાં અમારી નિંદા થશે કે સ્તુતિ, તેનો અમે જરા પણ વિચાર કરતા નથી. બસ, તારી ઈચ્છા શી છે, તારી આજ્ઞા છે કે નહિ, તેટલુંજ માત્ર અમે યથાશક્તિ વિચાર કરીને કર[illegible] લઈએ છીએ અને એટલું જાણી લીધા પછી અમે [illegible] તારા ભરોસા ઉપરજ અમારી નૌકા [illegible] મારે હે ઇન્દ્ર પ્રભો ! હવે અમે તો તારાજ છીએ [illegible] અમારો છે અને અમે તારા છીએ [illegible] કોઈ અમારો નથી. અમારા [illegible] [illegible] મિત્ર, અમારૂં ધન, અમારી બુદ્ધિ, [illegible] શરીર, એમાંના કોઈની હવે અમને મદદ નથી, [illegible] [illegible]

[illegible]

આગળ દીન બનીને ઉભા રહી શકતાજ નથી. એટલા વાસ્તે હે અમારી પ્રાર્થનાઓને સાંભળનાર ! અમારી વાણીઓની પૂજાનો સ્વીકાર કરનારા ! અમે જે જે પ્રાર્થનાઓ તારા ચરણો સુધી પહોંચાડી રહ્યા છીએ તેમના તરફ તું પણ રુચિ અને પ્રીતિ રાખતો જા. તું પણ તેમને પોતાના તરફ ખેંચતો જા. જેમ આ વિશાળ પૃથ્વી તમામ પાર્થિવ વસ્તુ-ઓને આકર્ષણશક્તિ વડે પોતાના તરફ ખેંચ્યા કરે છે, તેમ તું પણ સર્વની પ્રાર્થનાઓને તારા તરફ ખેંચતો રહે. અમે કોઈ પણ વસ્તુને ઉપરની તરફ અથવા ગમે તે વિરુદ્ધ દિશામાં પણ ફેંકીએ તો ત્યાંથી પણ તે ખેંચાઈને આખરે આવે છે તો પૃથ્વીની પાસેજ. તેવી રીતે હે અમારા દેવ ! અમારી પ્રાર્થનાઓમા ખામી હોય, ભૂલચૂક હોય, ત્રુટિ હોય, તેમા આત્મસમર્પણની ઉણપ હોય અને તેથી કરીને તે પ્રાર્થનાઓ બરાબર તારી પાસે પહોંચવાને યોગ્ય ન હોય તો પણ હે દેવ ! તું તેમને તારા તરફ ખેંચી લે. અમે જ્યારે તારી કામના કરીએ છીએ, ત્યારે તું અમારી ન કરે એ બનેજ કેવી રીતે ? નહિ, નહિ, તું પણ પૃથ્વી-ની માફક અમને તારા તરફ ખેંચી રહ્યો છે. અમે તો તારા તરફ ચાલ્યાજ આવીએ છીએ ત્યારે તું પણ અમારી કામનાઓને પામવાની તારા તરફથી પ્રતિકામના કર. અમે તારી પ્રાર્થનાઓ કરીએ છીએ ત્યારે તું પણ તેમનુ પ્રતિગ્રહણ કર, પ્રતિગ્રહણ કર; તારા સિવાય હવે બીજું કોઈ અમારે રહ્યું નથી.

શબ્દાર્થ

(प्रभूवसो) હે મહાન ઐશ્વર્યવાળા ! (पुरुष्टुत) જેની ઘણા લોકો સ્તુતિ કરે છે એવા ! (ये) અમે જે (त्वा) તારુંજ (आरभ्य) અવલંબન લઈને (चरामसि) ચાલીએ છીએ (ते इमे वयं) તે અમે (इन्द्र) હે ઇન્દ્ર ! (ते) તારા છીએ. (गिर्वणः) હે વાણીઓ વડે પૂજવા યોગ્ય ઇન્દ્ર ! (गिरः) અમારી વાણીઓને, પ્રાર્થનાઓને (त्वदन्यः) તારા સિવાય બીજો કોઈ (नहिसघत्) નથી પ્રાપ્ત કરતો, નથી સાંભળતો (नः तद् वचः) માટે અમારી પ્રાર્થનાઓને (क्षोणीः इव) પૃથ્વીની માફક (प्रतिहर्य) પ્રતિકામના કરો, આક-ર્ષિત કરીને ખેંચી લો.

१६ प्रकरण

पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते प्रभुर्गात्राणि पर्येषि विश्वतः।
अतप्ततनूर्न तदामो अश्नुते शृतास इद्वहन्तस्तत्समाशत ॥
(ऋ. ९-८३-१ । सा. पू. ६-२-७-१२ । सा. उ. २-२-११)

વિનય

હે બ્રહ્માંડપતિ ! મારૂં શરીર અપવિત્ર શાને લીધે છે તે હવે મને સમજાયું. તમારૂં પવિત્રતાકારક સામર્થ્ય તો આખા જગતમાં સર્વત્ર ફેલાઇ રહ્યું છે, મારા શરીરના રોમેરોમમાં તમેજ તમારા પવિત્ર સામર્થ્ય સહિત રમી રહ્યા છો, તેમ છતાં આ શરીર તો અપવિત્રનું અપવિત્ર રહે છે તેનું કારણ શું તે હવે મારા જાણવામાં આવી ગયું. એનું કારણ એ છે કે, તપના અગ્નિમાં મેં મારા શરીરને તપાવીને પાકું નથી કર્યું. આગમાં તપાવીને પાકો કરેલ હોય એવા કાદવના ઘડામાં પવિત્રકારક જળ રહી શકે જ કેવી રીતે ? એજ કારણથી મારા તપોરહિત શરીરમાં તમારી પાવની શક્તિ ટકીને રહી શકતી નથી. અને જ્યાં સુધી હું તેને મારા શરીરમાં ધારણ ન કરી શકું, ત્યાં સુધી મને તેનો લાભ પણ કેવી રીતે મળે ? એને ધારણ કરવાને માટે તો તપમાં પકવીને પાકું કરેલું શરીર જોઇએ અને એને ધારણ કરવાની મારી અશક્તિને લીધે હું અત્યાર સુધી તમામ પ્રકારના આનંદથી અને તમામ પ્રકારના રસથી વંચિત રહ્યો છું. સાચી વાત એ છે કે, તપોહીન મનુષ્યને માટે આ સંસારમાં નથી કશો રસ અને નથી કશું સુખ. હવે મને સમજાઇ ગયુ છે કે, જો હું મારા અન્નમય શરીરને બ્રહ્મચર્ય, વ્યાયામ, આસન, પ્રાણાયામ ઇત્યાદિ તપમાં તપાવીને પાકું કરી દઇશ, તોજ તે માર શરીર તારી પવિત્રતાને ધારણ કરીને સાચું શારીરિક સુખ પામી શકશે. ત્યાર પછી મને સમજાઇ ગયુ છે કે, ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ, યોગ, એકાગ્રતા વગેરે તપરૂપી અગ્નિમાં મારા મનોદેહ

શરીરને તપાવીને પાકું કરી લઈશ તોજ તે તમારા પાવન જ્ઞાનરસને ધારણ કરવા યોગ્ય બનશે. તપના તાપ વડે જ્યારે સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ શરીરના સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ મેલ દૂર થઇ જાય છે, ત્યારેજ તારી સર્વવ્યાપક શક્તિનો તેમાં પ્રવેશ થવા માંડે છે અને એમ કરતાં કરતાં તારી શક્તિ વડે તે ભરાઈ જાય છે. તપ વડે પવિત્રતા અને શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તે આ રીતે થાય છે. શરીર પરિપક્વ બની જાય છે. અહો ! એક વાર પવિત્ર બની ગયા પછી કેવો અદ્‌ભુત આનંદ–આહ્‌લાદ પ્રાપ્ત થાય છે ! શરીરમાં શક્તિ ભરાઈ ગયા પછી કેવું સુખ ઉપજે છે ! જેમણે તપજ નથી કર્યું તેમને એ આનંદની, એ સુખની શી ખબર ? અતપસ્વી લોકોનુ સ્થળ શરીર જે કદી પણ ધાર્યું કામ આપે નહિ, જે રોગી અને મલિનજ હોય છે તે શા કામનું ? અને અતપસ્વીઓનું મન (માનસિક શરીર) જે ગમે ત્યાં આડુંઅવળું ભટકનારૂં, કાબુમાં ન રહે એવું, ભય, ચિંતા, ક્રોધ અને ઇચ્છા વગેરેથી પીડાયમાન હોય છે તે પણ કશા કામમાં આવતું નથી. પ્રભુના પવિત્રતાકારક સમુદ્રની વચમાં રહેવા છતાં તેના લાભથી વંચિત ન રહેવું હોય તો ઉઠો અને સવેળા તપ કરવા માંડો. તપ કરો, તપ કરો અને તપ કરીને તમારાં સ્થૂળ તથા સૂક્ષ્મ શરીરોને પરિપક્વ કરતા જાઓ. તપથી પાકાં બનેલાં શરીરો દ્વારાજ પ્રભુની પવિત્રતા અને સામર્થ્ય ધારણ થઈ શકે છે.

શબ્દાર્થ

(ब्रह्मणस्पते) હે બ્રહ્માંડના પતિ ! (ते पवित्रं) તારૂં પવિત્રતાકારક પવિત્ર જ્ઞાન સામર્થ્ય (विततं) બધે ફેલાઇ રહ્યું છે. (प्रभुः) [તે પવિત્રતાની સાથે] તું પ્રભુ (गात्राणि) મારા શરીરમાં અને અવયવોમાં પણ (विश्वतः पर्येषि) બધી તરફથી પ્રાપ્ત થયેલો છેજ, પરંતુ (अतप्ततनुः) જેણે પોતાના શરીરને તપ વડે તપાવ્યું નથી અને તેથી કરીને જે (आमः) કાચો છે તે (तत्) તે પવિત્રતાને (न अश्नुते) નથી પામતો. (शृतासः इत्) જેઓ પાકા થઇ ચૂકયા છે તેઓજ (वहन्तः) તેને ધારણ કરતા રહીને (तत् समाशत) તેને સરસ રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

१७ श्रावण

सुत्रामाणं पृथिवीं द्यामनेहसं सुशर्माणमदितिं सुप्रणीतिम्।
दैवीं नावं स्वरित्रामनागसो अस्रवन्तीमा रुहेमा स्वस्तये॥
(अथ. ७-६-३ । ऋ. १०-६३-१०)

विनय

આવો, આવો, આપણે અત્યારસુધીના [illegible] ને છોડીને પ્રકૃતિની [illegible] [illegible] માંથી નીકળીને [illegible] [illegible]

[illegible]

ખંડિત અને પરિપૂર્ણપણે રહી છે કે જો આપણે ફક્ત શ્રદ્ધાપૂર્વક આપણી જાતને તેના હાથમાં માત્ર સોંપીજ દઇએ, આપણા જીવનને પ્રકૃતિના સાદા અને સરળ નિયમોને અનુસરતુંજ કરી દઇએ તો પછી આપણને કશી વાતની ચિંતા કરવાની જરૂરજ નહિ રહે. પ્રકૃતિ પોતાની સારામાં સારી પ્રણીતિઓ (રસ્તાઓ, રીતો) વડે જે કાંઇ કરવાનુ બાકી હશે તે બધુંજ કરી લેશે. પરમૈશ્વર્યવાન દેવે પોતાના પ્રાકૃતિક દેવતાઓ દ્વારા રચાવેલી દૈવી નૌકા ઉપર એકજ શરતે ચઢી શકાય છે અને તે શરત એ છે કે, આપણે 'અનાગસ' અર્થાત્ નિષ્પાપ બની ગયા હોઇએ અને પ્રાકૃતિક નિયમોનું આપણે હાથે જરા પણ ઉલ્લંઘન ન થતું હોય. બસ, આપણે માત્ર આટલુંજ કરી લઇએ તો આપણે પેલી નૌકાના સૌભાગ્યશાળી યાત્રી થઇ શકીએ. આટલું કરીશું તો આપણે પૂરેપુરા નિશ્ચિંત બની જઇશુ અને બીજું કશુંજ કરવાપણું રહેશે. નહિ કેમકે જેનાં પાટીઆંમાં કદી પણ પાણી પેસતું નથી અને જે સદ્ગુણોરૂપી ઉત્તમ હલેસાંવાળી છે તે નૌકા આપણને બેડાં બેહાંજ ક્ષેમકુશળ સામે કિનારે જરૂર ઉતારી દેશે. આથી ઉલટું અપ્રાકૃતિક જીવન ગાળવાથી કોઇ પણ જાતના સદ્ગુણોનો વિકાસ થવાનો સંભવ તો છેજ નહિ અને એવું અપ્રાકૃતિક જીવન ક્ષણભંગુર વિષયોને આશ્રિત હોવાથી તે આપણને વારંવાર દગોજ દે છે. એથી કરીને એનો આધાર લઇને આપણે અત્યાર સુધી ઘણી વાર પાણીમાં ડૂબકાં ખાઇ ચૂકયા. માટે ચાલો, હવે આપણે પેલી દૈવી નૌકા ઉપર સવાર થઇ જઇએ અને તે ભયંકર, દુસ્તર સાગરની પાર જઇને કલ્યાણની પ્રાપ્તિ કરી લઇએ.

શબ્દાર્થ

(सुत्रामाणं) યોગ્ય રીતે રક્ષણ કરનારી, (पृथिवीं) વિસ્તૃત આશ્રય દેનારી, (द्यां) જ્ઞાન-પ્રકાશવાળી, (अनेहसं) કદી પણ હાનિ કરેજ નહિ એવી, (सुशर्माणं) ઉત્તમ પ્રકારના સુખવાળી, (सुप्रणीतिं) શ્રેષ્ઠ માર્ગે લઇ જનારી, (स्वरित्रां) ઉત્તમ હલેસાંવાળી, (अस्रवन्तीं) કદી પણ ચાળી ન થાય એવી—છિદ્ર વિનાની (अदितिं) પરિપૂર્ણ, અખંડિત પ્રકૃતિરૂપી (दैवीं नावं) દૈવી [દિવ ઇશ્વરની અથવા તેમના પ્રાકૃતિક દેવતાઓની] નૌકા ઉપર આપણે (अनागसः) નિષ્પાપ બનીને (स्वस्तये) કલ્યાણને માટે સ્વાર થઇ જઇએ.

२४ आक्रमण

स इन्महानि समियानि मज्मना कृणोति युध्म ओजसा जनेभ्यः ।
अधाचन श्रद्दधति त्विषीमत इन्द्राय वज्रं निघनिघ्नते वधम् ॥
(ऋ. १-५५-५)

વિનય

કોઇ પણ લડાઇમાં, જીવનના કોઇ સંગ્રામમાં મ[illegible] ષ્ય જ્યારે વિજયી થાય છે, ત્યારે તેનો હર્ષ માતો ન[illegible] તેના ગર્વનો પાર નથી હોતો. તે મનમાં ફુલાય છે [illegible] મારો વિજય થયો તે મારા શસ્ત્રબળથી થયો, મા[illegible] મારા બુદ્ધિબળથી થયો અથવા તો મારા તપોબળથી થ[illegible] પરંતુ સંસારના મોટા મોટા તમામ સંગ્રામોની બ[illegible] એક ઘણીજ સાચી પણ જેને ઘણાજ થોડા જણ જાણે [illegible] એવી એક ગુઢ બીના એ છે કે, ખરેખરો [illegible] આખરનો વિજય તો એકલા પરમાત્માનોજ છે. [illegible] જ્ઞાનનો વિશેષ પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરીને જોઇએ તો [illegible] દેખાશે કે, પરમેશ્વર પોતેજ મહાન યોદ્ધા બનીને [illegible] મનુષ્યોને માટે તમામ લડાઇઓ લડી રહ્યા છે [illegible] સ્વાર્થપૂર્ણ આસુરી પ્રવૃત્તિઓને લીધે [illegible] લડાઇઓના પ્રસંગ ઉભા થાય છે તેમાં અંતે [illegible] દૈવી શક્તિનો વિજય થાય છે અને આસુરી [illegible] [illegible]

કામ કરે છે તેજ છે. એટલા માટે સત્યનો અવશ્ય વિજય થાય છે. પરમાત્માનું પવિત્રતાકારક તેજજ ખરું જોતાં લડે છે અને જગતમાં તેનોજ વિજય થાય છે. જેઓ સત્યની લડાઇ લડતા હોય તેમણે સમજી લેવું જોઇએ, ચોખ્ખેચોખ્ખું જોઇ લેવુ જોઇએ કે તેમના તરફથી લડાઇ લડનાર જગદીશ્વર પોતેજ છે–જગદીશ્વરજ છે. (स इव) અહંકારથી વિમૂઢ બની ગએલો મનુષ્ય મિથ્યાજ પોતાને યોદ્ધો માને છે, હુંજ લડાઈ લડયો અને વિજયી થયો એવું મિથ્યા અભિમાન કરે છે. આખરે એક વાર જ્યારે તેના અહંકારનો પડદો તેના મન ઉપરથી ખસી જાય છે અને જગદ્‌વ્યાપક પ્રકાશની તેને પ્રાપ્તિ થાય છે, ત્યારેજ જે ખરેખરી સત્ય ઘટના છે તેમાં તેને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે. પછી પાપનો વિજય થશે એવો ભ્રમ તેને કોઇ દહાડો થતો નથી, કારણ કે તેને આ બધી લડાઇઓનું મહાનપણું (महानि समिथानि) આરસી જેવું ચોખ્ખું દેખાય છે. એટલા માટે યુદ્ધ સમાપ્ત થતા પહેલાં પાપનો પક્ષ ઘણુ વાર વિજયી દેખાય તેથી પાપની જિત થઇ એવું માની લેવાની ભૂલ તે નથી કરતો–અંતે સત્યનોજ વિજય થવો જોઇએ એવી તેની શ્રદ્ધાને ધક્કો નથી લાગતો. તેને પ્રાપ્ત થએલા નિર્બાધ વ્યાપક પ્રકાશમાં તેને તો તમામ સંગ્રામોનું આ સાચું સ્વરૂપ દૃષ્ટિગોચર થતુંજ રહે છે. તે જુએ છે કે, એક બાજુએ મનુષ્યોના સ્વાર્થ બીજાઓની નાના પ્રકારે હિંસા (વધ) કરવાની પ્રવૃત્તિઓના રૂપમાં ખડાં થઇ જાય છે અને જ્યાં સુધી ઈશ્વરે તેમને સ્વાધીનતા આપી છે–મતલબ કે, ઈશ્વર તેમને જ્યાં સુધી આગળ વધવાની, જોર કરવાની છૂટ આપે છે ત્યાં સુધી તેઓ કૂદાકૂદ કરે છે, પણ બીજી બાજુએથી જ્યાં મહાતેજસ્વા ઇન્દ્રનું તેજ આવ્યું એટલે તેની સામે તેમનો સર્વનો નાશ થઇ જાય છે— ઇન્દ્રનું પાપવર્જક અને કર્મનાં ફળ આપનારૂં વજ્ર તેમની હિંસકવૃત્તિની પણ હિંસા કરીને જગતમાં સમતાની સ્થાપના કર્યા કરે છે. ત્યારે તો તેને બીજું એ પણ દેખાય

સારી રીતે ધારણ કરી લે છે. સાચી હકીકત તો એ
છે કે, જે કાંઇ આખા બ્રહ્માંડમાં છે તે બધું જ પિંડે
છે. બ્રહ્મચારી પોતાના શારીરિક વીર્યનું રક્ષણ કરીને સૂ
પૃથ્વીલોકને પોતાનામાં ધારણ કરે છે એટલે તે પોતા
આત્મવીર્ય (તેજ) દ્વારા તમામ દ્યુલોકને પણ પોતા
અંદર સમાવી લે છે. એવા સાચા બ્રહ્મચારી ધન્ય છે
પોતાના આત્મવીર્યને પોતાની અંદર અક્ષુણ્ણ રીતે સ્થિ
કરીને તેને ક્રમશઃ વધારે ને વધારે જાગૃત કરતો જાય
આવા લોકોને પ્રતાપે જ આ સંસાર–આ સ્થૂળ (દૃશ્ય)
સૂક્ષ્મ (જ્ઞાનમય) સંસાર–આ પૃથ્વી અને દ્યૌ લોક સ્થિર
છે. જો કે અખિલ વિશ્વને ઉત્પન્ન કરનાર અને તેને ધ
કરનાર તો વાસ્તવિક રીતે પરમ બ્રહ્મચારી ભગવાનજ છે,
પણ તે વસુ, રુદ્ર, આદિત્ય વગેરે બ્રહ્મચારીઓને પોતા
સાધન બનાવીને તેમના દ્વારા જગતને ધારણ કરે છે
તેઓ સર્વથા 'अनश्नन्' ત્રણે કાળમાં ભોગવાસના રહિ
હોવાથી પરમેશ્વર તરફથી તેજને પ્રાપ્ત કરે છે એ તે
દ્વારા ઉપરોક્ત બ્રહ્મચારીઓમાં આત્મવીર્ય ઉત્પન્ન
અને તેના વડે તેઓ દૈવી નિયમોનું યથાવત્ પાલન
શકે છે. જગતમાં દૈવી નિયમોનું જેવું જોઈએ તેવું
લન થાય છે અને આખું જગત જીવે છે અને
છે તેનું કારણ ઉપર કહ્યું તેજ છે. હે મનુષ્યો 'त
ચર્યના આવા શ્રેષ્ઠ મહિમા તરફ લક્ષ આપો અને ત
પૂરેપુરી શક્તિનો ઉપયોગ કરીને તે મહાન બ્રહ્મ
તરફ આગળ વધતા જાઓ. ઉચ્ચ આદર્શ તરફ
જવાને યત્નવાન બ્રહ્મચારીઓ! તમે આ આદર્શ
જેટલું વધાવ તેટલું વધો જેટલા આગળ વધો, તે
થોડું છે. તમારામાં બ્રહ્મચર્યના તેજનો [illegible]
[illegible] ત્યારે જ તૃપ્તિ થશે, [illegible]
[illegible] પણ ત્યારે જ થશે, કે જ્યારે તમે તેના [illegible]
અને પૃથ્વી [illegible] ધારણ કરવાને સમર્થ [illegible]
બની જશો. [illegible] તપ કરો, તપ કરો. અને [illegible]

એના બ્રહ્મચારી બનતા જાઓ. જીવનમાં જોવું એટલું તો જરૂર કરીશ કે, તમારે હાથે બ્રહ્મચર્યની પરંપરાનો ભંગ ન થાય, તમારાથી વધારે ન બને, તમે એ પરંપરાને વધારે આગળ ન લઈ જઈ શકો તો તમે તેને તૂટવા તો ન જ દેશો. તમે તપ દ્વારા 'બ્રહ્મનું ધારણ' કરતા રહીને તમારા આચાર્યદેવને તૃપ્ત કરો. તપ દ્વારા જ બ્રહ્મચર્યની સિદ્ધિ છે, તપ એ જ બ્રહ્મચર્ય છે.

શબ્દાર્થ

(ब्रह्मचारी) બ્રહ્મચારી (उभे रोदसी) દ્યુ અને પૃથ્વી બેઉ લોકોમાં (इष्णन्) બ્રહ્મની શોધ કરતો રહીને, બ્રહ્મને ઇચ્છતો રહીને (चरति) વિચરે છે (तस्मिन्) તે બ્રહ્મચારીમાં (देवाः) તમામ દિવ્ય શક્તિઓ (संमनसः) અનુકૂળ મનવાળી (भवन्ति) થઈ જાય છે. તેથી કરીને (स) તે (पृथिवीं दिवं च) પૃથ્વી અને દ્યુ લોકને (दाधार) પોતાની અંદર ધારણ કરે છે, અને બહારના બેઉ લોકોને પણ તે ધારણ કરે છે (सः) એવો બ્રહ્મચારી (तपसा) આ તપ વડે (आचार्यं) પોતાના આચાર્યને પણ (पिपर्ति) પરિતૃપ્ત કરે છે, પૂર્ણ કરે છે, પાલન કરે છે.

પછી તે પોતાના ભૂતકાળના ઇતિહાસ ઉપર એક દી નજર ફેંકે છે અને જે જે ખેલ તેણે પોતાના અસંખ્ય સેંકડો હજારો જન્મોમાં ખેલ્યા હતા, તે બધી ખરેખર કેવળ રમતોજ હતી એવો મઝાનો અનુભવ તે હવે કરી શકે છે. તે મહાન પરમ દેવ આત્માને નમસ્કાર કરો. ઓ ભાઇઓ! તેને ઓળખો, તેને જુઓ ને તેનાંજ ગીત ગાઓ.

શબ્દાર્થ

(विपश्चिते) જ્ઞાનમય (पवमानाय) સોમરૂપ આત્મ (गायत) સ્તુતિગાન ગાઓ. (अन्धः) તે આપ્યાયનીય અન્ન (मही धारा न) જબ્બર જળપ્રવાહની જેમ (अति अर्षति) દેહ કિનારારૂપી દેહનાં બંધનોને તોડીને છલકાઇ જાય છે. (अहिः न जूर्णां त्वचं न) સાપ જેમ પોતાની જૂની કાંચળીને [કાઢીને ફેંકી દે છે] તેમ તે પોતાના જીર્ણ થઇ ગયેલા દેહને (अतिसर्पति) છોડીને ચાલ્યો જાય છે, અને (अत्यः न) ઘોડાની માફક (वृषा हरिः) તે બળવાન અને ગતિશીલ આત્મા (क्रीडन्) રમતો રમતો (अक्रान्) એક ક્ષેત્રમાંથી બીજા ક્ષેત્રમાં ચાલ્યો જાય છે.

२७ श्रावण

यानि चकार भुवनस्य यस्पतिः प्रजापति मातरिश्वा प्रजाभ्यः ।
दिशो यानि वसते प्रदिश तानि मे वर्माणि बहुलानि सन्तु ॥
(अथर्व. १९-२०-२)

વિનય

કોઈ મને હાનિ કરશે તો હું મારો બચાવ કેવી રીતે કરીશ, તેની તો હવે મને ચિંતા રહીજ નથી. કેટલાક લોકો જેઓ અજ્ઞાનને વશ થઈને મને દુઃખ દેવાનો વિચાર કરશે તો તેમની સામે મારો બચાવ કરવા સારૂ હવે હું મારા ગજવામાં તમંચો નથી રાખતો કે મિત્રોને મારા અંગરક્ષક બનાવીને તેમની વચમાં નથી ભરાઈ રહેતો. આજ કારણને લીધે સાર્વજનિક જીવનમાં કોઈ પક્ષ (પાર્ટી)-ની રચના કરવાની મને જરૂર નથી લાગતી, તેમ જેઓ મારા વિરોધી જેવા દેખાતા હોય તેમની વિરુદ્ધમાં પ્રચાર-કાર્ય કરવાની (પ્રોપેગેન્ડાની) પણ મને જરૂર પડતી નથી. એવીજ રીતે મારા વિરોધીઓથી મારો બચાવ કરવા માટે કોઈ યોજનાઓ (સ્કીમ્સ) ઘડવાની અને તેમને અમલમાં મૂકવાની ચિન્તા પણ મને છેજ નહિ. કારણ કે મેં જોઈ લીધું છે કે, પ્રભુ જે આ તમામ ભુવનોનો પતિ અને રક્ષક છે તેણે આપણા સૌના રક્ષણને માટે જે કાંઈ કરવું જોઈએ તે બધુંજ તેણે પોતે કરી રાખ્યુંજ છે. તે પ્રજાપતિએ આપણા અર્થાત્ તેમની પ્રજાઓના રક્ષણને માટે તમામ જગ્યાએ 'વર્મ' (કવચ, બખતર) બનાવીજ રાખ્યાં છે. એજ તમે જોતાં શીખો. જુઓ, આ આવરણવિનાની ઉઘાડી દિશાઓ તેનું (પરમેશ્વરનું) અદૃશ્ય કવચ ધારણ કરીને કેવી સુરક્ષિત ઉભી છે! ખરેખરી મુદ્દાની વાતજ એ છે કે, જો આ સં-

સારમાં દુષ્ટ લોકો પોતાનું મનધાર્યું કરી શકતા હોત તો આ આખી દુનિયાનો ક્યારનોય વિનાશ થઈ ગયો હોત; પણ આ ભુવનપતિનાં અદૃશ્ય બખ્તરો આઠે દિશામાં એ પથરાઈ ગએલાં છે કે તેમના વડે આ વિશાળ જગતનું રક્ષણ થયા કરે છે અને દુષ્ટ લોકોના દુષ્ટ હેતુઓ [illegible] નિષ્ફળજ જાય છે.

આ અદૃશ્ય બખ્તરોનું સ્વરૂપ, તેમનો ઘાટ કેવો [illegible] આપણે જેઓ વ્યષ્ટિપ્રાણીઓ છીએ તેમના પ્રાણોમાં [illegible] ષ્ટિ પ્રાણો દ્વારા પ્રાપ્ત થતાં આપણા શુભ કર્મોનાં [illegible] તે બખ્તરનું સ્વરૂપ છે. જગદ્વ્યાપક સૂક્ષ્મ પ્રાણ, [illegible] શ્વા અથવા સૂત્રાત્મા વાયુ (આપણાં પોતાનાંજ [illegible] ફળસ્વરૂપ મળતી વિપત્તિઓ સિવાયની) તમામ [illegible] ઓ, ક્લેશ, ભય વગેરેથી આપણું નિરંતર રક્ષણ [illegible] કરે છે. જો આપણાં પાછલાં પાપની સજારૂપે [illegible] આવી પડવાનું હોય તેની વાત જુદી; બાકી તે [illegible] કોઈની મગદૂર નથી કે આપણો એક વાળ પણ [illegible] શકે. જ્યારે આપણે જોઈએ છીએ કે, આપણને [illegible] રનારો નિશાન ચૂકી જાય છે, આપણને નુકસાન [illegible] માટે આપણા કોઈ શત્રુએ ઘડેલી તમામ યોજના [illegible] ણામ એવું આવે છે કે, તેના વડે આપણને નુકસાન [illegible] બદલે આપણું કલ્યાણજ થયું હોય છે, તે વખતે [illegible] સમજાઈ જાય છે કે, માતરિશ્વા પ્રજાપતિના [illegible] જેવું કાંઈક છે ખરૂં. એવા ઈશ્વરીય બખ્તર [illegible] જાતને સદા સુરક્ષિત માનનારા સત્યનિષ્ઠ આસ્તિક [illegible] રુપો હજારો વિરોધીઓના વ્યૂહની વચમાં [illegible] પણ ચાલ્યા જાય છે. દુનિયામાં તમામ [illegible] આસ્તિક લોકોને સર્વથા નિર્ભય અને નિશ્ચિન્ત [illegible] પ્રજાપતિનું આ બખ્તરજ છે તેને આપણું [illegible] નશામાં કાલ્પનિક ભયથી પીડાઈએ છીએ અને [illegible] કાર કરવોને માટે હંમેશાં ફિકરમાં ને ફિકરમાં [illegible] છીએ. હે ભુવનપતિ! મારી તો તમને [illegible]

ભેદકી ભાવના છે કે તમે પવિત્રાત્મા પેતું ભજનાર મારે માટે હૃદયમાં પૂજન કરો-બીજા ભજનારના રક્ષણની અને મરજી ન કરો અને દુનિયાના નિરર્થક ભજનારોની, રક્ષણ કરવાનાં સાધનોની કોઈ વાર પણ દરકાર ન કરો. તમારા પ્રદાન, દુર્બુદ્ધિ અને મારા ભજનારના રક્ષણ થકી હું સદા-કાળ નિર્ભય રહું

શબ્દાર્થ

(યઃ ભુવનસ્ય પતિઃ) જે ભુવનોનો પતિ છે, તે (માતરિશ્વા પ્રજાપતિઃ) પ્રાણસ્વરૂપ, દરેક પ્રાણશક્તિ દ્વારા અમારાને બચાવનાર પ્રજાના રક્ષક (પ્રજાભ્યઃ) આપણે તની પ્રજાઓને માટે (યાનિ) જે રૂપોને (દધાતિ) ધારણ કરે છે અને (યાનિ) જે રૂપોને (પ્રદિશઃ દિશશ્ચ) દિશાઓ અને પ્રદિશાઓ (વસતે) પહેરે છે (તાનિ ધર્માણિ) તે રૂપ (ધર્મ) મારે માટે (બહુલાનિ સન્તુ) ઘણાં થાઓ, પુષ્ટ થાઓ, પ્રબળ થાઓ

૨૮ પ્રકરણ

न घा त्वद्रिक् अपवेति मे मनः त्वे इत् कामं पुरुहूत [illegible]
राजेव दस्म निषदोऽधि बर्हिषि, [illegible]
(अथर्व. २०-१७-२ । ऋ. १०-४३-२)

વિનય

હે દેવ! દુનિયામાં મેં મનમાની મોજ કરી [illegible] ઘણી ઘણી ઇચ્છાઓને અને કામનાઓને મેં પોષી અને ખૂબ ભટક્યો પણ ખરો; પણ જ્યારથી મારું મન તારા ભણી ખેંચાયું, જ્યારથી શાસ્ત્રશ્રવણ દ્વારા, તારા કોઈ ભક્ત (ગુરુ) દ્વારા, તારા સ્વરૂપની જરાક ઝાંખી મને થઈ ત્યારથી મારું મન મુગ્ધ બનીને ઠરી ગયું છે. હે [illegible] તને દીઠો ત્યારથી મને બધુંજ મળી ગયું. જે પ્રિય [illegible] તત્ત્વ મને ન મળવાથી મન વ્યાકુળ રહેતું હતું તે [illegible] મળી ગયું અને વ્યાકુળતા શમી ગઈ તથા તે તત્ત્વ [illegible] હાથ લાગી ગયું. હે પરમ સુંદર! તારી સુંદરતાને [illegible] મારું મન તારા ઉપર એવું મોહિત થઈ ગયું છે કે [illegible] તારાથી એક પળ વાર પણ આઘું ખસવાનું તેને ગમતું નથી. તારા સિવાય બીજી કશી વસ્તુની હવે હું [illegible] કરું? કોઈ વસ્તુ ઉપર મારું મન લાગતુંજ નથી. [illegible] તમામ ઇચ્છાઓ, કામનાઓ, અભિલાષાઓ, મનોરથો, [illegible] હવે તારા એકલામાંજ ઠવ્યાં છે તે બધાનો હવે તું એકજ આશ્રય બની ગયો છે. હવે મારા મનમાં [illegible] કોઈ કોઈ સ્વાભાવિક કામનાઓ [illegible] ઉપર [illegible] છે તે [illegible] કામના હવે તારે માટેજ [illegible] હૃદયમાંની તમામ કામનાઓને શુદ્ધ [illegible] [illegible] નિષ્કામ [illegible] [illegible] [illegible]

માલિક બની જાઓ. સમસ્ત પ્રજાઓ જેને માટે પોકાર કરી રહી છે એવા હે પુરુહૂત! મારા મહા ભાગ્યોદયને લીધે તમે મને એક વાર મળી તો ગયા, ત્યારે હવે હું તમને ગુમાવી દઉં જ કેમ? હવે તો તમે મારામાં સ્થિર થઈ જાઓ, મારામાં આવીને બેસી જાઓ. હે દર્શનીય! એક વાર તમારું રૂપ જોઈ લીધા પછી તમને મારી આંખોથી જરા પણ વેગળા કરવા હું ઈચ્છતો નથી. માટે તો તમને વારંવાર વિનતિ કરી રહ્યો છું કે, હવે તમે મારા હૃદયને તમારું નિવાસસ્થાન બનાવી દો. હે 'राजेव सम्राट'! તમે તો તમારા પરિપૂર્ણ સ્વરૂપના સોમરસ વડે સદા તૃપ્ત જ છો, ત્યારે હું તમને મારા હૃદયમાં નિમંત્રણ દઈને કેવું નવું સુખ આપવાનો હતો? પણ એમ નહિ, મારું અંતઃમન એવું કહે છે કે. વિશુદ્ધ થયેલા આત્માઓને જોઈને તમને પણ જરૂર સુખ અને તૃપ્તિ થતાં હોવાં જ જોઈએ. માટે તમે મારા હૃદયમાં તમારું આસન જમાવીને મારા શુદ્ધ બનેલા, ઉત્તમ થયેલા આત્મામાંથી સ્વાભાવિક રીતે ઝરતા ભક્તિરસનો-સુસોમ રસનો-સ્વાદ લો. તમારા ઉંચા સિંહાસન ઉપરથી નીચા ઉતરીને મારા આપેલા આ તુચ્છ પાનને ગ્રહણ કરો. કામનારૂપી મળથી રહિત થયેલો મારો નિર્લેપ આત્મા તમારો સોમ બનીને તમને સર્વતોભાવે સમર્પિત થઈ ચૂકેલો છે, તેને તમે ગ્રહણ કરો, તેનો સ્વીકાર કરો, તેને તમે તમારો પોતાનો કરી લો.

શબ્દાર્થ

[હે ઇન્દ્ર!] (मे) મારું (त्वद्रिक् मनः) તારા તરફ ગયેલું મન (न घ अपयंति) હવે કદી પાછું ફરતું નથી, તારામાંથી ખસતું જ નથી. (पुरुहूत) ઘણા લોકો જેને માટે પોકાર કરે છે એવા! (कामं) મારી તમામ ઇચ્છાઓ, મનોરથો, કામનાઓને (त्वे इत्) તારામાં જ (शिश्रिय) મેં આશ્રિત કરી દીધી છે. (दस्म) હે દર્શનીય! હે પરમ સુંદર! તું (राजा इव) રાજાની જેમ (बर्हिषि अधि) મારા હૃદયાસન ઉપર (निषदः) બેસી જા. (अस्मिन् सुसोमे) આ ઉત્તમ સોમરૂપ આત્મામાં હવે (ते) તારું (अवपानं अस्तु) અવપાન થાઓ, તું તેમાં ઉતરીને પાન કર.

૩૦ પ્રકરણ

अध्यक्षो वाजी मम काम उग्रः कृणोतु मह्यं असपत्नं [illegible]
विश्वेदेवा मम नाथं भवन्तु सर्वे देवाः हवमायन्तु [illegible]

(अथर्व. [illegible])

વિનય

હું ઇચ્છું છું કે મારામાં જે આત્માનું સંકલ્પબળ [illegible] રાખ્યું છે તેના વડે હું 'સપત્નરહિત'–બિનહરીફ–બની [illegible] મારો બધો વખત મારા પ્રતિસ્પર્ધીઓની સાથે [illegible] જાય છે, મારું બધું ધ્યાન તેમની સાથે [illegible] પડે છે, તે મારી વિષમ અવસ્થા દૂર થઈ જાય [illegible] થાય ત્યાં લગી હું દેવોની સાથે મારો સ્વાભાવિક [illegible] નથી જોડી શકતો. માટે હું મારા સંકલ્પબળ વડે [illegible] કોઈ કાર્ય સિદ્ધ કરવા નથી ઇચ્છતો. મારે [illegible] ઇચ્છા છે કે, હું મારામાં દેવોની સ્થાપના કરી દઉં. [illegible] તેટલા માટે મારે સૌથી પ્રથમ તો તે દેવોના તમામ [illegible]ત્નો' ને (શત્રુઓને), તેમના તમામ પ્રતિસ્પર્ધીઓને, [illegible] કે કામ–ક્રોધાદિને, નિર્મૂળ કરી દેવાની ઇચ્છા છે. એટલું [illegible] કામ જો બરાબર સિદ્ધ થઈ જાય તો બાકીનું બીજું [illegible] આપોઆપજ થઈ રહેશે. જ્ઞાન, સત્ય, પ્રેમ, બળ, [illegible] વગેરે દેવોનો મારામાં નિવાસ થવોજ જોઈએ. [illegible] ના જો કોઈ સ્વાભાવિક સાથીઓ હોય તો તેઓ [illegible] છે. પણ તેમનું સ્થાન પચાવી પાડવા માટે, તેમને [illegible] મારા હૃદયમાં વાસો કરાવવા માટે અવિદ્યા, [illegible] (કામ), દ્વેષ (ક્રોધ), લોભ ઇત્યાદિ નિરંતર [illegible] કરે છે. મારા અંતરના શત્રુઓ તેઓજ છે [illegible] [illegible] વગર મારામાં ઉપયોગી દેવો [illegible] નહિ. એટલા માટે હું પ્રબળ અને [illegible] અવિદ્યા અને કામ-ક્રોધાદિ શત્રુઓને [illegible] [illegible] નહીં પરંતુ [illegible]

કર્યા વિના કામ ક્રોધાદિ શત્રુઓનો પરાજય નથીજ થઈ શકતો. તેઓ એવા નથી કે જરાક અમસ્તા દબાવ્યા એટલે દબાઈ જાય તેઓ તો એવા છે કે જો તેમને બળપૂર્વક દબાવવા જઈએ તો ઉલટા જોરથી ઉછાળો મારે છે. એટલા માટે જો કોઈની પાસે ખરેખરી જરૂર હોય તો તે આત્મસંકલ્પ છે, આત્માનો સંકલ્પ અથવા 'काम' છે. કારણકે આત્મસંકલ્પ 'वाजी' છે, જ્ઞાનબળથી યુક્ત છે. વળી તે 'अध्यक्षः' છે મારા મસ્તકની અંદર બ્રાહ્મ સ્થાન આગળ આત્માની સાથે તે સ્થિતિ કરીને રહે છે અને ત્યાં રહીને તમામ ક્રિયાઓનું અધ્યક્ષપણું કરે છે. એજ માણસનું સાચું આત્મબળ છે, એજ તેનો સત્ય સંકલ્પ છે; માત્ર ઈચ્છવું એનો અર્થ સંકલ્પ થતો નથી. ઉપર કહ્યા તેવા વાજી-અધ્યક્ષ આત્મસંકલ્પ દ્વારા કામક્રોધાદિ શત્રુઓનાં ઉંડામાં ઉંડા અને મજબૂતમાં મજબૂત મૂળીયાં ઉખડી જાય છે, કામ-ક્રોધ, રાગ-દ્વેષ તમામ નિર્મૂળ થઈ જાય છે, એટલા વાસ્તે હું મારી જ્ઞાનમય, બળવાન અને અધ્યક્ષ આત્મશક્તિને ઉપરથી પ્રેરિત કરૂં છું કે તે પોતાના અદમ્ય અમોઘ બળદ્વારા મારા કામક્રોધાદિ શત્રુઓને મારી હઠાવીને મને બિનહરીફ બનાવી દે, જેથી કરીને મારા આત્મીય દેવો મારી સાથે સહજ સંબંધથી યુક્ત થઈ જાય. એક વાર હું અસપત્ન (બિનહરીફ) બની જાઉં તો પછી મારા આવા સંકલ્પનું ઉચ્ચારણ થતાં જ તમામ દિવ્ય ભાવો મારામાં આવી જાય. તે દેવો મારી અંદર એવા વસી જાય, મારી સાથે એવા સંબદ્ધ બની જાય કે હું મારા સંકલ્પ વડે જે વખતે જે દિવ્ય ભાવને અથવા જે દેવને જાગૃત કરવા ઈચ્છું તે વખતે તે દિવ્યભાવ અને તે દેવ જાગૃત થઈ જાયજ.

શબ્દાર્થ

(मम उग्रः कामः) મારો પ્રબળ સંકલ્પ (वाजी) જ્ઞાનબળથી યુક્ત છે અને (अध्यक्षः) ઉપર રહીને બરાબર નિરીક્ષણ કરે એવો છે. એ સંકલ્પ (मह्यम्) મારે માટે સંસારને (असपत्नम् एव) સર્વથા પ્રતિસ્પર્ધી રહિત (कृणोतु) કરી દે. (विश्वेदेवाः) તમામ દેવો (मम नाथं) મારા સંબંધમાં (भवन्तु) થઈ જાઓ, (सर्वे देवाः) અને તે બધા દેવો (मे इमम् हवम्) મારો આ પોકાર થતાં જ (आयन्तु) આવી જાય.

૩૧ श्रावण

अवधीत् कामो मम ये सपत्ना उरुं लोकमकरन् मह्य[illegible]
मह्यं नमन्तां प्रदिशश्चतस्रो मह्यं षडुर्वी र्घृतमावहन्तु॥
(अथर्व० [illegible])

વિનય

મારૂં સંકલ્પબળ જાગૃત થઇ ગયું છે. [illegible] સંકલ્પની અંદર ઘણી ભારે શક્તિ ગૂઢરૂપે પડી રહેલી [illegible] ભગવાન પોતાના 'કામ' વડે- 'ઈક્ષણશક્તિ' વડે [illegible] બ્રહ્માંડને ઉત્પન્ન કરીને નિભાવે છે તે અસીમ શક્તિ [illegible] ષ્યના સંકલ્પમાં પ્રવિષ્ટ થએલી છે, એ વાત મને [illegible] પોતાની સંકલ્પશક્તિ જાગૃત થઇ ત્યાર પછીજ [illegible] અને ત્યારેજ મને તે શક્તિનો અનુભવ થવા લાગ્યો. [illegible] જાગૃત થએલા સંકલ્પબળે, તે 'કામે' સૌથી પહેલું [illegible] તો એ કર્યું કે, મારા માર્ગમાં જે વિઘ્નો હતાં, [illegible] રાયો હતા, તે બધાને મારી તોડીને મારો માર્ગ [illegible] ચટ કરી દીધો. તેમણે પોતાની બધી શક્તિ પ્રથમ [illegible] એજ કામની પાછળ ખર્ચી નાખી. મારા કામ-[illegible] તમામ રિપુઓને મારા સંકલ્પે મારી હઠાવ્યા, અને [illegible] આગળ તેમનાથી ઉભા જ ન રહેવાય એવી તેમની [illegible] કરી દીધી. મારા ઈચ્છામૂલક (વાસનામૂલક) કામ-[illegible] દુષ્ટ ભાવો જ મારા શત્રુઓ હતા તેઓ મારા [illegible] મૂલક દેવભાવોની સાથે સ્પર્ધા કરીને તેમને [illegible] હતા. પણ હવે મારા બળવાન સંકલ્પે મારે [illegible] તેમને એવા માર્યા કે ફરીથી ઉઠીને ઉભા જ ન [illegible] બધાં વિઘ્નોને દૂર કરીને મારા સંકલ્પે મને [illegible] અને વિસ્તૃત લોકમાં દાખલ કરી દીધો. [illegible] એક સીમા વિનાનું નવીન કાર્યક્ષેત્ર ખુલ્લું [illegible] હવે હું ઘણો મોટો થઇ ગયો છું અને [illegible] હૃદયમાં જાણે કેવાઇ ગયો [illegible] [illegible] છે. હવે હું જે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

પાછે ત્યારે બાજુએથી તૃષ્ણાઓ મને ઘેરી વળતી હતી ને તેમના હુમલાઓથી હું બહાવરો બહાવરો બનીને નવી વ્યાકુળ અવસ્થામાં જે કાંઇ સંકલ્પો કરતો તે બધા ફળ જ નહીં પડતા હતા. તેમનામાં બળ ન હતું, વેગ ન તો, કોઇ તરફ અમુક નિશ્ચય કરતો હતો પણ બીજી બાજુએ શું થાય છે તે તરફ મારાથી લક્ષ અપાતું નહિ; એટલે તે તરફથી તૃષ્ણાનો હુમલો આવી પહોંચતો અને હું ગભરાઇ જતો આથી દીન હું ઘણી જ મુસીબતની વચ્ચે કાળ યાપન કરતો હતો. પરંતુ હવે મારા આત્મસંકલ્પે મને આ સ્થિતિથી ઘણે ઉંચે લઇ જઇને બેસાડી દીધો છે અને એક ખુલ્લા મેદાનમાં મૂકી દીધો છે. હવે મારા દિન પ્રતિદિન વધતા જતા સંકલ્પબળની આગળ કોઈ શત્રુથી ઉભા રહી શકાય એમ છેજ નહિ. આ વિસ્તૃત લોકની વચ્ચે મારું દૃઢ આસન જમાવીને હું જે કાંઇ સંકલ્પ કરું છું તેને સફળ કર્યા વગર પ્રકૃતિનો આખા સંસારનો છુટકો જ નથી. આ વિસ્તૃત છએ છ દિશાઓ અને ચાર ઉપદિશાઓને મારી આગળ નમવું પડશે અને જે કોઈ વસ્તુની મારા મનમાં ઇચ્છા હશે, જે કોઇ મારા દૃઢ સંકલ્પનો વિષય હશે તેને મારી આગળ લાવીને ધરવાનું કામ તમામ દિશાઓની વચ્ચે આવેલા સંસારનું જ થઇ પડશે અને તે વસ્તુ તેણે મારી આગળ હાજર કરવી જ પડશે. પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, નીચે, ઉપર ગમે તે દિશામાં, ગમે તે વસ્તુને માટે હું મારા આત્મસંકલ્પના બળને પ્રેરું તો તે દિશાનો સંસાર મારા સંકલ્પમાંથી ઝરતા અભિષ્ટ ફળને (ઘૃત) ને મારી આગળ હાજર કરી દેશેજ. આખા સંસારમાં હવે એવી એક પણ દિશા નથી અથવા એવું એક પણ સ્થાન નથી કે જ્યાંથી મારો મહાન સંકલ્પ પોતાની ધારેલી વસ્તુ હાજર ન કરાવી શકે.

શબ્દાર્થ

(कामः) મારા સંકલ્પબળે (मम ये सपत्नाः) જે જે મારા કામમાં બાધા ઉભી કરનારા પ્રતિસ્પર્ધીઓ હતા તેમને (अवधीत्) નષ્ટ કરી દીધા છે. (मह्यं) મારે માટે (उरुलोकं) વિશાળ ખુલ્લા લોકોને [પ્રદેશને] (अकरन्) મોકળા કરી દીધા છે. (एधतुं [अकरत्]) મારે માટે તેની વૃદ્ધિ અથવા વિસ્તાર કરી દીધો છે. હવે (मह्यं) મારે માટે (चतस्रः प्रदिशः) ચાર ઉપદિશાઓ (नमन्तां) નમી પડો અને (षट् उर्वीः) છ વિસ્તીર્ણ દિશાઓ (मह्यं) મારે માટે (घृतं) હાજિર થએલા ઇષ્ટ ફળને (आवहन्तु) લઇ આવો, મારી આગળ ઉપસ્થિત કરી દો.

યાદ રાખજો કે

हिरण्मयेन पात्रेण सत्यस्यापिहितं मुखम्

(यजुर्वेद ४०-१७)

સત્યનું સ્વરૂપ સોનેરી રૂપાળા ઢાંકણાની

નીચે ઢંકાયેલું છે.

भाद्रपद मास

ગર્જના કરી રહ્યો છે. સાંભળો તેની ગર્જના અને [illegible]
તમારા પગ તળે દબાવીને તેના ઉપર ઉભા થઈ [illegible]

શબ્દાર્થ

(ये द्वाद्वा) બન્નેનાં જોડકામાં આવનારાં દ્વંદ્વો [illegible]
અને વજ્ર ધારણ કરનાર ઇંદ્રને (युधये अह्वयन्त) [illegible]
લડવાની ફરજ પાડે છે, (एतान् शाश्वसतः आक्रमनार [illegible]
स्विनः) તે બધાં મોટાં અને બળવાન દેખાતાં, ખૂબ [illegible]
અને ચીત્કાર કરનારાં પણ આખરે હારી જઈને નમી [illegible]
(अहं अनमस्युः) હું જે કોઇનાથી કદાપિ હારતો નથી તે [illegible]
वदन्) દૃઢ વાણીઓ બોલનારો હું આત્મા (हन्मना) [illegible]
વડે, મારી વાક્શક્તિ અથવા મારા સંકલ્પબળરૂપી [illegible]
अहनं) તેમને સૌને મારી નાખું છું.

३ भाद्रपद

ाकूतिं देवीं सुभगां पुरो दधे चित्तस्य माता सुहवा नो अस्तु ।
ा माशामेमि केवली सा मे अस्तु विदेयमेनां मनसि प्रविष्टाम् ॥
(अथर्व. १९-४-२)

વિનય

મારો પોતાનો શો અભિપ્રાય છે તે ઘણી વાર તો હું પોતેજ નથી સમજી શકતો. મારા પોતાના આન્તરિક અભિપ્રાયને હું મારા આગળ સ્પષ્ટ રૂપમાં રજુ નથી કરી શકતો. અસત્ય ભાષણ, અસત્ય ચિંતન કરતાં કરતાં, નાના પ્રકારના ભય અથવા રાગને વશીભૂત થવાનો અભ્યાસ પડી જવાથી મારો માનસિક વ્યાપાર એવો કલુષિત થઈ ગયો છે–એવો કૃત્રિમ બની ગયો છે કે તેના ગરબડ ગોટાળાને લીધે મારા પોતાના વાસ્તવિક અભિપ્રાયનેજ હું ખોઇ બેઠું છું. મારા અંતરના સાચા આશયને બીજાઓ આગળ ગુપ્ત રાખવાની ટેવ પડી જવાથી આખરે તે મારી આગળ પણ છુપાઇ જતા રહે છે. પરંતુ હવે એવી આત્મવંચનાની અવસ્થાનો હું ત્યાગ કરી દઉં છું અને આજથી હું મારી પોતાની 'आकूति' (અભિપ્રાય) ને હમેશાં તેના સ્પષ્ટ રૂપમાં મારી નજર આગળ રાખ્યા કરીશ. આપણા મનની ઇચ્છાઓને, અભિપ્રાયો વગેરેને આપણે ત્યારેજ છુપાવીએ છીએ કે જ્યારે તેઓ મલિન હોય, દુર્ભગા અથવા આસુરી હોય. જ્યારે તે સુભગા અથવા દૈવી હોય, જ્યારે આપણા મનમાં ઉત્તમ પ્રકારના ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરવાની અથવા સૌના કલ્યાણની ઇચ્છા પ્રકટ થતી હોય અને છતાં જો તેને આપણે છુપાવીએ ત્યારે તો માત્ર આપણી પોતાની નિર્બળતાને વશ થઇને અથવા ખોટી લજ્જા અથવા બીકને લીધે તેમ કરતા હોઇએ. એ સિવાય તેમ કરવાનું બીજું કશું કારણ સંભવતું નથી. પરંતુ જો મારી આકૂતિ ખરેજ સુભગા અથવા દૈવી હોય તો પછી મારે ડરવાનું કારણજ શું ? શા વાસ્તે હું તેમને ગુપ્ત રાખું ? હું તો હવે તેમને મારી અને સૌની સામે ખુલ્લેખુલ્લી જાહેરજ મૂકી દઉં છું. હું

ગર્જના કરી રહ્યો છે. સાંભળો તેની ગર્જના અને હું
તમારા પગ તળે દબાવીને તેના ઉપર ઉભા થઈ શકે

શબ્દાર્થ

(ये द्वाद्वा) બન્નેનાં જોડકામાં આવનારાં દંદો (तं ते) મને વજ્ર ધારણ કરનાર ઇંદ્રને (युधये महत्वत) તેમને લડવાની ફરજ પાડે છે, (एतान् शाश्वसतः माहरमाणान् ग स्विनः) તે બધાં મોટા અને બળવાન દેખાતાં, ખૂબ ગર્જના અને ચીત્કાર કરનારાં પણ આખરે હારી જઈને નમી પડનારાં છે (अहं शनमस्युः) હું જે કોઈનાથી કદાપિ હારતો નથી તે (दृ वदन्) દૃઢ વાણીઓ બોલનારો હું આત્મા (हन्मना) મારા દૃઢ વડે, મારી વાક્શક્તિ અથવા મારા સંકલ્પબળરૂપી શસ્ત્ર વડે (ताँ आहनं) તેમને સૌને મારી નાખું છું.

૩ भाद्रपद

आकूतिं देवीं सुभगां पुरो दधे चित्तस्य माता सुहवा नो अस्तु ।
यामाशामेमि केवली सा मे अस्तु विदेयमेनां मनसि प्रविष्टाम् ॥
(अथर्व. १९-४-२)

વિનય

મારો પોતાનો શો અભિપ્રાય છે તે ઘણી વાર તો હું પોતેજ નથી સમજી શકતો. મારા પોતાના આન્તરિક અભિપ્રાયને હું મારા આગળ સ્પષ્ટ રૂપમાં રજુ નથી કરી શકતો. અસત્ય ભાષણ, અસત્ય ચિંતન કરતાં કરતાં, નાના પ્રકારના ભય અથવા રાગને વશીભૂત થવાનો અભ્યાસ પડી જવાથી મારો માનસિક વ્યાપાર એવો કલુષિત થઈ ગયો છે–એવો કૃત્રિમ બની ગયો છે કે તેના ગરબડ ગોટાળાને લીધે મારા પોતાના વાસ્તવિક અભિપ્રાયનેજ હું ખોઇ બેઠું છું. મારા અંતરના સાચા આશયને બીજાઓ આગળ ગુપ્ત રાખવાની ટેવ પડી જવાથી આખરે તે મારી આગળ પણ છુપાઈ જતા રહે છે. પરંતુ હવે એવી આત્મવંચનાની અવસ્થાનો હું ત્યાગ કરી દઉં છું અને આજથી હું મારી પોતાની 'આકૂતિ' (અભિપ્રાય) ને હમેશાં તેના સ્પષ્ટ રૂપમાં મારી નજર આગળ રાખ્યા કરીશ. આપણા મનની ઇચ્છાઓને, અભિપ્રાયો વગેરેને આપણે ત્યારેજ છુપાવીએ છીએ કે જ્યારે તેઓ મલિન હોય, દુર્ભગા અથવા આસુરી હોય. જ્યારે તે સુભગા અથવા દૈવી હોય, જ્યારે આપણા મનમાં ઉત્તમ પ્રકારનાં ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરવાની અથવા સૌના કલ્યાણની ઇચ્છા પ્રકટ થતી હોય અને છતાં જો તેને આપણે છુપાવીએ ત્યારે તો માત્ર આપણી પોતાની નિર્બળતાને વશ થઈને અથવા ખોટી લજ્જા અથવા બીકને લીધે તેમ કરતા હોઇએ. એ સિવાય તેમ કરવાનું બીજું કશું કારણ સંભવતું નથી. પરંતુ જો મારી આકૃતિ ખરેજ સુભગા અથવા દૈવી હોય તો પછી મારે ડરવાનું કારણજ શું ? શા વાસ્તે હું તેમને ગુપ્ત રાખું ? હું તો હવે તેમને મારી અને સૌની સામે ખુલ્લેખુલ્લી જાહેરજ મૂકી દઉં છું. હું

આજથી મારા જીવનને એટલું સત્યમય બનાવી દઈશ મારા માનસિક ક્ષેત્રને સત્ય જ્ઞાનના પ્રકાશ વડે એવું અજ વાળી દઈશ કે મારા મનની અંદર પેઠેલી મારી આકૃતિરૂપી દેવીને હું જ્યારે ઇચ્છું ત્યારે જોઇ શકું, જાણી શકું અને બીજાઓની આગળ વ્યક્ત કરી શકું. મન (અંતઃકરણ)ને નીચલો 'ચિત્ત' નામનો એક વિભાગ છે. ત્યાં આપણા વિચાર, અભિપ્રાય વગેરે સુપ્ત અવસ્થામાં પડી રહે છે અથવા ચિત્ત તેમનુંજ બનેલું છે (જે ચિત્તની અભિપ્રાયરૂપી માતા છે). તે ઠેકાણેથી મને જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે હું મારા અભિપ્રાયને તરતજ બોલાવીને બહાર તેડી લાવું. મારી આકૂતિ મારે સારૂ સદાય 'સુહવા'-સુગમતાથી બોલાવવા યોગ્ય થઇ રહે. મારે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે તેને બોલાવીને મારી વૈખરી વાણીના રૂપમાં હું તેને પ્રકટ શકું. હે મારા પ્રભો ! હવે આજથી મારા મનોરાજ્ય તમામ ગરબડ ગોટાળાને દૂર કરો; જ્યાં અવ્યવસ્થા ત્યાં સુવ્યવસ્થા કરી દો. હું જે વખતે જે આશાને અને જે ઇચ્છાને ધારણ કરીને જે દિશામાં જાઉં તેટલો વખત તે એકજ આશા અથવા ઇચ્છાજ મારી આગળ તેના દ અવિકલ સ્વરૂપમાં ઉભી રહે. બીજા બધા વિચારો, ઇચ્છા ઓ, તેટલો વખત ગૌણ બની જઇને પાછળ ઉભાં ર અને મારા તે એક વિચારના ચિન્તનમા જરા પણ ગરબ ગોટાળો ઉત્પન્ન ન કરે. જો આટલી વ્યવસ્થા થઇ જાય તો મારી તમામ આકૃતિઓ (અભિપ્રાયો) સંકલ્પશક્તિ બની જશે અને તેઓ પૂર્ણ અથવા સફળજ થયા કરશે.

શબ્દાર્થ

(**सुभगां**) ઉત્તમ ઐશ્વર્યને લગતી (**आकूतिं देवीं**) અભિપ્રાયરૂપી દેવીને (**पुरो दधे**) હું મારી સન્મુખ રાખું છું તે (**चित्तस्य मातां**) ચિત્તવિભાગની માતા, તેનું નિર્માણ કરનારી, તે મારી આકૃતિ (**नः सुहवा अस्तु**) મારે માટે સુગમતાથી બોલાવવા યોગ્ય થાઓ. (**यां आशां एमि**) હું જે આશાનું સેવન કરું, હું જે દિશામાં જાઉં (**सा मे केवली अस्तु**) તે એકલીજ શુદ્ધ મારી સામે હોય (**मनसि प्रविष्टां**) અંતઃકરણમાં પેઠેલી (**एतां**) આ અભિપ્રાયરૂપી દેવીને (**विदेयं**) હું સદા જાણી શકું, પ્રકટ કરી શકું.

४ भाद्रपद

रथे तिष्ठन्नयति वाजिनः पुरो यत्र यत्र कामयते सुषारथिः ।
अभीशूनां महिमानं पनायत मनः पश्चादनु यच्छन्ति रश्मयः ॥
(ऋ. ६-७५-६ । यजु. २९-४३)

विनय

રથની પાછળ બેઠેલો હોય તે છતાં પણ સારથિ રથની આગળ આગળ ચાલનારા ઘોડાઓને એવા કાબુમાં રાખી શકે છે કે તેમને જ્યાં લઈ જવા હોય ત્યાં લઈ જાય છે. કુશળ સારથિની એજ ખુબી છે. પણ રથના પાછલા ભાગમાં બેઠેલો સારથિ રથના આગલા ભાગની સાથે જોડેલા ઘોડાઓને જે સાધન વડે પોતાના કાબુમાં રાખે છે તે સાધનની–અર્થાત્ અભીશુ (લગામ)ની ખરી રીતે તો સ્તુતિજ કરવી જોઈએ, બધો યશ તેને આપવો જોઈએ. એ 'રશ્મયઃ' (રાસ–લગામ) ઘોડાઓને સારથિની ઇચ્છાને અનુકૂળ અને કાબુમાં રાખે છે. ઘોડાઓને જે લગામ બાંધેલી છે તે અભીશુઓનું મહત્ત્વ તમને સમજાય છે? ઘોડાઓની લગામ તો બહારની વસ્તુ છે, પણ ખરેખરી લગામ તો મન નામના આન્તરજ્યોતિની વૃત્તિઓરૂપી કિરણોની બનેલી છે. અંતરાત્મારૂપી સૂર્યનાં કિરણો એજ ખરેખરી અભીશુ અથવા લગામ છે કે જેનાવડે શરીરની અંદર બેઠેલો દેવ બહારના જગતની સાથે પોતાનો સંબંધ જોડી શકે છે અને પોતાની સાથે સંબંધમાં આવનારા તમારા બાહ્યજગતને પોતાના કાબુમાં રાખે છે. વેદમાં તો કહ્યું છે કે, એ મન પણ દેવજ છે, જે જેક આહોર સારથિની માફક લગામ મનુષ્યોરૂપી ઘોડાઓને અહીં તેં દિશાએ હાંકીને લઈ જાય છે. (યજુર્વેદ, ૩૪–૬) ખરી રીતે જોતા પાછળ બેઠેલો અંતરાત્મા મનોદેવ પોતાની લગામો વગેરે–અર્થાત્ પોતાની વૃત્તિઓ અથવા સંકલ્પો દ્વારા આગળ બેઠેલો અથવા સ્વતંત્ર દેખાતા બાહ્યજગતને પોતાની મરજી મુજબ ચલાવે છે. હે મનુષ્યો! તમે એ મનોવૃત્તિરૂપ રશ્મિઓનાં, મનના સંકલ્પોના મહિમાનો અનુભવ તો કરી જુઓ. આ લગામ

મને, આ રશ્મિઓને દૃઢતા સહિત તમારા હાથમાં પ
ડીને એક બાહોશ સારથિની માફક તમે તમારી અં
નિયમન કરીને તેની પરિચાલના કરો, તમે તમારી પોતાની
જાત ઉપર અમલ ચલાવો; તમે તમારા શરીરને, તમારા
હાથ-પગ વગેરે કર્મેન્દ્રિયોને તેમજ તમારી જ્ઞાનેન્દ્રિયોને
તમારા રથમાં જોડેલા તમારા ઘોડાની માફક કાબુમાં રાખીને
તેમને જ્યાં લઈ જવી હોય ત્યાં લઇ જાઓ, તેમની પાસે
જે કામ કરાવવું હોય તે કરાવો. વાસ્તવિક રીતે આ રશ્
મોને તમારા હાથમાં ધારણ કરીને તમે જે કોઇ કામ કર
ધારો તે કામ કરી શકો છો. આ મનોવૃત્તિઓને,
સંકલ્પોને તમારા હાથમાં દૃઢતાપૂર્વક પકડતાં આવ
એટલીજ વાર છે. પછી તમે તમારી જાતને જે દિ
અને જે રીતે લઈ જવી હશે તે દિશાએ તે રીતે લઈ
તમારી ઇન્દ્રિયો વગેરેને તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે કામ
પડશે; તમે તેમને જ્યાં લઇ જશો ત્યાં તેમને જવું
અને જ્યાં જવાની મના કરશો ત્યાં તેમનાથી નહિજ
આવું થશે ત્યારે તમે પૂરેપુરા આત્મવશી બની જશો.
તમે જોશો કે, તમે તમારી જાતને મનમાં આવે એવી
હલાવી ચલાવી શકો છો અને તમારી જાત જેવી રીતે
શે ચાલશે તેવી રીતે આખો સંસાર પણ તદનુસાર
ચલન કરવા લાગશે; તમે આખા જગતને તમારી
મુજબ હલાવી ચલાવી શકશો. અભીશુઓનો, રશ્મિ
આવો અજબ મહિમા છે.

શબ્દાર્થ

(रथे तिष्ठन्) રથના પાછલા ભાગ ઉપર બેઠેલો **(सुषारथि)**
કુશળ સારથિ **(पुरः)** આગળ જોડેલા, આગળ આગળ
(वाजिनः) ઘોડાઓને **(यत्र यत्र कामयते)** જ્યાં ચાહે ત્યાં
લઇ જાય છે. **(अभीशूनां)** લગામોને અથવા મનની રશ્મિ
કિરણોનો **(महिमानं)** મહિમા **(पनायत)** વખાણો. કેમકે
પાછળ લગાડેલી **(मनः)** મનની (સારથિની) **(रश्मयः)** રશ્મિ
લગામો આગળ જોડેલા ઘોડાઓને **(अनुयच्छन्ति)** પોતાને અનુ
કૂળ અને કાબુમાં રાખે છે.

५ भाद्रपद

विजेषकृदिन्द्र इवा नवब्रवो अस्माकं मन्यो अधिपा भवेह।
प्रियं ते नाम सहुरे गृणीमसि विद्मा तमुत्सं यत आबभूथ ॥
(ऋ० क० १०-८४-५। अथर्व० ४-३१-५)

વિનય

હે મન્યુ! અમે ઇચ્છીએ છીએ કે, તું અમારી અંદર-જ વાસ કરે, અમારી અંદરજ ઉત્પન્ન થયા કરે. હે મન્યુ! તું દેવ છે. તું અમારામાં આવીને વસી જા. ક્રોધ પણ તને ઘણી મળતી આવે એવી વસ્તુ છે તો ખરી, પરંતુ તે છતાં તારામાં અને ક્રોધમાં આકાશ-પાતાળ જેટલું અંતર છે. હે મન્યુ! તું દેવ છે અને ક્રોધ તો અસુર છે. તમારાં બેઉનાં ઉત્પત્તિસ્થાન તદ્દન જુદાં જુદાં છે. હે મન્યુ! તારૂં ઉત્પત્તિસ્થાન કયું તે અમે જાણીએ છીએ, જ્યાંથી તું પ્રકટ થાય છે તે મૂળ સ્રોતને પણ જાણીએ છીએ, નિર્મળ મનના મૂળ સ્થાનમાં રહેલો જે વિશુદ્ધ આત્મા છે તે તારો સ્રોત છે. ત્યાં આગળથી તારો ઉદ્ભવ થાય છે એટલા માટે તું દેવ છે. ક્રોધનો ઉદ્ભવ તો વિકારયુક્ત મનમાંથી થાય છે, દ્વેષથી દૂષિત થએલા મનમાંથી થાય છે, બીજાઓને નુકસાન કરવાની ભાવનામાંથી થાય છે. ક્રોધને વશ થનાર મનુષ્ય પોતે જ ગાંડો, વિવેકહીન બની જાય છે. બીજાઓને લાભ કરવાની અથવા હાનિ કરવાની વાસ્તવિક શક્તિ ક્રોધમા હોતી જ નથી. ક્રોધ નિર્વીર્ય છે. પરંતુ હે મન્યુ! તારામાં એક અત્યંત ભારે શક્તિ રહેલી છે; તું જ પ્રબળ શક્તિસ્વરૂપ છે, તું વિજય અપાવનાર દૈવી શક્તિ છે. વિશુદ્ધ આત્માના અંતરમાંથી જે ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે, જે ઇચ્છા રાગ-દ્વેષ વિનાની છે, જે પાપનું નિવારણ કરનારી એક શાંત ગંભીર અને પ્રબળ

સંયોગના જેવો છે, પણ એ વાત પરમેશ્વરહીન પ્રકૃતિ
બાબતમાં કદાચ સાચી હોય, પરંતુ પરમેશ્વરી પ્રકૃતિ
અંધ છેજ નહિ. મને તો તેમનો બેઉનો સંબંધ માતા અ
પુત્રના સંબંધ સરખો દેખાય છે. એટલા માટે એ સંબં
ફક્ત ભોગમાંજ નહિ પરંતુ અપવર્ગમાં (સ્વર્ગાદિમાં દેશ
માં) પણ કાયમનો કાયમજ રહે છે. પુત્ર માતા વિના રહી
શકતો નથી અને માતા તો પુત્રને ચાહે છેજ. એક ઋષિ
યોગ્યજ કહ્યું છે કે "પૃથ્વી એ તમામ ભૂતોને માટે મધુ
રૂપ છે અને પૃથ્વીને માટે તમામ ભૂતો મધુરૂપ છે."*
વાસ્તવિક રીતે જોતાં બેઉ એક બીજાથી સુખ પામી રહ્યાં
છે અને બેઉ એકબીજાને સુખ આપી રહ્યાં છે. આપણે
પ્રકૃતિથી સુખ પ્રાપ્ત કરીએ છીએ અને પ્રકૃતિ આપણાથી
સુખી થતી નથી એવું તે કાંઈ હોય ? નહિ, નહિ; પ્રકૃતિ
જડ માનતા નહિ, તે નિશ્ચેતન નથી. પ્રકૃતિને તમે 'પર
મેશ્વરની પ્રકૃતિ'ના રૂપમાં જોતાં શીખો.

શબ્દાર્થ

(एकः सुपर्णः) એક સુપર્ણ પક્ષી છે (स) તે (समुद्रं)
સંસારાન્તરિક્ષના સમુદ્રમા (आविवेश) આવ્યું છે (स) તે [
રિક્ષમાં વિહાર કરતું કરતું] (इदं विश्वं भुवनं) આ સં
સંસારને (विचष्टे) વિવિધ પ્રકારે જોઈ રહ્યું છે, તેનો રક્ષ
રહ્યું છે, પરંતુ (तं) તેને (पाकेन मनसा) પરિપક્વ જ્ઞાનયુ
વડે (अन्तितः) ખૂબ નજીકથી (अपश्यं) જોયું ત્યારે મેં દીઠું
(तं) તેને (माता) માતા (रेळ्हि) ચુંબન કરી રહી છે (स
અને તે પણ (मातरं) માતાને (रेळ्हि) ચાટી રહ્યું છે.

---

* પ્રસિદ્ધ મધુવિદ્યાના ઋષિ દધ્યઙ્ આથર્વણના આ વચને
માટે જુઓ બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ્ ૨ જો અધ્યાય, ૫ મ
—ભાષ્યકાર.

९ भाद्रपद

आ वो धियं यज्ञियां वर्त ऊतये देवा देवीं यजतां यज्ञियामिह।
सा नो दुहीयद् यवसेव गत्वी सहस्रधारा पयसा मही गौः ॥
(ऋ. १०-१०१-९)

વિનય

હે દેવો ! મેં તમારી કામધેનુને ઓળખી લીધી છે. હું એ ધેનુમાંથી મારી તમામ કામનાઓને ખરેખર દોહી શકું છું, પરિપૂર્ણ કરી શકું છું, એ પણ મેં જોઇ લીધું છે. એ કામધેનુ કોણ છે? તે તો 'યજ્ઞિયા ધીઃ', યજ્ઞપરાયણા બુદ્ધિ છે.* આવી યજ્ઞબુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરીને—આવી દિવ્ય, સર્વપૂજિત યજ્ઞપરાયણા બુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરીને—હું તેની સહાયતાથી શું નથી પામી શકતો? કયું કાર્ય સિદ્ધ નથી કરી શકતો? ભગવાન કૃષ્ણે અર્જુનને નથી કહ્યું કે પ્રજાપતિએ આપણને પ્રજાઓને ઉત્પન્ન કરતી વખતે યજ્ઞભાવનાની સાથે સાથેજ આપણને પેદા કર્યા છે અને તે વખતે સૌને તેમણે કહી રાખ્યું છે કે 'अनेन प्रसविष्यध्वं, एषवोऽस्त्विष्ट कामधुक्' આપણામાં યજ્ઞભાવનાને પેદા કરનાર પરમદેવ પ્રજાપતિના આ શબ્દોને હું આજે આ ઘડીએ પણ સાંભળી રહ્યો છું કે "આ યજ્ઞબુદ્ધિ દ્વારા તમારે જે જોઇએ તે બધું તમે ઉત્પન્ન કરી લ્યો, તે તમારી તમામ ઇષ્ટ કામનાઓને દોહનારી (આપનારી) નીવડો." પરંતુ મુશ્કેલી એ છે કે, યજ્ઞભાવના મારામાં સ્થિર નથી રહેતી. સ્વાર્થભાવના ઘણી વાર તેને દબાવી દે છે અથવા

* યજ્ઞ=આત્મબલિદાન. યજ્ઞપરાયણા એટલે આત્મત્યાગ કરવાને તત્પર. આ પુસ્તકમાં જ્યાં જ્યાં યજ્ઞ શબ્દ આવે ત્યાં ત્યાં હોમ-હવન કે વેદીમાં બાળવાનો જડ યજ્ઞ નહિ પણ આત્મત્યાગ એવો અર્થજ સમજી લેવો. —રેવાનંદ

તેને બહાર કાઢી મૂકે છે. એટલા માટે હું દેવું ર
અંદર આવાહન કરે છું. યજ્ઞના સર્વહિતકારી, સર્વરક્ષક
રી, સંગમનકારી સ્વરૂપને મારા હૃદયમાં વારંવાર ધાર
છું. એ ભાવનાનું સતત ચિંતન કરે છું, તેનો જાપ કરું છું.

ખરી વાત તો એ છે કે, યજ્ઞ વિના આપણું મનુષ્ય
રક્ષણ અને પાલન નથી જ થઈ શકતું. આટલી વાત સ
લીધા પછી એ યજ્ઞરૂપી ધેનુને આપણી અંદર ધારણ
વાની આપણે ઇચ્છા રાખીએ છીએ. આપણી સાંસારિક
સાંકડી સ્વાર્થબુદ્ધિ ઘણી વાર તેને ડરાવીને નસાડી દે
એવું થાય છે ત્યારે ફરીથી આપણે સર્વહિત-ચિંતન
મંત્ર ભણીને તેને ફરીથી તેડી લાવીએ છીએ. હે દેવો!
એટલી કૃપા કરો. આ યજ્ઞિયા धीः રૂપી ધેનુ અમારા
સ્થિર થઇને વાસો કરે અને જવનાં ખેતરોમાં મનમાન્યું
ચરીને આવેલી ગાયની માફક અમને પોતાના દૂધની હજ
રો ધારાઓ વડે પરિપૂર્ણ કરી દે. બસ, પરિપૂર્ણ કરી દે.

શબ્દાર્થ

(देवाः) હે દેવો ! (वः) તમારી (देवीं) દિવ્ય (य
પૂજ્ય (यज्ञियां) યજ્ઞપરાયણા (यज्ञियां धियं) યજ્ઞિય બુ
યજ્ઞભાવનાને (ऊतये) મારા રક્ષણ અને પાલનને માટે (
મારા જીવનમા (आवर्ते) ફરી ફરીને તેડી લાવુ છું, તેને સ
કરવા ઇચ્છું છું. (सा) તે યજ્ઞિય બુદ્ધિ (यवसा गत्वी
જવનાં ખેતરોમાં જઇને આવેલી (सहस्रधारा मही गौः)
હજારો ધારા આપનારી મોટી ગાય (पयसा) અમને દૂધથી
પૂર્ણ કરી દે છે તેવી રીતે તે પણ (नः) અમને (दुहीयत्) પૂ
પૂર્ણ કરે, અમારી તમામ કામનાઓને પૂર્ણ કરે.

૧૦ ભાદ્રપદ

दर्शतश्रीरतिथिर्गृहेगृहे वने वने शिश्रिये तक्वीरिव ।
जनं जनं जन्यो नातिमन्यते विश आक्षेति विश्यो विशं विशम् ॥

(ऋ. १०-९१-२)

વિનય

જુઓ, અગ્નિદેવની વિભૂતિ જુઓ. ઘેર ઘેર અગ્નિ સળગી રહ્યો છે, અગ્નિહોત્રી પુરુષ અતિથિની માફક સવાર-સાંજ આ અગ્નિને પોતાના ઘરની અંદર જાગૃત કરીને તેનું પૂજન કરે છે અને તેના બદલામાં દિવ્ય ફળની પ્રાપ્તિ કરે છે. આ ઉપરાંત પ્રદીપ્ત કરેલા સ્થૂળ અગ્નિની સહાયતાથી જે બીજાં અગણિત સાંસારિક કાર્યો થાય છે, લોકોને લાભ થાય એવાં અનેક કામ ચાલે છે તે બધાંને પણ આપણે જાણીએ છીએ. પરંતુ એ અગ્નિ પોતાના સૂક્ષ્મ અથવા અપ્રદીપ્ત રૂપમાં પ્રત્યેક જંગલની અંદર, ઝાડેઝાડની અંદર, પ્રત્યેક સમિધાની અંદર ચોરની માફક સંતાઈને બેસી રહેલો છે. લાકડાના એકેએક કટકામાંજ નહિ પણ જળમાં, કિરણમાં, જેનો જેનો આપણે ઉપયોગ કરીએ એવા પ્રત્યેક પદાર્થની અંદર તે છુપાઈને બેઠેલો છે. વળી વૈજ્ઞાનિક લોકો આવી એકે એક વસ્તુમાં વ્યાપી રહેલા ભૌતિક અગ્નિના અસંખ્ય પ્રકારોનો ઉપયોગ કરી રહ્યા છે. પરંતુ ભૌતિક શાસ્ત્રોને જાણનારાઓ તથા વૈજ્ઞાનિકો જે સૂક્ષ્મતામાં નથી પ્રવેશ કરી શકતા તેમાં પ્રવેશ કરીને જો આપણે ડોકિયું કરીએ તો આપણને જણાશે કે, પ્રત્યેક સજીવ પ્રાણીમાં અગ્નિદેવ તેનું જીવન અને આત્મા બનીને બેઠેલા છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિના વ્યક્તિત્વને ઘડતા અગ્નિદેવ એકેએક મનુષ્યની અંદર બિરાજેલા છે. એટલા વાસ્તેજ

ધાઈ ગયો છે. તેનાથી પોતાના વ્યક્તિત્વની સીમાનું [illegible] ઘન થઈ શકતુંજ નથી. આવા આત્માગ્નિની અનંત પ્રકા[illegible] તાની જો આપણે ઝાંખી કરીએ અથવા એ અગ્નિનાં કિર[illegible] કિરણો તેમજ તેમનાં વિવિધ રૂપોને જોતા થઈએ તો તેટ[illegible] એટલાં બધાં અસંખ્ય અને વિવિધ માલૂમ પડશે કે [illegible] પણાથી તેમનો પારજ નહિ પમાય. પણ આવા 'જન્ય' (જનહિતકારી) અગ્નિના ઉપરાંત બીજાં કેટલાંય રૂપો [illegible] દેવ ધારણ કરી શકે છે. આ અગ્નિ એકેએક 'વિશ' [illegible] એકેએક પ્રજામાં, એકેએક જનસમૂહમાં પણ નિવાસ [illegible] છે. એકેએક પ્રજાજનની અંદર વસીને, તેનું પણ અ[illegible] કરીને આ અગ્નિ સંપૂર્ણ પ્રજાનો હિતકારી, વિશ્વ [illegible] બનીને સંપૂર્ણ પ્રજાનું જીવન અથવા આત્મા પણ [illegible] જાય છે. આવો વિશ્ય અગ્નિ સમાજાગ્નિ અથવા રાષ્ટ્રા[illegible] ના રૂપમાં પ્રકટ થાય છે, જેની અંદર મોટા મોટા સમૂહો પણ વખત આવતાં હવન કરવા મંડી જાય છે. [illegible] રીતે અગ્નિદેવની વિભૂતિ અનન્ત પ્રકારે જોવા યોગ્ય [illegible] તે એવી અનંત છે કે વાણી તેનો પાર પામી શકતી નથી.

શબ્દાર્થ

(दर्शतश्रीः) દર્શનીય વિભૂતિવાળા (सः) તે અગ્નિ [illegible] (गृहे) ઘેર ઘેર (अतिथिः) અતિથિ બનીને અને (वने वने) [illegible] દરેક વસ્તુમાં (तष्कर्यः इव) ચોરની માફક (शिश्रिये) [illegible] છે. (जन्यः) જનહિતકારી અગ્નિના રૂપમાં તે અગ્નિ (जनं जनं) વ્યક્તિ વ્યક્તિમાં રહેલો છે. (न अतिमन्यते) તે અગ્નિ [illegible] તિક્રમણ નથી કરતો અને (विश्यः)મ પૂર્ણ પ્રજાના હિત [illegible] મા તે અગ્નિ (विशं विशं) એકેએક પ્રજાજનમાં વસે [illegible] (विश्वाः) સંપૂર્ણ પ્રજામાં (आक्षेति) નિવાસ કરે છે

---

११ भाद्रपद

सुदक्षो दक्षैः क्रतुनासि सुक्रतुः, अग्ने कविः काव्येनासि विश्ववित् ।
वसुर्वसूनां क्षयसि त्वमेक इत् द्यावा च यानि पृथिवी च पुष्यतः ॥
(ऋ० १०-९१-३)

વિનય

હે પરમ અગ્ને ! હે પરમેશ્વર ! આ જગતના નાના પ્રકારના અગ્નિઓ દ્વારા જે જાત જાતની શક્તિઓ પ્રકટ થાય છે તે બધી ખરી રીતે તો તારીજ શક્તિઓ છે. તેમાં તફાવત માત્ર એટલોજ છે કે, તેમના અપૂર્ણ બળ ઘણી વાર દૂષિત બળ નીવડે છે, પણ તે સર્વના મૂળમાં રહેનાર તું હમેશાં પરિપૂર્ણ અને શુભ બળયુક્ત છે. એવીજ રીતે જગતના ભૌતિક અને અભૌતિક અગ્નિઓ દ્વારા જે જે અગણિત ક્રિયાઓ અને ચેષ્ટાઓ નિરંતર થયા કરે છે તેઓના પણ મૂળમાં તો તું સુક્રતુ અને શોભનકર્માંજ રહેલો છે અને તેમનો પ્રવાહ તારામાંથી જ ચાલ્યો આવે છે. એ સઘળા કર્મપ્રવાહ જ્યારે તારામાંથી નીકળે છે ત્યારે તો બધા ય નિર્મળજ હોય છે, પરંતુ આગળ જતાં તેમનામાં નાના પ્રકારની મલિનતા પ્રવેશ કરે છે તેને લીધે તેઓ દૂષિત થઈ જાય છે, અને વળી જગતમાં જે જે આત્માગ્નિઓ જ્ઞાનાગ્નિઓ પોતાના થોડા ઘણા જ્ઞાન વડે, ક્રાન્તદર્શી જ્ઞાન વડે, કવિત્વ વડે પ્રકાશિત થઈ રહેલ છે, તેમનું મૂળ કારણ તું જ સર્વાંગે પરિપૂર્ણ અને સર્વજ્ઞ કવિ છે. સંસારના શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ કવિઓ અને જ્ઞાનીઓ તારાજ અક્ષય અને નિત્ય કાવ્યમાંથી અને તારાજ જ્ઞાનરૂપી મહાનદમાંથી નાની નાની ચીનગારીઓ પ્રાપ્ત કરીને ચમકી રહ્યા છે. એટલું જ નહિ પણ તમામ વસુઓનો વસુ, સર્વ પ્રકારના ધનનું ધન તું એકલો જ છે. આ અખિલ દ્યાવા-પૃથિવીની

ઉપર જે વસુ, જે ઐશ્વર્ય નીપજે છે–દ્યુલોકનાં ઉંચાં ઊંચાં, શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ અકલ્પનીય આધ્યાત્મિક ઐશ્વર્યો [illegible] આ ભૂલોકનાં તમામ પાર્થિવ ઐશ્વર્યો–એ બધાં તારા જ નિવાસ કરે છે. એ બધા વસુઓનો વાસક–એક માત્ર વાસક–તું જ છે. અમે અમારી અણસમજને લીધે ભૂલથી માની લઇએ છીએ કે, આ ઐશ્વર્ય તો આનું અને આ ઐશ્વર્ય તો પેલાનું, પરંતુ એ બધું તારું જ છે. એટલા માટે હે તમામ બળોથી સુબળી બનેલા બળવાન! હે તમામ કર્મોના શોભન આધાર! હે પરમ કવિ! હે તમામ રત્નોના ભંડાર! તમને અમારા વારંવાર નમસ્કાર છે.

શબ્દાર્થ

(अग्ने) હે અગ્નિ! તું (दक्षैः) બળો વડે (सुदक्षः) [illegible] બળવાળો, (क्रतुना) કર્મ વડે (सुक्रतुः) શોભન કર્મવાળો [illegible] છે અને (काव्येन) પોતાના કાવ્ય વડે (विश्ववित्) [illegible] કવિ (असि) છે. (वसूनां वसु) વસુઓનો પણ વસુ [illegible] ધનોનો ધન બનીને (यानि) જે ઐશ્વર્યોને (द्यावा च पृथिवी) [illegible] સંપૂર્ણ દ્યુલોક અને પૃથિવી લોક (पुष्यतः) પેદા કરે છે [illegible] છે, તે તમામ ઐશ્વર્યોને (त्वं) તું (एक इत्) એકલો જ (क्षयसि) પોતાનામાં વસાવે છે.

१२ भाद्रपद

:वव्रताः क्षत्रिया यज्ञनिष्कृतो बृहद्दिवा अध्वराणामभिश्रियः।
ाग्निहोतार ऋतसापो अद्रुहः, अपो असृजन्ननु वृत्रतूर्ये ॥

(ऋ० १०-६६-८)

વિનય

ખરી વાત તો એ છે કે, જેટલી લડાઈઓ લડાય તે ાધી પાપનો વિનાશ કરવાના હેતુથી જ લડાવી જોઇએ. એટલા માટે સંગ્રામને માટે વૈદિક શબ્દ* 'વૃત્રતૂર્ય' યોજાયો છે. પણ આવા પવિત્ર સંગ્રામ લડવાનો અધિકાર હરકો-ઇનો નથી હોઇ શકતો. તમે ઇચ્છો છો કે, તમે પણ કોઇ 'વૃત્રતૂર્ય'માં સૈનિક તરીકે દાખલ થઇ શકો ? તો તેને માટે વિશેષ યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા સારૂ તમારે નીચે બતાવેલા આઠ ગુણ કેળવવા જોઇશે.

(૧) સર્વથી પ્રથમ તો આ પવિત્ર કાર્યને માટે એક અથવા વધારે વ્રતોને ધારણ કરો અને તેમનું અડગ રીતે પાલન કરો, ધૃતવ્રત બની જાઓ.

(૨) સાચા ક્ષત્રિય–અર્થાત્ બીજાનું ક્ષતથી, ઇજાથી, ત્રાણ અર્થાત્ રક્ષણ કરનારા થાઓ. પીડિત લોકોનુ રક્ષણ કરવાના હેતુથી જ યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત થાઓ.

(૩) યજ્ઞ કરનારા થાઓ–અર્થાત્ સ્વાર્થત્યાગમય, સર્વજનહિતકારી કર્મ કરનારા થાઓ. જે કોઈ કર્મ કરો તે સર્વાત્મભાવથી કરો. તમારા પવિત્ર સંગ્રામને પણ યજ્ઞ-જ સમજીને તેમાં પ્રવૃત્ત થાઓ.

(૪) ખૂબ તેજસ્વી થાઓ. તપ, બ્રહ્મચર્ય આદિ મહાન તેજેને તમારામાં ધારણ કરો.

---

* વૃત્ર એટલે પાપજનિત બધાએ અથવા પાપના અંધકારમય વિસ્તારનો તૂર્ય એટલે વિનાશ કરનાર.—મૂળલેખક

ઓ અને પ્રેરણાઓને દેવોના રાજ્યની સીમાની માં
દબાવીને નિયંત્રિત કરી રાખું છું. નિયમ અને સંયમ
મારી કોઇ પણ કામનાને દેવસંસારની સીમાની બહ
જવા નથી દેતો. મારામાં ઇન્દ્રિયો આદિ દેવો વગે
વળી મનની સાત્વિક વૃત્તિઓરૂપી દેવો તથા સૂક્ષ્મ જગ
બીજા દેવો છે તથા એ ઉપરાંત બહારના સાચા
જ્ઞાનપ્રકાશયુક્ત પુરુષ-દેવો તથા સત્ય નિયમો પ્રમ
પોતપોતાનાં કાર્યો કરનારા અગ્નિ આદિ પ્રાકૃતિક દેવો
હવે તો એમને વિષેજ મારા હૃદયના તમામ સંક
ઉદય પામે છે અને સંકલ્પન કરે છે, મારી પ્રેમમય
ભિલાષાઓ હવે માત્ર તેમનેજ ચાહે છે અને મારી
પ્રકારની પ્રેરણાઓ તથા મારા તમામ નિર્દેશો પણ
તો તેમના સંબંધમાંજ આવે છે અથવા ઉત્પન્ન થયા
છે. હવે હું બીજું કરૂં પણ શું ? આ સંસારમાં એ
સિવાય સુખ આપી શકે એવું બીજું કોઇ છેજ નહિ.

શબ્દાર્થ

(हत्सु धीतयः) હૃદયમા ધારણ કરેલા **(क्रतवः)**
(क्रतूयन्ति) (દેવોનું) સંકલ્પન કરી રહ્યા છે, **(वेनाः)**
કામનાઓ ઇચ્છાઓ **(वेनन्ति)** (દેવોની) કામના કરી રહી છે,
ઇચ્છી રહી છે અને **(दिशः)** (દેવોના સંબધમા) નિર્દેશો,
ઓ **(आपतयन्ति)** ગમે ત્યાથી ચાલ્યા આવે છે, આથી
નિઃસંદેહ **(एभ्यः)** આ દેવોના **(अन्यः)** સિવાય
(मर्डिता) સુખ આપી શકનાર **(न)** નથી **(विद्यते)**
અર્થાત્ કોઇ સુખ આપે એવો છેજ નહિ. માટે **(मे)** મારી
તમામ કામનાઓ, અભિલાષાઓ, પ્રેરણાઓ અને સંકલ્પો
अधि) દેવોમાંજ **(अयंसत)** નિયમિત બની ગયા છે.

१४ भाद्रपद

यक्षसो अनिमिषन्तो अर्हणा बृहद्देवासो अमृतत्वमानशुः ।
ज्योतिरथा अहिमाया अनागसो दिवो वर्ष्माणं वसते स्वस्तये ॥
(ऋ. १०-६३-४)

વિનય

દેવો કેવા હોય છે અને ક્યાં રહેતા હોય છે?

દેવો પોતે અમરત્વની પ્રાપ્તિ કર્યા પછી પણ લોકકલ્યાણને માટે પોતાનું જીવન ધારણ કરે છે. તેઓ હમેશાં પોતાના દૈવી ભાવમા રહે છે.

તેઓ પોતાના જ્ઞાનપ્રકાશ વડે મનુષ્યોને જેવા જોઈએ તેવા જોઈ શકે છે, દરેક માણસને તેના અસલ સ્વરૂપમાં જોઈ લે છે. તેઓ સદા જાગૃત ને જાગૃતજ રહે છે, પોતાની આંખો સહેજ પણ બંધ કરતા નથી, તમોગુણને જરા પણ વશ થતા નથી. એવા એ પૂજ્ય દેવો સંપૂર્ણ લોકકલ્યાણમાંજ રત રહે છે તેથી તેઓ તમામ લોકોમાં પૂજ્ય ગણાય છે અને મહાન અમૃતત્વની પ્રાપ્તિ કરે છે. સાપેક્ષિક અને સ્વલ્પ કાળનું અમરપણું તો આપણને પણ પ્રાપ્ત થયા કરે છે, પણ આ દેવો તો એવા ઉંચા પ્રકારના અમરપણાને પ્રાપ્ત કરે છે કે જ્યાં મૃત્યુ જેવું કાંઈ રહેતુંજ નથી, જ્યાં મૃત્યુ અને જીવન બેઉ એક બની જાય છે.

*જ્યોતિ, પ્રજ્ઞાલોકજ એમનો રથ કહેવાય છે. પોતાના પ્રજ્ઞાલોકના ઉપર ચઢીને તેમને જ્યાં જવાની ઈચ્છા હોય ત્યાં ચાલ્યા જાય છે. એમની આવી પ્રકાશમયી પ્રજ્ઞા (માયા)ને કોઈ દબાવી નથી શકતું, તેમ એ પ્રજ્ઞાને ભુલા-

---

* આના સંબંધમાં જુઓ યોગદર્શન પાદ ૪, સૂત્ર ૫-૬.
—મૂળ લેખક

વામાં પણ નથી નાખી શકાતી. એવા એ નિષ્પાપ દેવ
હમેશાં દ્યુલોકના શરીરમાંજ રહે છે. ભૌતિક દૃષ્ટિએ દેવ
કોઈ પણ જગ્યાએ રહેતા નથી એ વાત ખરી છે, પ
આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ તેઓ હમેશાં પોતાની દૈવી સમાધિ
માંજ રહે છે. દ્યુલોકના સત્વને હમેશાં પોતાની આસપાસ
ઓઢીને ફરે છે અથવા આ દિવ્ય વસ્ત્ર વડે હમેશાં પોત
ની જાતને ઢાંકી રાખે છે એમ કહીએ તો પણ ચાલે. તે
દિવ્ય જીવનને તેઓ 'स्वस्ति' ને માટે આખા વિશ્વ
કલ્યાણને માટે ધારણ કરે છે.

શબ્દાર્થ

(नृचक्षसः) મનુષ્યોને યથાવત્ જોઇ શકનારા (अनिमि
न्तः) કદી પણ ઉંઘી જાય નહિ એવા (अर्हणाः) સૌને પ
(देवासः) દેવલોકો (बृहत् अमृतत्वं) મહાન અમરત્વને (आनशुः)
પ્રાપ્ત કરે છે, (ज्योतिरथाः) જ્યોતિ એજ જેમનો રથ છે એ
(अहिमाया) જેમની પ્રજ્ઞાનો ઘાત કોઈથી નથી થઇ શકતો (अना
गसः) એવા નિષ્પાપ દેવો (दिवः वर्ष्माणं वसते) દ્યુલોક
શરીરમાં રહે છે, દિવના શ્રેષ્ઠ સત્વ વડે પોતાને ઢાંકી રાખે છે.

१५ भाद्रपद

तुं तन्वन्रजसो भानुमन्विहि, ज्योतिष्मतः पथो रक्षाधियाकृतान्
उल्बणं वयत जोगुवामपो मनुर्भव जनया दैव्यं जनम् ॥
(ऋ. १६-५३-६)

વિનય

હે વણુકર ! તું વણુતો રહે, દિવ્ય ખાદી વણુતો રહે.

હે જીવ ! તું પણ હમેશાં કાંઇ ને કાંઇ વણ્યાજ કરે છે. તારા પોતાના ભાગ્યને, તારા પોતાના ભવિષ્યને, તારા જીવનને તું વણુતોજ રહ્યા કરે છે. મનુષ્ય પોતાના જ્ઞાન (સમજશક્તિ) અનુસાર અમુક હદ સુધી જોઇ શકે છે અને પછી તેને અનુસરીને કર્મ કરવા મંડે છે એનું જ નામ જીવન. જીવન એટલે જ્ઞાન અને કર્મરૂપી તાણાવાણાનું વણેલું વસ્ત્ર. જીવ પોતાના જ્ઞાનરૂપી તાણાની અંદર કર્મરૂપી વાણાના તાંતણા વણીને પોતાના જીવનપટને નિરંતર વણ્યોજ જાય છે. પરંતુ હે જીવ વણુકર ! તું હવે આવાં સ્થૂળ જેવાં નકામાં કપડાં વણુવાનું છોડી દે અને દિવ્ય જીવનની ખાદીજ વણુતો થઇ જા, તું 'दैव्यजन'ને ઉત્પન્ન કર. એને માટે તારે ખૂબ લાંબો અને સુંદર તાણો પૂરવો પડશે. તું તારા રજઃના, તારા જ્યોતિના, તારા જ્ઞાન-પ્રકાશના ચમકતા તાણાને લંબાવતો લંબાવતો ઠેઠ ભાનુ-લોક સુધી, દ્યુલોક સુધી ચાલ્યો જા. દ્યુલોક સુધી પહોંચે એવો લાંબો, વિસ્તૃત અને પ્રકાશમાન તાણો પૂર. તારા દિવ્ય પટને માટે એ ઘણો જરૂરી છે. આવાં દિવ્ય વસ્ત્ર વણુવાની લગભગ લુપ્ત થએલી કળાનું રક્ષણ કરવું હોય તો આ રીતેજ થઇ શકે છે. માટે તું એ કામની પાછળ સતત ઉદ્યોગશીલ થા અને પૂર્વના કળાવિદો પોતાની કુશળ બુદ્ધિ વડે ભારે યત્ન કરીને જે જ્ઞાનપ્રકાશમય પ્રણાલી-

ઓનો આવિષ્કાર કરી ગયા છે તેનું [illegible]
ભુલાઈ જવા દઈશ નહિ. દેવયાન [illegible]
જેમને જ્ઞાની યાત્રીઓએ શોધી [illegible]
હતા તેમની રક્ષા કરવાને માટે તું [illegible]
વણવા મંડી જા. ઉપર કહ્યા તેવા [illegible]
ભક્તોનાં કર્મરૂપી વાણાના તાંતણા [illegible]
રસથી પલાળેલા તાણાની અંદર તું [illegible]
રૂપી વાણો નાખતો જા. વણતી વખતે [illegible]
અને તારું વણેલું વસ્ત્ર એકસરખું અને [illegible]
હોય, કોઈ ઠેકાણે જરાએ નીચા ઉંચી ન [illegible]
કાળજી રાખજે. જ્ઞાનને અનુસરીને તારાં [illegible]
રહે અને તે કર્મો પણ પ્રભુભક્તિ વડેજ [illegible]
માટે તું સાવધાન રહેજે. આવી સાવધાન [illegible]
માટે તારે મનનશીલ થવું પડશે. હમેશાં [illegible]
રહેવું પડશે. એવું કરીશ ત્યારેજ તું દિવ્ય -
વસ્ત્ર વણી શકીશ. માટે હે વણકર! તું [illegible]
વસ્ત્ર વણવાને માટે ઉઠીને ઉભો થા અને [illegible]
લોપ પામતી આ અમૂલ્ય દિવ્ય કળાને [illegible]
તેનો નાશ થવા ન દે.

શબ્દાર્થ

(रजसः) પોતાના [illegible] (तन्वन्) તાણનારો [illegible] (अनु इहि) અનુસરણ કરતો [illegible] इमान्) (કળાવિદ અથવા જ્ઞાનીઓના) [illegible] (ज्योतिष्मतः पथः) [illegible] (रक्ष) તું [illegible] (धियः) [illegible] (अनुल्बणम्) [illegible] (मनुःभव) તું મનનશીલ [illegible] [illegible] (जनम्) [illegible]

૧૬ भाद्रपद

शं मघवा पर्यशायत जनानां धेना अवचाकशद् वृषा।
शक्रः सवनेषु रण्यति स तीव्रैः सोमैः सहते पृतन्यतः॥
(ऋ. १०-४३-६)

વિનય

ઇન્દ્ર નારાયણ દરેક મનુષ્યના હૃદયની અંદર પેસીને
ઇ રહ્યા છે. આપણને એ વાતની ખબર હોય કે ન
પણ તે આપણા હૃદયમાં સૂતા છે એ વાતમાં કશોજ
નથી. વળી એ નારાયણ સૌનાં હૃદયની અંદર
પ સૂતા સૂતા પણ દરેક જણની જ્ઞાનક્રિયાઓને પણ
તૂ જોઇ રહ્યા છે, એટલુંજ નહિ પણ તે સઘળી જ્ઞાન-
ઓને પોતાના પ્રકાશ વડે પ્રકાશિત કરી રહ્યા છે.
રે આપણે તેમને સોમરસનું પાન કરાવીએ, જ્યારે
 આપણા જ્ઞાનની, આપણા શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનની ભેટ
વીએ, ત્યારે તે નારાયણ આપણામાં જાગૃત થાય છે.
માં શ્રેષ્ઠ ભક્તિ, ઉંચામાં ઉંચા સોમરસનું સવન (ની-
) એ તત્ત્વજ્ઞાનનું નિષ્પાદનજ છે. ભગવાનને જો કોઇ
ની ભૂખ હોય તો આ એકનીજ. એટલા વાસ્તે તો
સૌનાં હૃદયની અંદર બેઠા બેઠા સૌની જ્ઞાનક્રિયાઓ
ર નજર રાખ્યા કરે છે. દરેક જણ કાંઇ ને કાંઇ સોમ-
તો નીચોવતોજ રહે છે, દરેક જણ કોઇ કોઈ વાર
યાસત્યનો વિવેક કરવાનો, તત્ત્વજ્ઞાનની શોધ કરવાનો
થવા જ્ઞાનનો નિષ્કર્ષ કાઢવાનો પ્રયત્ન કરતોજ રહે છે;
મકે તેને તેમ કરવાની ફરજ પડે છે. આટલા માટે ઇંદ્ર
રાયણ સૌની અંદર બેઠા બેઠા ઉત્તમમાં ઉત્તમ સોમરસ
ારે તૈયાર થાય તેની ખૂબ ધૈર્ય રાખીને રાહ જોયા કરે
. ખૂબ તૃપ્તિપર્યંત સોમરસનું પાન કરીને જેની અંદર
ભગવાન જાગૃત થઇ જાય છે તે ખરેખર ન્યાલ થઇ

તેનું મૂલ્યવાન દેખાતું હોય—તો પણ તે બધું [illegible] વાર પછી હતું ન હતું થઇ જવાનું છે, તેની રાખ [illegible] જવાની છે, તેનું નામ-નિશાન પણ નથી રહેવાનું. એ[illegible] સત્યજ અચળ છે. જૂઠ-કપટની આંખોને અંજાવે [illegible] એવી ભભકાભરી ફતેહોના ડંકા આપણે દુનિયામાં [illegible] સાંભળીએ છીએ, પરંતુ એક ક્ષણવાર પછી તે [illegible] તેવી ચાલી જાય છે અને તેનો આધાર લેનારાઓને [illegible] ત્યાંજ પડતા મૂકીને અદૃશ્ય થઇ જાય છે. ઈશ્વરીય [illegible] નિયમોને લાંબા વખત સુધી દબાવી નથી રાખી શ[illegible] ભયંકરમાં ભયંકર કાળરાત્રિઓ આવવાની; પણ તેની [illegible] સૂર્યોદય પણ ચાક્કસજ આવે છે. સદા પ્રકાશમાન સૂર્ય[illegible] લાંબા વખત સુધી કોઈ પણ આવરણ નથી ઢાંકી શ[illegible] ઢાંકે છે તે પણ થોડા વખતને માટેજ. જરાક [illegible] ખરા. આ સંસારમાં જો કોઇ પણ વસ્તુ અપ્રતિહ[illegible] થઈ શકી હોય તો તે માત્ર ઈશ્વરના સત્ય અને [illegible] નિયમોનો પ્રતાપજ છે અને જેનો રૂપ પ્રતિદિન [illegible] કરતો હોય અથવા તો વાસ્તવિક રીતે જે સદા [illegible] ઉદિતજ હોય તો તે (મહાન સત્યનો) સૂર્યજ છે

શબ્દાર્થ

(મમ) [illegible] (ખ્યાતા મ) [illegible] (મમવત) [illegible] (મા) [illegible] (મમાંહિ) [illegible] (મા) [illegible] (નિમ્મ) [illegible] (મમામ) [illegible] (મમ મમહિ) [illegible] (મામ) [illegible] (સૂર્ય દર્શન) [illegible]

१८ भाद्रपद

ता नशन्ति न दभाति तस्करो नासामामित्रो व्यथिरादधर्षति ।
ांश्च याभिर्यजते ददाति च ज्योगित्ताभिः सचते गोपतिः सह ॥
(ऋ० ६-२८-३ । अथर्व. ४-२१-३)

વિનય

અરે ગોવાળાઓ ! અરે ગોપતિઓ ! જે કદી નાસી ન જાય, જેમને કોઇ ચોર લૂંટારા નસાડી ન લઈ જાય અને જેમને કોઇ શત્રુ સતાવી ન શકે અથવા ઇજા ન કરી શકે એવી ગૌઓને પણ તમે ઓળખો છો ખરા ? એ ગૌઓ તો 'ઇન્દ્ર' ની આપેલી છે, એમના વડે દેવોનું યજન થાય છે અને તેઓ હમેશાં પોતાના ગોપતિની સાથે ને સાથેજ રહે છે, તેનાથી કદી વિખૂટી પડતી નથી, એવી ગૌઓ આપણને દરેક જણને મળેલી છે. કેમ ? એ ગૌઓ કોણ તે હજી પણ તમે સમજી ગયા કે નહિ ?

એ ગૌઓ તો આપણી ઇન્દ્રિયો છે, એમનો ગોપતિ આપણું મન. અથવા મનોમય આત્મા છે. આ આત્માની સાથે તેઓ સદા જોડાએલીજ રહે છે. તેઓ તો શક્તિઓ-રૂપે મોક્ષસુખની અવસ્થામા પણ આત્માની સાથેજ રહે છે. આત્મા જ્યારે એક શરીરને છોડીને બીજા શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે પણ તે તેની સાથેજ જાય છે. તેમના ગોપ-તિના હાથમાંથી તેમને કોઇ છીનવી શકતું નથી. તે તો પરમેશ્વરની આપેલી દિવ્ય અને અમર ગૌઓ છે. એ ગૌઓ ભુએ દરેક જીવને દેવોનું યજન કરવાના હેતુથી આપેલી છે. ખરૂં જોતાં તેમને દેવોને અર્પણ કરી દેવાને વાસ્તે, મનેજ સોંપી દેવાને વાસ્તે આપેલી છે. અમુક શુભ કાર્ય-માં વાપરવાને વાસ્તે આપણને કોઇએ અમુક વસ્તુ વિશ્વાસ-પૂર્વક આપી હોય તે વસ્તુની માફક એ ગૌઓનો આપણે

નું બધા અત્યંત બેપરવાઈ કરીને આપું [illegible]
સોઈએ, કોઈજ સાંભળતાં ન સોઈએ તેમ [illegible]
કંગાળકા વગર આપણું ગાડું ગમે તે [illegible]
છીએ. એટલા વાસ્તે આપણે દુઃખ વેઠીને [illegible]
અડચણીઓમાં ખાતા ફરીએ છીએ અને [illegible]
આગળ ધપી શકતા નથી. ખરું [illegible]
દુઃખદાયી પ્રતિકૂળ કર્મો કરીએ છીએ, [illegible]
આચરણ કરવામાં પ્રવૃત્ત થઈએ છીએ, તે [illegible]
મૂળ કારણ [illegible] કે, આપણે [illegible]
સાંભળી શકતા નથી, તે [illegible]
[illegible] દેખાતાં નથી. માટે આવો, [illegible]
આપણે આપણા આંખ કાન [illegible]
પ્રભુના [illegible]
તેજના [illegible]
[illegible]

શબ્દાર્થ

[illegible]

२० भाद्रपद

सहस्रधारे वितते पवित्रे, आ वाचं पुनन्ति कवयो मनीषिणः ।
रुद्रास एषां इषिरास अद्रुहः स्पशः स्वंचः सुदृशो नृचक्षसः ॥
(ऋ० ९-६३-६)

વિનય

ઉપરના દ્યુલોકમાંથી સોમની વર્ષા હજારો ધારાઓમાં વરસી રહી છે. જ્યાં કેવળ શુદ્ધ ધર્મની–અશુક્લ અકૃષ્ણ કર્મની–વર્ષા થતી હોય છે, ત્યાં એવી ધર્મમેઘ સમાધિની અવસ્થા ઉપસ્થિત થઇ ગયા પછી ધ્યાનસ્થ લોકોને તેનો અનુભવ પણ થવા લાગે છે. વળી મસ્તકના સૌથી ઉપરના ભાગમાં જ્યાં હઠયોગીઓ 'સહસ્રાર કમળ અથવા ચક્ર' કહે છે તે સ્થાનમા તેનો અનુભવ થાય છે. ત્યાં આગળ જ્ઞાનનો અનંત અપાર પારાવાર સમુદ્ર ભર્યો પડ્યો છે. તે 'सर्वावरण-मलापेत'* શુદ્ધ જ્ઞાનનો સમુદ્ર છે. તેમાં સ્નાન કરીને ક્રાન્તદર્શી અને ક્રાન્તકર્મી જ્ઞાની મહાપુરુષો પોતાની વાણીને પવિત્ર કરે છે, તેમાં ડૂબકીઓ મારીને સર્વથા પવિત્ર કરેલી વાણીનુંજ ઉચ્ચારણ કરે છે. તેમની વાણીમાં અદ્ભુત ચમત્કારી શક્તિ જોવામાં આવે છે તેનું આજ કારણ છે. એ સ્થાનમાંથી નીકળેલી વાણી મારફતે જે કોઈ આજ્ઞા કરવામાં આવે છે તે અમોઘ નીવડે છે. મહાત્મા દિવ્ય પુરુષોની વાણીમાં તેમજ વિચાર (માધ્યમિક વાણી)-માં જે વિશેષ પ્રભાવ આપણે જોઇએ છીએ તે આનોજ મહિમા છે. તેઓ પોતાના ભાષણ અથવા વિચારની પાસે એક આજ્ઞાંકિત નોકરનું અથવા દૂતનું કામ કરાવી શકે છે. આપેમાં આપેના વિષયનો તેઓ જ્યાં વિચાર કરે છે અથવા

---

* જુઓ યોગદર્શન, ૪-૩૧.—મૂળલેખક

વિષયોમાં પહેલેથીજ પહોંચી ગએલો છે અને જગત્ના મહાપુરુષોને કોઈ મોટાં મોટાં કાર્યો આદરવાની જે જે આજ્ઞાઓ, પ્રેરણાઓ મળ્યા કરે છે તે પણ આ અંદરના અગ્નિમાંથીજ પ્રકટ થાય છે. તમામ આદેશો, ઈશ્વરીય આજ્ઞાઓ, પ્રેરણાઓનું મૂળ ઉત્પત્તિસ્થાન આ ઠેકાણેજ છે. વળી કોઇ કોઇ ઋષિઓને, મહાત્માઓને વખતોવખત તત્કાલિક વિપત્તિઓનું શમન કરવાને માટે કોઇ વાર યજ્ઞ કરવાની, ઇષ્ટિઓ કરવાની દૈવી પ્રેરણાઓ થાય છે તેનું મૂળ પણ આ અંતરાત્માની અંદરજ છે. ખરૂં કહેવા જઇએ તો તમામ યજ્ઞો અંતરાત્માની અંદરજ સ્થિતિ કરીને રહે છે, વળી સમસ્ત જ્ઞાન અને બળનો પણ તેજ એકમાત્ર સ્વામી છે. એકલું બળજ શા માટે ? સંસારમાં જે જે બળવાન છે—મોટાં મોટાં સૈન્યો રાખનારા રાજાઓ અને સેનાપતિઓ વગેરે બળીઆઓનો પણ—તેજ એકલો પતિ છે. અહોહો ! આવા તમારા પોતાના અગ્નિદેવ (આત્મદેવ)ના પરમ માહાત્મ્યનો અનુભવ કરો અને આજથી તમારા તમામ પ્રશ્નો, તમામ શંકાઓ તેની આગળજ રજૂ કરો. આંધળા બધે ફોકટ ફાંફાં શા માટે મારો છો ?

શબ્દાર્થ

હે મનુષ્યો ! (तं) તે અગ્નિદેવને (पृच्छत) પૂછો. કારણ કે (सः) તે (अगाम) સર્વત્ર જઇ શકે છે, (स वेद) તે જાણે છે, (सः) તે (चिकित्वान् ईयते) બધું જાણનાર રહીને [illegible] (सः) તે (नु) ઘણી ત્વરાથી (ईयते) ગમન છે (तस्मिन्) તેમાં (प्रशिषः) તમામ પ્રશાસનો, આજ્ઞાઓ (सन्ति) છે (तस्मिन्) તેમાં (इष्टयः) તમામ યજ્ઞો અને ઇષ્ટિઓ છે, (सः) તે (वाजस्य) જ્ઞાનનો (वाजस्य) બળનો (शुष्मिणः) અને બળવાન [illegible] પતિ છે.

२४ भाद्रपद

तमित्पृच्छन्ति न सिमो विपृच्छति स्वेनेव धीरो मनसा यदग्रभीत्
न मृष्यते प्रथमं नापरं वचो अस्य क्रत्वा सचते अप्रदापितः ॥
(ऋ. १-१४५-२)

વિનય

વળી સૌ પોતપોતાના અંતરાત્માનેજ જે પૂછવું હોય તે પૂછયાજ કરે છે. બીજી એક વાત એ છે કે, સૌ તેને પૂછે છે તો ખરા, પણ જેવી રીતે પૂછવું જોઇએ તેવી રીતે બરાબર પૂછી શકતા નથી, પણ બધા લોકો પોતપોતાના મન વડે (અંતરાત્મા વડે) જ વિચાર કરે છે અને પોતાના મનને જે ગમતું આવે તેજ કરે છે એટલી વાત તો સાચીજ છે. અંતરાત્માને વિશેષરૂપે (પૂર્ણરૂપે) પૂછી શકે એવા માણસો તો વિરલાજ હોય છે, સૌએ એટલી શક્તિ કેળવી હોતી નથી. સાચી વાત એટલીજ છે કે, દરેક જણ પોતપોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં પોતાના અંતરાત્માને પૂછે છે. જેનાં મન અને બુદ્ધિ જેટલાં શુદ્ધ અને વિકસિત થયાં હશે-અર્થાત્ જેનામાં જેટલું જ્ઞાન ગ્રહણ કરવાની શક્તિ હશે તેટલું જ્ઞાન તેને તેના અંતરાત્માના અગ્નિમાંથી મળી રહેશે. એક બુદ્ધિમાન પુરુષ અંતરાત્માને ધૈર્યપૂર્વક પૂછવાનો પ્રયત્ન ભલે કરે તોપણ તેના પોતાના મનમાં જેટલું જ્ઞાન ગ્રહણ કરવાની શક્તિ હશે તેટલુંજ જ્ઞાન તેને તેના પ્રશ્નોના ઉત્તરના રૂપમાં તેના અંતરાત્મા પાસેથી મળી શકશે.

પણ આના સંબંધમાં એક વાત તો હંમેશ યાદ રાખવા જેવી છે. તે એ છે કે, દરેક જણે સર્વથા નિરભિમાન થઇ અગ્નિદેવની સમીપ જઇને ઉભા રહેવું જોઇએ. હું મોટો જ્ઞાની પંડિત છું એવા અભિમાનને અને પોતાના સઘળા પાંડિત્યને એક કોરે મૂકીને, પોતાને તદ્દન ખાલી

२६ भाद्रपद

वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीं अदिर्ति नाम वचसा करामहे।
यस्यां इदं विश्वं भुवनमाविवेश, [illegible]

(यजु. १८-[illegible]

વિનય

પૃથ્વી માતા એ કોઈ કાલ્પનિક વસ્તુ નથી, એ તે 'રાજ્યવાન્ આત્મા' છે, રાષ્ટ્ર છે. પૃથ્વી માતા એટલે આખા રાષ્ટ્રનો, આખા દેશની ભૂમિનો, તેના ઉપર વસતી તમામ વ્યક્તિઓનો સામુહિક આત્મા છે અને રાષ્ટ્રભૂમિ એ તેનો દેહ છે. આપણી વચ્ચેના અનંત વ્યક્તિગત ભેદો ને એક બાજુએ મૂકી દઈને જરાક વિશાળ દૃષ્ટિ કરીને જોઈએ, આખા દેશની ભૂમિને એક અ-ખંડિત (અ-દિતિ) સમષ્ટિના રૂપમાં જોઈએ તો તે વખતે આપણને 'અદિતિ' આપણી માતાનાં દર્શન થશે. તે વખતે આપણને માલૂમ પડશે કે, આખા દેશનાં તમામ મનુષ્યો, પશુઓ, વૃક્ષ વગેરે તમામ વ્યક્તિઓ–આખા દેશની કુલ સંપત્તિ તમામ નાની મોટી વસ્તુઓ–એ બધાંજ અદિતિની અંદર સમાઈને રહેલાં છે. એક પણ ચીજ એનાથી બહારની નથી. એટલા માટે આપણને વ્યક્તિઓને આપણાં વૈયક્તિક સુખ-સંપત્તિ, તમામ 'वाज' અર્થાત્ અન્ન, જળ, બળ, ધન ઈત્યાદિ વસ્તુઓ પણ, આપણને આ સમષ્ટિરૂપિણી એક અદિતિ માતાની ઉપાસનાના ફળરૂપેજ મળી શકે છે. એ સિવાય આમાંનું કાંઈ મળી શકતુંજ નથી. માટે ચાલો આપણે એ મહાન અદિતિ માતાનું મુખ આપણા તરફ ફેરવાવીએ, બધાજ એકકે અવાજે તેને આપણી માતા કહીને બોલાવીએ, પરસ્પર ચર્ચા અને પ્રચાર કરીને આપણી સૌની એક માતા છે, એ ભાવનાને આપણા મનમાં

જાગૃત કરીએ. આટલું કરીશું તોજ વૈયક્તિક બળ, જ્ઞાન વગેરે બાબતોમાં આપણે ઉન્નતિ કરી શકીશું. સર્વપ્રેરક પ્રભુ પણ તે સમષ્ટિરૂપ અદિતિમાંજ આપણી સૌની ધારણાને ઉત્પન્ન કરે, આપણને તે એવી સદ્બુદ્ધિ આપે કે જેથી આપણે બધાજ અદિતિને આપણી જનેતા માનતા થઇએ, વળી તેના પ્રતિ આપણા જે જે ધર્મો હોય તેમની પણ તે પ્રભુ આપણાં મનમાં પ્રેરણા કરતા રહે અને આખી સમષ્ટિની સાથે આપણા ઐક્યનું સદૈવ ભાન રાખતાં તેના તરફ આપણાં જે જે કર્તવ્યો અને ધર્મો ઉભા થતા જાય, તે બધાની પણ પ્રભુના તરફથી પ્રેરણા થતી રહે. જો પ્રભુ આપણામાં આપણા આ ધર્મની પ્રેરણા નહિ કરે અથવા આપણે કોઈ પણ કારણસર આ મહાન અદિતિ માતાની ઉપાસના નહિ કરીએ તો અન્ન, બળ, જ્ઞાન, સંપત્તિ–એમાંનુ કાંઈ પણ આપણને મળશે નહિ. એટલા વાસ્તે હે સવિતઃ! અમારી આ પૃથ્વી માતાના પ્રતિ અમારા જે જે ધર્મો હોય તે સઘળાની તમેજ હમેશાં પ્રેરણા કરતા રહેજો.

શબ્દાર્થ

(अदितिं नाम) અદિતિ નામની (महीं मातरं) મહાન પૃથ્વી માતાને (वाजस्य प्रसवे नु) અન્ન, બળ, જ્ઞાન આદિ સંપત્તિઓની ઉત્પત્તિને માટેજ આપણે (वचसा) વાણી દ્વારા (करामहे) અભિમુખ કરીએ છીએ, તેને આપણી માતા બનાવીએ છીએ, આપણી માતાનું સ્થાન આપીએ છીએ, (यस्यां) જે અદિતિમા (इदं विश्वं भुवनं) આ બધી તમામ એકેએક વ્યક્તિઓ અને વસ્તુઓ (आविवेश) સમાઇ ગયેલી છે, (तस्यां) તેમા, તેના પ્રતિ (सविता देवः) સર્વપ્રેરક પરમેશ્વર (नः धर्मः) આપણા ધર્મોની, આપણાં કર્તવ્યોની (साविषत्) સદા પ્રેરણા કરતા રહો.

२७ भाद्रपद

इमौ ते पक्षावजरौ पतत्रिणौ, याभ्यां रक्षांसि अपहंस्यग्ने।
ताभ्यां पतेम सुकृतामु लोकं, यत्र ऋषयो जग्मुः प्रथमजाः पुराणाः॥
(यजु० १८-५२)

વિનય

હે અગ્ને! હે આત્મન્! તું તારી બેઉ પાંખો વડે તમામ બાધાઓને-વિઘ્નોને ખસેડીને નિરંતર ઊંચે ચઢતો જાય છે. તારામાં 'શ્રયસ' અને 'પ્રાણ'ની, બળ અને [illegible]ની, કર્મ અને જ્ઞાનની, કાર્ય અને કારણની, [illegible] રાક્ષમની તથા દ્યો અને પૃથ્વીની એ વિભિન્ન શક્તિઓ [illegible] રાખેલી છે તે તારી એ અજર પાંખો છે, કદી [illegible] જીર્ણ થાય નહિ એવી એ તારી બે પાંખો છે, [illegible] વાળી છે-અર્થાત્ તને ઊંચે ચઢાવે, ઉંચે ઉડાવે [illegible] છે. તેમની મદદથી તું ઉડે છે, તારી તમામ [illegible] તથા વિઘ્નોને દૂર કરતો રહીને તું ઉંચે ઉડે છે, [illegible] જાય છે. જેઓ ઉન્નતિને અટકાવનાર છે તેમને [illegible] કર્યા છે. એ તમામ રાક્ષસોને, વિઘ્નોને, અડચણોને [illegible] તેને તું તારી બેઉ પાંખોની સમતોલ [illegible] અનિલિત [illegible] દ્વારા કાપતો [illegible] જાય છે. હે અગ્ને! અમે પણ તારી [illegible] મદદ લઈને ઉડવા [illegible] અમે પણ [illegible] [illegible] અને જ્ઞાનની [illegible] [illegible]

[illegible]

જ્ઞાનને ભૂલીને એકલા કર્મ તરફ ખેંચાઇ જઇએ છીએ અથવા તો કોઈ વાર એ બેઉને આપણે પરસ્પર સંબદ્ધ નથી રાખી શકતા—અર્થાત્ કાં તો જ્ઞાનને અનુસરીને કર્મ નથી કરતા અથવા એક કર્મની આગળનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઇએ તે નથી કરતા, ત્યારે આપણી પ્રગતિમાં અડચણ આવીને ઉભી રહે છે, ત્યારેજ રાક્ષસો જીતી જાય છે. એટલા માટે હે અગ્ને ! એ તમારી દિવ્ય અજર અને પતત્રી પાંખો જો અમને મળી જાય તોજ અમે વગર અડચણે ઉન્નત થઇ શકીએ અને છેવટે એવા લોકમાં જઇને ઉભા રહીએ કે જ્યાં ઉત્તમ કર્મ અને ઉત્તમ જ્ઞાન પોતપોતાની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચી ગયાં હોય; એવા 'સુકૃતાં લોક'માં શ્રેષ્ઠ કર્મ કરનારા પુરુષોના લોકમાં અમે જઇ પહોંચીએ કે જ્યાં પ્રાચીન સમયના પ્રખ્યાત મહાજ્ઞાનીઓ પ્રયત્ન કરીને આખરે પહોંચ્યા હતા.

શબ્દાર્થ

(अग्ने) હે અગ્ને ' (ते) તારા (इमौ) આ (अजरौ) અજર (पतत्रिणौ) ઉંચે ઉડાવનારા (पक्षौ) બે પક્ષ છે, બે પાંખો છે (याभ्यां) જેમના વડે તું (रक्षांसि) રાક્ષસોને (अपहंसि) હઠાવે છે, મારીને નસાડી મૂકે છે, (ताभ्यां) તે પાંખો વડે (उ)જ અમે પણ (सुकृतां लोकं) ઉત્તમ કર્મવાળાઓના લોકમાં (यत्र) જ્યાં (प्रथमजाः) અમારા પહેલા જન્મેલા (पुराणाः) પ્રાચીન (ऋषयः) જ્ઞાનીઓ (जग्मुः) પહોંચ્યા હતા ત્યાં (पतेम) અમે પણ ઉડી જઇએ, ઉન્નતિ કરતા કરતા જઇ પહોંચીએ.

२८ भाद्रपद

यदाकूतात् समसुस्रोत् हृदो वा मनसो वा संभृतं चक्षुषो वा।
तदनुप्रेत सुकृतामु लोकं यत्र ऋषयो जग्मुः प्रथमजाः पुराणाः॥
(यजु० १८-५८)

વિનય

એ લોકમાં ઉડી જવાને, ત્યાં જઇ પહોંચવાને રસ્તો ખૂબ સહજ ત્યારેજ થઇ શકે છે કે જ્યારે કોઇ પણ રીતે આપણી વૈયક્તિક પ્રકૃતિનો ઝોક તે તરફ થઇ જાય, અને પ્રવૃત્તિનું વહેણ તે તરફ વહેવા માંડે. હઠયોગની રૂઢ ભાષામાં કહીએ તો કોઇ પણ રીતે આપણી કુંડલિની શક્તિનું જાગરણ થઇ ગયું હોય. કારણ કે ઉપર કહી તેવી અવસ્થા થાય ત્યારેજ આપણા ઉપર વરસતી ઈશ્વરી શક્તિને ધારણ કરવાની યોગ્યતા આપણામાં ઉત્પન્ન [illegible] છે. પછી તો ઈશ્વરીય શક્તિનું એક બિન્દુ મળી જાય તે પણ આપણે માટે તો પૂરતું થઈ પડે છે. એવા એ શક્તિબિંદુને ગ્રહણ કરીને આપણી વૈયક્તિક પ્રકૃતિ [illegible] પોતાનું કામ કરવા મંડી જાય છે અને આપણને [illegible] સુધી બહુજ સહેલાઇથી પહોંચાડી દે છે. પ્રભુની [illegible] જાય તો આ શક્તિબિન્દુ આપણા 'આકૂત'માંથી-[illegible] ઇક્ષણ અથવા આત્મિક સંકલ્પમાંથી-ઝમે છે, [illegible] આ શક્તિબિન્દુનું પતન કાં તો પોતાના આત્મ[illegible] માંથી અથવા તો જેમ ઘણા દાખલામાં બને છે તેમ બીજા બળવાન મહાન આત્મા (ગુરુ)ના આકૂતમાંથી [illegible] છે. આ શક્તિનો ઝરો આકૂતમાંથી નીકળીને હૃદય [illegible] દ્વારા અથવા મન દ્વારા અથવા તેનાં નેત્ર [illegible] પ્રકટ થાય છે. આ શક્તિને ગુરુ કાં તો પોતાના હૃદય [illegible] શિષ્યના હૃદયમાં રેડે છે અથવા તો પોતાના [illegible]

શિષ્યના મનમાં દાખલ કરે છે. કોઈ વાર વળી પોતાની આંખોમાંથી શિષ્યની આંખોમાં પણ તેનો સંચાર કરે છે. ઋષિઓ કહી ગયા છે કે, સુષુપ્તિ અવસ્થામાં આત્માનો નિવાસ હૃદયની અંદર હોય છે એ તો જેમ હોય તેમ, પણ પરમ ગુરુ પરમેશ્વરની કૃપા પ્રાપ્ત થયાથી 'આકૂત' દ્વારા નાના પ્રકારે શક્તિનો વિનિપાત થયા કરે છે અને અધિકારી આત્મા (શિષ્ય) તેને પોતાનામાં સારી રીતે ધારણ કરીને તેની બરાબર જમાવટ કરી લે છે. ભગવાનનો આવો આશીર્વાદ જેને પ્રાપ્ત થયો હોય તેવા પુરુષને ધન્ય છે! મારા ભાઈઓ! જો તમારામાંથી કોઈનામાં કદી ઉપર કહી તે શક્તિનો નિપાત થયો હોય અને તમે તેને ધારણ કરીને તેની સારી રીતે જમાવટ કરી લીધી હોય તો બસ, તમે તેને લઈને હવે આગળ કૂચ કરવા માંડો, મનમાં જરા પણ શંકા રાખ્યા વગર આગળ ધપવા માંડો. એટલું કરશો તો તમને ચોખ્ખો સીધો અને વિશાળ રાજમાર્ગ મળી જશે; અને તમે નિશ્ચયપૂર્વક તમારા અભિષ્ટ લોકમાં જઈ પહોંચશો. જે સુકૃતિવાન આત્માઓનો લોક છે, જ્યાં શ્રેષ્ઠ કર્મ કરનારાઓ નિવાસ કરે છે, જ્યાં તમારી અગાઉ જન્મેલા પ્રાચીન જ્ઞાનીઓ ઋષિઓ જઇ પહોંચ્યા છે ત્યાં તમે પણ જઇને બેસી જશો.

શબ્દાર્થ

(यत्) જે શક્તિબિંદુ (आकूतात्) આત્મિક દર્શનમાંથી આત્મિક સંકલ્પમાંથી (सं अस्रुस्रोत) સારી રીતે ટપકે છે, વિનિપાત થાય છે' અને (हृदः वा) કાં તો હૃદયમાંથી, બુદ્ધિમાંથી (मनसः वा) અથવા મનમાંથી (चक्षुषः वा) અથવા આંખ (આદિ ઇન્દ્રિય)માંથી ટપકે છે તેને (सं भृतं) જો તમે સારી રીતે ધારણ કરી લીધી હશે તો તમે (तत् उ) તેનેજ લઈને (अनुप्रेत) ચાલવા માંડો, પાછળ પાછળ જવા માંડો; આ રીતે તમે (सुकृतां लोकं) તે શ્રેષ્ઠ કર્મ કરનારાઓના લોકમાં જઈ પહોંચશો કે (यत्र) જ્યાં, જે લોકમાં (प्रथमजाः) તમારા પહેલાં જન્મેલા (पुराणाः) પ્રાચીન (ऋषयः) ઋષિઓ (जग्मुः) જઇ પહોંચ્યા છે.

प्रजापते रावृतो ब्रह्मणा वर्मणाहं ... [illegible]
जरदष्टिः कृतवीर्यो विहायाः सहस्रायुः सुकृतश्चरेयम् ॥
(अथर्व. १७-१-२[illegible])

વિનય

હે પ્રભો ! મારા મનમાં એવી એક મહત્ત્વાકાં[illegible]
છે કે હું પુણ્ય કર્મ કરતો રહીને હજાર વર્ષ પર્યંત દ[illegible]
ને ધારણ કરૂં. આવું દિવ્ય જીવન વ્યતીત કરનાર [illegible]
પુરુષો સંસારમાં અવાર નવાર પ્રકટ થયા કરે છે. હું [illegible]
છું કે, હું પણ તેમના જેવોજ વિભૂતિસંપન્ન બની [illegible]
મારો અમર આત્મા પોતાના અમરત્વની અસર [illegible]
મારા સ્થૂળ શરીર સુધી પહોંચાડી દેશે. સાધારણ [illegible]
લોકોની હાલત તો એવી હોય છે કે તેમના [illegible]
અને મનની તેમનાં શરીર ઉપર અસર થતી નથી, [illegible]
તેમનાં શરીરની અસર તેમના મન અને આત્મા [illegible]
થયા કરે છે. આ કારણને લીધે તેમને આ સ્થૂ[illegible]
ભૌતિક સંસારના વૃદ્ધિ, ક્ષય આદિ નિયમોને વશ [illegible]
પડે છે અને એથીજ તેમને ઝટ ઝટ પોતાના સ્થૂ[illegible]
રૂપી વસ્ત્ર બદલવાં પડે છે. પણ હું તો મારી [illegible]
દિવ્ય કવચો વડે સુરક્ષિત બનાવી દઈશ કે મારા [illegible]
નોજ પ્રભાવ આ મારા સ્થૂળ શરીરના ઉપર અને [illegible]
જગતના ઉપર વગર અટક્યે પડતોજ રહેશે. હું [illegible]
આત્માને, મારા કારણશરીરને 'પ્રજાપતિ'ના [illegible]
અથવા ઈશ્વરની આજ્ઞાવસ્થારૂપી કવચ વડે ઢાંકી [illegible]
અને મારાં બુદ્ધિ તેમજ મન વગેરે સૂક્ષ્મશરીરને 'હ[illegible]
સર્વદર્શક હિરણ્યગર્ભના તેજ વડે ઢાંકી દઈશ અને [illegible]
પ્રાણ શરીરને તેના વર્ચસ્ વડે, તેના પ્રાણમય દેહ [illegible]

ંકી દઈશ. વળી મારા આત્મિક વીર્યનું તેમજ મારા
ાનસિક તથા શારીરિક વીર્યનું પણ હું ખૂબ યત્નપૂર્વક
ક્ષણ કરીને તેનો મારામાં સંચય કરતો રહીશ. આથી કરી-
હું એક હજાર વર્ષનું દીર્ઘ આયુષ્ય ભોગવતો રહીશ તો-
ણ મારી આટલી લાંબી વૃદ્ધાવસ્થા થતા સુધી પણ હું
ર્વ પ્રકારે સમર્થજ રહીશ. સર્વત્ર ગમન કરવાની સિદ્ધિ-
ે પણ મને પ્રાપ્ત થઈ હશે અને એક હજાર વર્ષ સુધી
ાપાત રહીને હું હમેશાં સર્વનું કલ્યાણજ કરતો રહીશ,
ર્વદા શુભ કર્મ કરવામાંજ મારું જીવન વ્યતીત કરીશ.
, જગદીશ્વર ! મારી આ મહત્ત્વાકાંક્ષાને પૂર્ણ કરો !

શબ્દાર્થ

(प्रजापते.) પ્રજાપાલક ઈશ્વરના (ब्रह्मणा) મહાન જ્ઞાનરૂપી
ાગ્રતારૂપી (वर्मणा) કવચ વડે (आवृतः) ઢંકાયેલો અને
ह्यपस्य) મહાસૂર્ય 'હિરણ્યગર્ભ'ના (ज्योतिषा) પ્રકાશ વડે
वर्चसा) તથા તેજ વડે ઢંકાયેલો હું (जरदष्टिः) લાંબી વૃદ્ધાવસ્થામાં
ણ તમામ કર્મ કરવાના સામર્થ્યવાળો, (कृतवीर्यः) સર્વ પ્રકારે
ર્યનો જેણે સંચય કર્યો છે એવો (विहायाः) વિવિધ દિશામાં
મન કરવાની સિદ્ધિવાળો (सहस्रायुः) એક હજાર વર્ષની ઉંમર-
ળો બનીને, શુભ કર્મ કરતો રહીને (चरेयम्) વિચરતો રહું,
વિત રહું.

૩૦ ભાદ્રપદ

स पर्यगात् शुक्रमकायमव्रणं, अस्नाविरं शुद्धमपापविद्ध
कविर्मनीषी परिभूः स्वयम्भूर्याथातथ्यतो-
ऽर्थान् व्यदधाच्छाश्वतीभ्यः समाभ्यः ॥ (यजु॰

વિનય

એ પરમેશ્વર તો સર્વત્ર ફેલાએલા છે, વ્યાપી રહ્યો છે. તે તો પોતાના દેદીપ્યમાન શુક્ર (તેજસ્વી) તમામ પ્રકારનાં શરીરોથી રહિત બનીને અને તેથી વ્રણાદિ દોષોથી તથા સ્નાયુ આદિ બધનોથી રહિત સર્વથા શુદ્ધ, સૂક્ષ્મ મલનાં પાપોથી પણ તદ્દન સર્વથા રહિત અને સદા સર્વદા શુક્રરૂપ બનીને ફેલાઇ રહ્યો છે, સર્વત્ર રમી રહ્યો છે. વળી તે સર્વજ્ઞ અને સર્વગત બનીને આખા જગતને ચલાવી રહ્યો છે. તેની જેવી જોઇએ તેવી પરિપૂર્ણ અને ખામી વગરની વ્યવસ્થા કરતો રહે છે. શાશ્વત કાળથી પોતાની સદા પ્રજાને માટે, પ્રાણી માત્રને માટે તે તમામ પ્રકારના પદાર્થો રચતો જ રહ્યો છે. જ્ઞાન, ઐશ્વર્ય, કર્મભોગ આદિ બધા પદાર્થોને તે યથાવત્ પરિપૂર્ણ ન્યાયયુક્ત રીતે સૌને બરાબર આપ્યા કરે છે અને એ પ્રમાણે તે શાશ્વત કાળ સુધી આપતો રહેશે. કારણ કે તે ક્રાન્તદર્શી છે, કવિ છે, સૌના મનને જાણનારો અને પ્રેરણા કરનારો તે મનીષી છે, સર્વ વસ્તુઓનો પરિભવ કરનાર સર્વત્ર સૌથી ઉંચો પરિભૂ છે, અને તે પોતે પોતાની મેળેજ વિદ્યમાન, સ્વાધાર, અજન્મા અને સ્વયંભુ છે. આપણા પરમ દેવનું આવું સ્વરૂપ છે. હે મનુષ્યો ! એ સ્વરૂપને તમે સમજો

હૃદયમાં ધારણ કરો, તેનું એવું ધ્યાન કરો કે તે તમારાં અંતઃકરણોમાં રમી રહે.

શબ્દાર્થ

(सः) તે પરમેશ્વર **(शुक्रं)** દીપ્યમાન, તેજસ્વીરૂપે **(अकायं)** શરીર રહિત થઈને **(अव्रणं अस्नाविरं)** વ્રણરહિત અને સ્નાયુરહિત થઈને **(शुद्धं)** સર્વદા શુદ્ધ અને **(अपापविद्धम्)** પાપથી પણ સર્વથા મુક્ત રહીને **(परि अगात्)** સર્વત્ર ફેલાઈ રહેલ છે, સર્વત્ર વ્યાપી રહેલ છે તે **(कविः)** ક્રાન્તદર્શી છે **(मनीषी)** સૌનાં મનનો સ્વામી છે **(परिभूः)** સૌનો પરિભવ કરનાર સૌથી ઊંચો અને **(स्वयंभूः)** પોતે પોતાની મેળેજ વિદ્યમાન અજન્મા પરમેશ્વર **(शाश्वतीभ्यः समाभ्यः)** પોતાની સનાતન પ્રજાઓને માટે [શાશ્વત કાળથી] **(अर्थान्)** તમામ અર્થોને [વિજ્ઞાન, ઐશ્વર્ય, કર્મફળ આદિ તમામ પદાર્થોને] જેવા જોઈએ તેવી રીતે, યથાવત્ પૂર્ણ વ્યવસ્થિત રીતે **(व्यदधात्)** વિધાન કરે છે, રચે છે, આપે છે.

મતિ, મારી કામના તમારા તરફ જ દોડી રહી છે. હું જોઇ રહ્યો છું કે, શરીરની અંદર તમારું આગમન થયા વિના મારું 'સુવિત', મારી ઉત્તમ ગતિ નથી જ થઇ શકતી. હું એ પણ જોઈ રહ્યો છું કે, શરીરમા તમારો અભાવ થવાથી-પ્રાણની સાધના દ્વારા શરીરમા તમારું પૂરણ ન થવાથી મને ભારે નુકસાન થાય છે એટલા માટે હે પ્રાણ દેવો ! મને હવે તમારી પ્રાપ્તિ કરવાની લગની લાગી છે. ચાતક પક્ષીને જેમ આકાશમાંથી આવતી દિવ્ય ધારાઓની તરસ લાગે છે, અથવા ઉનાળાના દહાડામાં તરસથી પીડાતો માણસ જેમ 'પાણી' 'પાણી'* એવો પોકાર કર્યો કરે છે, તેવીજ રીતે હું તમારે માટે તલસું છું, મારા શરીરમાં તમારું આપૂરણ નહિ થાય ત્યાં સુધી મને જરા પણ ચેન નથી પડવાનું. એટલા માટે હે પ્રાણરૂપી દિવ્ય જળો ! મારા ઉત્તમ કલ્યાણને માટે તમે આવો અને મારી તરસને શાંત કરો. તમારા આગમનને માટે આ શરદ્ ઋતુ ઘણીજ અનુકૂળ છે, માટે આ ઋતુમાં તો તમે આવો, અવશ્ય આવો.

શબ્દાર્થ

(मन्द्रासः) હે પ્રાણો ! (इन्द्रवन्तः) આત્મૈશ્વર્ય યુક્ત (सजोषसः) સાથે મળીને સેવન કરનારા (हिरण्यरथाः) હિરણ્મય અને રમણીય રથવાળા તમે (सुविताय) અમારી ઉત્તમ ગતિને માટે (आ गन्तन) આવો, અમારામા આવો, પ્રવેશ કરો. (इयं) આ (अस्मत्) મારી (मतिः) મતિ, ઇચ્છા (वः) તમને (प्रति हर्यते) ચાહે છે, તમારી કામના કરે છે. માટે (तृष्णजे न उदन्यवे) જેમ તરસ્યા ચાતકને માટે (दिवः उत्साः) આકાશમાંથી વર્ષાની ધારા આવે છે, તેવી રીતે તમને પ્રાપ્ત કરવાને માટે તરસ્યા બનેલા મારા (શરીર) મા તમે આવી જાઓ.

---

* 'आपोमयः प्राणः' અર્થાત્ પ્રાણ જળમય છે.
(છાન્દોગ્ય ઉપનિષદ્ ૬-૫-૪.) —મૂળલેખક

ધ્યાન રાખો

अनागो–हत्या वै भीमा

(अथर्व. १०–१–२९)

નિરપરાધીની હિંસા કરવી મહાભયંકર છે,

નિઃસંદેહ મહાભયંકરજ છે.

શરદ્ ઋતુ

(અનુષ્ટુપ્ છંદ)

ॐ

१ आश्विन

उद्वयं तमसस्परि ज्योतिष्पश्यन्त उत्तरम् ।
देवं देवत्रा सूर्यं अगन्म ज्योतिरुत्तमम् ॥

(ऋ. १-५०-१० [illegible])

ચિંતન

અમારે તો [illegible]

[illegible]

उद्वयं तमसस्परि ज्योतिष्पश्यन्त उत्तरम् ।
देवं देवत्रा सूर्यं अगन्म ज्योतिरुत्तमम् ॥

પણ એની જાય કરતા માટે અમારે તો એક પછી એક પગથીયાં અનુક્રમે ચઢતા જઈને વધારે ને વધારે ઉજ્જવળ પ્રકાશને જીતતા જીતતાંજ આગળ વધવાનું છે. પ્રથમ તો તામસિક દશામાંથી બહાર નીકળીને રાજસિક અવસ્થામાંથી પસાર થઈને આખરે સત્વના પ્રકાશમાં દાખલ થવાનું છે. આ જડવાદ (નાસ્તિકતા) અને ભોગવાદના અંધકારમાંથી બહાર નીકળીને, જરાક વધારે ઉંચે ચઢીને દેવવાદ અને બહુવાદના વિવિધ પ્રકાશોને જીતતા જીતતા આખરે અમે એવા સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકાશ સુધી જઈ પહોંચીશું, કે જ્યાં એકેશ્વરવાદનું અને સર્વોદયવાદનું અખંડ રાજ્ય પ્રવર્તે છે. જડતા અને સ્થૂળતાના પાર્થિવ અંધકારમાંથી ઉંચે ચઢીને સૂર્યના કિરણો વડે પ્રકાશિત થયેલા સૂક્ષ્મતર વિસ્તૃત અંતરિક્ષમાં વિહાર કરતા કરતા અમે આખરે એક એવા સૂર્યને પ્રાપ્ત કરીશું કે જેના જ્યોતિર્મય કિરણોમાંથી પીને તમામ લોકો પ્રકાશ પામી રહ્યા છે. હે પ્રભો! અમારા ઉપર એટલી કૃપા કરો કે અમે આ અંધકારમય પ્રકૃતિને વશ થઈ રહેવાની અમારી આજની અવસ્થામાંથી બહાર નીકળીએ, નાના પ્રકારના દેવતાઓનાં અમને દર્શન કરાવી શકે એવા અમારા પોતાના આત્મિક પ્રકાશને વિવિધ પ્રકારે જોતા જોતા આખરે તમારા પોતા પરમ જ્યોતિને પામીએ, જેમાં તમે પોતેજ તમામ દેવોના દેવ અને તમામ બ્રહ્માંડોના પ્રેરક સૂર્ય બનીને તમારા અનંત અપાર અખંડ પ્રકાશની અંદર સદૈવ દેદીપ્યમાન બની રહ્યા છો, સદાકાળ ઝગમગી રહ્યા છો.

શબ્દાર્થ

(વયં) અમે (તમસઃ પરિ) અંધકારથી ઉપર (ઉત્) ઉંચે ચઢીને (ઉત્તરં જ્યોતિઃ) વધારે વધારે ઉંચા ઉંચા પ્રકાશને (પશ્યન્તઃ) જોતા જોતા તે (દેવત્રા દેવં) તમામ દેવોના દેવ, તમામ પ્રકાશોના પ્રકાશક (સૂર્યં) સર્વપ્રેરક મહાસૂર્યના (ઉત્તમં જ્યોતિઃ) તે સૌથી ઉત્તમના ઉત્તમ અને ઉંચામા ઉંચા જ્યોતિને (અગન્મ) પ્રાપ્ત કરીએ.

२ आश्विन

द्वाविमौ वातौ वात आ सिन्धोरा परावतः।
दक्षं ते अन्य आ वातु परान्यो वातु यद्रपः॥
(ऋ० १०-१३७-२)

વિનય

હે મનુષ્ય! તારામાં બે પ્રકારના વાયુ [illegible]
રહ્યા છે. તારા શરીરમાં શ્વાસ અને પ્રશ્વાસના [illegible]
પ્રાણની બે પ્રકારની ગતિ ચાલી રહી છે. તારા [illegible]
બહારનો શુદ્ધ વાયુ તારી અંદર જે સિન્ધુ છે, [illegible]
નશીલ–ધડકતું હૃદય છે તેના સુધી પહોંચી જાય છે [illegible]
જ્યારે તું તારો પ્રશ્વાસ બહાર કાઢે છે ત્યારે તારો [illegible]
દૂષિત વાયુ બહાર 'परावत्' સુધી બહારના [illegible]
સુધી ચાલ્યો જાય છે. આપણી અંદર આપણું [illegible]
એક સિન્ધુ (સમુદ્ર) છે કે જ્યાં સેંકડો રુધિરવાહિની [illegible]
રૂપી નદીઓ ચારે દિશાઓથી આવી આવીને [illegible]
થાય છે; એવીજ રીતે બહાર 'परावत्' એ [illegible]
વાયુમંડળ નામનું સ્થાન છે કે જ્યાં વાયુનો [illegible]
ભંડાર ભર્યો પડ્યો છે. હવે આ પરાવત્‌થી આપણા [illegible]
રના સિન્ધુ સુધી અને સિન્ધુથી પાછી પરાવત્ સુધી [illegible]
પ્રકારના વાયુની નિરંતર ક્રિયા ચાલુ રહે છે તેના [illegible]
આપણા જીવનનો આધાર રહેલો છે કારણ કે [illegible]
પહેલા પ્રકારનો વાયુ આપણા સિન્ધુની અંદર [illegible]
પ્રાણ અથવા નવજીવન લાવીને ભરી દે છે અને [illegible]
રુધિરના એકેએક કણને નવા તાજા બનાવી [illegible]
દે છે, ત્યારે જે બીજા પ્રકારનો વાયુ છે તે [illegible]
અમાં જેટલા મળ, દોષ અને વિકાર હોય છે તે [illegible]
તેથી હઠાવીને બહાર પરાવત્‌માં લઈ જઈને દે [illegible]

કે આ [illegible] નહિ [illegible] છે. આથી, [illegible] અને [illegible] માનવા [illegible] હે [illegible]! આ [illegible] પ્રાર્થના માત્ર [illegible] નથી [illegible], પણ એની [illegible] તારા [illegible] અને આત્મિક જીવનનું [illegible] તું [illegible] નહિ [illegible] પણ તારે [illegible] છે, કારણ [illegible] શારીરિક શક્તિઓજ નહિ પણ ઉત્સાહ, ધૈર્ય, બળ, સત્ય, પ્રેમ વગેરે નાના પ્રકારના માનસિક અને આત્મિક સદ્ગુણોને પણ પોતાની અંદર ખેંચી લે છે અને એવીજ રીતે પોતાના પ્રશ્વાસ દ્વારા તમામ દુર્બળતા, કાયરતા, અશાંતિ, અસત્ય, ઘૃણા વગેરે તમામ દુર્ગુણોને અંદરથી બહાર ધકેલી કાઢે છે અને આ [illegible] નિયમ, મહત્ પર પ્રાણ કર્યું છે. પ્રાણની [illegible] એવો [illegible] છે કે તમે તમારા શ્વાસની સાથે સાથે જે જે વિચાર કરશો તે તે વિચાર તમારા મનની અંદર દૃઢ મૂળવાળા બનીને જામી જશે અને પ્રશ્વાસની સાથે જેનું ધ્યાન કરશો તે તમારામાંથી બહાર નીકળી જશે. અરે ભાઈ! તું તારી પ્રાર્થના વખતે આ સિદ્ધાન્તનો જરાક પ્રયોગ તો કરી જો. તારે તારી અંદર જે જે ઉચ્ચ ભાવોની સ્થાપના કરવી હોય તેનું માનસિક ચિત્ર રચીને શ્વાસ લેતી વખતે તેનું ધ્યાન કરી જો અને જે અશુભ વિચારોને તારે ત્યજવા હોય અને છતાં જેઓ તારા મનમાંથી નીકળતા ન હોય તે જાણે તારા પ્રશ્વાસની સાથે બહાર આવતા જતા હોય એવું ધ્યાન કરવાનો તું પ્રયોગ અજમાવી તો જો તું જરાક પ્રયત્ન કરી જોઇશ તો તને જરૂર સફળતા મળ્યા વિના રહેનાર નથી. એવીજ રીતે તું વ્યાયામ કરતી વખતે, પ્રાણાયામ કરતી વખતે અને પ્રાર્થના કરતી વખતે આ જગદ્વ્યાપક જીવનસિદ્ધાન્તનો સદૈવ ઉપયોગ કરતોજ રહેજે. તું એટલું ગોખી રાખજે કે, તું તારી આ બે પ્રકારની પ્રાણક્રિયાદ્વારા એક

અનંત અપાર શક્તિભંડારની સાથે જોડાએલોજ છે મ
તું તારી એકે એક શ્વસનક્રિયા વડે એ શક્તિભંડારમાં
તારે જેટલું જોઈએ તેટલું અને તું ખેંચી શકે તેટલું
ખેંચીને લઈ શકે છે. એજ પ્રમાણે તું તારા એકે એ
ઉચ્છવાસ દ્વારા તે પવિત્રતાકારક મહાન પારાવારની મ
તારી તમામ તુચ્છ મલિનતાઓને ફેંકી દઈને તું તા
જાતને સદાય પવિત્ર રાખી શકે છે. માટે હે મનુષ્ય
તું ઉઠ, સાવધાન થઈ જા અને તારા પ્રત્યેક શ્વાસ
સની સાથે તું નિત્ય ઉન્નત અને નવજીવનસંપન્ન બનતો જા.

શબ્દાર્થ

(इमौ द्वौ) આ બે પ્રકારના (वातौ) વાયુઓ (वात) વે
છે, તેમાંનો એક વાયુ (आ सिन्धोः) સિન્ધુ અર્થાત્ દૂર
ચાલ્યો આવે છે અને બીજો (आ परावतः) બહારના
સુધી ચાલ્યો જાય છે. (अन्यः) આમાંનો એક (ते)
(दक्षं) બળને (आवातु) તારી અંદર વહી લાવે અને (अन्य)
બીજો (यद्रपः) જે જે અંદર દોષ અને અશુભ તત્ત્વ હોય
(परावातु) બહાર ધસડી જાય.

३ आश्विन

आ वात वाहि भेषजं वि वात वाहि यद्रपः ।
त्वं हि विश्वभेषजो देवानां दूत ईयसे ॥

(ऋ. १०-१३७-३)

વિનય

હે વાયુ ! હે પ્રાણ ! તમે સર્વ ઔષધરૂપ છો, તમામાં તમામ એકેએક દવાઓ હાજર છે. હું બહારની નાના પ્રકારની દવાઓ અને ઓસડીઆંને નકામીજ ખાધા કરૂં અને બહી, ફાયદા વિનાની ઉપાધિ વહોરી લઉં છું. હે વાયુ ! જો હું તમારૂંજ યથાયોગ્ય રીતે સેવન કરૂં, તમારીજ શક્તિનો ઉપયોગ કરતો થઇ જાઉં તો મને કોઇ પણ દવાની જરૂરજ નહિ રહે. સંસારના સેંકડે નેવુ રોગીઓના રોગનુ માત્ર એકજ કારણ હોય છે કે, તેમને જેવો જોઇએ તેવો શ્વાસ લેતાં નથી આવડતું. તમે જે સર્વૌષધમય છો તમનો લાભ લેવાની કળાથી તેઓ અજાણ છે, તેથીજ તેઓ રોગગ્રસ્ત રહે છે. જો આપણે જેવો જોઇએ તેવો શ્વાસ લઇએ, જેવી રીતે અને જેટલો લેવો જોઇએ તેવી રીતે અને તેટલો શ્વાસ લઇએ, તો આપણો લીધેલો શ્વાસજ આપણું દિવ્ય ઔષધપાન બની જાય અને આપણે જે પ્રશ્વાસને બહાર કાઢીએ તેમની સાથે આપણા શરીરમાના તમામ દોષ, વિકાર, મળ વગેરે શરીરની બહાર નીકળી જતા રહે. દેવોના વૈદ્ય અશ્વિનીકુમાર કહેવાય છે, તેઓ ખરી રીતે કોણ છે ? તેમનું એક નામ 'નાસત્યૌ' (નાકમાથી ઉત્પન્ન થનારા) છે. એ નામજ બતાવી આપે છે કે, એ અશ્વિનીકુમાર બીજા કોઇ નહિ પણ શ્વાસપ્રશ્વાસ અથવા પ્રાણાપાન નામના વાયુઓજ છે, જેમને ઇડા, પિંગલા, ચંદ્રપ્રાણ, સૂર્યપ્રાણ એવાં કેટલાંક અન્ય પ્રકારનાં

રૂપમાં પણ આપણે જોઈએ છીએ. આ પ્રાણ [illegible]
યોગ્ય નિયમન દ્વારા સંસારના તમામ [illegible]
અને અમોઘ ચિકિત્સા કરી શકાય છે. હું તો [illegible]
ટજ પ્રકારના વૈદ્ય ડાક્ટરોની પાછળ [illegible]
કારણ કે ખરેખરો સાચો દિવ્ય વૈદ્ય તો [illegible]
અંદરજ બેઠેલો છે. વળી તમામ ઔષધિઓ [illegible]
અંદર ભરી પડી છે. અને છતાં હું [illegible]
ઓને શા માટે મિથ્યા ખોળનો ફરતો [illegible]

અને વળી હે પ્રાણો ! તમે તો દેવરૂપે [illegible]
અંદર દેવદૂત બનીને બેઠા છો અને દેવોના [illegible]
કાર્ય કરી રહ્યા છો. તમામ દેવોના [illegible]
અંદર બેઠાબેઠા અમને ગભરાવતા રહો છો અને [illegible]
પાસનાથી રહિત બની ગયા છીએ અને [illegible]
આગળ થઈ ગયા છીએ તેથી કરીને [illegible]
[illegible] દેવ—દેવોને નથી માનતી [illegible]
તમારી દિવ્ય ચિકિત્સાનો લાભ નથી [illegible]
[illegible]

હે પ્રાણ ! અમે સદા તમારી આરાધના કરીએ, તમારી મારફતે સદૈવ આવતા પાણ તત્ત્વોરૂપી દેવોના સંદેશા બરાબર ગ્રહણ કરતા રહીએ અને તદનુસાર આચરણ કરતા રહીએ તો અમારા શરીરમાં ઉત્પન્ન થતા તમામ વ્યાધિઓની ચિકિત્સા તો આપોઆપજ થઈ જાય અથવા ઘણી ખરી વાર તો અમારા શરીરની અંદર રોગને પેદા થવાનો સંભવજ ન રહે, પણ અમે એવા છીએ કે અમે તેમને સાંભળતાજ નથી, આથી ઉલટું જેઓ સાંભળી શકે છે તેઓ તો પોતાની નાસિકાઓમાં ગાજી રહેલા તમારા ×'સ્વરો'ને પણ સાંભળી શકે છે, એટલુંજ નહિ પણ તે સ્વરોને આધિદૈવિક જગતના સ્વરોની સાથે મેળવીને તેમની એકતાનતા સાધના કરે છે આથી કરીને તેમનું જીવનજ એવું સંગીતમય, તાલમય બની ગયું હોય છે કે જેથી નીરોગતા અને સ્વાસ્થ્ય એ તો તેમને માટે સ્વભાવસિદ્ધ થઈ જાય છે હે પ્રાણ ! ભલે અમે તમારા, દિવ્ય દૂતોના સંદેશા સાંભળીએ કે ન સાંભળીએ પણ એટલું તો સત્યજ છે કે, તમે અમારી અંદર આવીને વસેલા દિવ્ય ચિકિત્સકો તો છોજ તમે સર્વૌષધરૂપ પણ છોજ. અમારા સ્વાસ્થ્યને માટે દેવોના સંપૂર્ણ દૂત બનીને ક્રિયા કરનારા હે પ્રાણો ! તમે ખરેખર સર્વૌષધરૂપજ છો.

શબ્દાર્થ

(वात) હે પ્રાણ ! (भेषजं आ वातु) મારામાં ઔષધને વહી લાવો, એની લાવો અને (वात) હે પ્રાણ ! (यद्रपः) મારામાં જે જે દોષ, મલ વગેરે દોષ તેમને (वि वातु) મારામાંથી બહાર કાઢી લઈ જાઓ (त्वं) તમે (हि) નિશ્ચયપૂર્વક (विश्वभेषजः) સર્વ ઔષધરૂપ છો, (देवानां दूत ईयसे) તમે દેવતાઓના દૂત બનીને કાર્ય કરી રહ્યા છો.

× જુઓ આગલા પૃષ્ઠની નોટ. આટલા ઉપરથી એ શાસ્ત્રનું નામ સ્વરોદય શાસ્ત્ર કહેવાય છે.—સેવાનંદ

८ आश्विन

उद्गादयमादित्यो विश्वेन सहसा सह।
द्विषन्तं मह्यं रन्धयन्, मो अहं द्विषते रधं॥
(ऋ. १-२०

વિનય

મનુષ્ય જ્યાં સુધી પૂરેપુરો આસ્તિક ન થઈ
જ્યાં સુધી તેના મનમાં પરમાત્માના પરિપૂર્ણ અને
ન્યાયના ઉપર વિશ્વાસ ઉત્પન્ન ન થાય, ત્યાં સુધી
હિંસક નથીજ થઈ શકતો. કોઇ દુષ્ટ પાપી માણ
અત્યાચાર કરતો હોય અને હું સાફ જોઇ શકતો
કે, તેને મારી નાખ્યા સિવાય મારી પાસે બીજે
ઇલાજજ રહ્યો નથી તો પછી હું તેનો શા માટે વિ
ન કરૂં ? પણ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ ચૂકયા પછી
ષ્ય આવી રીતે વિચાર નથી કરતો. પરમાત્મ-સુવર્ણ
થયા પછી આખું દૃશ્ય અને દૃષ્ટિબિંદુ બધુંજ ફરી
છે; ત્યારે તેને સમજાઇ જાય છે કે, કોઇ પણ મ
હિંસા કરવી એ તો તેને તાબે થઈ જવા અથવા
કાબુમાં આવી જવા બરોબર છે. આથી ઉલટું એ મ
શત્રુને આપણા કાબુમાં લાવવો હોય તો તેનો
ઉપાય છે અને તે એજ કે, તેને આપણો પોતાનો બન
દેવો, આપણા આત્માનો તેના સુધી વિસ્તાર કરીને
આપણા આત્માની અંદર સમાવી દેવો. આત્મપ્રકાશ
વિસ્તાર થઇ ગયા પછી જગતમાં કોઇ અનાત્મ
રહેતુંજ નથી—અર્થાત્ પોતાના આત્માથી જુદું એવું
દેખાતુંજ નથી; તો પછી અમુક મારો શત્રુ છે અથ
અમુક દ્વેષ કરવા યોગ્ય છે એવું રહેજ કેવી રીતે!
જરા જુઓ તો ખરા કે તે 'आदित्य' પોતાના પરિ
તેજ અને બળસહિત વિશ્વમાં ઉદિત થયો છે અને પે
પરિપૂર્ણ સર્વજ્ઞતા અને સર્વશક્તિમત્તા સહિત તે વિ
નો એક અદ્વિતીય અને અખંડ રાજા જગતનું શાસન ક

[illegible] ઉદય થયો, અત્યુગ્ર થયો એટલે આ પૂર્ણ [illegible] નો ભાગ્યોદય [illegible] પ્રકાશન કરી દે છે. તેના સર્વ- [illegible] કારણમાં કોઈ શત્રુને પાત્ર હોય તેમને [illegible] બાળકને પટાવાથી દે છે, જેઓ હિંસાનીય [illegible] છે તેમને હણવા, તેમનું દમન કરવા [illegible] થાય છે, તો પછી હું કેવો ઝૂંપ અને [illegible] કે આ [illegible] કોઈને પણ મારવાનો સંકલ્પ [illegible] ન તો. એવી છે કે, કોઈની પણ હિંસા એટલે [illegible] "શત્રુઓના વર્તાવ આપણા પોતાના [illegible]" કોઈની હિંસા કરવી એનો અર્થ [illegible] પણ મારવું; એટલુજ નહિ પણ [illegible] (ઈશ્વરના શત્રુઓના) અપરાધો [illegible] થાય છે એટલા માટે પરમાત્મ-સૂર્યને [illegible] એવા પછી, જેમના જેઓ શત્રુને પાત્ર છે તેને [illegible] રીતે તેને નષ્ટ કરતો એવા પછી તો સર્વ પ્રકારે નિશ્ચિન્ત અને શાન્ત બની ગયો છું. હવે કોઈની હિંસા કરવાની ઝૂંખના નથી કરી શકતો. એ પણ જોઈ શકું છું કે, મારે તેના સાચા શાસનમાં [illegible] કરવી હોય અથવા હું કરી શકતો હોઉં, [illegible] પાપી અને અત્યાચારીઓને સુધારવાનું કામ તે કરે [illegible] તેમાં મારાથી જે મદદ થઈ શકતી હોય, તો તે માત્ર અહિંસા દ્વારા, પ્રેમ દ્વારા અને પોતાના આત્માના વિસ્તાર [illegible] થઈ શકે છે વળી આવી રીતે અહિંસાનું શરણ લીધા પછી હું બીજું એ પણ જોઈ શકું છું કે, હવે હું કોઈને અધીન નથી થઈ શકતો, કોઈનો તાબેદાર ગુલામ પણ નથી થઈ શકતો. કારણ કે કોઈની પણ હિંસા કરવી, કોઈનું 'રન્ધન' કરવું એ તેને તાબે થવા બરાબર છે.

શબ્દાર્થ

[illegible] (अयम्) આ (आदित्यः) આદિત્ય, પરમાત્મસૂર્ય (मह्यं) મારા માટે (द्विषन्तं) શત્રુને, દુષ્ટ અત્યાચારી શત્રુને (रन्धयन्) નાશ કરતો, તાબે કરતો (विश्वेन सहसा सह) પોતાના સંપૂર્ણ તેજ અને બળસહિત (उद् अगात्) ઉદિત થયો છે, તેથી કરીને (अहम्) હું (द्विषते) શત્રુની (मो) નહિ (रधं) હિંસા કરું, તેને તાબે નહિ થાઉં.

५ आश्विन

जिह्वाया अग्रे मधु मे जिह्वामूले मधूलकम्।
ममेदह क्रतावसो मम चित्तमुपायसि॥

(अथर्व० १-३४-२)

વિનય

હું તો માધુર્યને પ્રાપ્ત કરવાની સાધના કરી રહ્યો છું. સંસારની પ્રત્યેક વસ્તુના સેવન દ્વારા મને મધુરતા જ સાંપડે એવી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાના મને કોડ છે. માધુર્ય ! તમે મારા સમસ્ત જીવનની અંદર ઓતપ્રોત એકરસ બની જાઓ. મારા સમસ્ત જીવનને મધુર બનાવી દો–માધુર્યમય કરી દો. હું મારી વાણી વડે મધુર વચનોજ બોલું. મારી જિહ્વાનો અગ્રભાગ મધથી ભર્યો રહે અને મારી જીભના મૂળમાં તો વળી તેના કરતાં વધારે મધ ભરેલું ને ભરેલું રહે. હે મધુમય પ્રભુ! માધુર્યની ખુબી નહિ સમજનારા લોકો પણ પોતાનું કામ કાઢી લેવા પૂરતો મધુરતાનો આશ્રય તો લે છેજ અને કરીને પોતાના ઉપર ઉપરના વ્યવહારમાં, દેખાવ પૂરતી મધુરતા આવે તો તેટલું પૂરતું છે એમ તેઓ માને લે છે. તેમની જીભના મૂળમાં દ્વેષ ભરેલો હોય છે તેથી તેઓ જીભના અગ્રભાગમાં તો પ્રેમ અને માધુર્યનો ડોળ કરે છે. પરંતુ તેમને ખબર નથી કે આ.પ. આ. [illegible] ભરેલા માધુર્યના કરતાં તો કડવા [illegible] આવા [illegible] માધુર્ય વડે વાસ્તવિક રીતે કે [illegible] સિદ્ધ નથી થઈ શકતું. તેઓ [illegible] માધુર્ય [illegible] [illegible] અનિષ્ટમાંજ રહેશે [illegible]

[illegible]
"[illegible]" ([illegible])

...ી સોળખતા મારી વાણીમાંથી તો જે પ્રેમમય મધુ
...ર્ઠે છે તે ફક્ત જીભના ટેરવા આગળથી નહિ પણ જીભ-
...ા મૂળ આગળથી, મારા હૃદયમાંથી, મારા પ્રેમથી ભરપૂર
...એલા માનસસાગરમાંથી નીકળીને વાણી દ્વારા બહાર પડે
...છે. મારૂ એકે એક કર્મ પણ મધુમય પુષ્પોનું વર્ણન કરે
...છે. હે માધુર્ય ! તું મારી પ્રત્યેક ક્રિયામાં, પ્રત્યેક ગતિમાં,
...પ્રત્યેક વ્યવહારમાં સમાવેશ કરે એટલાથી મને સંતોષ
...થવાનો નથી, પણ મારી પ્રત્યેક બુદ્ધિમાં, પ્રત્યેક વિચારમાં
પ્રત્યેક નિશ્ચયમાં તારો કાયમને નિવાસ થાય એવી મારી
ઇચ્છા છે. મારા રાતદિવસના એકે એક સંકલ્પ પણ મધુ-
મય બની ગએલા હોય. હે મધુ ! મારા અંતઃકરણના
એકે એક ભાગમાં તમે એવા રમી જાઓ કે મારો ચિત્ત-
પ્રદેશ પણ તમારાથી અવ્યાપ્ત ન રહે—અર્થાત્ મારી એકે
એક વાસના પણ માધુર્યથી ખુશબોદાર બની ગઈ હોય
અને મારી સ્મૃતિમાં મારી સ્વપ્નાવસ્થામાં પણ દ્વેષ, કટુતા,
અમૈત્રીનો નાનો સરખો પડછાયો પણ ન આવે. હે મારા
પ્રેમ અને જ્ઞાનસ્વરૂપ પ્રભો ! હું તમારા મધુરૂપનો ઉપા-
સક બન્યો છુ.

શબ્દાર્થ

(मे) મારી (जिह्वायाः अग्रे) જીભના અગ્રભાગમાં (मधु) માધુર્ય હોય અને (जिह्वामूले) મારી જીભના મૂળમાં (मधूलकम्) આના કરતા પણ વધારે માધુર્ય હોય અથવા માધુર્યનું ઝરાપું વહેતું હોય. હે મધુ ' તુ (इत् अह) નિશ્ચયપૂર્વક (मम) મારા (क्रतौ) પ્રત્યેક કર્મમાં, પ્રત્યેક બુદ્ધિમાં (असः) વિદ્યમાન થઇ જા અને તું (मम) મારા (चित्तं) અંત કરણના ચિત્તપ્રદેશ સુધી (उपायसि) પહોંચી જા, વ્યાપ્ત થઇ જા.

६ आश्विन

यन्मन्यसे वरेण्यं इन्द्र द्युक्षं तदाभर।
विद्याम तस्य ते वयं अकूपारस्य दावने॥
(ऋ० ५-३९-२)

વિનય

જગતમાં મનુષ્યોની પાસે અન્નભંડાર, પશુ, [illegible]
વાહન, સરસામાન, રાચરચીલાં, સોનારૂપાના સિક્કા, પ્રતિ[illegible]
લાગવગ, વેપારી શાખ વગેરે નાના પ્રકારનાં ઐશ્વર્ય હ[illegible]
છે અને આવાં ધન ઐશ્વર્ય વડે સંસારનાં મોટાંમોટાં ક[illegible]
નભી શકે છે, જાતે સુખ ભોગવી શકાય છે અને બીજ[illegible]
ઓને પણ સુખ આપી શકાય છે, એ વાત પણ ખો[illegible]
નથી. પરંતુ તેની સાથે એવા પણ ઘણા લોકો હોય છે
જેમની પાસે ઉપર કહ્યું તેવું ધન છે ખરું, પણ તે ધ[illegible]
તેમને સુખી અને ઉન્નત બનાવવાને બદલે ઉલટા દુઃ[illegible]
કરે છે અને અવનતિ તરફ ઘસડી લઈ જાય છે. એ ધન[illegible]
લીધેજ તેમનાં શરીર, મન અને આત્મા ઉત્તરોત્તર નિર્બ[illegible]
અને નિસ્તેજ બનતાં જાય છે. વળી એવા લોકો પ[illegible]
જગતમાં છે કે જેમનું ધન તેમના એકલાનાજ નહિ પ[illegible]
તેમની સાથે સાથે બીજાઓના પણ વિનાશનું કારણ [illegible]
છે. ત્યારે એવા ધનને સંપાદન કરીને આપણે કરવ[illegible]
પણ શું ? એ ધન વરેણ્ય તો નથીજ. એના કરતાં તો [illegible]
ન હોય તે વધારે સારૂં. વળી કેટલાકનું ધન એવું નિસ્તે[illegible]
પણ હોય છે કે તેનાથી તેમને હાનિ તો નથી થતી, પ[illegible]
તેની સાથે તેમને કશો લાભ પણ થતો નથી. એવા લોક[illegible]
ધનમાં કશી શક્તિજ નથી હોતી. તે તેમના ઉપયોગમ[illegible]
આવતું નથી અથવા આવી શકતું નથી. એને એક [illegible]
માટીનો ઢગલો કહીએ તો પણ ચાલે. એવા ધનને પ્ર[illegible]
કર્યાથી પણ આપણને શો લાભ થવાનો હતો ? માટે [illegible]
પ્રભો ! અમને તો તમારૂં વરેણ્ય દ્યુતિવાળું ધનજ આ[illegible]

પણ આ જટિલ સંસારની અંદર આવા સાચા ધનન[illegible]
ભાળ મળવી પણ કાંઇ સહેલ નથી. મનુષ્યની બુદ્ધિ [illegible]

પરિમિત છે. કયુ ધન કેવા પ્રકારનું છે તેની તેને સમજ પણ શી રીતે પડે ! અને કદાચ જરાતરા પડે તો પણ કેટલી થોડી ! એટલા માટે હે પરમેશ્વર ! તમે એવું કાંઈક કરો કે જે ધન વરવાને-ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય હોય અને તેજસ્વી હોય તેજ અમારી પાસે ચાલ્યું આવે અને એથી ઉલટા પ્રકારનું હોય તે અમારાથી વેગળું ને વેગળુંજ રહે. હે પ્રભુ ! તારી એકલાનીજ બુદ્ધિ કદી પણ ભુલ કરે નહિ એવી અને પરિપકવ છે. માટેજ અમે તને કહીએ છીએ કે, જે ધનને તું સાચું માનતો હોય તે ધનનેજ અમારી પાસે આવવા દેજે. જે ધન વરણીય ન હોય, જે ધન તેજ રહિત હોય, એવા કુત્સિત ધનનો ખાલી બોજો અમારે માથા ઉપર લઇ લઇને ફરવું નથી, એવા ધનના ભલેને અમારી આગળ ઢગલા ને ઢગલા ખડકાઇ જાય અથવા નાના પ્રકારના મનોહર રૂપ ધારણ કરીને અમને લલચાવવાને આવે તોપણ તેને ગ્રહણ કરવાની અમને કદી ઇચ્છા થવાની નથી. એનાથી તો અમે ઉલટા વેગળા રહેવા ઇચ્છીએ છીએ. એવું કુત્સિત ધન અમારી પાસે કદી એકડું ન થાઓ. માટે તમેજ એવું કાંઇક કરો કે અમારી પાસે માત્ર તેજ ધન ખેંચાઇ આવે, તેજ ધનનો અમારી પાસે જમાવ થાય કે જે વરવાને યોગ્ય હોય, જેના વડે વાસ્તવિક રીતે અમારાં શરીર, મન અને આત્માની ઉન્નતિ સિદ્ધ થાય અને જેના વડે સૌનું કલ્યાણજ થાય. વળી અમારી પાસે માત્ર તેજ ધન ચાલ્યું આવે કે જે કોઈ કાળે પણ નિસ્તેજ, નિરર્થક અને ભારરૂપ નીવડવાનુંજ ન હોય. હે પરમ ઐશ્વર્યવાળા પ્રભુ ! અમે તારી પાસેથી સદા આવાજ ધનની પ્રાપ્તિ કરવા ઇચ્છીએ છીએ.

શબ્દાર્થ

(इन्द्र) હે પરમેશ્વર ! (यत्) જેને તુ (वरेण्यं) વરવાને યોગ્ય (द्युक्षं) અને તેજોયુક્ત ઐશ્વર્ય (मन्यसे) માનતો હોય (तद्) તે (आभर) અમારે સારૂ લાવ. જેના વડે (वयं) અમે (ते) તારા (तस्य) તે (अकूपारस्य) અકુત્સિતપૂરણ, જેના વડે પોતાની જાતને ભજવાથી કુત્સિત ન થવાય એવા (दावने) દાનને (विदाम) પ્રાપ્ત કરી શકીએ.

७ आश्विन

ये नदीनां संस्रवन्ति उत्सासः सदमक्षिताः।
तेभिर्मे सर्वैः संस्रावैः धनं संस्रावयामसि॥
(अथर्व० १-१५-३)

વિનય

નિરંતર વહી જતી નદીઓને જુઓ. તેમનાં મૂળ જળના અક્ષીણુ સ્રોતમાં હોવાથી તેમનો પ્રવાહ કદી તૂટી જતો નથી. તેમનાં મૂળમાંથી સદા નવું નવું જળ નીકળતુંજ જાય છે અને એ રીતે તે નદીઓ સદાકાળ વગર હરકતે આગળ ને આગળ વહન કરતી ચાલી જાય છે. નદીના કિનારા ઉપરના પ્રત્યેક સ્થાન આગળ ક્ષણે ક્ષણે નવું નવું પાણી ત્યાંથી આગળ આગળ આવતું જાય છે અને ત્યાં આગળનું પહેલાંનું પાણી ત્યાંથી આગળ ને આગળ વહેતું જાય છે. આજ પ્રમાણે માનવસંસારમાં ધનનો પ્રવાહ નિરંતર પ્રવાહિત થઇ રહ્યો છે. ધનનો પ્રવાહ એક માણુસની પાસેથી નીકળીને બીજા માણુસની પાસે જઈ પહોંચે છે. અમુક ધનરાશિ એકના હાથમાંથી બીજાના હાથમાં અને બીજાના હાથમાંથી કોઇ ત્રીજાના હાથમાં ચાલ્યો જાય છે. આવી રીતે આપણા માનવસમાજમાં અનેક પ્રકારે ધનની ધારાઓ વહ્યા કરે છે. નદીના સ્રોતને બાંધી લીધાથી બંધાઇ ગએલું પાણી જેમ સડી જાય છે અને તેમાંથી નાના પ્રકારના રોગોની ઉત્પત્તિ થાય છે તેમ માનવસમાજની અંદર લોભી-લાલચુ લોકો, કે પોતાનુંજ પેટ ભરનારા કંજુસ લોકો ધનના વહેણને પોતાની આગળ બાંધી લઇને તેને આગળ વહી જતું અટકાવે છે; તેથી કરીને તે જનસમાજમાં ધનની અસમાનતાને લીધે નાના પ્રકારના સામાજિક રોગો અને ઉપદ્રવો ઉત્પન્ન થાય છે—જમીનદારો અને ખેડૂતોના, શેઠીઆઓ અને મજૂરો

રોના, ઉમરાવો અને ગરીબોના ઝઘડા ઉભા થાય છે અને તેમાંથી હડતાલો, અત્યાચારો અને ક્રાન્તિઓનો જન્મ થાય છે. આખુંય રાષ્ટ્રીય શરીર વ્યાધિગ્રસ્ત બની જાય છે. એટલા માટે હે પ્રભો ! હું તો મારી પાસે આવેલા ધનને નદીના વહેણની માફક આગળ ને આગળ વહેવડાવતો રહું છું; તેને મારી પાસે બાંધી રાખવાની મૂર્ખતા નથી કરતો. રૂપીઆ પૈસાથી માંડીને આત્મિક ઐશ્વર્યો સુધીનાં ચારે દિશાએથી મારી પાસે વહી આવતાં તમામ પ્રકારનાં ધનને જેવાં આવે તેવાંજ પાછાં આગળ વહેતાં કરતો રહું છું. હે નાથ ! બધાંજ ધન તારાં છે, મારાં નથી. હું તો માત્ર તારા તરફથી વહી આવતા ઐશ્વર્યના વહેણને ગ્રહણ કરનારો અને તેને આગળ પહોંચાડનારો છું. દરેક નવા ધનના રૂપમાં ઐશ્વર્યનું તાજું જળ જે મારી પાસે એકાદ ક્ષણને માટે આવી પહોંચે છે તેના ઉપભોગથી મને સંપૂર્ણ પુષ્ટિ તુષ્ટિ મળતા રહે છે. ધનનો ઉપભોગ કરવાની આજ સાચી રીત છે. ધનને બાંધી રાખવાથી તે આપણને પુષ્ટિ આપી શકતું નથી, પણ ઉલટું તે ગંધાઈ ઉઠે છે અને તેથી આપણને પોતાને અને આખા જનસમાજને હાનિ પહોંચાડે છે. માટે હે નાથ ! હું તો તારા પ્રત્યેક ઐશ્વર્યને તાજું તાજું ચાખી લઉં અને પાછું તેને આગળ ને આગળ મોકલતોજ જાઉં જેથી કરીને તારા અક્ષીણ સ્રોતમાંથી રોજ રોજ નવા નવા ઐશ્વર્યરૂપી જળનું વહેણ મારી આગળ આવ્યાજ કરે અને એ પ્રવાહ મને સર્વ પ્રકારે વિકસિત અને પરિપુષ્ટ કરતો રહીને મારી મારફતે પાછો આગળ ને આગળ વહેતોજ જાય, સદાય વહેતોજ જાય.

શબ્દાર્થ

(ये) જે (त्वरं अह्रिताः) સદા ગતિમાન રહેનારા, કદી પણ બંધ થાય નહિ એવા (नदीनां उत्सासः) નદીઓના પ્રવાહ વહી રહ્યા છે (तेभिः मे सर्वैः संस्रावैः) તે મારા તમામ પ્રવાહોની સાથે (धनं) હું મારા ધનને પણ (संस्रावयामसि) આગળઆગળ પ્રવાહિત કરતો રહું છું.

१ आश्विन

श्रद्धयाग्निः समिध्यते श्रद्धया हूयते हविः।
श्रद्धां भगस्य मूर्धनि वचसा वेदयामसि॥

(ऋ. १०-१५१-१)

વિનય

સંસારનો કોઇ પણ અગ્નિ શ્રદ્ધા વિના પ્રદીપ્ત થઈ
શકતો નથી; તેમ કોઇ પણ ત્યાગ, કોઇ પણ આત્મ-
બલિદાન શ્રદ્ધા વિના સમર્પિત થઈ શકતું નથી. કોઇ
પ્રકારની સફળતા પ્રાપ્ત કરવી હોય તો તેને સારૂ તપ
કરવો પડે છે અથવા અગ્નિ પ્રદીપ્ત કરીને તેમાં બલિદાન
દેવું પડે છે. કોઇ પણ અમુક દિશામાં ઉન્નતિ કરવાની
ઇચ્છા હોય તો હમેશાં બે કામ કરવાંજ પડશે; એક તો
આત્મબલિદાન દેવાને સારૂ હમેશાં તૈયાર રહેવું પડશે અને
બીજું જે ધ્યેય આપણે આપણી સન્મુખ રાખ્યું હોય તેનો
પવિત્ર અગ્નિ હમેશાં આપણા હૃદયમાં સળગતો ને [illegible]
તોજ રહેવો જોઇશે. એ બેઉ કાર્ય-એક તો આત્મબલિદાન
અને બીજું અગ્નિદીપન-શ્રદ્ધા વિના સિદ્ધ થઈ શકતાં
નથી. આથી કરીને જગતના તમામ ધીર પુરુષો-કોઈ [illegible]
તો કોઇ સંગ્રામાગ્નિ, કોઇ ધર્માગ્નિ તો કોઈ જ્ઞાનાગ્નિ, કોઇ
આત્માગ્નિ તો કોઇ સંયમાગ્નિ એવા નાના પ્રકારના અગ્નિની
ધગધગતી વેદીઓને અમુક ઉચ્ચ ભાવનાથી પ્રેરિત થઈ
પોતાના અટલ વિશ્વાસ દ્વારા નિત્ય પ્રદીપ્ત કરતા રહે છે
તે વેદીઓમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધાપૂર્વક પોતાના સર્વસ્વની આહુ-
તિઓ આપવાને હમેશાં તૈયાર ને તૈયારજ રહે છે. કોઈ
પણ પ્રકારનો અગ્નિ-ભલે તે સ્થૂલ અગ્નિ કાં ન હોય-
વિના સમિદ્ધ થઇ શકતોજ નથી. તમારી યજ્ઞવેદીનો
નિક અગ્નિ પણ શ્રદ્ધા વિના નથી સળગી શકતો.
અગ્નિહોત્રનું રહસ્ય સમજી ગયા છે તેઓ તો
જાણે છે કે, અગ્નિહોત્રી ભક્તો જે અગ્નિને પ્રદીપ્ત કરે
તે તો પોતાની અંદરની શ્રદ્ધાનેજ પેદા
અંદર સળગની મૂકી દે છે ત્યારે તે સ્થૂલ અગ્નિ

થાય છે. શ્રદ્ધા વિના બહારનો અગ્નિ સળગાવવો એ વ્યર્થ છે, ખાલી લાકડાંની તાપણી કર્યા બરોબર છે. તેનાથી અગ્નિહોત્રનું કોઈ પણ ફળ મળતું નથી. અંદરનો શ્રદ્ધાગ્નિ સળગી ન ઉઠે ત્યાંસુધી એ બધીજ ક્રિયા વ્યર્થ છે. વાસ્તવિક રીતે કોઇ પણ યજ્ઞ, કોઇ પણ અગ્નિદીપન અને આત્મત્યાગ, ટૂંકામાં ઉન્નતિનું કોઇ પણ કાર્ય શ્રદ્ધા વિના આગળ ચાલી શકતુંજ નથી. એટલા વાસ્તે તો ×"શ્રદ્ધાને ધારણ કરો, શ્રદ્ધામય પુરુષ બનો" એવી અમે બૂમો પાડયા કરીએ છીએ. હે મનુષ્યો! તમારૂં કોઈ પણ કામ તમે શ્રદ્ધાહીન બનીને ન કરતા. શ્રદ્ધા વિના કોઇ પણ કાર્યમાં કદી સફળતા મળી શકતીજ નથી. તમારાં તમામ કર્તવ્યોની સફળતાનો અને તમારા ધર્મના તમામ શાસ્ત્રોક્ત વિધિનિષેધનો આધાર કેવળ શ્રદ્ધા ઉપરજ છે. અમે વેદવાણીને નામે દાંડી પીટીને કહેતા ફરીએ છીએ, અમારા પોતાના શબ્દો વડે પણ જાહેર કરીએ છીએ, અમારા જાતિઅનુભવને આધારે પણ સૌ ભાઇઓને નિવેદન કરીએ છીએ કે 'શ્રદ્ધા એ તો ભજનીય ધર્મ-શરીરનું મસ્તક છે.' એ શ્રદ્ધા વિના ધર્મમાત્ર નિર્જીવ છે, મૂડદા સમાન છે. માટે મારા ભાઇઓ! જ્યાં સુધી તમારા કોઇ પણ કાર્યમાં શ્રદ્ધાનો પ્રાણ ધમધમતો ન હોય ત્યાં સુધી તમે જે કાંઇ કરશો તે બધુંજ ફોકટ છે, તમારૂં જીવન પણ મૃત્યુના સરખુંજ છે.

શબ્દાર્થ

(श्रद्धया) શ્રદ્ધાવડે **(अग्निः)** અગ્નિ **(समिध्यते)** પ્રદીપ્ત થાય છે અને **(श्रद्धया)** શ્રદ્ધા વડેજ **(हविः हूयते)** આહુતિઓ દેવાય છે, આત્મબલિદાન કરાય છે. **(भगस्य)** તમામ ભજનીય વસ્તુઓના, ભાગધેય ધર્મના, ઐશ્વર્યના **(मूर्धनि)** મસ્તકના સ્થાને આસન્ન **(श्रद्धां)** શ્રદ્ધાને અમે **(वचसा)** વાણી વડે વેદવાણી વડે **(वेदयामसि)** વેદિત કરીએ છીએ, પ્રકટ કરીએ છીએ.

× પણ 'શ્રદ્ધા' એટલે અમે તે લકીરીઆ આપવાના વચનમાં અથવા અમે તે પુસ્તકના નિર્બંધમાં અંધવિશ્વાસ નહિ, પણ જ્ઞાનયુક્ત, તેજસ્વી, અનુભવસિદ્ધ આત્મવિશ્વાસ–આત્મશ્રદ્ધા, વેદમાં જેને શ્રદ્ધા કહી છે તેનું સ્વરૂપ સમજવું. માટે જુઓ ૨ જો મંત્ર ૨૯ મો. —મેઘાનંદ

१० आश्विन

शतहस्त समाहर सहस्रहस्त संकिर।
कृतस्य कार्यस्य चेह स्फातिं समावह॥

(अथर्व० ३-२४-५)

વિનય

હે બે હાથવાળા માનવી! તું સો હાથવાળો બનીને ધનનો સંગ્રહ કર; તું તારી શક્તિ સો ગણી વધારીને તે વડે ધન, ધાન્ય, ઐશ્વર્ય વગેરેની પ્રાપ્તિ કર અને તેમનો સંગ્રહ કર. પણ આવી રીતે સંપાદન કરેલા તારા ધનનું તું હજાર હાથવાળો બનીને યોગ્ય સુપાત્ર વ્યક્તિને દાન કરી દેજે. જો ધનને પ્રાપ્ત કરતી વખતે તું સો હાથવાળો થયો હોય તો તેની વહેંચણી કરતી વખતે, તેનું દાન કરતી વખતે તું સો હાથવાળો નહિ, પણ એક હજાર હાથવાળો થઇ જજે. એમ કરવાથી તારી નિઃસંદેહ ઉન્નતિ થતી રહેશે, તારી દિનપ્રતિદિન ચઢતી કળા થતી જશે, તારું પણ કલ્યાણ થશે. તું તારા 'कृत'ને અને તારા 'कार्य'ને દેખતો જોતો રહેજે. તેં જે કમાઇ કરી છે તે તો તારી કમાઇ છેજ, તે તો તારી 'कृत' કમાઇ છે; પણ તેં હજાર હાથ વડે દાન કરીને તારી કમાઇને દૂર દૂર ફેલાવી દીધી હશે તો તે પણ તારી કમાઇજ છે. તે તારી 'कार्य' કમાઇ છે તે તને ભવિષ્યમાં તેનાં ફળ આપે એવી કમાઇ છે. ખરી હકીકત તો એવી છે કે, જેમ એકત્ર કરેલા ધાન્યને બીજ રૂપે જમીનની અંદર સારી રીતે હળ ફેરવીને વેરી નાખવાથી-વાવવાથી તેમાંના એક એક કણમાંથી નવા અંકુર ફૂટે છે અને તે મોટા થશે ત્યારે તેને ફૂલ અને ફળ આવે અને તેમાંથી બીજા હજારો દાણા ઉત્પન્ન થશે, તેવી રીતે સત્પાત્રને દીધેલું દાન, કોઇ પણ પવિત્ર કાર્યમાં, દીધેલું

રના કાર્યમાં ખર્ચેલું ધન અનંતગણા ફળને નીપજાવે . આવી રીતે ધનનું દાન કરવાથી તું કેટલાગણી મોટી ળતનો ધણી થઇશ તેનો હે માનવી ! તું વિચાર કર. તું ટલી મોટી, કેટલી બધી મૂલ્યવાન ' स्फाति 'નો માલિક નીશ તેને તું વિચાર. આ ઉન્નતિ "સો હાથ વડે કમાણી રીને તેનું હજાર હાથ વડે દાન કર્યાનું " પરિણામ છે. ં આ સિદ્ધાન્તનું પાલન કરતો રહીને તારી પોતાની ધવા પ્રકારની ઉન્નતિને યોગ્ય રીતે પ્રાપ્ત કરતો રહેજે.

શબ્દાર્થ

(शतहस्त) હે સો હાથવાળા મનુષ્ય ' (समाहर) તું એકત્ર ર અને (सहस्रहस्त) હે હજાર હાથવાળા ' (संकिर) તું દાન ર. તેને વિખેરી નાખ, વહેંચી નાખ. આ રીતે (कृतस्य) તેં જે માઇ કરી છે તેની અને (कार्यस्य च) જે તું કરવાનો છે તેની स्फातिं) વૃદ્ધિને, ઠસપને (इह) તું આ સંસારમા (समावह) યાયોગ્ય રીતે પ્રાપ્ત કરજે.

११ आश्विन

उत देवा अवहितं देवा उन्नयथा पुनः।
उतगश्चक्रुषं देवा देवा जीवयथा पुनः॥
(ऋ० १०-१३७-१ अथर्व० ४-१३-१

વિનય

હે દેવો! તમારા આ સંસારની અંદર કોઈ મનુ-
ષ્ય સદાને માટે પતિત નથી થતો, તેમ કોઈ સદાને
મૃત્યુ પણ નથી પામતો. માણુસ ગમે તેવો પતિત
હોય, અવનતિના ખાડામાં ગબડી પડયો હોય તો
જ્યારે ઉન્નત થવાની ઈચ્છા કરે ત્યારે પાછો તે [illegible]
થઈ શકે છે. હે દેવો! તમે તો મરી ગએલા મનુષ્યને
પાછો સજીવ કરી શકો છો. ગમે તેવો પાપી મનુષ્ય
તમારી સહાયવડે ફરીથી પુણ્યાત્મા બની શકે છે. [illegible]
પતિત થયાથી ઘણીખરી વાર નિરાશ થઈ જઈએ [illegible]
અમે એવું માની લઈએ છીએ કે, હવે તો અમારો કોઈ
રીતે ઉદ્ધાર નહિજ થાય. પણ હે દેવો! તમે તો [illegible]
દેવજ છો. તમે તો ઘણીજ મહાન શક્તિ અને [illegible]
યુક્ત છો, તમે બેઠા છો અને છતા અમે ઉન્નતિ [illegible]
શકીએ એવું તે કાંઈ હોય? પરોપકારને [illegible]
ધારણ કરનાર શ્રેષ્ઠ પુરુષો! પતિત જનોને [illegible]
કરનારા હે મહાત્મા પુરુષો! હે મારા [illegible]
જનો! તમે તો દેવજ છો. તમારી કૃપામાં [illegible]
અદ્ભુત શક્તિ રહેલી છે તમે તો કોણ [illegible]
પતિતોને તાર્યા હશે, કેટલાય [illegible]
કંઠે પ્રાણ આવ્યા હોય એવી અવસ્થામાંથી [illegible]
આણીને બચાવીને જીવનદાન દીધાં છે અને [illegible]
નીચ પાપીઓને પણ વિનાશની છેવટની પળે [illegible]

ન તરફ પાછા વાળી દીધા છે. મરણ થયા પછી તો માત્ર પુનર્જન્મ પામે છે. પણ એ મૃત્યુ કાંઈ સાચું ું નથી, પાપી બનવું એજ સાચું મૃત્યુ છે. અમર આત્મા કદી મરણ પામતો હોય તો તે માત્ર અપરાધ કરવાથી-મરણ પામે છે. પણ હે દેવો ! તમે તો આવા અત્યંત ટ આત્મિક મૃત્યુમાંથી પણ ઉગારી લો છો અને ફરીથી ય જીવનનો સંચાર કરો છો, તમે આવા સમર્થ છો ! અમે તમારા છીએ તો પછી અમે નિરાશ થઈએજ માટે ? નિરુત્સાહી બની જઈને હાથપગ હલાવવાનું રી દઈએજ શા માટે ? તે કરતાં તમારી જીવનદાયિની ક્તિનું શરણ શા માટે ન લઈએ ? હે દેવો ! અમને પૂરે. ı વિશ્વાસ છે કે, તમે તમારે શરણે આવેલાને અવશ્ય ર ઉંચકી લો છો અને અમારા સરખા મરેલાઓને થી જીવનદાન દો છો.

શબ્દાર્થ

(देवाः) હે દેવો ' (देवाः) તમે દેવો (अवहितं) નીચે પડે-l, પતિતને (उत) પણ (पुनः) ફરીથી (उन्नयथाः) ઉન્નત કરી છો, ઉઠાવી લો છો અને (देवाः) હે દેવો ! (देवाः) તમે દેવો ागः चक्रुषं) પાપ કરનારાઓને, પાપીઓને (उत) પણ (पुनः) ી (जीवयथाः) જીવતા કરી છો, જીવનદાન દો છો.

१२ आश्विन

वि ग्राम्याः पशव आरण्यैः व्यापस्तृष्ण[illegible]
व्यहं सर्वेण पाप्मना वि यक्ष्मेण समायुषा॥
(अथर्व ३।[illegible]

વિનય

હું પવિત્રાત્મા હોઈ તમામ પ્રકારનાં પાપો[illegible] સર્વથા વિયુક્ત છું, હું નિષ્પાપ હોવાથી તમામ [illegible] રોગોથી અળગો છું. આવી રીતે નિષ્પાપ અને [illegible] હોઈને હું હમેશાં આયુ અને પ્રાણથી સંયુક્ત [illegible] વસ્તીનાં ઢોર અને વન વગડાનાં ઢોર એ [illegible] રહી શકે ખરાં ? અરે ! તેઓ તો એકબીજાને [illegible] સામસામી દિશામાં નાસવા માંડે છે. આવું છે [illegible] કોઈ પણ પ્રકારનું પાપ મારી આગળ ટકુ[illegible] રહે ? જે પાપી છે તેને તે કદી નરમ લાગે [illegible] મારી આગળ પાપથી ફરકાય જ કેવી રીતે? [illegible] હું જે વિશુદ્ધાત્મા છું તેની પાસે તો પાપની [illegible] ન હોય. હું જે નિષ્પાપ છું તેના ઉપર [illegible] કેવી રીતે પડવાની હતી ! હે મારા નિર્દોષ [illegible] ન ! હું તો મહાન મારા પ્રાણ અને જીવનથી [illegible] અને એ પ્રાણ અને જીવન પણ મહાન [illegible]

શબ્દાર્થ

(ग्राम्याः पशवः) [illegible] (आरण्यैः) [illegible] (वि असरन्) [illegible] (तृष्णया) [illegible] (वि) [illegible] (सर्वेण पाप्मना) [illegible] (यक्ष्मेण) [illegible] (वि) [illegible] (आयुषा) [illegible] (सम्) [illegible]

१३ आश्विन

ःदू भूम्याः समभवत् तदामेति महद् व्यचः ।
ः वै ततो विधूपायत् प्रत्यक् कर्त्तारमृच्छतु ॥

(अथर्व. ४-१९-६)

વિનય

તમે શું એમ માનો છો કે, આ સંસારમાં 'અસત્'
નું અને પાપનોજ વિજય થયા કરે છે? હા, એ વાત ખરી
છે કે, પરમેશ્વર પોતાના આ સંસારની અંદર જરૂર ઘણી
વાર પાપને થોડી વાર સુધી ફાલવા દે છે, તેને પરિપક્વ
થવા દે છે, પણ વખત આવી પહોંચતાં તેનો વિનાશ થયા
વિના રહેતોજ નથી. પાપનો વેલો ખૂબ ફાલે ફૂલે છે તો
ભલે, પણ ઉખડે છે ત્યારે જડમૂળથી ઉખડી જાય છે. કોઈ
કોઈ વાર પાપનો વેલો જમીનમાં ઉગીને વધતો વધતો
આખાય અંતરિક્ષમાં ફેલાઇ જાય છે અને તેનો ફેલાવો
એટલો બધો વધી જાય છે કે કોઇ કોઇ વાર તો દ્યુલોકના
પ્રકાશને પણ ઢાંકી દે છે. આવું થાય છે ત્યારે તો લોકો
હાહાકાર કરવા મંડી જાય છે. પણ તેની પછીનીજ પળે
તે છિન્નભિન્ન થવા લાગે છે અને ત્યાંથી ગબડતો ગબડતો
પોતાના વાવનારને દુઃખની પ્રતિક્રિયા ચખાડીને આખો ને
આખોજ ત્યાંનો ત્યાં વિલીન થઈ જાય છે. જેટલા જેટલા
અધર્મ ઉગે છે તે બધાય પૃથ્વીમાંથી, અજ્ઞાનમાંથી, અંધ-
કારમાંથી, જડતામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે પોતાના સ્થૂળ
બળને-પશુબળને વધારતા વધારતા ચારે દિશાએ ફેલાઈ
જાય છે. તેઓ પોતાના સ્થૂળ બળ વડે પોતાનો અર્થાત્
પાપનો વિરોધ કરનારા તમામ લોકોને એક વાર તો દબા-
વી દે છે. તેના આવા દબાવી દેવાના સ્વભાવને લીધે ધીરે
ધીરે આખાય સંસારમાં તેનાંજ ડંડુભિ ગાજી રહે છે,
તેનીજ આણ વર્તાઈ જાય છે, જગતમાં તેનોજ શંખો વાગ-
વા માંડે છે. સંસારના ભલભલા દિવ્ય પુરુષોનું, મોટા

મોટા ઈશ્વરપરાયણ મહાત્માઓનું દિવ્ય તેજ પણ ઉશડેલી આંધીના અંધકારમાં ઢંકાઈ જાય છે. તો સાધારણ લોકો તો બિચારા ભયભીત બની [illegible] ચૂં કે ચાં કર્યા વગરજ તેના અંધેર રાજ્યને [illegible] સહકાર આપતા થઈ જાય છે, પાપની સાથે [illegible] વામાંજ પોતાનાં હિત અને સ્વાર્થ સધાતાં હોય માનતા થઈ જાય છે. આ અંધકારમાં તેઓને [illegible] અને ગભરાટ તો થયાજ કરે છે અને દહાડે દહાડે ગભરાટ વધતો પણ જાય છે. આવે વખતે ઈશ્વર[illegible] ઓની અટળતાનો અનુભવ કરનારા કોઈ કોઈ [illegible] જરા પણ ગભરાતા નથી, લેશમાત્ર પણ [illegible] નથી, પરંતુ ઉલટા મનમાં રાજી થાય છે, કેમકે તેઓ જોઈ શકે છે કે, પાપ જેટલું વધી શકવાનું હતું તે વધી ચૂકયું છે અને હવે તો તેના વિનાશકાળનાં [illegible] વાગી રહ્યાં છે. અધર્મના લૂલા પાયા ઉપર [illegible] પાપની ઊંચી અને ભભકભરી ઈમારત [illegible] પોતાનાજ ભારને લીધે આપોઆપ તૂટી પડશે [illegible] અને તેના રચનારને, તેને ઉભી કરનારને દુઃખ, [illegible] આપતી આપતી નીચે આવી પહોંચે છે અને [illegible] ડતી, પછડાતી અને પોતાના કર્તાને પણ [illegible] જમીનદોસ્ત બની જાય છે.

હે મનુષ્યો ! યાદ રાખજો કે, આ સંસારમાં [illegible] તો સતનો અને પુણ્યનોજ થાય છે

શબ્દાર્થ

(**असत्**) પાપ, અધર્મ (**भूम्या**) [illegible] (**[illegible]**) [illegible] ઉત્પન્ન થાય છે અને (**तत्**) તે (**महत् व्ययः**) [illegible] (અંતરિક્ષની અંદર) ફેલાઈને (**द्यां**) [illegible] (**[illegible]**) [illegible] જાય છે. પણ (**ततः**) ત્યારથી, આટલે સુધી [illegible] (**[illegible]**) તે (**यैः**) નિઃસંદેહ (**[illegible]**) પોતાના [illegible] (**[illegible]**) તેના તરફ પાછું વળીને (**[illegible]**) [illegible] ઉપર (**[illegible]**) તૂટી પડે છે, આવી પડે છે

१४ आश्विन

यश्चकार न शशाक कर्तुं शश्रे पादमङ्गुरिम् ।
चकार भद्रमस्मभ्यम्, आत्मने तपनं तु सः ॥
(अथर्व. ४-१८-६)

વિનય

કોઇ બળહીન અશક્ત પુરુષ ક્રોધના આવેશને વશ
ને કોઈ બળવાન વ્યક્તિની હિંસા કરવાને ધુંવાં પુવાં
ીને તૈયાર થઇ જાય છે, ત્યારે તે ઘણું કરીને તેના
તાનાજ હાથપગ ભાંગી શકે છે, પેલા બળવાન માણસ-
તે કાઇજ નથી બગાડી શકતો. ઉતાવળાપણાનું, વગર
ચાર્યે ઝટ લઇને કાંઇ કરી બેસવાની ટેવનું, લાગણીના
મરાને વશ થઇને પરિણામનો વિચાર કર્યા વગર કામ
ી બેસવાનું આવુંજ પરિણામ થયા કરે છે. વળી સત્ય
કીકત એ છે કે, જે નિર્બળ હોય છે તેજ હિંસા કરે છે,
ને હિંસા દ્વારા જે કામ કરવાની ઇચ્છા રાખીએ તે કામ
રવાને આપણે હમેશાં અશક્તજ નીવડીએ છીએ. કારણ
હિંસા વડે આપણે કોઇનો પણ વિનાશ કરી શકતાજ
થી. અમુક વખત સુધી તેને સંતાપ આપ્યા કરીએ, તેના
ર્યને બહુ થોડી વાર સુધી રોકી રાખીએ, પણ તેથી કરીને
ેની આપણે હિંસા કરીએ છીએ તેની તો આથી ઉલટી
દ્ધિ થાય છે, તે ઉલટો વધારે ફાલે ફૂલે છે અને આપણી
ાતાની તો સદૈવ તેથી હાનિજ થાય છે. જરાક વધારે
ંચી દૃષ્ટિ કરીને જોઇશું તો સમજાશે કે, જ્યારે જ્યારે
ાપણે કોઈ મનુષ્ય બાઈની હિંસા કરીએ છીએ, ત્યારે
ાપણે ખરી રીતે તેનું તો કશું નથી બગાડી શકતા, પણ
ાપણા પોતાનાજ કોઇ કોઈ અવયવને, આપણા પોતા-
ાજ હાથ-પગને કાપી નાખીએ છીએ. હિંસા કરવાથી

આપણી પોતાની જાતને જે ચણુચણાટ [illegible]
આત્મા અમુક અંશે નિર્બળ અને નિસ્તેજ [illegible]
નુકસાન તો જાણે થવાનું જ. આટલા માટે [illegible]
તો પોતાની હિંસા કરનારના ઉપર હમેશાં [illegible]
કોઇ તેમને લાકડી વડે મારે છે ત્યારે તેમને [illegible]
રને થતી ઇજાની દરકાર નથી હોતી, [illegible]
પીડાનો તેમને વિચાર નથી આવતો, પણ [illegible]
રના કોમળ હાથને લાકડી વીંઝવાથી પીડા [illegible]
હોય તેની તેમને ચિંતા થતી હોય છે. [illegible]
આપણી હિંસા કરે ત્યારે તેથી આપણું [illegible]
ભલું જ થાય છે, તેનાથી આપણી સહનશક્તિ [illegible]
આપણી તપશ્ચર્યાનું બળ પણ વધે છે અને [illegible]
કદાચ શરીર છૂટી પણ જાય તો તેથી [illegible]
અતિ પવિત્ર યજ્ઞ પૂર્ણ થઇ જાય છે અને [illegible]
આત્મિક શક્તિમાં વધારો તો થવાનો જ [illegible]
આપણું તો બધી બાજુએથી ભલું ને ભલું જ [illegible]
જે કાંઇ સહન કરવું પડે છે, જે કાંઇ હાનિ [illegible]
થાય છે તો તે પેલા બિચારા હિંસકને જ [illegible]
તેને જ તપવું પડે છે. પ્રથમ તો તે પોતાના [illegible]
તાપમાં તપે છે અને ત્યારપછી પોતાની [illegible]
પાપની પ્રતિક્રિયારૂપે, ફળરૂપે આવ પડ[illegible]
માં પણ તેને તપવુ પડે છે

શબ્દાર્થ

[illegible]

१५ आश्विन

स्वर्यन्तो नापेक्षन्त आ द्यां रोहन्ति रोदसी ।
यज्ञं ये विश्वतोधारं सुविद्वांसो वितेनिरे ॥

(अथर्व. ४-१४-४ । यजु. १७-६८)

વિનય

આપણે જે જે યજ્ઞો કરીએ તે તે બધાજ 'વિશ્વતોધાર'
બાજુએથી બધાને ધારણ કરનારા હોવા જોઇએ,
ઘણી ખરી વાર આપણા યજ્ઞો 'एकतोधार'-એકજ
જુએથી માત્ર એકનેજ ધારણ કરનારા હોય છે. આમ
ાનું એકજ કારણ છે કે, આપણી દૃષ્ટિ આઘે સુધી નથી
ાંચતી, તેથી કરીને આપણે આખા વિશ્વના ઉપર દૃષ્ટિ
મીને લોકોપકાર નથી કરતા. આથી કરીને આપણાં
કાર્ય-અર્થાત્ આપણાં લોકોપકારનાં કાર્યો સાંકડાં, અ-
ગામી અને એકપક્ષીય હોય છે. આપણે જે કાંઈ કરીએ
એ તે કાં તો આપણા પોતાના સમાજના હિતને માટે,
. તો આપણા સ્વદેશ અથવા રાષ્ટ્રના હિતને માટે અથવા
ામુક સંસ્થાના અથવા આપણા પોતાના કુટુંબના હિતને
ાટે ભારે ભારે સ્વાર્થત્યાગ કરી નાખીએ છીએ, પણ એ
માજનું, સંસ્થાનું, દેશનું અથવા રાષ્ટ્રનું હિત આખાય
સંસારના હિતની સાથે વિરોધ ધરાવે છે કે નહિ, આમાનુ
ાઈનું પણ હિત કરવા જતાં આખા સંસારનુ હિત મારું
ાય છે કે નહિ, એ વાત આપણે ધ્યાનમાં લેવી જોઇએ
! નથી લેતા. વિશ્વતોધાર યજ્ઞ તો તેજ કહેવાય, કે જે
'सर्वभूतहित' ને અર્થે થતો હોય, જે આખા વિશ્વના
લ્યાણને અર્થે, પ્રાણીમાત્રના હિતનો વિચાર રાખીને થતો
ાય અથવા પરમાત્મપ્રીત્યર્થેજ થતો હોય એમ કહીએ
ાપણ ચાલે. એજ યજ્ઞ ચારે દિશાએ પૂરેપુરો ફેલાયેલો,

ગીતા, અ૦ ૫, શ્લો૦ ૨૫, અ૦ ૧૨, શ્લો૦ ૪.—મૂળલેખક

વિતત અને વ્યાપક નીવડે છે. એજ યજ્ઞ ×'વિષ્ણુ' કહેવાય છે. પણ યજ્ઞના આવા વિષ્ણુરૂપને અથવા વિશ્વતોધાર રૂપને ઓળખનારા ઉત્તમ જ્ઞાની પુરુષો વિરલાજ હોય છે અને એવા વિરલા નરોજ તે યજ્ઞને વિતત, વ્યાપક કરી શકે છે. આથી કરીને જેઓ 'સુવિદ્વાન્' છે તેઓ તો તરત પૃથિવી અને અંતરિક્ષની સ્થૂળ અને માનસિક ભૂમિકાઓને ઓળંગીને આત્માની સુખમય અને પ્રકાશમય ભૂમિમાં ચાલ્યા જાય છે, ઘણીજ સુગમતાપૂર્વક ચઢી જાય છે ત્યાં તેઓ આત્મિક સુખનો ઉપભોગ કરતા હોવાથી ત્યાંજ આનંદ માણતા હોવાથી તેમને દુનિયાની કોઇ પણ બીજી વસ્તુની જરાય પરવા રહેતી નથી. 'વિશ્વતોધાર' યજ્ઞ કરનારાઓને ઉપરોક્ત 'સ્વઃ'નું–આનંદમય અવસ્થાનું–એવું સરસ દૃઢ અવલંબન મળી જાય છે કે પછી તેમને સંસારની કોઇ પણ વસ્તુનો આધાર લેવાની લગારે અપેક્ષા રહેતી નથી. ભલે તેમના સાથીઓ તેમને તજીને ચાલ્યા જતા રહે, ભલે તેમનું બધુંજ પ્રભુત્વ નષ્ટ થઇ જાય, ભલે તેમની તમામ પ્રતિષ્ઠાના ઉપર પાણી ફરી વળે પણ આમાંની કોઇ પણ વસ્તુને પકડી રાખવાના હેતુથી તેઓ પોતાના યજ્ઞને થોડી વારને માટે પણ નાનો, સાંકડો અને અવ્યાપક નથી કરતા તે નથીજ કરતા. તેઓ પોતાની દૃષ્ટિને પણ કદી નીચી કે સંકુચિત નથી કરતા. ઉંચે ચઢતી વખતે આ બધી નીચેની ક્ષુદ્ર વસ્તુઓ ઉપર તેમની નજર પણ નથી પડતી. તેઓ ઉંચે ને ઉંચે ચઢતાજ જાય છે અને ત્વરાથી સુખમય અને પ્રકાશમય દ્યુલોકમાં જઇ પહોંચે છે તેનું આજ રહસ્ય છે.

શબ્દાર્થ

(ये) જે (सुविद्वांसः) ઉત્તમ જ્ઞાની મહાપુરુષો (विश्वतोधारं यज्ञं) વિશ્વતોધાર યજ્ઞને, બધાને બધી બાજુએથી ધારણ કરે એવા યજ્ઞને (वितेनिरे) વિસ્તૃત કરે છે તેઓ (स्वः यन्तः) આનંદમય સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરતા રહીને (न अपेक्षन्त) કોઇ અન્ય વસ્તુની અપેક્ષા રાખતા નથી, અથવા નીચે જોતા નથી (रोदसी) તેઓ દ્યાવા–પૃથ્વીને ઓળંગીને (द्यां) દ્યુલોકમા (आरोहन्ति) ચઢી જાય છે.

× 'यज्ञो वै विष्णुः' શતપથ બ્રાહ્મણ ૧-૯-૩-૯, ૧-૧-૨-૧૩ —મૂળનુંજો

१६ आश्विन

त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् ।
उर्वारुकमिव बन्धनात् मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतात् ॥
(ऋ. ७-५९-१२)

વિનય

સ્વાભાવિક અને જેવું થવું જોઈએ તેવું મૃત્યુ તો તેનું નામ કે જેમ ડાળ ઉપરથી પાકું ફળ ખરી પડે, તેમ શરીર સ્વાભાવિક રીતેજ કશી પીડા વગર એમ ને એમજ છૂટી જાય. આપણું મૃત્યુ પણ એવીજ રીતે થાય એવું આપણે જરૂર ઇચ્છીએ. પૂરેપુરા પાકા ગલ થઇ ગએલા ફળને વૃક્ષમાંથી મળવી જોઇતી ઘણામાં ઘણી પુષ્ટિ મળી ચૂકેલી હોય છે અને પાકી જવાથી તેનામાં એક પ્રકારની મનોહર સુગંધ પણ આવી હોય છેજ. એવા પાકા ગલ ફળને ઝાડની ડાળીએથી તોડતી વખતે જોર કરવું નથી પડતું, તે તો પોતાની મેળેજ સહેલાઈથી તૂટી પડે છે. આપણે ઇચ્છીએ છીએ આ સંસારથી જુદા થવાનો આપણો વખત આવી પહોચે તે વખતે આપણું મૃત્યુ, પણ આમ સહેલાઈથી અને સ્વાભાવિક રીતેજ થાય તો કેવું સારૂં! હે ભગવન્! અમે તમારૂં યજન કરીએ છીએ તેનું આ એક પ્રયોજન છે. તમારૂં યજન કરતાં કરતાં અમે આ સંસારવૃક્ષની ઉપર સ્વાભાવિક રીતે પરિપક્વ થતા જઇશું. હે પ્રભો! 'સુંદર સુગંધદાતા' અને 'પુષ્ટિને વધારનારા'ના રૂપમાં અમે તમારી ઉપાસના કરીએ છીએ. તમારી ઉપાસના કરતાં કરતાં અમે જેમ જેમ ધીરે ધીરે પરિપક્વ થતા જઈશું, તેમ તેમ પરિપક્વ અવસ્થાને ઉચિત સુંદરતા અને સુગંધ પણ અમારામાં આવી ગઇ હશે અને તેની સાથે અમને પૂરેપુરી પુષ્ટિ પણ મળી ચૂકી હશે. આવી પરિપક્વ અવસ્થામાં શરીરને છોડી દેવું, સંસારની વિદાય લેવી એ ભયંકર અને દુઃખદાયક થવાને બદલે કેવું સ્વાભાવિક અને શાન્તિદાયક નીવડશે! લોકો મૃત્યુથી નકામા બીએ છે. હે મૃત્યુના સ્વામી દેવ! આવા લોકો તમારાથી પણ ડરે છે, તમારૂં રુદ્ર રૂપ જોઇને ગભરાઈ જાય છે. પણ હે રુદ્ર! તમે તો 'ત્ર્યંબક' છો, ત્રણે લોકના નેત્રરૂપ છો,

નાની અવસ્થાઓના-ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયના-અધિ
ષ્ઠાતા છો. અરે ! ખરી રીતે તો એમજ કહેવું ઘટે કે, સર્વ
લોકની સર્વે અવસ્થાઓમાં તમે અગ્રગા છો, માતા છો.
ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય કરનાર તમે તો અમારી માત
છો. જેમની નજરે તમારૂં કેવળ પ્રલયકારી સંહારક
સ્વરૂપ નજરે પડે છે તેઓ તમારાથી અને તમારા મોકલેલ
મૃત્યુથી ગભરાઇ ઉઠે છે. તેઓ તમારા પુષ્ટિવર્ધક અને
સુંદર રૂપને નથી જોઈ શકતા. આથી કરીને તેઓ તમારૂં
યજન કરતા હોય છે તોપણ તમારામાંથી રસ ગ્રહણ કરી
પરિપક્વતા નથી પામી શકતા. આથી કરીને તેમને એક
જુલમથી સંસાર છોડવો પડે છે, જેથી તેમને માટે મૃત્યુ
ઘણું ક્લેશજનક નીવડે છે. હે અંબક ! તું ભલે સંહાર
કરતી હોય, પણ અમારી તો માતાજ ને ! તું જ્યારે આ
લોકરૂપી તારી ડાબી બાજુની સોડમાથી ઉંચકીને (મૃત્યુ
દ્વારા) અમને તારી બીજી બાજુએ સૂવાડે છે, ત્યારે અમે
નાદાન બાળકો રડીએ છીએ. 'હાય રે ! અમે ગયાં રે ! અમે
મુઆં રે !' એમ કરીને કલ્પાંત પણ કરીએ છીએ. કારણ
કે તે વખતે તું અમને પરલોકરૂપી તારી બીજી બાજુની
સોડમાં સૂવાડી દેવાને વાસ્તેજ અમને અહીંથી ઉપાડી
લે છે તે અમે નથી જાણતાં હોતાં. અમે તારાં અણસમજુ
બાળકો તારી અમૃતમયી સોડને, તારા સુખદાયક ખોળાને
પણ નથી ઓળખતાં ! પણ હે જનનિ ! તું હવે અમને
એવા પરિપક્વ અને સુગંધયુક્ત બનાવી દે કે અમે મરતી
વખતે પણ તારા અમૃતમય ખોળા થકી કદી પણ વિમુખ
થઇએ નહિ. ઓછામા ઓછું એટલું તો હમણાં જરૂર
કરી દે કે, મૃત્યુનો ભય તો અમારા મનમાંથી નીકળી
જાય અને તારા અમૃતમય ખોળામાથી અમને લગાર પણ
આઘા ન ખસેડતી. હે માતા ! તારા અમૃતમય ખોળાથી
તો અમે જરાય છૂટા પડી ન જઇએ.

શબ્દાર્થ

(सुगन्धिं) સારી ગંધ અને સૌન્દર્યવાળા તથા (पुष्टिवर्धनं)
પુષ્ટિ વધારનારા (त्र्यम्बकं) ત્ર્યંબક દેવનું, સંસારના ત્રણે લોકની
અધિષ્ઠાત્રરૂપી માતાનું (यजामहे) અમે યજન કરીએ છીએ. (बन्ध
नात् उर्वारुक इव) લતાના બંધનમાથી જેમ પાકુ ચીભડું છૂટું
થઈ જાય છે તેમ (મરતી વખતે) અમે (मृत्योः) મૃત્યુથી-મૃત્યુ
ભયથી (मुक्षीय) મુક્ત થઇએ, (अमृतात्) અમૃતથી (मा) નહિ

१७ आश्विन

दृष्ट्वा रूपे व्याकरोत् सत्यानृते प्रजापतिः ।
अश्रद्धामनृते दधात् श्रद्धां सत्ये प्रजापतिः ॥
(यजु० १९-७७)

विनय

આ સંસારની અંદર સત્ય અને અસત્ય એવાં એકબીજાની સાથે સેળભેળ થઈ ગએલાં દેખાય છે કે એ બેઉની પરીક્ષા કરીને જુદા પાડવાનું કામ અસંભવિત જેવું થઇ જાય છે. હરકોઇ સત્યની સાથે જુઠાણું પણ એવું સૂક્ષ્મ રીતે ભળી ગએલું હોય છે કે સાચા અને જૂઠાનું પૃથક્કરણ કરવામાં મોટા મોટા તત્ત્વવેત્તાઓ પણ ઘણી વાર પોતાનો પરાજય કબૂલ કરી દે છે. પણ તે છતાં સત્ય અને અસત્ય એક બીજાથી તદ્દન ઉલટી વસ્તુઓ તો છેજ અને તે છતા તેઓ એક જગ્યાએ સાથે રહી શકેજ શી રીતે ? આમ છતાં આ બેઉ સ્વાભાવિક રીતેજ પરસ્પર વિરોધી વસ્તુઓની વચ્ચેનો ભેદ આપણે પારખી નથી શકતા તેનું એકજ કારણ છે કે, આપણે સ્વાભાવિકતાથી ઘણે દૂર નીકળી ગયા છીએ, આપણે અસ્વાભાવિક બનીને પ્રજાપતિથી ઘણે આઘે જતા રહ્યા છીએ. પ્રજાપતિ, જેમણે આપણને પ્રજાઓને ઉત્પન્ન કરી છે, જે અખિલ સંસારના સ્વામી છે, તેમણે તો સંસાર માંહેના તમામ સત્ય અને અસત્યનાં રૂપોને ચોખ્ખેચોખ્ખાં એકબીજાથી જુદાં પાડીજ રાખ્યાં છે. આ બેઉનાં રૂપોની જુદાઇને આધારે જ ઘડેલા પોતાના નિયમોદ્વારા આ સંસાર ઉપર અને પોતાની પ્રજાઓ ઉપર શાસન ચલાવે છે અને તેમના સૌના પતિ, સંરક્ષક થઇ રહ્યા છે, ત્યારે શું તે આપણને તેમની પ્રજાઓને પોતાના જગત્-શાસક નિયમો જાહેર કર્યા વગર એમ ને એમજ એ નિયમો દ્વારા આપણી ઉપર રાજ્ય કરે છે ? નહિ, નહિ, જેવી રીતે તેમણે બાહ્ય જગતની અંદર

સત્ય અને અસત્યનો વિવેક કરી રાખ્યો છે, તેટ[illegible]
તેમણે આપણી અંદર પણ એક એવું સાધન મૂકી ર[illegible]
છે કે જેના વડે આપણે પ્રજાઓ સત્ય અને અ[illegible]
ચોખ્ખે ચોખ્ખો ભેદ કરી શકીએ. તેમણે આપણાં [illegible]
કરણમાં સત્યને માટે શ્રદ્ધા અને અસત્યને માટે [illegible]
સ્વાભાવિક રીતેજ પેદા કરી રાખ્યાં છે. વળી તે [illegible]
પોતેજ આપણા સૌના, એકેએક જણના હૃદયની [illegible]
આવીને બેસી ગયા છે અને જે જે સત્ય છે, તેને [illegible]
આપણા હૃદયમાં શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરે છે; અને જે જે અ[illegible]
તેનેમાટે અશ્રદ્ધા પેદા કરે છે. આટલું છતાં પણ જો આ[illegible]
સત્ય અને અસત્યનો વિવેક ન થઇ શકે તો પછી અ[illegible]
જેવા ભાગ્યહીન કોણ? સાચી હકીકત એવી છે કે [illegible]
તરફથી સત્યાસત્યનો વિવેક કરવાનું કામ જેટલું [illegible]
કઠિન છે, તેટલું તે અત્યંત સહેલું પણ છે [illegible]
માલુમ જે પ્રજાપતિથી દૂર ભાગી જઇને [illegible]
તર્કશક્તિ વડે સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરવા [illegible]
માટે તો અલબત્ત, એ કાર્ય ઘણુંજ કઠિન છે. [illegible]
પ્રજાપતિનું શરણ લે છે અને પોતાના [illegible]
અંદર તેમની આપેલી શ્રદ્ધા અને [illegible]
ટીનો ઉપયોગ કરી જાણે છે એવા [illegible]
અત્યંત સહજ છે

માટે આવો ભાઈઓ! [illegible]
[illegible]

શબ્દાર્થ

(વ્યાકૃતિ) [illegible]
[illegible]

१८ आश्विन

संगच्छध्वं संवदध्वं सं वो मनांसि जानताम् ।
देवा भागं यथा पूर्वे संजानाना उपासते ॥

(ऋ. १०-१९१-२)

વિનય

હે મનુષ્યો ! તમે હમેશાં ભેગાં મળીને ચાલો; એક બનીને તમારાં કાર્યો કરો; એક બનીને બોલો અને તમારાં મન પણ એકબીજાની સાથે એકતા સાધીને હમેશાં એકજ પ્રકારના નિશ્ચય ઘડે આવો દૈવી નિયમ છે. દેવલોકો હમેશાં 'સંજાનાના' બનીને–સમાન મન અને સમાન જ્ઞાનવાળા બનીનેજ પોતપોતાના ભાગનાં કામ નીભાવ્યે જાય છે. ખરી વાત એ છે કે, મન દ્વારા જે જ્ઞાનની એકતા સ્થાપિત થાય છે તેજ સાચી એકતા છે. એક વાર જ્યાં મનની એકતા સ્થપાઇ ગઇ એટલે પછી વચન અને કર્મ-(આચરણ)ની એકતા થતાં કશી વારજ નથી લાગતી. જુઓ, પેલા દેવલોકો કેવા 'સંજાનાના' બનીને પોતપોતાનાં કાર્ય કરી રહ્યા છે ! વારુ, આધિદૈવિક જગત તરફ દૃષ્ટિ કરો; ત્યાં પણ અગ્નિ, વાયુ આદિ દેવતાઓ સંસારના સંચાલનને અર્થે એક જ્ઞાન, એક મન તેમજ સમાન વિચાર સહિત પોતપોતાના ભાગના કાર્યો યથાયોગ્ય રીતે કર્યેજ જાય છે આધ્યાત્મિક જગતમાં જોયો તો ત્યાં પણ પ્રાણ, ઇન્દ્રિયો વગેરે દેવો કેવા પરસ્પર સંગઠિત બનીને–હળી મળીને જીવનનો વ્યાપાર નીભાવી રહ્યા છે ! પગમાં જરા જેટલો કાંટો વાગે કે તરતજ ત્વચા, પ્રાણ, મન, હાથ વગેરે દેવો એક ક્ષણવારમાં એકબીજાની સાથે પોતાનો કેવો સુંદર સહકાર કરી બતાવે છે ! વળી આધિભૌતિક જગતમાં જોયો તો ત્યાં પણ તમામ જ્ઞાની દેવ–પુરુષો છેક પ્રાચીન કાળથી માંડીને આજની ઘડી સુધી

એકબીજાની જોડે પૂરેપુરા સંગઠિત બનીને ભારે ભારે કઠિન કાર્યોમાં સફળતા મેળવતા આવ્યા છે. પરસ્પર મેળ, એકતા, એ દૈવી પ્રવૃત્તિ છે. પોતાના ક્ષુદ્ર સ્વાર્થને છોડી દેવાની અશક્તિ અને કોઈની સાથે મેળ જ ન કરવો, એ આસુરી પ્રવૃત્તિ છે. એટલા વાસ્તે હે મનુષ્યો! તમે એકબીજાની સાથે હળીમળીને ચાલો. તમારા સેંકડો અંગત સ્વાર્થોનો ભોગ આપો અને સૌ એક વિરાટ સમષ્ટિ-સ્વાર્થની સિદ્ધિને અર્થે હરહમેશ એક બનીને પુરુષાર્થ કરતા રહો. લાખો કરોડો માણસો ભેગા મળીને કાર્ય કરશે એવી અત્યંત મહત્ત્વની સામુદાયિક સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે! તેના વડે એ લાખો કરોડો પૈકી પ્રત્યેક વ્યક્તિના તમામ સાચા સ્વાર્થોની પણ પૂર્તિ થઈ જશે. એકતામાં, સંગઠનમાં ઘણુંજ ભારે બળ છે. તમે એક વાર પરસ્પર સંગઠિત થઈ જાઓ, એકત્ર થઈને જે કાર્ય કરવું હોય તે કરી તો જુઓ. એમ કરશો તો દુનિયામાં એવું એક પણ કાર્ય નથી કે જેને તમે સિદ્ધ ન કરી શકો. તમે એકે અવાજે બોલશો તો તમારા અવાજના બળથી તમે આખા જગતને [illegible] શકશો. અને વળી ભેગા થઈને ધ્યાન કરવામાં તો [illegible] વિનાનું અદ્ભુત બળ રહેલું છે. માટે હે મનુષ્યો! [illegible] એક થાઓ; પરસ્પર મેળ સાધો, તમામ પ્રકારે [illegible] એક બનીને કાર્ય કરો અને તમારા તમામ [illegible] ને પ્રાપ્ત કરો.

શબ્દાર્થ

હે મનુષ્યો! (संगच्छध्वं) એકબીજાની [illegible] [illegible] મળીને કાર્ય કરો, (संवदध्वं) [illegible] [illegible] (मनांसि) મન (संजानतां) [illegible] [illegible], તમે [illegible] (यथा) [illegible] [illegible] देवाः) પહેલાંની દેવતાઓ (संजानानाः) [illegible] [illegible] પ્રાપ્ત કરતા હતા, [illegible] (भागं) પોતાના [illegible] [illegible]) [illegible] કરતા હતા, [illegible]

१९ आश्विन

ईर्ष्याया ध्राजिं प्रथमां प्रथमस्या उतापराम् ।
अग्निं हृदय्यं शोकं तं ते निर्वापयामसि ॥
(अथर्व. ६-१८-१)

વિનય

માણસ બીજાની ઉન્નતિ સાંખી શકતો નથી એ થોડી આશ્ચર્યની વાત છે ! અદેખાઈ કરવાની જગ્યાએ જો તે પોતાના સાથીની ચઢતી કળાને જોઈને મનમા પ્રસન્ન થાય, તેના તરફ પ્રેમ દાખવે તો કેવુ સારૂં ? તેમ ન કરતા તે ઈર્ષ્યાથી મનમા ને મનમાં બળી જાય છે. ઈર્ષ્યા એ ઘણી જ ભૂંડી વસ્તુ છે. જ્યારે કોઈ પણ મનુષ્યના હૃદયમાં ઈર્ષ્યાની આગ સળગી ઉઠે છે, ત્યારે તે બીજા કોઈને નહિ પણ તેને પોતાનેજ ઘણીજ ખરાબ રીતે બાળી મારે છે, ઘણોજ સંતાપ આપે છે, એટલુજ નહિ પરંતુ ઈર્ષ્યાની આગ જ્યારે ઘણી વધી જાય છે ત્યારે તો ઘણી વાર મોટાં ભર્યા ભાદર્યાં કુટુંબોને સવશ બાળીને ખાક કરી દે છે, કેટલીય પ્રગતિશીલ સમાજો લડાઈઓ લડીને નિર્બળ, નિઃસત્ત્વ અને પશુ બની જાય છે ! એમાંથી કેટલાય સંગ્રામોનાં પગરણ મંડાયાં છે, જેમાં હજારો લાખો માનવીઓ ખુવાર થઈ ગયાં છે ! આટલા માટે ઈર્ષ્યારૂપી આગને શરૂઆતથી વધવા દેવીજ નહિ. ઈર્ષ્યાની આગનો સૌથી પહેલો ભડકો સળગી ઉઠે તે વખતેજ તેને હોલવી દેવી એજ સારૂં છે. એ આગને શરૂઆતમાંજ ઠડી પાડી દેવી જોઈએ. એવે વખતે મનમાં વિચાર કરવો કે " મારા અમુક સાથીને સંપત્તિ મળી, લોકોએ તેનું સન્માન કર્યું, તેને પ્રતિષ્ઠા અથવા તો ઉંચી પદવી આપી, અથવા તેના ઉપર પ્રીતિ દર્શાવી તો તેથી મારૂં શું બગડી ગયું, કે જેથી હું બળી મરૂ અને મનમાં ચણચણ્યા કરૂ ? મારે તેથી શા માટે શત્રુ ન થવુ ? જો મારામા તેના જેટલી યોગ્યતા ન હોય તો મારે ધૈર્યપૂર્વક યત્ન કરીને તેના જેવા સદ્ગુણ પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ. ખાલી પોતાની જાતને બાળી દેવી એ સારૂં નથી. તેની સંપત્તિ અથવા ઉન્નતિ જોઈને મારે બળવું તો નજ જોઈએ." જ્યારે જ્યારે મનમાં ઈર્ષ્યાનો ભડકો ઉઠે ત્યારે આવા વિચાર કરીને તેને શમાવી દેવો જોઈએ

અને વારંવાર મનમાં "મૈત્રીભાવ" ધારણ કરતા રહીને આપણા પેલા સૌભાગ્યશાળી સાથીની જોડે આપણું પૂરેપૂરું ઐક્ય સ્થાપન કરવું જોઇએ, તેની સાથે આપણી પોતાની જાતને જોડીને એકમેક બની જવું જોઇએ. એમ કરતાં કરતાં આખરે તેના આત્માની સાથે આપણા આત્માની એકતા સિદ્ધ કરીને તેની સાથે એટલી હદ સુધી અભિન્નાત્મા થઈ જવું જોઇએ કે તેને પોતાની ઉન્નતિનો વિચાર કરતાં જેટલું તેનું અંતઃકરણ આનંદિત થાય તેટલું આપણું અંતઃકરણ પણ તેની ઉન્નતિને યાદ કરતાં આનંદિત થઈ જાય. તેની ઉન્નતિમાં, તેના સુખમાં આપણે આપણીજ ઉન્નતિને અને આપણાજ સુખનો અનુભવ કરતા થઇ જઈએ. આવી અવસ્થા થાય ત્યારે જાણવું કે, હવે આપણે મૈત્રીભાવની સર્વોચ્ચ દશાએ પહોંચી ગયા. આવી અવસ્થા થશે ત્યારે ઈર્ષ્યાની આગ શમી ગયા વગર રહેશેજ નહિ અને તેને બદલે નિર્મળ પ્રેમની ગંગા વહેતી થઇ જશે.

પરંતુ આવી અવસ્થા થઇ ગયા પછી પણ છેક નિશ્ચિન્ત તો નજ થઇ જવું. કારણ કે ઈર્ષ્યાની આગ કેટલીક વાર ઓલવાઈ ગયા પછી પણ ફરી ફરીને પ્રજળી ઉઠે છે. કેટલીક વાર આપણી અસાવધાનતાની ક્ષણે ઈર્ષ્યાની ચીનગારી ધીરે ધીરે રહીને છાનીમાની સળગવા માંડે તેજ વખતે ચેતી જઈને તેના ઉપર મૈત્રીભાવના વિચારરૂપી જળનો છંટકાવ કરી દેવો અને તેને હોલવી નાખવી. તેનો ભડકો પહેલાં કરતાં તો ઘણો નરમજ હશે એમાં તો કશો સંદેહ નહિ. એમ કરતાં કરતાં જ્યાં સુધી હૃદયમાંથી શોક-સંતાપ તમામ પૂરેપુરા શમી જાય અને તેમની જગ્યાએ પ્રેમની શીતળતાનો અનુભવ થવા માંડે અને આત્મૈક્યના ફુવારા ફૂટવા માંડે ત્યાં સુધી ખૂબ સાવધાનતાપૂર્વક આગને હોલવતા રહેવું જોઇએ.

હે ઈર્ષ્યાથી સંતપ્ત થએલા માનવી! અમે તારા હૃદયાગ્નિને અમારી પ્રેમધારા વડે સર્વથા હોલવી નાખીએ છીએ.

શબ્દાર્થ

(ईर्ष्यायाः) ઈર્ષ્યાની (प्रथमां) પહેલીજ (ध्राजिं) [illegible] અગ્નિને, જ્વાલાને (निर्वापयामसि) અમે [illegible] (उत) અને (प्रथमस्याः अपरां) એ પહેલાની પછીની [illegible] પણ હોલવીએ છીએ, આ રીતે હે મનુષ્ય! (ते) તારી (अ) [illegible] ઈર્ષ્યારૂપી (हृदय्यं यग्नि) હૃદયમાં [illegible] (शोकं) [illegible] તેના શોકમનાપને (निर्वापयामसि) અમે [illegible]

२० आश्विन

ऋतस्यर्तेनादित्या यजत्रा मुंचतेह नः ।
यज्ञं यद् यज्ञवाहसः शिक्षन्तो नोपशेकिम ॥
(अथर्व० ५-११४-२)

વિનય

હે આદિત્યો ! તમે મારા બંધનો છોડી નાખો. મારે યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છા છે. હું ઇચ્છું છું કે, હું યજ્ઞ કરી શકું, પણ કરી શકતો નથી. અત્યારે હું મારા અમુક સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી દઉં એવું હું ઇચ્છું છું, મારે તે કરવોજ જોઇએ, પણ થતો નથી. હું સ્પષ્ટ જોઇ શકું છું કે, મારે રાષ્ટ્રયજ્ઞમાં, સેવાયજ્ઞમા અથવા ધર્મયજ્ઞમાં મારા ભાગની આહુતિ અવશ્ય આપવીજ જોઇએ, એવી આહુતિ આપવાનો ખરેખરો અનિવાર્ય અવસર પણ આવી પહોંચ્યો છે, પરંતુ કોણ જાણે શાથી મારાથી આહુતિ આપી શકાતીજ નથી ! કર્મમાં પ્રવૃત્ત થવાની મનમા ઘણીએ ઇચ્છા હોવા છતાં હું પ્રવૃત્ત થઇ શકતોજ નથી તેનું કેમ ? મન કહે છે કે, અમુક કામ તો મારે કરવુંજ જોઇએ પણ કરવાનો વખત આવે છે ત્યારે હાથજ નથી ઉપડતા ! જાણે મારા હાથ-પગને કોઇએ બાંધી રાખ્યા ન હોય ! હે દેવો ! તમે મને મારી આવી બંધનગ્રસ્ત અવસ્થામાંથી છોડાવો. જે બંધનોને લીધે મારા હૃદયની ઇચ્છા મુજબ હું યજ્ઞકર્મ નથી કરી શકતો, મારે યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છા હોવા છતા પણ હું નથી કરી શકતો, તે બંધનોને તમે છોડી નાખો. હું જાણું છું કે, એનો માત્ર એકજ ઉપાય છે અને તે ઉપાય એજ છે કે, હે યજની-યો ! હે યજ્ઞવાહક આદિત્યો ! તમે મારામાં તે 'ऋत'ના ઋતને, યજ્ઞોના પણ યજ્ઞને તેમજ તમામ સત્યોના એક પરમ સત્યને જાગૃત કરી દો. તે પરમ યજ્ઞરૂપનું, તે સત્યસ્વરૂપનું ધ્યાન કરતાંજ મારાં આ બંધનો આપોઆપ છૂટી જશે. બસ, તે પ્રભુ એક વાર મારા ધ્યાનની અંદર

આવીને સમાઈ જાય એટલીજ માત્ર વાર છે. કહેકે તે પરમ યજ્ઞ-પુરુષ જેણે પોતાના આ ઐશ્વર્યથી પૂર સમસ્ત વિશ્વ બ્રહ્માંડને જીવમાત્રના ઉપભોગને છૂટે હાથે ખુલ્લું મૂકી દીધું છે, જેણે તેનો યજ્ઞ કર્યો દીધો છે, તે સત્યસ્વરૂપ પ્રભુ એક ક્ષણવારને માટે પણ દૃષ્ટિગોચર થઈ જાય, જે પ્રભુ સમસ્ત સંસારમાં એક માત્ર સત્ય વસ્તુ છે અને જેના સિવાયના બીજા બધાંજ નષ્ટ થઈ જનાર છે, એવા પ્રભુની જો એકજ વાર ઝાંખી થઈ જાય, એકજ વાર ધ્યાનમાં તેની ઝલક જોઈ જવાય તો પછી ભારેમાં ભારે ત્યાગ કરવો, મોંઘામાં મોંઘું અર્પણ કરી દેવું, કોઈ પણ યજ્ઞને અર્થે પ્રાણને પણ આપી દેવો, એ મારે માટે રમત જેવું બની જાય, અતિ [illegible] સાધારણ ખેલ થઈ જાય. એટલા માટે હે આદિત્યો! હે મારી ઉચ્ચ અને દિવ્ય પ્રકાશમય વૃત્તિઓ! જ્યારે જ્યારે હું યજ્ઞ કરવા અશક્ત નીવડું, ત્યારે ત્યારે મને તે [illegible] દર્શન કરાવી દેજો, મને તેનું ધ્યાન કરાવી દેજો. તે 'ઋતાનાં ઋત'—સૌ ઋતોના ઋતસ્વરૂપ, સૌ સત્યોના સત્ય સ્વરૂપ-નું ધ્યાન થઈ જતાં મને યજ્ઞ કરતો અટકાવનારાં, મારી યજ્ઞ કરવાની શક્તિને રોકી રાખનારી જે જે મારી [illegible] હશે તે બધીજ નિશ્ચયપૂર્વક ખમી જશે, મને બાંધી રાખનારાં બંધનો ઢીલાં પડીને છૂટી જશે. આ રીતે, હે [illegible] વાહક આદિત્યો! તમે આ ઋતના ઋત દ્વારા મારાં [illegible] બંધનોને સદાને માટે છોડી નાખો.

શબ્દાર્થ

(यजत्राः) હે યજનીય (आदित्याः) [illegible] (इह) આ લોકમાં (नः) અમને (ऋतस्य ऋतेन) [illegible] સત્યના સત્ય પરમેશ્વરદ્વારા (मुंचत) તે બંધનોથી [illegible] (यद्) કે જેમને [illegible] (यजत्राः) હે [illegible] અને (निरामः) કરવાની [illegible] (तद् चिकित्स) કરવાને શક્તિમાન નથી.

२१ आश्विन

यदि जाग्रद् यदि स्वपन् एन एनस्योऽकरम् ।
भूतं मा तस्माद् भव्यं च द्रुपदादिव मुंचताम् ॥
(अथर्व. ६-११५-२)

વિનય

હે ભૂત ! અને હે ભવિષ્ય ! તમે મને સદૈવ પાપથી
ુક્ત કરો. હું જાગ્રત અવસ્થામાં તેમજ ઉંઘમાં પણ જે જે
ાપ કરૂં છું, પાપમાં ખરડાતો જાઉં છું, તેનાથી મને
ુક્ત કરો. જાગ્રત અવસ્થામાં હું સ્થૂળ વૈશ્વાનર લોકમાં
હીને જે જે સ્થૂળ પાપાચરણ કરૂં છું અને મારી સ્વપ્ના-
સ્થામાં સૂક્ષ્મ તૈજસ લોકમાં રહીને જે સૂક્ષ્મ માનસિક
ાપ કરૂં છું, તેમના વડે હું બંધાઈ જાઉં છું. જે પ્રમાણે
ૂપદ'માં, પાપબંધનમાં જકડાઈ જવાથી માણસના પગ
ેવા બંધાઈ જાય છે કે તે આગળ ચાલી શકતો નથી, તેમ-
આ સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ પાપ કરવાથી અમારી ઉન્નતિના
ગ એવા બંધાઇ જાય છે કે જ્યાં સુધી અમારી તેનાથી
ુક્તિ ન થાય ત્યાં સુધી અમે નથી આગળ વધી શકતા
નથી ઉન્નત થઇ શકતા. આ બંધનોમાંથી છૂટા થવાને
ાસ્તે હું ભૂત અને ભવિષ્યકાળની પ્રાર્થના કરૂં છું. મારો
ૂતકાળ મારાં અત્યાર સુધીના આચરણની આત્મનિરીક્ષણ
ડે પરીક્ષા કરીને અને મારો ભવિષ્યકાળ આગળને માટે
ારી પાસે દૃઢ નિશ્ચયો કરાવીને, આ બે રીતે મને પાપ-
ંધનમાંથી છૂટો કરે એવું હું ઇચ્છું છું. એક વાર આપણે
ામે કોઇ પાપ થઇ જાય તો થઇ ગયેલા પાપને માટે
યાં સુધી આપણે પશ્ચાત્તાપ ન કરીએ અને ભવિષ્યમાં
વું પાપ ફરીથી ન કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય ન કરીએ, ત્યાં
ધી નથી આપણે પાપમાંથી છૂટા થઇ શકતા તેમ નથી

આવીને સમાઈ જાય એટલીજ માત્ર વા
તે પરમ યજ્ઞ-પુરુષ જેણે પોતાના આ
પૂર સમસ્ત વિશ્વ બ્રહ્માંડને જીવમાત્રના
છૂટે હાથે ખુલ્લું મૂકી દીધું છે, જેણે
દીધો છે, તે સત્યસ્વરૂપ પ્રભુ એક ક્ષણવ
દૃષ્ટિગોચર થઈ જાય, જે પ્રભુ સમસ્ત સ
સત્ય વસ્તુ છે અને જેના સિવાયના બી
થઈ જનાર છે, એવા પ્રભુની જો એક
જાય, એકજ વાર ધ્યાનમાં તેની ઝલક
પછી ભારેમાં ભારે ત્યાગ કરવો, મોંઘ
દઇ દેવું, કોઇ પણ યજ્ઞને અર્થે પ્રાણ
દેવો, એ મારે માટે રમત જેવું બની
સાધારણ ખેલ થઇ જાય. એટલા માટે
મારી ઉચ્ચ અને દિવ્ય પ્રકાશમય વૃત્તિ
હું યજ્ઞ કરવા અશક્ત નીવડું, ત્યારે
દર્શન કરાવી દેજો, મને તેનું ધ્યાન કરા
ऋत'—સૌ ઋતોના ઋતસ્વરૂપ,
સ્વરૂપ-નું ધ્યાન થઈ જતાં મને યજ્ઞ
મારી યજ્ઞ કરવાની શક્તિને રોકી રાખ
હશે તે બધીજ નિશ્ચયપૂર્વક ખસી જ
નારાં બંધનો ઢીલાં પડીને છૂટી જશે
વાહક આદિત્યો ! તમે આ ઋતના ઋ
ધક બંધનોને સદાને માટે છોડી ના

શબ્દાર્થ

(यजत्राः) હે યજનીય (आदित्या
દેવો' (इदं) આ વાક્યના (नः) અમને (
યજ્ઞ, સત્યના સત્ય પરમેશ્વરના (मुञ्चत)
દો (यद्) કે જેમને લીધે (यज्ञवाहसः)
(यज्ञं) યજ્ઞને (शिशुक्नाः) કરવાની ક્ષમ
उपारिम) કરવાને શક્તિમાન નથી

२१ आश्विन

यदि जाग्रद् यदि स्वपन्न् एन एनस्योऽकरम् ।
भूतं मा तस्माद् भव्यं च द्रुपदादिव मुंचताम् ॥
(अथर्व. ६-११५-२)

વિનય

હે ભૂત ! અને હે ભવિષ્ય ! તમે મને સદૈવ પાપથી મુક્ત કરો. હું જાગ્રત અવસ્થામાં તેમજ ઉંઘમાં પણ જે જે પાપ કરૂં છું, પાપમાં ખરડાતો જાઉં છું, તેનાથી મને મુક્ત કરો. જાગ્રત અવસ્થામાં હું સ્થૂળ વૈશ્વાનર લોકમાં રહીને જે જે સ્થૂળ પાપાચરણ કરૂં છું અને મારી સ્વપ્નાવસ્થામાં સૂક્ષ્મ તૈજસ લોકમાં રહીને જે સૂક્ષ્મ માનસિક પાપ કરૂં છું, તેમના વડે હું બંધાઈ જાઉં છું. જે પ્રમાણે 'દ્રુપદ'માં, પાપબંધનમાં જકડાઈ જવાથી માણસના પગ એવા બંધાઈ જાય છે કે તે આગળ ચાલી શકતો નથી, તેમજ આ સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ પાપ કરવાથી અમારી ઉન્નતિના પગ એવા બંધાઇ જાય છે કે જ્યાં સુધી અમારી તેનાથી મુક્તિ ન થાય ત્યાં સુધી અમે નથી આગળ વધી શકતા કે નથી ઉન્નત થઇ શકતા. આ બંધનોમાંથી છૂટા થવાને વાસ્તે હું ભૂત અને ભવિષ્યકાળની પ્રાર્થના કરૂં છું. મારો ભૂતકાળ મારાં અત્યાર સુધીનાં આચરણની આત્મનિરીક્ષણ વડે પરીક્ષા કરીને અને મારો ભવિષ્યકાળ આગળને માટે મારી પાસે દૃઢ નિશ્ચયો કરાવીને, આ બે રીતે મને પાપબંધનમાંથી છૂટો કરે એવું હું ઇચ્છું છું. એક વાર આપણે હાથે કોઇ પાપ થઇ જાય તો થઇ ગયેલા પાપને માટે જ્યાં સુધી આપણે પશ્ચાત્તાપ ન કરીએ અને ભવિષ્યમાં તેવું પાપ ફરીથી ન કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય ન કરીએ, ત્યાં સુધી નથી આપણે પાપમાંથી છૂટા થઇ શકતા; તેમ નથી

આગળ પણ વધી શકતા. અહા ! અનાદિકાળથી ચાલ્યે આવતો મારો ભૂતકાળ અને અનંત કાળ સુધી ચાલુ રહેનાર મારો ભવિષ્યકાળ એ બેની અંદર હું મારા ચિંતનરૂપી ડૂબકી મારીને મારી સ્થૂળ-સૂક્ષ્મ તમામ પ્રકારની મલિનતાને સારી રીતે ધોઇ નાખીશ. આ ભૂતકાળનાં અથવા આ સ્થૂળ લોકનાં મારાં કામોનું હું પૂરેપુરું નિરીક્ષણ કરતો રહીને એવો કાર્યદક્ષ, સાવધાન અને સદા જાગ્રત બની જઇશ કે જાગ્રત અવસ્થાનાં સ્થૂળ પાપોથી ચેતતો રહીશ અને તેમનાથી સર્વદા બચતોજ રહીશ. આવી રીતે ભવિષ્યના બીજા સૂક્ષ્મ લોકની સહાયતા વડે મારી માનસિક સુદક્ષતાને એટલી હદ સુધી કેળવી કેળવીને તૈયાર કરીશ કે અસાવધાનીથી, વગર જાણ્યે, સ્વપ્નાવસ્થામાં થનારાં માનસિક પાપ પણ મારાથી દૂરનાં દૂરજ રહેદે. આવી આકરી સાધનામાં સિદ્ધિ મેળવ્યાથી મારો ભૂતકાળ અને મારો ભવિષ્યકાળ બેઉ મને જાગ્રત્ અને સ્વપ્નાવસ્થાનાં પાપબંધનોથી મુક્ત કરતા જશે, સદાય મને મુક્ત કરતા જશે.

શબ્દાર્થ

(यदि) જો **(जाग्रत्)** જાગતાં અને **(यदि स्वपन्)** જો ઊંઘતાં ઊંઘતાં **(एनस्यः)** હુ પાપી બનીને **(एनः)** પાપ **(अकर्म)** કરૂં છું તો **(तस्मात्)** તે પાપથી **(मा)** મને **(भूतं भव्यं च)** ભૂત અને ભવિષ્ય, ભૂત અને ભવિષ્યનુ ચિંતન **(द्रुपदात् इव)** જેમ લાકડાની હેડ બેડીમાંથી કેદીને છોડાવાય છે તેમ **(मुंचताम्)** મને છોડાવી દે, મુક્ત કરી દે.

२२ आश्विन

पर्यावर्ते दुष्वप्न्यात् पापात् स्वप्न्यात् अभूत्याः ।
ब्रह्माहमन्तरं कृण्वे परा स्वप्नमुखाः शुचः ॥

(અથર્વ० ७-१००-१)

વિનય

જ્ઞાનના દિવ્ય સૂર્યનો ઉદય થઇ ચૂકયો છે. તેથી કરીને મારી ચિરકાળની અજ્ઞાનરૂપી રાત્રિનો છેડો આવી ગયો છે અને હું મહાનિદ્રામાંથી જાગીને બેઠો થઇ ગયો છું. અત્યારલગી હું ખૂબ ઊંઘ્યો, ખૂબજ ઊંઘ્યો અને ઊંઘમાં કોણ જાણે કેટલાય ભયંકર દુઃસ્વપ્નો હું જોતો રહ્યો અથવા તો અકલ્યાણકારી, અનિષ્ટકર્તા અને દુઃખદાયક માઠાં સ્વપ્નોની દશામાં મેં આટલો કાળ વ્યતીતક ર્યો, પણ હવે એ બધાનો છેડોજ આવી ગયો છે. એ બધાં પાપ, દુઃખ વગેરે જે કાંઇ હતા તે બધાં મારી અજ્ઞાન અવસ્થા પૂરતાંજ હતાં તેથી કરીને મારી નિદ્રાની સાથે તેમનો સૌનો પણ અંત આવી ગયો છે. હવે મેં પાપ–તાપ, ભય–સંકટ, દુઃખ–દારિદ્ર, એ બધાંથી અવળી દિશા તરફ મારૂં મોઢું ફેરવી દીધું છે. મેં બ્રહ્મને, મહાન જ્ઞાનને–આત્મજ્ઞાનને મારી પોતાની અંદર ધારણ કરી લીધું છે. પેલાં સ્વપ્નોમાંથી ઉત્પન્ન થનારાં તમામ દુઃખ, શોક, પીડા વગેરેને બહાર ધકેલી કાઢ્યાં છે. અરેરે ! મેં જે જે 'પાપ' કરેલાં તે બધાંજ દુઃસ્વપ્નો હતાં, જે જે 'अभूति' હતી તે પણ સ્વપ્નના જેવીજ હતી. મારી ઉંઘની સાથે તેમનો સૌનો પણ અંત આવી ગયો. ઉંઘ પોતાના ઉત્પન્ન કરેલા શોક, દુઃખ, ક્લેશ વગેરેને પણ પોતાની સાથે લેની ગઇ. હવે હું પૂરેપુરો જાગી ઉઠયો છું, ખરેખરો જાગી ઉઠયો છું.

શબ્દાર્થ

(दुष्वप्न्यात्) દુઃખદાયક સ્વપ્નોમા થનારા (पापात्) પાપથી અને (स्वप्न्यात् अभूत्याः) સ્વપ્નદશામાં થનારા અકલ્યાણ તરફથી [અકલ્યાણ કરવાના પાપથી] (पर्यावर्ते) હું પાછો વળું છું, હું મારૂં મોઢું ફેરવી નાખું છું. (अहं) હું (ब्रह्म) મહાન જ્ઞાનને આત્મજ્ઞાનને (अन्तरं) મારી અંદર (कृण्वे) કરૂં છુ, [ધારણ કરૂં છું] અને (स्वप्नमुखाः) સ્વપ્નમાંથી આવનારાં (शुचः) શોકને, દુઃખને (परा) [कृण्वे] દૂર ખસેડું છું.

२३ आश्विन

अपक्रामन् पौरुषेयाद् वृणानो दैव्यं वचः।
प्रणीतीरभ्यावर्तस्व विश्वेभिः सखिभिः सह॥

(અથર્વ૦ ૭-૧૦૫-૧)

વિનય

હે મનુષ્ય ! તું હવે પૌરુષેય (મનુષ્યકૃત) વાતો સાંભળવાનું પડતું મૂક અને ઈશ્વરીય વચનો કાને ધર. દરે[ક] બાબતમાં જેટલો પૌરુષેય–મનુષ્યકૃત–અંશ હોય તેટલો તું છોડી દે અને તેમાં જે સારયુક્ત, સત્ય અને દૈવી અંશ હોય તેને તું ગ્રહણ કરી લે. જે નીતિ અનુસાર તારે તારું પોતાનું અને તારા સોબતીઓનું જીવન ઘડવાનું છે તે આજ નીતિ છે. જો તારે ઉચ્ચ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના હો[ય] હોય, સાચી શિક્ષા ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા હોય, તો તું સાધારણ લોકોની સ્તુતિ અથવા નિંદાની માફ વિતં[ડા] વાતોથી, વર્તમાનપત્રોની મસાલેદાર અને ઉત્તેજક પ્રાસં[ગિ]યિક અસ્થાથી અને ભ્રાન્તિપૂર્ણ ચર્ચાઓથી, [illegible] રાગદ્વેષ વડે રંગાયેલા અને કાં તો અતિશયોક્તિવાળાં અને કાં તો હીનોક્તિવાળાં ભાષણોથી આઘોજ રહેજે, તારે કા[ને] એવી વાતો આવે તોપણ તું તેમને સાંભળતોજ નહિ, અને હમેશાં મૂળભૂત સનાતન ઈશ્વરીય નિયમોનેજ ઈશ્વરદ[ત્ત] સત્ય સિદ્ધાંતોનેજ શોધતો રહેજે અને શોધી શોધીને તું તેમનો અભ્યાસ કરતો રહેજે. એવું કરીશ તો તું જ્યાં ત્યાં વેદનોજ અભ્યાસ કરી શકીશ અને ઈશ્વરની વાણી નેજ સાંભળતો થઇ જઇશ. આ રીતે તું હમેશા સાચી અને દૈવી પ્રકૃષ્ટ નીતિઓને, ઉત્તમ શિક્ષાઓને અને સન્મતિને પ્રાપ્ત કરતો રહેજે અને તેમને અનુસરીને તું તારું દરરોજ

પડજે, તારા સર્વ પ્રકારના વ્યવહાર પણ તેમની મર્યાદા-માં રહીને કરજે, તારા પોતાના મિત્રો, સાથીઓ, શિષ્યો અને અનુયાયીઓ સહિત એ દૈવી નિયમો મુજબ તારું જીવન વ્યતીત કરજે અને તે દૈવી પ્રણાલિઓનું અનુસરણ કરજે. આ રીતે તું તારા મનુષ્યત્વને સફળ કરીશ, તારા જન્મને સાર્થક કરીશ.

શબ્દાર્થ

હે મનુષ્ય ! (पौरुषेयात्) માણસોની મનુષ્યકૃત [વાણીથી] (अपक्रामन्) આઘો ખસતો રહીને (दैव्यं) દેવ સંબંધી ઈશ્વરીય (वचः) વચનોને (गृणानः) શ્રેષ્ઠ માની તેમનો તું સ્વીકાર કર અને તું (प्रपीती.) આ દૈવી પ્રકૃષ્ટ નીતિઓનું, સુશિક્ષાઓનું (विश्वेभिः सखिभिः सह) પોતાના તમામ સાથીઓ અને મિત્રોસહિત (अभि मा पर्तस्व) બધી રીતે પાલન કર, તેમને અનુસરીને આચરણ કર.

२४ आश्विन

सख्ये त इन्द्र वाजिनो मा भेम शवसस्पते ।
त्वामभि प्रणोनुमो जेतारमपराजितम् ॥
(ऋ० १-११-२)

વિનય

હે પરમ ઈશ્વર ! તમે મારા સખા છો એવું જાણ્યા પછી આ સંસારમાં ભય પામું પણ કોનાથી ? તમામ બળોના સ્વામી 'शवसस्पति' તો તમેજ છો; તમારીજ પાસેથી મને બળ મળ્યું, જ્ઞાન મળ્યું, હું વાજી બન્યો, હવે મારે ભય કેવો ? મારે કોઈનાથી પણ ડરવાનું કેવું ? તમારો હાથ ઝાલ્યો, તમારો આશ્રય લીધો તો પછી મારે ભય પામવાનું હોય ? ભલેને ભવિષ્ય આડે મને ગમેતેટલું અંધકારમય દેખાતું હોય, સામેથી ગમે તેટલું ઘોર સંકટ ચાલ્યું આવતું નજરે પડતું હોય તો પણ હું જરાય ભય-

રહિત છું, કારણકે હું જાણું છું કે, એ તમારા મુશીબતોને તમે ધારો તો એક ક્ષણવારમાં દૂર કરી શકો છો. એક વાર તમારી જોડે સમર્પણનું રસ્તે ચાલવા માંડ્યું, તો પછી દુઃખ, કલેશ, પીડા, ધનનો નાશ, સગાંસંબંધીઓનો વિયોગ ઈત્યાદિ સહન કરી લેવાં એમાં તે શું મોટું! મહાબળવાન છો. તેમનું નામ લેતાં જ, તમને કરતાંજ અમારામાં એટલી બધી તાકાત આવી કે દુનિયાના ભારેમાં ભારે અત્યાચારોને પણ અમે રમત જેવા ગણીને સહન કરી લઈએ છીએ. સત્યના માર્ગ ઉપર થઈને ચાલતાં ચાલતાં એક વાર બે વાર નહિ પરંતુ લાખ લાખ વાર મરવું પડે તો અમે ઘણી ખુશીથી, હસતા હસતા મોતના મોંમાં પડીશું. મરવું એમાં તે ભય પામવાનું છેજ શું? હે ખરેખર, અમે તારું સખ્ય પામીને એવા નિર્ભય ગયા છીએ, એવા 'અભય' પદને પામી ગયા છીએ, સાક્ષાત્ અભય બની ગયા છીએ કે કોઈ કહેવાનું નહિ. પરંતુ હે મારા સ્વામી! આવી ઊંચી અવસ્થાએ પહોંચ્યા પછી પણ અમે એક ક્ષણવારને માટે મનમાં ગર્વ તો કરી શકીએજ શી રીતે? કરી ન શકતા; કેમકે અમે સારી રીતે જાણીએ છીએ કે સંસારમાં જેને જેને વિજય મળે છે તેને તમારી સહાયતાથીજ મળે છે, જગતમાં તમે એકલાજ છો, તમારો એકલાનોજ હમેશાં વિજય થયો છે અને તમને અને તમારી શક્તિને હરાવે એવો બીજો કોઈ છેજ નહિ. હે મારા સખા! અમે આવા અનુભવ રહીને જેમ જેમ તમારી નજીક જઈને તમને વિશેષ પ્રાપ્ત કરતા જઈએ છીએ, તેમ તેમ અમારું બળ વધતું જાય છે પણ તેની સાથે સાથે તમારા પ્રત્યે અમારી નમ્રતા પણ તેટલીજ વધી જાય છે. એમ જેમ તમારી કૃપા વડે અમારામાં નિર્ભયતા આવતી જાય છે, તેમ તેમ

ા ચરણોપ્રતિ અમારી ભક્તિ પણ તેટલીજ વધી જાય
,મેટલા માટે હે અભય પદના આપનાર પ્રભો ! અમે
ે પ્રણામ કરીએ છીએ. હે વિજેતા ! હે અપરાજિત !
તમારાં સ્તુતિગાન ગાઇએ છીએ. તમારા ગુણોનું
ઃ અને નિરંતર કીર્તન કરતા ફરીએ છીએ. અહોહો !
રા ગુણોનુ કીર્તન કરતાં અમે કદી કંટાળતા નથી,
ને લગારે થાક લાગતો નથી.

શબ્દાર્થ

(सत्पते) હે જગના સ્વામી ! (इन्द्र) પરમેશ્વર ! (ते) (सख्ये) મિત્રનામા આપીને (वाजिनः) બળ અને જ્ઞાનયુક્ત આ અમે (मा भेम) હવે કદી ભયભીત ન થઇએ, નિર્ભય બની એ. (जेतारं) સદા જીતનારો (अपराजितं) કદી પણ જેની થામજ નહિ એવો (त्वा) જે તું તેની (अभि प्रणोनुमः) અમે વાર સ્તુતિ ગાઇએ છીએ, અમે સર્વ પ્રકારે તેના ગુણ ગાઇએ છીએ.

२५ आश्विन

एता एना व्याकरं खिले गा विष्ठिता इव।
रमन्तां पुण्या लक्ष्मीर्याः, पापीस्ता अनीनशम् ॥
(अथर्व० ७-११५-४)

વિનય

મારા ઘરની અંદર સેંકડો પ્રકારની લક્ષ્મી છે અને ાના પ્રકારની ઐશ્વર્યની સામગ્રીઓ ભરી પડી છે. પરંતુ ત્યારથી મને જ્ઞાન થયું કે મારે પાપની કમાણીનો પરિ-ત્યાગજ કરવો જોઇએ અને આવી રીતે પાપ કરીને પેદા ેલી લક્ષ્મીનુ સેવન કર્યાથી આખરે મારો વિનાશ થઇ જશે, ત્યારથી મેં ઠરાવ કરી દીધો છે કે આજથી એવી પાપ-લક્ષ્મીને મારા ઘરમાં પેસવા જ નહિ દઉં. આવા હેતુથી હું મારી પોતાની એકેએક વસ્તુનું નિરીક્ષણ કર-

વામાં ગૂંથાયો છું. ગાયોનો ગોવાળ ચરાઉ ખેતરોમાં ભેગી થએલી ગાયોમાંથી હરેક ગાયને ઓળખી કાઢે છે, તેવી પણ હવે મારા ઘરની વસ્તુઓને ઓળખી કાઢું છું, આ ગાય તો મારા ઘરની અને આ નહિ એમ [illegible] તરત પારખી કાઢે છે, તેમ હું પણ મારા ઘરની તમામ વસ્તુઓની પરીક્ષા કરી શકું છું-પુસ્તકો, પલંગ, ખુરશીઓ, પેટીઓ, કબાટ, તેમાંનાં મહામૂલ્યવાન વસ્ત્રો, [illegible] નાણું, ત્યાર પછી ઘરેણાં, જમીન, ઘરનું મકાન અને સંપત્તિ મિલ્કત, એ બધી એકેએક ચીજને હું જુદી પાડી શકું છું. હું બતાવી શકું છું કે, અમુક અમુક વસ્તુઓ તો તદ્દન ધર્મયુક્ત કમાણીની જ છે; તે સિવાયની બીજી [illegible] કેટલીક વસ્તુઓ છે તે બધી અધર્મની કમાણીની છે કે છળકપટ, પ્રપંચ આદિ વડે મેળવેલી મિલકત છે. કે ગરીબને ગભરાવીને તેની પાસેથી પડાવી લીધેલા પૈસાથી ખરીદેલી છે, ગરીબોને ગળે ટૂંપો દઈને કરેલ પ્રાણ [illegible] કાળાં ધોળાં કરીને મેળવેલું આ ધન છે, આ ઘરે ચાચરચોતરાં એ બધાં ગરીબોનાં લોહીથી ખરડાયેલાં [illegible] મારે એ ન ખપે. આજેજ હું તેમનો નાશ કરીશ. તેમને હું મારી પાસે રાખીજ કેમ શકું?

હું [illegible] મારી [illegible] આજે હું તેમનું વિવેકપૂર્વક પૃથક્કરણ કરી [illegible] મારા હૃદયની અંદર 'મમત્વ', [illegible] [illegible]

શબ્દાર્થ

(एताः) આ (एनाः) પેલી [પોતાના ઘરમાં તેમજ જીવનમાં સંઘરી રાખેલી સેંકડો પ્રકારની] લક્ષ્મીઓનું (व्याकरं) હું વિવેકપૂર્વક પૃથક્કરણ કરું છું (निष्ठे विष्ठिता गाः इव) જેમ ચરાઉ ખેતરોની અંદર આવીને બેઠેલી ગાયોને ગોવાળ પારખી કાઢે છે કે આ મારી ગાય છે અને આ પારકી ગાય છે તેમ હવે (याः पुण्याः लक्ष्मीः) જે પુણ્ય લક્ષ્મી છે, જે પુણ્ય અર્થાત્ ધર્મયુક્ત કમાણીથી મેળવેલું ઐશ્વર્ય છે, જે દૈવી સંપત્તિ છે (रमन्तां) તે ભલે મારા ઘરમાં, મારા હૃદયમાં રમણ કરે, આનંદપૂર્વક ત્યાં ભલે રહે પણ (याः पापीः) જે પાપની કમાણીવડે મેળવેલું ઐશ્વર્ય છે, જે આસુરી સંપત્તિ છે (ताः) તેને તો હું આજેજ (अनीनशम्) વિનષ્ટ કરી દઉં છું.

---

२६ आश्विन

हिरण्यगर्भं परमं अनत्युद्यं जना विदुः ।
स्कम्भस्तदग्रे प्रासिंचत् हिरण्यं लोके अन्तरा ॥
(અથર્વ૦–૧૦–૭–૨૮)

વિનય

આ જગતનું મૂળ ખોળતાં ખોળતાં આપણે મનુષ્યો ઘણું કરીને હિરણ્યગર્ભ સુધીજ ગતિ કરી શકીએ છીએ. એ હિરણ્યગર્ભને તમામ શાસ્ત્રોમાં જગતનો હિરણ્યમય ગર્ભ માન્યો છે અને જગતની ઉત્પત્તિ તેમાંથી થઇ એવું સૌ એકમતે કહે છે. વૈજ્ઞાનિક લોકો પણ કહે છે કે, આ આખી સૂર્યમાળાની ઉત્પત્તિ એક આવાજ હિરણ્યમય *મહાતેજઃપિંડમાંથી થઇ હતી અને આગળ જતાં તેમાંથી નાના મોટા ગોળાઓ છૂટા પડયા અને ઠંડા થઇ ગયા ત્યારે તેઓ પૃથ્વી આદિ ગ્રહો બન્યા, જેઓ આજે પોતાના

*એ તેજઃપિંડને પાશ્ચાત્ય વૈજ્ઞાનિકો 'નેબ્યુલા' કહે છે. એનો મધ્યભાગ તેજોમય હોવાથી એને હિરણ્યગર્ભ કહી શકાય. —સેવાનંદ

વામાં ગૂંચાયો છું. ગાયોનો ગોવાળ ચરાઉ [illegible] થએલી ગાયોમાંથી હરેક ગાયને ઓળખી કાઢે છે, તેમ હું પણ હવે મારા ઘરની વસ્તુઓને ઓળખી કાઢું છું, આ ગાય તો મારા ઘરની અને આ નહિ એમ [illegible] તરત પારખી કાઢે છે, તેમ હું પણ મારા ઘરની [illegible] વસ્તુઓની પરીક્ષા કરી શકું છું—પુસ્તકો, પલંગ, [illegible] શીશીઓ, પેટીઓ, કબાટ, તેમાંનાં મહામૂલ્યવાન વસ્ત્રો, [illegible] નાણું, ત્યાર પછી ઘરેણાં, જમીન, ઘરનું મકાન અને [illegible] મિલકત, એ બધી એકેએક ચીજને હું જુદી પાડી શકું છું. હું બતાવી શકું છું કે, અમુક અમુક [illegible] તદ્દન ધર્મયુક્ત કમાણીની જ છે; તે સિવાયની બીજી [illegible] ઠીક વસ્તુઓ છે તે બધી અધર્મની કમાણીની છે [illegible] છળકપટ, પ્રપંચ આદિ વડે મેળવેલી [illegible] ગરીબોને સતાવીને તેની પાસેથી પડાવી [illegible] ખરીદેલી છે, ગરીબોને ગળે [illegible] કાળાં ધોળાં કરીને મેળવેલું આ ધન છે, આ [illegible] સામગ્રીઓ એ બધાં ગરીબોના [illegible] મારે એ ન ખપે. આજેજ હું તેમનો નાશ [illegible] તેમને હું મારી પાસે રાખીશ કેમ [illegible]'

[illegible]

શબ્દાર્થ

(एताः) આ (एनाः) પેલી [પોતાના ઘરમાં તેમજ જીવનમાં સંઘરી રાખેલી સેંકડો પ્રકારની] લક્ષ્મીઓનું (व्याकरं) હું વિવેકપૂર્વક પૃથક્કરણ કરું છું (स्थिते विष्ठिता गाः इव) જેમ ચરાઉ ખેતરોની અંદર આવીને બેઠેલી ગાયોને ગોવાળ પારખી કાઢે છે કે આ મારી ગાય છે અને આ પારકી ગાય છે તેમ. હવે (याः पुण्याः लक्ष्मीः) જે પુણ્ય લક્ષ્મી છે, જે પુણ્ય અર્થાત્ ધર્મયુક્ત કમાઈથી મેળવેલું ઐશ્વર્ય છે, જે દૈવી સંપત્તિ છે (रमन्तां) તે ભલે મારા ઘરમાં, મારા હૃદયમાં રમણ કરે, આનંદપૂર્વક ત્યાં ભલે રહે પણ (याः पापीः) જે પાપની કમાઈવડે મેળવેલું ઐશ્વર્ય છે, જે આસુરી સંપત્તિ છે (ताः) તેને તો હું આજેજ (अनीनशम्) વિનષ્ટ કરી દઉં છું.

---

२६ आश्विन

हिरण्यगर्भं परमं अनत्युद्यं जना विदुः ।
स्कम्भस्तदग्रे प्रासिंचन् हिरण्यं लोके अन्तरा ॥

(અથર્વ૦–૧૦–૭–૨૮)

વિનય

આ જગતનું મૂળ ખોળતાં ખોળતાં આપણે મનુષ્યો ઘણું કરીને હિરણ્યગર્ભ સુધીજ ગતિ કરી શકીએ છીએ. એ હિરણ્યગર્ભને તમામ શાસ્ત્રોમાં જગતનો હિરણ્યમય ગર્ભ માન્યો છે અને જગતની ઉત્પત્તિ તેમાંથી થઈ એવું સૌ એકમતે કહે છે. વૈજ્ઞાનિક લોકો પણ કહે છે કે, આ આખી સૂર્યમાળાની ઉત્પત્તિ એક આવાજ હિરણ્યમય *મહાતેજઃપિંડમાંથી થઈ હતી અને આગળ જતાં તેમાંથી નાના મોટા ગોળાઓ છૂટા પડયા અને ઠંડા થઈ ગયા ત્યારે તેઓ પૃથ્વી આદિ ગ્રહો બન્યા, જેઓ આજે પોતાના

---

*એ તેજઃપિંડને પાશ્ચાત્ય વૈજ્ઞાનિકો 'નેબ્યુલા' કહે છે. એનો મધ્યભાગ તેજોમય હોવાથી એને હિરણ્યગર્ભ કહી શકાય. —સેવાનંદ

વામાં ગૂંથાયો છું. ગાયોનો ગોવાળ ચરાઉ ખેતરો
થએલી ગાયોમાંથી દરેક ગાયને ઓળખી કાઢે છે,
પણ હવે મારા ઘરની વસ્તુઓને ઓળખી કાઢતે
છું, આ ગાય તો મારા ઘરની અને આ નહિ એમ
તરત પારખી કાઢે છે, તેમ હું પણ મારા ઘરની
વસ્તુઓની પરીક્ષા કરી શકું છું-પુસ્તકો, પલંગ,
શીઓ, પેટીઓ, કબાટ, તેમાંનાં મહામૂલ્યવાન વસ્ત્રો,
નાણું, ત્યાર પછી ઘરેણાં, જમીન, ઘરનું મકાન અને
મિલ્કત, એ બધી એકેએક ચીજને હું જુદી પાડી
છું. હું બતાવી શકું છું કે, અમુક અમુક વસ્તુઓ
તદ્દન ધર્મયુક્ત કમાણીની જ છે; તે સિવાયની બીજી
લીક વસ્તુઓ છે તે બધી અધર્મની કમાણીની છે.
છળકપટ, પ્રપંચ આદિ વડે મેળવેલી મિલકત છે,
ગરીબને સતાવીને તેની પાસેથી પડાવી લીધેલા પૈસા
ખરીદેલી છે, ગરીબોને ગળે ટૂંપો દઈને દરેક પ્રકારનાં
કાળાં ધોળાં કરીને મેળવેલું આ ધન છે; આ ઘરેણાં,
રાચરચીલાં એ બધાં ગરીબોનાં લોહીથી ખરડાયેલાં છે
મારે એ ન ખપે. આજેજ હું તેમનો નાશ કરી
તેમને હું મારી પાસે રાખીજ કેમ શકું?

હું જન્મથીજ સેંકડો પ્રકારની દૈવી અથવા
સંપત્તિઓને મારી સાથે લઈનેજ પેદા થયો છુ
આજે હું તેમનું વિવેકપૂર્વક પૃથક્કરણ કરવા લાગ્યો
મારા હૃદયની અંદર 'અભય', 'સત્ત્વસંશુદ્ધિ', જ્ઞાન,
સ્થિતિ વગેરે જે દૈવી સંપત્તિઓ છે તેમને હુ
માનું છું, તેમને તો હું કહું છું કે "તમે મારા
અંદર રમણ કરો, ત્યાં આનંદપૂર્વક તમે નિવાસ
પણ દંભ, ગર્વ, અભિમાન, ક્રોધ, ઈર્ષ્યા, કપટ
વગેરે જે આસુરી સંપત્તિઓ છે તેઓ બધી
છે અને તેમને કહી દઉં છું કે "ચાલો, મારા
મંદિરમાંથી તમારું કાળું કરો, તમને હું મારા મનની
અંદર નહિ રહેવા દઉં."

શબ્દાર્થ

(एताः) આ (एताः) પેલી [પોતાના ઘરમાં તેમજ જીવનમાં ઉભરી શકેલી એ બે પ્રકારની] લક્ષ્મીઓનું (व्याकरं) હું વિવેકપૂર્વક પૃથક્કરણ કરૂં છું (निले विष्ठिता गाः इव) જેમ ચરાઉ ખેતરોની અંદર આવીને એકઠી ગાયોને ગોવાળ પારખી કાઢે છે કે આ મારી ગાય છે અને આ પારકી ગાય છે તેમ. હવે (याः पुण्याः लक्ष्मीः) જે પુણ્ય લક્ષ્મી છે, જે પુણ્ય અર્થાત્ ધર્મયુક્ત કમાઈથી મેળવેલું ઐશ્વર્ય છે, જે દૈવી સંપત્તિ છે (रमन्तां) તે ભલે મારા ઘરમાં, મારા હૃદયમાં રમણ કરે, આનંદપૂર્વક ત્યાં ભલે રહે પણ (याः पापीः) જે પાપની કમાઈવડે મેળવેલું ઐશ્વર્ય છે, જે આસુરી સંપત્તિ છે (ताः) તેને તો હું આજેજ (अनीनशम्) વિનષ્ટ કરી દઉં છું.

---

२६ आश्विन

हिरण्यगर्भं परमं अनत्युद्यं जना विदुः ।
स्कम्भस्तदग्रे प्रासिंचत् हिरण्यं लोके अन्तरा ॥
(अथर्व०-१०-७-२८)

વિનય

આ જગતનું મૂળ ખોળતાં ખોળતાં આપણે મનુષ્યો ઘણું કરીને હિરણ્યગર્ભ સુધીજ ગતિ કરી શકીએ છીએ. એ હિરણ્યગર્ભને તમામ શાસ્ત્રોમાં જગતનો હિરણ્યમય ગર્ભ માન્યો છે અને જગતની ઉત્પત્તિ તેમાંથી થઇ એવું સૌ એકમતે કહે છે. વૈજ્ઞાનિક લોકો પણ કહે છે કે, આ આખી સૂર્યમાળાની ઉત્પત્તિ એક આવાજ હિરણ્યમય *મહાતેજઃપિંડમાંથી થઇ હતી અને આગળ જતાં તેમાંથી નાના મોટા ગોળાઓ છુટા પડયા અને ઠંડા થઇ ગયા ત્યારે તેઓ પૃથ્વી આદિ ગ્રહો બન્યા, જેઓ આજે પોતાના

---

*એ તેજઃપિંડને પાશ્ચાત્ય વૈજ્ઞાનિકો 'નેબ્યુલા' કહે છે. એનો ગર્ભ તેજોમય હોવાથી એને હિરણ્યગર્ભ કહી શકાય. —સેવાનંદ

આશાના મધ્યબિંદુ સૂર્યની આસપાસ પ્રદક્ષિણા કર્યા કરે છે
પણ આ હિરણ્યગર્ભના કરતાં પણ બીજું કોઇ પરમ તત્
જેમાંથી એ હિરણ્યગર્ભની પણ ઉત્પત્તિ થઇ હશે તે કે
કોઇ શોધીને બતાવતું નથી ? શોધ કરીએ તો ત
મળે એવું તો હોયજ નહિ. એજ પ્રમાણે આપણા પ્રા
માત્રના વ્યક્તિગત જીવનનું મૂળકારણ આપણે વીર્ય
(વીર્ય=હિરણ્ય) અથવા વીર્યના એક અણુને, વીર્યજન્તુ
માનીએ છીએ. પરંતુ એ વીર્યના અણુમાં જીવન પેદા ક
વાની શક્તિ આવીજ ક્યાંથી તેનો ઉત્તર આપણે નથી આ
શકતા. પ્રશ્ન એ છે કે, અસલ જ્યારે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઇ હશે
ત્યારે સૌથી પહેલો વીર્યજન્તુ ક્યાંથી પેદા થયો અથ
આ વિશ્વના પ્રારંભમાં તૈજસ સૂક્ષ્મ લોકમાં સૌથી પહેલ
હિરણ્યગર્ભને કોણે પ્રકટ કર્યો ? આનો જવાબ આપ
નથી આપી શકતા. અલબત્ત, આ સંસાર સત્વ, રજસ્ અને
તમસ્ (માઇન્ડ, મોશન અને મૅટર)નું બનેલું એક પૂતળું
છે. તમસની પાછળ રજ છે અને રજની પાછળ સત્વ છે
પરંતુ એ સત્વની (માઇન્ડ–મન–બુદ્ધિ) પાર ચાલી
અથવા આ સંસારથી પણ ઉપરના કોઇ બીજા સંસા
પ્રવેશ કરે એવી કોઇ શક્તિજ નહિ હોય ? હે મનુષ્યો
સત્વનું હિરણ્ય પણ જેને આધારે ચળકે છે તે 'સ્
ને તમે દેવ માનો. દરેક સૃષ્ટિના પ્રારંભમાં જે હિરણ્ય
ર્ભને પણ ઉત્પન્ન કરે છે અને જે આ સંસારની પ્રકૃ
સૌથી પહેલી વારની ગતિ આપીને ચાલુ કરી દે છે તે
બ્રહ્મદેવને તમે ઓળખી લો. આ બ્રહ્માંડરૂપી શરીરને
અર્પનાર દિવ્ય વીર્ય (હિરણ્ય) તેની નસેનસમાં વહી ર
છે તે વીર્ય સ્કંભનુજ સિંચેલું છે. વળી આ બ્રહ્માંડ
જીવન, ચૈતન્ય, પ્રાણ, દિવ્યત્વ, પ્રકાશ, ચળકાટ વગેરે
કોઇ દેખાય છે તે બધુંજ હિરણ્ય પેલા સ્કંભમાંથી
લું છે. આટલા માટે હે મનુષ્યો ! તમે તે જ્યેષ્ઠ
સ્કંભનેજ પરમ અને 'અનત્યુદ્ય' વસ્તુ માનજો. એના સિવા
બીજા કોઇને નહિ.

શબ્દાર્થ

(ब्रह्माः) લોકો (हिरण्यगर्भं) હિરણ્યગર્ભને (परमं) સૌથી પેલી, સૌના મૂળ કારણરૂપ અને (अनत्-अति-उद्यं) જેને ઓળંગી શકાતી નથી, જેની પાછળ શું છે તે કહી શકાતું નથી એવી વસ્તુ (विदुः) માને છે. પણ (तत् हिरण्यं) તે હિરણ્યને, તે તેજોમય વીર્યને તો (अग्रे) પ્રારંભમાં (लोके अन्तरा) આ સંસારની અંદર ([illegible]) જગદાધાર પરમેશ્વરે (प्रासिंचत्) સીંચ્યું છે.

२७ आश्विन

कथं वातो नेलयति कथं न रमते मनः ।
किमापः सत्यं प्रेप्सन्तीः नेलयन्ति कदाचन ॥

(અથર્વ૦-૧૦-૭-૩૭)

વિનય

આ વાયુ શાથી બધો વખત દોડાદોડ કરતો હશે? ઘડી વાર પણ સ્થિર રહેતો નથી, એ શાથી હશે? આ મન પણ કદીજ વિરામ લેતું નથી તેનું શું કારણ હશે? શા માટે કોઈ પણ એક વિષયમાં આનંદ પ્રાપ્ત કરીને સ્થિર નહિ થતું હોય? આ નદીઓ, આ પ્રજાઓ, આ જીવો, જીવોના કર્મપ્રવાહ—એ બધા કદી સ્થિર રહેતાજ નથી તેનું શું કારણ? એ શા માટે બધો વખત ગતિમાન રહેતા હશે?

એ બધાં એમ ને એમ ચાલ્યાંજ જાય છે તે કોને પ્રાપ્ત કરવાને સારૂ જતાં હશે? આ વાયુ, આ પ્રાણ કોની પાસે જઈ પહોંચવા માટે હમેશાં ચાલ ચાલ કરતા હશે? અને આ મન તેના કયા પ્રિય પદાર્થને પ્રાપ્ત કરવાને આતુર હશે અને તે પદાર્થ તેને કોઈ પણ ક્રિયાએથી મળતો નથી તેથી કરીને હાંફે હાંફે ચંચળ બનીને દોડાદોડ કરતું હશે? આ બધી પ્રજાઓ, આ બધાં પ્રાણી રાત-

અસલના મધ્યબિંદુ સૂર્યની આસપાસ પ્રદક્ષિણા કર્યા કરે પણ આ હિરણ્યગર્ભના કરતાં પણ બીજું કોઇ પરમ જેમાંથી એ હિરણ્યગર્ભની પણ ઉત્પત્તિ થઇ હશે તે કોઇ શોધીને બતાવવું નથી ? શોધ કરીએ તો પણ મળે એવું તો હોયજ નહિ. એજ પ્રમાણે આપણા પ્રાણી માત્રના વ્યક્તિગત જીવનનું મૂળકારણ આપણે વીર્ય (વીર્ય=હિરણ્ય) અથવા વીર્યના એક અણુને, વીર્યજન્તુ માનીએ છીએ. પરંતુ એ વીર્યના અણુમાં જીવન પેદા કરવાની શક્તિ આવીજ ક્યાંથી તેનો ઉત્તર આપણે નથી આપી શકતા. પ્રશ્ન એ છે કે, અસલ જ્યારે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઇ હશે ત્યારે સૌથી પહેલો વીર્યજન્તુ ક્યાંથી પેદા થયો અથવા આ વિશ્વના પ્રારંભમાં તૈજસ સૂક્ષ્મ લોકમાં સૌથી પહેલા હિરણ્યગર્ભને કોણે પ્રકટ કર્યો ? આનો જવાબ આપણે નથી આપી શકતા. અલબત્ત, આ સંસાર સત્વ, રજસ્ તમસ્ (માઇન્ડ, મોશન અને મૅટર)નું બનેલું એક પૂતળું છે. તમસ્‌ની પાછળ રજ છે અને રજની પાછળ સત્વ છે પરંતુ એ સત્વની (માઇન્ડ–મન–બુદ્ધિ) પાર ચાલી જનાર અથવા આ સંસારથી પણ ઉપરના કોઇ બીજા સંસારમાં પ્રવેશ કરે એવી કોઇ શક્તિજ નહિ હોય ? હે મનુષ્યો ! સત્વનું હિરણ્ય પણ જેને આધારે ચળકે છે તે 'સ્કંભ' ને તમે દેવ માનો. દરેક સૃષ્ટિના પ્રારંભમા જે હિરણ્યગર્ભને પણ ઉત્પન્ન કરે છે અને જે આ સંસારની પ્રકૃતિને સૌથી પહેલી વારની ગતિ આપીને ચાલુ કરી દે છે તે એ મહાદેવને તમે ઓળખી લો. આ બ્રહ્માંડરૂપી શરીરને ઉત્પન્ન અર્પનાર દિવ્ય વીર્ય (હિરણ્ય) તેની નસેનસમાં વહી રહ્યું છે તે વીર્ય સ્કંભનુંજ સિંચેલું છે. વળી આ બ્રહ્માંડમાં જીવન, ચૈતન્ય, પ્રાણ, દિવ્યત્વ, પ્રકાશ, ચળકાટ વગેરે જે કોઇ દેખાય છે તે બધુંજ હિરણ્ય પેલા સ્કંભમાંથી મળેલું છે. આટલા માટે હે મનુષ્યો ! તમે તે જ્યેષ્ઠ સ્કંભનેજ પરમ અને 'અનત્યુધ' વસ્તુ માનજો. એના વિના બીજા કોઇને નહિ.

શબ્દાર્થ

(जनाः) લોકો (हिरण्यगर्भं) હિરણ્યગર્ભને (परमं) સૌ
આધેની, સૌના મૂળ કારણરૂપ અને (अन्-अति-उद्यं) જેને ઓળં
શકાતી નથી, જેની પાછળ શું છે તે કહી શકાતું નથી એવી પર
(विदुः) માને છે. પણ (तत् हिरण्यं) તે હિરણ્યને, તે તેજોમ
દીધેને તો (अग्रे) પ્રારંભમાં (लोके अन्तरा) આ સંસારની અંદ
(स्कंभः) જગદાધાર પરમેશ્વરે (प्रासिंचत्) સીંચ્યું છે.

२७ आश्विन

कथं वातो नेलयति कथं न रमते मनः ।
किमापः सत्यं प्रेप्सन्तीः नेलयन्ति कदाचन ॥
(અથર્વ૦-૧૦-૭-૩૭)

વિનય

આ વાયુ શાથી બધો વખત દોડાદોડ કરતો હશે ? ઘડી વાર પણ સ્થિર રહેતો નથી, એ શાથી હશે ? આ મન પણ કદીજ વિરામ લેતું નથી તેનું શું કારણ હશે ? શા માટે કોઈ પણ એક વિષયમાં આનંદ પ્રાપ્ત કરીને સ્થિર નહિ થતું હોય ? આ નદીઓ, આ પ્રજાઓ, આ જીવો, જીવોના કર્મપ્રવાહ—એ બધા કદી સ્થિર રહેતાજ નથી તેનું શું કારણ ? એ શા માટે બધો વખત ગતિમાન રહેતા હશે ?

એ બધાં એમ ને એમ ચાલ્યાંજ જાય છે તે કોને પ્રાપ્ત કરવાને સારૂ જતા હશે ? આ વાયુ, આ પ્રાણ કોની પાસે જઈ પહોંચવા માટે હમેશા ચાલ ચાલ કરતા હશે ? અને આ મન તેના કયા પ્રિય પદાર્થને પ્રાપ્ત કરવાને આતુર હશે અને તે પદાર્થ તેને કોઈ પણ ક્રિયાએથી મળ[illegible] નથી તેથી કરીને હારે હારે ચંચળ બનીને દોડાદોડ [illegible]તું હશે ? આ બધી પ્રજાઓ, આ બધાં પ્રાણી જ્ઞાન-

દહાડો કાંઇ ને કાંઈ કાર્ય કરતાંજ રહે છે, તે એ બધી પ્રવૃત્તિ કોને પ્રાપ્ત કરવાને માટે કરતાં હશે ? એ બધાને કોને મળવાની ભૂખ હશે ?

જે પરમ સત્ય છે તેની એકલાનીજ પ્રાપ્તિ કરવાને સારૂ તો એ બધાં ગતિમાન નહિ થઇ રહ્યાં હોય ? હાં હાં, એમજ હોવું જોઇએ. ખરેખર, તે પરમ સત્યને પ્રાપ્ત કરવાને માટેજ પ્રાણ નિરંતર ગતિ કરી રહ્યો છે, મન પણ અહીં તહીં ભટકે છે અને તમામ પ્રાણીઓનો કર્મ પ્રવાહ પ્રતિક્ષણ ચાલ્યોજ જાય છે તે આટલા માટેજ. અને એમ કરતાં કરતાં કોઇ વાર, કોઇ ધન્ય ક્ષણે તે આપણ પરમ પ્રિય 'સત્ય'ને આપણે જરૂર જરૂર પ્રાપ્ત કરીશું અને ત્યારે આપણા પ્રાણને કરાર વળશે, ત્યારે મનનો નિરોધ થઇ જશે, ત્યારે આપણી તમામ ચેષ્ટાઓ ક્રિયાઓ બધીજ એકદમ હમેશાને માટે બંધ થઇ જશે. અને આપણે પણ તે મહામોંઘા અને ઘણા કાળથી આતુરતાપૂર્વક ઇચ્છેલા પરમાનંદનો રસાસ્વાદ લઇને સમાધિસ્થ બની જઇશું. પણ ભાઇઓ ! તેની પ્રાપ્તિ કર્યા વિના નથી વિશ્રાન્તિ અને નથી સુખશાંતિ, કોઇ ઠેકાણે પણ વિશ્રાન્તિ નથી

શબ્દાર્થ

(प्राणः) પ્રાણ, પ્રાણ (कस्मै) શા માટે (न रमति) [illegible] સ્થિર રહેતો ? (मन.) મન (कस्मै) શા માટે (न रमते) [illegible] નહિ [illegible] ? (किं) શું (सर्वे प्राणिनः) સર્વે [illegible] (प्राणः) [illegible] (इत्यादि) [illegible] પણ (न स्थितिमन्ति) [illegible] નથી રહેતા ? [illegible]

२८ आश्विन

अन्ति सन्तं न जहाति अन्ति सन्तं न पश्यति ।
देवस्य पश्य काव्यं न ममार न जीर्यति ॥

(अथर्व० १०-८-३२)

વિનય

માણસ પરમેશ્વરને કદી પણ છોડી શકતો નથી, તેમ તેનાથી કદી અળગો પણ થઇ શકતો નથી. કારણ કે તે પરમેશ્વરનાથી એટલો બધો નજદીક છે, તેની સાથે એવા ઘનિષ્ટ સંબંધથી જોડાએલો છે કે પરમાત્મા એ જાણે તેનો પોતાનો આત્માજ છે. પણ તે છતાં મોટા આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે, તે પરમેશ્વરથી આટલો બધો પાસે હોવા છતાં તેને જોઇ શકતોજ નથી! અથવા એમાં કશું નવાઇ પામવા જેવું પણ નથી. તે નથી દેખાતો કારણ કે તે ઘણોજ નજીક છે. જુઓને, આંખ પોતાનીજ કીકીને કાંઇ જોઇ શકે છે? તો પછી જે પરમેશ્વરે આંખને જોવાની શક્તિ આપી છે તેને તો તે જોઇ શકેજ કેવી રીતે? એટલા વાસ્તે હે મનુષ્ય! તારે પરમાત્માને તારી પોતાની આંખ વડેજ જો જોવો હોય તો તું તેના કાવ્યને જો. ગુણોને જોવાથીજ ગુણવાનને જોઇ શકાય છે. આ તારી સમક્ષ તેનું રચેલું મહાકાવ્ય પડયું છે, જે નજરે જોઇ શકાય એવું છે. તેની અંદર તું પરમાત્માનું દર્શન કર. જુઓ, તેનું આ દૃશ્ય કાવ્ય બધો વખત ચાલુ ને ચાલુજ રહે છે, તેના રચેલા નાટકનો અભિનય થયાજ કરે છે. આ દૃશ્ય કાવ્યનું પુસ્તક વેદ છે, પણ તેનો અભિનય હાલતો ચાલતો અને દૃશ્યમાન થતો આખો સંસાર કરી રહ્યો છે. માણસનું રચેલું નાટક તો બે ચાર વાર ભજવાય એટલે જૂનું થઇ જાય છે અને તેના અભિનયનો છેડો તો આવ્યા વિના રહેતોજ નથી. પરંતુ ઈશ્વરીય નાટક તો એવું છે કે નથી

નજરે પણ નહિ પડે. માધુર્ય સિવાય મને બીજા કદી જરા જેટલો સ્પર્શ પણ નહિ થાય. બીજાની વાત તો ઠીક, પણ મારા પર થતા પ્રહારોમાં, ગાળોમાં આક્ષેપોમાં, નિંદામાં, ટીકાઓમાં—સર્વત્ર હું તો માધુર્ય અને માધુર્યનોજ અનુભવ કરતો થઇ ગયો હોઇશ. હે પરમ માધુર્યયુક્ત પ્રભો ! તારા માધુર્યથી રસબસ બની ગએલા આ તારા સંસારની અંદર માધુર્ય સિવાય બીજી કોઇ વસ્તુને હું જોઇ શકુંજ શી રીતે ?

શબ્દાર્થ

(मे) મારું (निक्रमणं) નિકટ જવું, મારી પ્રાપ્તિ (मधुमत्) માધુર્યમય થાઓ, તેમજ (मे) મારું (परायणं) દૂર જવું, મારી નિવૃત્તિ પણ (मधुमत्) માધુર્યપૂર્ણ થાઓ. હું (वाचा) વાણી વડે (मधुमत्) માધુર્યયુક્તજ (वदामि) બોલું છું. અને કરીને (હે મધુસ્વરૂપ) હું (मधुसंदृशः) મધુરૂપ અથવા સર્વત્ર મધુનેજ જોનારો (भूयासम्) બની જાઉં.

---

३० आश्विन

पूर्णात् पूर्णमुदचति पूर्णं पूर्णेन सिच्यते ।
उतो तदद्य विद्याम यतस्तत् परिषिच्यते ॥
(અથર્વ૦ ૧૦-૮-૨૯)

વિનય

હે મનુષ્યો ! આવો. આજે આપણે એક વખત અનુભવ કરી લઇએ કે, આ સંસાર પરિપૂર્ણ છે. એની કોઇ પણ એક વસ્તુને છૂટી છૂટી તપાસીએ તો અપૂર્ણ, અધૂરી અને ખાડ-ખાબડ [illegible]
[illegible]

જ કરીને સંસાર આખી રીતે પરિપૂર્ણજ છે. સંસારની પરિપૂર્ણતાનો આપણને અનુભવ ન થતો હોય તો તેનું કારણ કેવળ એ છે, આપણે હજી સંસાર શી વસ્તુ છે તે જાણ્યુંજ નથી. ઉપરછલ્લી સર્વસાધારણ દૃષ્ટિએ જ્યારે આપણે સંસારને જોતાં શીખીશું ત્યારે આપણે જોઈ શકીશું કે, આ જગતિ સંસારમાં કશી ખોટ-ખાપણ, અપૂર્ણતા કે ઓછપ જેવું નહિ. સંસાર પરિપૂર્ણ ન કેમ હોય ? જ્યારે પૂર્ણ પુરુષે તેને રચ્યો છે તો તે પૂર્ણની રચના પણ પૂર્ણ હોવી-જ જોઈએ ને ? પૂર્ણમાંથી પૂર્ણજ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પૂર્ણ જગત નિરંતર પૂર્ણ પરમેશ્વરમાંથી નીકળ્યું છે અથવા પ્રાદુર્ભાવ પામ્યું છે.

મારા ભાઈઓ ! આ ઉપરાંત વળી બીજું એ પણ જોઈ શકીએ છે, તે પૂર્ણ પ્રભુએ આ પૂર્ણ જગતને માત્ર એક વાર પેદા કરીને છોડી દીધું નથી, પણ તેને લાગલાગટ પોષી રહ્યા છે, તેનામાં પોતાના જીવનરસનું સતત સિંચન કરીને તેનું પાલન પણ કર્યાજ કરે છે. આનો અર્થ એવો થયો કે, આ જગત કેવળ પૂર્ણરૂપે પેદા થયું, એટલું જ નહિ પણ તે પૂર્ણપણે નભી રહ્યું છે, સદાકાળ પૂર્ણ ને પૂર્ણરૂપેજ રહ્યા કરે છે. જે પૂર્ણ માલીકે તેને જન્મ આપ્યો છે, તે તેને પૂરી રીતે પોષણ આપ્યા કરે છે અને એ રીતે તે દુનિયાં પૂર્ણપણે ફાલે ફૂલે છે.

હે મારા ભાઈઓ ! આ જગત એક પરિપૂર્ણ કૃતિ છે એટલું જો આપણે સમજી લીધું હોય અને જગત પૂર્ણ છે તો તેનો કર્તા પણ પરિપૂર્ણ હોવોજ જોઈએ એ પણ આપણી સમજમાં આવી ગયું હોય તો ચાલો, આપણે બધા તે પરિપૂર્ણ પરમાત્માને જાણીએ, ઓળખીએ અને તેની પ્રાપ્તિ કરી લઈએ. જે પરમાત્મા આ પૂર્ણ જગતને ઉત્પન્ન કરીને તેનું પરિપૂર્ણ રીતે સિંચન કરી રહ્યો છે, તેને આપણે આપણો પોતાનો બનાવી દઈએ. ચાલો, ચાલો, જે પોતે પરિપૂર્ણ છે અને બીજાઓને પરિપૂર્ણતા આપી શકે છે તેની આજથીજ આપણે શોધ કરવા મંડી જઈએ.

ચૂસતા દે છે, પોતાના સર્વસ્વનું તેમને શોષણ કરવા દે
છે. પણ હે ઇન્દ્ર ! તું આવા માયાવી મહાઅસુરને તેમની
માયાશક્તિઓ દ્વારાજ વિનષ્ટ કરી દે છે. તારૂં જગતનું
તંત્ર અને તારૂં નિયમન એવાં સાચાં અને પરિપૂર્ણ છે કે
તેઓના ઉપર તેમની પોતાનીજ માયાની પ્રતિક્રિયા થવા
માંડે છે. એક માયા પોતાની હરીફ બીજી માયાને ઉત્પન્ન
કરીને તેની સાથે અથડાઇને પોતાનો આત્મઘાત કરી દે
છે. ચાલબાજી કરનારાઓ આખરે તેમની પોતાની ચાલ
બાજીનાજ ભોગ બનીને માર્યા જાય છે. તારી સાચી માયા
શક્તિ (પ્રજ્ઞા)ની આગળ પેલા શુષ્ણાસુરોની જૂઠી માયા
ઓગળી જાય છે. પણ તારી સૃષ્ટિના આવા રહસ્યને, તારા
સામર્થ્યને, મેધાયુક્ત વિરલા જ્ઞાનીઓજ જાણતા હોય છે
સાધારણ માણસોને તો જ્યારે આ ભયંકર ચૂસણની અસર
પડે છે ત્યારે તેઓ બેબાકળા બની જાય છે અને એમ
જ માની લે છે કે, આ સંસારમાં કોઇ ઇન્દ્ર છેજ નહિ
પરમેશ્વરજ નથી, ગરીબની હાય સાંભળનાર કોઇજ નથી
પણ પેલા 'મેધિર' લોકો પોતાની શ્રદ્ધાભરી આંખો ઉ
ઉપર ઠેરવીને પોતાનું કામ કર્યે જાય છે. પણ હે ઇન્દ્ર
હવે તો ઘણી વેળા વીતી ગઇ. શુષ્ણાસુરનો ઉપદ્રવ તે
હવે તો ઘણી વેળા વીતી ગઇ. શુષ્ણાસુરનો ઉપદ્રવ તે
પરાકાષ્ઠાએ પહોંચી ગયો છે. પદદલિતોની, ચૂસાએલાંઓ
પીડાએલાંઓની વહારે તમે ક્યારે આવશો ? જુઓ
ખરા, હવે ચૂસાતાં ચૂસાતાં તેમનામાં કશુંજ રહ્યું ન
મેધાવી લોકો હવે માત્ર તમારા તરફ નજર ઠેરવીને
રહ્યા છે. લૂંટાઇ જતા ગરીબોના પેટનું અન્ન તમે શું
જતું બચાવો, તેમનું સત્ત્વ નીચોવાઇ જતા આવ્યું
તેને તમે જાળવી લો. શુષ્ણની માયાને છિન્નભિન્ન ક
તેના વડે ઢંકાઇ ગએલા સજ્જનોના યશને પાછો ફરી
ઝળકતો કરી દો. હે પ્રભો ! હવે તો હદ થઇ ગઇ
હે ઇન્દ્ર ! તમે આવી અણીને વખતે નહિ દોડી આ
તો તમારૂં ઇન્દ્રત્વ બીજે કયે વખતે કામ આવવાનું છે

શબ્દાર્થ

(इन्द्र) હે પરમેશ્વર ! (त्वं) તમે (मायिनं) માયા
કુશળ, કપટી (शुष्णं) શોષણ કરનાર રાક્ષસને (मायाभिः)
ઓ દ્વારાજ (अवातिरः) નીચા પાડી દો છો, વિનષ્ટ કરી દો
(ते) તમારા (तस्य) તે રહસ્યને (मेधिराः) મેધાવાળા જ્ઞાની
જ (विदुः) સમજે છે; તમે હવે (तेषां) તેમના (श्रवांसि) ય
સન્તોને, યશોને (उत्तिर) ઊંચા કરો, તેમનો ઉદ્ધાર કરો.

२ कार्तिक

ब्रह्मचर्येण तपसा देवा मृत्युमपाघ्नत ।
इन्द्रो ह ब्रह्मचर्येण देवेभ्यः स्वराभरत् ॥
(अथर्व० ११-५-१९)

विनय

કાર્તિકમાં કોઈ જીવનવર્ધક વાત રોપ તો તે વીર્ય છે. એ વીર્યને આપણે કાર્તિકમાં જેમ જેમ ધારણ કરતા જઈશું, તેમ તેમ આપણે વધારે વધારે જીવનપૂર્ણ થતા જઈશું અને એમ કરતા મૃત્યુને પણ જીતી જઈશું. હે મનુષ્યો ! એ તમારે મૃત્યુની પેલી પાર ચાલ્યા જવાની ઈચ્છા હોય તો બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરો, બ્રહ્મચર્ય વ્રતને ધારણ કરો. જે રીતે દેવતાઓ અમર બનીને બેઠા છે; જ્ઞાનીઓ, સંતો, ઋષિઓ, મહાત્માઓ, જેઓ મૃત્યુને જીતીને નિશ્ચિન્ત થઈ ગયા છે, તેમણે આ સ્પૃહણીય અવસ્થા બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવાના તપોબળ વડેજ પ્રાપ્ત કરી હતી. શારીરિક વીર્ય, માનસિક તેજ અને આત્મિક શક્તિ, એ ત્રણનું સર્વદા રક્ષણ કરવું અને કોઈ પણ પ્રકારના ભોગની લાલચને વશ થવાથી તેનો ક્ષય થાય તે ન થવા દેવો એજ બ્રહ્મચર્યનું કઠિન તપ છે. પણ એ તપના તેજ આગળ મૃત્યુ રાંક બની જાય છે અને સાચું પરમ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. આવા સંયમી અને બ્રહ્મચારી મહાત્માઓ જે દિવ્ય સુખનો અનુભવ કરે છે તેના લાખમા ભાગનું સુખ પણ ભોગવિલાસીઓના ભાગ્યમાં નથી હોતું. સુખ એ શી વસ્તુ છે તે બિચારા ભોગવિલાસી લોકો જાણતા પણ નથી. પૂરેપૂરા આત્મવશ થવામાં જે સાચું સુખ રહેલું છે તેની જો એ લોકોને જાણ થઈ જાય તો પછી તેઓ કદી ભોગવિલાસની સામે જુએ પણ નહિ. મારા ભાઈઓ ! તમે આ પરમ બ્રહ્મચારી પરમેશ્વરના જેવી કેમ નથી નજર

બ્રહ્મચર્ય પળાવવાની આશા પણ તે ન રાખી શકે. સાચી હકીકત એવી છે કે, આચાર્યનું પોતાનું સદા બ્રહ્મચર્યમય અને શાંતિપ્રાપ્ત જીવનજ એવું હોય છે કે જેને લીધે બીજા ઘણા લોકો બ્રહ્મચારી થાય અને એવા બ્રહ્મચારીઓ ઘણામાં ઘણા પેદા થાય એવી તેના મનમાં સ્વાભાવિક રીતે જ ઇચ્છા થયા કરે છે. વાસ્તવિક રીતે આચાર્ય પોતાના બ્રહ્મચર્યના બળ વડે બ્રહ્મચારીઓને પોતાના તરફ આકૃષ્ટ કરે છે, તેમના ઉપર શાસન ચલાવે છે, તેમને પોતાને વશ રાખે છે, તેમની પોતાની સાથે સદા સંયુક્ત કરી રાખે છે અને તેમને બ્રહ્મામૃતનું પાન કરાવીને પરિપુષ્ટ કરતો રહે છે.

તાત્પર્ય એ છે કે, કોઇ પણ પ્રકારનું શાસન-રાજશાસન, શિક્ષાશાસન, ક્ષાત્રશાસન અથવા બ્રાહ્મણનું શાસન-બ્રહ્મચર્ય વિના થઇ શકતુંજ નથી.

શબ્દાર્થ

(राजा) રાજા **(ब्रह्मचर्येण तपसा)** બ્રહ્મચર્યના તપ વડે **(रा**ષ્ટ્રનું **(वि रक्षति)** જેવું જોઇએ તેવું રક્ષણ કરે છે. અને **(आचार्य)** આચાર્ય **(ब्रह्मचर्येण)** બ્રહ્મચર્ય વડેજ **(ब्रह्मचारिणं)** બ્રહ્મચારીને **(इच्छते)** ઇચ્છે છે.

९ कार्तिक

तस्माद् वै विद्वान् पुरुषमिदं ब्रह्मेति मन्यते।
सर्वा ह्यस्मिन् देवता गावो गोष्ठ इवासते॥

(अथर्व० ११-८-३१)

વિનય

[illegible] જ્ઞાનીઓ કહે છે કે આ 'પુરુષ' છે તે બ્રહ્મ છે. તેઓ એવું શા માટે કહે છે તેનું કારણ તમે જાણ્યું છે? તેનું કારણ એ છે કે, તમામ દેવતાઓ આપણા શરીરમાં આવીને વસી ગયા છે અને એ બધા દેવતાઓના દેવ, પરમેશ્વર પોતે પણ આપણી અંદર છે. પોતાના કોઢમાં, ગૌશાળામાં ગાયો જેમ પોતપોતાની જગ્યાએ આવીને બેસી જાય, તેમ સૂર્ય, વાયુ, અગ્નિ વગેરે દેવતાઓ આપણા શરીરની અંદર વાસો કરીને યથાસ્થાને બેસી ગયા છે. ખરું કહીએ તો આપણું શરીર એ પેલા દેવોનું વાસસ્થાન છે. સૂર્યદેવતા આપણા નેત્રોમાં આસન માંડીને બેઠા છે અને ત્યાં બેઠા બેઠા આપણા જ્ઞાન ઉપર અને જગતના વિસ્તૃત વહેવારના ઉપર અધિકાર ચલાવે છે. એજ પ્રમાણે સૂર્યદેવની સાથે સાથે સંપૂર્ણ [illegible] અને દ્યુલોકના તમામ દેવતાઓ આપણા શરીરની [illegible] બેઠા છે. વળી વાયુદેવ આપણા પ્રાણની અંદર [illegible] ઉપરાંત આપણા પ્રાણમય ને મનોમય શરીરમાં [illegible] છે અને તેમની સાથે સંપૂર્ણ અંતરિક્ષલોક [illegible]ના તમામ દેવો પણ ચાલ્યા આવ્યા છે. [illegible] આપણા બાકી રહેલા સ્થૂળ દેહને પોતે [illegible] અને તેમની સાથે આખો પૃથ્વીલોક અને [illegible] દેવતાઓ પણ આવીને હાજર થઈ ગયા છે. [illegible] લોક, ત્રણે લોકનાં તમામ ભુવન ને ભુવનોનાં

બ્રહ્મચર્ય પળાવવાની આશા પણ તે ન રાખી શકે. સાચી હકીકત એવી છે કે, આચાર્યનું પોતાનું સદા બ્રહ્મચર્યમય અને શાંતિપ્રાપ્ત જીવનજ એવું હોય છે કે જેને લીધે બીજા ઘણા લોકો બ્રહ્મચારી થાય અને એવા બ્રહ્મચારીઓ ઘણામાં ઘણા પેદા થાય એવી તેના મનમાં સ્વાભાવિક રીતે જ ઇચ્છા થયા કરે છે. વાસ્તવિક રીતે આચાર્ય પોતાના બ્રહ્મચર્યના બળ વડે બ્રહ્મચારીઓને પોતાના તરફ આકૃષ્ટ કરે છે, તેમના ઉપર શાસન ચલાવે છે, તેમને પોતાને વશ રાખે છે, તેમની પોતાની સાથે સદા સંયુક્ત કરી રાખે છે અને તેમને બ્રહ્મામૃતનું પાન કરાવીને પરિપુષ્ટ કરતો રહે છે.

તાત્પર્ય એ છે કે, કોઇ પણ પ્રકારનું શાસન–રાજ્યશાસન, શિક્ષાશાસન, ક્ષાત્રશાસન અથવા બ્રાહ્મણનું શાસન–બ્રહ્મચર્ય વિના થઇ શકતુંજ નથી.

શબ્દાર્થ

(राजा) રાજા (ब्रह्मचर्येण तपसा) બ્રહ્મચર્યના તપ વડે (राष्ट्रं) રાષ્ટ્રનું (वि रक्षति) જેવું જોઇએ તેવું રક્ષણ કરે છે. અને (आचार्यः) આચાર્ય (ब्रह्मचर्येण) બ્રહ્મચર્ય વડેજ (ब्रह्मचारिणं) બ્રહ્મચારીને (इच्छते) ઇચ્છે છે.

४ कार्तिक

तस्माद् वै विद्वान् पुरुषं इदं ब्रह्मेति मन्यते।
सर्वा ह्यस्मिन् देवता गावो गोष्ठ इवासते ॥
(अथर्व० ११-८-३१)

વિનય

ખરા જ્ઞાનીઓ કહે છે કે આ 'પુરુષ' છે તે બ્રહ્મ છે. તેઓ એવું શા માટે કહે છે તેનું કારણ તમે જાણો છો? એનું કારણ એ છે કે, તમામ દેવતાઓ આપણા શરીરમાં આવીને વસી ગયા છે અને એ બધા દેવતાઓના દેવ, પરમદેવ પરમેશ્વર પોતે પણ આપણી અંદર છે. પોતાના ગોઠમાં, ગૌશાળામાં ગાયો જેમ પોતપોતાની જગ્યાએ આવીને બેસી જાય, તેમ સૂર્ય, વાયુ, અગ્નિ વગેરે દેવતાઓ આપણા શરીરની અંદર વાસો કરીને યથાસ્થાને બેસી ગયા છે. ખરૂં કહીએ તો આપણું શરીર એ પેલા દેવોનું વાસસ્થાનજ છે. સૂર્યદેવના આપણાં નેત્રોમાં આસન માંડીને બેઠા છે અને ત્યાં બેઠા બેઠા આપણા જ્ઞાન ઉપર અને જ્ઞાનના વિસ્તૃત ભંડારના ઉપર અધિકાર ચલાવે છે. એજ પ્રમાણે સૂર્યદેવની સાથે સાથે સંપૂર્ણ દ્યુલોક અને દ્યુલોકના તમામ દેવતાઓ આપણા શરીરની અંદર આવી બેઠા છે. વળી વાયુદેવ આપણા પ્રાણની અંદર સમાયા છે; તે ઉપરાંત આપણા પ્રાણમય ને મનોમય શરીરમાં વ્યાપી ગએલા છે અને તેમની સાથે સંપૂર્ણ અંતરિક્ષલોક અને અંતરિક્ષના તમામ દેવો પણ ચાલ્યા આવ્યા છે. એજ રીતે અગ્નિદેવ આપણા બાહી રહેલા સ્થૂળ દેહને પોતાનો કરીને બેઠા છે અને તેમની સાથે આખો પૃથ્વીલોક અને પૃથ્વીલોકના તમામ દેવતાઓ પણ આવીને હાજર થઈ ગયા છે. આ રીતે ત્રણે લોક, ત્રણે લોકનાં તમામ ભુવન ને ભુવનોના બધાજ તેત્રીસ

६ कार्तिक

इयं या परमेष्ठिनी वाग् देवी ब्रह्मसंशिता।
ययैव ससृजे घोरं तयैव शान्तिरस्तु नः ॥
(अथर्व० १९-९-३)

વિનય

આપણી અંદર જે વાણી છે તે એક ઘણી ઉંચા પ્રકારની દેવી છે અથવા દૈવી શક્તિ છે. પણ આપણું મહાન દુર્ભાગ્ય છે કે આપણે તેનો મહિમા નથી જાણી શકતા. એ તો ‘ પરમેષ્ઠિની ’ છે. જે પરમ તત્ત્વ છે તેમાંજ વસનારી છે. એનું સ્થાન પરમ દેવમાંજ છે. પણ આપણે એને કશી કિંમત વિનાની નકામી ચીજ ગણીએ છીએ. એ તો ‘ પરમેશ્વરની સાથે સંબંધ રાખનારી વાગ્દેવતા ’ છે એવું સમજીને તેની સાથે જેવું વર્તન રાખવું જોઇએ તેવું આપણે નથી રાખતા. આપણે તેની સાથે યથાયોગ્ય વર્તન રાખીએ, તેને ‘બ્રહ્મસંશિતા’ બનાવીએ તો તેના જેવી બળવાન શક્તિ આખી દુનિયામાં બીજી એક પણ નથી. બ્રહ્મ વડે, ઇશ્વરીય જ્ઞાન વડે, બ્રહ્મચર્ય દ્વારા પ્રાપ્ત કરેલા બ્રહ્મતેજ વડે સંશિત થએલી, સુતીક્ષ્ણ થએલી વાણી એક એવું શસ્ત્ર છે કે જે કદી નિષ્ફળ જતું નથી, જે અમોઘ છે, એજ ઇન્દ્રનું વજ્ર છે. એ તો આત્માની એકમાત્ર શક્તિ છે. તમામ દિવ્ય લોકો, દેવ પુરુષો, મહાત્માઓ અનાદિ કાળથી આ દિવ્ય શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરતા આવ્યા છે. જેવી રીતે બીજાં બધાં શસ્ત્રોનો સારો અને માઠો એવા બે જાતના ઉપયોગ થાય છે, તેવો વાણીનો પણ સદુપયોગ અને દુરુપયોગ બેઉ થઇ શકે છે અને હમેશાં થતા આવ્યા પણ છે. તેમાંથી ભયંકર દૃશ્યો નીપજ્યાં છે. આ જગતમાં કજીઆ-કંકાસ, લડાઈ-ઝઘડા, યુદ્ધો, ખુનરેજી વગેરે હાહાકાર થતાં આવ્યાં

છે તે બધાનુ મૂળ કારણ કોઈને કોઇ રૂપમાં આ વાણીનો દુરુપયોગજ હોય છે. વાણીરૂપી શસ્ત્રનો જખમ કેટલો કારી હોય છે અને તેમાંથી કેવાં કેવાં ભયંકર દુષ્પરિણામ નીપજે છે તે બધાજ અનુભવી લોકો જાણે છે અને નજરે જુએ પણ છે. પરંતુ આપણે તો એ વાણીનો કદી દુરુપયોગ કરવાનાજ નથી. હમેશાં શાન્તિનો ફેલાવો કરવામાં, પ્રેમ અને સંપની વૃદ્ધિ કરવામાંજ આપણે વાણીનો ઉપયોગ કરીશું. આ દેવીનો, પરમેશ્વરની આપેલી પરમ પવિત્ર વસ્તુનો આપણે ખૂબ વિચાર કરી કરીને ઘટતોજ ઉપયોગ કરીશું. એના વડે જખમોને રૂઝાવીશું, જેમની વચ્ચે અણબનાવ થયો હશે તેમનાં હૃદયને ફરીથી સાંધીશું અને જેઓ લડી વઢીને છૂટાં પડયાં છે તેમને પાછાં ફરીથી ભેટાડીશું. અમારો આવો સત્ય સંકલ્પ છે કે, અમે વાણીની શક્તિ વડે સંસારમાં શાન્તિનો પ્રચાર કરીશું અને શાન્તિની સ્થાપના કરીશું.

શબ્દાર્થ

(इयं) આ (या) જે (परमेष्ठिनी) પરમદેવ પરમેશ્વરમાં નિવાસ કરનારી (ब्रह्मसंशिता) જ્ઞાનથી તીક્ષ્ણ થએલી (वाक्) વાણી રૂપી (देवी) દેવી છે, (यया एव) જેના વડે નિઃસંદેહ (घोरं) ભારેમા ભારે ભયંકર કૃત્યો (ससृजे) નીપજે છે (तया एव) તેજ વાણી વડે (नः) અમારે માટે, અમારા જેવા મનુષ્યોને માટે (शान्तिः) શાન્તિ (अस्तु) થાઓ, ફેલાઇ જાઓ.

૭ કાર્તિક

ईशा वास्यमिदं सर्वं यत्किञ्च जगत्यां जगत् ।
तेन त्यक्तेन भुंजीथा मा गृधः कस्य स्विद्धनम् ॥
(यजु० ४०-१)

વિનય

હે મનુષ્ય ! તું તો તારો જન્મ થયો ત્યારથીજ વગર જાણ્યે, વગર પૂછ્યે આ સંસારનાં ભોગોનો ઉપભોગ કરવાજ માંડયો છે. આ ભોગાયતન કોનું છે તેની તેં કદી શોધ કરી ? આ ધનનો માલિક કોણ છે, તેનો ધણી કોણ છે તે જાણવા તેં કદી યત્ન પણ કર્યો છે ? અરેરે ! એનો માલિક તો હરેક જગ્યાએ વિદ્યમાન છે. તે નજરે દેખાતો નથી છતાં તે પ્રત્યેક વસ્તુમાં રમી રહ્યો છે. આ આખા વિશ્વમાં જે જે જગત, જે જે ભુવનો નજરે પડે છે, તેમની અંદર જે જે પદાર્થો દેખાય છે તે બધાનેજ તે ઈશે ઉત્પન્ન કરીને જેની તેની જગ્યાએ ગોઠવી રાખ્યાં છે અને તેમના સર્વેના ઉપર એકમાત્ર અધિકાર તે ઈશનોજ છે. તારે જો ભોગોનો ભોગ કરવો હોય તો તારે પ્રથમ તે ઈશની આજ્ઞા લેવી જોઈએ. તારે જો કાંઈ ભોગ ભોગવવા હોય તે તેની અનુમતિ લઈને ભોગવવા જોઈએ [illegible]

અને તેટલાનોજ તું ઉપભોગ કર. એમાંજ તારૂં કલ્યાણ છે. એટલુંજ નહિ પણ જે ધન તને પ્રાપ્ત થયું છે તેનો તું ત્યાગપૂર્વક ઉપભોગ કર. જે ધન તારી આગળ આવીને ઉભું રહે તેમાંથી પણ તું યજ્ઞનો ભાગ જુદો કાઢીને (દેશ-કલ્યાણને અર્થે વાપરવાના અંશને જુદો કાઢીને) પછી જે કાંઇ બાકી રહે તેટલાનોજ તું ઉપયોગ કર. તારે જગતના કલ્યાણને માટે, સાર્વજનિક હિતને માટે જે કાંઇ આપી દેવું જોઇએ તે બધું આપી દીધા પછી તારા હાથમાં જે રહે તેજ તારા પોતાના ઉપયોગને માટેનું છે એવું સમજ. પેલો યજ્ઞનો ભાગ તો તે ઈશનો છે. એ ભાગ તેને આપી દેતાં જે કાંઇ તારા હાથમાં બાકી રહે, જે કાંઇ 'ત્યક્ત' કરે તે 'ત્યક્ત' વડેજ તું તારો વ્યવહાર નીભાવ, તેટલા વડેજ તારો નિર્વાહ કર. એ અમૃત છે; પરંતુ એ અમૃતને પણ તું ઈશને અર્પણ કરીને ભોગવજે. તું તારા મનમાં બરાબર કોતરી રાખજે કે, તું પોતે અને તારૂં જે કાંઈ છે તે બધુંજ તે ઈશનું છે. માટે તું જે કાંઈ ભોગવે તે મનમાં સદા એવી ભાવના કરીને ભોગવ કે તે ભોગવ્યાથી તને જે શારીરિક, માનસિક અને આત્મિક પુષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય તેનો ઉપયોગ તે ઈશના કામને અર્થેજ થાય, તે ઈશની સેવામાંજ વપરાય. યાદ રાખો, આ સંસારની અંદર ઈશના તમામ ધનને ભોગવવાનો આ એકજ નિયમ છે, એકજ ઉચિત વિધિ છે.

શબ્દાર્થ

(जगत्यां) આ સંસારમા (यत् किंच) જે કાંઇ પણ (जगत्) સૃષ્ટિ છે, ઉત્પન્ન થયું છે તે (इदं) આ સામે દેખાય છે તે (सर्वं) બધુંજ (ईशा) ઈશ વડે, ઈશ્વર વડે (वास्यं) વસ્યુ છે, ભરાઇ ગએલું છે, વ્યાપ્ત થએલું છે. તેથી કરીને (तेन) તે ઈશ્વરે (त्यक्तेन) ત્યાગ કર્યું હોય તે વડે, તેણે તને કાઢી આપેલા ધન વડેજ (भुंजीथाः) તું તારો પોતાનો ભોગ પ્રાપ્ત કર, (कस्यचित्) બીજા કોઇના પણ (धनं) ધનની કદી પણ (मा गृधः) કામના ન કર.

८ कार्तिक

कुर्वन्नेवेह कर्माणि जिजीविषेत् शतं समाः ।
एवं त्वयि नान्यथेतोऽस्ति न कर्म लिप्यते नरे ॥
(यजु० ४०-२)

વિનય

પોતે પોતાનાં કર્મ કરતા રહીનેજ મનુષ્યે જીવવાની ઇચ્છા રાખવી જોઇએ. જો તે કર્મ ન કરે તો તેને જીવતા રહેવાનો અધિકાર પણ ન હોવો જોઇએ. આ જીવન મળ્યું છે તે કર્મ કરવાને વાસ્તેજ મળ્યું છે. હે મનુષ્ય ! શું તારા મનમાં એવો ભય છે કે જો હું કર્મ કરીશ તો કર્મમાં લેપાયમાન થઇ જઇશ ? કર્મની જાળની અંદર બંધાઈ જઇશ ? નહિ નહિ, જો તું પૂર્વોક્ત રીતે (પૂર્વના મંત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે) ત્યાગપૂર્વક જગતનો ભોગવટો કરતો રહીશ, ઈશ્વરાર્પણ ભાવના રાખીને તું તારા બધા વ્યવહાર ચલાવતો રહીશ, સર્વથા 'મારૂં' અને 'હું' એ બે ભાવોને દૂર રાખીને કર્મ કરતો રહીશ તો એવી રીતે કરાએલાં કર્મ કદી પણ બંધનકારક નહિ નીવડે. આવાં નિષ્કામ કર્મો તને 'નર'ને કદી પણ લેપાયમાન નહિ કરે. ખરૂં કહીએ તો આવાં નિષ્કામ કર્મો કરનારાઓજ સાચા અર્થમાં 'નર' છે, તેઓજ સંસારનો વ્યવહાર ચલાવે છે, તેઓજ સંસારના નેતા હોય છે. એટલા માટે હે નર ! તું અનાસક્ત થઇને ત્યાગપૂર્વક તારાં કર્મો કરતો રહે. કર્મના લેપનથી, બંધનથી બચવાનો આ એકજ ઉપાય છે. આવી નિષ્કામ કર્મની સાધના સિવાય કર્મના લેપથી ઉગરવાનો આ સંસારમાં બીજો કોઇ ઉપાયજ નથી એમ કહીએ તો પણ ચાલે. તું શું તારા મનમાં એવું માની બેઠો છે કે, હું કર્મ નહિ કરૂં તો કર્મના લેપમાંથી ઉગરી જઇશ ? અરે નાદાન ! જ્યાં સુધી આ તારૂં શરીર છે, જ્યાં સુધી

તું જીવતો છે ત્યાંસુધી તું કર્મનો ત્યાગ કરવાનો હતોજ શી રીતે ? કાંઈ ને કાંઈ શારીરિક તથા માનસિક કર્મો કર્યા વિના તું જીવી શકવાનોજ કેવી રીતે ? કર્મથી બચવાને માટે કદાચ તું આત્મહત્યા કરી નાખે તો તેથી પણ તારો છુટકારો નહિ થાય; તારે બીજો જન્મ લેવો પડશે અને તને આત્મહત્યાનું પાપ ચોંટશે તે વધારામાં. તું બરાબર સમજી રાખ કે, જે વખતે કર્મ કરવાની આવશ્યકતા હોય તે વખતે તે કર્મ ન કરવાથી અકર્મનું પાપ પણ લાગુ પડે છે. તેથી કરીને તું એટલું ગોખી રાખ કે, કર્મનો ત્યાગ કરવાથી તને નિર્લેપતા નથીજ મળવાની. નિર્લેપ થવું હોય તો માત્ર એકજ ઉપાય છે અને તે એ કે, તું કર્મ કરતોજ રહે પણ નિર્લેપ રહીને–અનાસક્ત થઈને જે કરે તે કર. માટે હે મનુષ્ય ! તું ઉઠ, ઉભો થા અને આ તારી અકર્મની તામસિક અવસ્થાને ફગાવી દે. તું ઉત્સાહપૂર્વક, નિર્લેપ ભાવથી કર્મોને કરતોજ રહે; હમેશાં નિરહંકાર અવસ્થામાં રહીને જે કાંઈ કર્મ કરે તે ઈશ્વરાર્પણ કરીને, તારાં મન બુદ્ધિ ઇત્યાદિને ઈશ્વરાર્પિત અવસ્થામાં રાખીને જે કાંઇ કર્મ તને સહજ રીતે પ્રાપ્ત થાય તેમને તું નિઃસંગ બનીને કર્યોજ જા. આવી ભાવનાપૂર્વક નિષ્કામ કર્મોને તું તારાં સંપૂર્ણ સો વર્ષ સુધી કરતો જજે, તારા જીવનની છેલ્લામાં છેલ્લી પળ સુધી પણ તું તારાં કર્મ કરતો રહેજે.

શબ્દાર્થ

મનુષ્ય (**इह**) આ સંસારમાં (**कर्माणि**) પોતાનાં કર્મોને (**कुर्वन्**) કરતો રહીને (**एव**) જ, નિશ્ચયપૂર્વક (**शतं समाः**) સો વરસ સુધી (**जिजीविषेत्**) જીવતા રહેવાની કામના કરે (**एवं**) એ રીતે, પૂર્વોક્ત પ્રકારે ત્યાગપૂર્વક કર્મ કરવાથી (**त्वयि नरे**) તું કે જે નર છે તેમાં, કર્મ કરનારા પુરુષમાં (**कर्म**) કર્મ (**न लिप्यते**) લિપ્ત નહિ થાય, કર્મનો લેપ એવા નરને લાગુ નહિ પડે (**इतः अन्यथा**) આ સિવાય [કર્મના લેપથી બચવાનો] બીજો કોઈ ઉપાય (**न अस्ति**) છેજ નહિ.

९ कार्तिक

यद्विदं राजन् वरुण अनृतमाह पूरुषः ।
तस्मात् सहस्रवीर्य मुंच नः पर्यंहसः ॥

(અથર્વ. ૧૯-૪૪-૮)

વિનય

હે સાચા રાજા ! હે પાપનિવારક ! માણસો બહુજ જૂઠાબોલા થઇ ગયા છે અને છેક ધૂળ જેવી વાતને માટે પણ જૂઠું બોલી નાખે છે. સવારથી માંડીને સાંજ સુધીમાં એકજ દિવસમાં કોણ જાણે કેટલીય વાર તે જૂઠું બોલતો હશે ? અમારૂં મનુષ્યોનું જીવન એવું અસત્યમય બની ગયું છે કે અમે આટલું બધું જૂઠું બોલીએ છીએ તેની ઘણી ખરી વાર તો અમને ખબર પણ પડતી નથી. એ ખબર તો ત્યારેજ પડે, કે જ્યારે માણસ જૂઠું બોલતી વખતે જૂઠથી ગભરાઇ જાય અને હમેશાં મોંમાંથી સાચું હોય તેજ બોલાય તેને સારૂ ખૂબ સાવધાન રહેવા માંડે. એવે વખતે મોઢામાંથી નીકળતા પ્રત્યેક વચનનું જ્યારે તે પૂરેપુરૂં નિરીક્ષણ અને પરીક્ષણ કરવા લાગે છે, ત્યારે પોતે સૂક્ષ્મ રૂપમાં કેટલું બધું અસત્ય બોલી દે છે તેની તેને જાણ થાય છે. ખરી વાત તો એ છે કે, આપણામાંથી જેઓ સત્ય વક્તા કહેવાય છે તેઓ પણ વાસ્તવમાં પુષ્કળ અસત્ય બોલી નાખે છે. જો કોઇ પૂરેપુરો સત્યવાદી હશે તો તેની વાણીમાં પતંજલિ, વ્યાસ વગેરે ઋષિ-મુનિઓના કથનાનુસાર એટલું બધું તેજ આવી ગયું હશે કે તેના મોઢામાંથી જે નીકળશે તે સાચુંજ પડશે; તેનું પ્રત્યેક વચન, ક્રિયા અને ફલયુક્ત બની જશે. દાખલા તરીકે તે કોઇને કહે કે "તું નીરોગ થઇ જા" તો તે માણસ નીરોગ થઇ જવાનોજ.* આનું તાત્પર્ય એ છે કે, જે કાર્ય આપણે

* જુઓ યોગદર્શન, ૨-૩૬ અને તેના પરનું વ્યાસભાષ્ય.-મૂળલેખક

હાથ, પગ વગેરેની સ્થૂળ શક્તિ વડે કરીએ છીએ, તે કાર્ય પૂરેપુરા સત્યવાદી પુરુષની વાણી વડેજ સિદ્ધ થઇ જાય છે. માટે ખરી વાત એ છે કે, જેઓ આપણામા શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ પુરુષો ગણાય છે તેઓ પણ આજ સુધી તો પૂરેપુરા અસત્યરહિત નથીજ થયા.

હે સહસ્રવીર્ય ! આ અસત્યમાંથી હવે તો તમેજ અમને બચાવો. આત્મનિરીક્ષણ કરતી વખતે અમે ઘણીવાર જોયું છે કે, અમે અસત્ય બોલીએ છીએ તે હમેશા તુચ્છ ભય, લોભ, આસક્તિ એવાં ધૂળ જેવાં કારણોને લીધેજ. ખરૂં જોતાં, અમારી પોતાની નિર્બળતા, વીર્યહીનતા અને ક્ષુદ્રતાને લીધેજ બોલીએ છીએ. એટલા માટે હે અપરિમિત વીર્યવાળા ! તમે અમારામાં એવું વીર્ય અને બળ ભરી દો કે અમે આજ પછી હમેશાં નીડરપણે સત્યજ બોલીએ, જૂઠું વચન અમારા મોઢામાંથીજ ન નીકળે, જૂઠું બોલવાની અમને કદી જરૂરજ ન પડે. વાસ્તવમાં તમારી સહસ્રવીર્યતાનું ધ્યાન કરવાથી અમારામાં એટલા બધા બળનો સંચાર થઇ જાય છે કે અમે પણ કોઇ ને કોઇ દિવસ પૂરેપુરા સત્યવાદી બની જઇશું એવો અમને મનમાં અનુભવ થવા માંડે છે, વિશ્વાસ જાગ્રત થઈ જાય છે. હે સહસ્રવીર્ય ! આ રીતે તમે અમને સદા અસત્યના પંજામાંથી છોડાવતા રહો અને તેના પાપમાંથી અમને બધી બાજુએથી મુક્ત કરતા જાઓ.

શબ્દાર્થ

(वरुण) હે પાપનિવારક દેવ ! (राजन्) હે સાચા રાજા ! (पूरुषः) મનુષ્ય (इदं) આ [તુચ્છ, નજીવા] (बहु) ઘણાં ઘણાં (अनृतं) અસત્ય, જૂઠાણાં (आह) બોલી નાખે છે. (तस्मात्) તે (अंहसः) પાપથી (सहस्रवीर्य) હે અપરિમિત વીર્ય–પરાક્રમવાળા ! તું (नः) અમને (परिमुंच) બધી તરફથી મુક્ત કરી દે.

१० कार्त्तिक

ये ग्रामा यदरण्यं या सभा अधिभूम्याम् ।
ये संग्रामाः समितयः तेषु चारु वदेम ते ॥

(अथर्व. १२-१-५६)

વિનય

હે ભૂમિ માતા ! અમે પ્રત્યેક સ્થાનમાં, પ્રત્યેક પ્રસંગે, પ્રત્યેક વિષયમાં તારા સંબંધી સારૂંજ ભાષણ કરીએ, તારે માટે ઉત્તમ વાણીજ બોલીએ. અમે હમેશાં જે બોલીએ તે એવુંજ બોલીએ, કે જેથી તારો યશ વધે, જે તારે માટે હિતકર હોય, જે તારી ઉન્નતિ કરે એવું હોય. અમે તારાં ગામોમાં કે નગરોમાં રહીએ તો ત્યાં અમે પરસ્પર પ્રેમપૂર્વક તારાજ વિષયોની ચર્ચા કરતા રહીએ, તારા ગૌરવપૂર્ણ ભૂતકાળની કથાઓ સાંભળીએ અને સંભળાવીએ તથા તારા ઉજ્જ્વળ ભવિષ્યની વાતો એકબીજાને કહીએ. અમે તારાં જંગલોમાં ભટકતા હોઈએ તો ત્યાં અમે એકલા એકલા પણ તારી સ્તુતિનાંજ ગીત ગાઈએ, તારા પ્રેમનાં ગીતો ને ગાઇ ગાઇને હરખાઈએ. તારી સભાઓમાં જઈએ તો ત્યાં તારા પક્ષનાં ભાષણ કરીએ, તારી ઉન્નતિ થાય એવા ઠરાવો ઉપર અમે અમારાં પ્રભાવશાળી ભાષણો લલકારીએ. જો કદાચ સંગ્રામોમાં ઝુકાવવું પડે તો તે રણક્ષેત્રમાં પણ ઉચ્ચ સ્વરે તારા જયઘોષ ગજવીએ, પોતાના પક્ષના સૈનિકોના ઉત્સાહની, શૌર્યની વૃદ્ધિ કરતા રહીને એવા જયધ્વનિ ઉચ્ચારીએ કે જેથી નભોમંડળ ગાજી ઉઠે. અને જો તારી સમિતિઓમાં બેસવાનો પ્રસંગ આવે તો ત્યાં ખૂબ ઉંડો વિચાર કરીને, પરિસ્થિતિના ઉપર એકમામટો ગંભીર વિચાર કર્યો પછી જે અભિપ્રાય આપવો ઘટે તે આપીએ. તારો દ્રોહ થાય એવું વચન તો અજાણપણે પણ અમારા મોઢામાંથી કદી પણ નીકળેજ નહિ. હે ભૂમિ માતા !

અમારી વાણી અમારા તારે [illegible] હોય, જે ઉચિત [illegible] અને અમારા [illegible] સમર્પિત કરીએ.

શબ્દાર્થ

(अग्नि भूरयः) [illegible] (यं [illegible]) [illegible] (यद् [illegible]) [illegible] (वा. [illegible]) [illegible] (हि [illegible]) [illegible] (अग्निमयः) [illegible] (सेतु) [illegible] (ते) [illegible] (वार) [illegible] (वरेम) [illegible]

---

११ कार्तिक

यथा प्राण बलिहृतः तुभ्यं सर्वाः प्रजा इमाः ।
एवा तस्मै बलिं हरान् यस्त्वा शृणवत् सुश्रवः ॥
(अथर्व०११-४-१९)

विनय

હે મહાસમ્રાટ પ્રાણ ! જુઓ, આખા સંસારનાં સર્વ પ્રાણીઓ, તમામ પ્રજાઓ, તમામ જીવો તમારે સારૂ કર લાવી લાવીને તમારી આગળ પર્યાપ્ત કરે છે, રોજ તમને અન્નરૂપી ભેટ અર્પણ કર્યાજ કરે છે. તમે એવા પ્રતાપી સમ્રાટ છો કે તમારા ડરને લીધે, પોતે મરી જશે તેના ભયને લીધે આખા જગતના તમામ જીવો રોજ ને રોજ તમારા પ્રાણાગ્નિમાં અન્નનું બલિદાન ચઢાવી શકાય તે માટે જ્યાંથી મળી શકે ત્યાંથી અન્ન પેદા કરીને લાવે છે; તન તોડીને, પરસેવો પાડીને અન્ન તથા ધન વગેરેનો સંગ્રહ કરે છે અથવા કોઇ ને કોઇ રીતે તમને સારી રીતે તૃપ્ત કરે છે. એટલા વાસ્તે હે પ્રાણ ! તમે જીવમાત્રના સૌથી પહેલા નંબરના ઉપાસ્ય દેવ બની બેઠા છો. હે સુશ્રવ !

હે સુંદર રીતે સંભળાવનાર ! હે સુંદર યશવાળા ! તમારા ભક્તો પણ એવી રીતે સૌ લોકના ઉપાસ્ય અને સૌએ અર્પેલા બલિઓને ગ્રહણ કરનાર બની જાય છે. જેઓ તમારા પૂર્ણ ઉપાસક બની જાય છે, જેઓ તમારા સુંદર યશને સાંભળે છે, તેઓ તમારી આજ્ઞાઓ અને સૂચનાઓ કાને ધરે છે અને તે પ્રમાણે આચરણ કરે છે. જે મનુષ્યો પ્રાણની ઉપાસના કરે છે, પ્રાણના મહિમાનું શ્રવણ-મનન કરે છે તેમના કાનમાં તમે તમારાં દિવ્ય ગાન તો સંભળાવો છોજ, પણ તે ઉપરાંત તેમણે કયે વખતે શું કરવું તેનો સંદેશ પણ તમે દરેક વખતે તેમને સંભળાવતા રહો છો. જેણે પ્રાણના શ્રોતા બનવાનું મહાસૌભાગ્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે, તે પુરુષને ધન્ય છે ! હે પ્રાણ ! એવા લોકો મનુષ્ય-સમાજના પ્રાણ બની જાય છે. અમે આ સંસારની અંદર જોઇએ છીએ કે, મનુષ્યસમાજના એવા પ્રાણભૂત મહા-પુરુષોને તમામ લોકો પોતપોતાની નાના પ્રકારની ભેટ અર્પણ કરવામાં પોતાનું અહોભાગ્ય સમજે છે, તેમના આગળ પોતાનાં ઘરબાર, માલમિલ્કત, પુત્ર અને પોતાનું જીવન સુદ્ધાં સમર્પિત કરી દે છે. તેમને જીવતા રાખવાની આખી દુનિયાને કાળજી હોય છે અને જાતે મરવું પડે તો મરીને પણ તેમને જીવતા રાખવા ઇચ્છે છે. હે પ્રાણ ! જ્યારે તમારા શ્રોતાનો આવો મોટો મહિમા છે, ત્યારે તમારા પોતાના મહિમાનાં તો અમે તુચ્છ જીવો શી રીતે વખાણ કરી શકીએ ?

શબ્દાર્થ

(**प्राण**) હે પ્રાણ ! (**यथा**) જેમ (**इमाः**) આ (**सर्वाः**) બધી (**प्रजाः**) પ્રજાઓ, જીવો (**तुभ्यं**) તારે માટે (**बलिहृतः**) બલિને, કરને, ભેટને લાવનારા હોય છે (**एवा**) એ રીતે (**अस्मै**) તે પુરુષને માટે પણ તમામ પ્રજાઓ (**बलिं**) ભેટને (**हरान्**) લાવે છે (**यः**) કે જે પ્રાણોપાસક પુરુષ, (**सुश्रवः**) હે સુંદર રીતે સંભળાવનારા ! હે સુંદર યશવાળા ! (**त्वां**) તને (**शृणवत्**) સાંભળે છે.

१२ कार्तिक

नमस्ते अस्त्वायते नमो अस्तु परायते ।
नमस्ते प्राण तिष्ठते आसीनायोत ते नमः ॥
(अथर्व. ११-४-७)

વિનય

હે પ્રાણ ! તું જ્યારે જ્યારે આવે છે અને જાય છે, ત્યારે ત્યારે હું તારા આવવા-જવા ઉપર નજર રાખું છું. તારી આવવા જવાની ગતિની સાથે હું મારી મનોવૃત્તિને પણ અંદર લાવું છું અને બહાર લઇ જાઉં છું. અથવા તો તારા આવવા-જવાની સાથે સાથેજ હું 'ઓ-ઞ' મંત્રનો જપ કરતો જાઉં છું.× એ રીતે દિવસ-રાતના ચોવીસ કલાકમાં બધું મળીને તું એકવીસ હજાર ને છસો વાર આવે છે અને જાય છે, ત્યારે તેટલી વાર મારો અજપા જાપ પણ સધાઇ જાય છે. આવી સાધના કરવા માંડતાં તું સ્થિર થવા લાગે છે અને કોઇ કોઈ વાર પોતાની મેળેજ થોડા સમયને માટે બિલકુલ થંભી પણ જાય છે. આ રીતે તારી ગતિનું સ્વાભાવિક અનુસરણ કરવાથી ચારે જાતના પ્રાણાયામ પણ સિદ્ધ થઈ જાય છે તું આવે છે તેટલો વખત બાહ્ય વૃત્તિ (રેચક) પ્રાણાયામ થાય છે, તું જાય છે તેટલા વખતમાં આભ્યંતર વૃત્તિ (પૂર્વક)+ પ્રાણાયામ થાય છે અને તું જેટલો વખત થંભી જાય છે, ત્યારે તેટલા વખતમાં સ્તંભ વૃત્તિ (કુંભક) પ્રાણાયામ થઈ જાય

× 'ઓ-મ' નહિ પણ 'સોઽહમ્-હંસો' એ મંત્રનું ચિંતન તો સર્વત્ર પ્રચલિત છે.—સેવાનંદ

+ પૂર્વક કે પૂરક ? પૂર્વક શબ્દ લખ્યો છે. પ્રાણ આવે ત્યારે પૂરક થાય અને જાય ત્યારે રેચક થાય એ ક્રમ પણ લેખકે ઉલટાવીને આવે ત્યારે રેચક અને જાય ત્યારે પૂરક માન્યો છે.—સેવાનંદ

છે, અને જ્યારે તું પોતાની મેળેજ સ્થિર થઈ જાય છે, ત્યારે તેટલા વખતમાં બાહ્યાભ્યંતર વિષયાક્ષેપી પ્રાણાયામ થાય છે. હું તો હઠયોગના પ્રાણાયામની કડાકૂટમાં પડતોજ નથી, પણ હે પ્રાણ ! તું જતો હોય, આવતો હોય અથવા થંભી જતો હોય તેટલો વખત હમેશાં તને નમસ્કાર કરૂં છું. બસ, મને તો આટલાથીજ પ્રાણાયામ કર્યાનું ફળ મળી જાય છે. હું તારી તમામ સ્થિતિઓમાં અને તમામ કાળમાં તને માત્ર નમસ્કારજ કરૂં છું. આખો વખત તારી આગળ નમન કરૂં છું. તને મારી પોતાની ઇચ્છાનુસાર વાળવાની ઘાતક ચેષ્ટા હું કદી પણ નથી કરતો. તું તારી સહજ સ્વાભાવિક ગતિથી મારી અંદર ચાલ્યો આવે છે, ત્યારે તારી ગતિને અનુસરીને હું તને નહિ પણ મારી જાતનેજ નમાવું છું, તારી ગતિને અનુસરીને હું મારા જીવનનું સંચાલન કરૂં છું; પરંતુ મારી પોતાની સગવડ પ્રમાણે તારી ગતિને વાળવાની, તેમાં ફેરબદલી કરવાની અક્ષમ્ય મૂર્ખતા હું કદી પણ કરતો નથી. હે પ્રાણ ! હું તો તું આવે ત્યારે તને નમસ્કારજ કરતો રહું છું, તું જાય ત્યારે તને નમસ્કાર કરૂં છું, તું થંભી જાય ત્યારે તને નમસ્કાર કરૂં છું અને તું જ્યારે સ્થિર થઇને બેઠો હોય ત્યારે પણ તને નમસ્કારજ કરૂં છું.

શબ્દાર્થ

(प्राण) હે પ્રાણ ! (आयते) તું આવતો હોય ત્યારે (ते) તને (नमः अस्तु) નમસ્કાર હો, (परायते) જતો હોય ત્યારે તને (नमः अस्तु) નમસ્કાર હો. (तिष्ठते) તું થંભી ગયો હોય ત્યારે (ते) તને (नमः) નમસ્કાર કરૂં છું (उत) અને (आसीनाय) તું બેઠો હોય, સ્થિર થયો હોય ત્યારે (ते) તને (नमः) નમસ્કાર કરૂં છું.

१३ कार्तिक

सनातनमेनमाहुः उताद्य स्यात् पुनर्णवः ।
अहोरात्रे प्रजायेते अन्यो अन्यस्य रूपयोः ॥

(અથર્વ૦ ૧૦-૮-૨૩)

વિનય

આત્મા-પરમાત્મા, ઈશ્વર અને બ્રહ્મ, એવા એવા વિષયોની ચર્ચામાં જેમને રોજ રોજ રસ પડતો હોય, એ ચર્ચા જેમને આનંદદાયક લાગતી હોય એવા માણસો તો વિરલાજ હોય છે. આપણને સાધારણ લોકોને તો એ ચર્ચા જૂની પુરાણી, જીર્ણું થઈ ગએલી, ચવાઈ ચવાઈને કૂચા જેવી નીરસ થઈ ગએલી, કોચરાના કાળની કથા જેવીજ લાગે છે. સમાજ મંદિરમાં દરરોજ વેદની કથા થાય છે, ત્યાં દરરોજ ઈશ્વરની પ્રાર્થના, ભજનકીર્તન વગેરે થાય છે. ત્યાં જઈને બેસવાનું જ્યારે આપણને કોઈ કહે છે ત્યારે આપણે હમેશાં આવોજ ઉત્તર દઈએ કે "ત્યાં જઈને અમે શું કરવાના હતા ? ત્યાં તો રોજ ને રોજ એકની એકજ વાતનું ટાહ્યલું થયા કરે છે, કોઈ નવી વસ્તુ તો સાંભળવાની મળતીજ નથી." અલબત્ત, એ વાત ખરી છે કે, જેમાં કશું નવીન જાણવા જેવું તત્ત્વ ન હોય, કશી નવીનતાજ ન હોય તેમાં કોઈને કદી રસ પડેજ નહિ, આનંદ આવેજ નહિ. કેટલાક લોકોને ઈશ્વરના ભજનમાં રોજ રોજ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે તે આનંદ થવાનું ખરૂં કારણ એ છે કે, પ્રભુ એવા ભક્તોને માટે દરરોજ નવા નવા બનતા રહે છે, તેમને દરરોજ નવું નવું જીવન આપતા રહે છે. જ્યારે ઈશ્વરના ધ્યાનમાં આપણે નિત્ય નવો નવો આનંદ અનુભવીએ ત્યારેજ તેમાં રસ પડે અને ત્યારેજ તેના તરફ રુચિ ઉત્પન્ન થાય. ઈશ્વરનું અતિ પુરાણું

નામ જપતાં જપતાં અને વારંવાર એનું એ નામ જપતાં જપતાં જેને દરેક વખતે, દરેક નામોચ્ચારણમાં નવો નવો રસ, નવો નવો પ્રેમ, નવું નવું જ્ઞાન અને નવી નવી ભક્તિ એ બધાની પ્રાપ્તિ થયાજ કરતી હોય, તેજ સાચો જપ કરે છે. અરે મારા ભાઈઓ ! જુઓ, આ દિવસ અને રાત કેટલાં પ્રાચીન છે ! આપણે જન્મ્યા ત્યારથી તેમને રોજ ને રોજ ઉઠીને એકના એકજ રૂપમાં જોતા આવ્યા છીએ અને છતાં તે જૂનાં, નીરસ, કોચરા કાળનાં શાથી નથી લાગતાં ? કારણ કે તેમાંથી દરરોજ રાત દહાડો આપણને નવું નવું જીવન મળતું રહે છે, દરરોજ આપણે વિકસિત થતા જઈએ છીએ. એવીજ રીતે જો તમે પરમેશ્વરની અંદર જીવતા થઈ જાઓ, તેમાંથી પ્રતિદિન આધ્યાત્મિક વિકાસ પામતા જાઓ તો તમે પણ બોલી ઉઠશો કે "આ અનાદિકાળનો પુરાણો સનાતન પ્રભુ મારે સારૂ રોજ રોજ નવો બનતો જાય છે, પ્રત્યેક નવું પ્રભાત થતાં, પ્રત્યેક નવી આજ થતાં તે નવો નવો બનતો જાય છે."

શબ્દાર્થ

(एनं) આ દેવને **(सनातनं)** સનાતન, અનાદિકાળનો **(आहुः)** કહે છે, **(उत)** તોપણ તે **(अद्य)** આજ, પ્રતિદિન **(पुनः नवः)** ફરી ફરીને નવો **(स्यात्)** થાય છે જુઓ, **(अन्यः)** એક **(अन्यस्य)** બીજાના **(रूपयोः)** રૂપોમાંજ **(अहोरात्रे)** દિવસરાત **(प्रजायेते)** સદા પેદા થયા કરે છે

१४ कार्तिक

बालादेकमणीयस्कं उतैकं नेव दृश्यते ।
ततः परिष्वजीयसी देवता सा मम प्रिया ॥
(અથર્વ. ૧૦–૮–૨૫)

વિનય

મારામાં જે પ્રેમશક્તિ છે તેનું પ્રયોજન શું છે? મારા પ્રેમનો સાચો પાત્ર-અધિકારી કોણ છે? આ બે પ્રશ્નના ઉત્તરને માટે જ્યારે હું સંસારને જોઈ વળું છું, ત્યારે હું તેમાં ફક્ત ત્રણજ તત્ત્વોને જોઉં છું. એ ત્રણ તત્ત્વોમાંજ આખો સંસાર, જે કાંઇ અસ્તિત્વ ધરાવે છે તે બધુંજ સમાઇ ગએલું મને દેખાય છે. એમાં જે પહેલું તત્ત્વ છે તે વાળથી પણ વધારે સૂક્ષ્મ છે. વાળની અણીના સેંકડો વિભાગ કરતાં કરતાં છેવટે જે અવિભાજ્ય અંશ બાકી રહે તે અણુ અથવા પરમાણુરૂપ આ તત્ત્વ છે. પ્રકૃતિનાં આવાં પરમાણુઓમાંથી આ દૃશ્ય જગત બન્યું છે. જે બીજું તત્ત્વ છે તે એના કરતાં પણ સૂક્ષ્મ છે. પણ એની સૂક્ષ્મતા તદ્દન જુદાજ પ્રકારની છે. તેની સૂક્ષ્મતાની સાથે કોઇ પણ ભૌતિક વસ્તુની સૂક્ષ્મતાની સરખામણી થઇ શકતી નથી. એ તત્ત્વ એવું અદ્ભુત છે કે તે ન હોવા સરખું છે. પરંતુ તે છતાં તે છે ખરું, પણ નહિ જેવું. આ બીજા તત્ત્વથી પણ પર, એના કરતાં પણ સૂક્ષ્મ અને એને બધી બાજુએથી આલિંગન દેનાર, લપેટી લેનાર, વ્યાપી લેનાર એક ત્રીજું તત્ત્વ છે, જે ત્રીજી દેવી× છે, તે મને પ્રિય છે પહેલી પ્રકૃતિ

× મૂળ મંત્રમાં તથા હિન્દીમાં પણ 'દેવતા' શબ્દ છે. સંસ્કૃતમાં તેમજ હિન્દીમાં એ શબ્દ સ્ત્રીલિંગમાં વપરાય છે. પણ ગુજરાતીમાં નથી વાપરી શકાતો; તેથી સ્ત્રીલિંગનો ભાવ જાળવવા 'દેવી' શબ્દ વાપર્યો છે. હિન્દીમાં આત્મા પણ સ્ત્રીલિંગમાં વપરાય છે. —સેવાનંદ

દેવી જડ અને આનંદરહિત છે તેથી કરીને તે મને પ્રિય થઈ શકેજ નહિ. બીજી વસ્તુ તો હું પોતેજ છું, મારો પોતાનો આત્મા છે. જોનાર હું પોતે તો પછી હું મારી નજરે પડી શકુંજ કેવી રીતે ? એટલા વાસ્તે હું છું ખરો, પણ નહિ જેવો છું. વળી હું તો પ્રેમ કરનાર છું તેથી કરીને હું પ્રેમનો વિષય નથી થઈ શકતો. માટે મારા સિવાયની બીજી બે વસ્તુઓ મારી સમક્ષ બાકી રહે છે, એક તો પ્રકૃતિ અને બીજી સચ્ચિદાનંદરૂપિણી પરમાત્મદેવતા. હવે હું પોતે ચિત્સ્વરૂપ છું તેથી કરીને ચૈતન્ય અને આનંદરહિત પ્રકૃતિ ઉપર તો મને પ્રેમ ઉપજેજ કેવી રીતે ? મને તો સ્વાભાવિક રીતેજ પરમાત્મદેવતા ઉપરજ પ્રેમ ઉપજે છે, કેમકે તે મારા આત્માનો પણ આત્મા છે, મારા આત્માને અંદરથી બહારથી ચારે તરફથી વીંટાઈ વળીને તેની અંદર સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યો છે અને તે મને આનંદ આપવા સમર્થ છે. હું તો સ્પષ્ટ જોઈ શકું છું કે, લોકો જેમને પ્રકૃતિનાં મોટાં મોટાં ઐશ્વર્યો માને છે તે, તેમજ દિવ્યથી પણ દિવ્ય સુખ આપનારા પ્રકૃતિના અગણિત પદાર્થો તે બધાજ આનંદશૂન્ય અને જ્ઞાનપ્રકાશથી વેગળા છે, તેથી કરીને હુ તો પ્રકૃતિથી આંખો ખમીને મારા પ્યારા પરમાત્માની તરફ દોડયો જાઉં છું. હું બીજું એ પણ સ્પષ્ટ જોઈ શકું છું કે, હું જો એક વાર તેને મારા પ્રેમ દ્વારા, મારા કરી લઈશ તો મારી [illegible] પ્રેમશક્તિ તેના મૂળ પ્રયોજનને પામી જશે અને તે પ્રયોજન સિદ્ધ થશે એટલે તો મારા પ્રમને સંપૂર્ણ અર્થે ચરિતાર્થ અને કૃતકૃત્ય થતાં વારજ નહિ લાગે

શબ્દાર્થ

(त्वं) [illegible] (वाज्जान) [illegible] (धर्मात्वहतं) [illegible] (तम) [illegible] (त्वं) [illegible] (न इव) [illegible] (इहत्वं) [illegible] (नमः) [illegible] (तस्मिन्ती बर्हि) [illegible] (मैत्रना) [illegible] ([illegible]) [illegible] (मम) [illegible] (त्रिना) [illegible]

१५ कार्तिक

उत्तिष्ठत अवपश्यत इन्द्रस्य भागमृत्वियम् ।
यदि श्रातं जुहोतन यद्यश्रातं ममत्तन ॥
(ऋ. १०-१७९-१ । अ. ७-७२-१)

વિનય

હે મનુષ્યો ! ઉઠો, જાગ્રત થાઓ અને જોઇ લ્યો કે અત્યારે ઈંદ્રને કોઇ આહુતિ આપવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે કે નહિ ? આ કાલ-ઈંદ્ર વખતોવખત દુનિયાના લોકોની પાસેથી ભારેમાં ભારે આહુતિઓની માગણી કરે છે અને એના માગ્યા મુજબ આહુતિઓ અપાતી રહે તોજ દુનિયાની ઉન્નતિ થતી જાય. એજ પ્રમાણે દેશ-ઈંદ્ર પણ વખતોવખત ભારેમાં ભારે બલિદાન માગે છે, અને તે એવાં બલિદાનોથી તૃપ્ત થાય ત્યારેજ તે પોતાના એક મહાન અભ્યુત્થાનના પગલાને આગળ ધપાવે છે. વળી આ જીવાત્મા-ઈંદ્રને માટે પણ સમયોચિત આત્મબલિદાન દેવાં પડે છે, ઋતુ ઋતુને અનુકૂળ યજન હવન કરવા પડે છે, અરે ! એક એક દિવસના જુદા જુદા ભાગમાં તે તે વખતને અનુકૂળ અન્ન, જ્ઞાન વગેરે હવિઓ આપીને તેમને તૃપ્ત રાખવા પડે છે. એવું કરીએ ત્યારેજ આત્મોન્નતિ સાધી શકાય છે. એટલા માટે આપણે બધાજ વખત સાવધાન રહેવું જોઇએ, હમેશાં જાગનારજ રહેવુ જોઇએ, ઉભા થઇ થઇને જોતા રહેવું જોઇએ કે, આહુતિ આપવાનો વખત આવી તો નથી પહોંચ્યો ! સંસારને માટે, દેશને માટે અથવા આપણા આત્માને માટે કોઇ પણ પ્રકારનુ બલિદાન દેવાની જરૂર તો નથી ઉભી થઈ ? યાદ રાખજો, જો આપણે પ્રમાદ કરીને વખત ચૂકી ગયા, જે વખતે બલિદાન દેવું જોઇએ તે વખત જો એમ ને એમ વીતી ગયો તે. આપણી ઉન્નતિ તો એક બાજુએ રહી, પણ ઉલટ. એવ

પછડાઇ જઇશું, એવા અવનત થઇ જઇશું, એવા પતિત થઈ જઇશું, એવા ઉંડા ખાડામાં ગબડી પડીશું કે કાંઇ કહેવાની વાતજ નહિ. માટે ઉઠો, સાવધ થાઓ અને જોતા રહો કે ઇંદ્રને તેનો ભાગ આપવાની વેળા તો નથી વીતી જતી!

પરંતુ એ પણ લક્ષમાં રાખજો કે, જે આહુતિ આપો તે પાકીજ આપજો. કાચી આહુતિ આપ્યાથી કશું ફળ તો નથી મળતું, પણ સામું નુકસાન થાય છે. જેમ ઝાડ ઉપરથી કાચું તોડેલું ફળ કશા કામનું નથી, ઉલટું ખાવાથી નુકસાન પણ થાય છે, તેવી રીતે પોતાની જાતને પકવ્યા વગર એમ ને એમ આવેશમાં આવી જઇને જો બલિદાન દેવાય તો તે બલિદાન નિષ્ફળજ જાય છે; એટલું જ નહિ પણ ઘણી વાર તે આત્મઘાતરૂપ નીવડે છે. માટે જો આહુતિ પાકી થઇ ગઇ હોય અને સમય આવી પહોંચ્યો હોય તો તો તેનો હવન કરીજ દો, પણ જો આહુતિ કાચી હોય તો થોભી જજો. એને વાસ્તે મનમાં દુઃખી પણ ન થતા. આહુતિનો વખત આવી પહોંચ્યો અને તેટલા વખતમાં પણ તમે તેને પાકી ન કરી શકયા તો પછી શોક કર્યાથી શું વળવાનું હતું? માટે ખેદ ન કરતાં પ્રસન્ન મનથી તેને ફરીથી પાકી કરવા મંડી જાઓ, વખત ન ગુમાવતાં પકાવતાજ જાઓ, કે જેથી બીજી વારનો આહુતિકાળ આવી પહોંચે ત્યારે તો તમે જરૂર તેનું બલિદાન દઇ શકો, આવતા બલિદાનને ટાંકણે તો તમે જરૂર પાકી ગયાજ હો.

શબ્દાર્થ

(उत्तिष्ठत) ઉઠો, ઉભા થઇ જાઓ **(अवपश्यत)** અને ખૂબ સાવધાનીથી જોતા રહો. **(इन्द्रस्य)** ઇન્દ્રના **(ऋत्वियं)** ઋતુ ઋતુને અનુકૂળ, વખતોવખત આપવાના **(भागं)** હવિને, બલિદાનના ભાગોને જોતા રહો. **(यदि)** જો **(श्रातं)** [તે હવિ] પાકો થઇ ગયો હોય તો **(जुहोतन)** તેનો હવન કરી દો અને **(यदि)** જો **(अश्रातं)** પાક્યો ન હોય તો **(ममत्तन)** [થોભી જાઓ, દુઃખી ન થાઓ] પ્રસન્ન થઇને વધારે પકાવતા જાઓ.

१६ कार्तिक

अव मा पाप्मन् सृज वशी सन् मृडयासि नः ।
आ मा भद्रस्य लोके पाप्मन् धेह्यविहुतम् ॥
(अथर्व० ६-२६-१)

વિનય

હે પાપ! હવે તું મારો પીછો છોડ. તેં ઘણી વાર સુધી મને તારો તાબેદાર કરી રાખ્યો. હવે તો મારો વારો આવ્યો છે. હવે તારે મારે તાબે થવાનો વખત આવી પહોંચ્યો છે. તારા તાબામાં રહીને મેં પાર વિનાનાં દુઃખ વેઠયાં છે. હવે મારો સુખ ભોગવવાનો વખત આવ્યો છે. હે પાપ! તારા તરફથી મળેલા દુઃખ પણ હવે મારા સુખનું કારણ થઇ જશે. દુઃખની પાછળ સુખ એ તો ઇશ્વરનો નિયમજ છે. એવી રીતે પાપની પ્રતિક્રિયારૂપે પુણ્યની ઉત્પત્તિ થવી એ પણ ઇશ્વરીય નિયમ છે. હવે એ પ્રતિક્રિયાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે. તારાં આપેલાં દુઃખ વેઠીને હું સીધો થયો છું, સરળ અકુટિલ બની ગયો છું. મારી કુટિલતા, મારી વક્ર નીતિ, મારાં જૂઠાણાં અને પાખંડ, એ બધાં મને તું પાપની તરફ ઘસડી લાવનારાં હતાં. પણ આજે હું અકુટિલ, સરળ, સીધો અને સાચો બનીને કલ્યાણના પ્રદેશ તરફ વળ્યો છું. હે પાપ! તારી લાલચમાં લપટાઇને હું આટલી વાર સુધી અથડાયો ન હોત, આટલું દુઃખ મેં વેઠયું ન હોત તો મને કુટિલ અને પાપી જીવનનાં દુઃખનો, ગંદાપણાનો કદી પણ અનુભવ ન મળત, અને હું પુણ્યનો સાચો પૂજારી પણ નજ બની શકત. આ રીતે હે પાપ! મને કલ્યાણના પ્રદેશ તરફ વાળનાર તુંજ છે-કલ્યાણના લોકમાં મારો પગ જમાવનાર તુંજ છે. હે પાપ! તું હવે અકુટિલ બનીને મને તે કલ્યાણના પ્રદેશમાં મોકલી દે. હું જેટલો નફટ, નિર્લજ્જ

અને રીઢો પાપી હતો તેટલોજ દૃઢ, તેટલોજ સાચો અને તેટલો સત્યાગ્રહી પુણ્યાત્મા બનાવી દે. પાપના ખાડામાં જેટલે ઉંડે હું ગરકી ગયો હતો તેટલીજ પુણ્ય પ્રદેશની ઉંચાઈ ઉપર મને લઇ જઇને બેસાડી દે.

શબ્દાર્થ

(पाप्मन्) હે પાપ ! તું (मा) મને (अवसृज) છોડી દે. (वशी सन्) હવે મારા તાબામાં આવી ગયેલ તુ (नः) મને (मृडयासि) સુખી કરી દે. (पाप्मन्) હે પાપ ! તું હવે (अविहुतं) કુટિલતારહિત અને સરળ થઇને (मा) મને (भद्रस्य लोके) કલ્યાણના લોકમાં (आ धेहि) સ્થાપિત કરી દે.

---

१७ कार्तिक

यः सपत्नो योऽसपत्नो यश्च द्विषन् शपाति नः ।
देवास्तं सर्वे धूर्वन्तु ब्रह्म वर्म ममान्तरम् ॥
(अथर्व० १ । १९-४)

વિનય

[illegible]

શાપ આપે છે, ગાળો દે છે, મને પજવે છે, મારી જૂઠી નિંદા કરે છે, પોતાનાથી થાય તેટલું મારૂં બૂરું ઇચ્છે છે, તો પણ તેથી મારૂં કશુંજ બગડતું નથી પણ ઉલટો તેનોજ નાશ થાય છે. મને જ્યારે જ્ઞાન થયું ન હતું, ત્યારે તો હું આવા શાપ સાંભળીને ગભરાઇ ઉઠતો હતો અને એવા શાપની મારા ઉપર વાસ્તવમાં ઘણી અસર પણ થતી હતી. જ્યારે જાહેર સભામાં અથવા પત્રોમાં મારી નિંદા થતી અથવા મારા જાણીતા લોકોના મંડળમાં મારી જૂઠી નિંદા ફેલાવવાનો પ્રયત્ન થતો, ત્યારે તે વાતની જાણ થતાં મારૂં મન ઘણુંજ અશાન્ત થઇ જતું અને ઘણી વાર સુધી મને ઉદ્વેગ થયા કરતો. પણ જ્યારથી મને જ્ઞાન થઇ ગયું છે, થોડોક વેદનો પ્રકાશ મને પ્રાપ્ત થયો છે, પ્રભુની ભક્તિની કૃપા વડે કાંઇક આત્મજ્ઞાન લાધ્યું છે, ત્યારથી તે 'બ્રહ્મ'-તે જ્ઞાનજ મારૂં અંદરનું કવચ બની ગયું છે. આ જ્ઞાનરૂપી કવચ વડે હું સુરક્ષિત હોવાથી મને પેલા શાપોનો, ગાળોનો હવે સ્પર્શ પણ નથી થતો અને બહાર ગમે તે થાઓ, પણ અંદરથી હું સદા આનંદમાંજ રહું છું. પણ જે બિચારો મારો દ્વેષ કરે છે, તેજ ઉલટો માર્યો જાય છે. માનવસમાજના તમામ દેવ પુરુષો, તમામ જ્ઞાની મહાત્માઓ આવા દ્વેષીલા લોકોને હમેશાં વારે છે, કડવી શિખામણો દે છે, સજા પણ કરે છે અને ઈશ્વરીય દેવો, 'ઋતના દેવો તો આવા અપરાધની સજા કર્યા વગર છોડતાજ નથી. એમાં કોઇ શું કરી શકે ?

શબ્દાર્થ

(यः) જે (सपत्न) મારા સમાન ક્ષેત્રમાં હરીફ છે (यः) જે (असपत्नः) મારા અસમાન ક્ષેત્રમાં હરીફ છે (यः च) અને જેઓ (द्विषन्) મારો દ્વેષ કરે છે, (यः) મને (शपाति) શાપ દે છે, મેણાં મારે છે (तं) તેમને (सर्वे देवाः) સૌ દેવો (धूर्वन्तु) સજા કરો, (मम) મારૂં તો (अन्तरं) અંદરથી રક્ષણ કરનાર (वर्म) કવચ, રક્ષાનું સાધન (ब्रह्म) બ્રહ્મ છે, જ્ઞાન છે, વેદનું જ્ઞાન છે.

१८ कार्तिक

इन्द्र शुद्धो हि नो रयिं शुद्धो रत्नानि दाशुषे ।
शुद्धो वृत्राणि जिघ्नसे शुद्धो वाजं सिषाससि ॥
(ऋ. ८-९५-९)

विनय

હે ઇંદ્ર ! હે આત્મન્ ! તમે પરમ ઐશ્વર્યવાળા છો. તમે અમોને સર્વ પ્રકારનાં ઐશ્વર્ય આપી શકો છો, છતાં અમે ખાલી બહાર ભટકતા ફરીએ છીએ, બહારના પદાર્થોનો આશ્રય શોધતા ફરીએ છીએ. સર્વ પ્રકારના અનિષ્ટોને દૂર કરવા અને સર્વ પ્રકારનાં અભિષ્ટોનુ દાન કરવા સમર્થ એવા હે મારા આત્મા ! તમે મારી અંદર સર્વદા વિદ્યમાન છો અને છતાં હું બીજાની મદદને માટે વલખાં મારૂં ! પણ તે છતાં હજી તમારી તે શક્તિ અમારામાં આજે પ્રકટ થઇ નથી તેનું કારણ એ છે કે, અમે અમારી પોતાની અંદર તમારી શુદ્ધિ નથી કરી, જેને 'आत्मविशुद्धि' કહે છે, તે અવસ્થા હજી અમે પ્રાપ્ત નથી કરી. જેનો આત્મા શુદ્ધ થઈ જાય છે, જે તપશ્ચર્યા દ્વારા અથવા નિષ્કામ કર્મયોગની સાધનાદ્વારા અથવા પવિત્ર સામોપાસના (ઈશ્વર-સ્તવન) દ્વારા પોતાના રાગ-દ્વેષની મલિનતાઓને, નાના પ્રકારની વિષયવાસનાઓની અશુદ્ધિને તેમજ અજ્ઞાનનાં મળ-આવરણ વગેરેને દૂર કરી પોતાના આત્માને વિશુદ્ધ કરી દે છે-તે આત્મારામ બની જાય છે. એક વાર પોતાની વિશુદ્ધતા પ્રાપ્ત થઇ એટલે પછી તેને કોઇ પણ બાહ્ય વસ્તુની ગરજ રહેતી નથી. પછી તો તે પોતાના વિશુદ્ધ આત્માની આગળ જે કાંઇ માગે તે તેને મળી જાય છે, મળતુંજ રહે છે. હે આત્મન્ ! તમે શુદ્ધ થઇ ગયા એટલે તમે નિઃસંદેહપણે અમને સર્વ પ્રકારનાં ઐશ્વર્યો આપ્યાજ કરો છો. સંસારની અંદર દાનશીલ લોકોને, સ્વાર્થત્યાગી

દેશસેવકોને, ઉદાર પુરુષોને જે સઘળું રમણીય ધન મળ્યા કરે છે, અસ્તેય વ્રતને ધારણ કરનારાઓને માટે તેમનું તે વ્રતજ 'सर्वरत्नोपस्थान' (સર્વ રત્નનો ભંડાર) બની રહે છે, તે હે વિશુદ્ધ આત્મન્! બધો તમારોજ પ્રતાપ છે, તમારૂંજ આપેલું દાન છે, તમારીજ વિશુદ્ધતાનો મહિમા છે. તમે જ્યાં વિશુદ્ધ બની ગયા એટલે વિઘ્ન-બાધાઓ તમારી આગળ ઉભાં રહી શકતાંજ નથી. તમે બધાંને મારીને નસાડી મૂકો છો. તમામ પાપોનો નાશ કરી દો છો, તમામ વૃત્રોને હણો છો, તમામ અડચણોને ખસેડી દો છો અને છેવટે હે શુદ્ધ થયેલા ઇંદ્ર! તમે અમને સર્વશ્રેષ્ઠ ઐશ્વર્યને, જેને 'वाज' કહે છે તે જ્ઞાનબળને પણ આપી દો છો. આટલા માટે હે ભાઇઓ! હવેથી જ્યારે પણ આપણને ઐશ્વર્યનો અભાવ જણાય, તેના અભાવથી આપણને પીડા થાય અથવા જો રમણીય ધનને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થાય તો પ્રથમ આપણે આપણા આત્માનેજ શુદ્ધ કરવા મંડી જઇએ. વૃત્રના-પાપોના-પ્રહારથી જ્યારે પણ આપણે હેરાન હેરાન થઇ જઇએ, ત્યારે ત્યારે હમેશાં આત્મવિશુદ્ધિનું શસ્ત્ર ધારણ કરીએ, વળી જ્યારે સર્વોત્તમ અને ઉંચામાં ઉંચા જ્ઞાનબળની આવશ્યકતા જણાય ત્યારે પણ આત્મવિશુદ્ધિનુંજ શરણ લઇએ, આત્મવિશુદ્ધિનોજ આશ્રય ગ્રહણ કરીએ. આટલુંજ કરશું તો જે જોઇતું હશે તે બધુંજ મળી રહેશે.

શબ્દાર્થ

(इन्द्र) હે આત્મન્! (शुद्धः हि) શુદ્ધ થઇ ચૂકેલો તું (नः) અમને (रयिं) ઐશ્વર્ય આપે છે. (शुद्धः) શુદ્ધ થઇ ચૂકેલો તું (दाशुषे) દાનશીલ લોકોને (रत्नानि) રત્નોને, રમણીય ધનોને આપે છે. (शुद्धः) શુદ્ધ થઇ ચૂકેલો તું (वृत्राणि) વૃત્રોને, પાપોને, વિઘ્નોને (जिघ्नसे) હણે છે અને (शुद्धः) શુદ્ધ થયેલો તું (वाजं) જ્ઞાનબળને (सिषाससि) આપવા ઇચ્છે છે, આપે છે.

१९ कार्तिक

अव यत्स्वे सधस्थे देवानां दुर्मतीरीक्षे ।
राजन्नप द्विषः सेध, मीढ्वो अप स्रिधः सेध ॥
(ऋ० ८-७९-९)

વિનય

હે સાચા રાજા ! હે સોમ ! આ હૃદય તમારૂં 'સધસ્થ' છે, સહસ્થાન છે. આ હૃદયની અંદર તમે તમારા પરમ પદના ઉપર બિરાજેલા છતાં પણ તમે મારી સાથે ને સાથે-જ બેઠા છે. માટે આજ પછી જ્યારે આ મારા હૃદયમાં દેવોની સુમતિઓની જગ્યાએ દૈત્યોની દુર્મતિઓને તમે પ્રકટ થતી જુઓ, દિવ્ય વૃત્તિઓનો વિપરીત ભાવ તમારી નજરે પડે તો એ માઠી અવસ્થાને દૂર કરવાને વાસ્તે, હે મીઢ્વઃ ! હે અમૃતનુ સિંચન કરનારા ! મારા તમામ દ્વેષોને દૂર કરી દેજો, મારી હિંસાવૃત્તિઓને મારી કાટીને હઠાવજો અને તમારા પ્રેમરસનું પૂર વહેવડાવીને મારા દ્વેષભાવોને, હિંસક વૃત્તિઓને મારા હૃદયની બહાર ઘસડી કાઢજો. હે સોમ ! તમારા અમૃતનું સિંચન જ્યાં થવા લાગ્યું ત્યાં પછી એ દ્વેષ આદિને માટે સ્થાનજ ક્યાં મળ-વાનું છે ? મારા હૃદયમાંથી દેવોનું રાજ્ય ખસી જવાનું કારણ આ દ્વેષ અને હિંસા આદિ દોષોજ છે. દેવોની સુમતિઓ ચાલી ગઇ અને તેથી મારી ઘણી માઠી દશા થઇ ગઇ તે બધાનું પણ એનું એજ કારણ છે. હે સોમ ! તમે તમારા પવિત્ર સધસ્થની આવી દુર્દશા તમારી નજરે જોઇ શકો છો ? નહિ, નહિ, તમારાથી તે નજ સાંખી શકા-ય. માટે તમને અમારી એકજ પ્રાર્થના છે કે, આ હૃદયમાં તમારા અમૃતનું એવું સિંચન કરી દો કે તેની અંદર દ્વેષ, હિંસા આદિની છાયા પણ ન રહેવા પામે. આવું થશે

ત્યારે મારા હૃદયમાં દેવોના રાજ્યનીજ સ્થાપના થઇ જશે, દેવોના સુમતિપૂર્ણ રાજ્યનીજ ધ્યાળુ ગાજી ઉઠશે.

શબ્દાર્થ

(राजन्) હે મારા રાજા ! હે સોમ ! તમે (यत्) જ્યારે (स्वे) તમારા પોતાના (सधस्थे) આ સદસ્થાનમાં, આ હૃદયમાં (देवानां) દેવોની (दुर्मतीः) દુર્મતિઓને, વિપરીત ભાવોને (ईक्षे) જુઓ ત્યારે (मीढ्वः) હે અમૃતનું સિંચન કરનારા ! તમે (द्विषः) દ્વેષોને (अपसेध) દૂર કરો અને (स्रिधः) હિંસાવૃત્તિઓને (अपसेध) દૂર કરો.

२० कार्तिक

यद् वर्चो हिरण्यस्य, यद् वा वर्चो गवामुत ।
सत्यस्य ब्रह्मणो वर्चः तेन मा संसृजामसि ॥
(साम० ६-१२-१०)

વિનય

હું પૂરેપુરો વર્ચસ્વી બની જઇશ, તેજસ્વી બની જઇશ. હું દરેક વસ્તુમાંથી વર્ચસનો સંગ્રહ કરીશ અને એ રીતે દરેક પ્રકારના વર્ચસનો હું મારામાં સંગ્રહ કરીશ. ભૂળ સાચું હિરણ્ય જે વીર્ય છે, તેના વર્ચસની સાથે, તથા ગોઓના અથવા ઇન્દ્રિયોના વર્ચસની સાથે, તેમજ સત્યસ્વરૂપ બ્રહ્મના વર્ચસની સાથે હું મારી જાતને સંપૂર્ણ રીતે સંયુક્ત કરી દઇશ. હિરણ્યોના, તૈજસ પદાર્થોના સેવન વડે હું શારીરિક વીર્યને, વર્ચસને મારા શરીરમાં ઉત્પન્ન કરીશ અને બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરીને શરીરની અંદર તેની સંસ્થાપના કરીશ, તેની જમાવટ કરીશ. જે તેજ મારી ઇન્દ્રિયોની અંદર આત્મા(ઇન્દ્ર)માંથી ચાલ્યું આવે છે અને જેને ઇન્દ્રિયો વિષયભોગમાં પડીને ક્ષીણ કરે છે,

તે તેજને હું સંયમ દ્વારા સુરક્ષિત કરીને મારી માનસિક વર્ચસ્વિતાને પ્રાપ્ત કરીશ. વળી આત્મિક તેજને પ્રાપ્ત કરવા સારૂ સત્ય જ્ઞાનના, વેદજ્ઞાનના, સત્ય સ્વરૂપ બ્રહ્મના તેજને હું મારા આત્માની અંદર ધારણ કરીશ. આ રીતે બ્રહ્મ-તેજથી યુક્ત થઇને જાગૃત થએલો મારો આત્મા પોતાના અનંત તેજ વડે ઝળકી ઉઠશે અને તે તેજની આભાથી મારૂં મન, મારૂં શરીર, એ બધાંજ તેજોમય બની જશે. ત્યાર પછી તો હું આ જગતમાં એક ઝળકતા તેજના ગોળાના જેવો બનીને વિચરીશ. જે કોઇ મારા સંપર્કમાં આવશે તેના શરીરને, મનને અને આત્માને હું મારા તેજ વડે પ્રદીપ્ત, પ્રજ્વલિત અને ઉદ્બુદ્ધ કરતો કરતો હું સર્વત્ર વિચરણ કરીશ. હું વર્ચોમય-વર્ચસ્વી બની જઇશ.

શબ્દાર્થ

(हिरण्यस्य) વાર્યનું (यत्) જે (वर्चः) તેજ છે (उत) અને (गवां) ઇન્દ્રિયોનું (यद् वा) જે કાંઇ (वर्चः) તેજ છે તથ (सत्यस्य) સત્ય સ્વરૂપ (ब्रह्मणः) બ્રહ્મનુ, જ્ઞાનનુ, વેદનુ (वर्चः) જે તેજ છે (तेन) તે તમામ તેજ વડે (मा) મને, મારી જાતને (सं सृजामसि) પૂરેપુરી સંયુક્ત કરી દઇશ.

२१ कार्तिक

पुनरेहि वाचस्पते देवेन मनसा सह ।
वसोप्पते निरमय मय्येवास्तु मयि श्रुतम् ॥
(अथर्व० १-१-२)

વિનય

હું જે કાંઇ કાને સાંભળું છું, તે મારામાં સ્થિર થઇને ટકી રહેતું નથી. એમજ કહો ને કે "હું એક કાનથી સાંભળું છું અને બીજે કાનેથી કાઢી નાખું છું." આ રીતે મારૂં મનોમય શરીર એવું રોગી બની ગયું છે કે ઉત્તમોત્તમ સત્ય ઉપદેશ સાંભળ્યા છતાં અથવા ઉંચામાં ઉંચા પ્રકારનું વેદજ્ઞાન પામ્યા છતાં પણ હું તેને ધારણ નથી કરી શકતો, પચાવી નથી શકતો. એનું એકજ કારણ છે કે, મારૂં આ શરીર મનનક્રિયા કરવાનુંજ ભૂલી ગયું છે. મેં મનન કરવાનું, આત્મચિંતન કરવાનું, એકાન્તમાં બેસીને આત્મનિરીક્ષણ કરવાનું છોડીજ દીધું છે. આમાંની કોઇ પણ ક્રિયા કરવી એ હવે મારા સ્વભાવથીજ વિરુદ્ધ થઇ ગયું છે. મતલબ એ કે, મારૂં મન હવે 'દેવ' નથી રહ્યું; પ્રકાશમાન, પ્રજ્વલિત તેમજ જીવનસંપન્ન નથી રહ્યું, મારૂં મનોમય શરીર લગભગ મૂડદા જેવું બની ગયું છે. માટે હે વાચસ્પતે ! હે વાણી અને જ્ઞાનના પાલક દેવ ! હે મારા મનોમય શરીરના પ્રાણ ! તમે ફરીથી પાછા મારામાં પધારો અને મારામાં પ્રવેશ કરીને મારા મૃતપ્રાય થઇ ચૂકેલા મનોમય શરીરને પુનરુજ્જીવિત કરો. તમે દેવ (પ્રકાશિત) મનની સાથે ફરીથી મારામાં આવીને બિરાજો અને મારામાં મનન, ચિંતન તેમજ આત્મભાવન અથવા આત્મનિરીક્ષણ કરવાનો અભ્યાસ ફરીથી જાગ્રત કરી દો. જેમ ભૂખ વિના, રુચિ વિના સ્વાદિષ્ટમાં સ્વાદિષ્ટ પકવાન્ન

પણ તદ્દન નિરર્થક છે, તેમ કાને સાંભળેલું સુંદરમાં સુંદર વેદજ્ઞાન મને નીરસ અને અરુચિકર લાગે છે; પણ હે વસુઓના પતિ! હવે તમે મારામાં દેવ મનને જાગૃત કરી દઈને મને વેદજ્ઞાનમાં ખૂબ રત કરો, રમણ કરતો કરી દો. હે નિવાસ કરનારી સ્થિર વસ્તુઓના પતિ! જ્ઞાન-ઐશ્વર્યના હે રક્ષક! તમે એટલી કૃપા કરો કે નીરસમાં નીરસ છતાં જે સત્ય અને હિતકારી ઉપદેશ હોય તેમાં મને ઘણામાં ઘણો રસ પડે, તે મને ઘણામાં ઘણો આનંદદાયક લાગે અને તેથી કરીને તે મારામાં પચી જાય, સ્થિર થઈ જાય, મારામાં વસી જાય. તમે મારામાં એવી મનનક્રિયા જાગૃત કરી દો કે તેમાં અજવાળું અજવાળું થઈ જાય, તેની અંદર માનસિક અગ્નિની જ્વાલા ધગી ઉઠે, જ્ઞાનની સાચી ભૂખ જાગે, સત્ય જાણવાની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ જાગૃત થઈ જાય. ખરેખરી ભૂખ લાગી હોય ત્યારે લૂખું સૂકું પણ સ્વાદિષ્ટ લાગે છે, તેવી રીતે નીરસમાં નીરસ લાગે એવા પણ ઊંચામાં ઊંચા જ્ઞાનમાં મને ખૂબ મજા પડે, મને તેને સાંભળીને પચાવવામાં ખૂબ આનંદ મળે. એવું થાય ત્યારે તો હું કાંઈક સાંભળુંય ખરો અને જે સાંભળું તેને મનમાં જમાવીને પચાવું પણ ખરો. જ્ઞાન પચી જાય તો તેના વડે મારૂં મનોમય શરીર ઘડાતું જાય અને એ રીતે દરરોજ નવું નવું જ્ઞાન ગ્રહણ કરતો રહું તો તેથી મારી ક્રમશઃ માનસિક ઉન્નતિ થતી જાય અને હું સદાય વૃદ્ધિ પામતો પામતો વિકસિત અને સમુન્નત થતો જાઉં.

શબ્દાર્થ

(**वाचः पते**) હે વાણી અને જ્ઞાનના પ્રકાશ દેવ! તમે (**पुनः**) ફરીથી (**एहि**) મારામાં પ્રવેશ કરો. (**देवेन**) દેવ, પ્રકાશમાન (**मनसा**) મનની મનનક્રિયાની (**सह**) સાથે મારામાં આવો. (**वसोः पते**) હે વસુના પતિ! તમે (**निरमय**) મને [આ જ્ઞાનમાં] રમણ કરે[illegible] [illegible] કરો, આનંદિત કરો અને પછી (**मयि श्रुतं**) મારું [illegible] જ્ઞાન (**मयि एव**) મારામાં જ (**अस्तु**) રહે, સ્થિર થઈ જાય

२२ कार्तिक

काले तपः काले ज्येष्ठं काले ब्रह्म समाहितम् ।
कालो ह सर्वस्येश्वरो यः पितासीत् प्रजापतेः ॥
(अथर्व. ११-५३-८)

વિનય

હરકોઇ કાર્ય તેનો સમય આવે તોજ સિદ્ધ થાય છે.
? કાર્યનો, જે વાતનો યોગ્ય સમય ન થયો હોય તો તેને
ાટે યત્ન કરવો, તેની સિદ્ધિની આશા રાખવી એ નિરર્થક
, મૂર્ખાઇ ભરેલું છે. એટલા માટે જે કાર્ય કરવું તે તેનો
ોગ્ય કાળ આવે ત્યારેજ તેટલા કાળની અંદરજ કરવું જોઇએ.
ાપ કરવું હોય, જ્યેષ્ઠત્વ પ્રાપ્ત કરવું હોય, જ્ઞાન જોઇતું
ાય, ગમે તે કરવું હોય તોપણ તે કાર્ય તેના કાળને અનુ-
ારીનેજ કરવું જોઇએ. જુઓ, પરમેશ્વર પણ જે કાર્ય કરે
તે પોતાના મુકરર કરી રાખેલા કાળમાંજ કરે છે. સમયના
ાલનમાં પણ ઈશ્વર પરિપૂર્ણ છે, પરાકાષ્ઠાએ પહોંચ્યા
. આ જગતની ઉત્પત્તિ કરવાને માટે ઈશ્વર જે જ્ઞાનમય
ાપ કરે છે તે બરાબર યોગ્ય કાળમાજ કરે છે, જ્યેષ્ઠ
હેરણ્યગર્ભને બરાબર ચોક્કસ કાળમાંજ બહાર કાઢે છે
ને બ્રહ્મ (વેદ)નુ પ્રકાશન પણ તેને માટે જે કાળ નિયત
રી રાખ્યો હોય છે તે કાળમાંજ હમેશાં કરે છે. એ
ાગવાન પોતાના કાળરૂપમાં પ્રજાપતિના પણ પિતા છે.
ા આખો સંસાર, અલબત્ત, સૂર્ય પ્રજાપતિમાંથી અથવા
હેરણ્યગર્ભ-પ્રજાપતિમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે. તેથી કરીને
ના જનક પણ એ કાળ પરમેશ્વરજ છે આ નિયમ એકલી
ૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનેજ લાગુ પડે છે એમ નહિ, પણ સૃષ્ટિનું
ણ ક્ષણનું સંચાલન પણ એ કાળ દ્વારાજ થઇ રહ્યું છે.
ા જગત ઉપરનું નાનું સરખું એક તણખલું પણ તેનો

કાળ આવ્યા વિના નથી હાલી શકતું. ખરી રીતે જોતાં કાળજ સૌનો ઈશ્વર છે. ભૂતકાળનું, ચાલુ કાળનું અને ભવિષ્ય કાળનું સમસ્ત બ્રહ્માંડ અને તેમાંની તમામ અગણિત વસ્તુઓ, એ બધાં કાળની અંદર યથાસ્થાન ગોઠવાઇ ગએલાં છે. કાળનું અતિક્રમણ કોઇ કરી શકતું નથી. માટે આવો, આપણે પણ તે કાળદેવની ઉપાસના કરીએ. આપણે એટલું બરાબર જોઇ રાખીએ કે, આપણું એક પણ કામ કાળને પ્રતિકૂળ થવા ન પામે અને આપણું એકેએક કાર્ય, આપણી એકેએક ચેષ્ટા તે કાળદેવની અનુમતિ મુજબજ થયા કરે.

શબ્દાર્થ

(काले) કાળમાં, ઉચિત કાળમાં (तपः) તપ, (काले) કાળમાં (ज्येष्ठं) જ્યેષ્ઠત્વ અને (काले) કાળમાંજ (ब्रह्म) જ્ઞાન (समाहितं) ગોઠવી રાખ્યું છે. (ह) નિશ્ચયપૂર્વક (कालः) કાળ (सर्वस्य) સૌનો (ईश्वरः) ઈશ્વર છે. (यः) જે (प्रजापतेः) સૌ પ્રજાને ઉત્પન્ન કરનાર હિરણ્યગર્ભનો પણ (पिता) ઉત્પાદક (आसीत्) થાય છે.

२३ कार्तिक

अव्यचसश्च व्यचसश्च बिलं विष्यामि मायया ।
ताभ्यां उद्धृत्य वेदं अथ कर्माणि कृण्महे ॥
(अथर्व. १९-६८-१)

વિનય

વેદનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું અને તદનુસાર કર્મ કરવાં એ વાત તો બહુ ઉત્તમ છે, પણ વેદના જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવું એ કાંઈ રમત વાત નથી. વેદનું જ્ઞાન તો એવું છે કે બહુ ઉંડી ડૂબકી મારીને, ખૂબ ઉંડા પાણીમાંથી બહાર લઈ આવીએ તોજ તે મળે એમ છે. જ્યાં સુધી 'અવ્યચસ' અને 'વ્યચસ' સાન્ત અને અનંત, અંદરનું અને બહારનું, 'અહં' અને બાકીનું બીજું બધું 'ત્વં' એ બધાની વચ્ચેનો તફાવત પૂરેપુરો ન સમજાય, એ આખો કોયડો પૂરેપુરો ઉકલી ન જાય ત્યાં સુધી 'જ્ઞાન' એ શી વસ્તુ છે તેનુંજ આપણને પૂરું ભાન હોતું નથી; તો પછી વેદના જ્ઞાનની તો વાતજ શી કરવાની ? "જ્ઞાન થયું એટલે શું ?" તેનોજ અર્થ સમજી શકાતો નથી; તો પછી વેદજ્ઞાન તો કેટલી આઘેની વસ્તુ! તેની આશાજ શી ? અહાહા ! આજે પ્રભુની કૃપા વડે મેં તો એ 'અવ્યચસ' અને 'વ્યચસ'નું કોકડું ઉકેલી નાખ્યું. અંદરનું અને બહારનું એમ કહેવામાં શું તાત્પર્ય છે તે હવે મને સમજાઇ ગયું છે. જ્યાં સાન્ત અને અનંત એકબીજામાં મળી જાય છે, ત્યાં આગળ જે ગુપ્ત રહસ્ય-મંદિર છે તેનો દરવાજો ઉઘાડીને મેં અંદર ડોકિયું કરી જોયું છે. મેં જોઇ લીધું છે કે, આ અનંત બ્રહ્માંડ અને તેની અંદર જે કાંઈ છે, ટુંકામાં જે કોઇ અસ્તિત્વ ધરાવે છે તે બધુંજ મારા આત્માની અંદર, હું કે જે એક અણુ સમાન છું તેની અંદર સમાઈ ગયેલું છે. મારો આત્મા, મારૂં પોતાપણું, મારૂં વ્યક્તિત્વ, મારો 'અહં' આ સૌને, અખિલ બ્રહ્માંડને વ્યાપ્ત કરી રહ્યો છે. આવી વાત કરૂં છું, ત્યારે સાંભળનારને તે ઘણી વિચિત્ર લાગે છે; પણ મારી

'માયા,' મારી ઉંચા પ્રકારની પ્રજ્ઞા મને જે સાક્ષાત્ અનુભવ કરાવી દે છે તે અનુભવને હું ઉપર કહી તેવી પરિભાષા સિવાય બીજે કોઇ પણ પ્રકારે દર્શાવી શકતો નથી. અરે! વેદજ્ઞાન કોઇ પુસ્તકમાં તો છેજ નહિ. વેદજ્ઞાન તો મારા આત્માની અંદર પ્રકાશિત થાય છે. તે તો પરમાત્માની અંદર નિત્ય સંબંધ વડે સ્થિતિ કરીને રહેલું છે. જે જ્ઞાન આ બેઉ દ્વારા–આ આત્મા (अव्यचस) દ્વારા અને તે પરમાત્મા (व्यचस) દ્વારા પ્રકાશિત થાય છે, તે બેઉમાંથી 'ઉદ્ધૃત' થાય છે તેજ સાચો અને મૂળ વેદ છે, તેજ વેદનું જ્ઞાન છે અને તેને અનુસરીને કર્મ કરવાં એનુંજ નામ વૈદિક કર્મ.* માટે આવો, મારા ભાઈઓ! આપણે આજથી ઉપર બતાવી તે રીતે વેદની પ્રાપ્તિ કરીએ અને આપણે જે જે કર્મ કરીએ તે તેને અનુસરીનેજ કરીએ. આ રીતે આપણે આપણી જાતનો તે અનંતની સાથે યોગ કરીને, આપણા આ ક્ષુદ્ર શરીરને વિશ્વ બ્રહ્માંડની સાથે મેળવી દઈને, આપણી પરિમિત ઇંદ્રિયો વગેરેના બહારના બધા દેવોની સાથે મેળ કરીને, તેમની સાથે સમસ્વરતા સાધીને જે જે કર્મો કરીશું તે બધા કર્મો વૈદિક કર્મ કહેવાશે, તે વેદને અનુસરીનેજ થયાં હશે, એને યથાર્થ અર્થમાં વેદાનુસારી કહેવાય તેવાંજ થયાં હશે.

શબ્દાર્થ

(अव्यचसः) [illegible] (व्यचसः) [illegible] (स) [illegible] (विन्दे) [illegible] (मायया) [illegible] (विश्वानि) [illegible] (मायी) [illegible] [अव्यचस અને व्यचस] [illegible] (वेदं) વેદ, વેદજ્ઞાન (उद्धृतं) [illegible] (सत्) [illegible] (कर्माणि) [illegible]

---

* [illegible] —મૂળદેવ

२५ कार्तिक

प्रियं मा कृणु देवेषु, प्रियं राजसु मा कृणु ।
प्रियं सर्वस्य पश्यतः, उत शूद्रे उतार्ये ॥

(અથર્વ. ૧૯-૬૨-૧)

વિનય

હે મારા પ્રિય પ્રભુ ! તમે મને સૌનો પ્રિય બનાવી દો. જો હું સાચા અર્થમાં તમારો પ્રિય બનવા ઈચ્છું તો મારે તમારા આ આખા જગતના પણ પ્રિય થવુંજ જોઈએ. તમે તો આ જગતમાં સર્વત્ર છોજ, નાનાં-મોટાં તમામ પ્રાણીઓની અંદર તમારૂં એક એક મંદિર બનાવીને તેમાં વસ્યા છો. જો હું એ બધાજ તમારાં રૂપોમાં તમારી સાથે પ્રીતિ ન કરી શકું તો પછી હું તમને 'હે પ્રિય !' એમ કહીને કેવી રીતે બોલાવી શકું ! આ સંસારી લોકો તો જે પોતાનાથી મોટા હોય, બળવાન હોય, ધનવાન હોય, લાગવગવાળા હોય, પ્રતિષ્ઠાવાળા હોય તેમનાજ વહાલા થવા ઈચ્છે છે, પરંતુ પોતાનાથી જે નાના હોય, ગરીબ હોય, પદદલિત હોય, અસહાય હોય, એવાંના વહાલા થવાની કોઈને કશી જરૂરજ લાગતી નથી. તેઓ પોતાના રાજાઓની, પોતાના માલિકોની પ્રીતિ સંપાદન કરવા ઈચ્છે છે પણ પોતાની પ્રજાની, પોતાના સેવકોની પ્રીતિ સંપાદન કરવાની કોઈને ઈચ્છાજ થતી નથી. પરંતુ તમારા સાચા પ્રેમી હોવાની આજ ખરી કસોટી છે. કારણ કે ગરીબો ઉપર, દબાએલા ઉપર, પીડિતો ઉપર, અસહાય ઉપર પ્રેમ રાખવો એજ તમારા ઉપર સાચો પ્રેમ રાખવા સમાન છે. કોઈ બળવાનના ઉપર, ધનવાન ઉપર અથવા સત્તાવાળા ઉપર કે રાજાના ઉપર પ્રેમ રાખવો અથવા તેમના વહાલા થવાની ઈચ્છા રાખવી એનો અર્થ તો એવો થયો કે, સાસા-

રિક બળની સાથે, સાંસારિક ધનની સાથે અથવા સાંસારિક સત્તાની સાથે પ્રેમ જોડવો છે, નહિ કે પ્રભુની સાથે. માટે મને તો તમે જો દેવોનો અને રાજાઓનો વહાલો બનાવો તો તેની સાથે સાથે મને બધું જોનારા સામાન્ય લોકોનો, ગરીબોનો અને સેવકોનો પણ વહાલો બનાવજો. બ્રાહ્મણોનો અને ક્ષત્રિયોનો વહાલો બનાવો તેજ વખતે મને સામાન્ય પ્રજાનો (વૈશ્યોનો) અને શૂદ્રોનો પણ વહાલો બનાવજો. શૂદ્રોનો અને આર્યોનો, નીચ અને ઉંચનો, શિષ્યોનો અને ગુરુઓનો, માલિકોનો અને સેવકોનો, અધિકારીઓનો અને તાબેદાર લોકોનો, નાનાંઓનો અને મોટાંઓનો, સૌનો વહાલો બનાવી દેજો. મને એવો બનાવી દો કે આ સંસારમાં જે કોઇ મને જુએ અથવા મારા સમાગમમાં આવે, તે મારી સાથે પ્રીતિજ કરે. હે પ્રભો ! હું આ તમારા સંસારની પાસે માત્ર એક પ્રેમની ભિક્ષા માગી રહ્યો છું. કેમકે હું સમજી ગયો છું કે, જ્યાં સુધી તમારા નાના મોટા સમસ્ત સંસારની સાથે પ્રીતિ ન કરૂં, ત્યાં સુધી હે મારા પરમ પ્રિય ! તમારા પ્રેમનો પાત્ર હું નહિજ બની શકું, તમારા પ્રેમનો અધિકારી હું કદાપિ નહિ થઇ શકું.

શબ્દાર્થ

હે પ્રભો ! **(मा)** મને **(देवेषु)** દેવોમાં [બ્રાહ્મણોમાં] **(प्रियं कृणु)** પ્રિય બનાવો. **(मा)** મને **(राजसु)** રાજાઓમાં [ક્ષત્રિયોમાં] **(प्रियं कृणु)** પ્રિય બનાવો. **(सर्वस्य पश्यतः)** બધું જોનારાઓનો **(प्रियं)** પ્રિય બનાવો, **(उत शूद्रे)** શૂદ્રોનો પણ **(उत आर्ये)** અને આર્યોનો પણ, સૌનો મને પ્રિય બનાવો.

२५ कार्तिक

त्वं वलस्य गोमतो अपावोऽद्रिवो बिलम् ।
त्वां देवा अबिभ्युषः तुज्यमानास आविशुः ॥
(ऋ. १-११)

વિનય

હે ઇંદ્ર ! તું 'વલ' નો-અસુરનો સંહાર કરીને તેણે સંતાડી રાખેલી દેવોની 'ગૌ'ઓને પાછી ફરીથી દેવોને સ્વાધીન કરી દે છે. તમારો આ નિત્ય ઇતિહાસ અમારામાંથી પ્રત્યેક જીવમાં એકસરખોજ આલેખાયેલો અમે રોજ રોજ જોઇએ છીએ. અમારૂં આત્મિક ઐશ્વર્ય અમે આવીજ રીતે ગુમાવી બેઠા છીએ. તે ક્યાં ગયું તેનો અમને કાંઈ પત્તોજ મળતો નથી. એને સંતાડી રાખનાર 'વલ'* નામનો અજ્ઞાનરૂપી અસુરજ છે. તેણેજ આત્મિક ઐશ્વર્યોરૂપી અમારી 'ગૌ'ઓને સંતાડી રાખી છે. એ અસુરને તાબે થઇને અજ્ઞાનાંધકારમાં અમે કોણુ જાણે કેટલા વખતથી પડયા પડયા ઊંઘ્યા કરીએ છીએ ! પરંતુ હે ઇંદ્ર ! તમે જ્યારે અજ્ઞાનાંધકારનો નાશ કરો છો, અજ્ઞાન-મેઘનું ભેદન કરો છો, અમારી 'ગૌ'ઓને સંતાડી રાખનાર 'વલ' ની ગુફાને ઉઘાડી કરી દો છો, અમારી સૂતી પડેલી સુષુમ્ણા નાડીના માર્ગને ઉઘાડીને ખુલ્લો કરી દો છો, અમારી સૂતેલી શક્તિને જગાડી દો છો ત્યારે તો જે આશ્ચર્યકારક અવસ્થા ઉત્પન્ન થાય છે તે તો જાતેજ અનુભવી લેવા યોગ્ય છે. પછી તો બલાસુરે ગુફાની અંદર સંતાડી રાખેલી 'ગૌ'ઓ ડબાડબ બહાર નીકળી પડે છે, એક એકથી ચઢી જાય એવાં આત્મિક ઐશ્વર્યો પ્રકટ થવા લાગે છે.

---

* 'वलो वृणोतेः' નિરુક્ત ૬-૨ —મૂળલેખક

અંદરના ભાગમાં અજવાળું અજવાળું થઇ જાય છે, શરીરમાં આનંદદાયક કંપન થવા લાગે છે અને આનંદના એક પછી એક તરંગો ખેલવા લાગે છે. તે વેળા હે આત્મન્! તમારી તમામ દિવ્ય શક્તિઓ આવી આવીને તમારી સાથે જોડાઇ જાય છે. હે ઇન્દ્ર! તમારાં પરાક્રમોનાં અમે શાં વખાણ કરીએ? બલાસુર તો પોતાના અંધકારદ્વારા તમારા દેવોને તેમનાં ઐશ્વર્યોથી વિખૂટા કરી ચૂક્યો હતો એટલુંજ નહિ પણ તેણે એ દેવોને તમારાથી પણ વિચ્છિન્ન કરી દીધા હતા. આવી માઠી દશા થઇ ગયા પછી પણ જ્યારે તમે તમારૂં વજ્ર ઉગામીને તેનો સંહાર કરવા મંડો છો, ત્યારે એકદમ પ્રકાશની ધારાઓ વહેવા લાગે છે અને એ પ્રકાશની મદદથી દેવોને તેમનું ગુમાવેલું બધુંજ ઐશ્વર્ય પાછું આવી મળે છે અને એ રીતે ઐશ્વર્યયુક્ત બનેલા જે દેવો કોઈ કોઈ વાર બલાસુરના પ્રહારથી માર્યા જવાની તૈયારીમાં હતા અથવા મૂર્છા ઉઠયા હતા તેઓ પણ તમારા દર્શનથી હવે નિર્ભય બનીને તમારામાં પ્રવિષ્ટ થવા લાગે છે, આવી આવીને તમારી સાથે સંયુક્તજ થઇ જાય છે.

શબ્દાર્થ

(अद्रिवः) હે વજ્રવાળા ઇન્દ્ર! **(त्वं)** તમે **(गोमतः)** ગાયોને રોકી રાખનાર **(वलस्य)** બલની **(बिलं)** ગુફાને **(अपावः)** ઉઘાડી નાખો છો ત્યારે **(देवाः)** તો દેવો **(तुज्यमानासः)** માર્યાં જતા જતા મૂર્જતા મૂર્જતા **(अविभ्युषः)** નિર્ભય થઇને **(त्वां)** તમારામાં ફરીથી **(आविशुः)** પ્રવેશ કરવા માડે છે.

२६ कार्तिक

अग्नये समिधमाहार्षं बृहते जातवेदसे ।
स मे श्रद्धां च मेधां च जातवेदाः प्रयच्छतु ॥
(અથર્વ० ૧૯-૬૪-૧)

વિનય

સમિધા જ્યારે અગ્નિમાં પડે છે ત્યારે તે સળગી ઉઠીને અગ્નિરૂપ બની જાય છે. સમિધાની અંદર છુપાઈ રહેલો અગ્નિ જાગૃત થઈ જાય છે, પ્રદીપ્ત અવસ્થામાં આવી જાય છે. આટલા માટે વૈદિક કાળમાં જિજ્ઞાસુ લોકો હાથમાં સમિધા લઈને 'સમિત્પાણિ' બનીને ગુરુની પાસે જતા હતા, પોતાની જાતને સમિધા જેવી બનાવીને ગુરુને અર્પણ કરતા હતા, કે જેથી તે પોતાના ગુરુના અગ્નિ વડે પ્રદીપ્ત બની જાય. આ વૈદિક વિધિને અનુસરીને હું પણ મારા આચાર્યના ચરણો આગળ આવીને ઉપસ્થિત થાઉં છું અને તેમના અગ્નિ દ્વારા તેમના જેવોજ પ્રદીપ્ત થવા ઇચ્છું છું. પ્રદીપ્ત થવું ઘણુંજ કઠણ છે તે હું જાણું છું. પ્રદીપ્ત થતા પહેલાં આપણી જાતને, આપણા 'અહં'ને અગ્નિમાં સળગાવી દેવાં પડે છે. અને જાતને સળગાવી દેવાનુ પણ ત્યારેજ બની શકે છે, કે જ્યારે પૂર્ણ શ્રદ્ધા જાગૃત થઇ ગઇ હોય કે, આ રીતે સળગવાથી હું અવશ્ય પ્રદીપ્ત અને જ્ઞાનમય થયા વિના રહીશજ નહિ. આને માટે સૌથી પ્રથમ તો મારામાં શ્રદ્ધા હોવી જોઇએ. કોઈ વાર એવું પણ બને છે કે, સમિધા લીલી હોવાથી અગ્નિની ઝાળને ઝટ પકડી નથી હોતી અને તેથી તેઓ પ્રદીપ્ત નથી થતી. આટલા વાસ્તે મારામાં પ્રથમ જ્ઞાનને ધારણ કરવાની બુદ્ધિ અથવા મેધા પણ ઘણાં જરૂરનાં છે. શ્રદ્ધા અને મેધા વિના કદી પણ જ્ઞાનથી પ્રદીપ્ત થવાતુંજ નથી. પણ એ શ્રદ્ધા અને મેધાને

મારે લાવવાં ક્યાંથી ? હું તો આ 'जातवेदा' અગ્નિને અને મારા આચાર્યદેવનેજ વિનવું છું કે, મને તો તમેજ શ્રદ્ધા અને મેધાનું દાન કરો. તેઓ જાતવેદા છે, તેમને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ ચૂક્યું છે, તેઓ જ્ઞાનના સળગતા અગ્નિ સમાન છે. આથી કરીને તે 'જાતવેદા'ઓ ધારે તો મને શ્રદ્ધા અને મેધા બેઉનું દાન કરી શકે છે.

પરંતુ આ બધું છતાં છેવટે તો ભૌતિક અગ્નિને માટે હું સવારે અને સાંજે જે કાષ્ઠની સમિધા લાવું છું, શિષ્યરૂપી હું મારા આચાર્યરૂપી અગ્નિને સારૂ મારાં શરીર, મન અને આત્માનું પ્રદીપન કરવાને સારૂ દરરોજ જે ત્રણ ત્રણ સમિધાઓ લાવું છું, વળી રાષ્ટ્રસેવક અથવા ધર્મસેવક બનીને રાષ્ટ્રાગ્નિ અથવા ધર્માગ્નિને માટે તેમને તેમને લાયકની સમિધાઓ લઈ આવું છું, એ તમામ સમાધિઓ આખરે તો તે 'बृहत जातवेदाः'ને સારૂ, તે બધુંજ જાણનાર સર્વજ્ઞ મહાન્ અગ્નિને સારૂજ હું લાવું છું કે જે તમામ આચાર્યોનો પણ આચાર્ય છે, ગૌ અગ્નિઓનો પણ અગ્નિ છે, જે પરમ પરમ અગ્નિ છે અને છેવટે જે પરમ શ્રદ્ધામય છે અને જે મેધાનો ભંડાર છે તે 'बृहत् जातवेदाः'ની આગળ હું શ્રદ્ધા અને મેધાને માટે યાચના કરે છું.

શબ્દાર્થ

(बृहते) ખૂબજ મોટા, પરમ (जातवेदसे) જાતમાત્રને જાણનાર, જ્ઞાનયુક્ત (अग्नये) અગ્નિને માટે હું (समिधं) સમિધને અર્થાત્ સમિધ, અથવા ઉક્ત જેવી વસ્તુઓને (आहार्षं) અર્પણ કરું છું, લાવું છું, (सः) તે (जातवेदाः) જ્ઞાનયુક્ત અગ્નિ (मे) મને (श्रद्धां च) શ્રદ્ધાને પણ અને (मेधां च) મેધાને પણ (प्रयच्छतु) પ્રદાન કરે.

२७ कार्तिक

अश्विना सारघेण मा मधुनाङ्क्तं शुभस्पती ।
यथा वर्चस्वतीं वाचं आवदानि जनाँ अनु ॥ (अथर्व० ९-१-१)

વિનય

હે અશ્વિનીકુમારો ! હે યુગલ દેવો ! સર્વત્ર રસ અને જ્યોતિ આપનારા હે દિવ્ય દેવો ! તમે નાના પ્રકારનાં રૂપ ધારણ કરીને જગતમાં વ્યાપી રહ્યા છો. તમે મારી અંદર સૂર્યશક્તિ અને ચંદ્રશક્તિના રૂપમાં કાર્ય કરી રહ્યા છો, તમે પ્રાણ અને અપાનના રૂપમા મારા શરીરની રક્ષા કરો છો. હે અશ્વિનીકુમારો ! તમે સદા 'શુભસ્પતિ' છો, દીપ્તિના પાલક છો, તેજના સંરક્ષક છો. એટલા વાસ્તે હું તમારી આગળ વાણીના તેજની યાચના કરું છું. હું ઇચ્છું છું કે, હું જનતાની સેવાને અર્થે મારી શારીરિક વાણીને, માનસિક વાણીને અને આત્મિક વાણીને તેજસ્વી, વર્ચસ્વી અને ઓજસ્વી બનાવી શકું. તમે તો મધુને માટે પ્રસિદ્ધ છો. આ સ્થૂળ મધ, મધમાખીઓનું બનાવેલું મધ, તે પણ તમારાજ જ્યોતિ અને રસ દ્વારાજ બને છે. એ મધનુ સેવન કરીને હું મારી સ્થૂળ વાણીને તેજસ્વી અને બળવાન બનાવી દઇશ. પણ તમારૂં સાચું મૂળ મધ તો અમારી અંદર છે. તમારી ક્રિયા દ્વારા પ્રાણ ઊંચે ચઢીને મસ્તકમાં વ્યાપી જાય છે, ત્યારે કપાળ આગળ તમારું મધ ટપકે છે, જે સારયુક્ત અમૃતનું પાન હઠયોગીઓ ખેચરી મુદ્રા કરીને પોતાની જિહ્વા દ્વારા પણ કરી શકે છે. તે તમારા મધુ વડે, હે પ્રાણાપાનરૂપી અશ્વિનીકુમારો ! તમે મારા આખા શરીરને ભરી દો, રસબસ બનાવી દો, તમારા મધુનો મારાં રોમેરોમમાં સંચાર કરી દો. આવી રીતે મધુસંચિત થવાથી મારી માનસિક વાણી નિઃસંદેહ એવી વર્ચસ્વી બની જશે કે જ્યારે હું જનસમૂહની આગળ ભાષણ કરવા ઉભો થઇશ ત્યારે મારી વાણીમાંથી વહેતું તેજસ્ સાંભળનારનાં હૃદયને વેદી નાખશે, તેમને પાણી પાણી કરી દેશે. પરંતુ હે સૂર્યપ્રાણ તથા ચંદ્રપ્રાણરૂપી અશ્વિનીકુમારો ! જે મધુને

२९ कार्त्तिक

व्रतेन दीक्षामाप्नोति दीक्षयाप्नोति दक्षिणाम्।
दक्षिणा श्रद्धामाप्नोति श्रद्धया सत्यमाप्यते॥
(यजु० १९-३०)

વિનય

મારા પ્રિય બંધુ! તું શું સત્યની પ્રાપ્તિ કરવાને ખરેખર વ્યાકુળ થઇ ગયો છે? તો ચાલ, હું તને બતાવું તે ચાર પગથીઆં ચઢી જા. એટલું કરીશ તો તું અવશ્ય સત્યને પામીશ. શરૂઆતમાં જો સત્યના ઉપર તારો ખરેખરો પ્રેમજ હોય તો જે કોઇ 'સાચા' નિયમની–વ્રતની તને જેમ જેમ જાણ થતી જાય, તેમ તેમ તું તેમનું પૂરેપુરા આગ્રહપૂર્વક પાલન કરવા મંડી જા. આ રીતે વ્રતને શોધી શોધીને જાણી લેવાની અને જાણ્યા પછી તેનું યથાશક્તિ પાલન કરવાની તારી પ્રવૃત્તિ તને થોડાજ વખતમાં દીક્ષાને પાત્ર બનાવી દેશે. તું દીક્ષિત થયો એટલે પહેલું પગથિયું તો તું ચઢીજ ગયો એમ જાણજે. દીક્ષિત થવું એટલે સત્યના સામ્રાજ્યની હદમાં પેસવાનો પ્રવેશપત્ર (પાસપોર્ટ) મેળવવો અને સત્યના દરબારમાં જઇ પહોંચવાના અધિકારી સાબિત થવું. દીક્ષિત થયા પછી તું જ્યારે બીજું પગથિયું ચઢી જઇશ, ત્યારે તું સત્યના વાતાવરણમાં રહેવાને અને સત્યપ્રેમી સાથીઓના ઝુંડમાં દાખલ થવાને યોગ્ય થઇશ. તેમ થશે એટલે તારા બીજા સત્યપથિક ભાઇઓના અનુભવોનો તને લાભ મળશે. તેમની સહાયતા વડે તું સત્ય નિયમોને વધારે ઊંડાણથી સમજીશ, શોધીશ અને તેમનું યથાવત પાલન કરવાનું તારે માટે ઘણુંજ સહજ થઇ જશે. આ પ્રમાણે સત્યના પાત્ર બનવા અત્યંત યત્નો કરતો તું જ્યારે વધારે આગળ વધી

જઈશ, ત્યારે તું ત્રીજા પગથીઆ ઉપર પગ મૂકવાને લાયક ગણાઈશ. આ વખતે સત્યના પાલનથી તારી વૃદ્ધિ (દક્ષિણા) થતી જાય છે, તારી ઉન્નતિ થાય છે એવો તને સ્વાત્મ-અનુભવ થવા માંડશે. સત્યનું પાલન કરવાથી તું બળવાન અને ઉન્નત થતો જાય છે એવો તને પોતાની મેળેજ અનુભવ થવા લાગશે. આ વખતે બહારનું જગત તારૂં ખૂબ સન્માન કરે, તારી પ્રતિષ્ઠા વધારે, નાના પ્રકારની દક્ષિણાઓ તારી આગળ ધરે, તારા બળનો અને તારી ઉન્નતિનો સૌ સ્વીકાર કરે તો તેમાં કશું આશ્ચર્ય પામવા જેવું પણ નથી. બીજાઓને અનુભવ થાય કે ન થાય, પણ તને પોતાને તો તારી વૃદ્ધિનો સ્વાનુભવ થયા વિના રહેશેજ નહિ. આ અનુભવજ તને સત્યના ઉપર શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરાવશે અને તને શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત થઇ એટલે તું ત્રીજા પગથીએ પહોંચીજ ગયો. પછી તો તને સત્યના ઉપર એવી દૃઢ અટળ શ્રદ્ધા જામી જશે કે સત્ય વડે કોઇ વાર હાનિ પણ થાય છે એવી શંકા તને કોઇ કાળે પણ ઉત્પન્ન નહિ થાય. શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત થયા પછી મનુષ્ય બહુજ વેગથી ઝપાટાબંધ આગળ વધવા લાગે છે. હવે તું જ્યારે તારી શ્રદ્ધામાં મગ્ન થઇને સત્યને-કેવળ સત્યનેજ-પ્રાપ્ત કરવાને ખૂબ વ્યાકુળ અને એકાગ્રચિત્ત બનીને આગળ વધતાં વધતા તું એક દિવસ સૌથી ઉપરના ચોથા પગથીઆ સુધી આવી પહોંચીશ એટલે તેના ઉપર પગ મૂકતાંજ તને 'સત્ય'નું દર્શન થઇ જશે, તને સત્યનો-તારા પ્રિય સત્યનો સાક્ષાત્કાર થઇ જશે

શબ્દાર્થ

(व्रतेन) વ્રત વડે, સત્ય નિયમના પાલન વડે મનુષ્ય (दीक्षां) દીક્ષા, પ્રવેશ (आप्नोति) પ્રાપ્ત કરે છે (दीक्षया) દીક્ષા વડે (दक्षिणां) દક્ષિણાને, વૃદ્ધિને, ઉન્નતિને (आप्नोति) પ્રાપ્ત કરે છે (दक्षिणा) દક્ષિણા વડે (श्रद्धां) શ્રદ્ધાને (आप्नोति) પ્રાપ્ત કરે છે અને હમેશાં (श्रद्धया) શ્રદ્ધા વડે (सत्यं) સત્યને (आप्यते) પ્રાપ્ત કરાય છે.

૩૦ कार्तिक

यस्मिन् सर्वाणि भूतानि आत्मैवाभूद् विजानतः।
तत्र को मोहः कः शोकः एकत्वमनुपश्यतः॥
(यजु० ४०-७)

વિનય

મોહ તેમજ શોકની પેલે પાર જવું હોય તો શું કરવું ? જો તમારામાંથી કોઇને પણ મોહ અને શોકની પેલે પાર ચાલ્યા જવાની ખરેખરી લગની લાગીજ હોય તો ઉપલા પ્રશ્નનો ઉત્તર સાવધાનીથી સાંભળી લ્યો. એ એવી સ્થિતિ તો અવશ્ય છેજ, કે જ્યાં પહોંચી ગયા પછી નથી મોહ રહેતો કે નથી શોક રહેતો. ત્યાં શોક અને મોહને ઉત્પન્ન થવાનો પ્રસંગજ નથી મળતો. જો તમારે તે અવસ્થાએ જઇ પહોંચવું હોય તો તમારી જાતનો વિસ્તાર કરતા જાઓ, જેટલો બની શકે તેટલો વિસ્તાર કરતા જાઓ. એટલો વિસ્તાર કરી દો કે, આખા સંસાર માંથી કોઇ પણ વસ્તુ, કોઇ પણ પ્રાણી, કોઇ પણ સ્થાન તમારા આત્માથી ભિન્ન (ખાલી) રહ્યુંજ ન હોય બધાંનેજ તમે તમારા આત્માની અંદર સમાવી લીધાં હોય. તમે પ્રેમથી પરિપૂર્ણ બની જઇને તમારા 'અહં'ને, તમારા 'હું'ને ચારે તરફ સર્વત્ર ફેલાવી દો. 'હું'ને હણવાનો, અહંભાવને નાશ કરવાનો આ એકજ ઉપાય છે. એ 'હું' એવો છે કે એને દબાવવાથી દબાતો નથી, પણ એનો ફેલાવો કર્યાથી [illegible] પોતેજ વિનષ્ટ થઈ જાય છે. તમારે જે 'હું'ને મારવો છે તેનો આ રીતેજ અંત આવી જશે. આવું થયે [illegible] ને આત્મવત્—સમાન દૃષ્ટિ થઈ જશે. આ [illegible] એ છે કે આ સ્થિતિને વિશેષ જાણીએ.—'વિજાનત' [illegible] પામી શકે છે. એ સ્થિતિએ [illegible]

પહોંચે છે, કે જેમણે જ્ઞાનસમાધિ દ્વારા પોતાના પરમ આત્માનું દર્શન કરી લીધું હશે અથવા તેના સર્વગત સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરી લીધો હશે. એવા જ્ઞાનીની નજરે તો ઉપર, નીચે, આગળ, પાછળ, બધેજ પોતાનો આત્મા ને આત્માજ ફેલાઇ ગયેલો દેખાય છે. આ દશ્યમાન પ્રાપંચિક સંસાર, તે માંહેનાં તમામ પ્રાણી પદાર્થ, તમામ ભૂતો જાણે તેના આત્માની અંદરજ સામાન્ય રૂપે ગોઠવી રાખ્યાં હોય, તેના આત્માને આધારેજ લટકી રહ્યાં હોય એવાં દેખાય છે. આમાંના કોઈ પદાર્થો ઉપર અથવા ભૂતો ઉપર વિશેષ રૂપમાં તેની નજર પડી જાય છે, ત્યારે પણ તે બધાંની અંદર તેનો પોતાનો એક આત્માજ દષ્ટિગોચર થાય છે, તે એકલોજ જાણે સૌમાં અનુસ્યૂત થયો હોય એવું તેને દેખાય છે. એ આત્માના સિવાય તેના સહજ ધ્યાનમાં બીજી કશી વસ્તુ કદી આવતીજ નથી. તે બધો વખત અને સર્વત્ર પોતાના એક અદ્વિતીય પરમ આત્માનુંજ દર્શન કરતો રહે છે અને એ દર્શનની અંદર પોતાના 'હું'ને ડૂબાવી દે છે. પછી એને મોહ શોક રહેજ શાના ? જ્યાં સર્વત્ર પ્રકાશજ પ્રકાશ થઇ રહ્યો હોય ત્યાં પછી મોહ-નો અંધકાર આવી શકેજ શી રીતે ? જ્યાં આનંદની બાદ-શાહી મહેલાતો ઉભી થઇ ગઈ હોય ત્યાં પછી પામર શોક ફરકી શકેજ કેવી રીતે ? આખો સમુદ્રજ જ્યાં સૂકાઇને ભાડું થઇ ગયો હોય ત્યાં ભરતી ઓટ થાયજ કેવી રીતે ? જ્યાં આખા વિશ્વમાં બધુંજ પોતાનું–આત્મસ્વરૂપ થઇ ગયું હોય તો પછી મોહ અને શોક થાયજ કોને સારૂ ?

શબ્દાર્થ

(यस्मिन्) જે જ્ઞાનમાં, જે જ્ઞાનમય અવસ્થામાં (सर्वाणि भूतानि) સર્વ ભૂતો, સર્વ પદાર્થો, પ્રાણીમાત્ર (आत्मा एव) આત્માજ, પોતાનું સ્વરૂપજ (अभूत्) થઈ જાય છે (तत्र) તે સ્થિતિમાં (एकत्वं अनुपश्यतः) પરમ આત્માના એકતાનો સાક્ષાત્ અનુભવ કરનારા (विजानतः) તે વિશેષ જ્ઞાનીને પછી (कः मोहः) કયો મોહ અને (कः शोकः) કયો શોક હોઇ શકે ?

ગૃહસ્થાશ્રમીએ

अशितावत्यतिथौ अश्नीयात्

(अथर्व. ९-८८)

અતિથિને-પોતાને ઘેર આવેલા મહેમાનને ભોજન કરાવ્યા પછીજ પોતે ભોજન કરવું.

वैदिक-विनय

(तृतीय खण्ड)

हेमन्त ऋतु

(पंक्ति छंद)

हेमन्तनी ऋतुचर्या

લક્ષણ:—ઠંડીનો પ્રારંભ કરનારી શરદ્ ઋતુ પૂરી થઇ ગયા પછી જે બે મહિના દરમિયાન ઠંડી પૂરેપુરી રીતે પોતાનો અમલ જમાવે છે તે ઋતુને હેમન્ત કહે છે. એ બે મહિનામાં ટાઢ ઘણુામાં ઘણી પડે છે. કોઇ કોઇ દેશમાં બરફ અને હીમ પણ પડે છે. આ ઋતુના માર્ગશીર્ષ ચ પોષ એ બે મહિના ગણાય છે. કેટલાક લોકો પોષ ચ માઘને હેમન્ત ઋતુના મહિના માને છે. માઘના કેટલ દિવસ લગભગ હેમન્ત ઋતુના જેવા પણ હોય છે.

મહિમા:—શારીરિક પુષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવાને માટે ર ઋતુ સર્વોત્તમ છે. કૃષ્ણ ભગવાને " मासानां मार्गशीर्षोऽहम् એવું કહીને માર્ગશીર્ષ માસને સર્વોત્તમ મહિનો કહ્યો છે આ ઋતુમાં શરીરનું અને મગજનું કામ થાકયા વિ ઘણુામાં ઘણું કરી શકાય છે. આ ઋતુમાં વાત, પિત્ત અ કફ સમાવસ્થામાં રહે છે. શારીરિક બળ અને જઠરાગ્નિ પણ ખૂબ પ્રબળ અવસ્થામાં રહે છે. એ દહાડામાં વિસર્ગ કાળ તેના પૂર્ણ યૌવનમાં આવી ગએલો હોય છે. મતલ કે, દક્ષિણાયનનો સૂર્ય મનુષ્યોને માટે રસનું વિસર્જન ક છે, પ્રાણીમાત્રનાં શરીરોમાં વૃદ્ધિ, પુષ્ટિ ને બળનુ દાન કરે છે

ગુણ:—આ ઋતુ ઠંડી અને સ્નિગ્ધ છે તથા પદા ર્થોમાં સુસ્વાદ ઉત્પન્ન કરનારી છે. વળી પ્રાણીમાત્રના જઠ રાગ્નિને ઉત્તેજિત કરે છે.

પથ્યાપથ્ય:—આ ઋતુમાં તડકાનું ખૂબ સેવન કરવું આ દહાડામાં શારીરિક બળ તથા જઠરાગ્નિ સારામાં સારી સ્થિતિમાં હોવાથી ખૂબ ઘીવાળા, પચવામાં ભારે તેમજ પૌષ્ટિક પદાર્થો, જેવા કે-દૂધ, માખણ, તેલ, ગોળ વગેરે ખાવાં તથા આ ઋતુમાં પાકતા ગરમ અને સ્નિગ્ધ પદાર્થો જેવા કે-બાજરી, સરસવ, ગાજર વગેરેનું પણ સેવન કરવું. ઊનનાં અથવા અંદર રૂ ભરેલાં કપડાં પહેરવાં અને કસ રત પણ સારી રીતે કરવી.

હિન્દી કહેવત મુજબ માર્ગશીર્ષમાં જીરૂ ન ખાવું અને પોષમાં ધાણા નહિ ખાવા.

मार्गशीर्ष मास

मार्गशीर्ष मास (वृश्चिक राशि) माटे

प्राणदायक व्यायाम

કૂલાં અને જાંઘોને બળવાન બનાવનારી કસરત

(૧)

આ કસરતને માટે જમીન ઉપર લાંબા પગ કરીને ચત્તા સૂઈ જવું અને હાથને સ્વસ્તિકની આકૃતિમાં છાતી ઉપર રાખવા. આટલું કર્યા પછી પગને ઢીંચણમાંથી જરા પણ વાળ્યા વગર અને પગ તથા પગની એડીઓને જમીનથી જરા પણ ઉંચક્યા વગર માથાને ધીરે ધીરે ૧૮" થી ૨૦" ઇંચ જેટલું ઊંચું કરો. પછી એજ રીતે પાછું જમીન ઉપર લાવો. આ પ્રમાણે ૭–૮ વાર કરવું. માથાને ઊંચું કરતા હો તેટલી વારમાં પેટ સુધી પહોંચે એવો ઉંડો દીર્ઘ શ્વાસ લેવો અને માથાને નીચું કરતા હો તેટલા વખતમાં શ્વાસને બહાર કાઢી નાખવો.

(૨)

પહેલાની માફક સૂઇ જવું પણ આ વખતે હાથને માથાની નીચે રાખવા. પછી ધડ જરાપણ હાલે નહિ અને પગ ઢીંચણમાંથી વળે નહિ એવી રીતે કેડને મધ્યબિન્દુ બનાવીને પગને ઉંચા કરતા જવું અને તે ધડની સાથે કાટખૂણો આવી જાય તેટલા ઉંચા લાવવા. ત્યારપછી પાછા પગને નીચા ઉતારીને જમીન ઉપર લાવી મૂકવા. આ પ્રમાણે કેટલીક વાર સુધી કર્યા કરવું. પગ જેટલો વખત ઉંચે જતા હોય તેટલા વખતમાં દીર્ઘ શ્વાસ લેવો અને નીચે ઉતરતા હોય તેટલા વખતમાં છોડી દેવો.

આ કસરત કરતી વખતે મનને જાંઘ અને કૂલાના પ્રદેશ ઉપર સ્થિર કરવું અને એ અવયવો બળવાન બનતા હોય એવી અવસ્થાનું ધ્યાન કરવું.

ધ્યાનઃ—હું બળવાન બનતો જાઉં છું. મારું આખું શરીર પ્રાણના સંચારથી વિદ્યુન્મય અને પૂર્ણ સ્વસ્થ બનતું જાય છે. હું આરોગ્યવાન છું આવી મનસમતો ભા[illegible] કરીને તેનું ધ્યાન કરવું.

આ અવયવોને અંગે, ભાદ્રપદ અને ફાલ્ગુન માસની કસરતો [illegible] ફાયદો કરે છે.

ॐ

१ मार्गशीर्ष

उदीर्ध्वं जीवो असुर्न आगात्, अप प्रागात्तम आ ज्योतिरेति ।
आरैक् पन्थां यातवे सूर्याय, अगन्म यत्र प्रतिरन्त आयुः ॥
(ऋ० १-११३-१६)

विनय

હે મનુષ્યો ! ઉઠો, ઉઠો, જાગૃત થાઓ અને આંખો ઉઘાડીને જુઓ. જાગો, જુઓ, પ્રભાત થવા આવ્યું છે, અંધકારના પડદાને ચીરીને ઉષાના કિરણો ચાલ્યાં આવે છે. આ દિવ્ય પ્રકાશ આપણને જીવન અર્પતો, આપણામાં નવા તાજા પ્રાણનો સંચાર કરતો ચાલ્યો આવે છે. હે ભાઈઓ ! એ જ્યોતિને ઝીલવાને તો જાગો. એ પ્રકાશને ઝીલો, શરીરમાં ધારણ કરો અને મનમાં અનુભવ કરતા જાઓ કે, આજે ફરીથી આપણા જીવનમાં એક નવીન પ્રભાતનાં પગરણ મંડાયાં છે. અત્યારસુધી તો આપણે અંધારામાં હતા. એક પ્રકારનું નિષ્પ્રાણ અને જીવનરહિત ' જીવન ' વ્યતીત કરતા હતા આજે આ જ્યોતિના પવિત્ર પ્રાણદાયક સંસ્પર્શથી આપણામાં જે નવીન ચૈતન્ય ઉત્પન્ન થતું જણાય છે, તે પૂર્વે આપણે કદી અનુભવ્યુંજ ન હતું. અહોહો ! જુઓ, જુઓ, આ જ્યોતિએ તો તે પરમ જ્યોતિ સૂર્યને માટે પણ માર્ગ મોકળો કરી દીધો લાગે છે ! આ આત્મજ્યોતિએ પોતે ઉદય પામીને પરમાત્મજ્યોતિ સુધી પહોંચવાની વાટ ચોખ્ખી કરી દીધી છે. હવે આપણે એવી અવસ્થાએ જઇ પહોંચ્યા છીએ, કે જ્યાંથી ક્ષીણ થવાનો, સંકોચ પામવાનો

અથવા નીચા ઉતરી પડવાનો ભય રહ્યોજ નથી; પણ જ્યાંથી આગળ ને આગળ વધવાની, ઉત્તરોત્તર વિકસિત અને ઉન્નત થવાની સીડીનો આરંભ થાય છે. આ આત્મપ્રકાશની અંદર એવા પ્રકારની જીવન-શક્તિઓ ભરી પડી છે કે જેમને પામીને હવે આપણે દિવસે દિવસે ઊંચે ચઢતા જઈશું. આપણું જીવન, આપણું જ્ઞાન, આપણું મનુષ્યત્વ-આપણા તમામ સદ્ગુણો હવે આજ પછી ક્રમવાર વધતાંજ જશે. આ જીવનનો પ્રકાશ આ નવપ્રભાતની આગળ ને આગળ ક્રમવાર વિશેષ તેજસ્વી બનતોજ જશે. માટે મારા ભાઈઓ! જાગો ને આ નવીન પ્રકાશને ઝીલો. જુઓ, જુઓ, પેલી ઉષાદેવી નવજીવનનો સંદેશ લાવીને આપણી આગળ આવી ઉભી છે અને આપણને જાગૃત થવાને પ્રેરી રહી છે.

શબ્દાર્થ

હે મનુષ્યો! (उदीर्ध्वं) ઉઠો, (नः) આપણો સાર (जीवः) જીવન (असुः) પ્રાણ (आगात्) આવી ગયો છે, ઉદિત થઈ ગયો છે. (तमः) અન્ધકાર (अप प्रागात्) ટળી ગયો છે અને [આમ જુઓ] (ज्योतिः) ઉષાનો પ્રકાશ (आ एति) આવે છે. આ જ્યોતિએ (सूर्याय) સૂર્યને માટે (पन्थां) માર્ગને (यातवे) જવાને, પહોંચવાને માટે (आरैक्) મોકળો કરી દીધો છે, (यत्र) જ્યાં [જીવનશક્તિઓ] (आयुः) જીવનને (प्रतिरन्त) વધારે છે. [આ અવસ્થાએ આપણે] (आ अगन्म) પહોંચી ગયા છીએ.

२ मार्गशीर्ष

ये त्वा देवोस्रिकं मन्यमानाः पापा भद्रमुपजीवन्ति पज्राः ।
न दूढ्ये अनुददासि वामं बृहस्पते चयस इत् पियारुम् ॥

(ऋ. १-१९०-५)

વિનય

હે દેવ! દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા લોકો તારા આપેલા ભોગવિલાસમાં એવા લટ્ટુ બની જાય છે કે તેઓ આંધળા થઇને ભોગ ભોગવ્યેજ જાય છે અને બીજું કશું જોતાજ નથી. આ જગતમાં તેં તારી નાના પ્રકારની ભોગ્ય વસ્તુઓ-રૂપી 'ગો'ઓ તેમને આપી મૂકી છે, તેમને યથેચ્છ દોહી દોહીને ભોગવિલાસરૂપી દૂધ તેઓ દોહ્યાજ જાય છે, પણ એ સિવાય પોતાનું બીજું કશું કર્તવ્ય છે કે નહિ તેનો વિચાર પણ નથી કરતા. તેઓ ઉલટા તનેજ અક્કલ વગરનો મૂર્ખ ધારે છે. તેઓ એમજ માની લે છે કે, તું કોઇ ભોળો ઓલીઆ જેવો છે અને તારી પાસે જે ભોગ્ય વસ્તુઓ છે તે બધી વગરવિચાર્યે એમની એમજ સૌને લૂંટાવી દે છે અને તેથી કરીને મરજી મુજબ જેને જેટલી જોઇએ તેટલી કશું દામ આપ્યા વગર મફત લૂંટી લેવાની સૌને છૂટ છે. એ મૂર્ખ લોકો ભોગપ્રાપ્તિનું રહસ્ય સમજતાજ નથી. ભોગ અને યજ્ઞ (ત્યાગ) એ બે અવિચ્છેદ્ય બંધનથી એકબીજાની સાથે જોડાઇ ગએલા છે, તે તેમના સમજવામાંજ નથી આવતું. તેઓ એટલો વિચાર નથી કરતા કે અમારા ભોગવિલાસને લીધે પ્રકૃતિમાં જે ખાડો પડે છે, જે ઉણપ આવે છે તે જો અમે યજ્ઞ કરીને પૂરી નહિ કરતા જઇએ તો એક દિવસ અમારી ભોગપ્રાપ્તિનું કલ્પવૃક્ષજ આખું ને આખું સૂકાઇ જશે ત્યારે શું કરીશું? તેમને તો ફક્ત ભોગજ ભોગવવા છે. યજ્ઞાર્થે કોઇ પણ કર્મ નથી કરવું. આ પાપ છે. ઝીણી નજરે જોઇએ તો માલૂમ પડશે કે, કોઇ પણ પ્રકારના પાપના મૂળમાં જે

ભાવ રહ્યો હોય છે તે આજ છે. આવી પાપી ભાવનાને વશ થઇને, પાપી બનીને તેઓ કોઇ તુચ્છ નજીવા ભદ્રનો-મુગ્ધનો આશરો લઇને જીવતા રહેવા ઇચ્છે છે. ભોળું નાદાન બકરાં જેવાંનો લાભ (!) લઇને પાપી થઇને પણ તેઓ તારી ભદ્રતા વડે પોતાની જાતને પુષ્ટ કરવા ઇચ્છે છે. થોડા વખત સુધી તો તેઓ આ રીતે આંગે વળગેલા વાઘની માફક હરામનું ખાઇને જીવે પણ છે. પણ યત્ન કર્યા વિના ભોગ તે ક્યાં સુધી મળ્યા કરે? ગાયને ખવરાવીએ નહિ, તેની બરદાસ્ત લઇએ નહિ તો તે ક્યાં સુધી દૂધ આપ્યા કરવાની? આથી કરીને તું તેમને ભવિષ્યને માટે તારાં ઉત્તમ ઐશ્વર્યો આપવાનું બંધ કરી દે છે, એકદમ બંધ કરી દે છે. એટલું જ નહિ પરંતુ આવા હિંસકોનો વિનાશ કરી દે છે. આવા ભોગલુબ્ધ માણસોની સં પ્રાપ્તિમાં તારા સાચા નિયમોને લીધે જ્યારે અડચ આવીને ઉભી રહે છે ત્યારે તેઓ તારા ઉપર ક્રોધે ભરા છે અને નાના પ્રકારની ભયંકર હિંસાઓ કરીને તે ભોગનાં સાધનો પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે. એવે વખતે, હે બૃ સ્પતે! તું તેમનો સમૂળો નાશ કરી દે છે. તું જો આવું ન ક તો આવડા મોટા બૃહત્ સંસારનું પાલન પણ તું કેવી રી કરી શકે? તારૂં બૃહસ્પતિપણું પણ તું જાળવી ન શ પણ તું તો તારા અટળ અને ન્યાયી નિયમો દ્વારા બૃહત્ બ્રહ્માંડનું પાલન કરે છે.

શબ્દાર્થ

(देव) હે દેવ! (ये) જે (त्वा उस्रिकं मन्यमानाः) કેવળ ભોગોને આપનાર અને 'ગૌ' ઓ વાળો જ માને છે એવા (पज्रा [ભોગ્ય વસ્તુઓને] પ્રાપ્ત કરનારા (ઐશ્વર્યોનું) પાર્જન કરનારા (पापा પાપી લોકો (भद्रं उपजीवन्ति) તું ભદ્રના ઉપર ઉપજીવન ગુજ છે, તું સુખદાતાની ઉપરજ જીવે છે [વાઘની માફક, પેરેસાઇટ પેઠે] એવા (दूढ्ये) દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા લોકોને માટે (बृहस्पते) બૃહત્ જગતનું પાલન કરનાર દેવ! તું (वामं) શ્રેષ્ઠ ઐશ્વર્ય (न अनुददासि) નથી આપતો. ઉલટો તું (पियारुं) તે હિંસક (चयसे इत्) વિનષ્ટ કરી દે છે.

३ मार्गशीर्ष

यस्मै त्वं सुद्रविणो ददाशो अनागास्त्वमदिते सर्वताता ।
यं भद्रेण शवसा चोदयासि प्रजावता राधसा ते स्याम ॥
(ऋ. १-९४-१५)

વિનય

હે પ્રભો ! અમે તારાજ બની જઇએ. અમે ઇચ્છીએ છીએ કે અમે અમારા ન રહીએ, પણ તારા થઇ જઇએ. અમે તારા બની જઈશું એટલેજ તરી જઇશું. પણ તારા બની જનારા સૌભાગ્યશાળી પુરુષો તો ફક્ત તેઓજ હોય છે, કે જેમને તું 'નિરપરાધત્વ' નામના ગુણનું પ્રદાન કરે છે. એવા પુરુષો નાના પ્રકારનાં કર્મ કરતા રહે છે, પણ તેમનાં કર્મોનો ગમે તેટલો બહોળો વિસ્તાર હોવા છતાં તમારી કૃપા વડે તેઓ બધાં નિર્દોષજ રહે છે. હે અખંડ ! હે પૂર્ણ અમ્બે ! તારી મદદથી કરાએલાં કર્મોમાં અપૂર્ણતાનો દોષ આવી શકેજ કેવી રીતે ? તેમનામા ત્રુટી રહી જાયજ શી રીતે ? તું તો અદિતિ છે, તારામાં ' દિતિ '-ખંડતા અથવા બંધન સંભવેજ નહિ. આથી કરીને જેઓ તારા બની ચૂક્યા છે, જેઓ તારા અનન્ય ઉપાસકો છે તેમનાં કર્મ પણ ખંડિત અને દોષયુક્ત હોયજ કેવી રીતે ? તારા આવા ભક્તોનાં ભયંકરમાં ભયંકર દેખાતાં કર્મ પણ નિર્દોષ અને ઉચિતજ હોય છે. તારી કૃપાને પામનાર તે વિશુદ્ધ આત્માઓ, જેમનાં કર્મ-પ્રવાહની અંદર, હે સુદ્રવિણ ! હે શુદ્ધ બળ અને ધનવાળા ! તું આવી નિર્દોષતાનું દાન કરતો રહે છે, તેઓ ખરેખર ધન્ય છે. અને વળી એ પણ જોઇએ છીએ કે, તારી કૃપા વડે તેમનું બળ (शवस) અને ધન (राधस) અસાધારણ પ્રકારના થઇ જાય છે તેમનું બળ હમેશાં ' ભદ્ર ' જ હોય છે અને તેમનુ ધન

હમેશાં 'प्रजावान्' હોય છે. તું તેમનામાં જે કોઇ પ્રકારના બળની પ્રેરણા કરે તે બળ ભદ્ર બની જાય છે, કલ્યાણકારી નીવડે છે. એ એવું બળ નથી, કે જેનો ઉપયોગ નબળાંઓને સતાવવામાં અથવા આત્મહેવન કરવામાં થવાથી પરિણામે અભદ્ર સાબિત થાય; તે તો હમેશાં આત્મોન્નતિ કરવામાં, દુઃખીઆંની, પીડાએલાંઓની રક્ષા કરવામાંજ નિરંતર કામ આવે છે. એવી રીતે તેમનું ધન પણ 'પ્રજાવાન' હોય છે–અર્થાત્ તે પ્રજનન કરનાર, *ઉત્પાદક ધન છે. પોતામાંથી બીજા નવા ધનને ઉત્પન્ન કરે છે. તે કદી પણ અનુત્પાદક નથી થતું. તેમનું ઐશ્વર્ય પણ કશું ઉત્પન્ન કરે એવું વંધ્ય નથી હોતું, પણ ઉલટું ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ ઉત્તમ પરિણામને ઉત્પન્ન કરે છે. અહો ! આવા ધન સાથે, આવા બળની સાથે, હે અદિતે ! અમે નિષ્પાપ બનીને તારાજ થઇ જઇએ.

શબ્દાર્થ

(अदिते) હે અખંડસ્વરૂપ અગ્ને ! **(त्वं)** તુ **(यस्मै)** પુરુષને માટે **(सर्वताता)** તેના તમામ કર્મવિસ્તારમાં, તમામ કર્મો **(अनागास्त्वं)** નિરપરાધતા, નિર્દોષતા **(ददाशः)** પ્રદાન કરે છે તેથી કરીને **(यं)** જે પુરુષને તમે **(सुद्रविणः)** હે સુંદર ધન ધનવાળા ! **(भद्रेण शवसा)** કલ્યાણકારક બળ વડે તથા **(प्रजावता)** ઉત્પાદક ધન વડે **(चोदयासि)** પ્રેરિત કરો છો, અનુપ્રેરિત કરો છો, તેવા થઇને અમે પણ **(ते)** તારા **(स्याम)** બની જઇએ

---

* સંપત્તિશાસ્ત્ર (પોલિટિકલ ઇકોનોમી) માં ધન અને શ્રમ પ્રકારના મનાયા છે (૧) ઉત્પાદક (૨) અનુત્પાદક ખેડૂત, સુથાર, ખાણ ખોદનાર વગેરે ઉત્પાદક શ્રમ કરે છે, કારણ કે તે નવું ધન ઉત્પન્ન કરે છે પણ નાયનારીઓ, [illegible] [illegible] કામ તો કરે છે, પણ નવું ધન [illegible] નથી, [illegible] નાશ કરે [illegible] [illegible] [illegible] કહે છે. —દેવાનંદ

४ मार्गशीर्ष

नकीरेवन्तं सख्याय विन्दसे, पीयन्ति ते सुराश्वः ।
यदा कृणोपि नदनुं समूहसि, आदित्पितेव हूयसे ॥
(ऋ. ८-२१-१४। सा. उ. ६-२-५। अ. २०-११४-२)

વિનય

હે ઇંદ્ર ! સાધારણ રીતે જગતના ધનવાન લોકો તારા સખ્યને લાયક નથી હોતા, કારણ કે તેઓ હિંસક છે. ધનની અંદર એવો મદ (એવો નશો) હોય છે કે તેનાથી મદોન્મત્ત બનીને ભાનભૂલા બની ગયેલા લોકોને કર્તવ્ય શું અને અકર્તવ્ય શું તેનો વિવેક હોતો નથી. ધન પણ હિંસા કર્યા વિના ભેગું થઇ શકતુંજ નથી. બીજાને દુઃખ દીધા વગર ધનવાન થયા હોય એવા શ્રીમંતો જગતમાં બહુજ વ્વહલે જોવામા આવે છે. આપણે અત્યારે આપણી સગી આંખે નથી જોતા કે, ઐશ્વર્યનો મદિરા પીને ઉન્મત્ત બનેલા ધનપતિઓ બેધડક ગરીબોનાં લોહી ચૂસી રહ્યા છે, જેઓ બિચારા દયાને પાત્ર છે તેમના ઉપર જુલ્મ કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ જેઓ તેમના સન્માનને પાત્ર છે તેમના ઉપર પણ અત્યાચાર કરતાં અચકાતા નથી ! એટલા માટે હે ઇંદ્ર ! તારા સખ્યને યોગ્ય માણસો તને ધનપતિઓના વર્ગમાંથી નથી મળી આવતા. તેઓ તારી નજીક પણ નથી આવી શકતા. જેઓ તારા સખા અથવા તારા પુત્રો હોય છે તેઓ તો તદ્દન જુદાજ પ્રકારના લોકો છે. ધનનો ત્યાગ કરનારા તપસ્વીઓ, મદરહિત શાંત પુરુષો અને સૌની સાથે પ્રેમ રાખનારા અહિંસાવાદી મહાત્માઓજ તને ઓળખે છે અથવા તેઓ એકલાજ તને ઓળખી શકે છે. તેઓ જ્યારે તારા મહિમાનો અનુભવ કરીને તારી સ્તુતિ કરનારા અથવા તારા ભક્તો બની જાય છે અને ખાસ કરીને જ્યારે તું સારી રીતે તેમનો યોગક્ષેમ વહન કરે છે અને તેમનું પાલનપોષણ-રક્ષણ કરનાર તુંજ

છે એવું તેઓ જુએ છે ત્યારે તેઓ તને "પિતા, પિતા" કહીને બોલાવવા મંડી જાય છે. એવા લોકો તારા પ્રિય પુત્ર બની જાય છે. આટલા વાસ્તે હે ઇન્દ્ર ! અમે ધન વડે તને નથી પામી શકતા, તને પામવાને માટે તો ધનનો અથવા ઓછામાં ઓછો ધનના મોહનો તો ત્યાગ કરવોજ પડે છે. કારણ કે જે 'નદનુ'ની સ્થિતિએ પહોંચીને તારા ભક્તો તને "પિતા, પિતા" કહીને બોલાવે છે અને તારા વાત્સલ્યથી પોષાનારા તારા પ્રિય પુત્રો બની જાય છે તે સ્થિતિ ધનના મોહનો ત્યાગ કર્યાથીજ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

શબ્દાર્થ

હે ઇન્દ્ર ! (रेवन्तं) તું ધનવાન પુરુષને (नकिः) કદી પણ નહિ (सख्याय) સખ્યને માટે, સખાભાવને માટે (विन्दसे) પામે છે–અર્થાત્ નથીજ પામતો. કેમકે (ते) તેઓ (सुराश्वः) ધનથી મત્ત બની ગએલા લોકો (पीयन्ति) હિંસા કરે છે. (यदा) જ્યારે તું કોઇને (नदनुं) તારો સ્તોતા અથવા ભક્ત (कृणोषि) બનાવે છે (सं ऊहसि) અને એમને તું સમ્યક્ પ્રકારે વહન કરે છે (आत् इत्) ત્યારેજ (તમના વડે તું) (पिता इव) પિતાની પેઠે (हूयसे) પોકારાય છે.

---

५ मार्गशीर्ष

अपाङ् प्राङेति स्वधया गृभीतः, अमर्त्यो मर्त्येना सयोनिः।
ता शश्वन्ता विषूचीना वियन्ता, न्यन्यं चिक्युर्न नि चिक्युरन्यम्॥
(ऋ० १-१६४-३८। [illegible])

વિનય

[illegible]

ના હોય એવા એકબીજાના સાથી થઈ ગયા છે એ બેનો આ રીતે યોગ કરાવી આપનારી 'સ્વધા' છે, પોતાની અંદર ધારણ કરેલી ભોગેચ્છા છે, 'અન્ન' (ભોગ)ની ઈચ્છા છે. આ ઇચ્છા જ્યાં સુધી શાન્ત ન થાય અથવા સમાપ્ત ન થઈ જાય, ત્યાં સુધી આ સાથીઓને કોઈ એકબીજાથી વિખુટા પાડી શકશેજ નહિ. ઉપર કહી તે રીતે ભોગેચ્છા વડે-સ્વધાવડે પકડાએલો આ અમર્ત્ય પેલા પોતાના મર્ત્ય સોબતીને લઈને તેની સાથે અભિન્ન શરીરના જેવા બની જઈને સંસારમા ભ્રમણ કર્યા કરે છે અને સુખભોગની શોધમાં સારાં તેમજ માઠાં બધીજ જાતના કામ કરતો ફરે છે. નઠારાં કામ કરવાથી તેને નાછૂટકે નીચે ઉતરી જવું પડે છે, હલકી યોનિઓમાં જવું પડે છે તેને હાથે જો સારાં કામ થાય તો તે વધારે ઉચી યોનિઓમાં પ્રવેશ કરે છે. આ પ્રમાણે કોઈ વાર ઉચે તો કોઈ વાર નીચે એમ તે મુસાફરી કર્યા કરે છે પણ પેલા બેઉ જણા સાથેના સાથેજ, કદી છુટા તો પડતાજ નથી. જ્યાં જવાનું થાય ત્યાં બન્ને જણ ભેગા ને ભેગાજ જાય છે. બેઉ જણ ભોગને વશ થઈને નાના પ્રકારના લોકોમાં આવ-જા કરે છે. પણ તે છતાં આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે, લોકો આ બે જણા પૈકી માત્ર એકનેજ, પેલા મર્ત્યનેજ ઓળખે છે અને બીજો જે અમર્ત્ય છે, તેને તો કોઈ જોતા સુદ્ધાં પણ નથી ! એ ઓછી નવાઈની વાત છે !

શબ્દાર્થ

(**अमर्त्यः**) નહિ મરનાર (**मर्त्येन**) મરનારની સાથે (**सयोनिः**) એકજ ઘરનો વાસી બનીને (**स्वधया**) અન્નની, ભોગની ઈચ્છા વડે (**गृभीतः**) પકડાઇ જઈને કદી (**अपाङ् एति**) નીચે જાય છે અને કદી (**प्राङ् एति**) ઊંચે ચઢે છે. (**ता**) તે બે (**शश्वन्ता**) હમેશાં ભેગા રહેનારા (**विषूचीना**) બધી જગ્યાએ ફરી વળનારા (**वियन्ता**) વિવિધ લોક સુધી પહોંચી જાય છે. પણ એ બે પૈકી (**अन्यं**) એકને-મર્ત્યને (**निचिक्युः**) લોકો ઓળખે છે (**अन्यं**) બીજાને (**न निचिक्युः**) નથી ઓળખતા.

૬ માર્ગશીર્ષ

पश्वा न तायुं गुहा चतन्तं नमो युजानं नमो वहन्तम्।
सजोषा धीराः पदैरनुग्मन्, उप त्वा सीदन् विश्वे यजत्राः॥
(ऋ. १-६५-१)

વિનય

અરે મારા અગ્નિ ! મારે તને કયાં શોધવો ? તું મારાથીજ સંતાઇ જઇને કોણ જાણે કયાં ભરાઇ બેઠો છે ! કયી ઉંડી ગુફાની અંદર જઇને છુપાઇ રહ્યો છે ? જ્યારે કોઈ ચોર પારકાં ઢોર ચોરી જઇને કોઈ પર્વતનાં કોતરોમાં, ગુફાઓમાં તે ઢોરને સંતાડી રાખીને પોતે પણ ક્યાંક સંતાઇ જાય છે, ત્યારે તે ઢોરનો માલિક પોતાના ઢોરને ઘેર આવેલાં ન જોઇને ખોળાખોળ કરી મુકે છે. તેજ રીતે જ્યારથી મને ખબર પડી ગઇ છે કે, મારાં 'પશુ'ઓ મારી દર્શનશક્તિ, મારી જ્ઞાનશક્તિ વગેરે—ચોરાઈ ગયાં છે, ત્યારથી હે મારા આત્મન્ ! હું તને ખોળવા મંડી પડયો છું. હું જાણી ગયો છું કે, મારી દર્શનશક્તિ તારી સાથે ચાલી ગઇ છે અને જો તે કોઇ દહાડો પણ મને પાછી મળશે તો તે તારી પાસેથીજ મળશે, બીજા કોઇની પાસેથી તો નહિજ. પણ હે આત્મન્ ! હું તને કયાં શોધું ? કેવી રીતે શોધું ?

લોકો કહે છે કે, તું તો મારી અંદરજ, જેને મા[illegible] હૃદય કહે છે તેમાંની ઉંડી ગુફાની અંદર તું [illegible] બેઠો છે. લોકો કહે છે કે, તું ત્યાં બેઠો બેઠો તારા બળને, તમ[illegible] [illegible] કરે છે, પણ તે છતાં તું મને દર્શન નથી દેતો, [illegible] તો મને કંઈ [illegible] નહિ. [illegible]
[illegible]
[illegible]

પારખી પારખીને તને શોધવા મંડી જાય છે. તેઓ વેદ-મંત્રોનાં *પદો દ્વારા તથા તારી પ્રાપ્તિનાં સાધનરૂપ બીજાં નાના પ્રકારનાં પદો દ્વારા તારી પૂંઠ લે છે. સંસારનાં દુઃખ, દર્દ, શોક, ભય, પીડા વગેરેમાંથી તારી જ્યાં જ્યાં એધાણી માલૂમ પડે છે, તેને ખૂબ બારીક નજરે નિહાળે છે. વળી દરરોજ સુષુપ્તિ, સંધ્યા અને મૃત્યુના બનાવોમાં તારાં પદ-ચિહ્ન મળી આવે છે, ઇન્દ્રિયોની અંદર તપાસ કરતાં તારી પગલીઓ પકડાઈ જાય છે, તમામ પ્રકારની જ્ઞાનક્રિયામાં તારી એધાણીઓ હાથ આવી જાય છે, તે સઘળા ઉપર નજર રાખીને તેઓ તને ખોળવા નીકળી પડે છે, તારે પગલે પગલે ચાલ્યા જાય છે. આ રીતે તારી શોધ કરતાં કરતાં આખરે એક દહાડો તારા યજનના અભિલાષીઓ, તારું પૂજન કરવાને ઉત્સુક થએલા તારા ભક્તજનો તને પામે છે અને પછી તે બધા યજનશીલ લોકો ભેગા મળીને તારું 'યજન'–તારી ઉપાસના કરવા મંડી જાય છે.

હે મારા આત્મન્! મારે સારૂ પણ કોઇ એવો શુભ [d]િવસ આવશે કે જ્યારે હું પણ તને પ્રાપ્ત કરીને, 'યજન' [k]ાનીને તારી ઉપાસના કરવા બેસી જાઉં?

શબ્દાર્થ

હે અગ્ને! (पश्वा) પશુની, દર્શનશક્તિની સાથે (तायुं न) [...]ની પેઠે (गुहा चतन्तं) ગુફામાં, હૃદયની ગુફામાં ભરાઇ જઇને [...]ાઇ જઇને) અને ત્યાં (नमो युजानं) અન્ન તથા નમસ્કારથી [...] થઇને તથા (नमो वहन्तं) તે અન્ન તથા નમસ્કારને ધારણ [...]રા–તેનો સ્વીકાર કરનારા એવા તને (सजोषाः) સૌ ભેગા [...] પરસ્પર પ્રીતિ તથા સેવન કરનારા (धीराः) ધૈર્યવાળી જ્ઞાની [...] (पदैः) પદચિહ્નો વડે, પગલીઓ વડે, તને પ્રાપ્ત કરવાનાં [...]વડે (अनुग्मन्) તારી પૂંઠ લે છે, તને શોધવા નીકળી પડે [...] શોધ કરતા કરતા આખરે તને ખોળી કાઢયા પછી (विश्वे) [...]જત્રાઃ) યજનશીલ લોકો, ભક્તજનો (त्वा) તને તારી [...]न्) ઉપાસના કરે છે.

[...]દ=પગલાં, ચોરની પગલીઓ.

[...]ર

૭ मार्गशीर्ष

अयं कविरकविषु प्रचेता मर्त्तेष्वग्निरमृतो नि धायि ।
स मा नो अत्र जुहुरः सहस्वः सदा त्वे सुमनसः स्याम ॥
(ऋ. ७-४-४)

વિનય

આપણે કોણ છીએ તેજ આપણે નથી જાણતા [illegible] જેને આપણે આપણી જાત, 'આપણે પોતે' એવું માન[illegible] લઈએ છીએ તે તો એક અત્યંત વિનશ્વર પદાર્થોની પોટ[illegible] અથવા ઢગલી છે; છતાં આપણામાં જે જ્ઞાન, જે ચૈતન્[illegible] જે શક્તિ અને જે આનંદ ચમકે છે, તે એવા એક તત્[illegible] માંથી ઉદ્ભવે છે, કે જે એકલુંજ આપણા આખા શરીરમ[illegible] અવિનશ્વર છે. તેજ આપણો અગ્નિ છે, આપણો આત્[illegible] છે, અથવા ખરેખરી આપણી જાત, આપણું સ્વરૂપ તે[illegible] છે. આપણો દેહ, આપણી ઇન્દ્રિયો વગેરે જડ ભૌતિ[illegible] વસ્તુઓનો તે એકલોજ પ્રચેતા છે, ચેતનદાતા છે. આ[illegible] બધા 'અકવિઓ'માં* તે એકલોજ 'કવિ' છે, આ અક્રા[illegible]ન્તદર્શી'ઓમાં તે એકલોજ ક્રાન્તદર્શી છે, આ સઘળા[illegible] અવાચકોમાં તે એકલોજ બોલવાની શક્તિ આપનારો છે, આ બધા સૌંદર્યરહિત પદાર્થોમાં તે એકલોજ સુંદર છે, આ બધી અકાવ્યમય વસ્તુઓમાં તે એકલોજ કાવ્યમ[illegible] છે. આ બધી નાશવંત, મરી જનારી, મર્ત્ય અનગ્નિઓમાં[illegible] તે એકલોજ અવિનશ્વર અમૃત અગ્નિ છે. તેજ આપણ[illegible] સાચું મૂળ 'હું' છે, તેજ આત્મા છે.

---

* વૈદિક સાહિત્યમાં 'કવિ' એટલે કાવ્યનો રચનાર નહિ, પણ[illegible] સર્વજ્ઞ, સર્વંત. વેદમાં ઈશ્વરને 'કવિ' કહીને ઘણે ઠેકાણે સંબો[illegible] છે. જુઓ: ગીતામાં 'कविं पुराणमनुशासितारम्' આ વચન[illegible] વેદને અનુસરીને ઉચ્ચારાયેલું છે.—શિવાનંદ

८ मार्गशीर्ष

चित्र इद्राजा राजका इदन्यके यके सरस्वती मनु।
पर्जन्य इव ततनाद्धि वृष्टया सहस्रमयुता ददत् ॥
(ऋ. ८-२१-१८)

વિનય

આ સંસારની અંદર જો કોઇ રાજા હોય તો
એકલો 'ચિત્ર'દેવજ છે. અહાહા ! તે 'ચિત્ર' દેવ જે પરમ
પૂજનીય પરમેશ્વર છે, જે મહા અદ્ભુત છે, જે વિલક્ષ
શક્તિશાળી છે, જે જગદીશ્વર છે, જે પોતાના અનંત પ્રકા
રનાં ઐશ્વર્યોને આ જગતની સપાટી ઉપર લાગલાગ
વરસાવ્યાજ કરે છે, તેજ એક સંસારના સાચા અર્થમાં
રાજા-રાજ્યકર્તા છે. જેની પાસે અમુક એકાદ પ્રકારનું
થોડુંક ઐશ્વર્ય હોય અને જે તેટલાનુંજ દાન કરી શકતો
હોય એવા લોકો જેઓ દુનિયામાં 'રાજા' અથવા 'મહા-
રાજા'ના નામથી ઓળખાય છે, એવા સંસારના ઐશ્વર્ય-
શાળી પુરુષોમાં પણ જે સૌથી શ્રેષ્ઠ હોય તે પણ આ
'ચિત્ર'દેવની સરખામણીમાં, જગતના એક સાર્વભૌમ
રાજાની સરખામણીમાં શા હિસાબમાં છે ? તમે એટલુંજ
જોઇ લ્યો કે, તેના ચારે દિશાએ વરસી રહેલા લાખો પ્રકા-
રના અનંત ઐશ્વર્યનો કેટલો ક્ષુદ્ર અંશ આ કહેવાતા
રાજાઓને પ્રાપ્ત થએલો છે ? 'ચિત્ર' પ્રભુની ઐશ્વર્યવર્ષા-
માંથી નીકળીને વહી જતી ચોમાસીઆ નદીના જેવી સમષ્ટિ
ઐશ્વર્યની એક અલક્ષિત સરસ્વતી નદી આપણા મનુષ્ય-
લોકમાં થઇને વહી જાય છે, તેમાંથી દુનિયાના રાજાઓ
બીજાઓના કરતાં કાંઇક વધારે ઐશ્વર્ય-જળ પ્રાપ્ત કરીને
'રાજા' બની બેઠા છે. એમની પાસે જે કાંઇ ઐશ્વર્ય છે
તે આટલુંજ છે. એથી વધારે તેમની પાસે કાંઇજ નથી.

१ मार्गशीर्ष

न त्वा रासीयाभिशस्तये वसो न पापत्वाय सन्त्य ।
न मे स्तोता अमतीवा न दुर्हितः स्यान्न पापया ॥
(ऋ० ८-१९-२६)

વિનય

હે જગતને વસાવનાર! હે વસુ! બીજાઓનો તમે વિનાશ કરો એવી પ્રાર્થના હું તમારી આગળ કદી કરૂં જ નહિ; અને હે સન્ત્ય! હે સંભજનીય! એ ઉપરાંત બીજા કોઇ પણ પાપ અથવા જુલમને માટે પણ હું તમારૂં સંભજન ન કરૂં, તમે કોઇને સતાવો એવી પ્રાર્થના હું તમારી આગળ કદી પણ ન કરૂં. બીજાની હિંસા થાઓ અથવા એવુંજ કાંઇ ભૂંડું થાઓ એવી ઇચ્છા રાખીને હું તમને કદી પણ હવિનું પ્રદાન ન કરૂં. હે સન્ત્ય! હે સૌને વસાવનાર! કોઇનો વિનાશ થઓ, કોઇનુ ભૂંડું થાઓ એવી પ્રાર્થના તમારી આગળ કરવી, એવી મનમાં ઇચ્છા રાખવી એ કેવું વિપરીત કહેવાય? પણ અમે અજ્ઞાની લોકો ઘણીય વાર મોહવશ બનીને તમારી આગળ આવી અણઘટતી પ્રાર્થનાઓ પણ કરીએ છીએ. અમે તો એવા છીએ કે મારણ, ઉચ્ચાટન, અભિચરણ જેવાં કાર્યોમાં પણ તમારી આગળ સફળતાને માટે પ્રાર્થના કરીએ છીએ, આવાં અણછાજતાં કામોમાં પણ તમે અમને મદદ કરો એવું ઇચ્છીએ છીએ. પણ આટલા માટેજ અમે આ સંસારમાં ઠગાતા હોઇશું. અમને એવા સ્તોતા અથવા પ્રશંસકો આવી મળે છે, કે જેઓ મનથી અમારૂં ભૂંડું ઇચ્છતા હોય તો પણ ઉપર ઉપરથી અમારી સ્તુતિ કરે છે. હે અગ્નિ! હું તો એવું ઇચ્છું છું કે, કોઈ પણ મૂર્ખ માણસ

ઓને પણ પોતાના હાથમાં રાખીને હૃદયની અંદર ગુપચુપ બેઠા છે, તેમનેજ તેઓ પ્રાપ્ત કરે છે; અને જેને અગ્નિદેવ પ્રાપ્ત થઈ ગયા, જેની મંત્રશક્તિ વડે અગ્નિદેવજ જેના પોતાના થઈ ગયા તેવા 'નર'ને માટે સંસારનું કયું ઐશ્વર્ય, કયો દિવ્ય ગુણ અપ્રાપ્ય હોય ? સંસારનાં સર્વ પ્રકારનાં ધનને, સર્વ પ્રકારનાં ઐશ્વર્યને પોતાના હાથમાં ધારણ કરીને, તમામ દેવો (દિવ્ય ગુણો)ને પોતાના જ્ઞાનમય શરણમાં રાખીને અગ્નિદેવ આપણા હૃદયની અંદર આસન માંડીને બેઠા છે છતાં પણ આપણેજ એવા છીએ કે 'મંત્રોનું ઉચ્ચારણ' કરીને આપણે તેમને પ્રાપ્ત નથી કરતા, હૃદયમાં-થી મંત્રોચ્ચાર કરવાનું પણ નથી શીખતા, હૃદયના ઉંડાણ-માંથી વેદમંત્રોનું ઉચ્ચારણ કરીને હૃદયની અંદર બેઠેલા અગ્નિદેવને પ્રાપ્ત નથી કરતા !

શબ્દાર્થ

અગ્નિદેવ (**विश्वानि**) સંપૂર્ણ (**नृम्णा**) ઐશ્વર્યોને (**हस्ते**) પોતાના હાથમાં (**दधानः**) ધારણ કરીને (**देवान्**) દેવોને, દિવ્ય ગુણોને (**अमे**) પોતાના ઘરમાં, પોતાના જ્ઞાનમય શરણમાં (**धात्**) ધારણ કરે છે. આ રીતે તે (**गुहा**) હૃદયની ગુફાની અંદર (**निषिदन्**) બેઠા છે, સંતાઈને બેઠેલા છે. (**अत्र**) આ હૃદયગુફાની અંદર (**ईं**) તેને (**धियन्धाः**) બુદ્ધિ અને કર્મને યોગ્ય પ્રકારે ધારણ કરનારા (**नरः**) પુરુષ (**विदन्ति**) ત્યારેજ પ્રાપ્ત કરી શકે છે કે (**यत्**) જ્યારે તેઓ (**हृदा**) પોતાના હૃદય દ્વારા, પરમ હાર્દિક ભાવ દ્વારા (**तष्टान्**) નીકળેલા, તેજોયુક્ત થઈને નીકળેલા (**मंत्रान्**) મંત્રોને (**अशंसन्**) બોલે છે, મંત્રોનું ઉચ્ચારણ કરે છે

१० मार्गशीर्ष

हस्ते दधानो नृम्णा विश्वान्यमे देवान्धात् गुहा निषीदन्।
विदन्तीमत्र नरो धियन्धा, हृदा यत्तष्टान् मन्त्राँ अशंसन्॥
(ऋ० १-६७-२)

વિનય

મંત્રોનો ભારે મહિમા છે. મંત્રોની શક્તિ પણ અદ્ભુત છે. જે કાંઇ ઇચ્છીએ તે મંત્રશક્તિવડે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. આપણે દરરોજ વેદમંત્રોનાં ઘણીય વાર ઉચ્ચારણ કરીએ તો છીએ છતાં આપણને તેનું કશુંજ ફળ મળતું નથી એ વાત સાચી છે. પરંતુ એમ થવાનું ખરૂં કારણ તો એ છે કે એ મંત્રો આપણાં હૃદયમાંથી નથી નીકળતા. જે ભક્તોના હૃદય ખૂબ ઉંડાં થઇ ગયાં હોય છે, તેઓ પોતાનાં હૃદયના છેક ઉંડામાં ઉંડા ભાગમાંથી હાર્દિક ભાવનાવડે તીક્ષ્ણ કરીને અને પોતાનાં પવિત્ર અંતઃકરણની ગંભીર સૂક્ષ્મ અને વિસ્તૃત જ્ઞાનશક્તિ વડે ખૂબ તેજોયુક્ત કરીને જ્યારે વેદના મંત્રનો ઉચ્ચાર કરે છે, ત્યારે તેમના વેદમંત્રોના ઉચ્ચારણમાંથી 'ઇશત્' નામની એક દિવ્ય શક્તિ કામ કરતી થઇ જાય છે અને એ શક્તિ કરતાં વધારે ચઢીઆતી શક્તિ કોઇ છેજ નહિ. આથી કરીને તે નર, તે સાચા પુરુષો પોતાની અંદરથીજ જે જોઈએ તે બધુજ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. એવા 'ધી'ને ધારણ કરનારા પુરુષો, જેઓ નિષ્કામ કર્મ કરતા રહીને અને સ્થિતપ્રજ્ઞ બનીને હૃદયની (આત્માની) એવી પવિત્રતા પ્રાપ્ત કરે છે કે તેઓ જે જોઇએ તે પોતાના હૃદયમાંથી જ મેળવી શકે છે હૃદયની ગુફાની અંદર જે અભિહિત મંત્રોને એવી રીતે છે-તમામ પ્રકારના એવ તેને પોતાના હાથમાં ધારણ કરીને અને તમામ દેવ.

ઓને પણ પોતાના હાથમાં રાખીને હૃદયની અંદર ગુપચુપ બેઠા છે, તેમનેજ તેઓ પ્રાપ્ત કરે છે, અને જેને અગ્નિદેવ પ્રાપ્ત થઇ ગયા, જેની મંત્રશક્તિ વડે અગ્નિદેવજ જેના પોતાના થઇ ગયા તેવા 'નર'ને માટે સંસારનું કયું ઐશ્વર્ય, કયો દિવ્ય ગુણ અપ્રાપ્ય હોય? સંસારના સર્વ પ્રકારનાં ધનને, સર્વ પ્રકારનાં ઐશ્વર્યને પોતાના હાથમાં ધારણ કરીને, તમામ દેવો (દિવ્ય ગુણો)ને પોતાના જ્ઞાનમય શરણમાં રાખીને અગ્નિદેવ આપણા હૃદયની અંદર આસન માંડીને બેઠા છે છતાં પણ આપણેજ એવા છીએ કે 'મંત્રોનું ઉચ્ચારણ' કરીને આપણે તેમને પ્રાપ્ત નથી કરતા, હૃદયમાંથી મંત્રોચ્ચાર કરવાનું પણ નથી શીખતા, હૃદયના ઉંડાણમાંથી વેદમંત્રોનું ઉચ્ચારણ કરીને હૃદયની અંદર બેઠેલા અગ્નિદેવને પ્રાપ્ત નથી કરતા!

શબ્દાર્થ

અગ્નિદેવ **(विश्वानि)** સમ્પૂર્ણ **(नृम्णा)** ઐશ્વર્યને **(हस्ते)** પોતાના હાથમાં **(दधानः)** ધારણ કરીને **(देवान्)** તમામ દિવ્ય ગુણોને **(अमे)** પોતાના ઘરમાં, પોતાના જ્ઞાનમય શરણમાં **(धात्)** ધારણ કરે છે. આ રીતે તે **(गुहा)** હૃદયની ગુફાની અંદર **(निषीदन्)** બેઠા છે, અંતરમાં છૂપાયા છે. **(अत्र)** આ હૃદયગુફાની અંદર **(ईं)** તેને **(धियंधाः)** બુદ્ધિ [illegible] **(नरः)** પુરુષ **(विदन्ति)** [illegible] **(यत्)** જ્યારે તેઓ **(हृदा)** પોતાના હૃદયથી, [illegible] **(तष्टान्)** [illegible] **(मन्त्रान्)** [illegible] **(अशंसन्)** [illegible]

११ मार्गशीर्ष

वसन्त इन्नु रन्त्यो ग्रीष्म इन्नु रन्त्यः ।
वर्षाण्यनु शरदो हेमन्तः, शिशिर इन्नु रन्त्यः ॥
(साम० पू० ६-३-१३-२)

વિનય

મારા પ્રભુની સૃષ્ટિમાં તમામ ઋતુઓ રમણીયજ હેરેક ઋતુમાં તેની પોતાની વિશેષ રમણીયતા રહેલી જેઓ પ્રભુના પ્રેમનો મહિમા નથી જાણતા તેઓજ બધે વખત હરકોઈ ઋતુમાં અસંતુષ્ટ રહે છે. ઉનાળામાં તેમ શિયાળો સાંભરે છે, અને જ્યારે શિયાળો બેસે છે ત્યાં તેઓ કહે છે કે "આ શિયાળો તો કાંઈ સારો નહિ ઉનાળાની ઋતુ ઘણી મજેની હતી." ગરમીના દહાડામ તેઓ બધો વખત "ક્યારે વરસાદ આવે," "ક્યારે વરસા આવે" એવું રટણ કર્યા કરે છે પણ જ્યારે ખરેખરું ચોમાસુ બેસે છે ત્યારે તેઓ વરસાદથી કાયર કાયર થઈ જાય અને બીજી કોઈ ઋતુની ઇચ્છા રાખે છે. આ પ્રમાણે હરે ઋતુમાં તેઓ હમેશાં બડબડતા અને ચીઢવાતાજ રહે છે કોઈ પણ ઋતુ તેમને પસંદ આવતી નથી, સુખકર નથી લાગતી. હું પણ એક વાર એમના જેવોજ હતો, પણ જે દિવસથી પ્રભુના પ્રેમની કાંઈક પ્રસાદી મને મળી ગઈ ત્યારથી મને તો પ્રત્યેક ઋતુમાં મારા પ્રભુનીજ કોઈ ને કોઈ પ્રતિમાનું દર્શન થતું રહે છે. આથી કરીને હું તો ગરમ ઋતુમાં ગરમીનો આનંદ ભોગવું છું અને ઠંડી ઋતુમાં ઠંડીનો. વર્ષા ઋતુ બેસે છે ત્યારે વરસાદનો ખૂબ આનંદપૂર્વક ઉત્સવ ઉજવું છું અને પાનખર ઋતુ આવે છે ત્યારે તેમાં મારા પ્રભુના જુદા પ્રકારના સૌન્દર્યનું દર્શન કરું છું. આ રીતે હરકોઈ ઋતુમાં, બધોજ વખત હું મારા પ્રભુના દર્શનનું સુખ ચાખું છું અને હું એ પણ જોઈ શકું છું કે, દરેક ઋતુ પોતપોતાની નવી નવી અનોખી રમણીયતાની સાથે મારા પ્રભુનો નવો નવો સંદેશ વહન

કરતી મારી પાસે ચાલી આવે છે

એજ પ્રમાણે મારા જીવનરૂપી સંવત્સરમાં પણ સર્વ પ્રકારની ઋતુઓ આવે છે અને જાય છે. કોઈ કોઈ વાર સુખ-સંપત્તિની ઘડીઓ આવી જાય છે તો કોઈ વાર દુઃખ-દારિદ્ર્યના લાંબા દોહ્યલા દહાડા આવે છે અને ચાલ્યા પણ જાય છે. કોઈ વાર અતિ કાર્ય-વ્યગ્રતાથી ભરેલો રાજસિક સમય વરસોનાં વરસ સુધી ચાલ્યોજ આવે છે તો વળી કોઈ વાર ઘણા લાંબા કાળ સુધી શિથિલતા અને દીર્ઘસૂત્રિતાના દહાડાનો પણ વારો આવે છે. પણ હું તો એ બધાનો રસાસ્વાદ લઉં છું. એ બધામાંથી હું તો આનંદનુંજ શોષણ કરૂં છું. એ બધાજ પ્રકારના રસ પોતપોતાના યોગ્ય સમયે ચાલ્યા આવતા હોવાથી મને ઘણાજ પ્રિય લાગે છે. આ રીતે હું મારા બાળપણરૂપી વસંત ઋતુમાં ખુબ રમ્યો હતો, નવયૌવનની ગ્રીષ્મ ઋતુના જુસ્સાભર્યા દહાડા અને પ્રૌઢતારૂપી વરસાદની ઋતુના પ્રેમપૂર્ણ દિવસોનો આનંદ મને યાદ છે. અત્યારે સાર્વજનિક જીવનની શરદ્ અને હેમન્ત ઋતુઓનો લહાવો લઈ રહ્યો છું અને વૃદ્ધાવસ્થારૂપી શિયાળાની ઋતુ પોતાની પરિપક્વતા, અનુભવપૂર્ણતાના સંદેશ સાથે સજીને મારી વાટ જોઈ રહી છે તેને પણ હું આઘેથી જોઈ શકું છું. પ્રભુની વસન્ત ઋતુ તો રમણીય છેજ એમાં તો કશો સંદેહ નથી, પણ તેમનો પ્રેરેલો ઉનાળો પણ રમણીય છે, તેમની મોકલેલી વર્ષા ઋતુ પણ રમણીય છે અને તેની પાછળ પાછળ ચાલી આવતી શરદ્, હેમન્ત અને શિશિર ઋતુઓ પણ તેટલીજ રમણીય છે.

શબ્દાર્થ

(वसन्तः) વસન્ત ઋતુ (इत् नु) નિશ્ચયપૂર્વક (रन्त्यः) રમણીય છે અને (ग्रीष्मः) ઉનાળાની ઋતુ પણ (इत् नु) નિશ્ચયપૂર્વક (रन्त्यः) રમણીય છે (वर्षाणि) વર્ષા દિવસ, (अनु शरदः) ત્યાર પાછળ આવનારી શરદ ઋતુના દિવસ (हेमन्तः) અને હેમન્ત ઋતુ તથા (शिशिरः) પાનખર ઋતુ પણ (इत् नु) નિશ્ચયે (रन्त्यः) રમણીય છે.

१२ मार्गशीर्ष

इमे हि ते ब्रह्मकृतः सुते सचा मधौ न मक्ष आसते।
इन्द्रे कामं जरितारो वसूयवो रथो न पादमा दधुः॥
(ऋ. ७-३२-२ । सा. उ. ८-२-६-२)

વિનય

હે ઇન્દ્ર ! હુમેશાં તારા જ્ઞાનનુ નિષ્પાદન કરનારા, તારે સારૂ બ્રહ્મયજ્ઞ કરનારા તારા ભકતજનો ઠામ ઠામથી તારા જ્ઞાનનો, તારા પ્રેમની એંધાણીઓનો સદા સંગ્રહ કરતાજ રહે છે. જેમ "મધુકૃત્" મધમાખીઓને જ્યાંજ્યાં પણ મધની ભાળ મળે છે ત્યાં ત્યાં દોડી જાય છે અને એ રીતે જ્યાંથી મધ મળી આવે ત્યાંત્યાંથી મધ એકઠું કરતી રહે છે. એજ પ્રમાણે 'બ્રહ્મકૃત્' લોકો જ્યાં જ્યાં વિકસિત થએલું જ્ઞાનપુષ્પ દેખે છે, જ્યા જ્યાંથી તેમને તારા ગુણોની ખુશબો આવે છે ત્યાં ત્યાં તેઓ જઇ પહોંચે છે; અને તેમાં સમવેત થઇને-તલ્લીન બની જઇને તારા ભક્તિરસનું આસ્વાદન કરે છે, અને તેનુ સંગ્રહણુ પણ કરે છે. જ્યાં જ્યાં બ્રહ્મચર્ચા થતી હોય, જ્યાં જ્યાં હરિકીર્તન કરનારી મંડળીઓ એકત્ર થતી હોય, જ્યા જ્યાં શુભ યજ્ઞો થતા હોય, ત્યાં ત્યાંથી તેઓ તારા મધનુ, તારા જ્ઞાનનુ શોષણ કરે છે. અરે ! એકેએક સદ્ગ્રન્થનાં પૃષ્ઠમાથી અથવા જીવને સચેતન કરી દે એવી પ્રત્યેક સાંસારિક ઘટનામાથી અથવા જ્યાં જ્યાં તારે સારૂ "સોમરસ અભિષુત" થતો હોય, સોમરસ—જ્ઞાનરસ—નીચોવાતો હોય ત્યાં ત્યાં તેઓ જઈ પહોંચે છે અને છાનામાના મધને, સોમરસને અથવા જ્ઞાનામૃતને ચૂસવા મંડી જાય છે. આમ કરતાં કરતા તેઓ જ્ઞાનધની બ્રહ્મશિરોમણિ બની જઇને સમસ્ત સંસારને માટે ભક્તિપૂર્ણ જ્ઞાનની લહાણી કરે છે, આ જગતનાં તરસ્યાં

માનવીઓને જ્ઞાનામૃત પાવાની પરબ માંડીને બેસે છે.

આ ભક્તોમાં આવું સામર્થ્ય પ્રકટી નીકળવાનું એક કારણ એ છે કે, તેઓ દુનિયાદારીની કામનાઓથી પીડાતા નથી હોતા. તેઓ નિષ્કામ બની ગયા હોય છે. તેમણે તેમની તમામ કામનાઓ ઇન્દ્ર પ્રભુના ચરણ આગળ ઠાલવી દીધી છે, તેમનેજ સમર્પિત કરી દીધી છે. જેમ રથ ઉપર પગ રાખનારને અથવા રથમાં બેસનારને પોતાને ઇષ્ટ સ્થાન તરફ જવાને કશો પ્રયત્ન કરવો નથી પડતો, પોતાના પ્રયત્ન વડે અંતર કાપવું નથી પડતું, પણ રથજ તેમને જ્યાં જવું હોય ત્યાં લઈ જાય છે, તેમ તારા સ્તોતાઓ, તારા ભક્ત-જનો પોતાની તમામ કામનાઓને તને પરમેશ્વરને સમર્પિત કરીને નિશ્ચિન્ત બની જાય છે. તેમને વિશ્વાસ છે કે, તું સર્વ-શક્તિમાન અને સર્વજ્ઞ પ્રભુ છે, તુંજ તારી મેળે વગર કહે તેમની તમામ શુભ કામનાઓને બરાબર પૂર્ણ કરી દઇશ, તું પોતેજ તેમને તેમનાં અભીષ્ટ ફળ પ્રાપ્ત કરાવી દઇશ. અહો! આવા ઇન્દ્રરૂપી રથનો આશ્રય ગ્રહણ કરીને આપણી કામનાઓ રૂપી પગને સંકોચીને રથની અંદર બેસી ગયા પછી કોઇ તૃષ્ણા આપણને નહિ સતાવે, કોઇ વ્યાકુળતા આપણને વ્યગ્ર નહિ કરે, કોઇ પણ પ્રકારની ચિન્તાનો ચણચણાટ નહિ થાય અને કોઈ પણ જાતની માથાકૂટ અને હોહીઉકાળો કરવાનો વખતજ નહિ આવે.

શબ્દાર્થ

(मधौ न) જેમ મધ ઉપર (मक्षः) મધમાખીઓ (आसते) બેસે છે તેમ (इमे) આ (ते) તારા (ब्रह्मकृतः) જ્ઞાન નિષ્પાદન કરનારા ભક્તજનો (हि) નિશ્ચયપૂર્વક (सुते) જ્યાં જ્યાં સોમરસ નીચોવાતો હોય, જ્ઞાનનું નિષ્પાદન થતું હોય ત્યાં (सचा) એકત્ર થઇને, તન્મય બનીને બેસી જાય છે. અને જે (वसूयवः) વસુ અને અભીષ્ટ ફળને ઇચ્છનારા (जरितारः) તારા સ્તોતા, તારા ભક્તો (इन्द्रे) પરમેશ્વરમાં (कामं) પોતાની ઇચ્છાઓને, તમામ કામના-ઓને (आदधुः) સમર્પિત કરી દે છે, (रथे न) જાણે રથમાં (पादं) પગ મૂકી દીધા હોય તેમ. (અથવા બેસી ગયા હોય તેમ.)

વસ્ત્રને નિરંતર વણુતોજ જાય છે. વળી જ્યારે વણુતાં વણુતાં કોઇ કોઈ વાર કોઇ જ્ઞાનતંતુ તૂટી જાય છે ત્યારે નવું જ્ઞાન આપીને, જે કહેવું ઘટે તે કહીને તેને પાછો સાંધી દે છે.

એ વૈશ્વાનર અગ્નિ છે કોણ? એ તો તેજ અગ્નિ છે, કે જે આખા વિશ્વ–શરીરનો અગ્નિ છે, જે અસંખ્ય વ્યષ્ટિ (વ્યક્તિગત) અગ્નિઓનો સમન્વય કરીને એક સમષ્ટિ (સામુદાયિક) અગ્નિ ઉભો કરી દે છે, વિશ્વની બધી અગ્નિજ્વાળાઓની એક વિરાટ અગ્નિજ્વાળા બનાવી દે છે. આથી કરીને વ્યક્તિઓ મરે, વ્યષ્ટિ અગ્નિઓ હોલવાઇ જાય તો પણ તે અમર રહે છે, તે અમૃતત્વનો રક્ષક છે માટે તેને "अमृतस्य गोपाः" કહ્યો છે. આ અગ્નિ આ સમસ્ત સંસારને જ્ઞાન, ચૈતન્ય તેમજ સ્ફુર્તિ આપી રહ્યો છે. તે એવો છે કે જ્યારે તે નીચે પૃથ્વી ઉપર વ્યષ્ટિરૂપે પગની આકૃતિ ધારણ કરીને વિચરે છે ત્યારે તે પોતાના સમષ્ટિરૂપે ઉપરના દ્યુલોકમાં નેત્ર બની જઇને બધાનું અવલોકન કરે છે. મારા ભાઈઓ! તમે હવે એ 'વૈશ્વાનર અગ્નિ'ને બરાબર ઓળખી લીધો? એ તો તેજ અગ્નિ છે, કે જેમાં અથવા જેના વડે આ સંસારરૂપી મહાન્ યજ્ઞ થઇ રહ્યો છે.

શબ્દાર્થ

(सः) તે વૈશ્વાનર અગ્નિ (इत्)જ, નિશ્ચયપૂર્વક (तन्तुं) તાણો પૂરવાનું (सः) તેજ (ओतुं) વાણો ભરવાનું (विजानाति) જાણે છે, (सः) તે (ऋतुथा) વખતોવખત (वक्त्वानि) વક્તવ્ય જ્ઞાનને પણ (वदाति) બોલે છે, પ્રકાશિત કરે છે. (यः) જે [વૈશ્વાનર અગ્નિ] (अमृतस्य गोपाः) અમૃતત્વનો રક્ષક છે (अवः) અહીં, નીચે (चरन्) ચાલતો રહીને અને (परः) ત્યાં, ઉપર (अन्येन) પોતાના બીજા રૂપ વડે (पश्यन्) જોતો રહીને (ईं) આ મનાગને (चिकेतत्) જગે છે, તેમાં જ્ઞાનચૈતન્ય રેડયા કરે છે.

१५ मार्गशीर्ष

आ संयतमिन्द्र णः स्वस्ति शत्रुतूर्याय बृहतीममृध्राम् ।
यया दासान्यार्याणि वृत्रा करो वज्रिन्त्सुतुका नाहुषाणि ॥
(ऋ. ६-२९-१०)

વિનય

હે ઇંદ્ર! તમે શત્રુઓનો પૂરેપુરો વિનાશ કરો એવા છો. તમે શત્રુનો એવો આબાદ અને સામટો વિનાશ કરો છો કે તેનુ તમામ શત્રુત્વ, તેની બધી દુષ્ટતા વિનષ્ટ થઇ જાય છે અને તે છતાં તે માણસનો તેમજ તેનામાં જે જે સારા ગુણો હોય તેનો જરા પણ વિનાશ થતો નથી, પણ ઉલટો તે માણસ હતો તે કરતાં વધારે શ્રેષ્ઠ બની જાય છે. તમે 'દાસ' જાતિના શત્રુઓને પણ આર્ય બનાવી દઇને તેમનામાં રહેલા શત્રુપણાનો નાશ કરો છો અને મનુષ્ય-જાતિના શત્રુઓને પણ ઉત્તમ આચરણવાળા માણસ બનાવીને તેમનામાં જે શત્રુત્વ હતું તેને નિમૂંળ કરી દો છો. તમે આ કાર્ય તમારી જે 'સ્વસ્તિ' વડે, જે સ્વસ્થતા વડે, જે નિર્વિકારતા વડે અને જે કલ્યાણમય અવસ્થા વડે સિદ્ધ કરો છો તેનું અમને પણ દાન કરો. તેના વડે અમે પણ અમારા શત્રુઓનો સાચા અર્થમાં વિનાશ કરી શકીએ. એટલા માટે અમને પણ તમારી સ્વસ્તિની, તમારી નિર્વિકારતાની પ્રાપ્તિ કરાવી દો. અમારામાં તમારા જેવો સંયમ નથી, તમારી મહત્તા નથી, તમારી અહિંસા નથી અને તેથી કરીને તમારી તે સ્વસ્તિ અમને પ્રાપ્ત થતી નથી એ વાત ખરી છે, પણ એ બધા ગુણો અમને તમારા સિવાય બીજો કોણ આપનાર છે? હે ઇંદ્ર! જે મહાન્ અહિંસા અને સંયમયુક્ત સ્વસ્તિ-શક્તિના પ્રયોગ વડે મનુષ્યત્વથી નીચે ઉતરી પડેલા, જગતને હાનિ પહોંચાડનારા 'દાસ'

લોકો પણ આર્ય મનુષ્ય બની શકે છે અને મનુષ્યોમાં પણ જેઓ 'વૃત્ર' છે, તારા શત્રુઓ છે, તેઓ પણ ઉત્તમ ગમન અને ઉત્તમ આચરણવાળા, સુંદર વૃદ્ધિ કરનારા તારા સુપુત્રો બની જાય છે, તારા શત્રુ મટી જાય છે. તે શક્તિ તમે અમારામાં ભરી દો, અમને તેનાથી પરિપૂર્ણ કરી દો. હે વજ્રવાળા ! હે પાપોનું વર્જન કરાવનાર ! અમે પણ તારી માફકજ શત્રુઓનો યોગ્ય રીતે વિનાશ કરવાને શક્તિવાન થવા ઇચ્છીએ છીએ. એનાથી અવળી રીતે, અસંયમ વડે, હિંસાની પદ્ધતિ વડે શત્રુનો વિનાશ કરવાને માટે અમે ઘણાં ફાંફાં માર્યાં. હવે અમે હારી બેઠા છીએ, યત્ન કરતાં કરતાં થાકી ગયા છીએ. એટલા માટે હે ઇન્દ્ર ! હવે તો તમે તમારા સંયમનું, તમારી મહત્તાનું, તમારી અહિંસાશક્તિનું અમને દાન કરો, અને વળી તમારી સ્વસ્તિનું અને તમારી નિર્વિકારતાનું દાન કરો, કે જે સાધન વડે મનુષ્ય કોઇની પણ હિંસા કર્યા વગર સૌની ઉન્નતિજ કરતો રહે અને એ રીતે આખા સંસારમાં તે પૂરેપુરો શત્રુરહિત થઇ જાય.

શબ્દાર્થ

(इन्द्र) હે ઇન્દ્ર ! (शत्रुतूर्याय) શત્રુઓનો વિનાશ કરવાને માટે (नः) અમને તે (बृहतीं) મહાન્ (अमृध्रां) હિંસા રહિત, અહિંસક (संयतं) સંયમવાળી (स्वस्ति) સ્વસ્થતા, નિર્વિકારતાની અવસ્થા, કલ્યાણમયતાને (आ [भर]) ચારે બાજુએથી પ્રાપ્ત કરાવી દે ; (यया) જે (स्वस्ति) દ્વારા તમે (दासानि वृत्रा) દાસ જાતિના શત્રુઓને (आर्याणि) આર્યો (करः) કરી દો છો અને (वज्रिव) હે વજ્રવાળા ! (मानुषाणि [वृत्रा]) મનુષ્યજાતિના શત્રુઓને (सुवृत्रा) ઉત્તમ ગમન અને વૃદ્ધિવાળા અથવા સુપુત્રો બનાવી દો છો

१६ मार्गशीर्ष

विश्वेषामदितिर्यज्ञियानां विश्वेषामतिथिर्मानुषाणाम्।
अग्निर्देवानामव आवृणानः सुमृडीको भवतु जातवेदाः॥
(ऋ. ४-१-२० । यजु. ३३-१६)

વિનય

આપણે જે જે દેવોનું યજન કરીએ છીએ અને તેના બદલામાં તે દેવો આપણને મનુષ્યોને ઈષ્ટ ફળ આપે છે, એ બધું કેવી રીતે બને છે તેની તમને ખબર છે કે? આપણે મનુષ્યો દેવોની સાથે જે યજ્ઞિય સંબંધથી જોડાઈ ગએલા છીએ તે સંબંધને જોડનાર કોણ છે તે તમે જાણો છો? તે અગ્નિ છે, તે 'जातवेदा' છે. એટલા માટે તો તે અગ્નિદેવ એક રીતે તમામ દેવોના 'અદિતિ' છે, ત્યારે તે બીજી રીતે આપણા મનુષ્યમાત્રના અતિથિ છે. તે અગ્નિદેવ સૌ યજ્ઞિયોના, સૌ યજનીઓના, સૌ દેવોના અખંડિત નિવાસસ્થાન છે, તે સર્વની માતા છે; તેની સાથે સાથે તે આપણા મનુષ્યોના ઉપકારાર્થે પોતેજ યજનીય, પૂજનીય અતિથિ બનીને આપણી પાસે આવી ઉભા છે. આવા અતિથિ બનીને તે આપણા હોમેલા હવિને ગ્રહણ કરે છે અને પછી અદિતિરૂપે તે હવિને દેવો સુધી પહોંચાડી દે છે. તેના બદલામાં આપણે સારૂ દેવો જે 'अह:' રક્ષા, તૃપ્તિ ઇત્યાદિ મોકલે છે તેનો પણ અગ્નિદેવ સ્વીકાર કરે છે અને તેના વડે 'जातवेदा' થઇને આપણને મનુષ્યોને અભીષ્ટ સુખ પહોંચાડે છે. આ વખતે એમનું નામ 'जातवेदा' એટલા માટે રાખ્યું છે કે, દેવોએ આપણા હવિના બદલામાં આપેલું 'वित्त' અર્થાત્ અભીષ્ટ ઐશ્વર્ય તેમનામાં (અગ્નિદેવમાં) આજ ટાંકણે ઉત્પન્ન થઈ રહ્યું છે.

છે. આપણને જે પ્રક્રિયા વડે યજનના બદલામાં અભીષ્ટ ફળ, સુખ-શાન્તિ, સમૃદ્ધિ વગેરે મળે છે, તે આજ પ્રક્રિયા છે. જેમના દ્વારા આપણે "દેવોને ભાવિત કરીએ છીએ અને દેવો આપણને ભાવિત કરે છે અને એ પ્રમાણે આપણે પરસ્પર ભાવિત કરતા કરતા આપણે પરમ કલ્યાણ તરફ ગતિ કરતા જોઈએ છીએ" તે પણ આ અગ્નિદેવજ છે. જુઓ, જુઓ, આ બધો અગ્નિદેવનો મહિમા છે. ઉપનિષદોમાં એમના મહિમાને પ્રાણાગ્નિ વગેરે નામોની હેઠળ ખૂબ વખાણ્યો છે. એમનો મહિમા તો એવો અદ્ભુત છે કે એનાં જેટલાં વખાણ કરીએ તેટલાં થોડાં.

હે પરમેશ્વર! હે અગ્નિઓના અગ્નિ! તમે અમારા ઉપર એવી કૃપા કરો, કે જેના વડે આવા મહિમાવાન અગ્નિદેવ અમે યજનશીલ પુરુષોને માટે હમેશાં ઉત્તમ પ્રકારનાં સુખ દેનારા નીવડે અને અમને સર્વદા શ્રેષ્ઠ સુખોજ આપતા રહે.

શબ્દાર્થ

અગ્નિદેવ **(विश्वेषां)** સૌ **(यज्ञियानां)** યજનીયોના, દેવોના **(अदितिः)** અખંડિત નિવાસસ્થાન છે, અથવા તેમની માતા છે અને **(विश्वेषां)** સૌ **(मानुषाणां)** મનુષ્યોના **(अतिथिः)** અતિથિ છે, ઘરમાં આવેલા મહેમાન છે. **(अग्निः)** તે અગ્નિદેવ **(देवानां)** દેવોના **(अवः)** રક્ષણ, તૃપ્તિ આદિ ફળને **(आवृणानः)** ગ્રહણ કરતા રહીને **(जातवेदाः)** અને અભીષ્ટ ઐશ્વર્યોથી યુક્ત થતા રહીને (અમારે સારૂ સર્વદા) **(सुमृडीकः)** ઉત્તમ પ્રકારનાં સુખ દેનારા **(भवतु)** થાઓ.

१७ मार्गशीर्ष

ये रूपाणि प्रतिमुंचमाना असुराः सन्तः स्वधया चरन्ति।
परापुरो निपुरो ये भरन्ति, अग्निष्टाँल्लोकात्प्रणुदात्यस्मात् ॥
(यजु० २-३०)

વિનય

હે જગદીશ્વર ! આ અસુરોને તમે અહીંથી હાંકી કાઢો. જે છુપા અસુરો છે તેમને તો મારીને કાઢીજ મૂકો. આ લોક, આ સ્થાન તો દેવોને વસવાનું સ્થાન છે. આ મારા અધ્યાત્મ, અધિભૂત અને અધિદેવ, એ ત્રણે લોકમાં દેવભાવ, દેવમનુષ્ય અને દૈવી શક્તિઓજ રહેવી જોઇએ. પણ હે અગ્નિ ! અહીં તો આસુરી ભાવ, આસુરી લોકો અને આસુરી શક્તિઓ અંદર ઘૂસી ગઇ છે. એ અસુરો તેમના ઉઘાડા રૂપમાં તો અહીં નથી આવી શકતા. તેથી કરીને તેઓ તેમનાં અજ્ઞાન, અધર્મ અને અનૈશ્વર્યનાં મૂળ સ્વરૂપોને સંતાડી દઇને જ્ઞાન, ધર્મ અને ઐશ્વર્યનાં જૂઠાં રૂપ ધારણ કરીને અહીં ચાલ્યા આવે છે. પોતાના મૂળ દુર્ભાવોને અંદર ને અંદર દબાવી રાખીને જાણે પોતે ઉંચા પ્રકારના સદ્ભાવોથી પ્રેરાયા હોય એવો દેખાવ કરે છે. પોતાના સ્વાર્થપૂર્ણ અભિપ્રાયોને ઉચ્ચ સિદ્ધાન્તોમાં લપેટીને લોકોની આગળ રજૂ કરે છે. તેથી કરીને લોકો તેમને 'દેવ' માની લે છે. આમ થવાથી તેઓ જાતે અસુર હોવા છતાં અહીંની 'સ્વધા'ને પ્રાપ્ત કરે છે, અહીંનાં અન્ન, રસ અને સ્થૂલ પાર્થિવ શક્તિઓથી યુક્ત થઇને બધે વિચરે છે. પરંતુ તે છતાં તેઓ અંદરથી તો તદ્દન અસુરજ હોય છે અને અસુરના જેવા કદ્રૂપા તથા ભૂંડા હોય છે. યજ્ઞનો, એક પ્રકારના સંગઠનનો ધ્વંસ કરવો એજ તેમનું કામ હોય છે. તેઓ 'અસુઓ' (પ્રાણો)માંજ રમણ કરનારા

શુદ્ધ સ્વરૂપ બનીને તમારી આરાધના કરવા બેસીશું અને રાત-દિવસ સેવા કર્યા કરતા રહીને પણ સવાર-સાંજ તમારા ભજન કરવા ચૂકીશું નહિ. આટલું કરીશું ત્યારેજ તમારી ઉપાસના કરવા-અર્થાત્ તમારી પાસે બેસવા અમે યોગ્ય થઇશું, ત્યારેજ તમારૂં ભજન કરવાને અધિકારી કરીશું. એવા થઇશું ત્યારે ઉપાસના દ્વારા તમારી પાસેથી અમૃતત્વ અને બીજાં આધ્યાત્મિક ઐશ્વર્યો, વીરતા આદિ સદ્ગુણે અને બીજાં ભૌતિક ઐશ્વર્યને પણ પ્રાપ્ત કરી શકીશું.

શબ્દાર્થ

(अग्निः) પરમેશ્વર (हि) નિશ્ચયપૂર્વક (भूरेः) ઘણી ભારે (अमृतस्य) અમરપણાનું, આધ્યાત્મિક ઐશ્વર્યોનું (दातोः) દાન કરવામાં (ईशे) સમર્થ છે અને (सुवीर्यस्य) સુંદર વીરતા અને (रायः) ધન અને ભૌતિક ઐશ્વર્યને આપવામા (ईशे) સમર્થ છે પરંતુ (सहसावन्) હે સર્વશક્તિમાન ' હે ભગવાન ' (वयं) અમે (त्वा) તમને (अवीराः) વીરતા રહિત, કાયર થઇને (मा) ન (परिषदाम) ભજીએ, (अप्सवः) કુરૂપ, વિરૂપ થઇને (मा) ઉપાસના ન કરીએ અને (अदुवः) અસેવક થઇને (मा) ઉપાસના ન કરીએ

१९ मार्गशीर्ष

त्वे असुर्यं वसवो नृण्वन् क्रतुं हि ते मित्रमहो जुषन्त ।
त्वं दस्यूँ रोकसो अग्न आज उरु ज्योतिर्जनयन्नार्याय ॥

(ऋ. ७-५-६)

વિનય

હે અગ્નિ ! તારો આશ્રય લઈને આ પૃથિવી આદિ વસુઓ પોતપોતાના અસુર્યને, પ્રાણને, સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરતા રહે છે, તારોજ આશ્રય લઈને બ્રહ્મચર્યને ધારણ કરનાર વસુ લોકો પણ પોતાના પ્રાણવત્ત્વ અને પ્રજ્ઞાવત્ત્વને (બળ અને જ્ઞાનને) પ્રાપ્ત કરતા રહે છે. તારો આશ્રય પણ તેઓ પ્રાપ્ત કરે છે તેનું કારણ એ છે કે, તેઓ તારા 'ક્રતુ' (કર્મ)નું સેવન કરે છે. આ સંસારની અંદર તારું જે મહાન કર્મ ચાલી રહ્યું છે, તેનું તેઓ સેવન કરે છે–અર્થાત્ તેને અનુકૂળ રહીને પોતાનાં આચરણ કરે છે. તારા મહાન સંકલ્પ અને જ્ઞાનને અનુસરીને તેઓ પોતાનો વ્યવહાર અને કર્મ કરતા રહે છે. આથી ઉલટું જેઓ તારા 'ક્રતુ'નું સેવન નથી કરતા, તેઓ તારા ઘરમાંથી બહિષ્કૃત થઈ જાય છે, વિનષ્ટ થઈ જાય છે. હે અગ્નિ ! તમે તો 'મિત્રમહ' છો. તમારું તેજ મિત્ર છે, સ્નેહ કરે એવું છે. [illegible] તમારા આ મિત્રતેજની સાથે મૈત્રી કરે છે તેઓ [illegible] 'આર્ય' કહેવાય છે, પણ આવી રીતે સ્નેહ કરવા [illegible] તેજનો જેઓ દ્વેષ કરે છે, જેમને તારું તેજ સારું નથી લાગતું તેમને લોકો 'દસ્યુ' એવા નામથી [illegible] છે કારણ કે તારા આ તેજની સાથે મૈત્રી કરનારા જ તારા પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તેથી [illegible] પ્રકાશ પામીને શ્રેષ્ઠ આચરણવાળા–અર્થાત્ 'આર્ય' બની જાય છે. પોતાના [illegible]

નારા બીજા લોકો જેઓ 'દસ્યુ' કહેવાય છે તેમને તારો વિસ્તૃત પ્રકાશ નથી મળી શકતો. તેઓ દસ્યુ-અર્થાત્ બીજાઓને હાનિ કરનારાઓ બની જાય છે તેનું કારણ એ છે કે, તેઓ સ્વાર્થાન્ધ હોય છે, તારા પ્રકાશના પ્રતિ તેમને પ્રેમ ન હોવાથી તારું વિસ્તૃત તેજ તેમને મળતું નથી તેથી તેઓને પોતાની જાત સિવાય બીજું કશું દેખાતું નથી, તેઓ સ્વાર્થાન્ધ બની જાય છે. એટલા માટે જ્યાં તું તારા કોઈ ઘરમાં-અર્થાત્ કોઈ લોકમાં તારા વિસ્તૃત જ્યોતિ વડે અજવાળુંજ અજવાળું કરી દે છે ત્યારે તે પેલા અંધકાર-પ્રિય દસ્યુઓથી ઉભાજ નથી રહેવાતું ત્યાંથી તેઓ બીજે કોઈ ઠેકાણે નાસી જાય છે. હે મિત્ર મહઃ! આ રીતે તું આર્યોને મહાન જ્યોતિનું દાન દઈ દસ્યુઓને મારી કાઢે છે. એજ રીતે તારા ક્રતુઓનું સેવન કરનારાઓને તારો આશ્રય આપે છે અને એથી વિપરીત આચરણ કરનારાઓને તારા આ પરમ અવલંબનથી વંચિત રાખે છે. વળી એવીજ રીતે તારો આશ્રય લેનારાઓને તું પ્રાણ અને બળનું દાન દે છે અને બાકીના બીજાઓને તું વિનાશ કરી નાખે છે.

શબ્દાર્થ

(वसवः) વસુઓ (त्वे) તારામાં [આશ્રિત થઈને] (असुर्यं) પ્રાણતત્વને, બળને (नि ऋण्वन्) પ્રાપ્ત કરે છે (हि) કારણ કે તેઓ (ते) તારા (क्रतुं) કર્મનું, (मित्रमहः) હે મિત્રોના મહ (जुषन्त) સેવન કરે છે. (अग्ने) હે અગ્નિ (त्वं) તું (आर्याय) આર્યોને માટે, શ્રેષ્ઠ પુરુષોને માટે (उरु) વિસ્તૃત (ज्योतिः) જ્યોતિ (जनयन्) પ્રકાશિત કરીને (दस्यून्) દસ્યુઓને, બીજાઓને હાનિ કરનારાઓને (ओकसः) ઘરમાંથી (आजः) બહાર કાઢી મૂકે છે.

२० मार्गशीर्ष

त्वावते हीन्द्र क्रत्वे अस्मि त्वावतोऽवितुः शूर रातौ।
विश्वेदहानि तविषीव उग्र ओकः कृणुष्व हरिवोन मर्धीः॥

(ऋ. ७-२५-४)

વિનય

હે જગદીશ્વર! તમે તો મારા આત્માના પણ આત્મા છો. આવું સમજી લીધા પછી હું તમારા જેવા પરમ આત્મીયનું કામ કરવાને માટે હમેશાં તૈયારજ રહું છું. હું સવારથી સાંજ સુધી અને પાછો સાંજથી બીજી સવાર થાય ત્યાં સુધી જે કાંઇ કર્મ કરૂં છું તે બધાંજ, હે મારા પ્રભુ! હું તમારેજ અર્થે કરૂં છું. હે શૂર! તમે સમસ્ત જગતના રક્ષક છો. એટલા માટે હું તમારે અર્થે કર્મ કરતો હોવાથી તમારા સરખા મહાન રક્ષકના દાનમાં પણ હું આવી ગયો છું, તમારી મહાન્ રક્ષાની સીમાની અંદર હું દાખલ થઇ ચૂકયો છું. હવે તો તમારી સાથે મારો સંબંધ બરાબર સ્થાપિત થઇ ગયો છે. તો પણ આ સંસારનો સંગ્રામ જેવો તેવો નથી, અતિ વિકટ છે. પાપની પ્રબળ શક્તિઓ મારી સામે વારવાર આવી આવીને મને ડર બતાવે છે, મને ત્રાસ આપ્યા કરે છે, મને સતાવ્યા કરે છે. એવે વખતે હે ઇન્દ્ર! હુ ભાનભૂલો બની જાઉં છું, મારી શુધબુધ ઠેકાણે નથી રહેતી. તમારૂં સ્વરૂપ, તમારી શક્તિ, એ બધુંજ હુ ભૂલી જાઉં છું. એટલા માટે હે ઇન્દ્ર! હું ઇચ્છું છું કે, તમે મારામા તમારૂં ઘર બનાવી દો, કાયમને માટે તમારૂં નિવાસસ્થાનજ બનાવી દો. તમે તમારી સઘળી દિવ્ય સેના સહિત, તમારી તમામ ઉગ્રતા અને ઓજસ્વિતા સહિત મારામાં તમારો નિવાસ

કરી દો. હે સેનાવાળા! હે ઉગ્ર! હું કહું છું કે, તમે મારામાં તમારૂં ઘરજ બનાવી દો. એવું કરશો તોજ પેલી આસુરી શક્તિઓ મને ભયભીત નહિ કરી શકે; નહિ તો હું તો એ ભય અને આશંકાઓને લીધેજ મરી જાઉં છું. હે ઇન્દ્ર! મને આવા મૃત્યુથી બચાવો. હું તમારી પાસે બીજું કાંઇજ નથી માગતો, કશીજ આકાંક્ષા નથી રાખતો. બસ, એટલુંજ માગું છું કે તમે મારામાં તમારૂં ઘર બનાવીને રહો. હે 'હરિ'ઓ વાળા! હે જ્ઞાનક્રિયા અને બળક્રિયાવાળા! તમે તમારી જ્ઞાનક્રિયા અને બળક્રિયારૂપી હરિઓ–અશ્વો–વડે આ સંસારને ધારણ કરી રહ્યા છો, તેનું પાલન પોષણ કરી રહ્યા છો. તમે મને હવે ઉપર કહી તે રીતે વિનષ્ટ થવા ન દો. મારામાં તમારૂં ઘર બનાવીને મને એ રીતે વિનાશ પામતો બચાવી લો.

શબ્દાર્થ

(इन्द्र) હે પરમેશ્વર! હું (त्वायतः) તારા જેવા [આત્મીય]ના (मत्वे) કર્મને માટે (हि) જ, નિશ્ચયપૂર્વક (अस्मि) છું, હમેશાં તૈયાર છું અને (शूर) હે શૂરવીર! (त्वायतः) તારા જેવા (अवितुः) રક્ષકના (रातौ) દાનમાં પણ હું છું. પરંતુ (तुवि पीयः) હે સેનાવાળા! (उग्र) હે ઉગ્ર! હે ઓજસવાળા! તમે હવે (विश्वाहा अहानि) બધાજ દિવસને માટે, કાયમને માટે મારામાં (ओकः) તમારૂં ઘર (कृणुष्व) કરી દો, બનાવી દો. (हरिवः) હે હરિઓવાળા! જ્ઞાનક્રિયા અને બળક્રિયાવાળા! (मा मर्धीः) મને મરવા ન દેશો.

२१ मार्गशीर्ष

का ते अस्त्यरङ्कृतिः सूक्तैः कदा नूनं ते मघवन् दाशेम ।
विश्वा मतीरा ततने त्वाया अधा म इन्द्र शृणवो हवेमा ॥

(ऋ. ७-२९-३)

વિનય

હે ઇન્દ્ર ! અમારાં સૂક્તો વડે, સ્તોત્રો વડે અને વેદના મંત્રો વડે તારી સ્તુતિ કરીને અમે તારી કઇ અલંકૃતિ કરી શકવાના હતા ? તારી શોભામા શો વધારો કરી શકવાના હતા ? અમે અમારી જાતને પૂરેપુરી તારા હાથમાં સોંપી દઇએ, તને સમર્પિત કરી દઇએ, એ સમયની અમે તો વાટ જોઇ રહ્યા છીએ. હે મઘવન્ ! એવો શુભ દિવસ કયારે આવે કે તારે માટે અમે અમારી જાતનુ બલિદાન દઇ દઇએ ? કયારે તેવો અવસર આવીને ઉભો રહેશે ? અમે તો અમારી જાતને તને અર્પણ કરી દેવા માટે એટલા બધા ઉત્સુક થઇ ગયા છીએ કે કાંઇ કહેવાની વાતજ નહિ ! મારૂ સંપૂર્ણ જ્ઞાન, મારૂં સંપૂર્ણ ધ્યાન, મારા બધાજ વિચારો, મારા બધાજ સંકલ્પો, એ સર્વનુ લક્ષ્ય તારીજ કામના કરવા ઉપર ચોંટયું છે. મારી તમામ મતિઓ રાત-દહાડો પાંખો ફફડાવતી તારા તરફજ ઉડી રહી છે. મારા મનની સંપૂર્ણ ગતિ તારા એકલાના ઉદ્દેસ્યથીજ ચાલી રહેલી છે. હુ મારા પૂરા અંત કરણ વડે નિરંતર તારૂંજ સ્મરણ કર્યા કરૂં છું તે છતાં હે ઇન્દ્ર ! કોણ જાણે શા કારણથી તુ મારા પોકારો સાંભળ્યા ન સાભળ્યા કરે છે ! તારૂં દર્શન કરવાને, તને આત્મસમર્પણ કરી દેવાને માટે હુ પોકાર કરી રહ્યો છું. ઓ ઇન્દ્ર ! કોણ જાણે હું કેટલાય યુગો થયાં પોકાર કર્યા કરૂં છું ! હવે તો તુ મારૂં ક્રન્દન સાંભળ ! મારો પોકાર કાને ધર ! હે ઐશ્વર્યવાળા ! હે મઘવન્ ! હવે તો

તું મારા પોકારની સુનાવણી કર, મારા આટલા વખતના પોકારને સફળ કર.

શબ્દાર્થ

(सूक्तैः) સ્તુતિનાં સુંદર વચનો વડે (ते) તારી (का) શું (अरंकृतिः) અલંકૃતિ-શોભા (अस्ति) થઇ શકે છે ? (मघवन्) હે ઐશ્વર્યવાળા ! (ते) તારે માટે અમે (कदा) ક્યારે (नूनम्) સાચેસાચી (दाशेम) અમારી જાતને સમર્પિત કરી દઇએ ? હું મારી (विश्वाः) સંપૂર્ણ (मतीः) મતિઓ (त्वाया) તારી કામના વડેજ (आततने) વિસ્તૃત કરી રહ્યો છું, કામના કરી રહ્યો છુ; (अधा) હવે તો (इन्द्र) હે ઇન્દ્ર ! (मे) મારા (इमा) આ (हवा) પોકારોને (शृणवः) તમે સાંભળો.

---

२२ मार्गशीर्ष

तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्य, अपि भद्रे सौमनसे स्याम।
स सुत्रामा स्ववाँ इन्द्रो अस्मे आराचिद् द्वेषः सनुतर्युयोतु ॥
(ऋक् ६-४७-१३। यजु० २०-५२ ॥ ऋक्० १०-१३१-७)

વિનય

અમે ઇચ્છીએ છીએ કે, અમે પૂજનીય પરમેશ્વરને પ્રિય થઇએ. અમે હમેશાં તે યજ્ઞિય દેવની સુમતિમાંજ રહીએ, તેના કલ્યાણકારક સૌમનસમાંજ વસીએ. અમને હમેશાં તેની શ્રેષ્ઠ મતિ મળતી રહે, તેની શુભ પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થતી રહે. જો આપણે તેનું યજન કરતા રહીએ તો એ બધાં વાનાં ઘણાંજ સુલભ છે. આખા સંસારમાં સૌ મનુષ્યોનો તે એકલોજ યજનીય છે, યજ્ઞને-પૂજાને યોગ્ય છે. જેનું સૌ યજન કરે છે એવો તે એકલોજ આપણો 'સુત્રામા' છે. તેના જેવો શ્રેષ્ઠ રક્ષક બીજો હોય પણ કોણ ! જેનામાં પોતાની સ્વતંત્ર શક્તિ હોય એવો તે એકલોજ

છે. સંસારમાં બધાજ એની પાસેથી થોડી થોડી શક્તિ પ્રાપ્ત કરીને પોતે શક્તિમાન કહેવાય છે. જો કોઇ 'સ્વવાન્' હોય તો તે એકલોજ છે. પણ એવા 'સુત્રામા' પ્રભુનું યજન કરવું કાંઇ સહેલ નથી. તેના યજ્ઞમાં ભારેમાં ભારે વિઘ્નકર્તા કોઇ હોય તો તે આપણો 'દ્વેષ' છે. આપણા હૃદયમાં જરાક પણ દ્વેષ રહી ગયો હોય ત્યાં સુધી આપણે તેનું યજન નથીજ કરી શકતા. જેને માટે આખી પૃથ્વી–આખો સંસાર દ્વેષરહિત બની ગયો હોય તે એકલોજ માત્ર ઇન્દ્ર પ્રભુનું યજન કરી શકે છે. એટલા માટે તે ઇન્દ્ર પ્રભુજ આપણા ઉપર કૃપાવંત થઇને આપણા સૌના હૃદયમાથી દ્વેષને પૂરેપુરો કાઢી નાખે, આપણા હૃદયને તદ્દન નિર્મળ, દ્વેષરહિત બનાવી દે. અહાહા! સર્વથા દ્વેષરહિત બની જવું, કોઇ પણ ઠેકાણે, કોઇ પણ સમયે કદી પણ હૃદયમાં દ્વેષને સ્થાન ન આપવું, એ કાંઇ જેવી તેવી સુંદર અને સુખદ અવસ્થા છે! એ અવસ્થાનો આનંદ કાંઇ જેવો તેવો છે? એ અવસ્થાને જ્યાં આપણે પ્રાપ્ત કરી એટલે તો ઇન્દ્રની સુમતિનો આપણા ઉપર વરસાદજ વરસવા લાગે છે અને તેના સૌમનસમાં આપણે સ્નાન કરવા મંડીએ છીએ.

શબ્દાર્થ

(वयं) આપણે (तस्य) તે (यज्ञियस्य) યજનીય દેવની (सुमतौ) સુમતિમાં (स्याम) હોઇએ અને તેની (भद्रे) કલ્યાણકારક (सौमनसे) સુમનસ્કતામાં, પ્રસન્નતામાં [अपि] પણ હોઇએ. (सः) તે (सुत्रामा) શ્રેષ્ઠ રક્ષક (स्ववान्) પોતાની શક્તિવાળા (इन्द्रः) પરમેશ્વર (अस्मे) આપણાથી (आरात्) આઘે (चित्)જ, (द्वेषः) દ્વેષને (सनुतः) તદ્દન (युयोतु) દૂર કરી દો.

२३ मार्गशीर्ष

त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडो अवयासिसीष्ठाः ।
यजिष्ठो वन्हितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषांसि प्रमुमुग्ध्यस्मत् ॥
(ऋ. ४-१-४ । यजु० १२१-३)

વિનય

દેવોનો અનાદર કરવાથી ભારે અનર્થ થાય છે. આપણે પ્રકૃતિના દેવોની અથવા તેમના નિયમોની અવજ્ઞા કરીને તેમનો અનાદર કરવાનો અપરાધ કરીએ છીએ અથવા મનુષ્યદેવો (વિદ્વાનો)ના ઉપદેશોને તુચ્છકારી કાઢીને તેમનું અપમાન કરીએ છીએ, ત્યારે તે વખતે (આપણને તેની જાણ હોય કે ન હોય તોપણ) આપણે પાપનાં બંધનમાં ફસાઈ જઈએ છીએ. હે અગ્નિ ! એમ થવાનું કારણ એ છે કે, તમારી પાપનિવારક વરુણ નામની શક્તિ અમારા ઉપર રોષયુક્ત થઈને તેજ વખતે અમને પોતાના પાશ વડે બાંધી લે છે. જે ઘડીએ ધર્મની મર્યાદાનો જરાક પણ ભંગ કર્યો કે તરતજ વરુણદેવના પાશમાં પકડાઈ ગયાજ જાણો; અને તે પાપના બદલામાં પૂરતું દુઃખ, કલેશ, સંતાપ ભોગવી લઈએ ત્યાર પછીજ તે બંધનમાંથી છુટકારો થઈ શકે છે. એટલા માટે હે અગ્નિદેવ ! તમે તો વિદ્વાન છો, સર્વજ્ઞ છો, અમારાં પાપનાં બંધનોની (વરુણની) બાબતમાં બધુંજ જાણો છો. તમે હવે અમારા ઉપર એવી કૃપા કરો કે અમે આજ પછીથી પેલાં 'દેવહેડનો'થી (દેવોના અનાદરથી) દૂર રહીએ, તેમનાથી સાચવીને ચાલીએ. અમે તમારા વરુણના ક્રોધના પાત્ર કદી પણ ન થઈએ, પરંતુ એ બધું તો ત્યારેજ બની શકે કે જ્યારે અમે દ્વેષોથી-તમામ પ્રકારના દ્વેષોથી-તદ્દન મુક્ત બની ગયા હોઈએ અમે કોઈ ને કોઈ રીતે રાગ-દ્વેષની સંગાતમાં ફસાઈ

ગયેલા હોઇએ ત્યારેજ અમારાથી દેવોનો અનાદર થઇ જાય છે. એટલા માટે હે અગ્નિ! પહેલાં તો તમે અમને દ્વેષ, ક્રોધ, હિંસા, અન્યાય વગેરેના ફંદામાંથી છોડાવો. આખા સંસારમાં અમારે માટે તમારાથી શ્રેષ્ઠ હોય એવો કોઈ યજનીય દેવ છેજ નહિ. તમેજ યજનીયતમ છો. તમારી કૃપા વડે અમારામાં જો યજ્ઞભાવના જાગૃત થઈ જાય તો પછી અમારામાં દ્વેષને ઉત્પન્ન થવાનો અવકાશજ ન મળે; પણ કદાચ કોઇ વાર તે ફૂટી નીકળે તોપણ હે વન્હિતમ! હે સર્વશ્રેષ્ઠ વાહક! શુભ ગુણોની પ્રાપ્તિ કરાવનાર તમારી વાહક શક્તિને પ્રતાપે તે અમારામાં ટકીને રહીજ નહિ શકે, સ્થિર-બદ્ધમૂળ થઇજ નહિ શકે અને તેમ છતાં કદાચ સ્થિર પણ થઇ ગયા તો પણ હે શોશુચાન! હે અત્યંત પ્રદીપ્ત અગ્નિ! તમે તેને તમારા જાજ્વલ્યમાન તેજ વડે બાળીને ભસ્મ કરી દો, તેની રાખોડી બનાવી દો. હે અગ્નિ! ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય એવાં તમારાં ત્રિવિધ રૂપ દ્વારા તમે અમારામાંથી દ્વેષોને એવા નિર્મૂળ કરી દો કે તેમનું નામ-નિશાન પણ રહેવા ન પામે. એ દ્વેષોની ચુંગાલમાંથી અમારો સર્વથા છુટકારો કરી દો.

શબ્દાર્થ

(अग्ने) હે અગ્નિ! (त्वं) તમે (वरुणस्य) વરુણની, પાપ-નિવારક દેવની, તેના પાપબંધનની બાબતમાં (विद्वान्) વિદ્વાન છો, બધું જ પૂરેપૂરું જાણો છો; (देवस्य) દેવના (हेडः) અનાદરોને (नः) અમારી પાસેથી (अवयासिसीष्ठाः) દૂર કરો. તમે (यजिष्ठः) યજનીયતમ છો, (वह्नितम) સૌથી શ્રેષ્ઠ વાહક છો, (शोशुचानः) અને અત્યંત પ્રદીપ્ત છો, તમે (अस्मत्) અમને (विश्वा द्वेषांसि) તમામ દ્વેષોથી (प्रमुमुग्धि) પૂરેપૂરા છોડાવી દો.

२४ मार्गशीर्ष

स त्वं नो अग्नेऽवमो भवोति नेदिष्ठो अस्या उषसो व्युष्टौ।
अवयक्ष्व नो वरुणं रराणो वीहि मृडीकं सुहवो न एधि॥
(ऋ. ४-१-५। यजु. २१-४)

વિનય

હે અગ્નિ! અમે તમારે માટે પોકાર કરી રહ્યા છીએ. તમે આવીને અમને અમારાં પાપનાં બંધનેથી છુટા કરો; એટલા માટે અમે તમને સાદ કરીને બોલાવીએ છીએ. તમે તમારી રક્ષાશક્તિ સહિત આવી પહોંચો. તમે અમારા રક્ષક બની જાઓ. ખરેખર, તમે બધી વાતે 'ઉત્તમ' છો–ઉંચામાં ઉંચા છો, પરંતુ અમારું રક્ષણ કરવાને માટે 'અવમ' બની જાઓ–નીચે ઉતરો, અમને તમારી નિકટતાનો અનુભવ કરાવો. અમારું, પતિતોનું રક્ષણ કરવાને માટે તમારે અવમ થવું જરૂરનું છે. આ તરફ જુઓ, કેવો ઉદય થઈ રહ્યો છે, એક નવા દિવસની શરૂઆત થઈ રહી છે. હે અગ્નિ! આ નવીન પ્રભાતના [illegible]

મારી આ સુખદાયી આત્માહુતિનો તો તમે જરૂર સ્વીકાર કરો. આજે તો તમે પ્રસન્ન થઈ જાઓ અને રમમાણ બની-ને-ખૂબ સંતુષ્ટ ચિત્તવાળા થઈને-આવી પહોંચો અને અ-મારાં આ પાપબંધનોને કાપી નાખો અને એ રીતે અમારા આ યજનને સફળ કરો. તમને પોકારતાં પોકારતાં હવે તો ઘણો કાળ વીતી ગયો. હવે તો હે અગ્નિ ! તમે 'સુહવઃ' બની જાઓ, તમને સુગમતાપૂર્વક બોલાવી શકાય એવા બની જાઓ. અમે પોકાર કરીએ કે તરત તમે આવીને ઉભા રહો એવા બની જાઓ. હે અગ્નિ ! આવો, આવો, આ આહુતિનો સ્વીકાર કરીને અમને પાપબંધનથી મુક્ત કરો.

શબ્દાર્થ

(**अग्ने**) હે અગ્નિ ' (**सः**) તે પ્રસિદ્ધ (**त्वं**) તમે (**नः**) અમારે સારૂ (**ऊती**) તમારા રક્ષણ સહિત, રક્ષાશક્તિ સહિત (**अवमः**) નીચે ઉતરો, અમારી નજીક (**अद्य**) થઇ જાઓ. (**अस्याः**) આ (**उषसः व्युष्टौ**) ઉષાના ઉદયકાળમાં, નવીન પ્રકાશની પ્રાપ્તિના સમયમાં (**नेदिष्ठः**) અમારી અત્યંત નિકટ આવી જાઓ. (**रराणः**) પ્રસન્ન થઇને, રમમાણ બનીને (**नः**) અમારા (**वरुणं**) વરુણપાશને, બંધનને (**अवयक्ष्व**) યજન દ્વારા કાપી નાખો. (**मृळीकं**) [અમારા આ] સુખદાયક હવિને (**वीहि**) સ્વીકારો, (**नः**) અમારે માટે (**सुहवः**) સુગમતાથી બોલાવાય એવા (**एधि**) બની જાઓ.

૨૪ માર્ગશીર્ષ

स त्वं नो अग्नेऽवमो भवोति नेदिष्ठो अस्या उषसो व्युष्टौ।
अवयक्ष्व नो वरुण रराणो वीहि मृडीकं सुहवो न एधि ॥
(ऋ. ४-१-५। यजु. २१-४)

વિનય

હે અગ્નિ ! અમે તમારે માટે પોકાર કરી રહ્યા છીએ. તમે આવીને અમને અમારાં પાપનાં બંધનોથી જુદા કરો; એટલા માટે અમે તમને સાદ કરીને બોલાવીએ છીએ. તમે તમારી રક્ષાશક્તિ સહિત આવી પહોંચો. તમે અમારા રક્ષક બની જાઓ. ખરેખર, તમે બધી વાતે 'પરમ' છો-ઉંચામાં ઉંચા છો, પરંતુ અમારું રક્ષણ કરવાને માટે 'અવમ' બની જાઓ-નીચે ઉતરો, અમને તમારી નિકટતાનો અનુભવ કરાવો. અમારું, પતિતોનું રક્ષણ કરવાને વાસ્તે તમારે અવમ થવું જરૂરનું છે. આ તરફ જુઓ, ઉષાનો ઉદય થઈ રહ્યો છે, એક નવા દિવસની શરૂઆત થઈ ચૂકી છે. હે અગ્નિ ! આ નવીન પ્રભાતના મંગળ ઘડીએ તો અમારી પાસે પધારો, અમારા નિકટતમ બની જાઓ, [illegible]

મારી આ સુખદાયી આજ્યાહુતિનો તો તમે જરૂર સ્વીકાર કરો. આજે તો તમે પ્રસન્ન થઈ જાઓ અને રમમાણ બની-ને-પૂર્ણ સંતુષ્ટ ચિત્તવાળા થઈને-આવી પહોંચો અને અ-મારાં આ પાપબંધનોને કાપી નાખો અને એ રીતે અમારા આ યજનને સફળ કરો. તમને પોકારતાં પોકારતાં હવે તો ઘણો કાળ વીતી ગયો. હવે તો હે અગ્નિ! તમે 'સુહવઃ' બની જાઓ, તમને સુગમતાપૂર્વક બોલાવી શકાય એવા બની જાઓ. અમે પોકાર કરીએ કે તરત તમે આવીને ઉભા રહો એવા બની જાઓ. હે અગ્નિ! આવો, આવો, આ આહુતિનો સ્વીકાર કરીને અમને પાપબંધનથી મુક્ત કરો.

શબ્દાર્થ

(अग्ने) હે અગ્નિ **(सः)** તે પ્રસિદ્ધ **(त्वं)** તમે **(नः)** અમારે સારુ **(ऊती)** તમારા રક્ષણ સહિત, રક્ષાશક્તિ સહિત **(अवमः)** નીચે ઉતરો, અમારી નજીક **(अघ)** થઈ જાઓ. **(अस्याः)** આ **(उषसः व्युष्टौ)** ઉષાના ઉદયકાળમાં, નવીન પ્રકાશની પ્રાપ્તિના સમયમાં **(नेदिष्ठः)** અમારી અત્યન્ત નિકટ આવી જાઓ. **(रराणः)** પ્રસન્ન થઈને, રમમાણ બનીને **(नः)** અમારા **(वरुणं)** વરુણપાશને, બંધનને **(अवयक्ष्व)** યજન દ્વારા કાપી નાખો. **(मृळीकं)** [અમારા આ] સુખદાયક હવિને **(वीहि)** સ્વીકારો, **(नः)** અમારે માટે **(सुहवः)** સુગમતાથી બોલાવાય એવા **(एधि)** બની જાઓ.

૨૪ માર્ગશીર્ષ

स त्वं नो अग्नेऽवमो भवोति नेदिष्ठो अस्या उषसो व्यु
अवयक्ष्व नो वरुण रराणो वीहि मृडीकं सुहवो न ए
(ऋ. ४-१-५ । यजु. २

વિનય

હે અગ્નિ! અમે તમારે માટે પોકાર કર
છીએ. તમે આવીને અમને અમારાં પાપનાં બં
છૂટા કરો; એટલા માટે અમે તમને સાદ કરીને બો
છીએ. તમે તમારી રક્ષાશક્તિ સહિત આવી પહોંચો
અમારા રક્ષક બની જાઓ. ખરેખર, તમે બધી વાતે
ઊંચા–ઊંચામાં ઊંચા છો, પરંતુ અમારું રક્ષણ કરવાને
'અવમ' બની જાઓ–નીચે ઊતરો, અમને તમારી નિ
નો અનુભવ કરાવો. અમારું, પતિતોનું રક્ષણ કરવાને
તમારે અવમ થવું જરૂરનું છે. આ તરફ જુઓ, ઉ
દય થઈ રહ્યો છે, એક નવા દિવસની શરૂઆત થઈ
છે. હે અગ્નિ! આ નવીન પ્રભાતના મંગળ સમયે
અમારી પાસે પધારો, અમારા નિકટતમ બની જાઓ,
[illegible]

મારી આ સુખદાયી આત્માહુતિનો તો તમે જરૂર સ્વીકાર કરો. ત્યારે તો તમે પ્રસન્ન થઈ જાઓ અને રમમાણ બની-નેપ્રેમ સંતુષ્ટ ચિત્તવાળા થઈને-આવી પહોંચો અને અમારાં આ પાપબંધનોને કાપી નાખો અને એ રીતે અમારા આ યજનને સફળ કરો. તમને પોકારતાં પોકારતાં હવે તો ઘણો કાળ વીતી ગયો. હવે તો હે અગ્નિ! તમે 'સુહવ:' બની જાઓ, તમને સુગમતાપૂર્વક બોલાવી શકાય એવા બની જાઓ. અમે પોકાર કરીએ કે તરત તમે આવીને ઉભા રહો એવા બની જાઓ હે અગ્નિ! આવો, આવો, આ આહુતિનો સ્વીકાર કરીને અમને પાપબંધનથી મુક્ત કરો.

શબ્દાર્થ

(अग्ने) હે અગ્નિ! (सः) તે પ્રસિદ્ધ (त्वं) તમે (नः) અમારે માટ (ऊती) તમારા રક્ષણ સહિત, રક્ષાશક્તિ સહિત (अवमः) નીચે ઉતરો, અમારી નજીક (भव) થઈ જાઓ. (अस्याः) આ (उषसः व्युष्टौ) ઉષાના ઉદયકાળમાં, નવીન પ્રકાશની પ્રાપ્તિના સમયમાં (नेदिष्ठः) અમારી અત્યન્ત નિકટ આવી જાઓ. (रराणः) પ્રસન્ન થઈને, રમમાણ બનીને (नः) અમારા (वरुणं) વરુણપાશને, બંધનને (अवयक्ष्व) યજન દ્વારા કાપી નાખો (मृळीकं) [અમારા આ] સુખદાયક હવિને (वीहि) સ્વીકારો, (नः) અમારે માટે (सुहवः) સુગમતાથી બોલાવાય એવા (एधि) બની જાઓ.

પ્રજાઓ છીએ માટે તે પ્રજાપતિ કહેવાય છે. ચાલો આવો, આપણે સઘળા પ્રજાજન, આપણે સૌ તેનાં સંતાનો તે પરમ દેવને નમસ્કાર કરીએ, આપણા અભિમાનને ત્યજી દઈને તેના ચરણમાં મસ્તક ઝુકાવીએ અને આપણા સર્વસ્વની તુચ્છ ભેટ તેની આગળ ધરીને તે આનંદસ્વરૂપનું પૂજન કરીએ.

શબ્દાર્થ

(यस्य) જેના (महित्वा) મહિમાને (इमे हिमवन्तः) આ બરફથી ઢંકાએલા પર્વતો (आहुः) વખાણે છે અને (यस्य) જેના મહિમાને (रसया सह) નદીઓ સહિત (समुद्रं) આ સમુદ્ર વખાણે છે, (इमाः प्रदिशः) આ પ્રકૃષ્ટ દિશાઓ (यस्य) જેની છે, એ દિશાઓ (यस्य) જેના (बाहू) બાહુને ઠેકાણે છે (कस्मै) એવા સુખસ્વરૂપ (देवाय) પ્રજાપતિ દેવનું અમે (हविषा) હવિ વડે (विधेम) પૂજન કરીએ.

२५ मार्गशीर्ष

यस्येमे हिमवन्तो महित्वा यस्य समुद्रं रसया सहाहुः।
यस्येमाः प्रदिशो यस्य बाहू कस्मै देवाय हविषा विधेम॥
(ऋ. १०-१२१-४। यजु० २५-१२)

ચિંતન

પ્રજાઓ છીએ માટે તે પ્રજાપતિ કહેવાય છે. ચાલો આવો, આપણે સઘળા પ્રજાજન, આપણે સૌ તેનાં સંતાનો તે પરમ દેવને નમસ્કાર કરીએ, આપણા અભિમાનને ત્યજી દઇને તેના ચરણમાં મસ્તક ઝુકાવીએ અને આપણા સર્વસ્વની તુચ્છ ભેટ તેની આગળ ધરીને તે આનંદસ્વરૂપનું પૂજન કરીએ.

શબ્દાર્થ

(यस्य) જેના (महित्वा) મહિમાને (इमे हिमवन्तः) આ બરફથી ઢંકાએલા પર્વતો (आहुः) વખાણે છે અને (यस्य) જેના મહિમાને (रसया सह) નદીઓ સહિત (समुद्रं) આ સમુદ્ર વખાણે છે, (इमाः प्रदिशः) આ પ્રકૃષ્ટ દિશાઓ (यस्य) જેની છે, એ દિશાઓ (यस्य) જેના (बाहू) બાહુને ઠેકાણે છે (कस्मै) એવા સુખસ્વરૂપ (देवाय) પ્રજાપતિ દેવનું અમે (हविषा) હવિ વડે (विधेम) પૂજન કરીએ

२६ मार्गशीर्ष

ऋचं वाचं प्रपद्ये मनो यजुः प्रपद्ये साम प्राणं प्रपद्ये।
चक्षुः श्रोत्रं प्रपद्ये। वागोजः सहौजो मयि प्राणापानौ॥

(यजु० ३६-१)

વિનય

હે પ્રભુ! મારે પૂર્ણ પુરુષ બનવું છે. જેવો તું પોતે પૂર્ણ છે, તારી સૃષ્ટિ પૂર્ણ છે, તેવો હું પણ પૂર્ણ પુરુષ બની જઇશ. એ પૂર્ણતાની પ્રાપ્તિ કરવાને માટે જરૂરની તમામ સામગ્રી તેં પોતેજ મારી અંદર ભરી રાખી છે. આટલા માટે હું ऋक् રૂપી વાગ્દેવનું શરણ લઉં છું, યજુ-રૂપી મનોદેવને શરણે જાઉં છું અને સામરૂપી પ્રાણદેવને શરણે જાઉં છું. આ રીતે હું ત્રણે પ્રકારની શક્તિઓને પ્રાપ્ત કરી લઇશ. વાણીની ભારે શક્તિને ઋગ્વેદ દ્વારા, સંપૂર્ણ જ્ઞાનકાંડ દ્વારા, સંપૂર્ણ શ્રવણ દ્વારા પ્રાપ્ત કરી લઇશ. આવી-જ રીતે સંપૂર્ણ યજુર્વેદ દ્વારા, કર્મકાંડ દ્વારા, મન દ્વારા હું મારી મન (દર્શન)ની શક્તિને સમૃદ્ધ કરી લઇશ. મારી પ્રાણશક્તિને સંપૂર્ણ સામવેદ દ્વારા—અર્થાત્ ઉપાસનાકાંડ અને નિદિધ્યાસન દ્વારા, પ્રદીપ્ત કરી લઇશ. એજ રીતે ચક્ષુ-(વિજ્ઞાન)ની મહાન શક્તિને, શ્રોત્રની વિસ્તૃત શક્તિને અને બીજી ઇન્દ્રિયો તથા અવયવોની શક્તિને હું પ્રાપ્ત કરીશ. દરેક અવયવની શક્તિને હું એવી સંપૂર્ણપણે પ્રાપ્ત કરીશ કે મને તે તે અવયવનું ओजस् પણ પ્રાપ્ત થયુંજ હશે. ઓજસ્ એક એવી સર્વોત્કૃષ્ટ શક્તિ છે અથવા શક્તિનું સર્વોત્કૃષ્ટરૂપ છે કે જેને આત્મિક તેજ કહેવું જોઇએ. જ્યારે હું મારી વાક્ આદિ તમામ ઇન્દ્રિયોનું અથવા આત્મા-ઙ્ગોનું ઓજસ પ્રાપ્ત કરીશ, ત્યારે મને સંપૂર્ણ આત્મા-નું 'સહઓજ'—સંપૂર્ણ શરીરનું સામુહિક તેજ—પણ

સહેલાઈથી પ્રાપ્ત થઈ જશે. આવા ઓજસ્‌ની પ્રાપ્તિ વડે મારૂં જીવન પરિપૂર્ણ જીવન બની જશે. પરિપૂર્ણ જીવનમાં 'પ્રાણ' અને 'અપાન' નામની બે જીવનક્રિયાઓ જેવી જોઈએ તેવી રીતે ચાલ્યા કરતી હશે. તે મારામાં પોતાનું કાર્ય જેવું જોઈએ તેવી રીતે કરીને સ્થિર થઈને રહી હશે. ઉપર કહી તે આદાન અને વિસર્ગની ક્રિયાઓમાં જ્યાં બગાડો થયો એટલે તરતજ જીવન બગડવા માંડે છે, જીવનમાં હ્રાસ થવા માંડે છે. પણ મારા શરીરમાં તો પ્રાણાપાનની ક્રિયાઓ દ્વારા શારીરિક ભોજનનું આદાન અને શારીરિક દોષોનો, મળોનો વિસર્ગ (ગ્રહણ કરવાની અને બહાર કાઢવાની ક્રિયાઓ) એ બેઉ કાર્ય બરાબર થતાંજ રહેશે. તેની સાથે સાથે માનસિક અને આત્મિક ભોજનનું આદાનકાર્ય તથા માનસિક અને આત્મિક દોષોનું વિસર્જનકાર્ય એ પણ બરાબર થયાજ કરશે. એટલે પછી મારૂં સમગ્ર જીવન (શારીરિક, માનસિક અને આત્મિક જીવન) પરિપૂર્ણ જીવન બની જશે. એવું થશે ત્યારે, હે પ્રભુ! હું પરિપૂર્ણ પુરુષ છું એવું કહેવાને માટે અધિકારી થયો હોઈશ.

શબ્દાર્થ

હું (ऋचं वाचं) ઋક્‌રૂપી વાક્‌ને (प्रपद्ये) પ્રાપ્ત કરૂં છું, (मनः यजुः) યજુરૂપી મનને (प्रपद्ये) પ્રાપ્ત કરૂં છું, (सामप्राणं) સામરૂપી પ્રાણને (प्रपद्ये) પ્રાપ્ત કરૂં છું અને (चक्षु श्रोत्रं) ચક્ષુ, શ્રોત્ર આદિને (प्रपद्ये) પ્રાપ્ત કરૂં છું. એ (वाक्) વાક્‌શક્તિ આદિ (ओजः) વાક્ આદિનું ઓજસ તથા (सह ओजः) એ બધાનું સામટું ઓજસ (प्राणापानौ) અને પ્રાણની તથા અપાનની ક્રિયાઓ, આદાન અને વિસર્ગની ક્રિયાઓ (मयि) મારામાં થાઓ, જેવી જોઈએ તેવી રીતે થાઓ.

२८ मार्गशीर्ष

मन्ये त्वा यज्ञियं यज्ञियानां मन्ये त्वा च्यवनं अच्युतानाम्।
मन्ये त्वा सत्वनामिन्द्र केतुं मन्ये त्वा वृषभं चर्षणीनाम्॥
(ऋक्० ८-९६-४)

વિનય

હે ઇન્દ્ર ! હવે મેં તને જાણ્યો છે, બરાબર ઓળખી લીધો છે. તું યજ્ઞિયોનો પણ યજ્ઞિય છે, એ હવે મેં જોઇ લીધું છે. આ સંસારની અંદર જે કોઇ યજ્ઞો સારી રીતે થઈ રહ્યા છે એવા અસંખ્ય યજ્ઞો દ્વારા અલબત્ત, અસંખ્ય દેવોનું યજન થાય છે એ વાત ખરી, પણ તે બધાજ યજ્ઞો અને યજનીય દેવો છેવટે જેનું યજન કરે છે તે એક દેવાધિદેવ તો તુંજ છે. જેનું અંતિમ ધ્યેય તું ન હોય તે યજ્ઞને યજ્ઞજ ન કહેવાય. વળી હું એ પણ જોઉં છું કે, જે જે અચ્યુત છે, સ્થિર છે, અચળ છે તેમનુ પણ ચ્યવન તું છે, તેમને પણ સ્થિર રાખનાર તું છે. દુનિયામાં લોકો જેમને ઘણાજ ધ્રુવ અથવા સ્થાયી માને છે, તેમને પણ તું એક પલક વારમાં ચ્યુત કરી દે છે. પોતાને અચળ માની લેનારા મોટા મોટા અભિમાની સમ્રાટોનાં સિંહાસનો તું એક પળવારમાં ધૂળ ભેગાં કરી દે છે. મોટા મોટા અચળ પહાડોને ધરતીકંપના એકજ આંચકાથી જમીનદોસ્ત કરી નાખે છે. લાખો વર્ષના આયુષ્યવાળા ગંપૂર્ણમાં સંપૂર્ણ શરીરોને પણ કોઇ કોઈ વાર એકબીજાની સાથે અથડાવી મારીને તેમના ભુક્કા ઉડાવી દે છે. તારી શક્તિની અમે મનુષ્યો કલ્પના પણ નથી કરી શકતા. અમારામાં-પ્રાણીઓમાં જે કોઈ થોડા ઘણા બળવાન, સત્વશાળી દેખાય છે એવા બળવાનોના બળ કરતાં તારું બળ એટલું બધું વધી ગયું છે કે તે તેમના સૌના કેતુરૂપ છે, ધ્વજને ઠામે

છે. જેમ પોતાના આદર્શસૂચક ઝંડાને જોઇને તે તે ઝંડાના ઉપાસકોમાં નવું બળ, નવું ચેતન, નવો ઉત્સાહ આવે છે, તેમ હું પણ તારા અનંત અને ઉન્નત બળને જોઉં છું ત્યારે મારામાં પણ કોઇ મહાન્ શક્તિ પ્રવેશ કરતી હોય એવું મને લાગે છે. તું 'અમારા સત્વોનો કેતુ' છે. તું બળ-(સત્વ)નો આદર્શ છે અને પ્રાણી(સત્વ)ત્વ અથવા પુરુષત્વ તારામાં પરાકાષ્ઠાએ પહોંચી ગયું છે. એટલા માટે તું 'પુરુષોત્તમ' છે, મનુષ્યોમાં 'વૃષભ' છે. તું પુરુષ હોઇને પણ અમારાથી એટલો બધો શ્રેષ્ઠ છે, એટલો બધો ઊંચે જઇ પહોંચેલો છે કે તું ઉપર રહ્યો રહ્યો અમો સૌ પ્રાણીઓના ઉપર ઇષ્ટ ફ્ળોનો વરસાદજ વરસાવી રહ્યો છે. આ સંસારમાં અસંખ્ય પ્રાણીઓની અસંખ્ય મનોકામનાઓ પ્રતિક્ષણે પૂર્ણ થયા કરે છે, તે તુંજ ઉપર રહ્યો રહ્યો તેમના ઉપર વરસાવે છે. અજ્ઞાની લોકો એવું સમજે છે કે, અમારી ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરનાર અમુક અમુક માણસ છે. બીજા કેટલાક એમ માને છે કે, અમારી ઇચ્છાઓને પૂર્ણ કરનાર અમારૂં જ્ઞાન અથવા અમારૂં બળ અથવા અમારૂં ધન છે. પરંતુ હે ઇન્દ્ર ! હું તો અનુભવ કર્યાજ કરૂં છું કે, તમામ મનુષ્યોની તમામ ઇચ્છાઓને પૂર્ણ કરનાર તુંજ છે અને એકલો તુંજ છે.

શબ્દાર્થ

(इन्द्र) હે ઇન્દ્ર ! હું (त्वा) તને (वज्रियाणां वज्रियं) મહાનોનો પણ મહાન (मन्ये) માનું છું, (त्वा) તને (अच्युतानां च्यवनं) ચ્યુત ન થાય એવાઓનો ચ્યવન, સ્થિર કરનાર (मन्ये) માનું છું. (त्वा) તને (सत्वनां) બળવાન પ્રાણીઓમાં (केतुं) ઝંડા જેવો ઘણોજ ઉંચે ચઢી ગએલો (मन्ये) જોઉં છું અને (त्वा) તને (चर्षणीनां) મનુષ્યોની (वृषभं) તમામ કામનાઓને પૂર્ણ કરનાર, વરસાવનાર (मन्ये) અનુભવું છું.

२९ मार्गशीर्ष

अरण्योर्निहितो जातवेदा गर्भ इव सुधितो गर्भिणीषु।
दिवे दिव ईड्यो जागृवद्भिर्हविष्मद्भिर्मनुष्येभिरग्निः॥
(ऋ. ३-२९-२। सा. पू. १-२-८-७)

વિનય

તમે કહો છો કે, આત્મા દેખાતો તો છેજ નહિ. પણ જો તમારે તેને જોવોજ હોય તો તમે એ આત્માગ્નિને પ્રજ્વલિત કેમ નથી કરતા? અરણીના લાકડામાં અથવા દીવાસળીમાં રહેલો ભૌતિક અગ્નિ પણ જ્યાં સુધી તેમને ઘસીને પ્રજ્વલિત ન કરીએ ત્યા સુધી તો બિલકુલ દેખાતોજ નથી. તમે જરાક તમારી જાતરૂપી દીવાસળીનું અથવા અરણીના લાકડાનું પ્રણવ (ઇશ્વરનું નામ)રૂપી ડબ્બી (દીવાસળીની) અથવા બીજા અરણીના લાકડાની સાથે ધ્યાનરૂપી મંથન કરી જુઓ, તો તમને તમારો આત્માગ્નિ ઝગારી ઉઠતો દેખાશે, જે જાતવેદા છે તે જાગૃત થઇ જશે. અરે! યોગરૂપી અરણી અને સ્વાધ્યાયરૂપી બીજી અરણી એ બેના સંબંધ વડે તો અંતઃકરણની અંદર પરમાત્મા પણ પ્રકાશિત થઇ જાય છે. અલબત્ત, શરૂઆતમાં તો આ આત્મજ્યોતિ માત્ર એક નાનીશી ચીણગારીના રૂપમાજ પ્રકટ થાય છે. આથી કરીને જેમ ગર્ભિણી સ્ત્રી પોતાના ગર્ભની રક્ષા કરે છે, તેવી રીતે શરૂઆતની અવસ્થામાં એ આત્મજ્યોતિની ખુબ રક્ષા કરવી જોઇએ. શું આપણે આપણા જ્ઞાનગર્ભની જરા પણ રક્ષા કરીએ છીએ ખરા? અરેરે! આપણે તો અજાણપણામાં ગર્ભપાત કરવાના મહાપાપના ભાગી બનીએ છીએ. માતા-પિતારૂપી અરણીઓના મંથનથી ઉત્પન્ન થયેલો સંતાનરૂપી અગ્નિ જેમ શરૂઆતમાં ગર્ભાવસ્થામાં હોય છે, તેવીજ રીતે આપણા મનુષ્યશરીરધારીઓનો આત્મજ્યોતિ જે જીવ અને મનુષ્યયોનિના મંબંધથી ઉત્પન્ન થયેલો છે, તે આપણા જન્મકાળથી ગર્ભિત અવસ્થામાં રહેલો હોય છે. પરંતુ એ ગર્ભિત 'સુધિત'

જ્યોતિને પાળી-પોષીને વિકસાવવાની જગ્યાએ આપણે
નાના પ્રકારના ભોગની લાલચને વશ થઇને તેને દબાવી
દઇએ છીએ, તેને સુરક્ષિત રાખવાને બદલે ઉલટો વિનષ્ટ
કરી દઇએ છીએ. હવે વિચાર કરો કે, આપણને ગર્ભ-
હત્યાનું કેટલું ઘોર પાપ લાગે છે? એ ગર્ભિત આત્મ-
જ્યોતિ વિકસાવીને તેની મદદથી જેઓ પોતે પોતાને જાગૃત
કરે છે, જ્ઞાનોપાર્જનરૂપી સમિધાઓ હોમીને આ શિશુ-
અગ્નિને પ્રજ્વલિત કરે છે અને 'जागृवस्' બની જાય છે
તથા ઘૃતાહુતિરૂપી આત્મબલિદાનો દેતા રહીને એ અગ્નિને
ખૂબ પ્રચંડ પણ બનાવી દે છે, તેઓજ ખરેખરા પુણ્યા-
ત્માઓ છે અને તેઓજ સાચા 'हविष्मत्' યજ્ઞ કરનારા
છે. જુઓ, જગતના મહાત્માઓ શું કરી રહ્યા છે? તેઓ
એજ રીતે પોતાનામાં જાતવેદાની ચીનગારીને એટલી બધી
વધારી દે છે કે આજે તેઓ બધુંજ બાળીને ભસ્મ કરવાને
સમર્થ એવા મહાનલ સમાન બની ગયા છે, મહાશક્તિમાન
થઇ ગયા છે, 'મહાત્મા' બની બેઠા છે. જુઓ, જાગૃવાન્,
હવિષ્માન્ મનુષ્યો પોતાના આવા પ્રજ્વલિત આત્માગ્નિનું
પ્રતિદિન કેવું ભજન અને સ્તવન કરી રહ્યા છે, તેને કેવો
વધારે ને વધારે તેજસ્વી કરી રહ્યા છે! એમની અંદર
રહેલો આત્મદેવ નિરંતર જ્ઞાનોપાર્જન અને બલિદાનો દ્વારા
પૂજાય છે અને પોષાય છે. અરે મનુષ્યો! તમે ઉઠો,
જાગૃત થાઓ અને તમે પણ તમારા આત્માગ્નિને પ્રજ્વલિત
કરો, વિકસિત કરો. તમે જાગૃત થઇને તથા હાથમાં હવિ
લઇને (આત્મબલિદાન વડે) તમારા આત્માગ્નિને નિત્ય
અધિક અધિક પ્રદીપ્ત કરતા જાઓ.

શબ્દાર્થ

(जातवेदाः) જ્ઞાન તથા ઐશ્વર્યવાળો અગ્નિ (अरण्योः) અર-
ણીઓમાં (निहितः) છુપાઇ રહે છે અને તે ત્યાં (गर्भिणीषु गर्भ
इव) ગર્ભિણી સ્ત્રીઓના પેટમાં ગર્ભની માફક (सुधितः) સારી
રીતે ધારણ થાય છે-રક્ષાય છે. (अग्निः) આ અગ્નિદેવ (जागृवद्भिः)
જાગૃત રહેનારા, જ્ઞાનયુક્ત (हविष्मद्भिः) હવિવાળા, આત્મયોગીઓ
(मनुष्येभिः) મનુષ્યો દ્વારા (दिवे दिवे) પ્રતિદિન (ईड्यः) પૂજ્ય છે.

યાદ રાખો

न ऋते श्रान्तस्य सख्याय देवाः

(ऋ० ४-३३-११)

જાતે પરિશ્રમ કર્યા વિના, થાક્યા વિના
દેવોની મૈત્રી નથી મળતી.

पौष मास

पौष मास (धनु राशि) माटे

प्राणदायक व्यायाम

પગ અને ઢીંચણને મજબૂત બનાવનારી કસરત

બેઉ પગ એકબીજાને અડકે એવી રીતે ટટાર ઉભા રહો. પગના અંગૂઠા જરાક બહારની બાજુ તરફ વળેલા રહે, બેઉ હાથ લટકતા રહે અને હથેળીઓ બહારની બાજુ તરફ રહે એવી રીતે ઉભા રહેવું. હાથ અને પગની માંસ-પેશીઓને બને તેટલી તંગ કરવી. પછી ફૂલાની ઉપરની માંસપેશીઓ દ્વારા પગની માંસપેશીઓને ઉપરની બાજુ તરફ ખેંચતા હોઈએ તેમ ખેંચાય તેટલી ખેંચીને જમણા પગને જમીન પરથી ઊંચો કરવો. આ વખતે પગના ઘૂંટણ આગળથી પગ જરા પણ વળવો ન જોઇએ, તેમ કોઈ પણ એક બાજુ તરફ નમેલો ન રહે. આખો પગ તદ્દન સીધો સટ, ટટાર અને ખેંચાએલી માંસપેશીઓવાળોજ રહેવો જોઈએ. માંસપેશીઓના ખેંચાવાથી જમણો પગ એટલો પાતળો થઇ જવો જોઇએ કે તે જમીનથી બે ત્રણ ઇંચ જેટલો તો આપોઆપ ઉંચકાઈ આવે. એજ પ્રમાણે જમણા પગને ભોંય ઉપર ટેકવી રાખીને ડાબા પગને કસરત આપવી. મતલબ કે, ડાબા પગને ખૂબ તંગ કરીને ઊંચે કરવો. આ રીતે કેટલીક વાર સુધી બેઉ પગને વારા ફરતી કસરત આપ્યા કરવી. પગ જમીન ઉપરથી ઊંચો થાય તેટલી વારમાં શ્વાસને અંદર ખેંચવો અને પગ નીચો આવે તેટલી વારમાં બહાર કાઢી નાખવો. આ કસરત કરતી વખતે આખું શરીર બરાબર ટટાર રહે અને જરા પણ હાલે નહિ તેની કાળજી રાખવી. આ બધો વખત મનને પગ અને ઘૂંટણોમાંજ પરોવી રાખવું. વળી નીચે પ્રમાણે ધ્યાન કરવું:-

ધ્યાન—"હું શક્તિ અને ઉત્સાહથી પરિપૂર્ણ થતો જાઉં છું. આ વ્યાયામ વડે મને નવીન તેજ અને જીવન મળતું જાય છે." ઇત્યાદિ.

વળી એ અવયવોને માટે ચૈત્ર, આષાઢ અને આશ્વિન માસની કસરતો પણ ગૌણ રીતે લાભદાયક નીવડે છે.

१ पौष

त्वद् विश्वा सुभग सौभगान्यग्ने वियन्ति वनिनो न वयाः ।
श्रुष्टी रयिर्वाजो वृत्रतूर्ये दिवो वृष्टिरीड्यो रीतिरपाम् ॥

(ऋ० ६-१३-१)

વિનય

અમે કેવા મૂર્ખ છીએ, કે મૂળમાં પાણી સીંચવાને બદલે પાંદડાં ઉપર પાણી સીંચ્યા કરીએ છીએ ! હે અગ્નિ ! તમે તો સૌભાગ્યોના કલ્પવૃક્ષ છો. છતાં પણ અમે તમારી એકતાનું સેવન ન કરતાં અમારી અગણિત ઇચ્છાઓ અને ઇષ્ટ વસ્તુઓની પાછળ પાછળ દોડતા ફરીએ છીએ અને હેરાન પરેશાન થઇ જઇએ છીએ. આ જગતમા સુખ અને સૌભાગ્યની જે જે વિવિધ પ્રકારની વસ્તુઓ અમારી નજરે પડે છે, જે કાંઇ સુંદર તેમજ શુભ ઐશ્વર્ય જેવુ દેખાય છે, તે બધાનું મૂળ ઉત્પત્તિસ્થાન તમારામાજ રહેલું છે. તમારામાંથી નીકળીને તેઓ આખા જગતમાં ચારે દિશાએ ફેલાઇ ગયાં છે. આ આખું વિશ્વ અનંત પ્રકારની સુંદર સુંદર સંપત્તિઓ વડે ભરપૂર છે. તે બધાના મૂળમાં, હે સુભગ ! એક તમેજ રહેલા છો. અમે જો એકલા તમનેજ ભજીએ, તમારી એકતાનીજ ઉપાસના કરીએ તો અમારી બાકીની ઉપાદેય વસ્તુઓ તો તેમની મેળેજ અમારી પાસે ખેંચાતી આવી આવે, અમને અનાયાસે પ્રાપ્ત થઈ જાય. તમને વૃક્ષનેજ પ્રાપ્ત કરીને એટલે ડાળી-ડાંખળા, પાંદડાં, ફૂલ, ફળ વગેરે તમામ એઓની મેળેજ અમારા હાથમાં આવ્યા વિના રહેશેજ નહિ. તમારા એકતાન, [illegible] દ્વારા જે જે સૌભગ છે, જે જે સુંદર વૈભવો છે, તે બધાંજ યથાસમય, યથાપ્રમાણમાં, યથારીતિએ અમને [illegible] મળશે. અમે માત્ર તમારી એકતાનીજ સેવા કરતા

રહીશું તો અમને જે વખતે જે ઐશ્વર્યની આવશ્યકતા હશે
તે તે ઐશ્વર્ય બરાબર ક્રમવાર, તેના યોગ્ય વખતે, જેટલ
પ્રમાણમાં અમને તેની જરૂર હશે બરાબર તેટલાજ પ્રમ
ણમાં, વગર વિલંબે અતિ શીઘ્રતાપૂર્વક અમારી સન્મુ
આવીને હાજર થઇ જશે. જેઓ તમને ભજશે તેમને તમ
પ્રકારનું ભૌતિક ધન, તેમની પાર્થિવ (શારીરિક) આવશ્
કતાઓની પૂર્તિને માટે જરૂરનાં તમામ સાધનો, જે વખ
જેની જેટલી જરૂર હશે તે બધાંજ તે વખતે તે
પ્રમાણમાં આવીજ મળવાનાં. પાપનો નાશ કરવાને મા
પાપની સામે યુદ્ધ કરવાને માટે, જીવનના સંઘર્
વિજયી થવાને માટે જે વખતે જે તેજ, બળ તેમજ સા
ર્થ્યની આવશ્યકતા ઉભી થતી જશે તે વખતે તે સઘ
યોગ્ય પ્રમાણમાં તેને તમારા તરફથી મળતાંજ રહેશે.
બધા ઉપરાંત ઉપરના અંતરિક્ષ લોકમાંથી ચાલી આવ
દિવ્ય સૂક્ષ્મ ઐશ્વર્યની વૃષ્ટિ, માનસિક જગતની ઠુ
અને મહાન સંતુષ્ટિ, આનંદ અને તૃપ્તિ પણ તેને પ્રાપ્ત
જશે. વારૂ, એકલી દિવ્ય વૃષ્ટિજ નહિ, પણ એ દિવ્ય વૃષ્
જળને પ્રેરનાર, તેમને ગતિ આપનાર જે સ્તુત્ય જગદ
દિવ્ય જ્યોતિ છે તે આદિત્ય જ્યોતિ પણ તેને છેવટે પ્રા
થઇ જશે. આ રીતે એક એકથી ચઢીઆતા ઐશ્વર્યો-પાર્થિ
આન્તરિક્ષ અને દિવ્ય (આત્મિક) આદિ તમામ ઐશ્વ
તારૂં એકલાનુંજ સેવન કરવાથી પૂરેપુરા આવી મળે
તે છતાં અમે એવા મૂર્ખ છીએ કે તારૂં સેવન નથી કર
તારો એકલાનોજ આશ્રય નથી લેતા, સકલ ઐશ્વર્
મૂળરૂપ તું એકલાનોજ આધાર નથી લેતા.

શબ્દાર્થ

(अग्ने) હે અગ્નિ ! (पुनत) [illegible] (विश्वा) [illegible] (भोजनानि) [illegible] (वनिन.) [illegible] (मूर्धा) [illegible] (ऋषि:) [illegible] (पुनन्तु वाज:) [illegible] (दिव: वृष्टि:) [illegible] (सप्त हित:) [illegible] (स्तव.) [illegible]

२ पौष

क स्य ते रुद्र मृडयाकुर्हस्तो यो अस्ति भेषजो जलापः।
अपभर्ता रपसो दैव्यस्य, अभी नु मा वृषभ चक्षमीथाः॥
(ऋक्. २-३३-७)

વિનય

મેં ખરેખર પાર વિનાના અપરાધ કર્યા છે. એ અપરાધનાં ફળ મારે ભોગવવાં પડતાં હોવાથી હું દુઃખી છું, પીડાયમાન છું, રોગગ્રસ્ત છું. પરંતુ હે રુદ્ર! હું એટલું જાણું છું જ કે, તમે એક બાજુએ સજા કરો છો ત્યારે બીજી બાજુએ સજાની સાથે સાથેજ અમારા ઉપર પ્રેમ પણ કરો છો. જેવા તમે રુદ્ર છો, તેવા તમે વૃષભ પણ છો. તમે કોઈ કોઈ વાર અપરાધ કરતાની સાથેજ ઝટ સજા કરી દો છો તો કોઈ વાર સહન (ક્ષમા) પણ કરો છો. તમારો કઠોર હાથ અમને જ્યાં સજા કરવા મંડી જાય છે ત્યાં તેજ વખતે તમારો બીજો કરુણામય હાથ અમને પ્રેમથી પંપાળે પણ છે. આજે હું તમારા ભયદાયક હાથનો સારી રીતે અનુભવ કરી રહ્યો છું. આજે તે ઉગ્ર રૂપ ધારણ કરીને મને મારા અપરાધની યોગ્ય સજા કરી રહ્યો છે. પરંતુ હું એ પણ જાણું છું કે, તમારો બીજો 'મૃડયાકુ' સુખદાયક હાથ પણ છે, જે કલ્યાણરૂપ હોઈને મને શાંતિ અને સાંત્વન આપતોજ જાય છે. હું જાણું છું કે, મેં દેવોના અક્ષમ્ય અપરાધ કર્યા છે, તેમ છતાં તેના બદલામાં મેં દુઃખ પણ કાંઈ થોડાં નથી વેઠ્યાં. હવે તો દુઃખ વેઠી વેઠીને હું અત્યંત દુર્બળ થઈ ગયો છું. હવે આથી વધારે સજા ખમવાની મારામાં શક્તિ પણ રહી નથી. એટલા માટે હે કામનાઓને પૂર્ણ કરનાર! હે સુખને વર્ષાવનાર! હવે તમે મારા અપરા[illegible] સહન કરી જાઓ, ક્ષમા કરો. જે અસહ્ય [illegible] ન કરી

રહ્યો છું તેમણે મને પાપની દુ:ખરૂપતાનો પૂરો અનુભવ કરાવી દીધો છે. વાસ્તે હવે હું સહનીય છું, ક્ષમાને પાત્ર છું. હવે અત્યારે તો મને તમારા કોમળ કરુણામય હાથના સ્પર્શનો અનુભવ કરાવો. તમે સાચા વૈદ્ય છો, તમેજ પૂર્ણ ચિકિત્સક છો. અરેરે ! ક્યાં છે પેલો તમારો સુખદાયક હાથ, જે ઔષધમય છે, જે આનંદજનક છે? ક્યાં ગયો પેલો તમારો 'मृडयाकु' હાથ, જે મારાં આ 'દૈવ્ય' પાપોનું શમન કરી દેશે, જે આ મારાં પાપરૂપી વ્યાધિનું નિવારણ કરશે? મને હવે તમારા એજ હાથનો સ્પર્શ કરાવો. હે વૃષભ! હવે મને ક્ષમા કરો અને તમારા પેલા સુખદાયક હાથનોજ અનુભવ કરાવો.

શબ્દાર્થ

(रुद्र) હે રુદ્ર! દુ:ખ અને રોગનો નાશ કરનાર' (ते) તારો (स्यः) તે (मृडयाकु) સુખદાયક (हस्तः) હાથ (क्व) ક્યાં છે (यः) જે (भेषजः) ઔષધમય અને (जलाषः) આનંદજનક (अस्ति) છે, જે (दैवस्य) દેવ સંબંધી (रपसः) પાપને, રોગને (अपभर्ता) દૂર કરે છે! (वृषभ) હે સુખને વરસાવનાર! તુ (नु) હવે હે (मा) મને (अभिचक्षमीथाः) ક્ષમા કર, સહન કર.

३ पौष

यो मर्त्येष्वमृत ऋतावा देवो देवेष्वरतिर्निधायि ।
होता यजिष्ठो मह्ना शुचध्यै हव्यैरग्निर्मनुष ईरयध्यै ॥
(ऋ० ४-२-१)

વિનય

આ આત્માગ્નિને આપણી અંદર મૂકી રાખ્યો છે તેનું બીજું પ્રયોજનજ શું હોય? આખરે માટી થઈને માટીમાં મળી જનારા આ આપણા મર્ત્ય શરીરની અંદર તે કદી પણ ન મરે એવું એક અમૃત તત્વ રહ્યુ છે. જે એકવુજ સત્ય છે, જે સત્યસ્વરૂપ છે, જે 'આત્મા' કહેવાય છે, આ ઇન્દ્રિયોરૂપી દેવોની વચમાં તેમના સૌના દેવાધિદેવરૂપે, આ બધા દેવોની મંડળીમા નિઃસંગ, નિર્લેપ ભાવે રહે એવો જે એક અમર દેવ બિરાજે છે તેનુ બીજુ કયુ પ્રયોજન હશે? અલબત્ત, તેનું માત્ર એકજ પ્રયોજન હોવું જોઈએ અને તે એ કે, આપણે તેની વૃદ્ધિ કરીએ, તેને સદાય પ્રદીપ્ત રાખીએ અને તેનો મહિમા, તેનો પ્રકાશ પ્રતિદિન વિવિધ પ્રકારે વધતોજ જાય એવુ આચરણ રાખીએ. આ જીવનનો હેતુજ એ છે કે, તેના દ્વારા આત્મા પોતે પોતાનો વિકાસ સાધી શકે. આ સંસારનુ અસ્તિત્વજ એટલા માટે છે કે, તેમાં રહીને આત્માગ્નિ પોતાના પ્રકાશને ઘણામા ઘણી હદ સુધી વધારે; પોતાના મહાન્ મહિમા દ્વારા, પોતાના અદ્ભુત સામર્થ્ય દ્વારા, પોતાના દિવ્ય ઐશ્વર્યો દ્વારા પોતાના સ્વરૂપને ઘણામાં ઘણું પ્રકાશિત કરી શકે. એટલા માટે તો આત્મા 'હોતા' બન્યો છે, દાન અને આદાન કરનાર બન્યો છે. આત્માને અર્પં આપણે જે કાંઈ બલિદાન ચઢાવીએ તો તેના બદલામાં તેના કરતા હજારગણું આદાન આપણને નાના પ્રકારના ઐશ્વર્યોના રૂપમાં પ્રાપ્ત થવ છે. આ કારણને લીધે આત્માજ યજિષ્ટ છે. સર્વશ્રેષ્ઠ યજનીય છે. એનુંજ યજન કરીને અલૌકિક સામર્થ્યો અને અલૌકિક

રહ્યો છું તેમણે મને પાપની દુઃખરૂપતાનો પૂરો અનુભ
કરાવી દીધો છે. વાસ્તે હવે હું સહનીય છું, ક્ષમાને પા
છું. હવે અત્યારે તો મને તમારા કોમળ કરુણામય હાથ
સ્પર્શનો અનુભવ કરાવો. તમે સાચા વૈદ્ય છો, તમેજ પૂર
ચિકિત્સક છો. અરેરે ! ક્યાં છે પેલો તમારો સુખદાયી
હાથ, જે ઔષધમય છે, જે આનંદજનક છે ! ક્યાં ગયે
પેલો તમારો 'मृडयाकु' હાથ, જે મારાં આ 'દૈવ્ય' પાપે
નું શમન કરી દેશે, જે આ મારાં પાપરૂપી વ્યાધિનું નિર
રણ કરશે ? મને હવે તમારા એજ હાથનો સ્પર્શ કરાવે
હે વૃષભ ! હવે મને ક્ષમા કરો અને તમારા પેલા સુખ
દાયક હાથનોજ અનુભવ કરાવો.

શબ્દાર્થ

(रुद्र) હે રુદ્ર ! દુઃખ અને રોગનો નાશ કરનાર ! (हे) ત
(स्यः) તે (मृडयाकुः) સુખદાયક (हस्तः) હાથ (क्व) ક
(यः) જે (भेषजः) ઔષધમય અને (जलाषः) આનંદજનક (अपि
છે, જે (दैव्यस्य) દેવ સંબંધી (रपसः) પાપને, રોગને (अपभर्ता
દૂર કરે છે ? (वृषभ) હે સુખને વરસાવનાર ! તું (नु) હ
(मा) મને (अभिचक्षमीथाः) ક્ષમા કર, મદદ કર.

३ दीप

यो मर्त्येष्वमृत ऋतावा देवो देवेष्वरतिर्निधायि ।
होता यजिष्ठो मह्ना शुचध्यै हव्यैरग्निर्मनुष ईरयध्यै ॥
(ऋ० ४-२-१)

વિનય

આ આત્માગ્નિને આપણી અંદર મૂકી રાખ્યો છે તેનું
બીજું પ્રયોજનજ શું હોય? આખરે માટી થઈને માટીમાં
મળી જનારા આ આપણા મર્ત્ય શરીરની અંદર તે કદી
પણ ન મરે એવું એક અમૃત તત્ત્વ રહ્યું છે. જે એકલુંજ
સત્ય છે, જે સત્યસ્વરૂપ છે, જે 'આત્મા' કહેવાય છે, આ
ઇન્દ્રિયોરૂપી દેવોની વચમાં તેમના સૌના દેવાધિદેવરૂપે,
આ બધા દેવોની મંડળીમાં નિઃસંગ, નિર્લેપ ભાવે રહે
એવો જે એક અમર દેવ બિરાજે છે તેનું બીજું કયું પ્રયો-
જન હશે? અલબત્ત, તેનું માત્ર એકજ પ્રયોજન હોવું
.ઇએ અને તે એ કે, આપણે તેની વૃદ્ધિ કરીએ, તેને સદાય
.દીપ્ત રાખીએ અને તેનો મહિમા, તેનો પ્રકાશ પ્રતિદિન
વિવિધ પ્રકારે વધતોજ જાય એવું આચરણ રાખીએ. આ
જીવનનો હેતુજ એ છે કે, તેના દ્વારા આત્મા પોતે પોતાનો
વિકાસ સાધી શકે. આ સંસારનું અસ્તિત્વજ એટલા માટે
છે કે, તેમાં રહીને આત્માગ્નિ પોતાના પ્રકાશને ઘણામાં ઘણી
હદ સુધી વધારે; પોતાના મહાન્ મહિમા દ્વારા, પોતાના
અદ્ભુત સામર્થ્ય દ્વારા, પોતાનાં દિવ્ય ઐશ્વર્યો દ્વારા
પોતાના સ્વરૂપને ઘણામાં ઘણું પ્રકાશિત કરી શકે. એટલ
માટે તો આત્મા 'હોતા' બન્યો છે, દાન અને આદા
કરનાર બન્યો છે. આત્માને અર્થે આપણે જે કાંઇ બલિદા
ચઢાવીએ તો તેના બદલામાં તેના કરતાં હજારગણું આદ
આપણને નાના પ્રકારના ઐશ્વર્યોના રૂપમાં પ્રાપ્ત થાય
આ કારણને લીધે આત્માજ યજિષ્ઠ છે. સર્વશ્રેષ્ઠ યજ-
છે. એનુંજ યજન કરીને આત્મિક સામર્થ્યો અને આ

ઐશ્વર્યો પ્રાપ્ત કરવાં જોઇએ અને તેમના દ્વારા આપ
જાતને, આપણા સ્વરૂપને પ્રદીપ્ત કરી દેવું જોઇએ.
આત્મા ઉપર કહ્યાં તેવાં અદ્ભુત ઐશ્વર્યોનું અને સામર્થ્યે
આદાન ત્યારેજ કરે છે, કે જ્યારે તેને અર્થે આપણે બ
દાન ચઢાવ્યું હોય, આત્મબલિદાન દીધું હોય. અરે!
દિવ્ય અગ્નિની જ્વાલા તો મનુષ્યની પાસે આત્મબલિદ
માગીજ રહી છે, તેને નિત્ય પ્રેરણા કર્યાજ કરે છે બ
અગ્નિહોત્રનો ભૌતિક અગ્નિ આપણને કાંઇક પ્રિય લાગે
એના પ્રતિ આપણું હૃદય આકર્ષાય છે, તો તેના કર
હજારોગણો પ્રિય અને આકર્ષક આપણી અંદરનો આત્મા
છે! એ અતિપ્રિય આત્માગ્નિની જ્યારે ઝાંખી થઇ જાય
ત્યારે તો તેને અર્થે આખા જગતને હોમી દઇને પણ તે
પ્રેમને પ્રાપ્ત કરવાની મનુષ્યને તાલાવેલી લાગે છે. તે
તેજ એટલું પ્રિય લાગે છે કે તેના દર્શનમાત્રથી બાકી
આખા ને આખા અનાત્મ સંસારને એકદમ બલિદાન
હોમી દેવા મનુષ્ય ઉત્સુક બની જાય છે. એટલા માટે
ભાઇઓ! જરા તમારી અંદર ડોકિયું કરો. તમે તેને કય
પ્રદીપ્ત કરો તેનીજ રાહ જોતો તમારો આત્માગ્નિ તમા
અંદર બેઠેલો છે. તમે શું તેને પ્રદીપ્ત નહિજ કરો!
અમૃત તમને બલિદાન (યજન)ને માટે નિરંતર પ્રેર
કર્યાજ કરે છે, તમે તેનો અવાજ સાંભળશો કે નહિ!

શબ્દાર્થ

(यः) જે (मर्त्येषु) મરણશીલ મનુષ્યોમાં (अमृतः) મરે નહિ એવો (ऋतावा) સત્યરૂપ થઇને અને (देवेषु) દિ
વ્યાદિ દેવોની વચમાં (अरतिः देवः) અમગ્ન ભાવે રહે એવો દેવ (निधायि) નિહિત છે, તે (होता) દાન આદાન કર
(यजिष्ठः) સર્વશ્રેષ્ઠ યજનીય (अग्निः) આત્માગ્નિ અમારામાં (म
પોતાના મહિમા દ્વારા (शुचध्यै) પ્રદીપ્ત થવાને માટેજ [નિહિત
અને (मनुषः) મનુષ્યને (हव्यैः) આત્મબલિદાનો વડે [યજન
(ईरयध्यै) પ્રેરણા કરવાને માટેજ નિહિત છે.

સંસારમાં રહીને પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય તો પાળી શકાયજ નહિ, એ અસંભવિત તો છે, પરંતુ મારે તે પાળીજ બતાવવું છે. હું પૂર્ણ અખંડિત બ્રહ્મચર્ય પાળનાર છું, પૂર્ણ બ્રહ્મચારી થનાર છું. પોતાનામાંથી રાગ-દ્વેષને તદ્દન કાઢી નાખવા એ તો સમુદ્રને સૂકો કરી નાખવા બરાબર છે, પણ હું તો રાગ-દ્વેષથી તદ્દન મુક્ત થઇ જ જનાર છું. અલબત્ત, તમે તો મને ચાલુ રસ્તે, વટાએલી વાટે થઈને જવાની સલાહ આપો છો, ધીમે ધીમે ચાલવાની સલાહ આપો છો પણ મારે તો દુનિયાથી ઉલટાજ ચાલવું છે આખી દુનિયાની સામે જંગ માંડવો છે. પણ જ્યાં આખા સંસારની સામે ઝુઝવાને હું તૈયાર છું ત્યાં ઈશ્વરની આગળ ઝૂકી પડવા પણ તેટલોજ તૈયાર છું. એક બાજુએ આ પ્રમત્ત સંસારનીસાથે હું એકલે હાથે બાથડી બાંધીશ- બાથંબાથા કરીશ, ત્યારે બીજી બાજુએ હું મારા પરમ ગુરુને અતિ નમ્ર ભાવે પ્રશ્નો પૂછીશ, તેમની આગળ મારી શંકાઓ રજૂ કરીશ અને તેઓ જે ઉપદેશ આપશે તે હું શિષ્યભાવે ગ્રહણ કરીશ. વળી એજ મારા પ્રભુના તરફ વેગથી ખેંચાઇને અને પ્રભુના એવા પ્રબળ આકર્ષણના બળે મારા માર્ગમાં આડે આવનારાં તમામ વિઘ્નોને, અડચણોને ઝૂકતો, દબાવતો હું આગળ ધપીશ. આ સંસારના બંધીખાનામાંથી બહાર નીકળી પડીશ અને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરીશ. હમણાં ને હમણાંજ મુક્ત થઈ જઈશ

શબ્દાર્થ

(अहं) [illegible] (अजः) [illegible] (न निग्रदः) [illegible] (निर्माणि) [illegible] (अहृणा) [illegible]

[illegible]

५ फोप

त्वं महीमवनिं विश्वधेनां तुर्वीतये वय्याय क्षरन्तीम् ।
अरमयो नमसैजदर्णः सुतरणाँ अकृणोः इन्द्र सिन्धून् ॥
(ऋ. ४ १९-६)

વિનય

'હે ઇંદ્ર ! તું તો તેનેજ મદદ કરે છે, કે જે પોતેજ
...ની જાતને મદદ કરવા મંડી જાય છે.' એટલા વાસ્તે
મનુષ્ય પોતાની જાતેજ પોતાની આડે આવનારાં તમામ
...ોને, અડચણોને દૂર કરવા સમર્થ છે, જે પોતાનો રસ્તો
...ીને ઉભેલા શત્રુઓનો વિનાશ કરનાર 'તુર્વીતિ' છે તેનેજ
મદદ કરે છે, તેનોજ રસ્તો તું સાફ કરી દે છે પણ
...વા પુરુષો બીજાઓ તરફ હંમેશા સેવાભાવી હોય છે,
...રહોઇને જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે તેમની મદદ લઈ શકે
છે, સૌ જેમની ઇચ્છા રાખે એવા સૌના વાંછનીય, સૌના
...માસન્ય 'વય્ય' પણ તેઓ અવશ્ય હોય છેજ. હે ઇંદ્ર !
તારા ભક્તો કેવળ વિનાશજ કરી શકે એવા અને હંમેશાં
કરડા દેખાવવાળાજ નથી હોતા, પણ હંમેશા બીજાઓને
મદદ કરવાને માટે તૈયાર અને સૌમ્ય આકૃતિવાળા હોય
છે. તારા સાચા ભક્તો એક બાજુએ પોતાના માર્ગમાં
આડે આવનારા રાક્ષસોનો અને અસુરોનો સંહાર કરનારા
હોય છે, ત્યારે બીજી બાજુએ જનતાની નાવા કરનારા,
તેમને આશ્રય આપનારા અને સૌની પ્રીતિ સંપાદન કર...
નારા પણ અવશ્ય હોય છેજ. હે ઇંદ્ર ! તારા એવા સર્વાં...
તારા ભક્તોને માટે તું કશું બાકી નથી રાખતો ઉપર કર...
એવા 'તુર્વીતિ' અને 'વય્ય' પુરુષોને માટે તે આ ...
પૃથ્વીને મનોવાંછિત દૂધ આપનારી ...ને ...
રાખી છે અને મોટા મોટા સમુદ્રને તું 'સુતરણ' કરી...
છે. તેમના માર્ગમાં જે કાંઈ આવે, જળ ... કે ...
આવે, પરંતુ એવી કોઈ પણ વસ્તુ તેમની પ્રકૃતિને ...
શકતી નથી. જ્યારે કોઈ પણ માણસ 'તુર્વીતિ' ...
'વય્ય' બની જઈને તને પ્રાપ્ત કરવાને માટે ...

છે, તારા પંથના પથિક બને છે, તો તેના રસ્તામાં ઉભેલી મોટામાં મોટી અડચણો નડતર નથી કરી શકતી; પણ તારી કૃપા વડે તેઓ ઉલટી કામધેનુની માફક મનોવાંછિત ફળ આપનારી જેની જેની જરૂર હોય તે બધી આવશ્યકતાઓ તત્કાળ પૂરી પાડનારી, અને વિવિધ પ્રકારે સહાયતા અર્પનારી નીવડે છે. તેમના માર્ગમાં આવતા ભયંકર તોફાની સમુદ્રોને તું તારા 'नमः' વડે શાંત કરી દે છે ગમે તેવો ઉછળતો અને ઘૂઘવતો તોફાની સમુદ્ર હોય તો પણ તારું 'नमः' નામનું શાંતિ-વજ્ર, જેનામાં હરકોઈને નમાવી દેવાનું સામર્થ્ય છે, તે જ્યાં તેં અજમાવ્યું કે તરત જ તે શાંત, રમણીય અને પ્રસન્ન બની જાય છે અને પછી તે સમુદ્રનું જળ તારા ભક્તને ડુબાડી દેવાને બદલે તેને તરવામાં સાનુ મદદગાર નીવડે છે. હે ઇન્દ્ર! આ બધો તારો મહિમા છે, તારા ભક્તો પ્રતિ તારી કેટલી કરુણા છે તે બતાવી આપે છે. ના, ના, હું તો એવુંજ કહીશ કે એ બધું 'सुवीति' અને 'वज्र'પણાનો મહિમા છે, તારી ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિનું માહાત્મ્ય છે.

હે ઇન્દ્ર! એક વાત તો નિઃસંદેહ છે કે, તું અમને વિપત્તિઓના મોટા મોટા વિકટ પર્વતોને પણ ઓળંગાવી દઈશ, ભયંકરમાં ભયંકર તોફાની સમુદ્રોને પણ તું તરાવી દઈશ, તું [illegible] કરી દઈશ. બસ, અમે તારા પૂરેપૂરા ભક્ત બની જઈને, 'सुवीति' અને 'नम्र' બની જઈએ એટલીજ વાર છે.

શબ્દાર્થ

(इन्द्र) હે ઇન્દ્ર! (त्वं) તું (सुवीतये) [illegible] (वज्रवान्) [illegible] (भद्रौ धारयौ) [illegible] (विश्वानि) [illegible] (अर्णांसि) [illegible] (नमः) [illegible] (सुवज्र) [illegible] (नम्र) [illegible] (स्वर्गम) [illegible] (सुवर्ण) [illegible] (सुपथम्) [illegible]

માંડે છે. આથી કરીને અમુક સમયમાં કયું કર્મ કરવા જેવું છે તેનો સાચો નિર્ણય તેજ કરી શકે છે અને બીજાને તેનો બોધ કરી શકે છે. બીજાઓને તેમના કર્તવ્યનો માર્ગ તેજ બતાવી શકે છે, સાચા જ્ઞાનનો ઉપદેશક પણ તેજ થઇ શકે છે, વાસ્તવિક રીતે સાચી ભવિષ્યવાણી પણ તેજ કરી શકે છે; કારણ કે તારાં સનાતન કરણોથી (સાધનોથી) તે જાણકાર હોવાથી તારી સૃષ્ટિમાં હવે કયું કર્મ થનાર છે તે તેજ કહી શકે છે. ખરૂં કહેવા જઇએ તો આ વાતો સામાન્ય જનતામાં કરવા જેવી પણ નથી. આવી 'आविद्वान्' ની વાતોને માત્ર વિદ્વાનોજ સમજી શકે છે. હે સર્વજ્ઞ! માત્ર વિદ્વાન લોકોજ તારાં આવાં કરણોની અને તારાં કાર્યોની અંદર અંદર ચર્ચા કરવા યોગ્ય છે. પણ જેમનાં કર્મોમાં તમારો નિવાસ થઇ જાય છે તેમનેજ આવી જ્ઞાનમય ઉચ્ચ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. જેનાં કર્મોમાં તમે જેમ જેમ વધારે વધારે વ્યાપ્ત થતા જાઓ છો, તેમ તેમ તેનામાં તેટલું સાચું જ્ઞાન પ્રકટ થાય છે. હે મનુષ્યો! જ્ઞાન અને કર્મના આવા ગાઢ સંબંધને તમે જુઓ અને તેને વિષે વિચાર કરો. પોતાનાં કર્મોને શુદ્ધ કર્યા વિના કોઈ પણ મનુષ્ય જ્ઞાનનો ઉપદેશક નથી બની શકતો. પોતાનાં કર્મોની અંદર પ્રભુની પધરામણી કર્યા વગર, પ્રભુને વસાવ્યા વગર કોઈ પણ મનુષ્યને ઈશ્વરની ચર્ચા કરવાનો અધિકાર હોઈ શકેજ નહિ.

શબ્દાર્થ

(राजन्) હે સાચા રાજા! **(यथा यथा)** જેમ જેમ તું **(वृष्ण्यानि)** બલકારક **(स्वगूर्त्ता)** પોતાની મેળે અંદરથી નીકળેલાં **(नर्या)** મનુષ્યોને હિતકારી **(अपांसि)** કર્મોને **(अविवेषीः)** વ્યાપ્ત કરતો જાય છે, તેમ તેમ **(विप्र)** હે સર્વજ્ઞાનમય! **(ते)** તારા **(पूर्व्याणि करणानि)** સનાતન કર્મોને, કર્મસાધનોને **(आविद्वान्)** પ્રત્યક્ષ રીતે જોનાર, સમજનાર જ્ઞાની **(करांसि)** પોતાના કાર્યોને, કર્તવ્ય કર્મોને **(विदुषे)** જાણનાર જ્ઞાનીને માટે **(प्र आह)** વધારે વધારે વિસ્તારથી કહી શકે છે, કહે છે, ચર્ચા કરે છે.

७ पौष

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणानः इषं जरित्रे नद्यो न पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासा ॥
(ऋ. ४-१६-१७-२१। १९-२०-२१-२२-२३-२४-११)

વિનય

હે પરમેશ્વર! તમામ સાધુ-સંતો તારી સ્તુતિ કરી ગયા છે અને હું પણ આજે તારી સ્તુતિ કરું છું. તું સ્તૂયમાન બનીને મુજ સ્તોતાની, તારી સ્તુતિ કરનારની પણ હવે ઈચ્છાઓ પૂર્ણ કરી દે. જે ઈષનો હું ભૂખ્યો છું તેનું હવે મને દાન દઈ દે. એ અન્ન આપીને તું હવે મને પરિતૃપ્ત કરી દે. નદીઓ જેમ જળથી ભરપૂર બની જાય છે, તેમ તું મને મારા 'ઈષ' વડે ભરપૂર કરી દે. હું તો તારા દર્શનનો ભૂખ્યો છું. હે ઇન્દ્ર! મને તારું દર્શન દઈને સારી પેઠે પરિતૃપ્ત કરી દે, મારા લાંબા સમયની ભૂખ ભાંગી નાખ. આજ મને તારા એક નવા સ્વરૂપનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે, તારો મને એક નવીન અનુભવ મળ્યો છે અને મેં તારા એ સ્વરૂપનો મહિમા પેટ ભરીને ગાયો છે. 'હરિવન્'! હે જ્ઞાન અને બળવાળા! તું મને હવે તારા એજ રૂપનું દર્શન દઈને પૂરેપુરો પરિતૃપ્ત કરી દે. હે હરિઓવાળા! હું જોઉં છું કે, તારા આ સંસારરૂપી રથને તું તારી જ્ઞાનક્રિયા અને બળક્રિયારૂપી 'હરિ' (ઘોડા) જોડીને ચલાવી રહ્યો છે. તારું આવું સ્વરૂપ જાણ્યા પછી મને બીજા કશાની ઈચ્છા રહી નથી. હું તો હવે એટલુંજ માત્ર ઈચ્છું છું કે, હું આ તારા રથને માટે યોગ્ય બની જાઉં, તારો 'રથ્ય' થઈ જાઉં. તારા આ સંસારની અંદર વસવાને લાયક બની જાઉં, હું સાચો મનુષ્ય

અડચણોને (વૃત્રોને) મારી હટાવવાં, પ્રજાનાં શારીરિક માનસિક ને આત્મિક ઐશ્વર્યોનો વિકાસ કરવો, એજ સમ્રાટનું કર્તવ્ય છે. હે સાચા સમ્રાટ્ ! બધા જેની સ્તુતિ કરે છે એવા હે પ્રભો ! હું તારી પાસે શું માગું ? જે જે ઐશ્વર્યોને માટે હું યોગ્ય છું તે તું મને વગર માગ્યે આપીજ રહ્યો છે. મને તો તમે હવે એવી શક્તિ આપો, કે જેના વડે હું તમારાં ઐશ્વર્યોને પ્રાપ્ત કરવા અને સાચવી રાખવાને સમર્થ થાઉં. મારાં 'ક્રતુ'ને, મારાં કર્મને, મારી પ્રજ્ઞાને, તમે એવાં બળવાન અને શુદ્ધ બનાવો કે તેમની સહાયતા વડે હું તમારાં ઐશ્વર્યોને ઝીલવાને યોગ્ય પાત્ર બની જાઉં. હું એક વાર આવો પાત્ર બની જઇશ એટલે તો હું તમારાં દૈવી રક્ષણોનો પણ ભાગીદાર થઇ જઇશ. આ દુનિયાના કહેવાતા બાદશાહો ચાહે તો મારૂં રક્ષણ કરે અને ચાહે તો મને મારી નાખે તેની મને જરા જેટલી પણ દરકાર નથી. આવા માનુષી રક્ષણ પ્રાપ્ત કરવાની મને લેશમાત્ર પણ ચિંતા નથી. મને તો તમારૂં દૈવી રક્ષણ મળી જાય એટલે બસ. હું સારી રીતે જાણું છું કે, મને તમારૂં દૈવી રક્ષણ મળી ગયું એટલે પછી દુનિયા જખ મારે છે. કોઇનાથી મારો વાળ પણ વાંકો થઈ શકનાર નથી. એટલા માટે હે સાચા સમ્રાટ ! હું તો એક તારાજ સામ્રાજ્યમાં, તારાજ છત્ર નીચે રહેવા ઇચ્છું છું અને તારૂં દિવ્ય રક્ષણજ માગું છું.

શબ્દાર્થ

(इन्द्रः) પરમેશ્વર **(एव)**જ **(वस्वः)** ઐશ્વર્યનો **(सत्यः सम्राट्)** સાચો સમ્રાટ્ છે, **(वृत्रं)** શત્રુનો–વિઘ્નોનો **(हन्ता)** વિનષ્ટ કરનારો છે, **(पूरवे)** માણસોને માટે **(वरिवः)** સેવનને અથવા ઐશ્વર્યને **(कः)** કરે છે. **(पुरु स्तुत)** ઘણાઓએ જેની સ્તુતિ કરી છે એવા **(नः)** અમને **(क्रत्वा)** કર્મ અથવા પ્રજ્ઞા વડે **(रायः)** ઐશ્વર્યને [પામવાને] **(शग्धि)** સમર્થ બનાવ. હું **(ते)** તારા **(दैव्यस्य अवसः)** દિવ્ય રક્ષણને **(भक्षीय)** ભોગવું, પ્રાપ્ત કરું.

९ पौष

तस्मा अग्नि भारतः शर्म यंसत् ज्योक् पश्यात् सूर्यमुच्चरन्तम्।
य इन्द्राय सुनवामेत्याह नरे नर्याय नृतमाय नृणाम्॥

(ऋ ४-२५-४)

विनय

"આવો, આવો, આપણે ઇન્દ્રનું યજન કરીએ," આવું જેઓ કહે છે, જેઓ પોતે ઇન્દ્રનું યજન કરે છે અને બીજાઓને યજ્ઞ કરવાની પ્રેરણા કરતા રહે છે, જેઓ જાતે યજ્ઞ કરે છે અને બીજાને યજ્ઞ કરતા કરે છે, તેઓ નિઃસંદેહ મહાપુરુષ છે. તેઓજ ખરા અર્થમાં બ્રાહ્મણો છે, તેઓજ માનવસમાજના સાચા નેતા છે. તેઓજ આદર્શ પુરુષો બને છે. એ તો તેજ ઇન્દ્ર છે, કે જે સાચો 'નર' છે, જે વાસ્તવિક રીતે પુરુષ છે, જે આપણામાં, સૌ નરોમાં 'નૃતમ' (નરોત્તમ) છે, સૌ પુરુષોમાં પુરુષોત્તમ છે, તે ઇંદ્રનું આપણે નર લોકો જો યજન નહિ કરીએ તો બીજા કોનું યજન કરવાના હતા? તે નેતા 'નર' ઇન્દ્ર, જેના હાથમાં આ વિશાળ બ્રહ્માંડની લગામ છે, જે સકળ ચરાચર સૃષ્ટિનો સંચાલક છે, તે 'નર'નું યજન કરવું એ મનુષ્ય 'નર'ની ઉન્નતિને માટે આવશ્યક છે. એ ઇન્દ્ર 'નર'નું યજન કર્યા વિના મનુષ્ય પોતાના મનુષ્યત્વની પૂર્ણતાને કદી પણ પ્રાપ્ત નથી કરી શકતો, તે પૂર્ણ નર નથી બની શકતો. આથી કરીને જેઓ ઇન્દ્રનો યજ્ઞ પોતે કરે છે અને બીજાઓને યજ્ઞ કરવા પ્રેરે છે તે મહિમાશાળી પુરુષોજ પોતાના પુરુષાર્થને પ્રાપ્ત કરે છે.

આવા ઇંદ્રયાજી પુરુષોનેજ 'ભારતઅગ્નિ' પોતાના શરણમાં લે છે, પોતાનો આશ્રય આપે છે, પોતાનું સુખ પ્રદાન કરે છે. 'ભારતઅગ્નિ' એ તો અગ્નિનું નામ છે કે જે આપણું ભરણ કરે છે, જે આપણા શરીરનું અને આ સંસારરૂપી શરીરનું ભરણ (ધારણ, પોષણ) કરે છે. એનું બીજું

નામ પ્રાણાગ્નિ છે. ઇન્દ્રને માટે જે યજ્ઞ કરવાનો છે તેની આહુતિઓ આ પ્રાણાગ્નિમાંજ આપવાની છે. એ અગ્નિની અંદર ઇન્દ્રને અર્થે જ્યારે આપણા ભોગ્ય જગતરૂપી સોમની અથવા આપણી ભોગેચ્છારૂપી સોમરસની આહુતિઓ આપીએ, ત્યારે પેલા પ્રાણાગ્નિની જ્વાળા આપણામાં ખૂબ ભડકી ઉઠે અને પ્રાણરૂપી સૂર્ય 'ઇન્દ્ર'ની મારફતે આપણી હોમેલી સોમની આહુતિ ઇન્દ્ર પરમેશ્વર સુધી પહોંચાડી દે. આવી રીતે પ્રદીપ્ત થયેલો આ 'ભારતઅગ્નિ' આપણું 'ભરણ' કરે છે, આપણને પૂરેપુરો આશ્રય આપે છે, આપણું પૂરેપુરી રીતે ધારણ અને પોષણ કરે છે. વળી આપણામાં 'ભારતપ્રાણ' પણ ભરપૂર થાય છે અને એ પ્રાણની સાથે સાથે આપણું સંપૂર્ણ મનુષ્યત્વ વિકસિત થવા માંડે છે. સૂર્યદેવ આપણે સારૂ પ્રાણ, પ્રકાશ, જાગૃતિ અને જીવનની ચિરકાળ લહાણી કરતા ઉદય પામે છે અને સદા ઉદિત રહે છે. આવું થાય એટલે પૂર્ણ જીવન પ્રાપ્ત થઇ ગયું જાણવું. ત્યાર પછી પ્રાણરૂપી આદિત્યમાંથી નિત્ય નવો નવો પ્રાણ પ્રકટ થતો રહેશે અને તેનાં રોજ દર્શન કરતાં કરતાં મનુષ્યના આયુષની પૂર્ણ અવધિ સુધી આપણે હયાતી ભોગવીશું અને એ રીતે સંપૂર્ણ જીવનનો લહાવો લઇશું. એમ કરતાં કરતાં છેવટે આપણે મહાન શક્તિસંપન્ન મહાન જીવનવાળા મહાપુરુષ બની જઇશું. આ બધો ઇન્દ્રનું યજન કરવાનો મહિમા છે, ઇન્દ્રયાજી બનીને ભારતઅગ્નિનું શરણ પ્રાપ્ત કરવાનો મહિમા છે.

શબ્દાર્થ

(**नरे**) સાચા નરને માટે (**नर्याय**) નરોને હિતકારી અને (**नृणां नृतमाय**) નરોમાં જે નરોત્તમ છે એવા (**इन्द्राय**) ઇન્દ્રને માટે (**यः**) જે પુરુષ (**सुनुयाम इति**) 'આવો આપણે તેનું યજન કરીએ' એવું (**आह**) કહે છે (**तस्मै**) તેને માટે (**भारतः अग्निः**) ભરણ કરનાર પ્રાણાગ્નિ (**शर्म**) પોતાના શરણને, સુખને (**यंसत्**) આપે છે, તે (**ज्योक्**) ચિરકાળ પર્યંત (**उच्चरन्तं**) ઉદય પામતા (**सूर्यं**) સૂર્યને (**पश्यात्**) જુએ છે.

१० पौष

अयं होता प्रथमः पश्यतेमं, इदं ज्योतिरमृतं मर्त्येषु।
अयं स जज्ञे ध्रुव आ निषत्तो, अमर्त्यस्तन्वा वर्धमानः ॥

(ऋ. ६-९-४)

વિનય

હે મનુષ્યો ! તમે તમારા આત્માનું દર્શન કરો. એ અલૌકિક અગ્નિ છે, કદી પણ ન હોલવાય એવો ચેતન અગ્નિ છે. તે પહેલેથીજ વિદ્યમાન 'હોતા' છે, દાન અને આદાન બેઉ કામ કરે એવો છે. ભૌતિક અગ્નિનો હવન તો આપણે પાછળથી કરીએ છીએ, જન્મ લીધા પછી કરીએ છીએ, પણ આ આત્માગ્નિનો હવન તો અનાદિકાળથી ચાલ્યોજ આવે છે. જે કાંઇ જ્ઞાન, બળ તેમજ ઐશ્વર્યનું આદાન આપણને મળતું રહે છે તે બધું આ આત્માગ્નિના હવનમાંથીજ ચાલ્યું આવે છે. એને આપનાર બીજું બહારનું કોઇ નથી, પણ આપણી અંદર બેઠેલો પેલો હોતા જે આપણો પોતાનો આત્મા છે તેજ છે. હે મનુષ્યો ! તમે તેનું દર્શન કરો. તે તમારૂં સાચું મૂળ સ્વરૂપ છે. તે અવિનાશી છે. તેને તમે ઓળખો અને જુઓ. આપણા મૃત્યુ બાદ જ્યારે આપણું બીજું બધું બળીને રાખોડી બની જાય છે, ત્યારે પણ જે હયાત રહે છે તે આપણો અમર આત્મજ્યોતિ છે. મૃત્યુ પછી તે માત્ર અપ્રકટ અવસ્થામાં રહે છે, સંસારની આગળથી અદૃશ્ય થઇ જાય છે; પણ તે પાછો બીજી વાર જન્મ ધારણ કરે છે, ત્યારે તે ધ્રુવ-સ્થિર-નિત્ય આત્મા, જે પહેલેથીજ સ્થિર અને અવિકારી રહ્યો છે તે પાછો ફરીથી પ્રાદુર્ભાવ પામે છે, પ્રકટ થાય છે અથવા તેનો પુનર્જન્મ થાય છે. કાષ્ઠમાં રહેલો ભૌતિક અગ્નિ સંઘર્ષણ આદિ ક્રિયા દ્વારા પ્રદીપ્ત થાય છે, પહેલેથીજ જઠરની અંદર વિદ્યમાન રહેલો જાઠર અગ્નિ (પાચક અગ્નિ) યથાસમય ક્ષુધાના રૂપમાં પ્રકટ થાય છે, બરાબર તેજ પ્રમાણે આ 'ध्रुव आनिषत्त' આત્માગ્નિ જન્મ વખતે માત્ર પુનર્જનિત થાય છે, માત્ર બીજી વાર તેનું પ્રકટીકરણ થાય છે. તે નવેસરથી પેદા થતો નથી, પણ જે પહેલેથીજ વિદ્યમાન છે અને છતાં જે અપ્રકટ હતો તે પાછો પ્રકટ

થાય છે એટલુંજ. આથી કરીને એ આત્મા જે કે અમર્ત્ય છે, અવિકારી છે, કદી પણ વૃદ્ધિ-ક્ષય પામે એવો નથી તો પણ તે પુનર્જનિત થઇને પોતાના શરીર દ્વારા પોતાનાં શરીરો વગેરેનાં બાહ્ય પ્રકટ આવરણો દ્વારા વધે છે અથવા વૃદ્ધિ પામતો દેખાય છે. શરીર એ બીજું કાંઇજ નથી પણ આત્માનો એક વિસ્તાર (એકસ્ટેન્શન) છે, બાહ્ય અભિવ્યક્તિ છે. એકલા સ્થૂળ શરીર દ્વારાજ નહિ પણ એ ઉપરાંત બીજાં મનોમય, વિજ્ઞાનમય આદિ આંતરશરીરો દ્વારા પણ આત્માગ્નિ વધે છે, નાના રૂપે વધે છે. તે પોતાનાં મન અને બુદ્ધિની વૃત્તિઓ વડે તો એટલી હદ સુધી વિસ્તૃત થઇ જાય છે કે આખા સંસારને વ્યાપ્ત કરી લે છે.

હે મનુષ્યો ! તમે તમારી અંદરના તમારા સાચા મૂળસ્વરૂપને જુઓ કે જેનો આવાં આવાં નાના પ્રકારનાં રૂપો દ્વારા બહારની બાજુએ વિસ્તાર થઇ રહ્યો છે. જુઓ, જુઓ, આપણે બધાજ વાસ્તવિક રૂપમાં આ અમૃત અગ્નિજ છીએ. આ આપણાં શરીર આદિનો જે મર્ત્ય નાશવંત વિસ્તાર થયો છે તે અવાસ્તવિક છે, તેનું ખરા અર્થમાં કશુંજ અસ્તિત્વ નથી. એ બીજું કાંઇજ નથી, પણ આપણા અગ્નિઓના નાના પ્રકારના અનિત્ય ભડકા છે, આપણા અગ્નિઓનો નાના પ્રકારનો અનિત્ય અસ્થિર આત્મપ્રકાશ છે.

હે મનુષ્યો ! તમે આ આત્માગ્નિને કેમ નથી જોતા ! તમે તમારાં કોણ જાણે કેટલાંય મર્ત્ય રૂપોને રાતદહાડો જોયા કરો છો, પણ આ જે તમારૂં અમૃત વાસ્તવિક મૂળ-રૂપ છે, જે તમારૂં પોતાનુંજ સ્વરૂપ છે, જે તમારી પોતાની જાતજ છે તેને તમે કેમ નથી જોતા ? તમે તેને જરાક જોઇ લ્યો તો તમે અમર બની જાઓ, અરે ! અત્યારે અબ ઘડી અમર બની જાઓ.

શબ્દાર્થ

(अयं) આ આત્માગ્નિ **(प्रथमः)** પહેલેથીજ વિદ્યમાન છે, **(होता)** તે હોતા છે, તે દાન અદાનનો કર્તા છે. હે મનુષ્યો ! તમે **(इमं)** તેને **(पश्यत)** જુઓ. **(इदं)** આ (આત્માગ્નિ) **(मर्त्येषु)** આપણે બધા મરનારાઓમા **(अमृतं ज्योतिः)** કદી ન મરે એવી જ્યોતિ છે. **(अयं सः)** એજ **(ध्रुवः)** નિત્ય, સ્થિર **(आनिषत्तः)** પહેલેથીજ બેસી રહેલો અગ્નિ **(जज्ञे)** ફરીથી પ્રાદુર્ભૂત થાય છે અને **(अमर्त्यः)** અમર્ત્ય અભૌતિક હોવા છતા પણ **(तन्वा)** પોતાનાં શરીર આદિના વિસ્તાર દ્વારા **(वर्धमानः)** વૃદ્ધિ પામતો લાગે છે.

જ્ઞાનરૂપી કિરણોને પોતાનામાં ધારણ કરવાનો પ્રયત્ન કર-નારા પણ કેટલા ગણ્યાગાંઠ્યા છે? અથવા આ ઇન્દ્રિયોરૂપી 'उस्रा' જે તે ઇન્દ્રનીજ છે, જે તે ઇન્દ્રનીજ ગૌઓ અથવા તેનાં કિરણો છે, તે ઇન્દ્રિયોને અથવા શરીરોને તે ઇન્દ્રનાં જ સમજીને વસ્ત્રની માફક ઓઢનાર–અર્થાત્ નિઃસંગ નિ-લેંપ ભાવે ઇન્દ્રિયોને અને શરીરોને ધારણ કરનાર વિરલા કેટલા હશે? આપણે આ સંસારમાં નાના પ્રકારના લોકોને (ધનવાનોને, જ્ઞાનીઓને, વગ–વસીલાવાળાઓને, આબરૂદાર લોકોને) આપણા સોબતી, મિત્ર, ભાઇ, સગા, હિતેચ્છુ બનાવતા ફરીએ છીએ અથવા માની લઇએ છીએ, પણ ઇન્દ્રને પોતાનો સાથી બનાવવા ઇચ્છે, ઇન્દ્રને પોતાનો સખા અથવા ઇષ્ટમિત્ર બનાવવા ઇચ્છે અથવા તેને પોતાનો સગો, સંબંધી અને હિતેચ્છુ માને, તેની સાથેજ ભ્રાતૃ-ભાવ જોડવા ઇચ્છે એવો છે કોઇ વિરલો? તે કાન્તદર્શી સર્વજ્ઞ પુરુષના પ્રતિ જેને એટલો પ્રેમ, ભક્તિ અને હેતનો ઉમળકો હોય એવો કોઇ છે? અરેરે! આ સંસારમાં આપણે બધા આંધળા બનીને પોતપોતાના કામમાં મંડ્યા રહીએ છીએ, પણ જે આ આખા જગતનો સ્વામી છે, જે આપણું સર્વસ્વ છે, જે આપણો પોતાનોજ છે, જે કાંઇ કહીએ તે તે જ છે, તેના તરફ કોઇનું લક્ષ પણ નથી જતું! અરે! આ આપણે કરીએ છીએ શું?

શબ્દાર્થ

(सोम्याय) સોમને યોગ્ય ઇન્દ્રને (कः) કોણ (वचसा) વાણી દ્વારા (ननाम) નમન કરે છે? (वा) અથવા એવો કોણ છે કે જે ઇન્દ્રને વિષે (मनायुः) મનન કરવાની ઇચ્છાવાળો (बभूव) થયો છે? કોણ તેના (उस्राः) કિરણો અથવા તેની ગૌઓને (वस्ते) ધારણ કરે છે? (कः) કોણ (इन्द्रस्य) ઇન્દ્રના (युज्यं) [illegible] (कः) કોણ તેની (सखित्वं) મૈત્રી (भ्रात्रं) ભ્રાતૃ [illegible] (वष्टि) કામના કરે છે? (कः) કોણ (कवये) તે કાન્તદર્શી માટે (ऊती) રક્ષણ, પ્રીતિ અથવા ભક્તિ રાખે છે?

१३ पोष

त्वं वर्धन्ति क्षितयः पृथिव्यां त्वां राय उभयासो जनानाम् ।
त्वं त्राता तरणे चेत्यो भूः पिता माता सदमिन् मानुषाणाम् ॥
(ऋ० ६-१-५)

વિનય

આ પૃથ્વી ઉપર વસતા લોકો નાના પ્રકારનાં પ્રયો-
જનોને નિમિત્તે પૃથ્વી ઉપર ભૌતિક અગ્નિને પ્રદીપ્ત કરે
છે અને જે પ્રદીપ્ત થએલા હોય છે તેમની વૃદ્ધિ કરે છે,
તેમને સતેજ કરે છે. લોકો પોતાના વ્યક્તિગત અથવા
સામુદાયિક ધનો દ્વારા વ્યક્તિગત અથવા સામુદાયિક ભૌ-
તિક અગ્નિઓને નાના પ્રકારે વધારતા જાય છે. પરંતુ હે
અભૌતિક અગ્નિ! આ પૃથ્વી ઉપર વસનારા એવા અમે તને
પણ આ પૃથ્વી ઉપર વધારીએ છીએ તો ખરાજ, પણ
તેની અમને જરાય જાણ નથી. આ પૃથ્વી ઉપર જે કાંઇ
નજરે પડે છે, બળ તેજ જ્ઞાન વગેરેમા વૃદ્ધિ થાય એવાં જે
જે કાર્યો થઈ રહ્યાં છે તે બધા તારોજ મહિમા છે, તારી-
જ વિભૂતિ છે, તારીજ વૃદ્ધિ છે. એ જ રીતે મનુષ્યોનાં
બેઉ જાતનાં ધનો દ્વારા—વ્યક્તિગત અને સામુદાયિક ધન-
દ્વારા—જે કાંઇ રચના રચાય છે, સામુદાયિક અને વ્યક્તિ-
ગત ઉન્નતિનાં—પ્રગતિનાં જે જે કાર્યો થતાં રહે છે તે બધાં
હે અગ્નિ! તારાંજ જ્વલનો છે, એ તારોજ પ્રકાશ છે.
આ રીતે આ પૃથ્વીના ઉપર ચારે દિશાઓમાં સર્વત્ર સૌ
ક્રિયાઓમાં તું ને તુંજ પ્રકાશિત થઇ રહ્યો છે, બધી બાજુ-
એ તારૂંજ તેજ ચમકી રહ્યું છે. પરંતુ આશ્ચર્યની વાત તે
એ છે કે, અમે તારી વૃદ્ધિ કરનારા હોવા છતાં અમે
આ સંસારમાં રહ્યાં રહ્યા દુઃખસાગરની અંદર ડૂબ
મારીજ કરીએ છીએ. આઠે પહોર દુઃખ, દુઃખ ને દુઃ
જ ભોગવીએ છીએ, નાના પ્રકારના સંતાપને લીધે અ

નિશ શેકાતાજ રહીએ છીએ. આમ થવાનું એકજ કારણ છે કે, અમે તને વધારીએ તો છીએ, પણ જ્ઞાનપૂર્વક નથી વધારતા. તું તો 'चेत्य' છે, અમારો સંજ્ઞેય છે, અમારે માટે જાણવા યોગ્ય જો કાંઈ હોય તો તે તુંજ છે. જો અમે સમ્યક્ પ્રકારે જ્ઞાનપૂર્વક તારી વૃદ્ધિ કરીએ તો આ દુઃખસાગરને પેલે પાર અમે ચાલ્યા જઇએ, કારણકે જ્યાં અમે તારી જ્ઞાનપૂર્વક વૃદ્ધિ કરી એટલે અમે તારા યજ્ઞ કરનારા બની ગયા. જો અમે માત્ર આટલુંજ બરાબર જ્ઞાનપૂર્વક સમજી લઈએ કે આ સંસારની અંદર જે કાંઈ અમારી નજરે પડે છે તે બધું તારાજ તેજ વડે પ્રકાશિત થઈ રહ્યું છે તો પછી આ આખા સંસારની અંદર અમારે માટે પછી દુઃખ જેવું કાંઇ રહેજ નહિ, કોઈ દુઃખદાયક વસ્તુ હોઇ શકેજ નહિ, બધુંજ પવિત્ર અને યજ્ઞિય બની જાય. અમારૂં જીવન એક પવિત્ર યજ્ઞ બની જાય અને આ સંસાર યજ્ઞશાળાના રૂપમાં ફેરવાઇ જાય. આટલા વાસ્તે હે 'तरणे'! અમને તારનારા! તું અમારામાં તારા જ્ઞાનને પ્રદીપ્ત કરી દઇને અમારો ત્રાતા, અમારો રક્ષક બની જા. હે અગ્નિ! તું તો ત્રણે કાળમાં અમ મનુષ્યોનો પિતા છે, અમારી જનેતા છે, પણ તે છતાં અમે તને નથી જાણતા. હે ચારે તરફથી પ્રજ્વલિત થનારા અગ્નિ! અમારા દ્વારા વર્ધમાન થનારા પ્રભો! હવે તો તુંજ અમારો ત્રાતા થઈ જા, અમારો પિતા અને અમારી માતા થઈ જા.

શબ્દાર્થ

(त्वां) તને (पृथिव्यां) પૃથ્વી ઉપર (शिश्रयः) [illegible] [illegible] (वर्धयन्ति) વધારે છે, (त्वां) તને (जनासः) [illegible] (अजानन्तः) [illegible] (तायः) [illegible] (तार्षि) [illegible] (त्वं) તું (चेत्यः) [illegible] (त्राता) [illegible] (भूः) [illegible] (त्वं ह) [illegible] (मानुषाणाम्) મનુષ્યોને (पिता) [illegible] છે.

१४ पौष

शिक्षेयमिन् महयते दिवे दिवे राय आ कुहचिद् विदे ।
नहि त्वदन्यन् मघवन् न आप्यं वस्यो अस्ति पिता चन ॥
(ऋ. ७-३२-१९। अथर्व. २०-८२-२)

વિનય

હે પરમેશ્વર ! હે મારા પિતા ! હું તને આપી દેવા ઇચ્છું છું, મારી પાસે જે કાંઇ છે તે બધુંજ આપી દેવા ઇચ્છું છું. હે મારા પ્રતિપાલક ! જ્યારે હું તારા અનંત ઉપકારોનો મનમાં અનુભવ કરૂં છું, ત્યારે તને મારૂં સર્વસ્વ અર્પણ કર્યા વિના મારાથી નથી રહેવાતું. મારી પાસે જે કાંઇ છે તે બધુંજ, સર્વસ્વ, હું તારા ચરણ આગળ ઠાલવી દેવા આતુર થઇ જાઉં છું. પણ હે ઇંદ્ર ! તું છે ક્યાં ? મારે તને ક્યાં ખોળવો ? હું ક્યાં જાઉં તો મને તારો મેળાપ થઇ જાય ? મારે તને આપવું તો છે, પણ તને આપવાને માટે મારે જવું ક્યાં ? આની મને કાંઇજ સુઝ પડતી નથી. આ જગતમાં જેઓ તારા સાચા ભક્તો છે, જેમનામાં હું તારો ઘણામાં ઘણો પ્રકાશ જોઉં છું એવા તારૂં હમેશાં પૂજન કરનારા તારા પૂજનીય ભક્તોને હું હમેશાં મારૂં ધન આપતો રહું છું, તેમનું નિરંતર ભરણ-પોષણ કરતો રહું છું. એવા ત્યાગી મહાત્માઓને માટે, ઉપર કહ્યા તેવા તારા 'બન્દા'ઓને માટે મારા ઘરના દરવાજા સદાય ખુલ્લા ને ખુલ્લાજ રહે છે. એટલુંજ નહિ પણ એવા સંતો ગમે ત્યાં રહેતા હોય તો પણ તેમને શોધી કરીને હું મારૂં ધન તેમને પહોંચાડતો રહું છું અને એ રીતે હું મારા ધનને સફળ કરૂં છું. આવા મહાનુભાવોને નિત્ય દાન દેતી વેળા હું જાણે તનેજ આપતો હોઉં એવો મનમાં અનુભવ કરૂં છું. હે ઇંદ્ર ! તારા મહિમાને

વધારનારા આવા તારા પૂજનીય ભકતોને તૃપ્ત કરવા એ તનેજ તૃપ્ત કર્યા બરોબરજ છે. તને તૃપ્ત કરવાને માટે હું બીજું કરૂં પણ શું ? હે મઘવન્ ! ખરેખર, મારે તો એક તમારા સિવાય બીજો કોઈ બન્ધુ નથી, તમારા સિવાય બીજું કશું પ્રાપ્તવ્ય નથી, તમારા જેવો પ્રતિપાળક પિતા નથી. ખરેખર, તમારા જેવો સાચો અને શ્રેષ્ઠ પિતા કોઈ છેજ નહિ. પણ હવે તું કે જે અમારો પિતા છે તેને અમે અમારી ભેટ પહોંચાડીએ કેવી રીતે ? તેના હાથમાં અર્પણ કરીએ કેવી રીતે ? મને તો એકજ રીત આવડી ગઈ છે કે, તને અમારી ભેટ પહોંચાડવાને માટે નિત્ય તારા સંતોની સેવા કરવી અને તે પ્રમાણે હું કરતો રહું છું, તને તૃપ્ત કરવાને માટે હું તારા ભકતોને નિત્ય દાન દેતો રહું છું.

શબ્દાર્થ

(कुहचिद् विदे) કોઈ પણ જગ્યાએ જ્યાં જ્યાં વિદ્યમાન હોય એવા (मद्यते) તારૂં પૂજન, તારી સ્તુતિ કરનારા તારા ભકતોને માટે હું (रायः) ધનોને (दिवे दिवे) પ્રતિદિન, હમેશાં (आ) પૂરેપુરી રીતે (शिक्षियम् इत्) આપનોજ રહું છું. (मघवन्) હે પરમેશ્વર ! (त्वत् अन्यत्) તારા સિવાય બીજો કોઈ (नः) અમારો (आप्यं) સંબંધી, પ્રાપ્તવ્ય (नहि अस्ति) નથી, તથા તારા સિવાય કોઇ (वस्यः) શ્રેષ્ઠ (पिता) પિતા (चन) પણ અમારો કોઈ નથી.

१५ पोष

विश्वदानीं सुमनसः स्याम पश्येम नु सूर्यमुच्चरन्तम् ।
तथा करद् वसुपतिर्वसूनां देवाँ ओहानो अवसा गमिष्ठः ॥
(ऋ. ६-५२-५)

વિનય

કોઈ કોઈ માણસ કેટલીય જાતની ઇચ્છાઓ મનમાં સેવ્યા જ કરે છે ? પણ અમે તો માત્ર એટલુંજ ઇચ્છીએ છીએ કે, અમે સદા પ્રસન્ન રહીએ, આનંદમાં રહીએ, બધા વખત 'સુમનાઃ' રહીએ. વળી અમારો આનંદ પણ અજ્ઞાનજનિત આનંદ ન હોય અથવા વિપરીત પ્રકારનો આનંદ ન હોય. એટલા વાસ્તે અમે વિશ્વમાં એક બીજી વસ્તુ માગીએ છીએ તે એ છે કે, અમને નિરંતર નવો નવો પ્રકાશ મળતોજ રહે, અમે સૂર્યના ઉદયને સદા અમારી આંખ આગળ જોતા રહીએ, અમે જ્ઞાનના ઉદયની સદાય ઉપલબ્ધિ કરતાજ રહીએ. આ રીતે અમે જ્ઞાનપ્રકાશમાં ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરતા જઈને અધિક અધિક શ્રેષ્ઠ પ્રકારના આનંદનાં સુખ ચાખતા જઈએ અને તેથી કરીને અમે સદા આનંદિત રહીએ, પ્રસન્ન રહીએ. વસુઓના વસુપતિની પાસે, સંપૂર્ણ ઐશ્વર્યોના અધીશ્વરની પાસે અમે આના સિવાય બીજું કાંઈજ નથી માગતા. તેના અનંત ઐશ્વર્ય-ભંડારમાંથી અમે બસ આટલુંજ મેળવવા ઇચ્છીએ છીએ અને એનેજ અમે સર્વોત્તમ ઐશ્વર્ય માનીએ છીએ. અમે એ પણ જાણીએ છીએ કે, અમારો પ્રભુ દેવોનો દેવ છે, તમામ દેવોનું વહન કરે એવો છે, તમામ દિવ્ય ગુણોની સંપૂર્ણ પ્રાપ્તિ કરાવે એવો છે અને જ્યારે અમારા ઉપર કોઈ વિપત્તિ આવી પડે ત્યારે અમારી રક્ષા કરવા દોડી આવે છે, જ્યારે ભીડ પડે ત્યારે પોતાના ભક્તોની ભીડ ભાંગવા પોતાની તમામ રક્ષાઓ સહિત અમારી

વધારે થાય છે. અમે તો એટલુંજ માગીએ છીએ કે પ્રેમ-ની રક્ષાઓ પ્રતિદિન અમારી મદદે આવનાર અમારો વસુ-પતિ પ્રભુ અમને પોતાના દિવ્ય ગુણોની પ્રાપ્તિ કરાવતો રહીને અમારા ઉપર એવી કૃપા કરે કે અમે એના સૂર્ય-પ્રકાશમાં વિકસિત થતા જઈએ અને સદા આનંદિત રહી-એ, બધા વખત પ્રસન્ન મનવાળા બની રહીએ. બસ, આ ઉપરાંત અમે બીજું કાંઈજ માગતા નથી, બીજું કશું માગવ જેવું છે પણ નહિ.

શબ્દાર્થ

અમે (विश्वदानीं) સદા, સર્વકાળમાં (सुमनसः) આનંદિત પ્રસન્નમન (स्याम) રહીએ (नु) અને (उद्यरन्तं) ઉદય પામતા (सूर्यं) સૂર્યને (पश्येम) જોતા રહીએ, (वसूनां) ઐશ્વર્યોના (वसु-पतिः) ઐશ્વર્યાધિપતિ (देवान्) દેવોને, દિવ્ય ગુણોને (ओहानः) વહન કરનારો, પ્રાપ્ત કરાવનારો અને (अवसा आगमिष्ठः) રક્ષણ શક્તિની સાથે આવનારાઓમાં સર્વશ્રેષ્ઠ પ્રભુ (तथाकरत्) એવું કરતા રહે.

---

૧૬ પોષ

सुपर्णोऽसि गरुत्मान् पृष्ठे पृथिव्याः सीद, भासान्तरिक्षमापृण ज्योतिषा दिवमुत्तभान, तेजसा दिश उद् दृंह ॥

(યજુ૦ ૧૭-૭૨)

વિનય

હે જીવ ! તું તારી પોતાની જાતનેજ નથી ઓળખતો. તું તો 'सुपर्ण' છે. 'गरुत्मान्' છે. તું તો સુંદર પતનવાળો છે, તું સારી રીતે, સુંદર રીતે ઊંચે ઉડવામાટે સદા ઉન્નતિ કરવાને માટે ઉત્પન્ન થયો છે. તું સર્વ શુભ લક્ષણયુક્ત છે. તારો આત્મા ગુરુ છે, ગૌરવયુક્ત છે, અતિ મહાન છે. ઉઠ, ઉભો થા, અને આ પૃથ્વી ઉપર તારું આસન માંડ. તું સમસ્ત પૃથ્વીનો વાસી છે. તું એક ઘરનો,

એક સ્થળનો, એક દેશનો અથવા એક જાતિનો નથી, પણ આખી પૃથ્વીનો પુરુષ છે. તું પૃથ્વીની પીઠ ઉપર તારું આસન માંડીને ચમકી ઉઠ અને તારા પ્રકાશ વડે અંતરિક્ષને પૂર્ણ કરી દે. તું જ્યારે તારા માનસિક પ્રકાશનાં કિરણો ચારે તરફ ફેલાવી દઇશ, ત્યારે તારી પ્રભા વડે આ સંસારના તમામ માનસિક જગતની આંખો અંજાઇ જશે. નહિ, નહિ, તું તો વધારે ઊંચે ને ઊંચે ચઢતો જા અને તારા પોતાના તેજ વડે સમસ્ત દ્યુલોકને પણ તારી સાથે ઊંચે લેતો જા. આ દ્યુલોક જે દિવ્ય પુરુષોવડે વસાયેલો છે, જેમના આધારે રહ્યો છે, તેમના જેવીજ દિવ્યતા તારામા પણ છે. તું તારા આત્મપ્રકાશને જરા પ્રકટાવ તો ખરો. તારા દિવ્ય જ્યોતિનો ઝગઝગાટ જગતને જોવા તો દે. તારામાં પાર વિનાનો પ્રકાશ ભર્યો પડ્યો છે તેને બહાર તો પ્રકટાવ. એ રીતે તું પોતે ઊંચે ને ઉંચે ચઢતો જા અને તારા દિવ્ય પ્રકાશ વડે ચારે દિશાઓને, આખા અંતરિક્ષને અજવાળતો, પ્રકાશમાન કરતો, દિશાઓને પણ ઉન્નત કરતો તું આગળ ને આગળ ધપતો જા. તારું તેજ દિગ-દિગન્ત સુધી એવું ફેલાઈ જાય કે તારી સાધનાના બળ વડે ચારે દિશાના મનુષ્યોની પણ સાથે સાથે ઉન્નતિ થતી જાય, તેમને પણ તું દૃઢ અને ઉન્નત બનાવતો જાય. તું સાધારણ માનવીઓની માફક કેમ બેસી રહ્યો છે ? તું તો તે અગ્નિ છે કે જે પોતાના પ્રદીપન વડે સંપૂર્ણ સંસારને વ્યાપ્ત કરી લેવા સમર્થ છે અને એક દિવસ વ્યાપ્ત કર્યેજ છૂટકો છે. તું ઉઠ. તું સુપર્ણ છે, તું ગરુત્માન્ છે.

શબ્દાર્થ

તું (सुपर्णः) સુંદર ઉન્નતિ કરનારો (गरुत्मान्) ગૌરવયુક્ત આત્મવાળો (असि) છે, તું (पृथिव्याः) પૃથ્વીના (पृष्ठे) પીઠ ઉપર (सीद) બેસ, (भासा) તારા તેજ વડે (अन्तरिक्षं) અંતરિક્ષને (आपृण) ભરી દે, (ज्योतिषा) પોતાના જ્યોતિ વડે (दिवं) દ્યુલોકને (उत्तभान) ઉંચે લેતો જા અને (तेजसा) તારા તેજ વડે (दिशः) દિશાઓને (उद् दृंह) ઉન્નત કર.

१८ फोप

सत्यमिद् वा उतं वयं इन्द्र स्तवाम नानृतम् ।
महाँ असुन्वतो वधो भूरि ज्योतींषि सुन्वतः, भद्रा इन्द्रस्य रातयः

(ऋ० ८-६२-१२)

વિનય

ઇન્દ્રનાં પરમકલ્યાણકારી દાનોની અમે જે સ્તુતિઓ કરી છે, તે નિઃસંદેહ સાચી સ્તુતિઓ છે, જૂઠી નથી. અમે મહાન ઇન્દ્રનો જે મહાન મહિમા ગાયો છે તે પણ નિઃસંદેહ સાચો છે, જૂઠો નથી. અમે તે સાચા ઇન્દ્રના ગુણોનું કીર્તન કરીએ છીએ, કોઈ જૂઠા ઇન્દ્રનું નહિ, તે પણ અમે જાણીએ છીએ. અમે સાચા પરમેશ્વરની સ્તુતિ કરીએ છીએ, કોઇ જૂઠાની નહિ. એટલા માટે અમને વિશ્વાસ છે કે, અમારી આ સ્તુતિ કદી પણ નિષ્ફળ નહિ-જ જાય, તેનું ફળ અવશ્ય આવશેજ. અમારી આ સાચી સ્તુતિ અમને અવશ્ય ઇન્દ્રનું દર્શન કરાવી દેશે, અમને તેના કલ્યાણકારી દાનનો અનુભવ પણ કરાવી દેશે. અમારી આ સ્તુતિ એટલી સાચી છે કે તેના પ્રતાપે અમને એટલી શક્તિ પ્રાપ્ત થઇ છે કે આ સંસારમાં મોટા મોટા યજ્ઞો કરનારા (આત્મત્યાગનાં મહાન્ કાર્યો કરનારા) 'सुन्वत' લોકોનું જેટલું કલ્યાણ થાય છે બરાબર તેટલુંજ યજ્ઞ નહિ કરનારા 'असुन्वत्' લોકોનું અકલ્યાણ થાય છે તે અમે નજરોનજર જોઇ શકીએ છીએ. 'असुन्वत्' લોકોનો વધ થવાનું કારણ એ છે કે, તેઓ યજ્ઞ કરતા નથી તેથી કરીને તેમને યજ્ઞના બદલામાં ઇન્દ્રનાં કલ્યાણકારી દાન મળવાં જોઇએ તે નથી મળતાં. આથી ઉલટું 'सुन्वत्' લોકોનું કલ્યાણ થાય છે; કારણ કે તેમણે કરેલા યજ્ઞના બદલા

માં તેમને ઇન્દ્રના તરફથી તમામ જ્યોતિઓનાં ભારે ભારે દાન મળવાંજ કરે છે. અને એક વાર જેને જ્યોતિઓની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ તેને બીજી કશી વસ્તુ ન મળે ? હે મનુષ્યો ! તમે આવા પ્રત્યક્ષ અનુભવી શકાય એવા સત્યને પણ કેમ નથી જોઈ શકતા ? સત્ય ઇન્દ્રના આવા સત્ય સ્વભાવનો અનુભવ કેમ નથી કરતા ? અરે ! તમે કોણ જાણે કયી જુદી દુનિયામાં અથડાતા ફરો છો ? શા માટે તમે ઉપરાઉપરી ભૂલોના ભોગ થઈ પડો છો ? જુઓ, જુઓ, જગતમાં જે બીના બની રહી છે તે એજ છે કે અત્યાગીઓનો નિરંતર વધ થઈ રહ્યો છે અને આત્મત્યાગીઓ દહાડે દહાડે ઉન્નત થતા જાય છે. આ બધું ઇન્દ્રની 'ભદ્ર રાતિ' મળ્યાનું અને નહિ મળ્યાનું પરિણામ છે. ત્યારે ભલા, તમે પણ તેનો અનુભવ શા માટે નથી કરતા અને બધા મળીને એક સ્વરથી શા માટે બોલી નથી ઉઠતા કે "ઇન્દ્રની 'રાતિ' ભદ્ર છે, ખરેખર, ઇન્દ્રનાં દાન કલ્યાણકારી છે."

શબ્દાર્થ

(वयं) અમે (तं) તે (इन्द्रं) ઇન્દ્રની (वै उ) નિઃસંદેહ (सत्यं ग्ध्) ખાત્રીજ (स्तवाम) સ્તુતિ કરીએ છીએ, (अनृतं) જૂઠી (न) નહિ. જુઓ, (अतुन्वतः) યજ્ઞ નહિ કરનારા લોકોનો (महान्) ભારે (वधः) વિનાશ થઇ રહ્યો છે અને (तुन्वतः) યજ્ઞ કરનારાઓને (भूरि) ઘણી ઘણી (ज्योतींषि) જ્યોતિઓની બક્ષિસ [મળી રહી છે.] કેમકે (इन्द्रस्य) ઇન્દ્રનું (रातयः) દાન (भद्राः) કલ્યાણકારી છે.

१९ प्रैष

यमग्ने मन्यसे रयिं सहसावन् अमर्त्य ।
तमा नो वाजसातये वि वो मदे यज्ञेषु चित्रमाभर विवक्ष
(ऋ. १०-२१-

વિનય

હે સહસાવન્ ! હે શક્તિના ભંડાર ! તમે મ
છો. તમે જ્ઞાન, બળ આદિ બધીજ બાબતોમાં મહાન
અત્યંત મહાન છો. હે અમર અગ્નિ ! તમારી આવી
ત્તાનો અનુભવ કરીને હું તમારે શરણે આવ્યો છું. ત
શરણુ નીચે આવ્યા પછી મારે તમારી પાસે બીજું મ
વાનુંજ શું હોય ? મને તો શું માગવું અને શું ન મા
તેનું ભાનજ નથી. મારે કયી વસ્તુ ખપની છે અને
વસ્તુ ખપની નથી તેને બરાબર પારખી લેવા જેટલું મ
માં જ્ઞાનજ નથી. એટલા માટે હે અગ્નિ ! તમારી નજ
જે ઐશ્વર્ય મને આપવા જેવું લાગે તે મને આપી
તેનેજ મારી આગળ આવવા દો. મારા વિકાસને
અત્યારે મારે કયા ઐશ્વર્યની જરૂર છે તે હું સારી
નથી સમજી શકતો, તે તો તમેજ જાણો છો. એ
માટે મારી ઉન્નતિને માટે, મારા 'वाजसाति' (બળપ્રા
ને માટે જે 'रयि' (ઐશ્વર્ય) યોગ્ય હોય તે તમે ન
કરીને મને આપતા રહેજો. અરે ભૂલ્યો ! 'મારા બળલ
(वाजसाति)ને માટે' એવું મારાથી કહેવાયજ કેમ ? બ
લાભ કરીને મારે બીજું કરવું છે પણ શું ? મારે
તમારા 'विमद'ને માટે, તમારી તથા દેવોની વિશેષ પ્ર
ન્નતાને માટે, યજ્ઞોમાં તમારી પરિતૃપ્તિ કરવાને માટે
મારે તમારૂં આપેલું 'रयि' જોઇએ. તારા આપેલા આ
શ્યક રયિને પ્રાપ્ત કરીને, જ્ઞાન, બળ આદિ વડે સ
બનીને મારે તો તારે સારૂંજ યજ્ઞકર્મ કરવાં છે, બી

મારે કરવાનું પણ શું છે ? હે અગ્નિ ! યજ્ઞોમાં હું તારી પરિતૃપ્તિ કરી શકું એટલા માટે તારું 'ચિત્ર' ધન તું મને આપ. તું મને જે ઐશ્વર્ય આપીશ તે મારા હિતને માટે અદ્ભુત ગુણકારકજ હશે, એ મારે સારૂ તારી પવિત્ર અને પૂજ્ય બક્ષિસજ હશે. તેના વડે મારૂં નિઃસંદેહ કલ્યાણજ થશે. એટલા માટે હે અગ્નિ ! તું મને તારા ચિત્ર ઐશ્વર્યનું દાન કર, તારી પોતાની પરિતૃપ્તિને માટે આપ અને તે પરિતૃપ્તિ દ્વારા તું મહાન થા. તારા દિવ્ય રૂપવડે મહાન બનતો રહીને પણ મારી આ પરિતૃપ્તિ દ્વારા માનુષિક રૂપથી પણ મહાન થા.

શબ્દાર્થ

(सहस्रावन्) હે શક્તિના ભંડાર ! (अमर्त्य अग्ने) હે અમર અગ્નિ ! તું (यं) જેને (रयिं) મને આપવા જેવું ઐશ્વર્ય (मन्यसे) માનતો હોય (तं) તે (नः) અમને (वाजसातये) અન્નલાભને માટે, ઉન્નતિને માટે (आभर) આણી આપ. (यज्ञेषु) યજ્ઞોમાં (यः) તમારી (वि मदे) વિશેષ પ્રસન્નતા અથવા પરિતૃપ્તિને માટે (चित्रं) તે આશ્ચર્યકારક અથવા પૂજ્ય ધનને (आ) આણી આપ, (विवक्षसे) તું મહાન થાય છે.

२० पौष

हृदिस्पृशस्ते आसते सोम विश्वेषु धामसु ।
अध कामा इमे मम वग्नूयवो वि वो विविष्ठन्ते विवक्षसे ॥
(ऋ. १०-२५-२)

વિનય

હે સોમ ! તારા હૃદયને સ્પર્શ કરનારા તારા અનન્ય ભક્તો સ્થળે સ્થળે વિરાજમાન છે તે હું જાણું છું. દરેક ધામમાં, દરેક સ્થાનમાં, દરેક લોકમાં વસનારા તારા નિષ્કામ ભક્તો તારૂં ભજન કરતા હોય છે. હું મારી ભક્તિ

વડે તારા હૃદયને સ્પર્શ કરી શકીશ કે નહિ તે હું નથી જાણતો. ઓછામાં ઓછું એટલું તો હું સમજી ગયો છું કે, મારાથી તારી નિષ્કામ ભક્તિ નથી થઈ શકવાની. મારામાં તો ઘણીઘણી કામનાઓ ભરી પડી છે. મારામાં હજી મહત્ત્વાકાંક્ષાઓ છે, મોટા માણસમાં ગણાવાની, પ્રતિષ્ઠા મેળવવાની, સિદ્ધિઓને પ્રાપ્ત કરવાની, એવી એવી તો કેટલીય ઇચ્છાઓ હજી મારામાં વાસો કરી રહી છે. નાના પ્રકારના વસુઓને-ઐશ્વર્યોને-પ્રાપ્ત કરવાની અનેક તૃષ્ણાઓ મારામાં વિવિધ પ્રકારે જાગ્યાજ કરે છે. એટલું સાચું છે કે, મારી એ બધી ઇચ્છાઓ છેવટે તને પ્રસન્ન કરવાને, તને પરિતૃપ્ત કરવાને માટેજ ઉત્પન્ન થયા કરે છે. આખરે, એ બધી તનેજ સમર્પિત થઈ જવાની છે, તો પણ અત્યારે તેમનાથી મારું હૃદય ભરાઇ ગયું છે! હે સોમ! આ મારી કામનાઓને પૂર્ણ કરીને તું મારા હૃદયને હલકું ફુલ જેવું નહિ બનાવી દે? નહિ, તમે તેમને પૂર્ણ કરો અને મારી પરિતૃપ્તિ પામીને મહાન થઇ જાઓ. તારા હૃદય સુધી પહોંચી જનારા તારા જ્ઞાની નિષ્કામ ભક્તો તને વધારે સાચા અર્થમાં વધારી રહ્યા છે એ હું કબૂલ કરું છું, પણ આ મારી અર્થાર્થી ભક્તિ—અમુક હેતુની સિદ્ધિ માટે કરેલી સકામ ભક્તિ-મારી આ બધી ઇચ્છાઓ અંતે તો તારી વૃદ્ધિ કરવાને માટેજ છે. એટલા માટે હે સોમ! તમે મારી આ કામનાઓને પૂર્ણ કરો તો કદાચ હું પણ પેલાઓના જેવો તારો નિષ્કામ ઉપાસક બની જાઉં, તારા હૃદયને સ્પર્શ કરે એવો ભક્ત બની જાઉં.

શબ્દાર્થ

(સોમ) હે સોમ! (ते) તારા (हृदिस्पृशः) હૃદયને સ્પર્શ કરનારા ભક્તો (विश्वेषु धामसु) તમામ સ્થાનોમાં (आसते) બેઠા છે, વિરાજમાન છે. (अध) પણ મારામાં (इमे) આ (मम) મારી (वसूयवः) ઐશ્વર્યોને ઇચ્છનારી (कामाः) કામનાઓ (वः विमदे) તમારી પ્રસન્નતા અથવા પરિતૃપ્તિને માટે (वि तिष्ठन्ते) વિવિધ પ્રકારે ઉઠ્યા કરે છે, (वियक्षसे) તમે મહાન થાઓ છો.

२१ पोष

आ पवस्व दिशांपते आर्जीकात् सोम मीढ्वः ।
ऋतवाकेन सत्येन श्रद्धया तपसा सुतः इन्द्रायेन्दो परिस्रवः ॥

(ऋ० ९-११३-२)

વિનય

હે સોમ ! તમે ઇન્દ્રને માટે પરિસ્રુત થાઓ-તમારા રસનો પ્રવાહ વહેવડાવો-તમારા જ્ઞાનનો પ્રવાહ વહેવડાવો. હે જ્ઞાનમનભક્તિભાવ ! મારા આત્માને માટે તમે પરિસ્રુત થાઓ. ક્યાંથી તમે પરિસ્રુત થાઓ છો અને ક્યાંથી અભિસ્રુત થાઓ છો તે હું જાણું છું. હે દિશાઓના પતિ ! તમે ઉપરથી વરસો છો અને ચારે દિશાઓમાં વસનારા આખા સંસારને રસપ્રદાન કરીને સૌનું પરિપાલન કરો છો. તમે મારી અંદરની દિશાઓના, ચતુર્વિધ પ્રેરણાઓના પણ સંરક્ષક છો. પણ ઉપરની એક ખાસ જગ્યા જ્યાંથી તમે આવો છો તેનું નામ 'આર્જીક' છે, ઋજુભાવ છે, તે સરળતા અને સમતાની દુનિયા છે. જ્યાં સરળતા અને અકુટિલતા ન હોય ત્યાં તમારો પ્રાદુર્ભાવ કદી થતોજ નથી. સરળભાવ એજ તમારી જન્મભૂમિ છે. હે સિંચન કરનાર ! તમે 'આર્જીક'થી નીચે ઉતરી આવીને મારા સંપૂર્ણ અંતસ્તલને તમારા રસ વડે સિંચિત કરી દો. મારા રોમેરોમને તમારા અમૃતરસથી અભિષિક્ત કરી દો—નવરાવી દો. હે સોમ ! તમે આવી રીતે મારામાં પ્રવેશ કરો. તમે સત્ય વચન, સત્ય વ્યવહાર, શ્રદ્ધા અને તપ દ્વારા ઉત્પન્ન થઈને તમે મારામાં પ્રવિષ્ટ થાઓ. હું સારી રીતે જાણું છું કે, સત્ય વચન અને સત્ય કર્મોના નિયમોનું પાલન કર્યા વિના ભક્તિભાવનો ઉદય નથી થતો. શ્રદ્ધાપૂર્વક કષ્ટ સહન કર્યા વિના પ્રેમનો પ્રસાદ નથી મળતો. આ ચારે સાધનોને

સારી રીતે સાધિત કર્યા પછીજ જ્ઞાનનું નિષ્પાદન થાય છે અને ભક્તિરસનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. એટલા માટે વચન અને કર્મથી સત્યપાલન કરવાનું વ્રત લઈને અટળ શ્રદ્ધાપૂર્વક તેને ધારણ કરીને અને તે અર્થે કઠોર તપશ્ચર્યા કરતો રહીને હું તમારી પ્રાર્થના કરૂં છું કે હે સોમ ! તમે મારામાં પ્રવેશ કરો. મારો આત્મા તમારે માટે તલસી રહ્યો છે. આટલા માટે હે ઇન્દુ ! તમે મારામાં પરિસ્રુત થાઓ, આ આત્માને માટે ક્ષરિત થાઓ.

શબ્દાર્થ

(सोम) હે સોમ ! (दिशांपते) હે દિશાઓનું પાલન કરનારા ! (मीढ्वः) હે સિંચન કરનારા ! તમે (आर्जीकात्) સરળતાના લોકમાંથી (आपवस्व) ઉતરી આવો, ક્ષરિત થાઓ. તમે (ऋतवाकेन) સત્ય વચન થકી, (सत्येन) સત્ય વ્યવહાર થકી (श्रद्धया) શ્રદ્ધા થકી (तपसा) તપ થકી (सुतः) અભિષુત થઓ છો, ઉત્પન્ન થાઓ છો. (इन्दो) હે ઇન્દુ ! હે સોમ ! તમે (इन्द्राय) આત્માને માટે (परिस्रव) પરિસ્રુત થાઓ.

---

૨૨ પોષ

यत्र ज्योतिरजस्रं यस्मिन् लोके स्वर्हितम् ।
तत्र मा धेहि पवमान अमृते लोके अक्षिते, इन्द्रायेन्दो परिस्रव ॥
(ऋ० ९-११३-७)

વિનય

હે સોમ ! તમે ઇન્દ્રને માટે પરિસ્રુત થાઓ. હે જ્ઞાનમય પ્રકાશ ! તમે મારા આત્માને માટે પ્રાદુર્ભૂત થાઓ. હું તમારા અદ્ભુત મહિમાને જાણું છું. હું એ પણ જાણું છું કે તમે મને ઊંચામાં ઊંચા લોકસુધી લઈ જઈ શકો છો, તથા મને મોક્ષસુખ સુધી પહોંચાડી શકો છો. એટલા માટે હે પવમાન ! હે અતિ અતિ પવિત્ર ! તમે મને તે સ્વ...

લઈ જઈને બેસાડી દો કે જ્યાં પ્રકાશનો કદી પણ છેડો આવતો નથી, જ્યાં અવિનશ્વર જ્યોતિ ઝગઝગ્યા કરે છે. તમે મને એવા ધામમાં લઈ જઈને મૂકી દો કે જ્યાં અખંડ સુખ છે, જ્યાં અખંડ નિરવધિ આનંદ છે, એ રીતે તમે મને અમૃતના અક્ષીણ લોકની પ્રાપ્તિ કરાવી દો કે જ્યાં મૃત્યુનો કદી પ્રવેશ થઈ શકતો નથી, જ્યાં મૃત્યુની છાયા પણ પડી શકતી નથી, જ્યાં ક્ષયનો કદી સંભવ નથી, શંકા પણ નથી. હે સોમ ! હે ક્ષરિત થનારા સોમ ! તમે મને આવા અમૃતલોકમાં પહોંચાડી શકો છો, ઉપર કહ્યું તે બધાંની જ તમે મને પ્રાપ્તિ કરાવી દઈ શકો છો. તમારો હાથ પકડીને, તમારી મદદ વડે હું પરમધામ સુધી ગતિ કરી શકું છું. આટલા માટે મારો આત્મા તમારે સારૂ ઝંખી રહ્યો છે, ચાતકની માફક તમારી અમૃતવર્ષાની એક એક કણિકાને માટે વ્યાકુળ થઈ ગયો છે. આથી કરીને હે ઇન્દુ ! તમે મારામાં પરિસ્રુત થાઓ; આ મારા આત્માને માટે ક્ષરિત થાઓ.

શબ્દાર્થ

(यत्र) જ્યાં (अजस्रं) અવિનશ્વર (ज्योतिः) જ્યોતિ છે, (यस्मिन् लोके) જે લોકમાં (स्वः) સુખ, આનંદ (हितं) નિહિત છે, ભરી રાખ્યું છે, (पवमान) હે પવિત્રતમ સોમ ! તું (मा) મને (तत्र) ત્યાં (अमृते) મરણરહિત (अक्षिते) ક્ષયરહિત (लोके) લોકમાં (धेहि) સ્થાપિત કરી દે. (इन्दो) હે સોમ ! (इन्द्राय) આત્માને માટે તું (परिस्रव) પરિસ્રુત થા.

२३ कौप

प्रेह्य मीहि धृष्णुहि न ते वज्रो नियंसते ।
इन्द्र नृम्णं हि ते शवो हनो वृत्रं जया अप अर्चन्ननु स्वराज्यम् ॥
(ऋ० १-८०-३)

વિનય

હે ઇન્દ્ર ! હે આત્મા ! તું તારા રાજત્વને, તારી રાજસત્તાને, તારા રાજ્યને નથી ઓળખતો; તેમનો તું અનુભવ નથી કરી શકતો. તું તારા સ્વરાજ્યને ભૂલી ગયો છે. તું રાજા છે તેનું તને સ્મરણ રહ્યું નથી. આ શરીરનું રાજ્ય, આ શરીરની અંદરનું સામ્રાજ્ય, એ બધું તારૂંજ છે. એ સર્વનો તું રાજા છે. પણ અત્યારે તો ત્યાં તારી સત્તા ચાલતી નથી, પણ તારી જગ્યાએ ત્યાં વૃત્ર (આસુરી શક્તિ) પોતાનું થાણું જમાવી બેઠો છે. કામ, પાપ વગેરે પરદેશી શત્રુઓ તારૂં રાજ્ય બથાવી પડયા છે. તારી ઇન્દ્રિયો, તારી મનોવૃત્તિઓ, તારી વાસનાઓ, તારી બુદ્ધિઓ પણ અત્યારે તો એ વૃત્રનુંજ દાસત્વ કરી રહી છે. પણ ઓ ઇન્દ્ર ! વાસ્તવિક રીતે તો તેઓ તારી રૈયત છે, તારો હુકમ માનવાને બંધાએલી છે. પણ તું તારા રાજ્યની લગામ તારા હાથમાં લે ત્યારે ને ! માટે હે ઇન્દ્ર ! તું તારા સ્વરાજ્યને સંભારી લે, તારી આણ વર્તાવ અને તારી રૈયતના ઉપર પાછો ફરીથી રાજ્ય કરતો થઈ જા. તું તેમનો રાજા બની જા. તું તારા સ્વરાજ્યને પુનઃ પ્રાપ્ત કરવા તૈયાર થઈ જા. તારી સ્વરાજ્યસાધના કરવા મંડી જા. જો, જો, આ રાજ્યના ઉપર તારા સિવાય બીજો કોઈ આધિપત્ય નથીજ કરી શકતો. એ તો તારાજ અધિકારનો વિષય છે. એટલા માટેજ હે ઇન્દ્ર ! તું તારા સ્વરાજ્યની સ્થાપના કરવા સારૂ ઉઠીને ઉભો થઇ જા. જા, આગળ વધ. શત્રુની સાથે મુકાબલો કર. તેમને તારા બળનો સ્વાદ ચખાડ. તારા શત્રુઓ, જેઓ તારૂં સ્વરાજ્ય દબાવી બેઠા છે, તેમના દાંત ભાંગી નાખ, તેમનો પૂરેપુરો પરાજય કરી નાખ. તારૂં વજ્ર હાથમાં ધારણ કર. આ સંસારમાં

તારા વજ્રના પ્રહારને ખાળે એવી કોઇ તાકાત છેજ નહિ. તારી શક્તિની ગતિને રોકવા કોઇ સમર્થ નથી. તે અપ્રતિહત છે. તારૂં શસ્ત્ર અમોઘ છે. શું તું એમ કહેવા માગે છે કે, રાગ–દ્વેષ દુર્જેય છે ? ના, ના, તારા સંકલ્પરૂપી વજ્રને માટે કશુંજ દુઃસાધ્ય નથી. તારો પ્રતાપાગ્નિ એવો જ્વલંત છે કે રાગ–દ્વેષ આદિ તમામ કલેશ બળીને ખાક બની જશે. તારા સ્વરાજ્યની સ્થાપનામાં અડચણ કરે એવો હોયજ કોણ ? તારા સામર્થ્યને તું ઓળખતો અને અનુભવતો થાય એટલીજ વાર છે. સંસ્કાર ઘણા પ્રબળ છે એવું તું તારા મનમાં સમજતો લાગે છે ? તારી ભૂલ થાય છે. તું તારા બળને હજી પૂરૂં નથી ઓળખી શકયો તેમાં તું આવા ભ્રમમાં પડે છે. તારૂં બળ તો બેશક 'નૃમ્ણ' છે, સૌને નમાવી દે એવું છે, તે એકલુંજ વાસ્તવિક બળ છે. દૃઢમાં દૃઢ સંસ્કારોને પણ તે જડમૂળથી ઉખાડીને ફેંકી દેશે. તેમનું નામ-નિશાન પણ રહેવા ન પામે એવા ભૂંસી નાખશે. આ સંસારમાં આજસુધીમાં એવી એક પણ વસ્તુ પેદા નથી થઈ કે જેને તારૂં બળ નમાવી ન દે, જે તારા બળને આધીન ન થાય. આ રીતે હે ઇન્દ્ર ! તું તારા વજ્ર દ્વારા, તારા વીર્ય દ્વારા 'વૃત્રાસુર'નો વધ કર અને વિજયી બનીને તારી રૈયતના ઉપર ફરીથી તારી આણ વર્તાવ. તારૂં રાજ્ય તું સંભાળી લે. હે ઇન્દ્ર ! તું તારા સ્વરાજ્યની સ્થાપના કર, તારા પોતાના સ્વરાજ્યના ઉપર ફરીથી તારો અધિકાર જમાવ અને રાજ્ય કરતો થઈ જા.

શબ્દાર્થ

(इन्द्र) હે આત્મા ! તું (स्वराज्यं अनु) સ્વરાજ્યને અનુસાર (अर्चन्) સાધના કરતો રહીને (प्रेहि) આગળ વધ (अभीहि) (શત્રુની સાથે) મુકાબલો કર, (धृष्णुहि) શત્રુનું ધર્ષણ કર, તેમનો પરાજય કર. (ते) તારૂં (वज्रः) વજ્ર (न) નથી (नियंसते) રોકી શકાતું. (ते) તારૂં (शवः) બળ (हि) નિશ્ચયપૂર્વક (नृम्णं) સૌને નમાવે એવું છે, તે સાચું બળ છે. (वृत्रं) વૃત્રાસુરને, કામ અથવા પાપરૂપી વૃત્રને (हनः) તું હણ અને (अपः) તારી પ્રજાઓને (जय) જીતી લે.

છે. એટલા વાસ્તે ખોરાક તથા વસ્ત્રની બાબતમાં કાળજી રાખવી જોઇએ, કે જેથી વાતની વૃદ્ધિ થવા પામે નહિ. વાત, પિત્ત અને કફ કયી કયી ઋતુઓમાં સંચિત, કુપિત અને શાંત થાય છે તેની સમજણને વાસ્તે આ નીચે એક કોષ્ટક આપીએ છીએઃ—

દોષનું નામ	સંચિત	કુપિત	શાંત
વાત	ગ્રીષ્મમાં	વર્ષામાં	શરદ્‌માં
પિત્ત	વર્ષામાં	શરદ્‌માં	હેમન્તમાં
કફ	શિશિરમાં	વસંતમાં	ગ્રીષ્મમાં

આ કોષ્ટક ઉપરથી જણાશે કે, શિશિર ઋતુમાં કફનો સંચય થાય છે. આ ઋતુની શીતળતા અને તેની સાથે શુષ્કતાને લીધે સંચિત થએલો કફ આ ઋતુમાં તો કુપિત નથી થતો, પણ આગળ જતાં વસંત ઋતુમાં કુપિત થાય છે. એટલા માટે આ ઋતુમાં ઘીવાળા પદાર્થોનું અતિશય સેવન કરવાનું છોડી દેવું, કે જેથી કરીને શરીરમાં કફનો વધારે પડતો સંચય થવા પામે નહિ.

હિન્દી લોકોક્તિ અનુસાર માઘ મહિનામાં સાકર ન ખાવી અને ફાગણ મહિનામાં ચણા* ન ખાવા.

---

* પણ ફાગણ મહિનામાં હોળીને દહાડે આખો ગુજરાત ધાણી ચણા ખાય છે અને ખાવા જોઇએ પણ ખરા, કારણ કે ચણા કફ તોડે છે. હિન્દી કહેવતો અહીં એમના પ્રાન્તને લાગુ પડતી હશે, પણ ગુજરાતને તેમની સાથે કાંઈ લેવા દેવા નથી. —અનુવાદક

माघ मास

માઘ માસ (મકર રાશિ) માટે

प्राणदायक व्यायाम

પગના ગોટલાને મજબૂત કરનારી કસરત

અગાઉ બતાવેલી રીત મુજબ ઉભા રહો. હાથ નીચે લટકતા રાખો અને છાતી આગળ કાઢો. હથેળીઓ શરીરની બાજુ તરફ રહે એવી રીતે હાથ રાખીને મુઠ્ઠીઓ જોરથી ભીડવી અને હાથની માંસપેશીઓને ખૂબ તંગ કરવી. આટલું કર્યા પછી પગના અંગૂઠાના ઉપર ભાર દઈને ઉભા થવું અને ઢીંચણમાંથી વળીને આખા શરીરને જમીનથી જેટલું નજીક લાવી શકાય તેટલું લાવવું. પછી પાછા ધીને ધીમે ઉભા થઇ જવું. આ કસરતમાં શરીરનો બધો ભાર પગના અંગૂઠા ઉપરજ રહેવો જોઇએ અને પગની એડીઓ તો ભોંયને અડકવીજ ન જોઇએ. શરીર જેટલો વખત નીચેની બાજુએ જતું હોય તેટલો વખત એક ઉંડો શ્વાસ લેવો અને ઉભા થતા સુધીમાં તેને બહાર કાઢી નાખવો.

મનને પગની માંસપેશીઓમાંજ પરોવી રાખવું.

ધ્યાનઃ—"મારા પગ મજબૂત બને છે, પગની માંસપેશીઓ મોટી અને બળવાન બને છે, મારામાં ચાલવાનું અપાર સામર્થ્ય છે. હું પૂર્ણ સ્વસ્થ બનતો જાઉં છું."...એવી મતલબનું ધ્યાન કરવું.

વૈશાખ, શ્રાવણ અને કાર્તિક માસની કસરતો પણ ગૌણ રીતે પગની માંસપેશીઓને લાભ કરે છે.

ॐ

१ आधि

मूषो न शिश्ना व्यदन्ति माध्यः स्तोतारं ते शतक्रतो ।
सकृत्सु नो मघवन्निन्द्र मृळयाधा पितेव नो भव ॥

(ऋ. १०-३३-३)

વિનય

હું તારો સ્તોતા છું, તારું સંધ્યા-વંદન કરનાર તારો ભક્ત છું, તારું અર્ઘ્ય હવન, પૂજન ઇ૦ હમેશાં યથા-નિયમ કરતો રહું છું. છતાં પણ હે શતક્રતો! પેલી 'આધિ'ઓ, પેલી માનસિક પીડાઓ મને કોતરી ખાય છે. કાંજી પાયેલા સૂતરને જેમ ઉંદર ચારે બાજુએથી કરડી ખાય છે, તેમ પેલી માનસિક પીડાઓ મને વિવિધ પ્રકારે સતાવ્યાજ કરે છે, મને કોતરી ખાય છે. મારા મનમાં ભરાઇ રહેલી અસંખ્ય અતૃપ્ત વાસનાઓ મને કરડી ખાય છે, કામ-ક્રોધ-લોભ મારામાં ઉભરાયા કરે છે, રાગ-દ્વેષ મને દુઃખ દીધાજ કરે છે, નાના પ્રકારના મોહ મારા ઉપર સ્વાર થઇને મને હંકાવ્યાજ કરે છે, ભયંકર ભય મને ડરાવ્યા કરે છે, મદ મત્સર મને તેમની ચાબૂકોનો માર માર્યા કરે છે, વિવિધ પ્રકારની ચિંતાઓ મને રાત-દહાડો ચોંટયા કરે છે. આ રીતે અગણિત 'આધિ'ઓ મારા ઉપર ચારે બાજુએથી ચઢી આવે છે અને મને ક્ષણે ક્ષણે વ્યાકુળ કરી દે છે, એક પળવાર પણ મને ચેન પડવા દેતી નથી. હે મારા પ્રભુ! હવે મારે ક્યાં સુધી આ બલાઓના ભોગ થયા કરવું? ક્યાં સુધી અશાંતિ, અસ્વ-

સ્થતાની પીડા મારે સહન કર્યા કરવી ? આ દુઃખમાંથી મને કોણુ છોડાવશે ? આ તારા સ્તોતાની, તારા ભક્તની વહારે કોણુ ધાશે ? હે મઘવન્ ! હવે તો તમેજ મને એક વારનો સામટો પૂરેપુરો સુખી કરી દો. પેલી આધિઓને વીખેરી નાખીને, પેલા ઉંદરડાઓને નસાડી મૂકીને મને સુખી કરી દો, મારા પિતાની માફક મારા પાલક, મારા રક્ષક બની જાઓ. તારા સિવાય આ સંસારમાં મારો રક્ષક, મારો પિતા, મારો બેલી બીજો છે પણ કોણ ! એટલા માટે હે ઈન્દ્ર ! મારા, તમારા સ્તોતાના, તમારા પુત્રના તમે પિતા બની જાઓ, રક્ષક થઈ જાઓ. પિતાની પેઠે મને ઉંચકીને તમારા ખોળામાં બેસાડી દો, મને તમારી શાંત, ઉપદ્રવરહિત, નિર્ભય, સુરક્ષિત છત્રછાયામાં બેસાડી દો, કે જ્યાં પેલી આધિઓથી આવી શકાયજ નહિ પેલા ઉંદરડાઓથી જ્યાં આગળ ફરકાયજ નહિ.

શબ્દાર્થ

(शतक्रतो) હે બહુ કર્મવાળા ' (ते) તારા (स्तोतारं) સ્તોતાને (मा) મને (आध्यः) માનસિક પીડાઓ (वि अदन्ति) વિવિધ પ્રકારે ખાઈ જાય છે. (मूषो न) જેમ ઉંદર (शिश्ना) પાંજણી પાએલા સુતરને કરડી ખાય તેમ. (मघवन्) હે ઐશ્વર્ય વાળા ! (इन्द्र) હે ઇન્દ્ર ! તું (नः) અમને (सकृत्) એક વાર (सु) સારી રીતે (मृळय) સુખી કરી દે, (अध) અને (नः) અમારા (पिता इव) પિતાના જેવો રક્ષક (भव) બની જા.

કાંઇજ લેવા દેવા નથી. અમારી દૃષ્ટિએ તો એ બધાંની કોડીની પણ કિંમત નથી. એ બધાંજ સારહીન છે. કારણ કે અમે હવે બરાબર સમજી ગયા છીએ કે, આ સંસારમાં તારા સિવાય બીજા કોઇ પણ વિષયમાં કશું સુખજ નથી, તારા સિવાય આવડા મોટા સંસારમાં બીજું કોઇ સુખ આપી શકે એવું છેજ નહિ, સુખ આપવાની બીજા કોઈનામાં તાકાતજ નથી. અમે તો આ સંસારની એકે એક વસ્તુ પારખી પારખીને જોઈ લીધી છે કે જ્યાં તું ન હોય એવી કોઇ પણ વસ્તુમાં સુખ આપવાનો ગુણ હોતોજ નથી. માટે હે પુરુહૂત ! જેને હમેશાં અનેક માણસો પોકારતા આવ્યા છે એવા હે પ્રભો ! તારો આશ્રય છોડીને અમારે જવું પણ ક્યાં ? એટલા વાસ્તે હે મઘવન્ ! અમે તો એક વાર સર્વતોભાવે તારા બની ગયા પછી શાંતજ થઈ ગયા છીએ, તારાજ બની ગયા છીએ, પૂરેપુરી રીતે તારા બની ગયા છીએ.

શબ્દાર્થ

(इन्द्र) હે પરમેશ્વર! (वयं) અમે (घ) નિશ્ચયપૂર્વક (ते) તારા થઇ ગયા છીએ અને (त्वे) તારામાં, તારો આશ્રય લઇને (इत उ) જ, નિશ્ચયપૂર્વક અમે (विप्राः) જ્ઞાની, વિપ્ર, વિદ્વાન (अपि) પણ (स्मसि) થઇએ. (पुरुहूत) ઘણા જણ જેને પોકારે છે એવા હે પ્રભુ! (मघवन्) હે ઐશ્વર્યવાળા ! (त्वत्) તારા સિવાય (अन्यः) બીજો (कश्चन) કોઇ (मर्डिता) સુખ આપનાર (हि) નક્કી (न अस्ति) નથી.

હજારો લાખો બ્રહ્માંડો ભેગાં મળીને પણ તારી વિશાળતાનો, તારી ગંભીરતાનો પાર પામી ન શકે, તેમનું માપ કાઢી ન શકે. તો પછી હે ઇન્દ્ર! અમે અતિ અતિ ક્ષુદ્ર જીવડાંઓ અમારા અત્યંત તુચ્છ જ્ઞાન વડે તને કેવી રીતેજ વ્યાપ્ત કરી શકીએ? તારી કલ્પના કરવા જતાં પણ અમારી વિચારશક્તિ હારી જાય છે, અમારી બુદ્ધિ સ્તબ્ધ થઈ જાય છે, ચૂપ થઈ જાય છે. અમે તો એટલુંજ કહી શકીએ કે "તમે અનંત છો, તમે અનંત છો; હે પ્રભો! તમે સીમારહિત છો, અપાર છો, તમે કલ્પનાથી પણ અગોચર છો, સર્વ રીતે અગોચર છો."

શબ્દાર્થ

(इन्द्र) હે પરમેશ્વર! (यत्) જો (ते) તારા (शतं) સો (द्यावः) દ્યુલોક હોય (उत) અને જો (शतं) સો (भूमीः) ભૂમિઓ (स्युः) હોય [તોપણ તેઓ તને નથીજ માપી શકતા]. (वज्रिन्) હે અનંત સામર્થ્યવાળા! (सहस्रं) હજારો, અનંતો (सूर्याः) સૂર્યો (त्वा) તને (न) નથી વ્યાપ્ત કરી શકતા અને (जातं) આ ઉત્પન્ન થએલો સંસાર તથા (रोदसी) આ વિશાળ દ્યાવા-પૃથિવી, આ જમીન અને આકાશ હજારોગણાં થાય તો પણ (न अनु अष्ट) તને વ્યાપ્ત નથી કરી શકતાં, તારી અનંતતાનો પાર નથી પામી શકતા.

४ माघ

न पापासो मनामहे नारायासो न जल्हवः ।
यदिन्न्विन्द्रं वृषणं सचा सुते सखायं कृणवामहै ॥
(ऋ. ८-६१-११)

વિનય

જુઓ, અમે 'વૃષણ' ઇન્દ્રને અમારો સખા બનાવી દીધો છે, બળવાન અને સર્વશક્તિમાન ઇન્દ્ર જે તમામ કામનાઓને વરસાવનાર છે, જે તમામ કામનાઓની તૃપ્તિની વૃષ્ટિ વરસાવે છે તેને અમે અમારો સખા બનાવી દીધો છે. અમે તેને અમારો એવો સખા બનાવી દીધો છે કે અમારાં હરિકીર્તનોમાં, અમે બધા ભેગા થઇને ધ્યાન કરવા બેસીએ છીએ તે વખતે, અમારાં યજ્ઞકર્મોમાં, સોમરસને નીચોવવાના અમારા તમામ પ્રસંગોમાં, એવા એવા તમામ અવસરોમાં અમે એકત્ર થઇને, તન્મય બનીને હમેશાં તે ઇન્દ્રની મિત્રતાનો અનુભવ કરીએ છીએ. તમારૂં શું એવું પૂછવું છે કે, અમે તેની સાથે આવી મૈત્રી જોડી કેવી રીતે? અમે તેનું સખ્ય પ્રાપ્ત કર્યું કેવી રીતે? એનું કારણ એ છે કે, અમે પાપી થઇને, પાપ કરીને તેની ઉપાસના નથી કરતા, પાપથી હાથ ખરડીને તેની સેવા–શુશ્રષા નથી કરતા. પોતે પરમેશ્વરના ભક્ત કહેવાવું, અમે ઈશ્વરને માનીએ છીએ એવો દાવો કરવો અને છતાં સાથે સાથે પાપ કરતા જવું, સત્ય બ્રહ્મચર્ય આદિ નિયમોનો ભંગ કરવો એ કેટલું બધું શરમભરેલું કહેવાય? માટે અમે તો નિષ્પાપ થઇનેજ પરમેશ્વરની ઉપાસના કરીએ છીએ. વળી બીજું, અમે કદી પણ દાનહીન બનીને પરમેશ્વરનું ભજન કરવા નથી બેસતા. અનુદાર થવું, હૃદયને સંકોચવું, આત્મત્યાગ કરવાનો અવસર આવે ત્યારે ડરીને પાછાં પગલાં કરવાં અને પરમેશ્વરના રસ્તા ઉપર ચાલવું, એ બે એકબીજાથી તદ્દન ઉલટી વાતો છે. માટે અમે તો એવો નિયમ કરી રાખ્યો છે કે, સર્વસ્વનો ત્યાગ કરવો પડે તો તે કરવો,

અમારી પોતાની જાતને હોમી દેવી પડે તો હોમી દેવી અને એ રીતે ભગવાનનું ભજન કરવું. જવલનરહિત-યજ્ઞરહિત-બનીને અમે ઇન્દ્રનું આરાધન કદી પણ નથી કરતા. જેઓ અગ્નિનું આધાન નથી કરતા, જેઓ પોતાની જાતને પ્રજ્વલિત નથી કરતા તેમની સ્તુતિ, તેમની પ્રાર્થના નિષ્ફળ જાય છે, તે ઇન્દ્ર સુધી પહોંચતીજ નથી, તેનો અને પરમેશ્વરનો યોગ કરાવી શકતીજ નથી. એટલા માટે અમે તો અગ્નિચર્યા કરતા રહીને, અમારી પોતાની જાતને સારી રીતે પ્રદીપ્ત કરીનેજ અમે ઇન્દ્રની આરાધના કરવા બેસીએ છીએ. અમે ઇન્દ્રનું હૃદય જીતી લીધું છે તેનાં આ ત્રણ કારણો છે. અરે ! એ ઇન્દ્ર તો આપણને-સૌ મનુષ્યોને એકી સાથે પોતાના મિત્રો બનાવી શકે છે અને બનાવવાને તૈયાર પણ છે અને એના જેવો સર્વશક્તિમાન તથા સર્વ કામનાઓને પૂર્ણ કરે એવો મિત્ર બીજો કોણ મળવાનો હતો ? પણ એના મિત્ર બનવાને માટે પેલી ત્રણ શરતો તો પૂરી કરવીજ જોઇશે. જો આપણે પાપી થયા વગર, અદાની થયા વગર અને અનગ્નિ (અગ્નિરહિત) થયા વગર તેની પાસે જઇને ઉભા રહીશું, આપણે નિષ્પાપ, ઉદાર અને પ્રજ્વલિત બનીને તેની મિત્રતાની માગણી કરીશું, ઉપર કહ્યા તે ત્રણ ગુણોને ધારણ કરીને આપણો હાથ લંબાવીશું તો ઇન્દ્ર પણ તેનો હાથ આગળ કરશે અને આપણને પોતાના મિત્રો ગણી લેશે.

શબ્દાર્થ

અમે (न) ન તો (पापासः) પાપી બનીને, (न) ન તો (अरायासः) અદાની થઇને, (न) ન તો (जल्हवः) અપ્રજ્વલિત થઇને (मनामहे) ઇન્દ્રને મનાવીએ છીએ, તેની ઉપાસના કરીએ છીએ. (यत् इत्) જે કારણને લીધેજ અમે (नु) હવે (वृषणं) બળવાન, કામનાઓને વરસાવનાર (इन्द्रं) પરમેશ્વરને (सुते) અમારાં યજ્ઞકર્મોમા (सचा) એકત્ર બનીને તન્મય થઇને (सखायं कृणवामहे) અમારો સખા-મિત્ર બનાવી દઇએ છીએ.

५ माघ

अकर्मा दस्युरभि नो अमन्तु रन्यव्रतो अमानुषः ।
त्वं तस्यामित्रहन् वधो दासस्य दम्भय ॥
(ऋ० १०-२२-८)

विनय

હે પરમેશ્વર! તારો અમિત્ર, તારો શત્રુ થઈજ કોણ શકે અને તારો શત્રુ થઈને આ તારા સંસારમાં જીવી શકે પણ કેવી રીતે? નહિ, નહિ, માણસ તો એટલી હદ સુધી અધોગતિએ પહોંચી જાય છે કે તારો દુશ્મન બનતાં પણ અચકાતો નથી. માણસ તારો શત્રુ ત્યારેજ થાય છે, કે જ્યારે તે તારા સંસારની સાથે દુશ્મનાવટ કરે છે, જ્યારે તે સંસારનો ઉપક્ષય કરનાર 'दस्यु' બની જાય છે. 'दस्यु' તો તેજ માણસને કહી શકાય, કે જે અકર્મી થાય છે, કર્મહીન બને છે, એદીખાઉ થાય છે, જે કર્મ કર્યા વિના બીજાની મહેનતનું રળેલુ ખાઈને જીવવા ઇચ્છે છે, જેને મહેનત કરવી નથી અને બેઠાં બેઠાં ખાવું છે. જેને યજ્ઞ કરવો નથી અને ફળનો ઉપભોગ કરવો છે. આવો માણસ પોતાના આવા અકર્મ દ્વારા જગતને હાનિ કરે છે, જગતની સંપત્તિનો ક્ષય કરે છે, એટલા માટે તેને 'दस्यु' અથવા 'दास' કહ્યો છે. એવા દસ્યુ 'अमन्तु' અમનનશીલ હોય છે. જો તેઓ મનન કરતા થાય, જો વિચાર કરવા લાગે તો તેઓ કદી અકર્મી પણ ન રહે અને દસ્યુ પણ ન થાય. પરંતુ એમના નિયમ તો તદ્દન અવળા છે, એમણે તો કોઈ જુદાજ પ્રકારનાં અવળાં વ્રત લીધેલાં છે. તેઓ મનન કરેજ શા માટે? તેઓ અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય એવાં સાચાં વ્રતોની જગ્યાએ હિંસા, અસત્ય, સ્તેય એવાં નહિ કરવાનાં કામ બેધડક કર્યે જાય છે. એટલે મનુષ્ય મટીને 'अमानुष'—મનુષ્યના દરજ્જાથી નીચે ઉત-

રી પડેલા, નામનાજ માણસ બની જાય છે. આવા મનુષ્
ત્વહીન મનુષ્યો તારી સાથે શત્રુતા ન કરે તો બી
કરવાના પણ શું ? આવા દસ્યુઓ જ્યારે અમારી સા
થાય છે, અમારા ઉપર હુમલો કરવા આવે છે ત્યારે
'अमित्रहन्' ! અમિત્રને-શત્રુને હણનાર ! આવા શ
અથવા દસ્યુને માટે, જગતને હાનિ પહોંચાડનારાઓને મા
તું વધરૂપ બની જાય છે, તારા સહજ સ્વભાવ વડે
તેમના મૃત્યુરૂપ બની જાય છે. હે ઇંદ્ર ! તું હમેશાં આવ
દસ્યુઓનું દંભનજ કરતો રહેજે, તું એવાઓનો વિનાશ
કરતો રહેજે અને તેમ કરીને તું સંસારનું રક્ષણ કરજે, પાલ
કરતો રહેજે.

શબ્દાર્થ

હે ઇન્દ્ર ! (अकर्मा) કર્મહીન મનુષ્યો (दस्युः) દસ્યુઓ
ઉપક્ષય કરનારાઓ, જે (नः) અમારી (अभि) સામે થઇને
હુમલો કરે છે, (अमन्तुः) તેઓ મનન નહિ કરનારા (अन्यव्रतः)
અવળા વ્રત લેનારા અને અવળા કર્મ કરનારા (अमानुषः) અને
મનુષ્યના સ્વભાવથી નીચે ઉતરી પડેલા હોય છે. (अमित्रहन्) હે
શત્રુને હણનાર ! (तस्य) તે (दासस्य) દસ્યુનો (त्वं) તું (वधः)
વધ, મૃત્યુ થાય છે, (दंभय) તેનો નાશ કરજે.

---

૬ माघ

अग्ने ता न इन्द्र गन्तु मन्यार्ऽहिमन्तीत्तरहृनाः ।
यिग्राम याणां सुजो धेननां न वाविरः ॥

(ऋ. १०-२२-११)

વિનય

હે પ્રભો ! અમે તમારી આગળ જે જે પ્રાર્થના
કરીએ છીએ તે બધી ગુપ્તજ કરીએ છીએ. અમ રી અંદર
પ્રાર્થનાઓ સર્વથા દિવ્યરહિત છે, કેવળ અનિષ્ટ ...

નથી, હમેશાં સૌનું સર્વ પ્રકારે ભલું થાઓ એવીજ કામનાયુક્ત છે અને એ બધીજ પ્રાર્થનાઓ અમારા નિર્મળ અંતઃકરણમાંથી નીકળેલી છે અને અમારા હૃદયના સાચા આવેગથી ભરેલી છે તેથી કરીને તેઓ અવશ્ય તમારી છેક નજીક પહોંચી જઇને તમને સ્પર્શ કરશે, તમારા હૃદય સુધી પહોંચી જશે અને તમારા હૃદયના ઉપર અસર કરશે. હે પરમેશ્વર ! અમારી એવી પ્રાર્થનાઓને તમે અવશ્ય સાચી પાડો, ક્રિયાવંત કરો, સફળ કરો. જેમ દુઝણી ગાયની મારફતે તે ગાયના માલિકને નાના પ્રકારની ભોગ્ય વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તેજ પ્રમાણે અમારી આ પ્રાર્થનાઓ ધેનુ બનીને અમને અમારા અભીષ્ટ ભોગ, સુખ, ફળ વગેરેથી પરિપૂરિત કરી દે અમારી આ પ્રાર્થનાઓ દ્વારા અમે જે જે ક્રિયા અથવા ફળરૂપ ભોગ ઇચ્છીએ છીએ, તે અમે અવશ્ય પ્રાપ્ત કરી લઇએ. હે વજ્રવાળા ! હે શક્તિમય ! તમારી આગળ નિવેદિત કરેલી પ્રાર્થનાઓ અને તે પણ પાછી તદ્દન હિંસારહિત, સ્વાર્થબુદ્ધિરહિત અને તમારા હૃદયને સ્પર્શ કરે એવી પ્રાર્થનાઓ અસત્ય અને અપૂર્ણ નીવડેજ કેવી રીતે ?

શબ્દાર્થ

(इन्द्र) હે પરમેશ્વર ! (ते) તારી આગળ કરવામાં આવેલી (ताः) તે (अहिंसन्तीः) હિંસારહિત, સૌનું ભલું ઇચ્છનારી પ્રાર્થનાઓ (उपस्पृशः) તારી ખૂબ નજીક પહોંચી જઇને તને સ્પર્શ કરે એવી પ્રાર્થનાઓ (अस्मे) અમારે માટે (सत्या) સાચી સફળ (सन्तु) નીવડે; તેઓ એવી નીવડે કે (यासां) તે પ્રાર્થનાઓના, તે પ્રાર્થનાઓ દ્વારા માગેલા (भुजः) ભોગોને ફળોને (वज्रिवः) હે વજ્રવાળા ! અમે (धेनूनां न) દુઝણી ગાયોની (ભોગોની) જેમ (विदाम) પ્રાપ્ત કરીએ.

આડા પડયા છે તે જો ભરાઇ જાય અને અમારૂં હૃદય વિશાળ ઉદાર તથા પ્રભુપ્રેમથી ભરપૂર બની જાય તો અમારા દ્વેષની ભાવનાને ઉભા રહેવા જેટલી જગ્યા પણ નહિ મળે; એટલા માટે તે પૂરણ કરનારા પ્રભુને અમે વારંવાર યાદ કરીએ છીએ અને તેને માટે પોકાર કર્યા કરીએ છીએ. અરેરે ! હવે તો અમને તેજ પુરુહૂત પપ્રિ પરમેશ્વર આ દ્વેષ-સાગરની પાર ઉતારી દે, આ દુસ્તર સાગરને સામે કિનારે પહોંચાડી દે એટલે બસ.

શબ્દાર્થ

(सः) તે (पप्रिः) પૂરણ કરનાર (पुरुहूतः) ઘણા જેને માટે પોકાર કરે છે એવા (इन्द्रः) પરમેશ્વર (नावा) નૌકા દ્વારા પોતાના શરણરૂપી તરવાના સાધન દ્વારા (नः) અમને (स्वस्ति) કુશળતાપૂર્વક (विश्वा द्विषः अति) તમામ દ્વેષોને ઓળંગાવીને (पारयाति) પાર ઉતારી દે.

---

૧૧ માઘ

स नः शक्रश्चिदाशकद् दानवाँ अन्तराभरः ।
इन्द्रो विश्वाभिरूतिभिः ॥ (ऋ. ८-३२-१२)

વિનય

તે શક્ર પરમેશ્વર અમને પણ શક્તિસંયુક્ત બનાવી દે. અમે અશક્ત લોકો-ડગલે ને પગલે ગબડીઆં ખાનારા બળહીન લોકો-શક્તિની યાચના કરવા બીજે ક્યાં જવાના હતા ? તે સર્વશક્તિમાન ઇન્દ્રને છોડીને બીજા કોની પાસેથી શક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની અમે આશા પણ રાખી શકીએ ? અહો ! એ શક્ર તો 'दानवान्' અને 'अन्तराभर' છે. એવા પરિપૂર્ણ પરમેશ્વર તો કોઇની પાસેથી કશું લેતા નથી, એ તો હમેશાં સૌને આપ્યા જ કરે છે. તે દાનવાન

બનીને અમારાં અંતરોને, અમારાં છિદ્રોને, અમારી ત્રુટિઓને પૂર્ણ કરે છે, અમારાં અંતસ્તલને (ત્યાંના દોષો અને ત્રુટિઓને) તે ભરી દે છે. અંદરના ભાગમાં જે કાંઈ ખામી હોય તેને પૂર્ણ કરે છે, અંદરની બાજુએથી અમારાં આંતરસ્થળને ભરપૂર કરી દે એવા છે. એ ઇન્દ્ર ધારે તો પોતાની તમામ ઊતિઓ સહિત, પોતાની તમામ રક્ષાશક્તિઓ સહિત, સઘળી પાલન કરવાની શક્તિઓ સહિત, તમામ તૃપ્તિઓ સહિત અમારી તમામ તંગીઓ દૂર કરી શકે છે અને અમને અંદરથી ભરપૂર કરી દઈને શક્તિમાન કરી શકે છે. ઉન્નતિને માર્ગે કૂચ કરતાં ડગલે ને પગલે અમારી અશક્તિનો અમને અનુભવ થયાજ કરે છે. આવી રીતે અમારી ભયંકર અશક્તિનો અને ભારે નબળાઇનો અમને અનુભવ થાય છે ત્યારેજ અમે આજે શક્તિને માટે યાચના કરતા ઉભા છીએ. અને જ્યારથી અમને સમજાઈ ગયું છે કે, શક્તિ તો અંદરથીજ મળવાની છે અને અમારાં અંતરને શક્તિથી ભરપૂર કરી દેનાર એકલા શક્ર પ્રભુજ છે ત્યારથી અમે તેનેજ બારણે અડંગો નાખીને બેઠા છીએ. આજે અમે પ્રત્યક્ષ જોઈ શકીએ છીએ કે, એ શક્રના સિવાય આખા સંસારમાં શક્તિનો આપનાર બીજો કોઇ છેજ નહિ, અમારાં અંતરને ભરપૂર કરનાર પણ કોઈ હોય તો તે એકજ છે. બસ, હવે તો તે સર્વશક્તિમાન શક્રજ અમને શક્તિથી ભરપૂર કરી દે, તે સર્વસમર્થ ઇન્દ્ર અમને શક્તિ પ્રદાન કરી દે.

શબ્દાર્થ

(सः) તે (शक्रः) શક્તિમાન (नः) અમને (चित्) પણ (आ शकत्) શક્તિયુક્ત કરે, સમર્થ કરે કારણ કે તે (दानवान्) દાન દેનાર (अन्तराभरः) અંતસ્તલને અંદરથી ભરપૂર કરનાર અંદરની બાજુએથી [છિદ્રોને, ત્રુટિઓને] ભરી દેનાર છે. (इन्द्रः) તે પરમેશ્વર પોતાની (विश्वाभिः) તમામ (ऊतिभिः) રક્ષાઓ વગેરે વડે [અમને શક્તિયુક્ત કરે, સમર્થ બનાવે].

१२ म्नाय

त्वं ह्यग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण सन् सता ।
सखा सख्या समिध्यसे ॥ (ऋ० ८-४३-१४)

વિનય

હે અગ્નિ ! તને નિઃસંદેહ અગ્નિ વડેજ પ્રદીપ્ત કે
શકાય છે. આ સંસારમાં જેમ આગ વડે આગ સળગા
શકાય છે, એક જ્ઞાની વિપ્ર દ્વારા બીજો માણુસ પણ જ્ઞા
સંપન્ન થઇ શકે છે, વિપ્ર (સર્વજ્ઞ) આચાર્ય દ્વારા બ્રહ્મચા
જ્ઞાન વડે સમિદ્ધ થઇ શકે છે, કોઇ શ્રેષ્ઠ સાત્વિક પુરુષ
સંસર્ગ વડે બીજા મનુષ્યમાં પણ સાત્વિક ભાવ જાગ્
થાય છે, સાધુના સત્સંગ વડે બીજો માણુસ પણ સા
થઇ જાય છે, સાચા મિત્ર દ્વારા બીજા માણુસમાં પણ મૈત્ર
ભાવ પેદા થાય છે, સાચા પ્રેમ વડે બીજા માણુસ
હૃદયમાં પણ પ્રેમભાવ જાગે છે, તેમ હે અગ્નિ ! મા
પરમ આત્માગ્નિ ! તું તો આત્માગ્નિ દ્વારાજ, મારા પોતા
અગ્નિ દ્વારાજ પ્રદીપ્ત થઇ શકે છે તે હું સમજી ગયો છું
હું અગ્નિ બનીને, મારા આત્માને તેજસ્વી બનાવીનેજ ત
મારી અંદર પ્રદીપ્ત કરી શકીશ. હું પોતે જ્ઞાની વિપ્ર બની
સાચો બ્રાહ્મણ બનીનેજ તને જ્ઞાનમય બ્રહ્મને મારા
પ્રકાશિત કરી શકીશ, હું શ્રેષ્ઠ સજ્જન સાત્વિક પુ
બનીને મારી સજ્જનતા વડે, મારા સાત્વિક ભાવો વડે
તને 'सत्' ને પ્રાપ્ત કરી શકીશ. વળી હું મારા સખ
ભાવ દ્વારા, મારા પ્રેમમય ભક્તિભાવ દ્વારાજ તને સા
સખાને મારો સખા બનાવી શકીશ. હે અગ્નિ ! હું ત
સમિદ્ધ કરીશ, તને સમિદ્ધ કર્યા વિના છોડનાર નથી.
તને અગ્નિ દ્વારાજ સમિદ્ધ કરીશ. હું જ્ઞાનનો અગ્નિ, શ્રે
તાનો અગ્નિ અને પ્રેમનો અગ્નિ બનીને તને મારી અં
સમિદ્ધ કરીશજ.

શબ્દાર્થ

(अग्ने) હે અગ્નિ ' (त्वं) તું (हि) જ, નિઃસંદેહ (अग्नि
અગ્નિ વડે (समिध्यसे) પ્રદીપ્ત થઇ શકે છે. (विप्रः) તું વિપ્ર,
પરમ જ્ઞાની (विप्रेण) હું વિપ્ર દ્વારા. (सन्) તું સત્, શ્રે (स
હું શ્રેષ્ઠ, હું સાધુ દ્વારા અને (सखा) તું સાચો સખા (सख्या)
સખા દ્વારા પ્રદીપ્ત કરી શકાય છે, પ્રકાશિત કરી શકાય છે.

१३ माघ

ते घेदग्ने स्वाध्यो अहा विश्वा नृचक्षसः ।
तरन्तः स्याम दुर्गहा ॥ (ऋ० ८-४३-३०)

વિનય

હે પ્રભો ! અમે તારે અર્થેજ કર્મ કરનારા બની
ઈએ. અમે સદા, સદા કાળ, આઠે પ્રહર, દિન-રાત જે
ઈ કર્મ કરીએ તે બધાં તારે અર્થેજ કરીએ અને તે
ધાં શુભ કર્મજ હોય. અહો ! પોતાનાં પ્રત્યેક કર્મ,
નામાં નાનાં તેમજ મોટામાં મોટાં એવાં પ્રત્યેક કર્મ
નેજ સમર્પિત કરતા રહેવું, પોતાના એકેએક કર્મદ્વારા
ાઠે પ્રહર નિરંતર તારૂંજ પૂજન કરવું એ કેટલું સાત્વિક,
લું શાન્ત અને કેટલું સુખમય જીવન હોવું જોઇએ ?
મારી શ્વાસ-પ્રશ્વાસની ક્રિયા સુધીનાં અમારાં એકેએક
ં તારેજ અર્થે અને પવિત્ર ભાવના સહિત કરતા રહીએ
અમારૂં જ્ઞાન પણ પવિત્ર અને વિશુદ્ધ થયા વિના
જ નહિ. એવી અવસ્થા થયા પછી અમે પ્રત્યેક વસ્તુને
નિર્લેપ ભાવથી તેના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં જોતા થઈશું. સઘળા
મનુષ્યોને અને બીજી બધી બાબતોને પણ તેમના દરેકના
અસલ સ્વરૂપમાં જોતા અને ઓળખતા થઇ જઇશું. સારાં-
શકે, અમે 'નૃચક્ષસ્' બની જઇશું. હે પરમાત્મન્ ! આવી
રીતે ઉત્તમ કૃતિ અને વિશુદ્ધ દૃષ્ટિવાળા બનીને અમે
તમામ 'દુર્ગહો'ને-દુસ્તર પ્રસંગોને-ઓળંગતા આગળ ને
આગળ ચાલ્યા જઇશું. અહો ! નિર્લેપ બનીને કર્મ કર-
નારા 'નૃચક્ષસ્' પુરુષોને માટે આ સંસારના કઠિનમાં
કઠિન પ્રસંગો, વિકટમાં વિકટ ઘાટીઓ દુસ્તરને બદલે
'સુતર' બની જાય છે. ભયંકરમાં ભયંકર દેખાતી વિપ-
ત્તિઓ તેની આગળ પોતાની ભયંકરતા ત્યજી દે છે, હે

१२ माघ

त्वं ह्यग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण सन् सता ।
सखा सख्या समिध्यसे ॥ (ऋ० ८-४३-१४)

વિનય

હે અગ્નિ! તને નિઃસંદેહ અગ્નિ વડેજ પ્રદીપ્ત કરી શકાય છે. આ સંસારમાં જેમ આગ વડે આગ સળગાવી શકાય છે, એક જ્ઞાની વિપ્ર દ્વારા બીજો માણસ પણ જ્ઞાનસંપન્ન થઈ શકે છે, વિપ્ર (સર્વજ્ઞ) આચાર્ય દ્વારા બ્રહ્મચારી જ્ઞાન વડે સમિદ્ધ થઈ શકે છે, કોઈ શ્રેષ્ઠ સાત્વિક પુરુષના સંસર્ગ વડે બીજા મનુષ્યમાં પણ સાત્વિક ભાવ જાગૃત થાય છે, સાધુના સત્સંગ વડે બીજો માણસ પણ સાધુ થઈ જાય છે, સાચા મિત્ર દ્વારા બીજા માણસમાં પણ મૈત્રીભાવ પેદા થાય છે, સાચા પ્રેમ વડે બીજા માણસના હૃદયમાં પણ પ્રેમભાવ જાગે છે, તેમ હે અગ્નિ! મારા પરમ આત્માગ્નિ! તું તો આત્માગ્નિ દ્વારાજ, મારા પોતાના અગ્નિ દ્વારાજ પ્રદીપ્ત થઈ શકે છે તે હું સમજી ગયો છું. હું અગ્નિ બનીને, મારા આત્માને તેજસ્વી બનાવીનેજ તને મારી અંદર પ્રદીપ્ત કરી શકીશ. હું પોતે જ્ઞાની વિપ્ર બનીને, સાચો બ્રાહ્મણ બનીનેજ તને જ્ઞાનમય પ્રકાશને પ્રકાશમાં પ્રકાશિત કરી શકીશ, હું શ્રેષ્ઠ સજ્જન સાત્વિક પુરુષ બનીને મારી સજ્જનતા વડે, મારા સાત્વિક ભાવો વડેજ તને 'સત્' ને પ્રાપ્ત કરી શકીશ. વળી હું મારા સખ્યભાવ દ્વારા, મારા પ્રેમમય ભક્તિભાવ દ્વારાજ તને સખાને મારો સખા બનાવી શકીશ હે અગ્નિ! હું તને સમિદ્ધ કરીશ, તને સમિદ્ધ કર્યા વિના છોડનાર નથી હું તને અગ્નિ દ્વારાજ સમિદ્ધ કરીશ. હું જ્ઞાનનો અગ્નિ, મૈત્રીનો અગ્નિ અને પ્રેમનો અગ્નિ બનીને તને મારી અંદર સમિદ્ધ કરીશજ.

શબ્દાર્થ

(अग्ने) હે અગ્નિ! (त्वं) તું (हि) [illegible] (अग्निना) [illegible] અગ્નિ વડે (समिध्यसे) પ્રદીપ્ત [illegible] (विप्रः) [illegible] (विप्रेण) [illegible] (सन्) [illegible] (सता) [illegible] (सखा) [illegible] (सख्या) [illegible]

१३ माघ

ते घेदग्ने स्वाध्यो अहा विश्वा नृचक्षसः ।
तरन्तः स्याम दुर्गहा ॥ (ऋ० ८-४३-३०)

વિનય

હે પ્રભો ! અમે તારે અર્થેજ કર્મ કરનારા બની જઈએ. અમે સદા, સદા કાળ, આઠે પ્રહર, દિન-રાત જે કાંઈ કર્મ કરીએ તે બધાં તારે અર્થેજ કરીએ અને તે બધાં શુભ કર્મજ હોય. અહો ! પોતાનાં પ્રત્યેક કર્મ, નાનામાં નાનાં તેમજ મોટામા મોટાં એવાં પ્રત્યેક કર્મ તનેજ સમર્પિત કરતા રહેવું, પોતાના એકેએક કર્મદ્વારા આઠે પ્રહર નિરંતર તારૂંજ પૂજન કરવું એ કેટલું સાત્વિક, કેટલું શાન્ત અને કેટલું સુખમય જીવન હોવું જોઇએ ? અમારી શ્વાસ-પ્રવાસની ક્રિયા સુધીનાં અમારાં એકેએક કર્મ તારેજ અર્થે અને પવિત્ર ભાવના સહિત કરતા રહીએ તો અમારૂં જ્ઞાન પણ પવિત્ર અને વિશુદ્ધ થયા વિના રહેજ નહિ. એવી અવસ્થા થયા પછી અમે પ્રત્યેક વસ્તુને નિર્લેપ ભાવથી તેના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં જોતા થઈશું. સઘળા મનુષ્યોને અને બીજી બધી બાબતોને પણ તેમના દરેકના અસલ સ્વરૂપમાં જોતા અને ઓળખતા થઇ જઇશું. સારાંશકે, અમે 'નૃચક્ષસ્' બની જઇશું. હે પરમાત્મન્ ! આવી રીતે ઉત્તમ કૃતિ અને વિશુદ્ધ દૃષ્ટિવાળા બનીને અમે તમામ 'દુર્ગહો'ને-દુસ્તર પ્રસંગોને-ઓળંગતા આગળ ને આગળ ચાલ્યા જઇશું. અહો ! નિર્લેપ બનીને કર્મ કરનારા 'નૃચક્ષસ્' પુરુષોને માટે આ સંસારના કઠિનમાં કઠિન પ્રસંગો, વિકટમાં વિકટ ઘાટીઓ દુસ્તરને બદલે 'સુતર' બની જાય છે. ભયંકરમાં ભયંકર દેખાતી વિપત્તિઓ તેની આગળ પોતાની ભયંકરતા ત્યજી દે છે. હે

१२ स्वाध्याय

त्वं ह्यग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण सन् सता ।
सखा सख्या समिध्यसे ॥ (ऋ० ८-४३-१४)

વિનય

હે અગ્નિ ! તને નિઃસંદેહ અગ્નિ વડેજ પ્રદીપ્ત કરી શકાય છે. આ સંસારમાં જેમ આગ વડે આગ સળગાવી શકાય છે, એક જ્ઞાની વિપ્ર દ્વારા બીજો માણસ પણ જ્ઞાનસંપન્ન થઇ શકે છે, વિપ્ર (સર્વજ્ઞ) આચાર્ય દ્વારા બ્રહ્મચારી જ્ઞાન વડે સમિદ્ધ થઇ શકે છે, કોઇ શ્રેષ્ઠ સાત્વિક પુરુષના સંસર્ગ વડે બીજા મનુષ્યમાં પણ સાત્વિક ભાવ જાગૃત થાય છે, સાધુના સત્સંગ વડે બીજો માણસ પણ સાધુ થઇ જાય છે, સાચા મિત્ર દ્વારા બીજા માણસમાં પણ મૈત્રીભાવ પેદા થાય છે, સાચા પ્રેમ વડે બીજા માણસના હૃદયમાં પણ પ્રેમભાવ જાગે છે, તેમ હે અગ્નિ ! મારા પરમ આત્માગ્નિ ! તું તો આત્માગ્નિ દ્વારાજ, મારા પોતાના અગ્નિ દ્વારાજ પ્રદીપ્ત થઇ શકે છે તે હું સમજી ગયો છું. હું અગ્નિ બનીને, મારા આત્માને તેજસ્વી બનાવીનેજ તને મારી અંદર પ્રદીપ્ત કરી શકીશ. હું પોતે જ્ઞાની વિપ્ર બનીને સાચો બ્રાહ્મણ બનીનેજ તને જ્ઞાનમય બ્રહ્મને [illegible] પ્રકાશિત કરી શકીશ, હું શ્રેષ્ઠ સજ્જન સાત્વિક પુરુષ બનીને મારી સજ્જનતા વડે, મારા સાત્વિક ભાવો વડેજ તને 'સત્' ને પ્રાપ્ત કરી શકીશ. વળી હું મારા સખાભાવ દ્વારા, મારા પ્રેમમય ભક્તિભાવ દ્વારાજ તને સખાને મારો સખા બનાવી શકીશ હે અગ્નિ ! હું તને સમિદ્ધ કરીશ, તને સમિદ્ધ કર્યા વિના છોડનાર નથી [illegible] તને અગ્નિ દ્વારાજ સમિદ્ધ કરીશ. હું જ્ઞાનનો અગ્નિ, [illegible] [illegible] અગ્નિ અને પ્રેમનો અગ્નિ બનીને તને મારી અંદર સમિદ્ધ કરીશજ.

શબ્દાર્થ

(अग्ने) હે અગ્નિ ! (त्वं) તું (हि) જ, નિઃસંદેહ (अग्निना) અગ્નિ વડે (समिध्यसे) પ્રદીપ્ત થઇ શકે છે. (विप्रः) તું [illegible] [illegible] (विप्रेण) [illegible], (सन्) તું [illegible] (सता) [illegible] [illegible] (सखा) તું [illegible] (सख्या) [illegible] [illegible] [illegible] પ્રદીપ્ત કરી શકાય છે, પ્રકાશિત કરી શકાય છે

પવિત્ર બનાવી દે, આપણી નસેનસને-રોમેરોમને પવિત્રતાથી એવાં ભરપૂર કરી દે, આપણાં પ્રાણ મન આદિના એકેએક પરમાણુને એવાં પવિત્ર કરી દે કે પછી આપણા ભાગ્યોદયમાં કાંઇ મણાજ ન રહે. પણ આપણું દુર્ભાગ્યજ એટલું છે કે તે જાગૃત થયા નથી, સૂઈ રહ્યા છે, હવે અમને જગાડે કોણ? અને જગાડવા પણ શી રીતે? અરે હા! એ મન્દ્ર અગ્નિને મન્દ્રો વડેજ, મન્દ્ર હૃદયો દ્વારેજ જગાડી શકાય છે. એમને જગાડવા હોય તો હૃદય જોઇએ, મન્દ્ર હૃદય જોઇએ. માટે ચાલો, મારા ભાઇઓ! આપણાં મન્દ્ર હૃદયો વડે આ મન્દ્ર પરમાત્માને આપણા હૃદયમાં જાગૃત કરી દઇએ, આપણામાં પ્રાપ્ત કરી લઇએ. જુઓ, જુઓ, પેલા ભક્તજનો પોતાનાં આવાં જ ભક્તિભાવમયાં હૃદયો દ્વારા જેમ મેઘગર્જન સાંભળીને મોર નાચી ઉઠે, તેમ પ્રભુની વાણી સાંભળીને આનંદોલ્લાસથી મસ્ત થઇને નાચી ઉઠે છે, તેમનાં હૃદયના મનોભાવો અતિ કોમળ હોવાને લીધે હરિ નામનું જરાક સ્મરણ થતાં તેઓ રોમાંચિત અને પુલકિત થઈ જાય છે અને પોતાનાં અંતઃકરણના આવાજ પ્રકારના મનોવેગો દ્વારા પ્રિયતમ પ્રભુનો હાર્દિક અનુભવ કરીને આનંદાશ્રુથી વિગલિત બની જાય છે, આવી પ્રેમભક્તિપૂર્ણ અવસ્થામાં તેઓ પોતાના મન્દ્ર પ્રભુને કેવા નાના પ્રકારે રીઝાવે છે, કેવા નાના પ્રકારે જગાડી રહ્યા છે! ત્યારે ચાલો, આપણે પણ આવીજ રીતે આપણામાં સૂઈ રહેલા આ મન્દ્ર અગ્નિદેવની આરાધના કરીને શામાટે તેમને ન જગાડીએ, આપણાં મન્દ્ર હૃદયોદ્વારા તેમને રોજ રોજ શામાટે ન રીઝાવીએ?

શબ્દાર્થ

(पुरुप्रियं) અતિ પ્રિય અને (पावकशोचिषं) પવિત્ર જ્યોતિ-વાળા (चित्) પણ સદા રહેલા (मन्द्रं) મગ્ન બનાવે એવા, હર્ષોન્મત્ત કરે એવા, આનંદરૂપ (अग्निं) પરમાત્માને આપણે (मन्द्रैः) હર્ષિત થનારાં (हृद्भिः) હૃદયો વડે (ईमहे) ચાહીએ છીએ, પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છીએ છીએ.

અગ્નિ! તારી કૃપા વડે અમે પણ એજ રીતે તમામ દુર્ગાહનીય, દુસ્તર સંજોગોને ઘણી સહેલાઇથી ઓળંગી જઇએ, 'स्वाध्यः' અને 'नृचक्षस्' બનીને રમતાં રમતાં ઓળંગી જઇએ.

શબ્દાર્થ

(अग्ने) હે પરમાત્મન્! અમે (विश्वा अहा) સદાકાળ, બધા દિવસોમાં (घ) નિશ્ચયપૂર્વક (ते इत्) તારેજ અર્થે (स्वाध्यः) ઉત્તમ કર્મ કરનારા થઇએ, (नृचक्षसः) માણસોને બરાબર ઓળખનારા થઈ જઇએ અને એ રીતે (दुर्गहा) દુર્ગાહનીય, દુસ્તર પ્રસંગોને (तरन्तः) તરી જનારા (स्याम) થઇએ.

---

१४ स्फघ

अग्निं मन्द्रं पुरुप्रियं शीरं पावकशोचिषम्।
हृद्भिः मन्द्रेभिः ईमहे ॥ (ऋ० ८-४३-३१)

વિનય

આ અગ્નિદેવ મન્દ્ર છે, હર્ષિત કરી દેનારા છે, આનંદરૂપ છે. તે એવા મન્દ્ર છે, એવા મસ્ત બનાવી દેનારા છે કે તેમના દર્શનથી તો શું પણ સ્મરણમાત્રથી આપણાં હૃદયમાં આનંદની છોળો ઉછળવા માંડે છે. એટલા વાસ્તે આ અગ્નિ સૌને અત્યંત પ્રિય છે, બધી રીતે સર્વતોભાવે પ્રિય છે. વાસ્તવમાં સૌને અત્યંત પ્રિય એવો કોઇ હોય તો તે અગ્નિદેવજ છે. પણ એ અગ્નિ આપણી અંદર સૂતા પડેલા છે—આ પવિત્ર સર્વપ્રિય અગ્નિદેવ આપણી અંદર સૂતેલા છે. એમના તેજ-સર્વ એવાં પવિત્ર.કારક છે કે એ તે એકવાર આપણું અનુભવ થઈ જાય તો તે આપણને નખથી શિખ સુધી

યોગાગ્નિમાં તમામ પ્રકારનાં કર્મો હોમી દેવાથી તથા આત્માગ્નિ અને બ્રહ્માગ્નિમાં નાના પ્રકારના ઉગ્ર યત્નો કરવાથી ઉંચામાં ઉંચાં અધ્યાત્મ ઐશ્વર્યો, જેમને માટે દેવો પણ ઝૂરવા છે, તે બધાં આપણને આવી મળશે. એટલા માટે હે મનુષ્યો ! આવો, આપણે આપણા શરીરનું દમન કરીને દમની સાધના કરીને તે ઉગ્ર અગ્નિને શોધી કાઢીએ કે જેની જ્વાળાઓ આપણાં શરીર પ્રાણ મન આદિમાં સળગી રહી છે. એનામાં હવન કરવાથી આપણને વસુ મળી શકશે, કેવળ એનુંજ યજન કરવાથી તમામ પ્રકારનાં ઐશ્વર્યોની પ્રાપ્તિ થઈ શકશે.

શબ્દાર્થ

(यः) જે (मर्तः) મનુષ્ય (मन्यः) શરીરના (दमे) ઘરમાં અથવા દમનમાં (देवं) દેવને (अग्निं) અગ્નિને (सपर्यति) સેવે છે, તેનું યજન કરે છે, (तस्मै) તેને (इत्) જ [તે અગ્નિદેવ] (वसु) ઐશ્વર્ય (दीदयत्) આપે છે.

१६, स्तम्भ

त्वामग्ने मनीषिणः त्वां हिन्वन्ति चित्तिभिः ।
त्वां वर्धन्तु नो गिरः ॥ (ऋ. ८-४४-१९)

વિનય

હે અગ્નિ ! તમારૂં ખરેખરૂં પ્રીણન કરનારા, તમને સારી રીતે વધારનારા તો માત્ર તેઓજ છે, કે જેઓ મનીષી છે, જેઓ મનના ઈશ્વર છે, જેઓ પોતાના મનના પૂરેપુરા માલિક છે, પ્રભુ છે. મનના ગુલામ તો આ સંસારમાં લગભગ બધાજ લોકો છે, પણ જેઓ મનના સાચા સ્વામી હોય, મનને પૂરેપુરી રીતે પોતાના કાબુમાં રાખી શકતા હોય એવા મહાત્માઓ તો ઘણા વિરલાજ હોય છે. એવા

૧૫ ફાગણ

यो अग्निं तन्वो दमे देवं मर्त्तः सपर्यति।
तस्मा इदीदयद् वसु ॥ (ऋ. ८-४४-१५)

વિનય

હે મનુષ્યો ! વસુ આપનારા અગ્નિદેવ જેને તમે શોધી રહ્યા છો તે બહાર તો ક્યાંઇએ છેજ નહિ; તે તો આપણી અંદરજ છે, આપણા શરીરમાંજ વિદ્યમાન છે. તે અગ્નિ આપણા શરીરરૂપી ઘરમાં, આપણા શરીરરૂપી યજ્ઞશાળામાં નાના પ્રકારે રાજ્યરાજ કરે છે, અનેક રૂપે પ્રદીપ્ત થઇ રહ્યા છે. આ શરીરરૂપી મંદિરમાં જાગ્રત રૂપે રહેલા અગ્નિદેવનું જે મનુષ્ય યોગ્ય રીતે પૂજન કરે છે, તેને વસુ તથા તમામ અભીષ્ટ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. [illegible] આ જઠરાગ્નિથી માંડીને આત્માગ્નિ અથવા પરમાગ્નિ સુધીના તમામ અગ્નિઓ, પાર્થિવ અગ્નિથી માંડીને પરમ દિવ્ય અગ્નિ સુધીનાં અગ્નિદેવનાં તમામ ભિન્નભિન્ન સ્વરૂપો આપણા દેહરૂપી યજ્ઞશાળામાં બિરાજમાન થઇ રહ્યા છે. જો આપણે નિયમિત રીતે ભોજન, શયન અને વ્યાયામ આદિ ક્રિયાઓ દ્વારા આપણા જઠરમાં રહેલા આ અગ્નિનું યોગ્ય રીતે પૂજન-સેવન કરતા રહીશું તો આપણને દેહ [illegible] શારીરિક વસુ, શારીરિક સંપત્તિ પ્રાપ્ત થશે. એજ રીતે પ્રાણાયામાદિ ક્રિયાઓ દ્વારા [illegible]

१७ माघ

अग्निः शुचिव्रततमः शुचिर्विप्रः शुचिः कविः ।
शुची रोचत आहुतः ॥ (ऋ० ८-४४-२१)

વિનય

આ સમસ્ત સંસારમાં *અગ્નિદેવના કરતાં વધારે પવિત્ર,વધારે શુચિવ્રત બીજી કોઈ વસ્તુ છેજ નહિ. એ તો શુચિવ્રત નથી, પણ શુચિવ્રતતમ છે, પવિત્ર વ્રતોવાળાઓમાં–નિયમોવાળાઓમાં ઉત્તમ છે. શુચિ, પવિત્રતા એ તો એમનું વ્રત છે, એમનો નિયમ છે, એમના સ્વાભાવિક ગુણ છે. એ એવા શુચિવ્રત છે કે એમના સંસર્ગમાં આવનાર કોઈ પણ વસ્તુ અપવિત્ર રહી શકતીજ નથી. આ આખો સંસાર મહામલિન છે એમાં જરાય સંદેહ નથી, પરંતુ એ મલિન સંસાર પણ પવિત્ર અગ્નિદેવ તેનામાં રમણ કરતા હોવાથી ખૂબ ઉપાદેય–ગ્રહણ કરવા લાયક બની ગયો છે. આ દેહ જ્યારે અગ્નિરહિત થઈ જાય છે, ત્યારે તેને સ્પર્શ કરીને પણ સ્નાન કરવું પડે છે. તે પણ પવિત્ર અગ્નિદેવનો તેમાં નિવાસ થવાથી કેટલો બધો પવિત્ર બની જાય છે ! આ અગ્નિ શુચિજ્ઞાની છે, શુચિ કવિ છે, આ આત્મામાંથી જે જ્ઞાન ઝરે છે તે જ્ઞાન ઘણુંજ પવિત્ર હોય છે. આ આત્મામાંથી જે કાવ્ય પ્રકટે છે તે પણ ઘણુંજ પવિત્ર કાવ્ય હોય છે. આ જ્ઞાન અને કાવ્યની તો વાતજ શી, પણ અગ્નિદેવના પ્રકાશનો એક એક ઝબકારો, એકેએક દીપ્તિ શુચિ હોય છે, પવિત્ર ને પવિત્રજ હોય છે. એવા આહુત થએલા, આહુતિઓ વડે પરિપુષ્ટ થએલા અગ્નિદેવનું તમે કદી દર્શન કર્યું છે ? અહા ! જ્યારે અગ્નિમાં આહુતિઓ હોમાય છે અને એ આહુતિ પામીને અગ્નિદેવ પ્રદીપ્ત થાય છે, વિશાળ રૂપમાં દેદીપ્યમાન થાય છે ત્યારે તે વખતની તેમની દિવ્ય તેજથી ઝગમગતી કાન્તિમાં પવિત્રતા, તેમની પવિત્ર તેજસ્વી છટા જોવા જેવી હોય છે, અનુભવ કરવા જેવી હોય છે. અહાહા ! અગ્નિદેવની એવી પાવનકારી મૂર્તિ

* અગ્નિદેવ એટલે આત્મા—સેવાનંદ

મનીષી લોકો પોતાના મનના સંયમને અર્થે જે નિરંતર બલિદાન દેતા રહે છે, તે આહુતિઓ વડે, હે અગ્નિદેવ! તમે ખૂબ સંતૃપ્ત રહો છો અને ખૂબ પ્રદીપ્ત પણ થાઓ છો. બીજા કેટલાક પુરુષો તમને 'ચિત્તિ'ઓ વડે, ચિત્ત-કર્મો વડે આરાધે છે, તમારું સંતર્પણ કરે છે, તેઓ ચિત્ત-શુદ્ધિ દ્વારા તથા જેનાથી ચિત્તશુદ્ધિ થાય એવાં નિષ્કામ કર્મો દ્વારા તમારી વૃદ્ધિ કરે છે. આવી ચિત્તશુદ્ધિ અને નિષ્કામતા પ્રાપ્ત કરવાને માટે તેમને જે આત્મત્યાગ કરવો પડે છે, તે ત્યાગની આહુતિઓ વડે હે અગ્નિ! તમે ખૂબ સંતૃપ્ત અને પ્રદીપ્ત થાઓ છો. તમારો ખરેખરો પ્રચાર કરનારા, તમારા મહિમાને વધારનારા તો પેલા મનીષી અને 'ચિત્તિ'વાળા લોકોજ છે, એમાં તો કાંઇજ સંદેહ નથી, તો પણ અમારી વાણીઓ વડે મંત્ર, પાઠ, સ્તુતિઓ, ભજનો, સ્તોત્રો, તમારી કથાઓ, ચર્ચાઓ, એ બધાં વડે પણ–તમારા મહિમામાં થોડી ઘણી વૃદ્ધિ તો અવશ્ય થાય છેજ, કાંઇ ને કાંઇ પ્રચાર તો થાય છેજ. વળી એ સ્તોત્ર-પાઠ, ભજન ઇત્યાદિ અમારી વૈખરી વાણીથી નહિ, પણ જો બીજી અંદરની ગમે તે વાણીઓ વડે થાય તો તેમના વડે તમારા મહિમાનો આથી પણ વિશેષ પ્રચાર થાય, તમારો સાચો પ્રચાર થાય. એટલા માટે હે અગ્નિ! હે આત્માગ્નિ! તમે અમારી તે અંદરની વાણીઓ દ્વારા પણ વૃદ્ધિ પામો. જેમ તમે મનીષીઓ અને શુદ્ધ ચિત્તવાળા પુરુષોનાં મન અને ચિત્ત દ્વારા વૃદ્ધિ પામો છો, તેજ પ્રમાણે અમારી પણ તે તે વાણીઓ દ્વારા વૃદ્ધિ પામતા જાઓ, પ્રદીપ્ત થતા જાઓ.

શબ્દાર્થ

(अग्ने) હે અગ્નિ! (त्वां) તને (मनीषिणः) મનના સ્વામીઓ (हिन्वन्ति) પ્રીણિત કરે છે, તારી વૃદ્ધિ કરે છે અને (त्वां) તને [બીજા લોકો] (चित्तिभिः) ચિન્તન દ્વારા અને ચિત્તશુદ્ધિ થાય એવાં કર્મો દ્વારા વધારે છે. એની રીતે (नः) અમારી (गिरः) તે વાણીઓ પણ (त्वां) તને (वर्धन्तु) વધારો.

બનાવી શકાય છે. પણ જેઓ ઇંદ્રસખા છે-ઇન્દ્રના મિત્રો છે એવા લોકો તો જ્ઞાનમય યજ્ઞ કરે છે, તેમનું અગ્નિસંદીપન તો ઘણુંજ મોટા પાયા ઉપર થાય છે, કારણ કે તેઓ 'આત્મા' ને× તેમની પોતાની જાતનેજ इध्म ની જગ્યાએ સળગાવી દે છે, પોતાની જાતને એટલી હદ સુધી સંદીપિત કરી દે છે કે તેઓ આખી દુનિયામાં ચળકી ઉઠે છે, પોતાના આત્માગ્નિ વડે સમસ્ત વિશ્વને પ્રકાશિત કરી દે છે. તેમના આવા આંતરિક યજ્ઞમાં શસ્ત્ર પણ ઘણોજ થાય છે, કારણ કે ભક્તજનો રાતદિવસ જે કાંઇ પોતાની જીભ દ્વારા બોલે છે, જે કાંઇ પોતાની માનસિક વાણી દ્વારા ઉચ્ચારે છે તે સર્વ દ્વારા ભગવાનનો સ્તુતિપાઠજ થાય છે, તે બધું ઇન્દ્રનું શંસનજ છે. આ રીતે આવા યજ્ઞમાં અખંડ સ્તુતિપાઠ ચાલ્યાજ કરે છે અને એવો ભારે શસ્ત થાય છે કે જેનો કોઇ કાળે છેડોજ નથી આવતો. આ રીતે એવા ભક્તજનોના યજ્ઞનો 'स्वरु' પણ ઘણોજ મોટો હોય છે, કારણ કે જેના વડે સમસ્ત સંસારરૂપી પશુઓ બંધાયા છે એવા 'आदित्य'ને+ તેઓ પોતાનો યૂપ-યજ્ઞસ્તંભ-બનાવીને અધ્યાત્મ યજ્ઞનો આરંભ કરે છે, તેમના આવા યજ્ઞના ઝંડા (કેતુ) ની જગ્યાએ એવો દેદીપ્યમાન સૂર્ય ગોઠવાઇ જાય છે કે જે કદી ઝાંખો પડતો નથી કે કદી નીચો નમતો નથી. અહા ! ઇંદ્રનો સખા બની ગયાથી મનુષ્ય કેટલો મહાન બની જાય છે, કેટલો બધો મહિમાવાન્ બની જાય છે !

શબ્દાર્થ

(येषां) જેમનો (युधा) સદાશક્તિમાન (इन्द्रः) પરમેશ્વર (सखा) સખા હોય છે (तेषां) તેમનું (इध्मः) આત્મસંદીપન ઘણુંજ મોટું, ઘણાજ મોટા પાયા ઉપર થએલું હોય છે, (शस्त्रं) તેમનો સ્તુતિપાઠ (भूरि) ઘણોજ મોટો હોય છે અને (स्वरुः) તેમનો યજ્ઞસ્તંભ (पृथुः) પણ ઘણોજ મોટો હોય છે.

× 'आत्मा वा इध्मः तैत्तरीय उप. ३-२-१०-३—મૂળલેખક

+'आदित्यो वै यूपः' ऐ० उ० ५-२८, तै. ઉ. २-१-५-२ —મૂળલેખક

ઉપર સો સો જીવનનાં બલિદાન ચઢાવી દઇએ તોય થોડું છે ! અહાહા ! અગ્નિદેવથી ચઢી જાય એવી પવિત્રતાદાયક વસ્તુ આ સંસારમાં બીજી કોઇજ નથી; ખરેખર, બીજી કોઇજ નથી. હે મનુષ્યો ! જો તમારે પવિત્રતા પ્રાપ્ત કરવીજ છે તો તમે આ અગ્નિદેવનું આરાધન શા વાસ્તે નથી કરતા ? તમારી પોતાની અંદર રહેલા અગ્નિદેવને શા માટે પ્રદીપ્ત નથી કરતા ?

શબ્દાર્થ

(अग्निः) અગ્નિ (शुचिव्रततमः) સૌથી અધિક પવિત્ર વ્રતવાળા છે, તે (शुचिः विप्रः) પવિત્ર જ્ઞાની અને (शुचिः कविः) પવિત્ર કવિ છે. તે (आहुतः) આહુતિઓ પામીને (शुचिः) પવિત્ર બનીને, પવિત્ર રૂપમાંજ (रोचते) પ્રકાશિત થાય છે.

---

१८ माघ

बृहन्नित् इध्म एषां भूरि शस्तं पृथुः स्वरुः ।
येषामिन्द्रो युवा सखा ॥ (ऋ. ८-४५-२ । सा० उ०५-२-२१

વિનય

સદા શક્તિમાન ઇંદ્ર જેનો સખા થાય છે તે માણસ સંસારમાં ઘણો ચળકે છે, ખૂબજ યશસ્વી બને છે. જેને વૃદ્ધાવસ્થા તો કદી આવી શકતીજ નથી, જેની શક્તિને કદી પણ ક્ષય થતોજ નથી, તે સદા તરુણ પરમેશ્વર જેને પોતાના સખ્યનું પ્રદાન કરે છે તે એક મહાન યજ્ઞ કરે છે અને તે મહાયજ્ઞ દ્વારા સંસારમાં ઘણોજ દેદીપ્યમાન થાય છે. તે એવો મહાન્ યજ્ઞ કરે છે કે જેમાં 'इध्म' અગ્નિનું સંદીપન ઘણુંજ મોટા પાયા ઉપર થાય છે, જેમાં 'शस्त' સ્તુતિપાઠ અતિ ઘણા થાય છે અને જેનો 'स्वरु' યજ્ઞસ્તંભ ઘણોજ મોટો હોય છે. બાહ્ય દ્રવ્યમય યજ્ઞ કરવો હોય તો મોટામાં મોટું इध्म પ્રજ્વલિત કરવાને આખી દુનિયાની કાષ્ઠસમિધાઓ ભેગી કરીને બાળવી પડે છે, મોટામાં મોટો शस्त તો ચારે વેદોનો પાઠ કરવાથી થાય છે, મોટામાં મોટો स्वरु એક પ્રચંડ વૃક્ષના થડમાંથી

શ્યને મળતા નથી તેનું કારણ એ છે કે, આપણે પરમેશ્વરને નથી ઓળખતા, તેની શક્તિને નથી જોતા અને તેને રસ્તે ચાલતા પણ નથી. અરેરે ! ક્યારે આપણે તે રસ્તે વળીશું ? વિજય પ્રાપ્ત કરવાને માટે પરમેશ્વરનું સખ્ય અનિવાર્ય છે એ સત્ય આપણે ક્યારે સમજતા થઇશું ? પશુબળ વધારવાની જગ્યાએ જગતને આત્મિક બળ વધારવાનું શીખવીને ક્યારે સંસારને સુખી કરીશું ?

શબ્દાર્થ

(दिवो) જેનો (युवा) મહાયુવાન, નિત્યશક્તિમાન (इन्द्रः) પરમેશ્વર (सखा) સખા છે, તે (शूरः) શૂર થઇને (मयुद्ध इव) યુદ્ધવિદ્‌ નહિ જાણનાર, યુદ્ધનો બિનઅનુભવી હોવા છતાં (युधाशूनं) યોદ્ધાઓથી ભરેલા શત્રુગણને (नृभिः) પોતાના આત્મિક બળ વડે-આત્મિક બળ વડે, (आ भजति) હરાવી દે છે.

---

૨૦ માઘ

उव त्वं मघवन् शृणु, यस्ते वष्टि ववक्षि तत् ।
यद् वीळयासि वीळु तत् ॥ (ऋ० ८-४५-६)

વિનય

હે મઘવન્ ! તું મારી વાત પણ સાંભળ, જરાક મારી પ્રાર્થના પણ સાંભળ. તું તો પ્રાર્થનાઓને એવો સાંભળી લે છે કે તારી આગળ જે કાંઇ માગ્યું હોય, જે કોઇ વસ્તુની કામના કરી હોય તે તું અમને પ્રાપ્ત કરાવી દે છે, તે વસ્તુ તું અમને આપી દે છે. હું જાણી ગયો છું, સારી રીતે જાણી ગયો છું કે, મનુષ્યને તું બધુંજ આપ્યા કરે છે, તેની જેટલી શુભ કામનાઓ હોય છે તે બધીજ તું પૂર્ણ કરી દે છે, ત્યારે તું મારી પ્રાર્થનાઓ કેમ નથી સાંભળતો ? મારી કામનાઓ કેમ પૂરી નથી કરતો ?

હે ઇન્દ્ર ! તું મને દૃઢ બનાવી દે, શક્તિયુક્ત કરી દે,

१९ माघ

अयुद्ध इद् युधावृतं शूर आजति सत्वभिः।
येषामिन्द्रो युवा सखा ॥
(ऋ० ८-४५-३। सा० उ० ५-२-२१-३)

વિનય

યુદ્ધોમાં વિજયી થવાને માટે આપણે લશ્કર એકઠાં કરીએ છીએ, છાવણીઓ સ્થાપીએ છીએ, સૈનિકોમાં હિંસક વૃત્તિ જાગૃત કરીએ છીએ, તેમને પુષ્ટ રાખીએ છીએ, યુદ્ધ-વિદ્યાની પાઠશાળાઓ ઉઘાડીએ છીએ, અત્યંત ઘાતક શસ્ત્રાસ્ત્રોનો આવિષ્કાર કરતા જઈએ છીએ; પણ વિજયને માટે સદાયુવા 'ઇંદ્ર'નું સખ્ય મેળવવાનો આપણે કદી યત્ન પણ કરી જોયો ? વિજય મેળવવાને માટે મનુષ્યોની સાત્વિક વૃત્તિઓને જાગૃત કરીને તેમનાં મહાન્ સત્વોનો-મહાન્ બળોનો સંગ્રહ કરવાની અગત્ય આપણને કદી પણ સમજાઈ છે ? સાચી વાત તો એ છે કે, ઇંદ્ર જેનો સખા થાય છે તેનામાં એટલી શૂરતા આવી જાય છે કે તે એકલોજ, યુદ્ધવિદ્યાનો આંકડો પણ જાણ્યા વગર, યુદ્ધનો જરા પણ અનુભવ મેળવ્યા વગર યોદ્ધાઓથી ભરેલાં સૈન્યોને નસાડી મૂકે છે, પોતાનાં સત્વો દ્વારા હરાવી દે છે, એ વાત ઉપર આપણો વિશ્વાસજ નથી. મૂળ સૂક્તની વાતજ એ છે કે, જેણે પરમેશ્વરની મૈત્રી પ્રાપ્ત કરી છે તે માણસ યુદ્ધ કર્યા વગરજ, શ્રીકૃષ્ણની માફક હાથમાં શસ્ત્ર પકડ્યા વગરજ પોતાના પ્રતિસ્પર્ધીને જીતી લે છે. પરમેશ્વરની મૈત્રીની શક્તિ પ્રાપ્ત કરનાર મહાપુરુષ એકલો હોયજ બહુ [illegible] સૈન્ય રાખનારા મહાબળવાન શત્રુને પોતાની ઇંદ્રશક્તિ (આત્મિક શક્તિ) આગળ નમાવી દે છે, એ વાત [illegible] નક્કી અને સંશયરહિત છે. પણ આ [illegible]માં [illegible]

જે શ્રદ્ધા નથી તેનું કારણ એ છે કે, આપણે પરમેશ્વરને નથી ઓળખતા, તેની શક્તિને નથી જોતા અને તેને રસ્તે ચાલતા પણ નથી. અરેરે! ક્યારે આપણે તે રસ્તે વળીશું? વિજય પ્રાપ્ત કરવાને માટે પરમેશ્વરનું સખ્ય અનિવાર્ય છે એ સત્ય આપણે ક્યારે સમજતા થઇશું? પશુબળ વધારવાની જગ્યાએ જગતને આત્મિક બળ વધારવાનું શીખવીને ક્યારે સંસારને સુખી કરીશું?

શબ્દાર્થ

(येषां) જેનો (द्युम्ना) સદાયુવાન, નિત્યશક્તિમાન (इन्द्रः) પરમેશ્વર (सखा) સખા છે, તે (शूरः) શૂર થઇને (अयुद्ध इव) યુદ્ધવિદ્યા નહિ જાણનાર, યુદ્ધનો બિનઅનુભવી હોવા છતાં (युधा-वृतं) યોદ્ધાઓથી ઘેરેલા શત્રુગણને (सत्वभिः) પોતાના આત્મિક સત્ત્વો-આત્મિક બળ વડે, (आ भजति) હરાવી દે છે.

૨૦ માઘ

उत त्वं मघवन् शृणु, यस्ते वष्टि ववक्षि तत् ।
यद् वीळयासि वीळु तत् ॥ (ऋ० ८-४५-६)

વિનય

હે મઘવન્! તું મારી વાત પણ સાંભળ, જરાક મારી પ્રાર્થના પણ સાંભળ. તું તો પ્રાર્થનાઓને એવો સાંભળી લે છે કે તારી આગળ જે કાંઇ માગ્યું હોય, જે કોઇ વસ્તુની કામના કરી હોય તે તું અમને પ્રાપ્ત કરાવી દે છે, તે વસ્તુ તું અમને આપી દે છે. હું જાણી ગયો છું, સારી રીતે જાણી ગયો છું કે, મનુષ્યને તું બધુંજ આપ્યા કરે છે, તેની જેટલી શુભ કામનાઓ હોય છે તે બધીજ તું પૂર્ણ કરી દે છે, ત્યારે તું મારી પ્રાર્થનાઓ કેમ નથી સાંભળતો? મારી કામનાઓ કેમ પૂરી નથી કરતો?

હે ઇન્દ્ર! તું મને દૃઢ બનાવી દે, શક્તિયુક્ત કરી દે,

પૂરેપુરો સમર્થ બનાવી દે. અરે ! તું તો જેને દૃઢ કરવા ઇચ્છે છે અને જેને તું દૃઢ બનાવી દે છે તે તો સંપૂર્ણ રીતે દૃઢ થઇ જાય છે, તે તો અચળ–અડગ બનીજ જાય છે. પછી સંસારની કોઇ પણ શક્તિ તેને દબાવી શકતી નથી. તે અચ્છેદ્ય, અભેદ્ય થઇ જાય છે. આ સંસારના હજારો શત્રુ તેને હરાવી શકતા નથી, લાખો પ્રકારનાં દુઃખ-ક્લેશ તેને ડરાવી શકતાં નથી, અસંખ્ય પ્રલોભનોથી પણ તે ચલાયમાન થતો નથી. તે પૂરેપુરો 'वीळु' થઇ જાય છે. હે ઇંદ્ર ! તું મને પણ એવો વીર બનાવી દે, એવો દૃઢ બનાવી દે. તું મારી આટલી પ્રાર્થના સાંભળ, મારી આટલી કામના પૂર્ણ કરી દે.

શબ્દાર્થ

(मघवन्) હે ઐશ્વર્યવાન્ ! હે ઇશ્વર ! (त्वं) તું (उत) મને પણ, જરાક વિશેષ પણ (शृणु) સાભળ. (यः) જે પ્રાર્થના કરનાર (ते) તારી પાસે જે કાંઇ (वष्टि) માગે છે, કામના કરે છે તેને તુ (तत्) તે તે માગેલી વસ્તુઓની (विवक्षि) પ્રાપ્તિ કરાવી દે છે. (यत्) જેને તું (वीळयसि) દૃઢ કરી દે છે (तत्) તે (वीळु) દૃઢ થઇ જાય છે.

---

२१ स्वाध

यच्चिद्धि शश्वतामसि इंद्र साधारणस्त्वम् ।
तं त्वा वयं हवामहे ॥ (ऋ० ८-६५-७)

વિનય

હે પરમેશ્વર ! તમે મનુષ્યમાત્રમાં વ્યાપી રહ્યા છો. તમે તો બધીજ વસ્તુઓમાં વ્યાપી રહ્યા છો, બરાબર એકસરખી રીતે વ્યાપી રહ્યા છો. તમે સૌને માટે સાધારણ છો. તમે સૌના છો, એકસરખી રીતે સૌના છો. જે જીવો અનાદિકાળથી ઉત્પન્ન થઇને જીવતા આવ્યા છે તે સૌના તમે થયા છો અને બીજા અનંત કાળ સુધી જે જે જીવો ઉત્પન્ન

છે તો પણ, તમે ... આ રીતે તમે સના-
તન અને સર્વસાધારણ છો. જે કોઈ એક વસ્તુ સૌમા
સાધારણ હોય તો તમે એકલાજ છો, છતાં અમે તમને
પોકારીએ છીએ. તમે સર્વસાધારણ હોવા છતાં અમે તમને
પોકારીએ છીએ. તમે એવા અનુપમ છો કે તમે સૌને માટે
સાધારણ હોવા છતાં પણ તમે સૌને માટે વિશેષ પણ થઈ
જાઓ છો. તમે તમારા ભક્તજનોની આવશ્યકતાઓ
એવી આબાદ પૂરી કરતા આવ્યા છો કે દરેક જણને
એવુંજ લાગે છે કે, જાણે તેના એકલાના સિવાય તમારે
બીજા કોઈની ફિકર કરવાની ટેવ નહિ. આખી સૃષ્ટિમાં
કોઈ બીજો જીવ તમારે માટે પરાયોજ નથી. દરેક જણનો
વિકાસ તમે એટલી બધી પરિપૂર્ણતાથી, એટલી બધી ઝીણી
ઝીણી બાબતો વિષે ધ્યાન આપતા રહીને કરતા રહો છો
કે તેથી દરેકને એવુંજ લાગે છે કે, તમે તમારી સંપૂર્ણ
શક્તિ તેના એકલાના વિકાસને ખાતરજ વાપરી રહો છો.
એટલા માટે હે ઇન્દ્ર! અમે તમને પોકારીએ છીએ. માટે
અમે તમને વિનવીએ છીએ કે, સૌનું કલ્યાણ કરતા રહીને
તમે અમારું કલ્યાણ કરવા આવી પહોંચો, સૌની ઉન્નતિ
કરતા રહીને અમારી ઉન્નતિ કરવા ચાલ્યા આવો. બીજાનું
અકલ્યાણ અને અવનતિ ઇચ્છતો રહીને જે પોતાના એકલા-
ના સ્વાર્થને માટે તમને પોકારે છે તે મૂર્ખ તમને ઓળખ-
તોજ નથી. તમારો સ્વભાવ તે જાણતોજ નથી. એટલા માટે
હે ઇન્દ્ર! હે સર્વસાધારણ! તમે તો સૌના રહીને અમારી
ઉન્નતિ અને કલ્યાણને માટે ચાલ્યા આવો. હે ઇન્દ્ર! અમે તમ-
ને બોલાવીએ છીએ, પ્રેમવશ બનીને તમને બોલાવીએ છીએ.

શબ્દાર્થ

(इन्द्र) હે પરમેશ્વર! (यत् चित्) અગર જો (हि) વાસ્તવિક
રીતે (त्वं) તું (शश्वतां) સનાતન રૂપ વડે સૌ મનુષ્યોને માટે
(साधारणः) સાધારણ (असि) છે, તો પણ (तं) એવા (त्वा)
તને (वयं) અમે (हवामहे) પોકારીએ છીએ.

૨૨ માચ

इन्द्रं वृत्राय हन्तवे देवासो दधिरे पुरः ।
इन्द्रं वाणी रनूषत समोजसे ॥ (ऋ. ८-१२-२२)

વિનય

દેવો વૃત્રાસુરનો વધ કરવાને માટે ઇન્દ્રને આગળ મોખરે રાખે છે, ઇન્દ્રને પોતાનો પુરોહિત બનાવે છે. વૃત્રાસુરનો વધ કરી શકે એવો કોઇ હોય તો તે માત્ર આ ઈન્દ્રજ છે. જેમ આધિદૈવિક જગતમાં સૂર્ય-ઇન્દ્ર મેઘ-વૃત્રનો હમેશાં વધ કરતો રહે છે, અધિભૂત જગતમાં દેવો, વિદ્વાન લોકો રાજા-ઇન્દ્ર દ્વારા પાપી લોકોનો વિનાશ કરાવે છે, તેવી રીતે અહીં અધ્યાત્મ-જગતમાં આત્મા-ઇન્દ્ર 'પાપ્મા'-પાપી વૃત્તિઓરૂપી વૃત્રને હણતો રહે છે. પાપ આપણા ઉપર રાતદહાડો હુમલા કર્યાજ કરે છે અને ઘણી ખરી વાર તેના હુમલા સફળ થાય છે પણ ખરા. અમુક કામ પાપ છે તે આપણે જાણીએ પણ છીએ, તે કામ આપણે ન કરવું જોઇએ એવું સમજીએ પણ છીએ, છતાં આપણું મન ઝાલ્યું રહેતું નથી. આપણે ઇંદ્રિયોને રોકવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ, મનથી વિચાર કરીએ છીએ અને બુદ્ધિ વડે નિશ્ચય પણ કરીએ છીએ, પરંતુ તે છતાં પાપ થઈ જાય છે; મન અને ઇન્દ્રિયો આપણા કાબુમાં નથી રહેતાં. એમ થવાનુ શું કારણ છે ? કારણ એ છે કે, આપણે આત્મા દ્વારા પાપનો નાશ નથી કરતા. આપણે આત્માને તો સૌથી પાછળ રાખી મૂકયો છે. જુઓ, ઇન્દ્રિયોની પાછળ મન છે, મનની પાછળ-મનથી પર-બુદ્ધિ છે અને જે બુદ્ધિથી પણ પર છે તે આપણો મૂળ સાચો આત્મા છે. હવે એ આત્માને જો આગળ કરીએ, આપણો પુરોહિત બનાવીએ, ઇંદ્રિયોરૂપી દેવોને એ આત્માના અનુયાયી, તાબેદાર અને પાછળ પાછળ ચાલનારા સૈનિકો બનાવી દઇએ તો વૃત્રાસુરને એવો દબાવી દેવાય કે ફરીથી આપણી સામે લડવા તેનાથી ઉઠીને ઉભા થવાયજ નહિ-અર્થાત્ તેનો સમૂળો નાશજ થઇ જાય. કામ, ઇચ્છા, સ્વાર્થ એજ તમામ પાપોની જડ છે, પાપોનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે. પરંતુ આત્માનો જ્યાં એક વાર પ્રકાશ થઇ ગયો એટલે પછી આ સ્વાર્થને આપણામાં કશું કામ કરવાનું મળતું નથી, ઉભા રહેવાનું

૨૨ માઘ

इन्द्रं वृत्राय हन्तवे देवासो दधिरे पुरः।
इन्द्रं वाणी रनूषत समोजसे ॥ (ऋ ८-१२-२२).

વિનય

દેવો વૃત્રાસુરનો વધ કરવાને માટે ઇન્દ્રને આગળ મોખરે રાખે છે, ઇન્દ્રને પોતાનો પુરોહિત બનાવે છે. વૃત્રાસુરનો વધ કરી શકે એવો કોઇ હોય તો તે માત્ર આ ઇન્દ્રજ છે. જેમ આધિદૈવિક જગતમાં સૂર્ય-ઇન્દ્ર મેઘ-વૃત્રનો હમેશાં વધ કરતો રહે છે, અધિભૂત જગતમાં દેવો, વિદ્વાન લોકો રાજા-ઇન્દ્ર દ્વારા પાપી લોકોનો વિનાશ કરાવે છે, તેવી રીતે અહીં અધ્યાત્મ-જગતમાં આત્મા-ઇન્દ્ર 'पाप्मा'-પાપી વૃત્તિઓરૂપી વૃત્રને હણતો રહે છે. પાપ આપણા ઉપર રાતદહાડો હુમલા કર્યાજ કરે છે અને ઘણી ખરી વાર તેના હુમલા સફળ થાય છે પણ ખરા. અમુક કામ પાપ છે તે આપણે જાણીએ પણ છીએ, તે કામ આપણે ન કરવું જોઇએ એવું સમજીએ પણ છીએ, છતાં આપણું મન ઝાલ્યું રહેતું નથી. આપણે ઇંદ્રિયોને રોકવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ, મનથી વિચાર કરીએ છીએ અને બુદ્ધિ વડે નિશ્ચય પણ કરીએ છીએ, પરંતુ તે છતાં પાપ થઈ જાય છે; મન અને ઇન્દ્રિયો આપણા કાબુમાં નથી રહેતાં. એમ થવાનું શું કારણ છે? કારણ એ છે કે, આપણે આત્મા દ્વારા પાપનો નાશ નથી કરતા. આપણે આત્માને તો સૌથી પાછળ રાખી મૂકયો છે. જુઓ, ઇન્દ્રિયોની પાછળ મન છે, મનની પાછળ-મનથી પર-બુદ્ધિ છે અને જે બુદ્ધિથી પણ પર છે તે આપણો મૂળ સાચો આત્મા છે. હવે એ આત્માને જો આગળ કરીએ, આપણો પુરોહિત બનાવીએ, ઇંદ્રિયોરૂપી દેવોને એ આત્માના અનુયાયી, તાબેદાર અને પાછળ પાછળ ચાલનારા સૈનિકો બનાવી દઇએ તો વૃત્રાસુરને એવો દબાવી દેવાય કે ફરીથી આપણી સામે લડવા તેનાથી ઉઠીને ઉભા થવાયજ નહિ-અર્થાત્ તેનો સમૂળો નાશજ થઇ જાય. કામ, ઇચ્છા, સ્વાર્થ એજ તમામ પાપોની જડ છે, પાપોનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે. પરંતુ આત્માનો જ્યાં એક વાર પ્રકાશ થઇ ગયો એટલે પછી આ સ્વાર્થને આપણામાં કશું કામ કરવાનું મળતું નથી, ઉભા રહેવું

તું પણ રહેતું નથી. તેથી તે પોતાની મેળેજ વિલીન
જાય છે. આત્મરાજ્ય સ્થપાઈ ગયા પછી આ 'કામ'
ઇયોને પોતાનાં અધિષ્ઠાન નથી બનાવી શકતો, ઇંદ્રિયોના
રે પોતાનાં થાણાં નથી બેસાડી શકતો. 'કામ'ની જગ્યા-
આપણા દેવ (ઇન્દ્રિયો) આત્મિક ઓજસના અધિષ્ઠાન
થઈ જાય છે. વૃત્રનો અપકાર ખસી જાય છે અને પછીથી
આત્મસૂર્યનાં તેજ આપણી અંદર ચળકવા લાગે છે. વળી
હમારે એ પણ જોવું જોઇએ કે, આત્માના આ ઓજસને
પ્રકટાવવાને માટે વાણીઓ, વાણી વડે કરેલી સ્તુતિઓ
ઘણી સહાયક નીવડે છે. આપણે જ્યારે આત્મવિષયક
ચર્ચા સાંભળીએ છીએ, આત્માના ગુણનું, તેના મહિમાનું
કીર્તન સાંભળીએ છીએ, કોઇ સદ્‌ગ્રંથનો સ્વાધ્યાય કરીએ
છીએ અથવા આપણી મેળેજ કોઇ ભજન, પ્રાર્થના ઇત્યાદિ
ગાઇએ છીએ ત્યારે આત્માની શક્તિ કેટલી મહાન છે
તેનું આપણને સ્મરણ થાય છે અને તેથી આત્માનુ ઓજસ
આપણામાં જાગૃત થઈ જાય છે. વેદના મંત્રો ઇન્દ્રની
(આત્માની) સ્તુતિઓથી ભરપૂર છે તે એટલા માટે કે,
આપણે વેદની દિવ્ય વાણી દ્વારા આત્માના ઓજસને
આપણામાં સારી રીતે પ્રકટ કરી શકીએ અને તેની સહા-
યતાથી મહાબળવાન વૃત્રાસુરનો સંહાર કરી નાખીએ.
માટે આવો, મારા ભાઇઓ! આપણે પણ ઇંદ્રને (આત્માને)
આપણો પુરોહિત બનાવીએ અને આપણામાં ઘર કરી બેઠેલા
વૃત્રાસુરનો સમૂળો નાશ કરી નાખીએ. અને એ અર્થે સ્તુતિ,
પ્રાર્થના ઇત્યાદિ દ્વારા આપણામાં આત્મિક ઓજસનો સારી
રીતે સંગ્રહ કરીને આત્મબળથી બળવાન બનીએ.

શબ્દાર્થ

(देवासः) દેવોએ (वृत्राय हन्तवे) વૃત્રનું હનન કરવા માટે
(इन्द्रं) ઇન્દ્રને (पुरः दधिरे) પુરોહિત બનાવ્યો છે, મોખરે રાખ્યો
છે અને (संभोजसे) આત્મિક ઓજસ્‌ને સમ્યક્ પ્રકારે ઉત્પન્ન
કરવાને માટે (वाणीः) વાણીઓ, સર્વ પ્રકારની વાણીઓ (इन्द्रं)
ઇન્દ્રની જ (अनूषत) સ્તુતિ કરી રહી છે.

२३ माघ

[illegible]

[illegible]

२४ माघ

यतो यतः समीहसे ततो नो अभयं कुरु।
शं नः कुरु प्रजाभ्यः, अभयं नः पशुभ्यः ॥
(यजु० ३६-२२)

વિનય

અમે કોઈ પણ બનાવથી, કોઈ પણ સ્થાનમાં અથવા
ઈ પણ સમયમાં ડરીએ છીએ શા માટે ? ખરૂં જોતાં
રવાનું કાંઈજ પ્રયોજન નથી, છતાં હે પરમેશ્વર ! અમે
રીએ તો છીએજ અને તેનું એકજ કારણ છે કે, અમે
તમને ભૂલી જઈએ છીએ, સર્વત્ર અને તમામ ઘટનાઓમાં
અમે તમારો હાથ નથી જોઈ શકતા. સંસારની તમામ
ઘટનાઓમાં અમે તમારૂંજ સંચેષ્ટિત જોઈ શકીએ, તમામ
ઘટનાઓ તમારીજ પ્રેરણાથી, તમારા દ્વારા સમ્યક્ રીતે
બનતી આવે છે એ જો અમે બરાબર જોઈ લઈએ તો પછી
અમારે માટે ડરવાનું કશું પ્રયોજનજ ન રહે. ડર અમારા
મનમાંથી નીકળીજ જાય. કારણ કે તમે તો પરમ મંગલ-
કારી છો, જે કાંઈ કરો છો તે શુભજ કરો છો, હમેશાં
સૌનું કલ્યાણજ થાય એવીજ ચેષ્ટા કરો છો. એવુ છે તો
હે પ્રભુ ! તમે જ્યાં જ્યાં ચેષ્ટા કરતા હો, જે જે સ્થાનમાં
જે જે કાળમાં જે જે કારણસર અને જે જે કર્મ દ્વારા તમે
તમારૂં સંચેષ્ટન કરતા હો ત્યાં ત્યાં બધેથી અમને અભય કરી
દો, ત્યાં ત્યાં બધેજ અમારામાં નિર્ભયતાની સ્થાપના કરી
દો. પણ જગતમાં એવી કયી જગ્યા છે કે જ્યાં તમે સંચે-
ષ્ટન ન કરતા હો, એવી કયી જગ્યા છે કે જ્યાં તમે જાગ્રત
બનીને બેઠા ન હો ? અરેરે ! અમે સંસારી લોકો એટ-
લોજ અનુભવ કરતા થઇ જઇએ તો આ જગતમાં અમારે
સારૂ અભય ને અભયજ હોય, આ જગતમાં સુખ, સૌહાર્દ,

પ્રેમ અને નિર્ભયતાનુંજ રાજ્ય સ્થપાઇ જાય. નબળાને કદી કોઇ સતાવે નહિ અને મૂંગા પ્રાણી ઉપર પણ કોઈ હાથ ઉગામે નહિ. ત્યારે તો તમામ પ્રજાઓ સુખ-શાંતિમાં રહે, બાળક અને સ્ત્રીઓ પણ બધે નિર્ભયપણે વિચરે, સૌ મનુષ્યો એકબીજાનું કુશળજ ઇચ્છે અને તદનુરૂપ વ્યવહાર કરે; એટલુંજ નહિ પણ જગતમાં આગળ ઉપર જન્મ લેનારી આપણી સંતતિઓનું પણ કલ્યાણ થઇ જાય. આખું જગત તેના ઉપરનાં તમામ પ્રાણીઓનું એક બૃહત્ કુટુંબ બની જાય અને પશુ-પક્ષીઓ પણ આ કુટુંબનાં એક અંગ ગણાઇને નિર્ભયપણે પૃથ્વી ઉપર હરેફરે અને આનંદ કરે. વર્તમાન સમયમાં જગતના લોકો સ્વાર્થાન્ધ થઇને ગરીબોના ઉપર તરેહ તરેહના અત્યાચાર કરે છે, પોતાના ભોગવિલાસને માટે રોજ અસંખ્ય પશુ-પક્ષીઓની હત્યા કરે છે—એ બધાજ ઘોર અનર્થો અને હત્યાકાંડોનો પણ અંત આવી જાય, દુનિયા ઉપર પાપ અને અન્યાયનો પડછાયો પણ રહે નહિ. હે પ્રભો ! હે જગદીશ્વર ! તમે એવી કૃપા કરો. અમે બધાંજ પ્રાણીઓ સદા અને સર્વદા તમારાજ 'शर्मादन'નો અનુભવ કરીએ એવો અમને કૃપા કરીને આશીર્વાદ આપો. વળી અમારી પ્રજાઓને માટે, અમારી ભવિષ્યની સંતતિને માટે પણ તમે એવુંજ સ્થાપી દો, અમારાં ગરીબ પશુઓને માટે પણ તમે આવુંજ પરિપૂર્ણ અભય રાજ્ય સ્થાપી દો.

શબ્દાર્થ

[illegible] (मनः) [illegible] (न) [illegible] (अभयं) [illegible] (कृधि) [illegible] (नः) [illegible] (न) [illegible] (कृधि) [illegible] (न) [illegible] (अभयं) [illegible]

२५ स्राघ

ब्रह्म सूर्यसमं ज्योतिः द्यौः समुद्रसमं सरः ।
इन्द्रः पृथिव्यै वर्षीयान् गोस्तु मात्रा न विद्यते ॥
(यजु० २३-४८)

विनय

આ સૂર્ય જે સ્વયંપ્રકાશ છે અને જે સર્વ જગતનો પ્રકાશક છે; જે આખા જગતને અજવાળે છે તેને જોઈને તમે આશ્ચર્ય પામો છો અને મનમાં એવું સમજો છો કે, એના જેવી તેજસ્વી બીજી કોઈ વસ્તુ આ સંસારમાં હોય-જ નહિ ! ના, ના, તમારી ભૂલ છે. આ બ્રહ્મ અને આ વેદ એવાજ સ્વયંપ્રકાશ છે અને એવાજ સર્વજગતપ્રકાશક છે. આપણી અંદર આ બ્રહ્મ, આ જ્ઞાન, આ જ્ઞાનમય બ્રહ્મ—એ અંદરની જ્યોતિ છે, અંદરનો સૂર્ય છે, સાચો સૂર્ય છે. આ પારાવાર સમુદ્રને જોઈને તમે મનમાં એવું ધારો છો કે, આવું જળાશય, જળનો આવડો મોટો ભંડાર બીજો કોઈ પણ નહિ હોય ? ના, ના, જરાક ઝીણી નજરે જોતાં શીખો. આ અન્તરિક્ષ છે જે પાણીની વરાળથી ભરેલો એક ઘણોજ વિરાટ જલસમુદ્ર છે, આપણી અંદર પણ એક એવુંજ બીજું હૃદયાન્તરિક્ષ છે, જે ઘણુંજ વિશાળ માનસ સરોવર છે. એ તો ઘણોજ ગંભીર, મોટા મોટા જબરદસ્ત તરંગોથી વિક્ષુબ્ધ થએલો, મનસ્તત્ત્વનો બનેલો દિવ્ય સમુદ્ર છે. આ અતિ મોટી પૃથિવીને જોઈને તમે મનમાં એવો વિચાર કરો છો કે, એના કરતાં મોટી અને એના કરતાં વધારે ચિરસ્થાયી બીજી કોઇ વસ્તુજ નહિ હોય ? અરે ! પણ જુઓ, જુઓ, આ ઇન્દ્ર, આ આદિત્ય પૃથિવીના કરતાં લાખોગણા મોટા છે અને તેમનું આયુષ્ય પણ પૃથિવીના આયુષ્ય કરતાં લાખોગણું લાંબું છે. વળી

જગતને યજ્ઞ વડેજ બરાબર જોડી રાખે છે. યજ્ઞ ન રહે તો આ આખા સંસારની રેવડી દાણાદાણ થઇ જાય, બધી વસ્તુઓ એકબીજાથી છૂટી છૂટી થઇ જાય, અણુએ અણુ અળગાં અળગાં થઇ જાય. એ બધાને જોડી રાખનારી સૌની સંગતિ કરનાર જો કોઇ વસ્તુ હોય તો તે યજ્ઞજ છે, અને એજ સૌની નાભિ છે.

આ આદિત્યરૂપી મહાવીર્યવાન 'अश्व'નું વીર્ય એ કયી વસ્તુ છે એવું તમે પૂછો છો? તો લ્યો જુઓ, એ વીર્ય તે સોમ છે. સોમાદિ વનસ્પતિના રસના હવન વડે આદિત્યદ્વારા આખા સંસારમાં તમામ પ્રકારની સમૃદ્ધિની ઉત્પત્તિ થાય છે, વૃષ્ટિરૂપી સોમરસના સિંચન વડે ભાત ભાતનાં અન્ન પેદા થાય છે અને તેથી અન્નને આધારે જીવનાર આખો સંસાર ઉત્પન્ન થાય છે. આ સમસ્ત સંસાર તે વૃષા (બળવાન) 'आदित्य'પુરુષ દ્વારા પ્રકૃતિની ભોગ્યતારૂપી સોમ વડે અથવા જીવોમાં રહેલા ભોગ પ્રાપ્ત કરવાના રસ (ભોગેચ્છા)રૂપી સોમ વડે ઉત્પન્ન થયો છે અને તેના વડેજ ટકી રહે છે.

વળી તમે શું એવું પૂછો છો કે, બધા પ્રકારની વાણીઓનું પરમ વ્યોમ કોણ છે? આ બ્રહ્મા, ચારે વેદોને જાણનારા બ્રહ્મજ્ઞ બ્રહ્મા, અથવા તો ચારે પ્રકારના સંપૂર્ણ જ્ઞાનના આશ્રયસ્થાન પરબ્રહ્મ બ્રહ્મા પોતેજ તે પરમ આકાશ છે, જ્યાંથી આખા સંસારની તમામ વાણીઓ નીકળે છે અને પાછી ત્યાંજ લીન થઇ જાય છે. આપણાં તમામ શાસ્ત્રોનું, તમામ વાણીઓનું, તમામ પ્રકારનાં જ્ઞાનનું એકમાત્ર રક્ષાસ્થાન છે, એજ તેમનું નિત્યસ્થાન છે ને એજ પરમવ્યોમ છે.

શબ્દાર્થ

(इयं) આ (वेदिः) યજ્ઞવેદિ (पृथिव्याः) પૃથિવીનો (परः) આખી બાજુનો (अन्तः) છેડો છે, (अयं) આ (यज्ञः) યજ્ઞ (विश्वस्य) સંપૂર્ણ (भुवनस्य) બ્રહ્માંડને (नाभिः) જોડી રાખનાર નાભિસ્થાન છે, (अयं) આ (सोमः) સોમ (वृष्णः) મહાવીર્યવાન (अश्वस्य) વ્યાપક આદિત્યનું (रेतः) વીર્ય, ઉત્પાદક બીજ છે અને (अयं) આ (ब्रह्मा) ચારે વેદને જાણનાર (वाचः) વાણીનું (परमं) પરમ (व्योम) આશ્રયસ્થાન છે.

૨૭ માઘ

यज्जाग्रतो दूरमुदैति दैवं तदु सुप्तस्य तथैवैति ।
दूरंगमं ज्योतिषां ज्योतिरेकं तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ।
(यजु० ३४-१)

વિનય

આ મન પણ પ્રબળ છે. સૂતા હોઈએ કે જાગતા હોઈએ, પણ તે જરા વાર ઠરીને બેસતું નથી અને બેસવા દેતું નથી. જેટલી વાર જાગતો રહું છું એટલી વાર એ કાંઈ ને કાંઈ વિચાર કરતું કરતું પ્રતિક્ષણ બધે દોડાદોડ કર્યે કરે છે. કોઈ વાર ભૂતકાળની, કોઈ વાર ભવિષ્યની, ઘડીમાં અહીંની અને ઘડીમાં તહીંની, ખૂબ દૂર દૂરની એવી કોઈ ને કોઈ બાબતમાં માથું મારીને લાગલાગટ સંકલ્પ વિકલ્પ કર્યાજ કરે છે. પછી જ્યારે હું સૂઈ જાઉં છું, જ્યારે મારી જાગૃત ક્રિયાઓ તમામ બંધ થઈ જાય છે, ત્યારે પણ મન તો ઠરીને બેસતુંજ નથી. તે એકલું એકલું દિવસની માફક કામ કર્યાજ કરે છે અને દૂર દૂરનાં વિચિત્ર વિચિત્ર સ્વપ્નો જોતું ફરે છે. એટલે મારી સુષુપ્તિ અવસ્થામાં પણ એની વૃત્તિ બંધ થતી નથી. બાબરા ભૂતની પેઠે એને પણ ચોવીસે ચોવીસ કલાક કામ કામ ને કામ જોઈએજ છે, બધો વખત એ ભૂતની માફક ખૂબ ઝપાટાબંધ કાંઈ ને કાંઈ કામ કરતુંજ રહે છે. હમણાં અહીં તો બીજી ક્ષણે કોણ જાણે કેટલુંય આઘે દોડી જાય છે. પ્રકાશનાં મોજાં અતિ વેગથી દોડી જાય છે, એ ઘણી જાણીતી વાત છે; પણ મનના વેગની આગળ તો પ્રકાશનો વેગ પણ હારી જાય છે. મનનો આન્તરપ્રકાશ તો એક ક્ષણમાં ગમે તેટલો દૂર, અસંખ્ય માઈલ આઘે ચાલ્યો જાય છે. મન પણ પેલા બાબરા ભૂતના જેવી મોટાં મોટાં કામોનો ઉકેલ કરી નાખે એવી એક બળવાન શક્તિ છે, પરંતુ એ દેવશક્તિ છે, પ્રકાશમય જ્યોતિર્મય શક્તિ છે. એ આન્તરજ્યોતિ છે. બહારના ફક્ત રૂપનોજ પ્રકાશ નહિ પણ શબ્દ, સ્પર્શ, ગંધ આદિ સર્વનો પ્રકાશ આપણને આપણી જે જે બાહ્ય ઇન્દ્રિયો દ્વારા થયા કરે છે, તે

છેવટ સુધી છુપાવીજ રાખે છે. અમારા શરીરનું રુધિર જ્યારે છેકજ ઘટી જાય છે ત્યારે અમને કોઈક ચૂસી રહ્યું છે એવું ભાન થાય છે, તે વખતે અમને ચૂસનાર કોણ છે તે અમે જાણવા ઇચ્છીએ છીએ, પણ કશો પત્તોજ લાગતો નથી. ચૂસનારા પકડાતાજ નથી. છેવટની ઘડી લગી તેઓ 'ભેદ'જ રહે છે. એટલું જ નહિ પરંતુ એ 'ભેદ' અસુર લોકો પોતાના રાક્ષસી શોષણનાં ઘાતકી કૃત્યોને છુપાવાને માટે પોતાની આસુરી 'શાચી'ઓની મારફતે, શક્તિએ અને કર્મો વડે એક ભારે અને વિસ્તીર્ણ આવરણ ઉભું કરી દે છે. એક નવી પૃથ્વી, એક નવી સૃષ્ટિ ખડી કરીને અમારી આંખોમાં ધૂળ નાખીને અમને છેતરે છે. અમે એમની માયાજાળના એટલી હદ સુધી ભોગ થઈ પડીએ છીએ-અમે એમની કૌશલપૂર્ણ પાર્થિવ રચનાને જોઈને "વાહ! વાહ!" કહેતા જઈએ છીએ અને અમારા લોહી ચૂસાવતા જઈએ છીએ. પરંતુ હે ઇન્દ્ર! આવી રીતે ગુપ્ત રહીને પરાયાં લોહી પીને પુષ્ટ થનારા શોષક (બ્લડ[illegible]-ઇટર્સ) અસુરોનો આ પાર્થિવ વિસ્તાર ભલેને ગમે તેટલો મોટો હોય, ભલેને મહાન્ આડંબરપૂર્ણ હોય, પરંતુ એને નથી હોતા હાથ અને નથી હોતા પગ. એ તો માયાને આધારેજ છે તમારી પ્રાણશક્તિ તેનામાં પ્રવિષ્ટ થઈ નથી તેથી કરીને તેનામાં સાચી કર્મશક્તિ નથી હોતી, તેમજ તેને ટકાવી રાખનાર આધાર પણ નથી હોતો. આથી કરીને આ 'અહસ્ના માયી' [illegible]

[illegible]

શુષ્ણાસુર પોતાની વિશ્વવ્યાપી શોષણનીતિને ઢાંકવાને વાસ્તે પોતાના માયાવી આવરણને એટલું બધું બહોળું ફેલાવી દે છે કે તે આખા વિશ્વમાં સચરાચર ફેલાઇ જાય છે અને પછી એવા વિશ્વવ્યાપી આવરણની પાછળ પોતાની જાતને ચારે બાજુએથી બરાબર સંતાડી દઇને, બધી તરફથી સારી રીતે ઢાંકીઢૂમીને એક વિશ્વવ્યાપી કિલ્લાની અંદર બરાબર સલામત રીતે રહે છે. પરંતુ હે ઇન્દ્ર ! તે આટલો બધો બળવાન થઇ ગયો હોય તો પણ તેના–શુષ્ણાસુરના–સઘળા પાર્થિવ વિસ્તારને (મૂડીવાદે ફેલાવેલી આસુરી માયાજાળને) તમે એક ક્ષણમા તોડી ફોડીને ધૂળધાણી કરી દો છો, શુષ્ણાસુરના તમામ આડંબરને માટી ભેળો કરી દો છો, તેની તમામ માયાને હતી ન હતી કરી નાખો છો, તેનું નામોનિશાન પણ નથી રહેવા દેતા.* હે ઇન્દ્ર ! આ બધું કામ તમારૂજ છે. તમે એ કામ તમામ મનુષ્યોના કલ્યાણને માટે, વિશ્વના કલ્યાણને માટે કરો છો અને એ કામ તો તમેજ કરી શકો, એકલા તમેજ કરી શકો.

શબ્દાર્થ

હે ઇન્દ્ર! (यत्) જ્યારે (येषानां) જેમને જાણવાનું હજી બાકી છે એવા છુપાએલા (શોષક અસુરો)ની (शचीभिः) શક્તિઓ વડે (अहस्ता) હાથ વગરની (अपदी) પગ વગરની (क्षाः) પૃથ્વી, પાર્થિવ આવરણ, માયાવી સૃષ્ટિ (वर्धत) વધે છે તો તમે (शुष्णं) શુષ્ણાસુરને (परि) પરિવેષ્ટિત કરીને ચારે તરફથી ઢાંકીને (प्रदक्षिणम्) ઘેરીને, લપેટીને સંતાડનારી [પેલી માયાવી પૃથ્વી અથવા સૃષ્ટિને] (विश्वायवे) તમામ મનુષ્યોના કલ્યાણને માટે (निशिश्नथः) પૂરેપુરી વિનષ્ટ કરી દો છો.

---

* સને ૧૯૧૭ના માર્ચમા કટ્ટર શાહીવાદી ઝારનાં અને તેના ઘેરમાં ઉમરાવો અને શ્રીમંતોના એકજ રાતમા ભુક્કા ઉડી ગયા અને આજે આખા સોવિયેટ રશિયામા તેમનું નામોનિશાન રહ્યુ નથી.
—સેવાનંદ

૨૧ માઘ

तेजोऽसि तेजो मयि धेहि, वीर्यमसि वीर्यं मयि धेहि ।
बलमसि बलं मयि धेहि, ओजोऽस्योजो मयि धेहि ।
मन्युरसि मन्युं मयि धेहि, सहोऽसि सहो मयि धेहि ॥
(यजु० १९-९)

વિનય

હે સોમ! તું તેજસ્વરૂપ છે, તું મારામાં તેજને ધારણ કરાવ. તેજસ્વિતા, ઉગ્રતા વિના મારાથી પ્રલોભનો ઉપર ફતેહ નહિ મેળવાય અને પ્રલોભનોને હું જ્યાં સુધી ન જીતી શકું ત્યાં સુધી શારીરિક વીર્યનું રક્ષણ કરવાનું પણ શી રીતે બને? એટલા માટે હે વીર્યના ભંડાર! તું મને તારૂં તેજ આપ, તું મારામાં વીર્યને ધારણ કરાવ, મને ઊર્ધ્વરેતા બનાવ, મારાં તમામ અંગોમાં નવજીવનનો ઉત્સાહ પેદા કર, કે જેથી કરીને હું સાચા બળને ધારણ કરી શકું. તું તો બળ છે, બળરૂપ છે. દુનિયામાં જે જે બળ છે—જેમકે હસ્તિબળ, વિદ્યુતબળ, પૃથ્વી આદિ ગ્રહોને ધારણ કરનાર ઇન્દ્રબળ સુધીનાં તમામ બળ—તે બધાંજ તારા સેવનથી પ્રાપ્ત થાય છે. તો પછી હું નિર્બળ તારા સિવાય બીજા કોની આગળ બળને માટે યાચના કરૂં! હું બળહીન રહું ત્યાં સુધી આત્માની પ્રાપ્તિ નથી કરી શકતો; ઓજસને, આત્મિક તેજને પણ પ્રાપ્ત નથી કરી શકતો; માટે હે ઓજસમય! તું મને બળવાન બનાવ અને તારા ઓજસનું પણ પ્રદાન કર. જ્યારે મારામાં ઓજસ્ આવી જશે, આત્મતેજ વ્યાપી જશે ત્યારે હે મન્યુરૂપ! મારામાં પણ પાપનું દલન કરવાને માટે, અન્યાયને વિધ્વંસ કરવાને માટે સ્વાભાવિક રીતેજ એવું મન્યુ પ્રતીત થયા કરશે, રાગ-દ્વેષરહિત પ્રશાંત આત્મજ્વલન (સેક્રેડ ઇન્ડિગ્નેશન) પ્રકટ થયા કરશે કે જેનો ઉદય થતાંની

સાથેજ પાપમાત્ર ભસ્મ થઇ જાય છે અને અસત્યો વિલીન થઇ જાય છે. પણ હે સહસ્વરૂપ! આ બળની સાથે સાથે તું મને આત્માની પેલી 'सहःशक्ति' પણ આપવાનું ભૂલતો નહિ કે જેના વડે હું ભયંકરમાં ભયંકર મુસીબતોને પણ હસતાં હસતાં સહન કરી લઉં. જેની સામે કોઇ વિરોધિની શક્તિ ટકીજ નથી શકતી, જેનો ઉદય થવાથી અસહ્યમાં પણ અસહ્ય વિપત્તિઓ પણ બાળકની રમત જેવી થઇ જાય છે અને જેના ઉત્તાપથી અત્યંત કઠોર હૃદય પણ મૃદુ બની જાય છે તે તપશ્ચર્યાની શક્તિને પણ મારામાં ધારણ કરાવજે. આ રીતે હે સોમ! મારામાં તારી પધરામણી કરાવીને, તારૂં પાન કરીને હું સ્થૂળ તેજથી માંડીને તપશ્ચર્યાના તેજ સુધીનાં તારાં તમામ તેજને અપનાવી લઉં. હે સોમ! તારા છએ છ સામર્થ્યોને હું મારામાં ધારણ કરીને સોમમય બની જાઉં.

શબ્દાર્થ

(तेजः) તું તેજ (असि) છે, (तेजः) તેજને (मयि) મારામાં (धेहि) ધારણ કરાવ. (वीर्यं) તું વીર્ય (असि) છે, (वीर्यं) વીર્યને (मयि) મારામાં (धेहि) ધારણ કરાવ (बलं) તું બળ (असि) છે, (बलं) બળને (मयि) મારામાં (धेहि) ધારણ કરાવ. (ओजः) તું ઓજસ્ (असि) છે, (ओजः) ઓજસને (मयि) મારામાં (धेहि) ધારણ કરાવ. (मन्युः) તું મન્યુ (असि) છે, (मन्युं) ÷મન્યુને (मयि) મારામાં (धेहि) ધારણ કરાવ. (सहः) તું સહઃ–વિપત્તિઓને સહન કરવાની શક્તિ (असि) છે, (सहः) સહઃને (मयि) મારામાં (धेहि) ધારણ કરાવ.

÷ મન્યુ એટલે પાપ, અન્યાય ઇ૦ ને જોઇને તેમનો વિરાધ કરવાની સહિચ્છા, પુણ્ય પ્રકોપ.—સેવાનંદ

३० माघ

तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्तात् शुक्रमुच्चरत्। पश्येम शरदः शतं, जीवेम शरदः शतं, शृणुयाम शरदः शतं, प्रब्रवाम शर
शतं, अदीनाः स्याम शरदः शतं, भूयश्च शरदः शतात्॥
(यजु० ३६-२४ ॥ ऋ० ७-६६-१६.)

વિનય

જુઓ, આ તમારી સામે આખા સંસારના નેત્રરૂપ દેવોના હિતકારી ચક્ષુરૂપ સૂર્ય પોતાના નિર્મળ શુક્ર (શુદ્ધ પ્રકાશ સહિત ચળકી રહે છે, ઉદિત થઈ રહ્યો છે. નહિ જરાક વધારે ઉંડા ઉતરીને જુઓ. તે મહાન્ સૂર્ય, સૂર્યોને સૂર્ય, સર્વપ્રેરક પ્રભુ, આપણામાંથી પ્રત્યેક મનુષ્ય સન્મુખ સદા ઉદિત થએલોજ છે; પોતાના પ્રકાશવડે આખા સંસારં દર્શનશક્તિનું દાન કરતું, દેવસ્વભાવવાળા, દૈવી પ્રકૃતિવાળ તમામ મનુષ્યોનું સદા હિતસાધન કરતું, આ પરમ વિશુદ્ધ ચક્ષુ અનાદિકાળથી ચમકયા કરે છે. હે મનુષ્યો ! આવો આપણે બધા આ સૂર્યને જોતા રહીને સો વર્ષ સુધી જીવીએ આપણે સો વર્ષ સુધી આ દિવ્ય સૂર્યનો આપણાં આન્તર ચક્ષુ વડે અનુભવ કરતા રહીએ અને સો વર્ષ સુધી તેં અનુકૂળ રહીને તેના આપેલા પ્રાણોને, પ્રાણશક્તિને આપ ણામાં ધારણ કરીએ. જો આપણે એટલુંજ બરાબર સમજી લઇએ અને યાદ રાખીએ કે, તેની આખ ઉપર રહી રહે આપણને સદા જોઈ રહી છે, તે વિશુદ્ધ ચક્ષુ આપણી નિરંતર બરાબર તપાસ રાખ્યાજ કરે છે, આપણા વિચાર- આપણાં કામ જરેજર જોતી રહે છે તો પછી આપણે વિશુદ્ધ આચરણવાળા કેમ ન થઇએ ? અને જો આચરણમાં વિશુદ્ધ થયા તો પછી સો વર્ષ સુધી ન કેમ જીવાય ? આપણે એટલુંજ ધ્યાનમાં રાખતા રહીએ કે, તે દેવોની હિતકારી

આંખ આપણું નિરંતર રખોપું કરી રહી છે, આપણા ઉપર નિગાહ રાખી રહી છે તો પછી આપણે દિવ્ય આચરણવાળા ન કેમ થઈએ અને સો વર્ષ સુધી દિવ્ય જીવન શા માટે વ્યતીત ન કરીએ ? એમજ છે તો ચાલો, ભાઈઓ ! આપણે તે સૂર્યના પ્રકાશમાં સો વર્ષ સુધી જોઈએ, સો વર્ષ સુધી જીવતા રહીએ; એ દિવ્ય આંખની નીચે રહીને આપણે સો વર્ષ સુધી સાંભળીએ, સો વર્ષ સુધી પ્રવચન કરતા રહીએ; અને એની અધ્યક્ષતા નીચે રહીને આપણે સો વર્ષ સુધી દીનતારહિત સ્વાવલંબી અને ઉત્સાહપૂર્ણ જીવન વ્યતીત કરીએ. તેમની અધ્યક્ષતા નીચે રહેવું અને છતાં દીન અને પરાધીન રહેવું એ બનેજ કેવી રીતે ? ના, ના, અમે તો સો વર્ષ કરતાં પણ વધારે મુદત સુધી આંખે દેખતા, કાને સાંભળતા અને મોઢેથી બોલતા રહીને જીવીશું, અપરાધીન પુરુષાર્થમય પૂર્ણ જીવન વ્યતીત કરીશું. આવી રીતે અદીન બનીને સો વર્ષ તો શું પણ તેના કરતાંય વધારે વર્ષ સુધી જીવતા રહીશું, અવશ્ય સો વર્ષ કરતાં પણ વધારે જીવીશુંજ.

શબ્દાર્થ

(तत्) તે (देवहितं) દેવોનું હિત કરનાર (चक्षुः) ચક્ષુ, સૌને જોનાર, સર્વાધ્યક્ષ, જ્ઞાનસ્વરૂપ (पुरस्तात्) આપણી સન્મુખ, સદા સમક્ષ (शुक्रं) શુદ્ધરૂપ (उत् चरत्) ઉદિત થયું છે. તેની સહાયતા વડે આપણે (शतं शरदः) સો વર્ષ સુધી (पश्येम) જોઈએ, (शतं शरदः जीवेम) સો વર્ષ સુધી જીવતા રહીએ, (शतं शरदः शृणुयाम) સો વર્ષ સુધી સાંભળીએ, (शतं शरदः प्रब्रवाम) સો વર્ષ સુધી બોલીએ, (शतं शरदः अदीनाः स्याम) સો વર્ષ સુધી દીનતારહિત જીવીએ, (शतात् शरदः भूयश्च) સો વર્ષથી પણ વધારે વર્ષ સુધી જોતા સાંભળતા બોલતા રહીને અદીનપણે જીવતા રહીએ.

कृतं मे दक्षिणे हस्ते जयो मे सव्य आहितः

(अथर्ववेद ७–५२–८)

મારા જમણા હાથમાં કર્મ છે, પુરુષાર્થ છે
અને મારા ડાબા હાથમાં વિજય તો
રાખી મૂકેલોજ છે.

फाल्गुन मास

फाल्गुन मास (कुंभ राशि) माटे

प्राणदायक व्यायाम

પગને સ્વસ્થતા અને બળ આપનારી કસરતો

*(૧)

હાથની હથેળીઓ અને પગના અંગુઠા સિવાય શરીરનો બીજો કોઈ પણ અવયવ ભોંયને ન અડકે એવી રીતે જમીન તરફ મોઢું રાખીને જમીનથી અદ્ધર લાંબા થઈ જવું. પછી હાથને કોણીમાંથી વાળીને શરીરને એટલું નીચું લાવવું કે નાકની દાંડી ભોંયને અડકે. પછી હાથને સીધા કરીને પહેલાંની સ્થિતિમાં આવી જવું, પણ ધૂંટણ જમીનને ન અડકે તેની કાળજી રાખવી. આ પ્રમાણે થાય તેટલી વાર કરવું. શરીર જ્યારે નીચેની બાજુ તરફ જતું હોય ત્યારે ઉંડો શ્વાસ લેવો અને ઉપર જતું હોય ત્યારે બહાર કાઢવો.

(૨)

આ બીજા પ્રકારની કસરતને માટે ટટાર ઉભા થઈ જાઓ. હથેળીઓને શરીરના બાજુ રાખીને મુઠીઓ વાળી દો. પછી પગના અંગુઠા ઉપર ભાર દઈને એડીઓ અદ્ધર રાખીને આખા શરીરને જમીનથી ઉંચું કરો અને તેમ કરતી વખતે હાથપગની માંસપેશીઓને તંગ કરવી. પછી શરીરને નીચું કરવું. આ પ્રમાણે વારંવાર કરતા જવું. શરીર ઊંચું થતું હોય તેટલા વખતમાં એક ઉંડો શ્વાસ લેવો અને નીચે આવતું જાય તેટલા વખતમાં બહાર કાઢી નાખવો અને માંસપેશીઓને પણ શિથિલ કરી દેવી.

ધ્યાનઃ—આ કસરત કરતી વખતે મનને પગમાં એકાગ્ર કરવું અને પગની સ્વસ્થતાનું તથા પૂર્ણતાનું ચિત્ર મનમાં કલ્પીને તેના ધ્યાનમાં તન્મય થવું.

“મારામાં અદ્ભુત સ્ફૂર્તિ છે, જીવનપ્રવાહ મારામાં [illegible] આવે છે” એવી મતલબના શબ્દો ગોઠવીને તેનું [illegible] કરવું.

[illegible]

[illegible]

ॐ

१ फाल्गुन

अति शुर्ध्य वर्तासि अंधेर सुमना असि ।
मनान्ये दनि पर्यन्य आगतं पेसं गन्धे असि पितः ॥
(ऋ १ ९-२)

विनय

જેને તારી તૃષા લાગી છે, જેને તારી સાચી લગની લાગી છે, જે તારા દર્શનને માટે ખરેખરો વ્યાકુળ બની રહ્યો છે–સારાંશ કે, જેના હૃદયમાં તીવ્ર વૈરાગ્ય જાગૃત થયો છે, તેને તું પણ અતિશય પ્રેમથી વહન કરવાની ઈચ્છા રાખે છે, તેના અભીષ્ટને તું પ્રાપ્ત કરાવે છે, તેની તૃષાને તું શમાવી દે છે. અરે! એમ નહિ, પણ એવા ભક્તની તૃષાને તું શમાવે છે ત્યારેજ તને સંતોષ થાય છે, ત્યારેજ તું 'सुमना' થાય છે અલબત્ત, તારે પોતાને 'सुमना' અથવા 'दुर्मना' જેવું કાંઈ હોયજ નહિ, પણ એ રીતે કહીએ તો તને જો કોઈ વાર પણ સુમના કહી શકાય તો તારા ભક્તોની મનકામના પૂર્ણ કરતી વખતે તું અવશ્ય સુમના થાય છેજ, તું જરૂર પ્રસન્ન થાય છેજ. તું તો આ સંસારમાં તારા પુત્રોની, તારા બાળકોની મનકામનાઓ સદાય પૂરી કરતોજ આવ્યો છે અને સદા પ્રસન્નજ રહેતો આવ્યો છે. પણ અમારે જે જોવું જોઈએ તે તો એ છે કે, અમે બધા તારા પુત્રોમાંથી એવા કેટલા છે કે જેઓ તને પણ સુમના કરતા હોય! એવા કેટલા છે કે જેમને તને પામવાની સાચી લગની લાગી હોય! તારી ખરા અંતઃકરણથી કામના કરતા હોય એવા વિરલા કેટલા છે? અરે! આ દુનિયાદારીના લોકો તો માત્ર વિષયભોગો–જ–કેવળ વિષયભોગોનીજ–કામના કરે છે. એવાની વાત એક બાજુએ રાખીએ પણ જેમના સખ્યમાં તું વિચરે છે–અર્થાત્ જેઓ તને સખા તરીકે પસંદ કરે છે,

જાઓ. તમે મારા ઉપર એવી કૃપા કરો, મને એવી શક્તિ આપો કે આ વ્રતનું હું યથાવત્ પાલન કરી શકું, એને સંપૂર્ણ કરવાને હું અવશ્ય સમર્થ નીવડું. હું એટલું માગું છું કે, મારૂં આ વ્રત સંસિદ્ધ થઈ જાય, અવશ્ય પૂર્ણ થઈ જાય. આજે તો હું બીજી બધી બાબતોને પડતી મૂકીને સત્યના મહાન વ્રતને ધારણ કરૂં છું. જો આ સત્યના વ્રતનુંજ હું બરાબર પાલન કરી શકીશ તો બાકીનાં બીજાં વ્રતોનું પાલન કરવાનું મારે સારૂ જરા પણ મુશ્કેલ નહિ રહે. ત્યારે હે અગ્નિ ! આજથી હું અસત્યનો ત્યાગ કરીને સત્યને ગ્રહણ કરૂ છું. હે પ્રકાશસ્વરૂપ અગ્નિ ! આજથી હું અસત્યમાંથી સત્ય તરફ વળું છું. આજથી હું મન, વાણી અને કર્મથી સત્યનુંજ પાલન કરીશ. હું સત્યને જાણીશ અને સત્યનેજ પ્રકટ કરીશ. જે કાંઈ મારા મનમાં હશે તેનેજ હું વાણી દ્વારા જાહેર કરીશ અને તેનેજ હું મારી ક્રિયા દ્વારા અમલ કરીશ. હું જાણું છું કે, આ વ્રત ઘણુંજ કઠિન છે. પણ હે અગ્નિ ! તારી સહાયતા મળી જાય તો આ સંસારમાં કાંઈજ કઠિન નથી, કાંઈજ અસંભવિત નથી. એટલા વાસ્તે હે વ્રતપતિ ! આજથી હું સત્યવ્રતી થઈ ગયો છું, આજથી 'સત્ય'નોજ બની ગયો છું.

શબ્દાર્થ

(अग्ने) હે અગ્નિ ! (व्रतपते) [illegible] (व्रतं) [illegible] (चरिष्यामि) [illegible] (तत्) [illegible] (शकेयम्) [illegible] (मे) [illegible] (राध्यताम्) [illegible] (इदं) [illegible] (अहं) [illegible] (अनृतात्) [illegible] (सत्यम्) [illegible] (उपैमि) [illegible]

४ फाल्गुन

त्वं विश्वस्य धनदा असि श्रुतो य ईं भवन्त्याजयः ।
तवायं विश्वः पुरुहूत पार्थिवो अवस्यु र्नाम भिक्षते ॥
(ऋ ७-३२-१७)

વિનય

આ આખા વિશ્વને ધન આપનાર એકલા તમેજ છો. આ સંસારમાં કોઈને કોઈ પણ પ્રકારનું ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થાય છે તે મૂળ તમારી પાસેથીજ મળેલું છે. ઐશ્વર્યના આપનાર તરીકે તમે પ્રસિદ્ધ છો. તમે ઇન્દ્ર છો, તમે પરમ ઐશ્વર્યવાળા છો. આ સંસારમાં નાના પ્રકારના ઐશ્વર્યોને માટે અનેક જાતના સંઘર્ષો મચી રહ્યા છે, દેવાસુર-સંગ્રામ ચાલી રહ્યા છે, તેમાં જેઓ વિજયી થઈને ઐશ્વર્યોની પ્રાપ્તિ કરે છે ને ઐશ્વર્યો નારાંજ આપેલા છે, તે તારી પાસેથીજ તેઓ પામે છે. અને પહેલેથીજ સાભળતા આવ્યા છીએ કે, ધન અને ઐશ્વર્યોને અપાવનાર તમેજ છો. એવું છે તો અત્યારે આ પૃથ્વી ઉપર કેવો હત્યાકાંડ મચી રહ્યો છે, મહાન વિનાશની તૈયારી થઈ રહી છે! તે તરફ તમે શામાટે નજર નથી કરતા? ધર્મમાત્રની મર્યાદાઓ તૂટી ગઈ છે, માનવજીવન વિશૃંખલિત થઈ ગયું છે, અંધેર મચી રહ્યું છે. સંસાર તમારા આપેલા ઐશ્વર્યથી રહિત થઈ ગયો છે. પૃથ્વી ઉપર એક એવો સંગ્રામ મચી રહ્યો છે કે જેને પરિણામે તમામ લોકો દુઃખી અને બળહીન બની ગયા છે અને સાચું ઐશ્વર્ય ગુમાવી બેઠા છે. આજે સંત્રસ્ત થએલા લોકો તમારા તરફ જોઈને પોકાર ઉઠાવે છે. હે પુરુહૂત! વારંવાર તમને સાદ કરે છે. હે ઇન્દ્ર! તમે આ પૃથ્વીને ફરીથી સુખી, ઉપદ્રવરહિત, ભયરહિત ક્યારે કરશો? આ સંગ્રામમાં અમને વિજય અપાવીને તમારૂં ઐશ્વર્ય ક્યારે આપશો? જુઓ, જુઓ, આ પૃથ્વી ઉપરની તમામ પ્રજાઓ તમારા રક્ષણને માટે ભિક્ષા માગતી ઉભી છે, મનુષ્યમાત્ર રક્ષણને માટે તમારા નામનું રટણ કરતા, તમને પોકાર કરતા ઉભા છે.

६ फाल्गुन

द्यामिन्द्रो हरिधायसं पृथिवीं हरिवर्पसम् ।
अधारयद् हरितोर्भूरि भोजनं ययोरन्तः हरिश्चरत् ॥
(ऋ० ३-४४-३)

विनय

ઇન્દ્ર, પરમેશ્વર 'હરિ' છે. કારણ કે તે પાપ-તાપનું હરણ કરે છે. એટલા માટે તો આ ઇન્દ્ર-સૂર્યનાં અસંખ્ય કિરણોને પણ 'હરિ' કહેવામાં આવે છે. તેઓ પણ અજ્ઞાન, અંધકાર, મલિનતા અને રોગોનું હરણ કરે છે. વળી એજ કારણને લીધે ઇન્દ્રની બે પ્રસિદ્ધ શક્તિઓનાં નામ પણ 'હરિ' પડયા છે, કોઈ તેમને ઋક અને સામ કહે છે, કોઈ તેમને વાણી અને પ્રાણ કહે છે, વળી કોઈ તેમને જ્ઞાન અને બળ પણ કહે છે ઉપરોક્ત હરિઓની મારફતે હરિ (ઇન્દ્ર) આ બ્રહ્માંડના અણુ અણુમાં-રોમરોમમાં રમી રહી છે અને બ્રહ્માંડને હરિમય બનાવી રહ્યા છે તેટલા માટે તે 'હરિ' 'हरिधायस' ... છે, આ પૃથ્વી 'हरिवर्पस' ... [illegible] 'हरिः' ... [illegible]

એટલે પોતાની આસપાસ અસંખ્યાત પ્રાણીઓને માટે ગણ્યા ગણાય નહિ એટલા પ્રકારના ભોગ્ય પદાર્થોને ભરી રાખ્યા છે અને તે વડે તેમનું નિત્ય નિરંતર પાલન-પોષણ કરતો રહે છે. નહિ, દ્યાવા-પૃથિવીને તો ધારણ કરી રાખ્યાં જ છે, પણ તેની સાથે તેમને સારૂ પાર વિનાનું ભોજન પણ પેદા કરી રાખ્યું છે. એ ધારણ અને પોષણ કરવાને માટે તે હરિ તેમની અંદર પેસી ગયો છે, દ્યાવા-પૃથ્વીમાં તેમનો અંતર્યામી બનીને વિચરી રહ્યો છે, પ્રત્યેક પ્રાણી અને પદાર્થમાં તેમનો પ્રાણ બનીને તેમને અંદરથી ગતિ આપી રહ્યો છે. હરિ આ રીતે પોતાની હરિશક્તિઓ સહિત આ દ્યાવા-પૃથિવીનો અંતર્યામી થઈ રહ્યો છે તેથી કરીને તો દ્યાવાપૃથિવી બેઉ હરિત બની ગયાં છે જુઓ, જુઓ, આ આખો સંસાર કેવો હરિમય બની ગયો છે! આપણા 'હરિ' પ્રભુ તેની અંદર રમી રહ્યા છે તેથી કરીને તે કેવો હરિમય થઈ રહ્યો છે!

શબ્દાર્થ

(इन्द्रः) પરમેશ્વર **(हरिधायसं द्यां)** પોતાના 'હરિ' કિરણો ધારણ કરનારા દ્યુલોકને (અંતરિક્ષને) તથા **(हरिवर्पसं पृथिवीं)** હરિત વર્ણ 'સંસાર' ગણેલી, હરિયાળી ભૂમિને **(अधारयत्)** ધારણ કરી છે અને તે આ. **(हरितोः)** હરિત, હરિમય થયેલા [દ્યાવા પૃથિવી]ના **(भूरि)** પણ અમર્યાદિત **(भोजनं)** ભોગસામગ્રીને પણ પેદા કરી રહ્યા છે. **(ययोः)** જે [હરિતો, દ્યાવા-પૃથિવી]ના **(अन्तः)** અંતર્યામી બનીને **(हरिः)** તે હરિ પ્રભુ **(चरत्)** ચાલી રહ્યા છે, વિચરણ કરી રહ્યા છે.

७ फाल्गुन

नहि ते शूर राधसो ऽन्तं विन्दामि सत्रा।
दशस्या नो मघवन् नू चिदद्रिवो धियो वाजेभिराविथ॥
(ऋ ८।४६।११)

વિનય

[illegible]

માગીએજ શા માટે? ઐશ્વર્યોની તો તું અમારા ઉપર નિત્ય વર્ષા કરીજ રહ્યો છે. અમારે જે માગવાનું છે તે તો એ છે કે, તું અમારી 'ધિ'-બુદ્ધિઓને જેવી જોઈએ તેવી બનાવી દે. તારી ઐશ્વર્યવર્ષાની વચ્ચોવચ રહીને ઉભેલા છીએ, છતાં અમારા ઉપર તેનું એક બિંદુ પણ પડતું નથી. અને તરસ્યા ઐશ્વર્યહીન રહી જઈએ છીએ તેનું કારણ એ છે કે, અમારી બુદ્ધિઓ જેવી જોઈએ તેવી નથી. અમારી 'ધિયો'-બુદ્ધિઓ-કર્મો દ્વારાજ તારાં આપેલાં ઐશ્વર્યોને અમે ગ્રહણ કરી શકીએ છીએ. પણ અમારાં એ જ્ઞાન અને કર્મ દૂષિત થઈ ગયેલા છે, વળીજ અરક્ષિત હાલતમાં આવી પડ્યા છે. કામ, ક્રોધ આદિના લાગલાગટ પ્રબળ આક્રમણોને લીધે અમારી બુદ્ધિઓ યથાવત્ વિચાર નથી કરી શકતી, યોગ્ય નિર્ણય નથી કરી શકતી, તેથી કરીને અમારાં કર્મ પણ જેવાં જોઈએ તેવાં નથી હોતાં. આનું પરિણામ એ થાય છે કે, અમે તારાં ઐશ્વર્યોથી વંચિત રહી જઈએ છીએ. હે વજ્રવાળા! આ આક્રમણોમાંથી અમારું રક્ષણ તુંજ કર. તું તારાં પોતાનાં 'વાજ' દ્વારા, તારાં પોતાનાં જ્ઞાન અને બળો દ્વારા અમારી બુદ્ધિઓની અને અમારાં કર્મોની રક્ષા કર. હે અનંત ઐશ્વર્યવાળા! અમે તો તારી પાસે આટલુંજ માગીએ છીએ, આટલી એકજ વસ્તુની ભિક્ષા માગીએ છીએ.

શબ્દાર્થ

(**शूर**) હે શૂર! (**सत्रा**) ખરેખરજ (**ते**) તારા (**राधसः**) ઐશ્વર્યોનો (**अन्तं**) અંત (**नहि**) હું નથી (**विन्दामि**) પામી શકતો. (**मघवन्**) હે ઐશ્વર્યોવાળા! (**नः**) અમને (**नू चित्**) તું અવશ્યજ (**दशस्य**) (ઐશ્વર્ય) પ્રદાન કર, (**वाजेभिः**) જ્ઞાનો અને બળો દ્વારા (**धियः**) અમારી બુદ્ધિઓ અને કર્મોની (**अद्रिवः**) હે વજ્રવાળા! (**आविथ**) રક્ષા કર.

८ फाल्गुन

अभ्यूर्णोति यन्नग्नं भिषक्ति विश्वं यत् तुरम् ।
प्रेमन्धः ख्यत्, निः श्रोणो भूत् ॥ (ऋ. ८-७९-२)

વિનય

તે પરમ દેવના મહિમાનાં સ્તુતિગાન હું ક્યાં લગી ગાયા કરૂં? તે પરમ દયાળુ દેવના દયાળુપણાનું વર્ણન કરવાને માટે જે પ્રકારની વાણી જોઈએ તે મારે લાવવી ક્યાંથી? તે સોમ પ્રભુ આ દુર્બળ દુનિયાના ઉપર પ્રતિક્ષણ પાર વિનાના ઉપકાર વર્ષાવી રહ્યા છે, આ દુઃખી સંસારના ઉપર બધો વખત પોતાનું કરુણાવારિ સીંચી રહ્યા છે, તેનું જ્યારે હું ધ્યાન કરૂં છું, ત્યારે મારૂં હૃદય ભરાઈ આવે છે, મારો કંઠ ગદ્ ગદ્ થઈ જાય છે, રૂંધાઈ જાય છે, તે પ્રેમસાગરના પ્રેમની કથા એ મોઢેથી કહેવા જેવી વસ્તુ નથી. એ તો અનુભવ કરવા જેવી, જાતેજ અનુભવ લઈને અનુભવવા જેવી વસ્તુ છે. અરે! હું તો સાક્ષાત્ જોઈ રહ્યો છું કે, તે દયામય પિતા બનીને નાગાંને ઢાંકી રહ્યો છે, તેજ વૈદ્ય બનીને રોગીઓની પરિચર્યા કરી રહ્યો છે, તેજ [illegible] કરી રહ્યો છે; આ વાત માત્ર ભૌતિક વિષયમાં, [illegible] માંજ લાગુ પડે છે એવું કોઈએ ન માની લેવું. [illegible] મય સોમ પ્રભુ જેને જે ગુણમાં નગ્ન જુએ છે, [illegible] જુએ છે, તેને તે ગુણ દઈને, તે ગુણરૂપી વસ્ત્ર વડે [illegible] ઢાંકી દે છે અને આ આખો સંસાર જે [illegible] વ્યાધિઓને લીધે તરફડતો પડ્યો છે તે બધાની [illegible] અને ગુણરૂપ તે કરુણાપરાયણ સોમ પ્રભુ [illegible] કરે છે અને સૌને ઉલ્લાઘ (નીરોગ) બનાવી દે છે. [illegible] એ સોમ [illegible] એ કૃપા થાય તો આંધળો પણ દેખ[illegible] [illegible] [illegible] પણ ચાલવા માટે છે. [illegible] ગુણમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ થઈ જાય છે અને [illegible] [illegible] થઈ જાય છે. આ બધી [illegible]

८ फाल्गुन

अम्यूर्णोति यन्नग्नं भिषक्ति विश्वं यत् तुरम् ।
प्रेमन्धः ख्यत्, निः श्रोणो भूत् ॥ (ऋ. ८-७९-२)

વિનય

તે પરમ દેવના મહિમાનાં સ્તુતિગાન હું ક્યાં લગી ગાયા કરું ? તે પરમ દયાળુ દેવના દયાળુપણાનું વર્ણન કરવાને માટે જે પ્રકારની વાણી જોઈએ તે મારે લાવવીજ ક્યાંથી ? તે સોમ પ્રભુ આ દુર્બળ દુનિયાના ઉપર પ્રતિક્ષણ પાર વિનાના ઉપકાર વર્ષાવી રહ્યા છે, આ દુઃખી સંસારના ઉપર બધો વખત પોતાનું કરુણાવારિ સીંચી રહ્યા છે, તેનું જ્યારે હું ધ્યાન કરું છું, ત્યારે મારું હૃદય ભરાઈ આવે છે, મારો કંઠ ગદ્ ગદ્ થઈ જાય છે, રૂંધાઈ જાય છે, તે પ્રેમ-સાગરના પ્રેમની કથા એ મોઢેથી કહેવા જેવી વસ્તુ નથી. એ તો અનુભવ કરવા જેવી, જાતેજ અનુભવ લઈને જાણવા જેવી વસ્તુ છે. અરે ! હું તો સાક્ષાત્ જોઈ રહ્યો છું કે, તે દયામય પિતા બનીને નાગાંને ઢાંકી રહ્યો છે, તેજ વૈદ્ય બનીને રોગીઓની પરિચર્યા કરી રહ્યો છે, તેજ સૌનું ભલું કરી રહ્યો છે; આ વાત માત્ર ભૌતિક વિષયમાં, સ્થૂળ અર્થ-માંજ લાગુ પડે છે એવું કોઈએ ન માની લેવું. તે પ્રેમ-મય સોમ પ્રભુ જેને જે ગુણમાં નગ્ન જુએ છે, ગુણરહિત જુએ છે, તેને તે ગુણ દઈને, તે ગુણરૂપી વસ્ત્ર વડે તેને ઢાંકી દે છે અને આ આખો સંસાર જે પોતપોતાના વ્યાધિઓને લીધે તરફતો પડ્યો છે તે બધાની ચિકિત્સા અને શુશ્રૂષા તે કરુણાપરાયણ સોમ પ્રભુ કર્યાજ કરે છે અને સૌને ઉલ્લાઘ (નીરોગ) બનાવી દે છે. વિશેષ શું કહું ? એ સોમ ભગવાનની જો કૃપા થાય તો આંધળો પણ દેખતો થઈ જાય છે અને લૂલો પણ ચાલવા માંડે છે. અજ્ઞાની માણસને એકજ ક્ષણમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ મળી જાય છે અને અસમર્થ પણ શક્તિપૂર્ણ થઈ જાય છે. આ બધી વાતો બેશક

તનેજ ઓળખી લીધો છે. મારી દૃષ્ટિએ તો હવે આખા સંસારમાં તારા સિવાય સુખ આપી શકે એવો કોઈ શ્રોજ નથી. આ સાંસારિક વિષયો અલબત્ત, પોતપોતાનાં સુખદ રૂપ ધારણ કરીને, પોતાના મનમોહક, હૃદયહારી પોશાકમાં સજ્જ થઈને મારી આસપાસ ભમ્યા તો કરે છે, પણ એવા દુઃખરૂપ અને નામમાત્રનાજ સુખને લઈને હું કરે પણ શું? હું તેમના તરફ નજર પણ નથી કરતો. એવીજ રીતે ધન, માન વગેરે મારી આગળ તેમના મલિન સુખોનો પ્રસ્તાવ રજૂ કરે છે, પણ હું તેમનો અસ્વીકાર ન કરૂં તો બીજું કરૂં પણ શું? મને તો હવે એકજ સુખની તરસ લાગી છે અને તે તો તારૂંજ સુખ છે, સીધું અપરોક્ષ રીતે તારી પાસેથીજ મળનારૂં વિશુદ્ધ સુખ છે. માટે બીજા, ત્રીજા કે હજારમા હાથથી મળેલું એઠું, બોટેલું, ખંડિત થએલું તારૂં સુખ પણ ન જોઈએ. મારૂં સુખ તો તેજ, કે જે સીધું તારી પાસેથીજ આવેલું હોય. મારે તો ચાતકની માફક સીધું આકાશમાંથી, તારી પાસેથી ચાલ્યું આવેલું દિવ્ય અને નિર્મળ સુખજ જોઈએ. મારી તૃષા તો તેના વડેજ છીપે એમ છે. એટલા માટે હે ઇંદ્ર! તું હવે મને તારૂં પોતાનું સુખ આપ, તારે હાથેજ તું તારૂં સુખ આપ અને મને સુખી કરી દે.

શબ્દાર્થ

(शतक्रतो) હે શતયજ્ઞ! અનેક કર્મ કરનારા! **(अन्यं)** તારા સિવાય બીજા કોઈને **(मर्डितारं)** સુખદાતા તરીકે **(वल्गु)** ખરેખરજ હું **(नहि चकरं)** નથી જાણતો, તેથી **(इन्द्र)** હે પરમેશ્વર! **(त्वं)** તું **(नः)** અમને **(मृडय)** સુખી કર.

यो नः शश्वत् पुराविथ, अमृध्रो वाजसातये ।
स त्वं न इन्द्र मृळय ॥ (ऋ० ८-८०-२)

વિનય

હે ઇન્દ્ર ! તું તો તેજ છે કે જે સર્વથા અહિંસક છે. તું એટલો તો પ્રેમમય છે અને એવો તો સર્વસમર્થ છે કે જેથી કરીને તને કોઇની હિંસા કરવાની જરૂરજ નથી પડતી. અને તું પોતે અહિંસક હોવાથી તું સર્વથા અહિંસિત પણ હોય છે, તારો કદી વિનાશ થઈ શકતો જ નથી. વળી હે ઇન્દ્ર ! તું તો તેજ છે, કે જે આવો અહિંસક રહીને, આવો પ્રેમમય થઇને પહેલેથીજ હમેશાં અમારે રક્ષણ કરતો આવ્યો છે. જ્યારે જ્યારે દુનિયાનાં તમામ બળોથી નિરાશ થઇને, અમારા ખંડિત થએલા અભિમાનને તજી દઇને, અમારી નિર્બળતાનો સ્વીકાર કરીને તને સાદ કર્યો હશે, ત્યારે ત્યારે તેં હમેશાં અમારી વહારે દોડી આવીને અમારી રક્ષા કરીજ હશે, અમને બળ, હિંમત પ્રેર્યાં જ હશે. નવાં નવાં બળની અમને પ્રાપ્તિ કરાવીને તું અમારૂં રક્ષણ કરતો આવ્યો છે. હે ઇન્દ્ર ! ઉપર કહ્યા તેવાજ અમારા ઇન્દ્ર ! તું આ વખતે પણ અમારૂં રક્ષણ કર અને અમને સુખી કર. અત્યારે તો ચારે દિશાએ નિરાશાનાં કાળાં વાદળ ઘેરાઇ ગયાં છે, પાપની શક્તિઓએ અમને ચારે બાજુએથી દબાવી દીધા છે. અમારૂં કાંઇજ ચાલતું નથી. અમારૂં બધુંજ બળ નકામું નીવડ્યું છે. માટે હવે તો હે ઇન્દ્ર ! આ વખતે તુંજ અમારી મદદે આવ અને અમને બચાવી લે, તુંજ અમારો ઉદ્ધાર કર. અમને નવું બળ પ્રાપ્ત કરાવીને અમને ફરીથી સુખી કર.

પહેલેથીજ હમેશાં અમારૂં રક્ષણ કરનારા ! હે અમૃધ્ર ! તું અમને સુખી કર, ફરીથી સુખી કર.

શબ્દાર્થ

(इन्द्र) હે ઇન્દ્ર ! હે પરમેશ્વર ! (यः) જે (अमृध्रः) અહિંસક અને અહિંસનીય એવા તેં (नः) અમારી (पुरा) અગાઉ (शश्वत्) સદા (वाजसातये) બળપ્રાપ્તિને માટે (आविथ) રક્ષા કરી છે, બળ પ્રેરીને અમારૂં રક્ષણ કર્યું છે, (सः त्वं) તેજ તું (नः) અમને (मृडय) સુખી કર.

---

१२ फाल्गुन

इन्द्र प्र णो रथं अव, पश्चाचित् सन्त मद्रिवः ।
पुरस्तात् एनं म कृधि ॥ (ऋ० ८-८०-४)

વિનય

હે ઇન્દ્ર ! તમે મારા રથની રક્ષા કરો, મારા પાછળ પડી ગએલા જીવનરથની પણ રક્ષા કરો. મારો રથ પાછળ રહી ગયો છે. એટલા વાસ્તે તો હે વજ્રવાળા ! તમારે તેની ખાસ કાળજી રાખીને વધારે રક્ષા કરવી જોઇશે. હું જોઉં છું કે, મારા ઘણાય સાથીઓ મારાથી આગળ નીકળી ગયા છે, મારા જોતજોતામાં પોતાના જીવનને ઉન્નત બનાવીને મારાથી ઘણાજ આગળ નીકળી ગયા છે. કેટલાક ધૃતિ આદિ ધાર્મિક ગુણોને પોતાના જીવનમાં ધારણ કરીને ઉન્નત થઇ ગયા છે, કોઇ અભય આદિ દૈવી સંપત્તિઓની કમાણી કરીને આગળ વધી ગયા છે; કોઇ ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરીને તેની સહાયતાથી વિશેષ વેગવાન બનીને મારાથી આગળ નીકળી ગયા છે તો વળી કોઇ વિવેક, વૈરાગ્ય આદિ સાધનચતુષ્ટયની સાધના કરીને મારાથી ઘણાજ આગળ

१३ फाल्गुन

इन्द्रो नु किमासते जागर्तं मां मां कृधि ।
उत्तमं वाजदु भरः ॥ (ऋ. ८-२१-९)

चिन्तन

તો પછી હે ઇન્દ્ર ! હવે વાર શાની છે ? તમે હજી સુધી એમ કેમ બેઠા છો ? ચાલો, ઊઠો, આગળ વધો અને મારા રથને સૌ કરતાં આગળ કરી દો. અને મને પહેલો નંબર અપાવી દો. ખરેખર, મારે સર્વશ્રેષ્ઠ મનુષ્ય બનવું છે, મેદાનમાં પહેલું સ્થાન પ્રાપ્ત કરવું છે. હું રામના જેવો મર્યાદા પુરુષોત્તમ બનીશ, કૃષ્ણની માફક પૂર્ણ પુરુષોત્તમ બનીને ઊભો રહીશ. ગમે તેમ કરીને પણ મારે જીવનની સ્પર્ધામાં પહેલો નંબર મેળવવો છે. મારી આ મહત્ત્વાકાંક્ષા સ્વાભાવિક છે; કારણ કે મનુષ્યમાત્ર પૂર્ણત્વ પ્રાપ્ત કરવાને માટેજ સરજાયો છે. જે કાર્ય કોઈ પણ એક મનુષ્ય કરી શકયો છે તે હું પણ કેમ ન કરૂં ? જરૂર કરવાનો. મારામાં પણ તેના જેવોજ આત્મા છે. જેવો આત્મા રામમાં હતો, કૃષ્ણમાં હતો અથવા બીજા કોઈ પણ મહાપુરુષમાં હતો તેવો આત્મા મારામા પણ છે. તો પછી હું તેમના જેવો થાઉં તેમાં અડચણ શાની છે ? વળી હે ઇંદ્ર ! મને સર્વશ્રેષ્ઠ બનાવવાને માટે જે જે સાધનો જોઈએ તે બધાં તમારી પાસે હાજરજ છે. મારે સારૂ જ્ઞાન, બળ, જે કાંઈ જરૂરનું હોય તે બધુંજ તમારી પાસે છે. તમે જો ધારો તો તમારા 'શ્રવસ્' દ્વારા, ઐશ્વર્ય દ્વારા મારા જીવનમાં 'વાજ' બળ અને જ્ઞાન ભરી શકો છો અને તેમના વડે મને ઘણામાં ઘણો ઉન્નત કરી શકો છો. તો પછી હે ઇન્દ્ર ! તમે ઉઠો અને મારામાં જાગૃત થઈ જાઓ.

તમે એક વાર મારામાં જાગૃતજ થઈ જશો તો શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ મહાપુરુષ થવાને માટે वाज, જ્ઞાન, બળ વગેરે જેમ જેમ તેમની જરૂર પડતી જશે, તેમ તેમ તેઓ મારામાં પ્રકટ થતાંજ જશે. ત્યારે હવે તમે શું જોઈને બેસી રહ્યા છો ! તમારા ઐશ્વર્ય દ્વારા મને 'वाज'નું દાન દઈને મારા જીવનને સર્વોત્તમ બનાવી દો, મારા જીવન-રથને સૌથી શ્રેષ્ઠ સ્થાને લાવીને સ્થાપિત કરી દો.

શબ્દાર્થ

(हन्तो) તો પછી (इन्द्र) હે ઇન્દ્ર ! તમે (नु) હવે (किं) શા માટે (आससे) બેસી રહ્યા છો ! (नः) અમારા (रथं) રથને (प्रथमं) સૌની આગળ, પ્રથમ સ્થાન ઉપર (कृधि) લાવી દો. (वाजयु) વાજ (બળ જ્ઞાન)ને માગનાર (श्रवः) ઐશ્વર્ય તો (उपमं) તમારી પાસે [છેજ].

१४ फाल्गुन

अवा नो वाजयुं रथं सुकरं ते किमित् परि।
अस्मत् सु जिग्युषः कृधि॥ (ऋ० ८-८०-६)

વિનય

હે ઇન્દ્ર ! આ તરફ નજર કરો. અમારો રથ, અમારું જીવન તમારા 'वाज'ને માટે યાચના કરે છે, આગળ વધવાને માટે તમારી પાસેથી જ્ઞાન અને બળની ભિક્ષા માગે છે. તમારા તરફથી અમને જેટલું 'वाज' મળી રહેશે તેટલા પ્રમાણમાંજ અમારો જીવનરથ આગળ વધી શકશે. એટલા માટે આ મારા 'वाजयु' રથને તમારા જ્ઞાન અને બળનું દાન દઈને તેની રક્ષા કરો, તેને તૃપ્ત કરો. તેની ત્રુટિની પૂર્તિ કરો. અરેરે ! મારે તો આ જીવનની રસા-

કામીમાં ગૌણી પદેને નંગારે આવ્યું છે. વિજય ઉપર વિજય મેળવતા જઈને મારે તે જીવનના ઉત્તમ લક્ષ્યને પ્રાપ્ત કરવું છે. એટલા માટે હે ઇન્દ્ર ! તમે નઃ આગ વાજયુ રથને તમારા વાજ વડે એવો પરિપૂર્ણ કરી દો કે મારૂં જીવન સર્વાંગ સંપૂર્ણ જીવન બની જાય અને મારો રથ સૌની આગળ દોડતો થઈ જાય. હે ઇન્દ્ર ! તારે માટે બધુંજ શક્ય છે. તું ધારે તે કરવા સમર્થ છે અને તે પણ ઘણી સહેલાઈથી રમતાં રમતાં કરી શકે છે. તારે માટે તો બધાંજ કામ સુગમ છે. ત્યારે હે ઇન્દ્ર ! બસ, તું મને સૌથી આગળ કરીજ દે. તું મને સર્વોત્તમ વિજેતા બનાવી દે. તું અમને એવા સર્વશ્રેષ્ઠ વિજેતા બનાવી દે કે અમે માર્ગનાં તમામ વિઘ્નોને અમારા પગ તળે કચરીને, જીવનનાશિની આસુરી શક્તિઓના ઉપર એક પછી એક મહિમાવન્ત વિજય પ્રાપ્ત કરતા જઈને અમારી યાત્રાને સફળ કરીએ અને જીવનની પૂર્ણતાને સિદ્ધ કરીએ.

શબ્દાર્થ

(नः) અમારા (वाजयुं) વાજ, જ્ઞાનસામર્થ્ય અને બળની માગણી કરનારા (रथं) જીવન-રથની (अव) રક્ષા કરો, તેને તૃપ્ત કરો, (ते) તારે માટે (किं इत्) કોઈ પણ કામ, બધુંજ (परि) બધી રીતે, સર્વથા (सुकरं) સુગમ છે, સહેલ છે. (अस्मान्) અમને (सु जिग्युषः) ઉત્તમ વિજયી, શ્રેષ્ઠ વિજેતા (कृधि) બનાવી દે

१५ फाल्गुन

विश्वा हि त्वा तुविकूर्मिं तुविदेष्णं तुवीमघम् ॥
तुविमात्रं अवोभिः ॥ (ऋ. ८-८१-२ ॥ सा. उ. १-२-६)

વિનય

અહો ! તું અમારા પ્રત્યે કેટલો બધો દયાળુ છે, અમારા ઉપર દયાની અખંડ અવિરત વર્ષા કેવી રીતે કર્યાજ કરે છે તે અમે જાણ્યું છે, અમને સમજાઇ ગયું છે. તારા તરફની રક્ષાઓ, તૃપ્તિઓ, દીપ્તિઓ, વૃદ્ધિઓ, તારા તરફથી ક્ષણે ક્ષણે મળ્યા કરતી તારી કૃપાઓ, તારા પ્રસાદ, તારા તમામ પ્રકારના 'अवस्' અમને ક્ષણેક્ષણે અગણિત પ્રકારે પ્રાપ્ત થયાજ કરે છે. અહાહા ! તું તો અમારા ઉપર તારી દયા વરસાવવાને માટેજ 'तुविकूर्मि' બન્યો છે, અનેક પ્રકારે કર્મ કરનારો અનંતકર્મા થયો છે. તારે પોતાને માટે તો ત્રણે કાળમાં, ત્રણે લોકમાં કશુંજ કર્તવ્ય નથી હોતું, તે છતાં પણ તું તારાં આ અનંત બ્રહ્માંડોમાં તારૂં અખંડ મહાન્ કર્મ પ્રતિક્ષણે કરતોજ રહે છે તે માત્ર અમારા જીવોના કલ્યાણને માટે, અમારા ઉપર પ્રેમવશ થઇને તું કરે છે. અમારા ઉપર કૃપાર્દ્ર બનીનેજ તું 'तुविदेष्ण', ઘણું આપનારો, ક્ષણે ક્ષણે લાગલાગટ સૌને યથાયોગ્ય દાન કરનારો થઇ રહ્યો છે. મનુષ્ય જ્યારે તારાં દાનોનો અનુભવ કરવા લાગે છે, ત્યારે તે જોઇ શકે છે કે, તારે તો અમને સદાકાળ દાન દીધા સિવાય બીજું કામજ નથી અને વળી તારાં એવાં દાનનો કોઇ પણ સ્થળે છેડો પણ નથી આવતો. આવી રીતે તું અમારે માટે, ફક્ત અમારેજ માટે तुविमघ પણ બન્યો છે, અપાર અનંત ઐશ્વર્યયુક્ત ઐશ્વર્ય-ભંડાર બન્યો છે. તું પોતે તો પરિ-

તું આપ્તકાળ છે, તારે પોતાને તો ત્રણે કાળમાં કોઇ પણ ભોગની આવશ્યકતા છેજ નહિ, છતાં પણ તું આ સંસારમાં બધોજ વખત તરેહ તરેહના ભોગ્ય પદાર્થો ઉત્પન્ન કર્યા કરે છે અને તેમનું દાન દીધા કરે છે તે અમારી, જીવોની તૃપ્તિને માટે અમારી પૂર્ણતાને માટેજ કરે છે. અને વળી તું જે 'તુવિમાત્ર' બન્યો છે, અનેક પરિમાણવાળો બન્યો છે, તે પણ તારાં 'અવસો' વડેજ થયો છે, તારાં પોતનાં રક્ષણ વગેરે અમને પૂરાં પાડવાને માટેજ થયો છે. તું અમને સદા અને સર્વત્ર તારી રક્ષાનું દાન કરી શકે એટલા માટેજ તું તારી જાતને અનંત કાળપર્યંત અને અનંત દેશપર્યન્ત ફેલાવી બેઠો છે. અહાહા! અમે જે તારાં સંતાન છીએ તેમને માટે, અમારા સૌના હિતને માટે તું પ્રેમવિહ્વલ બનીને અનંતકર્મા, અનંતદાની, અનંતધન અને અનંતપરિમાણ થઇ રહ્યો છે. હે પ્રભુ! અમે આવા તારા અગણિત ઉપકારોનો બદલો તો વાળી શકીએજ શી રીતે? તારી અનંત કૃપાઓના ઋણમાંથી અમે અનંત કાળ પછી પણ મુક્ત થઇ શકતા નથી.

શબ્દાર્થ

(हि) નિઃસંદેહ અમે (त्वा) તને (अवोभिः) રક્ષા, તૃપ્તિ, પ્રાપ્તિ, વૃદ્ધિ વગેરે વડે (तुविकूर्मि) બહુ કર્મવાળો, (तुविदेष्णं) બહુ દાની, (तुविमघं) બહુ ધનવાળો અને (तुविमात्रं) બહુ પરિમાણવાળો (विद्म) જાણીએ છીએ.

१६ फाल्गुन

एतो न्विन्द्रं स्तवाम ईशानं वस्वः स्वराजम् ।
न राधसा मर्धिषन्नः ॥ (ऋ० ८-८१-४)

વિનય

જુઓ, જુઓ, આ આખો સંસાર ધનને માટે વિનાશ તરફ દોડ્યો જાય છે. લોકો સમજી બેઠા છે કે, ધન વડે અમને જીવન પ્રાપ્ત થશે, તેટલા માટે તેઓ ધનની પાછળ દીવાના બન્યા છે અને ભલી ભૂંડી ગમે તે રીતે ફક્ત અમને ધન મળે એવી મતલબથી ધન કમાવાને મથન કરી રહ્યા છે. એમ કરતાં કરતાં વર્તમાન સમયમાં ધન પોતાની મર્યાદાને એટલી હદ સુધી ઓળંગી ગયું છે કે ધન આપણું 'સ્વ' નથી રહ્યું, પણ તેજ ઉલટું આપણું સ્વામી બની બેઠું છે; આથી કરીને ધનને લીધે તો આપણી શારીરિક, માનસિક અને આત્મિક ઉન્નતિ એકદમ અટકી પડી છે. ધનનો કાટ ચઢી જવાથી આપણું આ ત્રિવિધ તેજ ઝાંખું પડી ગયું છે, ભોગમાં ફસાઇ પડીને આપણે આ ત્રણે પ્રકારના વીર્યને ગુમાવી બેઠા છીએ. એટલા માટે, હે મનુષ્યો! આપણે આ ધનના મારથી કેવી રીતે ઉગરીએ તેનો વિચાર કરીએ. હે આખા સંસારના લોકો! આવો, આપણે પેલા આપણા ઇન્દ્રની સ્તુતિ કરીએ, તેની આગળ નમ્રપણે મસ્તક નમાવીએ, તેજ આપણો પરમ ઐશ્વર્યવાન્ પ્રભુ છે. આપણે એ પરમ ઐશ્વર્યવાળાને ભૂલીશું નહિ, આપણા ઉપર એ 'ઐશ્વર્યોના ઈશ્વર'નું રાજ્ય ચાલે છે એટલું સદા ધ્યાનમાં રાખીશું, આ સ્વયં-રાજમાન, સ્વયંપ્રકાશ, 'स्वराज्' સ્વયં રાજાના રાજ્યના નિયમો પ્રમાણે હમેશાં વર્તન કરતા રહીશું તો એ ધન આપણને ગાંડા નહિ બનાવી શકે, એ ધન આપણું માલિક બનીને આપણા માથા ઉપર નહિ ચઢી બેસે. આપણને જ્યારે જે ઐશ્વર્યની સાચી જરૂર પડે છે, ત્યારે તેજ

ઐશ્વર્ય જેના તરફથી આપણને વિના માગ્યે મળી રહે છે તે 'वस्वः ईशान'ને આપણે ભૂલી જઇએ છીએ તેજ આપણા ગાંડપણનું મૂળ કારણ છે; આપણે ધનના ગુલામ એટલા માટે થઇએ છીએ કે આપણે પોતેજ સ્વયં રાજમાન થવાને બદલે, સ્વયંપ્રકાશિત થવાને બદલે, ધન વડે રાજમાન થવા ઇચ્છીએ છીએ, આપણા 'स्व' ઉપર આપણા શરીર, ઇન્દ્રિયો આદિ ધન ઉપર તથા બાહ્ય ધન ઉપર-રાજ્ય કરવાને બદલે આપણે તેમનેજ આપણા ઉપર રાજ્ય કરવા દઇએ છીએ. એમ કરવાનું પરિણામ એવું થાય છે અને થવું જોઇએ કે, ભૌતિક ધન અને આધ્યાત્મિક ઐશ્વર્ય, (વિભૂતિઓ, સિદ્ધિઓ ઇત્યાદિ) આપણાં સાધન થવાની જગ્યાએ આપણાં લક્ષ્ય બની જાય છે અને તેથી તેઓ આપણી ઉન્નતિને અટકાવી પાડે છે. એટલા માટે મારા ભાઇઓ ! ચાલો, આપણે આપણા ઐશ્વર્યોના ઇશાન, 'स्वराट्' પ્રભુનું ભજન કરીએ, તેનું ભજન કર્યા વગર તેના ધનનો જરા પણ ભોગ ન કરીએ. જે દહાડે સંસારભરના માનવબંધુઓ સંમિલિત થઇને આપણા સૌના પ્રભુ 'इन्द्र'-ની સ્તુતિ કરશે અને તેનું પૂજન કરીનેજ તેના આપેલા ધનને તેનો પ્રસાદ ગણીને ભોગવતા થશે તે ઉજમાળો દિવસ ક્યારે ઉગશે ? અહા ! તે દશ્ય કેવું જોવા જેવું હશે ? એવું થશે ત્યારે ધન પણ આપણું દાસ બનીને આપણી સેવા કરશે અને આપણી ઉન્નતિનું એક યોગ્ય સાધન બની જશે.

શબ્દાર્થ

હે મનુષ્યો ! (एत उ) આવો, આપણે (नु) હમણા (वस्वः ईशानं) ઐશ્વર્યોના ઈશ્વર (स्वराजं) સ્વયં રાજમાન, સ્વરાટ્ (इन्द्रं) પરમેશ્વરની (स्तवाम) સ્તુતિ કરીએ, ભજન કરીએ, જેથી કરીને તે (नः) આપણને (राधसा) ધન દ્વારા, સિદ્ધિઓના ઐશ્વર્ય દ્વારા (न मर्धिषत्) મારી ન નાખે, વિનષ્ટ ન કરે.

१७ फाल्गुन

विद्मा हि मर्त्यत्वना अनुकामा शतक्रतो।
अगन्म वज्रिन् आशसः॥ (ऋ. ८-९२-१३)

વિનય

હે શતક્રતુ ! અમે મર્ત્ય છીએ, મરણશીલ મનુષ્યો છીએ. તેથી કરીને અમારાં હૃદય કામનાઓથી ભરપૂર હોય એ સ્વાભાવિક જ છે. એ કામનાઓ અમારામાં ન રહે તો પછી અમે મર્ત્ય જ ન રહીએ. મર્ત્ય મટીને અમર્ત્ય બની જઈએ અથવા મર્ત્યથી ઉપરના દરજ્જામાં જે કોઈ હોય તેવા બની જઈએ. મનુષ્યત્વ કામનાઓનું અનુગત છે, આપણામાં જેટલું પણ મર્ત્યપણું છે તે બધુંજ કામનાઓને અનુસરવાનું પરિણામ છે. આપણે નાના પ્રકારનાં મૃત્યુઓને અધીન થઈએ છીએ, દુઃખના ખાડામાં ગબડી પડીએ છીએ; એ બધાનું એકજ કારણ છે કે, આપણે ચારે બાજુએથી કામનાઓ વડે ઘેરાઈ ગયા છીએ, ઇચ્છાઓ આપણને સતાવી રહી છે. એટલા માટે, હે ઇન્દ્ર ! તમે ગમે તેમ કરીને અમને આ કામનાઓના ઘેરાવથી ઊંચે ઉપાડી લ્યો. ખરેખરી મુશ્કેલી તો એ છે કે, આ કામનાઓને અમે દબાવી દેવા મથીએ છીએ, પણ એ દબાતીજ નથી; ઉલટી અંદર રહી રહી અમનેજ કોતરી ખાય છે. હવે જો અમે તેમને તૃપ્ત કરીએ છીએ તો એ ઉલટી વધારે બળવાન થાય છે. જેમ અગ્નિમાં ઘીની આહુતિ આપવાથી તે વધારે પ્રજ્વલિત થાય છે, તેમ ઇચ્છાને તૃપ્ત કર્યાથી તેઓ વધારે જોરાવર બની જાય છે. એટલા માટે હે શતક્રતો ! હે પ્રભૂતસંકલ્પ ! અમે તમને વિનવીએ છીએ કે, હવે તો તમેજ એવી કૃપા કરો, કે જેથી અમારી એ કામનાઓ 'આશસ્'ના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય. હે વજ્રવાળા ! તમે અમને એવી વિવેકશક્તિની બક્ષિસ આપો કે અમે અમારી ક્ષુદ્ર અનુચિત કામનાઓને જ્ઞાનપૂર્વક જડમૂળથી ઉખાડીને ફેંકી દઈએ અને અમારી વ્યાપી (વ્યાપક) અથવા શુભ ઇચ્છાઓને, આશસોને માટે ક્ષેત્ર ખુલ્લું કરી દઈએ. બસ, તમે એટલી-

જ કૃપા કરશો તો અમારામાં જે દાબી દેવા જેવી નઠારી ઈચ્છાઓ હશે તે બધી નિર્મૂળ થઇ જશે અને ઉછેરવા લાયક, શુભ ઈચ્છાઓ હશે તેઓ સંકલ્પરૂપ બની જશે, શક્તિસ્વરૂપ થઇ જશે. કામનાઓની સાધના દ્વારા અમે કોઇ દહાડો મર્ત્ય મટીને અમર્ત્ય બની જઇશું અને તમને પ્રાપ્ત કરી લઇશું તો તે આ રીતેજ. એટલા માટે, હે પ્રભો ! અમે તમને વિનવીએ છીએ કે, તમે અમને કામનાઓમાંથી છોડાવીને 'आशासो'ની પ્રાપ્તિ કરાવો, અમારી વિશાળ અને દઢ આશાઓને પૂર્ણ કરો.

શબ્દાર્થ

(शतक्रतो) હે પ્રભૂત સંકલ્પવાળા ! (विश्वा हि) બધાજ (मर्त्यत्वना) મર્ત્યત્વ, મરણશીલતા, મનુષ્યપણું (अनुकामाः) કામનાઓનું અનુગત છે, કામનાઓનું ફળ છે. (वज्रिन्) હે વજ્રવાળા! અમે (आशासः) આશાઓને, દઢ વિશાળ ઇચ્છાઓને (अगन्म) પ્રાપ્ત કરીએ.

१८ फाल्गुन

त्वयेदिन्द्र युजा वयं प्रति ब्रुवीमहि स्पृधः ।
त्वमस्माकं तव स्मसि ॥ (ऋ० ८-९२-३२)

વિનય

હે જગદીશ્વર ! આ સ્પર્ધામય જગતમાં અમે તો તમારો પાલવ પકડયો છે. તમારાથી યુક્ત રહીનેજ અમે આ સંસારમાં વિજયી થઇ શકીએ છીએ. લોકો તો કહે છે કે, સંસારમાં વિજયી થવાને માટે ધન જોઇએ, પ્રચાર (પ્રોપેગેન્ડા) કરવાની કુશળતા જોઇએ, સૈન્ય જોઈએ, શસ્ત્ર જોઇએ, એવું એવું જોઇએ; પણ અમે તો જોઇએ છીએ કે, જો તમારાથી સંયુક્ત ન હોઇએ તો એ તોપો અને બંદુકો તો એમ ને એમ હવા ખાતી રહી જાય છે. સત્ય, પ્રેમ આદિ અવિનશ્વર સત્ય નિયમો અમને તમારી સાથે સંયુક્ત કરી રાખે છે. ઉપર કહ્યાં તે તમારાં પ્રેમબંધનોને

તોડીને અમે તમારાથી અળગા થઈ જઇએ છીએ, કોઇ સ્પર્ધામાં ઝટ વિજય મેળવવાની લાલચને વશ થઇને અથવા કોઇ પણ શત્રુને ગમે તેમ કરીને અવશ્ય પરાજિત કરવાને માટે તમારાં આવાં પ્રેમબંધનોને તોડીને તમારાથી જુદા થઇ જઇએ છીએ; ત્યારે દુનિયામાં અમારૂ કશું ઠામ ઠેકાણુંજ નથી રહેતું અને ઉલટા માર્યા જઇએ છીએ. એટલા માટે, હે ઇન્દ્ર ! હવે તો અમે તમારા એકલાનીજ મદદ વડે–ફક્ત તમારોજ આશ્રય લઇને–અમારા પ્રતિસ્પર્ધીઓની સાથે અમારે હરિફાઈમાં ઉતરવું છે, અમારા શત્રુઓનો પ્રતિકાર કરવો છે. તમે અમને એવી શક્તિનું દાન કરો કે ભારેમાં ભારે પ્રલોભનો વડે પણ અમે તમારા સત્ય નિયમોનો ભંગ કરવાનો વિચાર પણ ન કરી શકીએ અને તેમ કરીને તમારાથી અલગ થવાનો તો સંભવજ ન રહે. અરેરે ! તમારાથી અમે જુદા થઈ શકીએજ કેવી રીતે ? તમને છોડી શકાયજ શી રીતે ? તમે તો અમારા છો; અને અમે તમારા છીએ. તમે એકલાજ અમારા છો અને અમે પણ તમારાજ છીએ. તમે અમારા પિતા, માતા, સ્વામી, સખા, ગુરુ જે કહીએ તે તમેજ છો. તમે કોણ નથી ? એવો કયો સંબંધ છે જે તમારી સાથે અમે જોડયો ન હોય ? એટલા વાસ્તે અમે તો તમને કહીએ છીએ કે, તમે અમારા છો, અમારા છોજ અને અમે તમારાજ છીએ. તમારા પુત્ર, તમારા લાડકા બાળકો, તમારા સેવક, તમારા સખા, તમારા શિષ્ય, તમારા વહાલા, જે કાંઈ કહો તે બધાજ અમે છીએ. ખરેખર, તમેજ અમારા છો અને અમે તમારાજ છીએ. તો પછી અમને તમારાથી અળગા કરનાર હોયજ કોણ ! અમે તમારાથી જુદા થઇ શકીએજ શી રીતે ?

શબ્દાર્થ

(इन्द्र) હે પરમેશ્વર ! (त्वया इत्) તારાજ (युजा) સાથ વડે તારી સાથેજ જોડાઇને (वयं) અમે (स्पृधः) સ્પર્ધા કરનારાઓનો (प्रतिब्रुवीमहि) પ્રતિકાર કરીએ, મુકાબલો કરીએ, તેમને જીતીએ. (त्वं) તુ (अस्माकं) અમારો છે અને અમે (तव) તારા (स्मसि) છીએ.

૧૯ फाल्गुन

त्वामिद्धि त्वायवो अनुनोनुवतश्चरान् ।
सखाय इन्द्र कारवः ॥ (ऋ. ८-९२-३३)

વિનય

હે ઇન્દ્ર ! અમે બધા, સૌ સખાઓ કૃ[illegible]
પરિચર્યા કરીએ; અમે બધા 'કારુ' સખાઓ [illegible]
સેવન કરીએ. જેમના હૃદયમાં તને ભજવાની ઈ[illegible]
ન્ન થઇ છે, જેમને તારી થોડી ઘણી પ્રીતિ [illegible]
છે, એવા અમે બધા સખાઓ કારુ બનીને ત[illegible]
કરીએ, અમારા પ્રત્યેક આચરણ દ્વારા તારુંજ સે[illegible]
તને ચાહીને, તને પ્રાપ્ત કરવાની મનમાં ઇચ્છા [illegible]
તારા સુધી પહોંચી જવાની ઇચ્છા રાખીને અમે [illegible]
મમાં મસ્ત બનીને તારાંજ સ્તુતિ-ગાન ગાઈ[illegible]
જઇએ ત્યાં બધે તારાજ નામનો અહાલેક જગાવી[illegible]
કારૂ થઇએ, તારા સ્તોતા થઇએ અને તારાં કર્મ[illegible]
સ્તોતા થઇએ. અમે તારી મોઢા મોઢાની સ્તુતિ [illegible]
નહિ, લૂખી લૂખી સ્તુતિ કરનારા નહિ, પણ અમ[illegible]
એક કર્મ તારી સ્તુતિરૂપ નીવડે, અમારા પ્રત્યે[illegible]
માંથી [illegible] અને તારી ગુણગાથા ગાવા લાગે અમે [illegible]
ને, તારી [illegible] સ્તુતિ કરનારા મટીને, તારા [illegible]
[illegible]

સ્તુત કરતાજ રહીએ અને તારી શક્તિમતી ભક્તિનો પ્રવાહ
આખા સંસારમાં નિરંતર વહન કરતો થઈ જાય ! હે પ્રભો !
એ ભક્તિ-પ્રવાહ નિરંતર વહેતો થઇ જાય !

શબ્દાર્થ

(इन्द्र) હે પરમેશ્વર ! (त्वायवः) તને ચાહનારા (कारवः) તારી ક્રિયાત્મક સ્તુતિ કરનારા (सखायः) અમે ભક્ત સખાઓ (अनुनोनुवतः) એક પછી એક તારી પાછળજ અને વારંવાર સ્તુતિ કરતા રહીએ. (त्वां इत् हि) ફક્ત તનેજ (घरान्) ભજીએ, તારીજ સ્તુતિ કરીએ.

---

२० फाल्गुन

अभ्यादधामि समिधं अग्ने व्रतपते त्वयि ।
व्रतं च श्रद्धां चोपैमि ईन्धे त्वा दीक्षितो अहम् ॥
(यजु० २०-२४)

વિનય

હે અગ્નિ ! હે વ્રતપતિ ! હું તારી અંદર મારી સમિધાઓ અર્પણ કરું છું. એ સમિધાઓને તારામાં મૂકીને હું વ્રત અને શ્રદ્ધાને પ્રાપ્ત કરું છું. આ રીતે દીક્ષિત થઇને, હે અગ્નિ ! હું તને સમિદ્ધ કરું છું, તને પ્રદીપ્ત કરું છું.

હે આચાર્ય અગ્નિ ! તમે પોતે વ્રતોને, ઈશ્વરના નિયમોને યથાયોગ્ય રીતે પાલન કરો છો, માટે તમે પણ વ્રતોનું પાલન કરવાને સમર્થ બનાવી શકો છો. એટલા માટે હે વ્રતપતિ ! હે આચાર્ય ! તમારારૂપી અગ્નિમાં હું મારી જાતની સમિધા બનાવીને તેની આહુતિ આપું છું, સમિદ્ધ થવાને યોગ્ય હું, તમારા વડે સમિદ્ધ થવાને તમારામાં મારી જાતને સમર્પિત કરું છું. આ રીતે મારી જાતને સંપૂર્ણ રીતે તમારે અધીન બનાવીને હું વ્રત અને શ્રદ્ધાને પ્રાપ્ત થાઉં છું; સત્યપાલન ... પાલન

જેવાં વ્રતને તથા સત્યની ધારણારૂપ, સત્યને ધારણ કરાવવાને તમારામાં દઢ વિશ્વાસરૂપ શ્રદ્ધાને પ્રાપ્ત થાઉં છું. સત્ય વ્યવહાર આદિ વ્રતોનું પાલન કરવાનો દઢ નિશ્ચય કરીને તથા સત્યમાં તેમજ તમારામાં અવિચળ શ્રદ્ધા રાખીને આજથી હું તમને મારી જાત સર્વતોભાવે સમર્પિત કરી દઉં છું. આ રીતે તમારી પાસેથી દીક્ષા પ્રાપ્ત કરીને, દીક્ષિત બનીને, બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં પ્રવિષ્ટ થઈને, તમારો બ્રહ્મચારી બનીને, હે જ્ઞાનમય અગ્નિરૂપ આચાર્ય! હું તમને સમિદ્ધ કરૂં છું, તમને પણ પ્રદીપ્ત કરૂં છું. નિઃસંદેહ, તમારા સરખા પવિત્ર અગ્નિમાં મારી પોતાની જાતને સળગાવીને જ્યાં હું પ્રદીપ્ત થઈ ગયો એટલે પછી મારી સળગતી સમિધાને પ્રાપ્ત કરીને, હે અગ્નિસ્વરૂપ આચાર્ય! તમે પણ અવશ્ય પ્રદીપ્ત થવાનાજ, જગતમાં પ્રકાશિત થઈ જવાનાજ.

હે પરમ આચાર્ય! હે પરમ અગ્નિ! હે આત્મન્! વ્રતને પૂર્ણપણે પાળનારા અને બીજાને વ્રતનું પાલન કરવાની શક્તિ આપનારા! હું મારી સમિધાને તમારામાં પૂર્ણપણે પ્રદીપ્ત કરવાને માટે, સંસારમાં જન્મ ધારણ કરવાના હેતુને સંપૂર્ણ રીતે સિદ્ધ કરવાને માટે અર્પણ કરૂં છું. હું મહાન વ્રતને અને તમારામાં અટળ શ્રદ્ધાને પ્રાપ્ત થાઉં છું. હે પરમ અગ્નિ! આ રીતે તમારો બનીને હું તમને વધારૂં છું, તમારા પરમ તેજની વૃદ્ધિ કરૂં છું.

શબ્દાર્થ

(अग्ने) હે અગ્નિ! **(व्रतपते)** વ્રતોના પાલક! **(त्वयि)** તારામાં હું **(समिधं)** સમિધાને **(अभि आ दधामि)** મૂકું છું **(व्रतं च)** વ્રતને **(श्रद्धां च)** અને શ્રદ્ધાને **(उपैमि)** પ્રાપ્ત થાઉં છું. **(दीक्षितः)** અને દીક્ષિત થ. **(अहं)** હું **(त्वा)** તને **(इन्धे)** પ્રદીપ્ત કરૂં છું.

મારી આગળ વધવાની ગતિ બંધ થઇ ગઇ છે, પણ મારામાં જે 'દેવ' વિદ્યમાન છે, જે દિવ્ય શક્તિઓ છે તે પણ ક્ષીણ થવા બેઠી છે, તેમને જ્ઞાનનો આહાર ન મળવાથી દહાડે દહાડે નિર્બળ બની જઇને વિનષ્ટ થવાની તૈયારી કરે છે. એટલા માટે હવે જો કોઇ વસ્તુની હું ભિક્ષા માગતો હોઉં તો તે એક મેધાજ છે. આજે હું મેધાશક્તિનું આવાહન કરું છું, મારી દિવ્ય શક્તિઓની રક્ષાને માટે તે મેધાશક્તિને સાદ કરી રહ્યો છું. અહા! મેધાશક્તિ તો તેજ મુખ્ય અને સર્વોત્તમ શક્તિ છે, કે જે 'બ્રહ્મણ્વતી' છે, જે બ્રહ્મને, જ્ઞાનને, વેદના જ્ઞાનને ધારણ કરનારી છે; એટલા વાસ્તે તે 'બ્રહ્મજૂત' કહેવાય છે અને જ્ઞાનીઓ, બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ, બ્રહ્મનિષ્ઠ બ્રાહ્મણો જેનું સદા સેવન કરે છે. મેધા વિના વેદનું જ્ઞાન મળી શકતુંજ નથી, એટલા માટે તમામ જ્ઞાનીજનો સર્વદા આ મેધાનું સેવન કરતા રહે છે. મેધા તો તે પ્રશસ્ત શક્તિ છે, કે જેની ઋષિઓએ પણ સ્તુતિ કરી છે, જેનો સાક્ષાત્ અનુભવ કરનાર મુનિઓએ પણ જેના ગુણ ગાયા છે. વળી મેધા તો તે અમૃત છે, કે જેનું બ્રહ્મચારી-બ્રહ્મની પરિચર્યા કરનારા-પાન કરે છે, જેનું પાન કરીને તેજસ્વી થએલા બ્રહ્મચારીઓ બ્રહ્મચર્ય-શક્તિની પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત કરે છે અને જેનું પાન કરીને અમર થઇ ગએલા બ્રહ્મચારીઓ પોતાની અંદર ત્રણે લોકોને તથા તમામ દેવોને ધારણ કરે છે. તે મેધાશક્તિનું હું આજે આવાહન કરું છું, તે દિવ્ય શક્તિઓની મારામા પધરામણી કરવાને વાસ્તે હું તેમને સાદ કરી રહ્યો છું કે, હે મેધાશક્તિ! તું આવી જા, તું મારામાં પ્રવેશ કર અને આ દેવોને વિનષ્ટ થતા બચાવી લે.

શબ્દાર્થ

(અહં) હું (પ્રથમાં) મુખ્ય, સૌથી પ્રથમ (બ્રહ્મણ્વતીં) જ્ઞાનને ધારણ કરનારી, વેદજ્ઞાનને ધારણ કરનારી, (બ્રહ્મજૂતાં) બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ જેની સેવા કરે છે એવી (ઋષિષ્ટુતાં) ઋષિઓએ જેની સ્તુતિ કરી છે એવી (બ્રહ્મચારિભિઃ પ્રપીતાં) બ્રહ્મચારીઓએ જેનું પાન કર્યું છે એવી (મેધાં) મેધાશક્તિનું (દેવાનાં અવસે) મારી દિવ્ય શક્તિઓના રક્ષણને માટે (હુવે) આવાહન કરું છું.

પ્રાર્થનાને સાંભળવાનો વખત આવી પહોંચ્યો, દિશાઓએ તેને સાંભળી, ચારે દિશાઓના વાસીઓમાં તેની ખૂબ ચર્ચા થઇ તે બધું એનુંજ પરિણામ છે. લોકો મારી પ્રાર્થનાને સંભવિત, યોગ્ય અને શીઘ્ર ફળી શકે એવી માનવા લાગ્યા અને આજે તો 'પ્રતિપાલન' સાક્ષાત્ મારી સામે આવીને ઉભુંજ રહ્યું છે અને મને સુખી કરી રહ્યું છે. ખરેખર, પ્રભુની સૃષ્ટિમાં કોઈ પણ સાચો અને દૃઢ સંકલ્પ (काम) વ્યર્થ નથીજ જતો, કદી પણ વ્યર્થ નથી જતો.

શબ્દાર્થ

(दूरात्) દૂરથી, દૂરસ્થ વિષયની (चक्रमानाय) વારંવાર કામના કરતો રહીને (अक्षये) અક્ષય [ઇશ્વરીય હૃદય]માં (प्रतिपाणाय) પ્રતિપાલનને માટે, રક્ષણને માટે (પોકાર કરીને) (अस्मै) એમ કર્યાથી મને (आशाः) દિશાઓએ (आशृण्वन्) સાંભળી લીધો છે અને (कामेन) સંકલ્પ દ્વારા (स्वः) તેના સુખને (अजनयन्) ઉત્પન્ન કરી દીધું છે.

२२ फाल्गुन

मेधामहं प्रथमां ब्रह्मण्वतीं ब्रह्मजूतां ऋषिष्टुताम् ।
प्रपीतां ब्रह्मचारिभिः देवानां अवसे हुवे ॥

(अथर्व० ६-१०८-२)

विनय

હું મેધાના અભાવને લીધે માર્યો જાઉં છું. હું ઘણુંય વાચન કરૂં છું. ઉત્તમોત્તમ ઉપદેશ સાંભળું પણ છું, પરંતુ તેમને હું ધારણ નથી કરી શકતો. મારા માનસિક દેહની તો એવી અવસ્થા થઈ ગઈ છે કે, જેમ વમન અથવા સંગ્રહણીના દર્દવાળા માણસના પેટમાં અન્ન ટકી શકતું નથી, તેમ મારા મનમાં કોઈ ઉત્તમ લાભકારી બાબત ટકીને રહેતીજ નથી. મારી આવી દયાપાત્ર દશા થઇ જવાનું કારણ એ છે કે, મારામાં ધારણા કરનારી બુદ્ધિનો અથવા મેધાનો અભાવ છે. મેધાશક્તિની ખામીને લીધે એક તો

કર્યું આગળ વધવાની શક્તિ બંધ થઈ ગઈ છે, પણ મારા-માં જે 'દેવ' વિદ્યમાન છે, જે દિવ્ય શક્તિઓ છે તે પણ ભૂખે મરતા જેવી છે, તેમને જ્ઞાનનો આહાર ન મળવાથી ધીરે ધીરે નિર્બળ બની જઈને વિનાશ થવાની તૈયારી કરે છે. એટલા માટે હવે એ કોઈ વસ્તુની હું ભિક્ષા માગતો નથી કે જે તેને એક મેધાજ છે આજે હું મેધાશક્તિનું આવા-હન કરું છું, મારી દિવ્ય શક્તિઓની રક્ષાને માટે તે મેધા-શક્તિને યાદ કરી રહ્યો છું. અહા! મેધાશક્તિ તો તેજ મુખ્ય અને સર્વોત્તમ શક્તિ છે, કે જે 'ब्रह्मण्वती' છે, જે બ્રહ્મને, જ્ઞાનને, વેદના જ્ઞાનને ધારણ કરનારી છે; એટલા માટે તે 'ब्रह्मजूता' કહેવાય છે અને જ્ઞાનીઓ, બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ, બ્રહ્મનિષ્ઠ આત્માઓ જેનું સદા સેવન કરે છે. મેધા વિના વેદનું જ્ઞાન મળી શકતું જ નથી, એટલા માટે તમામ જ્ઞાની-ઓ સર્વદા આ મેધાનું સેવન કરતા રહે છે. મેધા તો તે પ્રશસ્ત શક્તિ છે, કે જેની ઋષિઓએ પણ સ્તુતિ કરી છે, જેનો સાક્ષાત્ અનુભવ કરનાર મુનિઓએ પણ જેના ગુણ ગાયા છે. વળી મેધા તો તે અમૃત છે, કે જેનું બ્રહ્મ-ચારી-બ્રહ્મની પરિચર્યા કરનારા-પાન કરે છે, જેનું પાન કરીને તેજસ્વી થએલા બ્રહ્મચારીઓ બ્રહ્મચર્ય-શક્તિની પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત કરે છે અને જેનું પાન કરીને અમર થઈ ગએલા બ્રહ્મચારીઓ પોતાની અંદર ત્રણે લોકોને તથા તમામ દેવોને ધારણ કરે છે. તે મેધાશક્તિનું હું આજે આવાહન કરું છું, તે દિવ્ય શક્તિઓની મારામાં પધરા-મણી કરવાને વાસ્તે હું તેમને સાદ કરી રહ્યો છું કે, હે મેધાશક્તિ! તું આવી જા, તું મારામાં પ્રવેશ કર અને આ દેવોને વિનાશ થતા બચાવી લે.

શબ્દાર્થ

(अहं) હું **(प्रथमां)** મુખ્ય, સૌથી પ્રથમ **(ब्रह्मण्वतीं)** જ્ઞાનને ધારણ કરનારી, વેદજ્ઞાનને ધારણ કરનારી, **(ब्रह्मजूतां)** બ્રહ્મજ્ઞાની-ઓ જેની સેવા કરે છે એવી **(ऋषिष्टुतां)** ઋષિઓએ જેની સ્તુતિ કરી છે એવી **(ब्रह्मचारिभिः प्रपीतां)** બ્રહ્મચારીઓએ જેનું પાન કર્યું છે એવી **(मेधां)** મેધાશક્તિનું **(देवानां अवसे)** મારી દિવ્ય શક્તિઓના રક્ષણને માટે **(हुवे)** આવાહન કરું છું.

२३ फाल्गुन

महे नो अद्य चोधय, उपो राये द्रिवित्मती ।
यथा चिन्नो अबोधयः सत्यश्रवसि वाय्ये सुजाते अश्वसूनृते ॥
(ऋ० ५-७-९-१ ॥ सा० पू० ५-१-४-३ ॥ सा० उ० ८-३-११)

વિનય

હે ઉષા ! તું મને આજે મહાન્ ઐશ્વર્યને માટે જાગૃત કર. હે જાગૃત કરનારી દેવિ ! તું મને એવો જાગૃત કરી દે કે મારે માટે આજે આત્મજ્ઞાનનો પ્રકાશ થઇ જાય, જે સઘળાં ઐશ્વર્યોનું પણ ઐશ્વર્ય છે, જે મોટામાં મોટું દિવ્ય ઐશ્વર્ય છે તે આત્મજ્ઞાનની મને પ્રાપ્તિ થઇ જાય. તું તો 'दिवित्मती' છે, દિવ્ય પ્રકાશને ધારણ કરનારી છે. તું મને તારા આવા સર્વશ્રેષ્ઠ દિવ્ય પ્રકાશની લહાણી ક્યારે કરીશ ? જેવી રીતે તું મને દરરોજ સમયે સમયે જગાડી દે છે, મારામાં નવા નવા જ્ઞાનનો પ્રકાશ ઝળકાવે છે, મને બરાબર યોગ્ય વખતેજ દિવ્ય ઉદ્બોધનો પ્રેરીને પ્રબુદ્ધ કરતી રહે છે, તેવીજ રીતે હે સુજાતા ! હે અશ્વસૂનૃતા ! તું આજે મારા આ 'सत्यश्रवा वाय्य' જીવનમાં તારા પરમ જ્યોતિને ઝગમગાવી દે, તે જ્યોતિનો ઝળકાર કરીને મારા આખાજ જીવનને સફળ કરી દે. મારા જીવનનો આધાર સત્યના ઉપર છે, હમેશાં સત્યશ્રવણને અનુસરીને ચાલનાર 'सत्यश्रवा' છે એટલા માટે તે તારા દ્વારા 'वाय्य' છે, નિરંતર પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્ય છે, અવિચ્છિન્નરૂપે વિસ્તારણીય, વિસ્તાર કરવાને યોગ્ય છે. તું તો મહાન્ વ્યાપક પ્રિય સત્યાત્મિકા વાણી છે, તું તો મહાન સત્ય સંકલ્પસ્વરૂપા શક્તિ છે. તેથી કરીને હું મારા આ 'सत्य श्रवस' જીવનના અવિચ્છિન્ન વિસ્તારને અર્થે તારી પ્રાર્થના ન કરે

તે મોક્ષ કેવી રીતે ? એટલા માટે હે અશ્વસૂનૃતે ! આજે તો તું એમ જેમ પરમ અન્ય પણ ભાગ્યશાળી હોય. હે ઉષાને ! હે સુંદર પ્રકાશની સાથે જન્મ ધારણ કરનારી ! હે દિવ્ય જ્ઞાનની સાથે પ્રકટ થનારી ! તું મારે માટે આનંદ આદિ તો આપી જીવને રૂપે હદાદે સુજાતા થનારી થતી ! એ, લૌકિક ધનોની તો મે કોઈ દિવ્ય કામના કરીજ ન હતી, ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ આદિના દિવ્ય ઐશ્વર્યોની કામનાને છોડી દીધે પણ ઘણું વખત વહી ગયો, ત્યારે હવે તો હું તારા પોતા પરમ ઐશ્વર્યનો અધિકારી બન્યો હોવાનું જોઉંછું. એટલા માટે હે ઉષા ! તું મને આજે અવશ્ય જાગૃત કરી દે, અને તારા પોતા આત્મજ્ઞાનના મહાન્ ઐશ્વર્યમાં જાગૃત કરી દે કે ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરીને મહાત્માઓ સમૃદ્ધ બને છે, એમાં જાગૃત થઈને મુક્ત જીવો ન્યાલ થઈ જાય છે તે મહાન્ આત્મજ્ઞાનમાં તું મને જાગૃત કરી દે. હે ઉષા ! તું આજે મને બરાબર એવોજ જાગૃત કરી દે, એવા ન્યાલ કરી દેનારા મહાન્ ધનને માટે જાગૃત કરી દે.

શબ્દાર્થ

(उषः) હે ઉષા ! (दिवित्मती) તું દિવ્ય પ્રકાશવાળી છે, (नः) અમને (अद्य) આજે (महेराये) મહાન્ ઐશ્વર્યને માટે (बोधय) જગાડી દે. (यथाचित्) જે રીતે તું અગાઉ (नः) અમને (अबोधयः) જગાડતી આવી છે તે રીતે (सुजाते) હે સુંદર પ્રકાશની સાથે જન્મ ધારણ કરનારી ! (अश्वसूनृते) હે મહાન્ વ્યાપક પ્રિય સત્યાદિરૂપ વાણી ! તું આજે મારા આ (सत्य श्रवसि) સત્યજ્ઞાન-રૂપ (वाय्ये) નિરંતર વિસ્તાર કરવાને યોગ્ય જીવનમાં [પ્રકટ થા].

२४ फाल्गुन

प्रजाभ्यः पुष्टिं विभजन्त आसते रयिमिव पृष्ठं प्रभवन्तमायते
असिन्वन् दंष्ट्रैः पितुरत्ति भोजनं,यस्ता अकृणोः प्रथमं सास्युक्थ्
(ऋ. २-१३-१४)

વિનય

હે પ્રભો ! અમે જોઈએ છીએ કે, જે લોકો સાચો યજ્ઞ કરે છે, તેઓ શુષ્ણાસુર (મૂડીવાદી ધન ચૂસનાર)ને તાબે થઈને પોતાની જાતનેજ પુષ્ટ કરવા નથી મંડી જતા, પણ તમામ પ્રજાજનોને પુષ્ટિની વહેંચણી કરે છે, યોગ્ય રીતે વહેંચણી કરે છે. તેઓ બેઠા બેઠા એવા યજ્ઞચક્રને ચલાવ્યા કરે છે કે સંપત્તિની ઉત્પત્તિ, વિનિમય, વ્યય આદિ ક્રિયાઓ બરાબર સુયોગ્ય રીતે યજ્ઞને ધોરણેજ ચાલ્યા કરે, ધનથી પ્રાપ્ત થતી પુષ્ટિ દરેક પ્રજાજનને તેની વાજબી જરૂરીઆતના પ્રમાણમાં મળ્યાજ કરે. કોઇ પણ પ્રજાજન પુષ્ટિને અભાવે નિર્બળ, અવિકસિત, દીનહીન દશામાં ન રહેવા પામે. એમ થવાથી તો આખા રાષ્ટ્રમાં અમીર અને ગરીબ, ધનવાન અને કંગાલ, એવા ભયંકર ભેદ ન રહે, સમાજની વિષમ વ્યવસ્થા ન રહે અને તેથી કરીને એ વિષમતામાંથી જન્મ પામતા ભયંકર ઉપદ્રવો (નિર્ધનતા, ખુશામતીઆપણું, ચોરી, વ્યભિચાર, ગુલામી, ક્રાન્તિ ઇત્યાદિ) પણ ઉત્પન્ન ન થાય.* આવા સાચા અતિથિયજ્ઞના

---

* સોવિયેટ રશિયામાં ચાલી રહેલો સામ્યવાદરૂપી વિરાટ્ યજ્ઞ, જેની જ્વાલાઓ દેશે દેશમાં પ્રકટ થવા લાગી છે, જેના દેદીપ્યમાન પ્રકાશને જોઇને મૂડીવાદીઓ, શાહીવાદીઓ, નોકરશાહીઓ, ધર્માચાર્યો, જાગીરદારો, વ્યાજખાઉ શાહુકારો, રાજા કહેવાતા મુકુટધારી પૂતળાઓ, ધર્મના ઠેકેદાર બ્રાહ્મણો, એદીખાઉ બાવાઓ, ટૂંકામા પારકાની મહેનત ઉપર તાગડધિના કરનારાઓ થરથરે છે તેની આ વેદમંત્રમા ગુણગાથા ગાઇ છે. —સેવાનંદ

સિદ્ધાન્તને લઇને પોતાના આખા રાષ્ટ્રને લાગુ પાડી દઇએ છે. હિંદુ રીતિ ઘેર ઘેર ... કરેલા અતિથિની આગત ગૃહ-સ્થ પોતાની કમાણી કેટલી અને ... મોંઘી સંપત્તિ કરી દે છે, તેજ પ્રમાણે, દરેક પણ પોતાની વાજબી જરૂરિયાતના કરતાં વધારે ધન આવી પહોંચ્યું હોય તે પોતાના ધનને, સંપત્તિવાળાઓ પોતાની સંપત્તિને સૌના સામાન્ય ઉપયોગને માટે નક્કી કરી દે છે, મનુષ્યમાત્રને માટે સુલભ કરી દે છે. હે ઇન્દ્ર! આ રીતે તે આખું રાષ્ટ્ર એક કુટુંબની માફક ગણાય છે. તેમના સૌના પિતાના તરફથી મળેલ, સૌના સરખાવટ પાલનને માટે મળતું ભોજન યોગ્ય વહેંચણી કરીને ખાય છે, તેનો ઉપભોગ કરે છે તેઓ ખાતી વખતે પોતાના ભોજનને દાંતની સાથે વળગાડી રાખતા નથી, તેમના દાંત કોળિયાને પકડી રાખતા નથી પણ ચાવીને-ચૂરેચૂરા કરીને આખા શરીરની પુષ્ટિને માટે નીચે ઉતારી દે છે. તાત્પર્ય, તેમના સૌના પિતાનું આપેલું ભોજન તમામ પુત્રોને મળી જાય છે આખા રાષ્ટ્રના એકે એક પ્રજાજનને તેની વાજબી જરૂરીઆત પૂરતું અન્ન મળી રહે છે અને +આખા રાજ્યમાં એક પણ માણસ ભૂખે મરતો નથી તેનું આજ કારણ છે તેમ કરવાને બદલે દાંત જો ભોજન વડે પોતાની એકલાનીજ પુષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવા તેને પકડી રાખતા તો આખા શરીરના કોઇ પણ અવયવને પુષ્ટિ ન મળત અને દાંતને પોતાને પણ ન મળત. એટલા માટે 'સૌની પુષ્ટિમાં પોતાની પણ પુષ્ટિ છે' એવું સમજીને તે રાષ્ટ્રમાં એવો નિયમ કરી રાખ્યો છે કે, જેમના હાથમાં ધન આવે તેઓ ધનને, ભોજનને કદી પણ પોતાના હાથમાં પકડી ન રાખે, તેના માલિક ન બની બેસે, પણ તે ધનને, ભોજનને સૌના તરફ યથોચિત રૂપે મોકલી દે. એમ કરવાથીજ દરેક પ્રજાજનને ઘણામાં ઘણું સુખ પ્રાપ્ત

+ આજે સોવિયેટ રશિયામાં એક પણ માણસ ભૂખે મરતો નથી; કેમકે એક પણ માણસને વગર મહેનતે ખાવાનું મળતું નથી.

થાય છે. આ બધો મહિમા યજ્ઞ-સિદ્ધાન્તનો છે, યજ્ઞના સિદ્ધાન્તને વ્યવહારમાં મૂકવાનો છે. પણ નહિ, નહિ, હે ઇન્દ્ર! અમે તો તમારો એકલાનોજ મહિમા વખાણીએ છીએ. તમને એકલાનેજ ધન્યવાદ દઇએ છીએ; કારણ કે આ યજ્ઞ-સિદ્ધાન્તના મૂળમાં પણ તમેજ છો, સૌથી પ્રથમ યજ્ઞ કરનાર, યજ્ઞસ્વરૂપજ તમે છો. સૌથી પ્રથમ તમેજ 'अनदनन्' બનીને, આખા સંસારને માટે તમે તમામ ભોગોને, તમામ ભોજનોને તજી બેઠા છો અને તેમ કરીને એક વિરાટ યજ્ઞ અથવા હવન કરી રહ્યા છો. માટે સૌથી પ્રથમ યજ્ઞકર્તા તમે છો અને યજ્ઞપુરુષ પણ તમેજ છો. વળી તમારા આ સંસારમાં વખતોવખત યજ્ઞચક્રને ગતિ આપનારા-શુષ્ણાસુરોએ (મૂડીવાદીઓએ) અટકાવી પાડેલા યજ્ઞ-ચક્રને ફરીથી ગતિમાન કરનાર મહાપુરુષો* ઉત્પન્ન થયા કરે છે અને યજ્ઞ-ભાવનાનો પુનરુદ્ધાર કરીને સંસારનો ઉદ્ધાર કરતા રહે છે તે પણ તમારા યજ્ઞનોજ પ્રતાપ છે. એટલા માટે હે ઇન્દ્ર! ખરૂં જોતાં તમે એકલાજ સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છો, તમેજ સૌથી પ્રથમ સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છો.

શબ્દાર્થ

(इव) જેમ **(आयते)** ઘેર આવી ચઢેલા અતિથિને માટે **(पृङ्क्ते)** ધારણ કરનાર **(प्रभवन्तं)** પ્રભાવશાળી **(रयिं)** ઐશ્વર્યને પ્રસ્તુત કરવામા આવે છે, તેવીજ રીતે સાચા યાજ્ઞિક લોકો **(पुष्टिं)** પુષ્ટિને **(प्रजाभ्यः)** તમામ પ્રજાઓને માટે **(विभजन्तः)** વહેંચી દઇને **(आसते)** બેઠા બેઠા યજ્ઞ કરી રહ્યા છે. એવુ રાષ્ટ્ર **(पितुः)** તમે, તેમના પિતાની પાસેથી આવેલા **(भोजनं)** ભોગને **(दंष्ट्रैः असिन्वन्)** દાંતો વડે પકડી ન રાખતાં **(अत्ति)** ખાય છે, ભોગવે છે, **(ता)** તે ભોજનોનો **(यः)** જેણે **(प्रथमं)** સૌથી પહેલો **(अकृणोः)** યજ્ઞ કર્યો છે, હવન કર્યો છે **(सः)** એવો તું **(उक्थ्यः)** સ્તુતિને યોગ્ય **(असि)** છે.

---

* સામ્યવાદ શાસ્ત્રના આદિઋષિ કાર્લ માર્ક્સ, લેનિન, ટૉલ્સ્ટૉય, મહાત્મા ગાંધીજી, જેઓ જગતને લાગુ પડેલા મહાવ્યાધિનું નિદાન કરીને ઇશ્વરના ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરે છે. —સેવાનંદ

ઓળખી લીધો છે, તારી કિંમત હવે હું એવી સરસ સમજી ગયો છું કે તને છોડી દેવાનો હવે તો મારા મનમાં વિચાર સરખો પણ નથી આવી શકતો, સ્વપ્નમાં પણ તને નથી છોડી શકતો.

શબ્દાર્થ

(अद्रिवः) હે આખા સંસારને વશ કરનાર! હું (त्वां) તને (महे) ભારેમાં ભારે (शुल्काय) કિંમતે (चन) પણ નથી (परादेयां) વેચી શકતો. (शतामघ) હે અનંત ઐશ્વર્યવાળા! (वज्रिवः) હે વજ્રવાળા! (न सहस्राय) હજારના બદલામાં નહિ, (न अयुताय) લાખ કરોડના બદલામાં પણ નહિ, (न शताय) અગણિત ધનરાશિના બદલામાં પણ તને નહિ છોડી દઉં.

---

२७ फाल्गुन

उत स्वया तन्वा संवदे तत् कदा न्वन्तर्वरुणे भुवानि ।
किं मे हव्यमहृणानो जुषेत कदा मृळीकं सुमना अभि ख्यम्।
(ऋ. ७-८६-२)

વિનય

હવે તો વરુણ ભગવાનનાં દર્શન વિના મને એક ક્ષણવાર પણ ચેન નથી પડતું. મને તો હવે તે પાપ નિવારક દેવનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરવાની ધૂન લાગી છે. સૂતાં-જાગતાં, ઊઠતાં-બેસતાં મારું મન ફરી ફરીને ત્યાંનું ત્યાંજ ચાલી જાય છે. હું ખાતો હોઉં, પીતો હોઉં, હરતો ફરતો હોઉં-ગમે તે કરતો હોઉં છતાં પણ મારા મનમાં એના એજ વિષયને લગતા તરેહ તરેહના તર્ક-વિતર્ક થયાજ કરે છે. હું મારા પોતાના મનની સાથેજ એ વરુણદેવની બાબતમાં એકલો એકલો વાતચીત કરવા મંડી જાઉં છું. મને તો એવી તાલાવેલી લાગી છે કે વરુણદેવના ધ્યાનમાં હવે નિમગ્ન થઈ જાઉં, ક્યારે નિમગ્ન થઈ જાઉં, એવું

ઉ મનમાં ચિંતા કરું છું, હું એમના ધ્યાનમાં ડૂબી જાઉં, ક્યારે મને એવો સમય ક્યારે આવશે ? વરુણદેવની અંદર હું વિલીન કરી શકું એવો શુભ અવસર મારે માટે કદી પણ આવશે ખરો ? એ વરુણ ભગવાનના મહાન્ આશ્રયને પ્રાપ્ત કરીને તેમના આધાર વડે પ્રાણ ધારણ કરતો રહીને હું નિરંતર તેમનામાંજ રમણ કર્યા કરું એવું કદી બનશે ખરું ? હું તો હવે તેમના દર્શનને વાસ્તે સર્વસ્વની કુરબાની કરી દેવા તૈયાર થઈને બેઠો છું, ભારેમાં ભારે અને સોંઘામાં સોંઘી ભેટ ધરવાની ઉત્સુક થઈ ગયો છું. પરંતુ મારા હૃદયનો વરુણદેવ સ્વીકાર કરશે કે નહિ તે શું કહી શકાય ? તે મારી ભેટને અયોગ્ય અમેધ્ય (યજ્ઞમાં હોમવાને અયોગ્ય) સમજીને તુચ્છકારી તો નહિ કાઢે ? આવી તુચ્છ ભેટને જોઈને નારાજ તો નહિ થાય ? મારા આવા ક્ષુદ્ર સમર્પણને શું તેઓ પ્રબુદ્ધ ભાવે, પ્રસન્ન મનથી સ્વીકારી લેશે ? જે દહાડે પ્રભુનાં દર્શન પામીને હું આ મારા જીવતરને સફળ કરું એવો શુભ દિવસ મારે સારૂ કદી આવશે કે નહિ, તેની મને તો શંકા છે. અરેરે ! પરમ આનંદથી પનોતો થએલો તે મંગળ દિવસ, મને 'સુમના:' કરી દેનાર તે ઉજમાળો દિવસ ક્યારે ઉગશે, કે જ્યારે હું તે પરમ સુખકારી અને આનંદસ્વરૂપ મારા વરુણ ભગવાનનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કરી શકું, બરાબર તેમની સામે ઉભો રહીને તેમને નજરોનજર નિહાળી શકું ?

શબ્દાર્થ

(उत) અને હું (तत्) તે વરુણની બાબતમાં (स्वया तन्वा) મારા મનની સાથે, એકલો એકલો (संवदे) વાર્તાલાપ કરતો મંડી જાઉં છું કે (कदा नु) હવે ક્યારે (वरुणे अन्तः) વરુણદેવની અંદર (भुवानि) હું હોઈશ ? (किम्) શું (अहृणानः) આદર અને પ્રસન્ન થઈને તેઓ (मे) મારા (हव्यं) હવિને, ભેટને (जुषेत) સ્વીકારી લેશે ! (कदा) ક્યારે (सुमनाः) સુમના બનીને પ્રસન્ન થઈને (मृळीकं) હું તે સુખકારી વરુણના (अभिख्यं) સાક્ષાત્ દર્શન કરી શકીશ !

ઓળખી લીધો છે, તારી કિંમત હવે હું એવી સરસ સમજી ગયો છું કે તને છોડી દેવાનો હવે તો મારા મનમાં વિચાર સરખો પણ નથી આવી શકતો, સ્વપ્નમાં પણ તને નથી છોડી શકતો.

શબ્દાર્થ

(अद्रिवः) હે આખા સંસારને વશ કરનાર! હું (त्वां) તને (महे) ભારેમાં ભારે (शुल्काय) કિંમતે (चन) પણ નથી (परादेयाम्) વેચી શકતો. (शतामघ) હે અનંત ઐશ્વર્યવાળા! (वज्रिवः) હે વજ્રવાળા! (न सहस्राय) હજારના બદલામાં નહિ, (न अयुताय) લાખ કરોડના બદલામાં પણ નહિ, (न शताय) અગણિત ધનરાશિના બદલામાં પણ તને નહિ છોડી દઉં.

---

२७ फाल्गुन

उत स्वया तन्वा संवदे तत् कदा न्वन्तर्वरुणे भुवानि ।
किं मे हव्यमहृणानो जुषेत कदा मृळीकं सुमना अभि ख्यम् ॥
(ऋ. ७-८६-२)

વિનય

હવે તો વરુણ ભગવાનનાં દર્શન વિના મને એક પળવાર પણ ચેન નથી પડતું. મને તો હવે તે પાપ નિવારક દેવનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરવાની ભૂખ લાગી છે. રાતાં-જાગતાં, ઊઠતાં-બેસતાં મારૂં મન ફરી ફરીને ત્યાંનું ત્યાંજ દોડી જાય છે. હું ખાતો હોઉં, પીતો હોઉં, હરતો ફરતો હોઉં-ગમે તે કરતો હોઉં છતાં પણ મારા મનમાં એના એજ વિષયને લગતા તરેહ તરેહના તર્ક-વિતર્ક થયાજ કરે છે. હું મારા પોતાના મનની સાથેજ એ વરુણદેવની બાબતમાં એકલો એકલો વાતચીત કરવા મંડી જાઉં છું. મને તો એવી તાલાવેલી લાગી છે કે વરુણદેવના ધ્યાનમાં ક્યારે નિમગ્ન થઈ જાઉં, ક્યારે નિમગ્ન થઈ જાઉં, એવું

જ મનમાં થયા કરે છે. હું એમના ધ્યાનમાં ડૂબી જાઉં, ઓગળી જાઉં એવો વખત ક્યારે આવશે ? વરુણદેવની અંદર હું સ્થિતિ કરી શકું એવો શુભ અવસર મારે માટે કદી પણ આવશે ખરો ? એ વરુણ ભગવાનના મહાન્ આશ્રયને પ્રાપ્ત કરીને તેમના આધાર વડે પ્રાણ ધારણ કરતો રહીને હું નિરંતર તેમનામાંજ રમણ કર્યા કરૂં એવું કદી બનશે ખરૂં ? હું તો હવે તેમના દર્શનને વાસ્તે સર્વસ્વની કુરબાની કરી દેવા તૈયાર થઇને બેઠો છું, ભારેમાં ભારે અને મોંઘામાં મોંઘી ભેટ ચઢાવી ઉત્સુક થઈ ગયો છું. પરંતુ મારા હૃદયનો વરુણદેવ સ્વીકાર કરશે કે નહિ તે શું કહી શકાય ? તે મારી ભેટને અયોગ્ય અમેધ્ય (યજ્ઞમાં હોમવાને અયોગ્ય) સમજીને તુચ્છકારી તો નહિ કાઢે ? આવી તુચ્છ ભેટને જોઇને નારાજ તો નહિ થાય ? મારા આવા ક્ષુદ્ર સમર્પણને શું તેઓ અક્રુદ્ધ ભાવે, પ્રસન્ન મનથી સ્વીકારી લેશે ? જે દહાડે પ્રભુનાં દર્શન પામીને હું આ મારા જીવતરને સફળ કરૂં એવો શુભ દિવસ મારે સારૂ કદી આવશે કે નહિ, તેની મને તો શંકા છે. અરેરે ! પરમ આનંદથી પનોતો થએલો તે મંગળ દિવસ, મને 'સુમનાઃ' કરી દેનાર તે ઉજમાળો દિવસ ક્યારે ઉગશે, કે જ્યારે હું તે પરમ સુખકારી અને આનંદસ્વરૂપ મારા વરુણ ભગવાનનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કરી શકું, બરાબર તેમની સામે ઉભો રહીને તેમને નજરોનજર નિહાળી શકું !

શબ્દાર્થ

(उत) અને હું (तत्) તે વરુણની બાબતમાં (स्वया तन्वा) મારા મનની સાથે, એકલો એકલો (संवदे) વાર્તાલાપ કરવા મંડી જાઉં છું કે (कदा नु) હવે ક્યારે (वरुणे अन्तः) વરુણદેવની અંદર (भुवानि) હું હોઇશ ? (किम्) શું (अहृणानः) અક્રુદ્ધ અને પ્રસન્ન થઇને તેઓ (मे) મારા (हव्यं) હવિને, ભેટને (जुषेत) સ્વીકારી લેશે ! (कदा) ક્યારે (सुमनाः) સુમના બનીને પ્રસન્ન થઇને (मृळीकं) હું તે સુખકારી વરુણના (अभिख्यं) સાક્ષાત્ દર્શન કરી શકીશ ?

ઓળખી લીધો છે, તારી કિંમત હવે હું એવી સરસ સમજી ગયો છું કે તને છોડી દેવાનો હવે તો મારા મનમાં વિચાર સરખો પણ નથી આવી શકતો, સ્વપ્નમાં પણ તને નથી છોડી શકતો.

શબ્દાર્થ

(अद्रिवः) હે આખા સંસારને વશ કરનાર! હું (त्वां) તને (महे) ભારેમાં ભારે (शुल्काय) કિંમતે (चन) પણ નથી (परादेयां) વેચી શકતો. (शतामघ) હે અનંત ઐશ્વર્યવાળા! (वज्रिवः) હે વજ્રવાળા! (न सहस्राय) હજારના બદલામાં નહિ, (न अयुताय) લાખ કરોડના બદલામાં પણ નહિ, (न शताय) અગણિત ધનરાશિના બદલામાં પણ તને નહિ છોડી દઉં.

२७ फाल्गुन

उत स्वया तन्वा संवदे तत् कदा न्वन्तर्वरुणे भुवानि ।
किं मे हव्यमहृणानो जुषेत कदा मृळीकं सुमना अभि ख्यम्॥
(ऋ. ७-८६-२)

વિનય

હવે તો વરુણ ભગવાનનાં દર્શન વિના મને એક પળવાર પણ ચેન નથી પડતું. મને તો હવે તે પાપ નિવારક દેવનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરવાની ભૂખ લાગી છે. સૂતાં-જાગતાં, ઊઠતાં-બેસતાં મારૂં મન ફરી ફરીને ત્યાંનું ત્યાંજ દોડી જાય છે. હું ખાતો હોઉં, પીતો હોઉં, હરતો ફરતો હોઉં-ગમે તે કરતો હોઉં છતાં પણ મારા મનમાં એના એજ વિષયને લગતા તરેહ તરેહના તર્ક-વિતર્ક થયાજ કરે છે. હું મારા પોતાના મનની સાથેજ એ વરુણદેવની બાબતમાં એકલો એકલો વાતચીત કરવા મંડી જાઉં છું. મને તો એવી તાલાવેલી લાગી છે કે વરુણદેવના ધ્યાનમાં ક્યારે નિમગ્ન થઈ જાઉં, ક્યારે નિમગ્ન થઈ જાઉં, એવું

જ મનમાં કથા કરે છે. હું એમના ધ્યાનમાં ડૂબી જાઉં, ઓગળી જાઉં એવો વખત કયારે આવશે ? વરુણદેવની અંદર હું સ્થિતિ કરી શકું એવો શુભ અવસર મારે માટે કદી પણ આવશે ખરો ? એ વરુણ ભગવાનના મહાન્ આશ્રયને પ્રાપ્ત કરીને તેમના આધાર વડે પ્રાણ ધારણ કરતો રહીને હું નિરંતર તેમનામાંજ રમણ કર્યા કરું એવું કદી બનશે ખરું ? હું તો હવે તેમના દર્શનને વાસ્તે સર્વસ્વની કુરબાની કરી દેવા તૈયાર થઇને બેઠો છું, ભારેમાં ભારે અને મોંઘામાં મોંઘી ભેટ ચઢાવી ઉત્સુક થઈ ગયો છું. પરંતુ મારા હૃદયનો વરુણદેવ સ્વીકાર કરશે કે નહિ તે શું કહી શકાય ? તે મારી ભેટને અયોગ્ય અમેધ્ય (યજ્ઞમાં હોમવાને અયોગ્ય) સમજીને તુચ્છકારી તો નહિ કાઢે ? આવી તુચ્છ ભેટને જોઇને નારાજ તો નહિ થાય ? મારા આવા ક્ષુદ્ર સમર્પણને શું તેઓ અક્રુદ્ધ ભાવે, પ્રસન્ન મનથી સ્વીકારી લેશે ? જે દહાડે પ્રભુનાં દર્શન પામીને હું આ મારા જીવતરને સફળ કરું એવો શુભ દિવસ મારે સારુ કદી આવશે કે નહિ, તેની મને તો શંકા છે. અરેરે ! પરમ આનંદથી પનોતો થએલો તે મંગળ દિવસ, મને 'સુમનાઃ' કરી દેનાર તે ઉજમાળો દિવસ કયારે ઉગશે, કે જયારે હું તે પરમ સુખકારી અને આનંદસ્વરૂપ મારા વરુણ ભગવાનનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કરી શકું, બરાબર તેમની સામે ઉભો રહીને તેમને નજરોનજર નિહાળી શકું ?

શબ્દાર્થ

(उत) અને હું (तत्) તે વરુણની બાબતમાં (स्वया तन्वा) મારા મનની સાથે, એકલો એકલો (संवदे) વાર્તાલાપ કરવા મંડી જાઉં છું કે (कदा नु) હવે કયારે (वरुणे अन्तः) વરુણદેવની અંદર (भुवानि) હું હોઇશ ! (किम्) શું (अहृणानः) અક્રુદ્ધ અને પ્રસન્ન થઇને તેઓ (मे) મારા (हव्यं) હવિને, ભેટને (जुषेत) સ્વીકારી લેશે ? (कदा) કયાર (सुमनाः) સુમના બનીને પ્રસન્ન થઇને (मृळीकं) હું તે સુખકારી વરુણના (अभिख्यं) સાક્ષાત્ દર્શન કરી શકીશ ?

પોતાના પ્રકાશસ્વરૂપમાં, પોતાના ઉજ્જવળ જ્યોતિર્મય રૂપમાં સદા સર્વત્ર પરિપૂર્ણ થઇ રહ્યો છે, સદા સર્વત્ર પ્રકાશિત થઇ રહ્યો છે. આ સંસારમાંની કોઇ પણ વસ્તુ વડે તેના સ્વરૂપનો કાંઇક ખ્યાલ આપી શકાતો હોય તો તે જાજ્વલ્યમાન આદિત્ય છે. એ આદિત્યના વર્ણના જેવો તેનો વર્ણ છે, તે આદિત્યના જેવોજ પ્રચંડ ઉજ્જવલ સ્વયં-પ્રકાશસ્વરૂપ છે. હે મનુષ્યો ! તમે તેને જુઓ, તમે તેને ઓળખો. તેનેજ ઓળખ્યાથી મનુષ્ય મૃત્યુને તરી જાય છે. અરે ઓ મૃત્યુથી મૂઆ પડેલા મરણશીલ માનવીઓ ! અરે નાના પ્રકારના કલેશ–કંકાસથી સંતપ્ત થએલા સંસારી લોકો ! તમે તેને નથી કેમ જોતા ! તેને એકજ વાર જોઈ લીધા પછી સંસારના બીજા કલેશના તો ભારજ શા, પણ મૃત્યુરૂપી મહાકલેશનો પણ છેડો આવી જાય છે. તેનું દર્શન કરીને મનુષ્ય અમર અને અભય બની જાય છે. એટલા માટે તમને કહું છું કે, જો તમારે તમામ પ્રકારના દુઃખ, કલેશ, ભય વગેરેની પેલે પાર ચાલ્યુ જવું હોય, તમારે એ કલેશનાં બંધનોથી સદાને માટે છૂટા થઇ જવું હોય તો તે વ્યાપક પ્રભુને ઓળખતા થઈ જાઓ. તે આદિત્યવર્ણ પ્રભુની ઓળખ કરો. સુખ–શાન્તિભરી અભીષ્ટ સ્થિતિએ જઇ પહોંચવાને માટે, મુક્તિનું મહાન અને અખંડ સુખ પ્રાપ્ત કરવાને માટે, પોતાના પરમ અયનને પ્રાપ્ત કરવાને માટે માત્ર એકજ રસ્તો છે, બીજો નથી, નથી ને નથી અને તે રસ્તો એજ છે કે, તમે તે પ્રભુને ઓળખો, તે પૂર્ણ પુરુષનું દર્શન કરો. એ સિવાય બીજો રસ્તો છેજ નહિ.

શબ્દાર્થ

(अहं) હું (एतं) આ (महान्तं) ઘણા મહાન (पुरुषं) આખા પરિપૂર્ણ પુરુષ [illegible] (आदित्यवर्णं) આદિત્યના જેવા સ્વયં પ્રકાશસ્વરૂપ [illegible] (तमसः परस्तात्) [illegible] (वेद) [illegible] (तं एव) [illegible] (विदित्वा) [illegible] (मृत्यु) [illegible] (अति एति) [illegible] (अयनाय) [illegible] (अन्यः) [illegible] (पन्थाः) [illegible] (न विद्यते) નથી.

३० फाल्गुन

द्यौः शान्तिरन्तरिक्षँ शान्तिः पृथिवी शान्तिरापः शान्ति-
रोषधयः शान्तिः । वनस्पतयः शान्तिर्विश्वेदेवा शान्तिर्ब्रह्म
शान्तिः सर्वँ शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः सा मा शान्तिरेधि॥

(यजु. २६-१७)

विनय

હે પ્રભો ! અમારે માટે ત્રણે લોક શાન્તિ દેનારા નીવડો. ઉપરનો પ્રકાશમય આધ્યાત્મિક દ્યુલોક, મધ્યનો મનોમય અંતરિક્ષલોક તથા આ સ્થૂળ અન્નમય પાર્થિવ લોક, એ ત્રણે અમને શાન્તિ પ્રદાન કરે. અમને આત્મિક, માનસિક અને શારીરિક શાન્તિ પ્રાપ્ત થાઓ. વળી આ પાર્થિવ લોક તેના ત્રણે રૂપોમાં અમને શાન્તિ પ્રદાન કરે. આ બધું જળ, આ બધા રસ, આ બધાય પ્રાણો, આ લોકનાં દિવ્ય રૂપને માટે શાન્તિદાયક થાઓ. આ સોમાદિ ઔષધિઓ રોગોનું શમન કરનારી, અમારાં હૃદયને, અમારા મધ્યભાગને શાન્તિ દેનારી નીવડો. વળી આ બધી ખાવાને યોગ્ય વનસ્પતિઓ અમારા શરીરના પાર્થિવ અંશોનું સારી રીતે પોષણ કરનારી થાઓ. તેજ પ્રમાણે ત્રણે લોકના દેવો, ત્રણે લોકની અંદર પણ જે બીજા ત્રણ ત્રણ લોક છે ત્યાંના પણ તમામ દેવો, બધાજ અમારે સારૂ શાન્તિદાયક થાઓ. સઘળા જ્ઞાનમય દેવો અને તેમનું જ્ઞાન, બધુંજ જ્ઞાન, વેદજ્ઞાન, પરબ્રહ્મ અમને શાન્તિદાયક થાઓ. એ રીતે આ આખું 'સર્વ' બ્રહ્માંડ આખો સંસાર અને તેની અંદર જે સઘળું છે તે બધુંજ અમને સદા શાન્તિ પ્રદાન કરતું રહે. પરંતુ આ શાંતિ પણ સાચી શાંતિ હોવી જોઇએ. જૂઠી અથવા બનાવટી શાંતિ અમારે નથી જોઇતી. નિર્જીવતામાં જે શાંતિ દેખાય છે તે તો મૂડદાંની શાંતિ છે, તે અમારે ન જોઇએ. વળી અશાંતિને છૂપાવવાને માટે જે કૃત્રિમ શાંતિનો ઢોંગ રચાય છે તે

પોતાના પ્રકાશસ્વરૂપમાં, પોતાના ઉજ્જવળ જ્યોતિર્મય રૂપમાં સદા સર્વત્ર પરિપૂર્ણ થઇ રહ્યો છે, સદા સર્વત્ર પ્રકાશિત થઇ રહ્યો છે. આ સંસારમાંની કોઇ પણ વસ્તુ વડે તેના સ્વરૂપનો કાંઇક ખ્યાલ આપી શકાતો હોય તો તે જાજ્વલ્યમાન આદિત્ય છે. એ આદિત્યના વર્ણના જેવો તેનો વર્ણ છે, તે આદિત્યના જેવોજ પ્રચંડ ઉજ્જવલ સ્વયં-પ્રકાશસ્વરૂપ છે. હે મનુષ્યો ! તમે તેને જુઓ, તમે તેને ઓળખો. તેનેજ ઓળખ્યાથી મનુષ્ય મૃત્યુને તરી જાય છે. અરે ઓ મૃત્યુથી મૂઆ પડેલા મરણશીલ માનવીઓ ! અરે નાના પ્રકારના કલેશ–કંકાસથી સંતપ્ત થએલા સંસારીલોકો ! તમે તેને નથી કેમ જોતા ! તેને એકજ વાર જોઈ લીધા પછી સંસારના બીજા કલેશના તો ભારજ શા, પણ મૃત્યુ-રૂપી મહાકલેશનો પણ છેડો આવી જાય છે. તેનું દર્શન કરીને મનુષ્ય અમર અને અભય બની જાય છે. એટલા માટે તમને કહું છું કે, જો તમારે તમામ પ્રકારના દુઃખ, કલેશ, ભય વગેરેની પેલે પાર ચાલ્યુ જવું હોય, તમારે એ કલેશનાં બંધનોથી સદાને માટે છૂટા થઇ જવું હોય તો તે વ્યાપક પ્રભુને ઓળખતા થઈ જાઓ. તે આદિત્યવર્ણ પ્રભુની ઓળખ કરો. સુખ–શાન્તિભરી અભીષ્ટ સ્થિતિએ જઇ પહોં-ચવાને માટે, મુક્તિનું મહાન અને અખંડ સુખ પ્રાપ્ત કરવાને માટે, પોતાના પરમ અયનને પ્રાપ્ત કરવાને માટે માત્ર એકજ રસ્તો છે, બીજો નથી, નથી ને નથી અને તે રસ્તો એજ છે કે, તમે તે પ્રભુને ઓળખો, તે પૂર્ણ પુરુષનું દર્શન કરો. એ સિવાય બીજો રસ્તો છેજ નહિ.

શબ્દાર્થ

(अहं) હું (एतं) આ (महान्तं) ઘણા મહાન (पुरुषं) વ્યાપક પરિપૂર્ણ પુરુષ (પરમેશ્વર)ને (आदित्यवर्णं) આદિત્યના જેવા સ્વયં પ્રકાશસ્વરૂપને (तमसः परस्तात्) અજ્ઞાન અને અંધકારથી તદ્દન પર છે (वेद) [illegible] હું [illegible] (तं एव) તેને એકને જ (विदित्वा) [illegible] (मृत्युम्) મૃત્યુને (अति एति) [illegible] (अयनाय) [illegible] પરમ પદની પ્રાપ્તિ કરવાને માટે (अन्यः) [illegible] (पन्थाः) [illegible] (न विद्यते) નથી.

પોતાના પ્રકાશસ્વરૂપમાં, પોતાના ઉજ્જવળ જ્યોતિર્મય રૂપમાં સદા સર્વત્ર પરિપૂર્ણ થઇ રહ્યો છે, સદા સર્વત્ર પ્રકાશિત થઇ રહ્યો છે. આ સંસારમાંની કોઇ પણ વસ્તુ વડે તેના સ્વરૂપનો કાંઇક ખ્યાલ આપી શકાતો હોય તો તે જાજ્વલ્યમાન આદિત્ય છે. એ આદિત્યના વર્ણના જેવો તેનો વર્ણ છે, તે આદિત્યના જેવોજ પ્રચંડ ઉજ્જવલ સ્વયં-પ્રકાશસ્વરૂપ છે. હે મનુષ્યો ! તમે તેને જુઓ, તમે તેને ઓળખો. તેનેજ ઓળખ્યાથી મનુષ્ય મૃત્યુને તરી જાય છે. અરે ઓ મૃત્યુથી ભૂઆ પડેલા મરણશીલ માનવીઓ ! અરે નાના પ્રકારના કલેશ–કંકાસથી સંતપ્ત થએલા સંસારીલોકો ! તમે તેને નથી કેમ જોતા ! તેને એકજ વાર જોઈ લીધા પછી સંસારના બીજા કલેશના તો ભારજ શા, પણ મૃત્યુરૂપી મહાકલેશનો પણ છેડો આવી જાય છે. તેનું દર્શન કરીને મનુષ્ય અમર અને અભય બની જાય છે. એટલા માટે તમને કહું છું કે, જો તમારે તમામ પ્રકારના દુઃખ, કલેશ, ભય વગેરેની પેલે પાર ચાલ્યું જવું હોય, તમારે એ કલેશનાં બંધનોથી સદાને માટે છૂટા થઇ જવું હોય તો તે વ્યાપક પ્રભુને ઓળખતા થઇ જાઓ. તે આદિત્યવર્ણ પ્રભુની ઓળખ કરો. સુખ–શાન્તિભરી અભીષ્ટ સ્થિતિએ જઇ પહોંચવાને માટે, મુક્તિનું મહાન્ અને અખંડ સુખ પ્રાપ્ત કરવાને માટે, પોતાના પરમ અયનને પ્રાપ્ત કરવાને માટે માત્ર એકજ રસ્તો છે, બીજો નથી, નથી ને નથી અને તે રસ્તો એજ છે કે, તમે તે પ્રભુને ઓળખો, તે પૂર્ણ પુરુષનું દર્શન કરો. એ સિવાય બીજો રસ્તો છેજ નહિ.

શબ્દાર્થ

(अहं) હું (एतं) આ (महान्तं) ઘણા મહાન (पुरुषं) વ્યાપક પરિપૂર્ણ પુરુષ [પરમેશ્વર] ને (आदित्यवर्णं) આદિત્યના જેવા સ્વયં પ્રકાશસ્વરૂપવાળા (तमसः परस्तात्) જે અજ્ઞાન અને અંધકારથી તદ્દન પર છે (वेद) તેને હું જાણું છું, જેને હું (तं एव) તેને એકલાનેજ (विदित्वा) જાણવાથી મનુષ્ય (मृत्यु) મૃત્યુને (अति एति) ઓળંગી જાય છે. (अयनाय) આશ્રયસ્થાન સુધી પહોંચવાને માટે, પરમ પદની પ્રાપ્તિ કરવાને માટે (अन्यः) બીજો કોઇ,

પોતાના પ્રકાશસ્વરૂપમાં, પોતાના ઉજ્જવળ જ્યોતિર્મય રૂપમાં સદા સર્વત્ર પરિપૂર્ણ થઇ રહ્યો છે, સદા સર્વત્ર પ્રકાશિત થઇ રહ્યો છે. આ સંસારમાંની કોઇ પણ વસ્તુ વડે તેના સ્વરૂપનો કાંઇક ખ્યાલ આપી શકાતો હોય તો તે જાજ્વલ્યમાન આદિત્ય છે. એ આદિત્યના વર્ણના જેવો તેનો વર્ણ છે, તે આદિત્યના જેવોજ પ્રચંડ ઉજ્જવલ સ્વયંપ્રકાશસ્વરૂપ છે. હે મનુષ્યો ! તમે તેને જુઓ, તમે તેને ઓળખો. તેનેજ ઓળખ્યાથી મનુષ્ય મૃત્યુને તરી જાય છે. અરે એ મૃત્યુથી મૂઆ પડેલા મરણશીલ માનવીઓ ! અરે નાના પ્રકારના કલેશ–કંકાસથી સંતપ્ત થએલા સંસારીલોકો ! તમે તેને નથી કેમ જોતા ! તેને એકજ વાર જોઈ લીધા પછી સંસારના બીજા કલેશના તો ભારજ શા, પણ મૃત્યુરૂપી મહાકલેશનો પણ છેડો આવી જાય છે. તેનું દર્શન કરીને મનુષ્ય અમર અને અભય બની જાય છે. એટલા માટે તમને કહું છું કે, જો તમારે તમામ પ્રકારના દુઃખ, કલેશ, ભય વગેરેની પેલે પાર ચાલ્યું જવું હોય, તમારે એ કલેશનાં બંધનોથી સદાને માટે છૂટા થઇ જવું હોય તો તે વ્યાપક પ્રભુને ઓળખતા થઈ જાઓ. તે આદિત્યવર્ણ પ્રભુની ઓળખ કરો. સુખ–શાન્તિભરી અભીષ્ટ સ્થિતિએ જઇ પહોંચવાને માટે, મુક્તિનું મહાન્ અને અખંડ સુખ પ્રાપ્ત કરવાને માટે, પોતાના પરમ અયનને પ્રાપ્ત કરવાને માટે માત્ર એકજ રસ્તો છે, બીજો નથી, નથી ને નથી અને તે રસ્તો એજ છે કે, તમે તે પ્રભુને ઓળખો, તે પૂર્ણ પુરુષનું દર્શન કરો. એ સિવાય બીજો રસ્તો છેજ નહિ.

શબ્દાર્થ

(अहं) હું (एतं) આ (महान्तं) ઘણા મહાન્ (पुरुषं) વ્યાપક પરિપૂર્ણ પુરુષ [પરમેશ્વર] ને (आदित्यवर्णं) આદિત્યના જેવા સ્વયં પ્રકાશસ્વરૂપવાળા (तमसः परस्तात्) જે અજ્ઞાન અને અંધકારથી તદ્દન પર છે (वेद) તેને હું જાણું છું, જોકે પુ. (तं एव) તેને એકલાનેજ (विदित्वा) જાણવાથી મનુષ્ય (मृत्युं) મૃત્યુને (अति एति) ઓળંગી જાય છે. (अयनाय) અભીષ્ટ સ્થાન સુધી પહોંચવાને માટે, પરમ પદની પ્રાપ્તિ કરવાને માટે (अन्यः) બીજો કોઈ (पन्थाः) માર્ગ (न विद्यते) નથી.

...ના પ્રકાશસ્વરૂપમાં, પોતાના ઉજ્જ્વળ એવાં
રૂપમાં સદા સર્વત્ર પરિપૂર્ણ થઇ રહ્યો છે, સદા
પ્રકાશિત થઇ રહ્યો છે. આ સંસારમાંની કોઇ પણ
વડે તેના સ્વરૂપનો કાંઇક ખ્યાલ આપી શકાતો હો
તે આજ્વલ્યમાન આદિત્ય છે. એ આદિત્યના વર્ણના
તેનો વર્ણ છે, તે આદિત્યના જેવોજ પ્રચંડ ઉજ્જ્વલ
પ્રકાશસ્વરૂપ છે. હે મનુષ્યો ! તમે તેને જુઓ, તે
ઓળખો. તેનેજ ઓળખ્યાથી મનુષ્ય મૃત્યુને તરી જા
અરે ઓ મૃત્યુથી મૂઆ પડેલા મરણશીલ માનવીઓ !
નાના પ્રકારના કલેશ-કંકાસથી સંતપ્ત થએલા સંસારી
તમે તેને નથી કેમ જોતા ! તેને એકજ વાર જોઈ.
પછી સંસારના બીજા કલેશના તો બારજ શા, પણ મ
રૂપી મહાકલેશનો પણ છેડો આવી જાય છે. તેનું દર્શન ક
મનુષ્ય અમર અને અભય બની જાય છે. એટલા માટે ત
કહું છું કે, જો તમારે તમામ પ્રકારના દુઃખ, કલેશ,
વગેરેની પેલે પાર ચાલ્યું જવું હોય, તમારે એ કલેશ
બંધનોથી સદાને માટે છૂટા થઇ જવું હોય તો તે આ
પ્રભુને ઓળખવા થઇ જાઓ તે આદિત્યવર્ણ પ્ર
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

પોતાના પ્રકાશસ્વરૂપમાં, પોતાના ઉજ્જવળ જ્યોતિર્મય રૂપમાં સદા સર્વત્ર પરિપૂર્ણ થઇ રહ્યો છે, સદા સર્વત્ર પ્રકાશિત થઇ રહ્યો છે. આ સંસારમાંની કોઇ પણ વસ્તુ વડે તેના સ્વરૂપનો કાંઇક ખ્યાલ આપી શકાતો હોય તો તે જાજ્વલ્યમાન આદિત્ય છે. એ આદિત્યના વર્ણના જેવો તેનો વર્ણ છે, તે આદિત્યના જેવોજ પ્રચંડ ઉજ્જવલ સ્વયં પ્રકાશસ્વરૂપ છે. હે મનુષ્યો ! તમે તેને જુઓ, તમે તેને ઓળખો. તેનેજ ઓળખ્યાથી મનુષ્ય મૃત્યુને તરી જાય છે. અરે ઓ મૃત્યુથી મૂઆ પડેલા મરણશીલ માનવીઓ ! અરે નાના પ્રકારના કલેશ-કંકાસથી સંતપ્ત થએલા સંસારીલોકો ! તમે તેને નથી કેમ જોતા ! તેને એકજ વાર જોઈ લીધા પછી સંસારના બીજા કલેશના તો ભારજ શા, પણ મૃત્યુરૂપી મહાકલેશનો પણ છેડો આવી જાય છે. તેનું દર્શન કરીને મનુષ્ય અમર અને અભય બની જાય છે. એટલા માટે તમને કહું છું કે, જો તમારે તમામ પ્રકારના દુઃખ, કલેશ, ભય વગેરેની પેલે પાર ચાલ્યું જવું હોય, તમારે એ કલેશનાં બંધનોથી સદાને માટે છુટા થઇ જવું હોય તો તે વ્યાપક પ્રભુને ઓળખતા થઈ જાઓ. તે આદિત્યવર્ણ પ્રભુની ઓળખ કરો. સુખ-શાન્તિભરી અભીષ્ટ સ્થિતિએ જઇ પહોંચવાને માટે, મુક્તિનું મહાન અને અખંડ સુખ પ્રાપ્ત કરવાને માટે, પોતાના પરમ અયનને પ્રાપ્ત કરવાને માટે માત્ર એકજ રસ્તો છે, બીજો નથી, નથી ને નથી અને તે રસ્તો એજ છે કે, તમે તે પ્રભુને ઓળખો, તે પૂર્ણ પુરુષનું દર્શન કરો. એ સિવાય બીજો રસ્તો છેજ નહિ.

શબ્દાર્થ

(अहं) હું (एतं) આ (महान्तं) [illegible] (पुरुषं) [illegible] (आदित्यवर्णं) [illegible] (तमसः परस्तात्) [illegible] (वेद) [illegible] (तं एव) [illegible] (विदित्वा) [illegible] (मृत्युं) [illegible] (अति एति) [illegible] (अयनाय) [illegible] (अन्यः) [illegible] (पन्थाः) [illegible] (न विद्यते) [illegible]

જૂઠી શાંતિ પણ અમને ન આપે. અમારે તો મૂળ સાચી શાંતિ જે જીવંત શાંતિ છે તેજ જોઇએ. એટલા માટે હે પ્રભો ! તમે અમને સદા એવીજ શાંતિ પ્રાપ્ત કરાવો—અમને વાસ્તવિક અને જીવંત શાંતિનું દાન કરો.

શબ્દાર્થ

(द्यौः) દ્યુલોક (शान्तिः) અમને શાંતિ આપે, (अन्तरिक्षं) અંતરિક્ષ લોક (शान्तिः) અમને શાંતિ આપે, (पृथिवी) આ પાર્થિવ લોક (शान्तिः) શાંતિ આપે, (आपः) જળ, પ્રાણ (शान्तिः) શાંતિ આપે, (ओषधयः) રોગનાશક ઔષધિઓ (शान्तिः) શાંતિ આપે, (वनस्पतयः) ખાવા લાયક વનસ્પતિઓ (शान्तिः) શાંતિ આપે, (विश्वेदेवाः) તમામ દેવો (शान्तिः) શાંતિદાયક થાઓ. (ब्रह्म) જ્ઞાન (शान्तिः) શાંતિ આપે, (सर्वं) બધુંજ (शान्तिः) શાંતિ આપે, (शान्तिः) તે શાંતિ પણ (शान्तिः एव) સાચી શાંતિજ હોય, (सा) તે, એવી (शान्तिः) શાંતિ (मा) મને (एधि) પ્રાપ્ત થાઓ.

अधिक फाल्गुन

द्वादश प्रधयश्चक्रमेकं त्रीणि नभ्यानि क उ तच्चिकेत।
तस्मिन् साकं त्रिशता न शंकवोऽर्पिताः षष्टिर्न चलाचलासः।
(ऋ. १-१६४-४८ ॥ अथर्व० १०-८-४)

વિનય

જુઓ, આ એક ચક્ર નિરંતર ફર્યા જ કરે છે, આંટા લીધા જ કરે છે. એમાં બાર પ્રધિઓ—અર્થાત્ બાર આરા છે. એમાં ત્રણ નભ્ય છે—અર્થાત્ એની ધરીની સાથે જોડાએલા ત્રણ નાભિસ્થાન છે. એ ચક્રની અંદર ખીલાની જગ્યાએ ત્રણસો ને સાઠ ચલાચલ અહોરાત્ર જડી દીધેલા છે. એ ચક્ર તે કયું તે તમે સમજી ગયા? ફરી ફરીને ત્યાંનું ત્યાં આવે એવું એ ચક્ર છે. એના વર્ણન ઉપરથી સ્પષ્ટ માલૂમ પડે છે કે, તે સંવત્સરના ચક્રને લાગુ પડે છે, કારણ કે તેમાં બાર આરાની જગ્યાએ બાર મહિના છે, જે બધા વખત અમલ કરતા કરતા પાછા ફરી ફરીને

અંદર જુઓ

प्रत्यङ्‌ जनास्तिष्ठति सर्वतं

(यजु० ३२–४)

હે મનુષ્યો ! બધી બાજુ તરફ જેનું

(અન્તરાત્મા) પ્રત્યેક મ

પોતાનું મુખ રાખીને (

અંદર જુઓ

प्रत्यङ् जनास्तिष्ठति सर्वतो मुखः

(યજુ૦ ૩૨-૪)

હે મનુષ્યો ! બધી બાજુ તરફ જેનું મુખ છે એવો
(અન્તરાત્મા) પ્રત્યેક મનુષ્યની સામે
પોતાનું મુખ રાખીને ઉભેલો છે.

અંદર જુઓ

प्रत्यङ् जनास्तिष्ठति सर्वतो मुखः

(यजु० ३२-४)

હે મનુષ્યો ! બધી બાજુ તરફ જેનું મુખ છે એવે (અન્તરાત્મા) પ્રત્યેક મનુષ્યની સામે પોતાનું મુખ રાખીને ઉભેલો છે.

અંદર જુઓ

प्रत्यङ् जनास्तिष्ठति सर्वतो मुखः

(यजु० ३२-४)

હે મનુષ્યો ! બધી બાજુ તરફ જેનું મુખ છે એવો
(અન્તરાત્મા) પ્રત્યેક મનુષ્યની સામે
પોતાનું મુખ રાખીને ઉભેલો છે.

અંદર જુઓ

प्रत्यङ् जनास्तिष्ठति सर्वतो मुखः

(यजु० ३२-४)

હે મનુષ્યો ! બધી બાજુ તરફ જેનું મુખ છે એવો (અન્તરાત્મા) પ્રત્યેક મનુષ્યની સામે પોતાનું મુખ રાખીને ઉભેલો છે.

અંદર જુઓ

प्रत्यङ्ङ जनास्तिष्ठति सर्वतो मुखः

(यजु० ३२-४)

હે મનુષ્યો ! બધી બાજુ તરફ જેનું મુખ છે એવો (અન્તરાત્મા) પ્રત્યેક મનુષ્યની સામે પોતાનું મુખ રાખીને ઉભેલો છે.